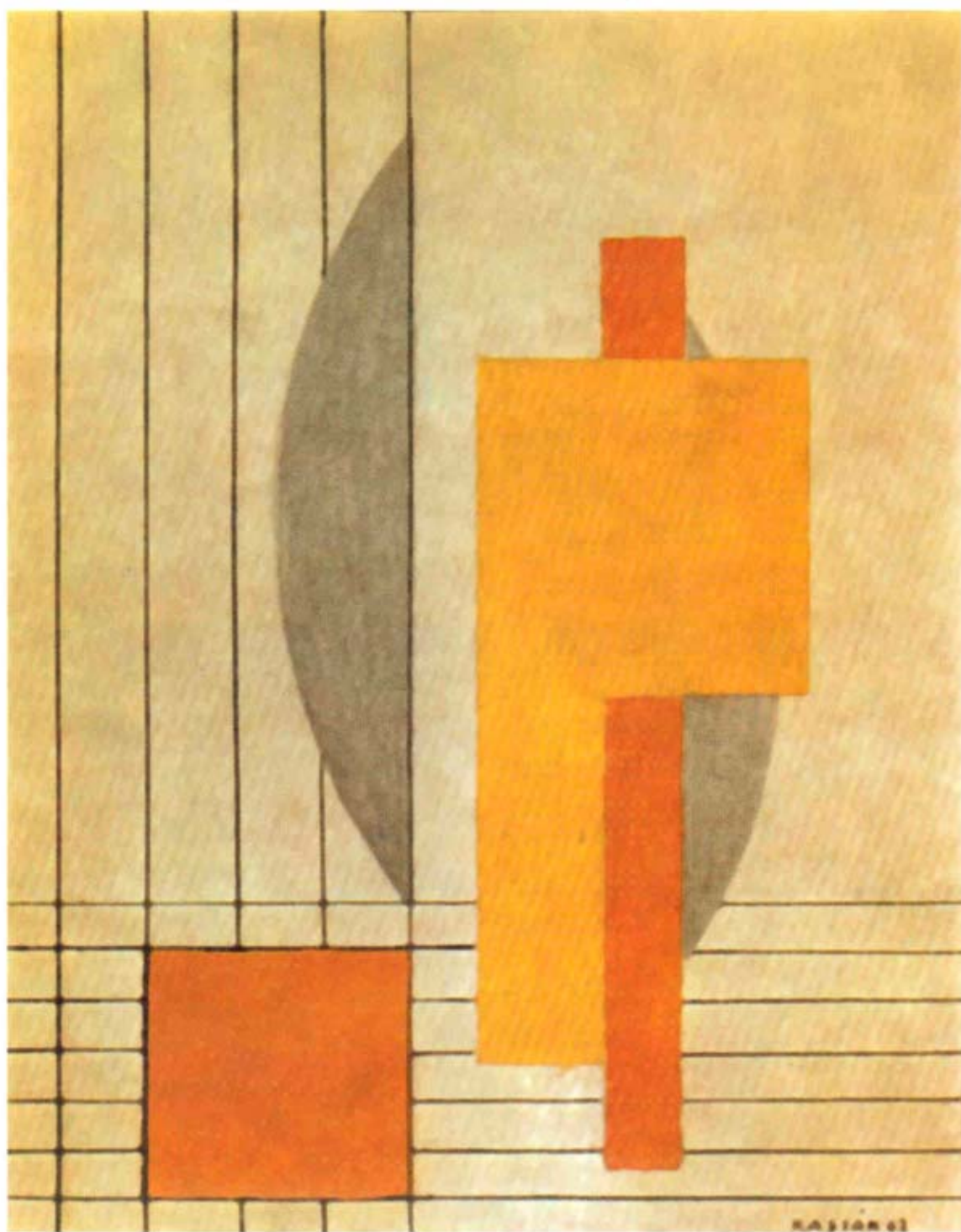

KOMORÓCZY EMŐKE

**A szellemi nevelés
fórumai**

G. Komoróczy Emőke

A szellemi nevelés fórumai

**Kassák Lajos,
Tamási Lajos,
Kárpáti Kamil
„körei”**

**Hét Krajcár Kiadó
2005**

ISBN: 963 9596 07 8

TARTALOM

I. rész Az ember morális forradalmának programja A Kassák-kör tevékenysége

Kassák indulása, útja az emigrációig
Kassák, a lapszerkesztő és művészetszervező
Szellemi nevelés Kassák köreiben
A MUNKA-kör (A népi összefogás és a dunatáji patriotizmus gondolata)
A MUNKA kultúr-stúdió
Kassák művészeti és nevelői programjának visszaszorítása 1945 után
A letört ág: *Barta Sándor (1897-1938) Ujvári Erzs (1899-1940)*
Egy „sorstalan” sors a XX. Században: *A Kassák-körös Hernádi-Hercz György*
„Íme, költővé formált e barbár kor” *Felleg György életművéről*

II. rész Tamási Lajos és köre, a csepeli OMK

„Nincs sehol megoldás, csupán a vállalt sorsban...” *Tamási Lajos életműve (1923. jan. 1. – 1992. nov. 26.)*
„Ím, itt vagyunk gyanakvón s együtt, az anyag gyermekei...” *Tamási Lajos köre, a csepeli OMK*
A csepeli OMK műhelyfüzetei
A csepeli OMK három kiemelkedő személyisége
    Szentpéteri Zsigmond (1924-1997)
    Pap Sándor (1934-2002)
    Halász Imre (sz. 1938)
Az írás: növekedésbe fogott cseppkö: *Bokor Levente: Aranylázalom (Hét Krajcár K. 2003.)*
Az OMK kereteit túlnőtt alkotó: *Benke László*
    Veszteség
    A rendszerváltást követő időszak „állapotrajza” Benke László prózájában: Gyalogos riportok
    Vérrel virágzó
    Sértők és sérültek
    „És hirtelen leszáll az este...”

III. rész Kárpáti Kamil és körei

„Ki a csillagokig futna, szürke szájjal hull a köre...” *Kárpáti Kamil: Relief egy fegyházzáról*
A fegyház-lakók költői tanúságtétele: *Füveskert antológia, Vác, 1954. Pünkösdi Füveskert, Vác, 1956. máj.*
Gérecz Attila, a költő – 1956 mártírja
A létbörtön rácsai között... *Béri Géza válogatott versei és novellái*
Az élethiányos lét állapotrajza: *Csillag Tibor: Veszélyes utazás*
„Emberi sors ez is? Állni középen a közuhogásban?” *Kárpáti Kamil: Időaranylás I-II.*
Szellemi műhely Pesterzsébeten: *Kárpáti Kamil művészetszervező tevékenysége*
A Stádium Fiatal Írók köre *Gérecz Attila-díjasok antológiái*
A Stádium-kör „felroptetettjei”
    „Más és maróbb, érdesebb sors kellene...” Lackfi János költészetéről
    „Kell, hogy szükséged legyen énrám” Szakács Eszter költeményei
    „Újratanulja magát bennünk a gyermek...” Szentmártoni János költészetéről

A XX. század első évtizedeinek nagy illúzióját (az ember morális újjászületésének, a kultúra által történő benső átalakulásának álmát) elmosta ugyan a két világháború, a náciizmus és a bolsevizmus; mégis, az egyes ember öneszméletre ébresztésének, közösségen belüli formálásának feladata mit sem veszített aktualitásából. A század nagy formátumú művészei, akik mindenkor a közösségben gondolkodtak (Kassák, Németh László, majd nyomukban a „népi írók” legjobbjai) a „minőség forradalmáról”, egy magasabb rendű társadalmi felelősségtudat kialakításáról („kollektív individuum”) beszéltek, s megkísérelték az egyedekben felébreszteni az igényességet saját életük magasabb szellemi síkra emelésére. Nem véletlen, hogy a diktatórikus társadalmi berendezkedések egyik legfőbb törekvése (volt?), hogy a művészetet megfosszák autonómiájától, s az alkotókat rákényszerítsék, hogy a politika jármát magukra vegyék. Azokat pedig, akik nem voltak hajlandók felvállalni az elvárt „szolgálatot”, félreszorították, megpróbálták megfosztani a hatni-tudás lehetőségétől. A szellem azonban mindenkor utat tör magának, s szembeszegülve a korlátozó tényezőkkel, megőrzi szuverenitását.

I. Kassák már a század első évtizedeiben kialakította a maga emberformáló fórumait (a MA, a későbbi MUNKA-kör keretein belül). Bízva a kultúra élet-alakító hatásában, a zenei-képzőművészeti-színvadi eszközöket felhasználva a komplex szellemi nevelést megvalósítására törekedett. A köréből kikerült legjobbak ugyanezen az úton indultak tovább, de mindannyian szembetalálták magukat a totalitárius hatalom „tiltó” keménységével. *Barta Sándor* a Gulágon tűnt el; *Hernádi (Hercz) György* megjárta Dachau poklát, majd az ötvenes években itthon némaságra kárhoztatva vergődött. *Felleg György* a „vész-korszak” elől Izraelbe menekült; de ott – anyanyelvi közeg híján – nem bontakozhatott ki költészete a maga teljességében. Kassákot pedig – „a fordulat éve” után – a hazai totalitárius diktatúra szellemi „vezérkara” kiszorította az irodalmi életből, megvonták tőle még a publikálási lehetőséget is; „emberformáló” küldetését és nevelői programját „anarchikus”-nak minősítették.

II. Tamási Lajos 1945-öt mint boldog felszabadulást élte meg, s a „fényes szelek” nemzedékével együtt új világot akart építeni. De az ötvenes években – mint az Írószövetség párttitkára – végigélte eszményei „besározódását”, a diktatúra embert-pusztító erőszakosságát. Teljes szívvel a Nagy Imre-program mellé állt, s író társaival együtt küzdött a szellemi élet autonómiájáért. Így lett az ‘56-os forradalom egyik emblemikus alakja, aminek következményeit egész életén át viselnie kellett. A csepeli munkásotthonban 1961-ben megszervezte az Olvasó Munkás Klubot, ahol aztán – nagyjából a kassáki „szellemi nevelés” elveit követve – évtizedeken át az „olvasó” és „írogató” munkások mentora, támasza lett. A Klub tagjai közül néhányan szélesebb körben is ismertté váltak, elsősorban Benke László és Bokor Levente: előbbi ma már az irodalmi közélet egyik jelentős alakítója. A Tamási által irányított klub tagjainak többsége „kétkezi munkás”-ból igényes, művelt, az életét felelősséggel alakító, egy demokratikus társadalmi berendezkedésért küzdő emberré vált; mintegy igazolván ezzel, hogy a „kulturális nevelés”-nek valóban fontos szerepe van/lehet egy-egy közösség életminőségének, morális szintjének alakulásában.

III. Kárpáti Kamil – Tamásinál fiatalabb lévén – még be sem kerülhetett az országos szellemi vérkeringésbe: alig 20 évesen, 1949-ben letartóztatták, s börtönéből csak 1956 őszén szabadult. „Priuszát” egész életén át viselte: könyveit nem adták ki, mindenben igyekeztek korlátozni tevékenységét. Ennek ellenére már a hatvanas években egy művészeti kör (*Átlók*) szerveződött köré; a nyolcvanas években pedig valóságos „költő-iskola” alakult ki körülötte. Mikor már a rendszerváltás előszelei ezt lehetővé tették, 1987-ben folyóiratot indított (*Stádium*), ahol fórumhoz juttatta a „poéta-palántákat” is. A *Stádium* Kiadó megszervezésével (1990) lehetővé vált, hogy *egykori fogolytársai* műveit kiadja (*Füveskert*, *Gérecz Attila*, *Béri Géza*, *Csillag Tibor* stb. kötetei), s a *saját életmű-sorozatát* is megjelentesse. A fiatal tehetségek számára megalapította a *Gérecz Attila*-díjat (1991); antológiák és kötetek sorában nyilvánossághoz juttatja őket. A tizen-, huszonéves korosztály felkarolásával, művészeti nevelésével egyfajta alkotói utánpótlást is biztosít a szellemi élet számára; néhányan közülük (*Lackfi János*, *Szentmártoni János*) máris az irodalmi élet ismert szereplői.

I. rész

Az ember morális forradalmának programja

A Kassák-kör tevékenysége

Kassák indulása, útja az emigrációig

Egy érsekújvári születésű fiatal vasmunkás a XX. század első éveiben kíváncsian és az életre szomjazón Budapestre jön. Elvegyül a társadalom alulra szorítottjainak névtelen és néma világában, s néhány évig öntudatlanul, ide-oda vetődve, munkahelyről munkahelyre hányódva éli átlagos hétköznapi életét. Mintegy a véletlen sodorja be az Újpesti Munkásotthonba, ahol a színjátszó-kör, a dalárda, majd a Munkásművelődési Körben hallgatott előadások fokozatosan átformálják gondolkodásmódját. Lassanként rádöbben: „Én nemcsak munkás, fizetett gép, hanem ember is vagyok”. Részt vesz a sztrájkokban, amelyeknek később maga is szervezője lesz; megismerkedik Szabó Ervin tanaival, s lassanként megérti, hogy a kultúrának felmérhetetlen jelentősége van az emberi önérzet, öntudat felébresztésében, az „emberibb ember” kialakításában. Ekkor már rendszeresen olvassa a Népszavát, majd – 17/18 évesen! – belekóstol a könyvekbe is. Első megrendítő versélménye Petőfi: *Kutyák és farkasok dala*; mintha megsejtené, hogy az utóbbi lesz az ő sorsszimbóluma is.

Csakhamar verselgetni kezd – eleinte a Petőfi nyomán kialakult „népies” tradíció modorában (életképek, helyzetdalok, népdal-utánezatok). Ugyanakkor van verseiben már ekkor valami „proletáros” jelleg: a nagyvárosi lét kisemmizettjeinek világa ez (*Álmok temetője, Szegénység, Csábítás, Virágok közt, Apostol-úton, Keresem a hajnalt* stb.). Lassanként megismerkedik a *Népszava* köré csoportosuló „proletár-költőkkel” (Csizmadia Sándor, Gyagyovszky Emil, Kiss Károly, Peterdi Andor stb.); de érzi: ő valami mást, ennél többet és magasabb rendűt szeretne alkotni. Aztán kezébe kerül a nagyváradi *Holnap*, majd a *Nyugat* első száma, s lélegzete is elakad: „mintha hajón ülnék, mintha szárnyaim nőttek volna, talán így érezhetné magát az, akit valami csodálatos kéz a levegőbe emel, s most ég és föld között lebeg”. Az Ady körül 1908-ban zajló *Népszava-vitában* természetesen Ady (és a *Nyugat*) oldalán áll (vö: *Egy ember élete* c. önéletrajzi regénye, *Kamaszévek* c. fejezet; Bp. 1983).

Ettől kezdve számíthatjuk költőnek Kassák Lajost; most már *érzi*, mi a költészet, és *tudja*, mi a vers. 1909-ben „világcsavargásra” indul: látni akarja Ady Párizsát, s élettapasztalatokat akar gyűjteni, mint a hajdani mesteremberek. Mint egykor Goethe *Wilhelm Meistere*, ő is érett, felnőtt személyiséggé válik az út során: Kasiból KASSÁK LAJOS lesz, immár költő „megoperálhatatlanul” (vö: i. m. *Csavargások* c. fejezet, valamint *A ló meghal, a madarak kirepülnek* c. lírai poémája). Verseit most már nem csupán az *Újpest* c. napilap, hanem az *Újság, Vasárnapi Újság, Független Magyarország, Egyetértés, Népszava, A Hét*, sőt a rövid életű, de igen rangos „polgári lap”, a *Renaissance* is közli, ahol Ady és a *Nyugat* köre is publikál.

1915-ben jelenik meg első nagyszabású költői munkája (*Eposz Wagner maszkjában*), amellyel általános elismerést arat. A hozzá hasonló gondolkodású, baloldali érzelmű ifjúsággal ugyanez év őszén antimilitarista lapot indít (*A Tett*), amelynek első száma nov. 1-én jelenik meg, Szabó Dezső „életes hangú” köszöntőjével (*Keresztelőre*). A folyóirat figyelemmel kíséri a kortárs európai irodalmat; közli Apollinaire *Saint Merry muzsikáját* Raith Tivadar, a Párizs-járt fiatalember tolmácsolásában; Jules Romains, René Arcos, G.

Duhamel, Verhaeren, Whitman és Marinetti alkotásait, részint Franyó Zoltán, részint Raith Tivadar fordításában. A munkatársi gárdához tartozik rajtuk kívül György Mátyás, Haraszi Zoltán, Komját Aladár, Révai József, Rozványi Vilmos, Vajda Imre és Ujvári Erzs, Kassák legkisebb húga, akik mindannyian sajátos hangú expresszionista versekkel, illetve prózával vannak jelen. A kéthetente megjelenő (a cenzúra által sűrű fehér foltokkal tarkított) lap mind több fiatal vonz maga köré, elsősorban a Galilei-kör lelkes tagjait. Az 1916. márc. 20-ai /10./ számban teszik közzé programjukat, amelyben „függetlenségi igényüket” jelentik be mindenféle pártpolitikától, művészeti konvenciótól, „eszmei és technikai pányvától”, sőt még az „izmusoktól” is! Természetesen, minden irányból támadás zúdul rájuk – mind a szociáldemokrata, mind a jobboldali sajtó felháborodva fogadja „függetlenség”-igényüket. A készülő antimilitarista „demonstratív különszámukat” a cenzúra elkobozza, s a lapot ez év októberében betiltják.

Csak hogy Kassákékat mindez nem rendíti meg: már novemberben készen áll az új lap: a MA. Kassák új programot állít (*Szintetikus irodalom* MA 1916. dec.), amelyben átfogalmazza a művészet funkciójáról vallott korábbi nézeteit. „A vajúdó század irányt jelző póznái”, az „új művészek /.../ eleven kérdő és felkiáltó jelek a tömeg előtt”. A szociálisan érzékeny író magába szívja (s magában szintetizálja) mindazt, ami körötte zajlik, érzi és tudja „szoros mindenhez tartozását a világban”; s mindezt művé transzponálva „aktív erő”-vé változtatja. Hogy „nehezen érthetők” a munkáik? Erre a válasz: „A művészetet, mint bármely más társadalmi produktumot, komoly életszükségletnek tartjuk, /.../ jogosan kívánhatjuk tehát, hogy az olvasók éppen olyan komoly munka árán élvezzék a művek szépségét, mint amilyen komoly munkába került annak megcsinálása.”

1917 februárjában megjelenik a MA első *lírai antológiája*: összeállítás György Mátyás, Kassák Lajos, Komját Aladár, Lengyel József „életes” verseiből. Szembeszegülve a háború pusztító erőivel, ők az élet vad, pogány himnuszait, az egészséges erő kifejtés, a Munka szépségét, a halált legyőző, új életet szülő Természet diadalmas mámorát dalolják. „Az Élet szent okokból élni akar” – írta a nagy költő-példa, Ady; ennek még a Halál aratása sem vethet véget. S ők, az „új költők”, az Élet letéteményeseinek érzik magukat. 1917 folyamán egyre gyarapszik a MA munkatársi gárdája: februártól Barta Sándor, márciustól Sallai Imre, Lékey János, Izsó Sámuel is rendszeresen szerepelnek írásaikkal. A képzőművészeti anyag is mind gazdagabb: Uitz Béla és Pásztk Jenő mellett Nemes Lampérth József, Máttis Teutsch János, Dömötör Gizella, Kernstok Károly, Vaszary János, később Murmann József Árpád, Bohacsek Ede, Berény Róbert, Bortnyik Sándor, Tihanyi Lajos, Pátzay Pál stb. csatlakoznak a MA köréhez.

A MA-ban megjelenő gazdag reprodukciós anyag mellett Kassák modern képzőművészeti tárlatok szervezésével igyekszik tekintélyüket növelni: 1917 derekától a Visegrádi u. 15-ben műtermet bérel, s megnyitja a MA-kör állandó képkiallításait (1918-tól a Váci utcai kiállítóterembe költöznek át). Modern művészeti szemináriumok indításával, a Zeneakadémián rendezett MA-matinékkal s a Mácza János által szervezett színészképző szabadiskolával, illetve a „modern dráma-színpad” megteremtésével Kassák a munkásmozgalmon belüli tudatformáló munkát próbálta kiszélesíteni. A modern zenei törekvéseket is figyelemmel kísérte: 1917 derekától kottamellékeket közöl, elsősorban Bartók Bélától, de később Kodálytól is, s a Bartók zenetörténeti jelentőségét elemző első komolyabb tanulmány is a MÁ-ban jelenik meg.

Kassák „kulturális nevelési” koncepciója most kezd körvonalazódni. Úgy véli: ahhoz, hogy a munkás *emberi* öntudatra ébredjen, elsősorban a kultúrával kell aktív (kreatív) módon szembesülnie. Nem „osztályharcra” van szükség, hanem arra, hogy az élet alulra szorítottjai szellemileg-emberileg „felemelkedjenek”, képessé váljanak egy magasabb minőségű életre.

Egyedül az igazi művészet képes arra, hogy – a személyiség legbenső centrumára hatva – kataritikusan, morálisan átformálja az embert (hiszen ő maga is megtapasztalta ezt az élményt, s mindinkább úgy érzi: „sorsos testvéreit” részesítenie kell benne). Hisz abban, hogy költészete – melyben a közösségért élő „szociális ember” lelkevilága fejeződik ki – másokat, a befogadót, képes arra inspirálni, hogy belső világát átrendezve ő is a „teljes emberség” felé törekedjen. Talán éppen emiatt írja hatalmas ívű, erőből duzzadó örömteli verseit, amelyekből valamiféle elementáris biológiai optimizmus árad, diadalmasan legyőzve az értékrongcsoló és életpusztító kor fáradt pesszimizmusát. „Dáridós nekiruccanások”, „rugós csikói tánc a pipacsok fölött”, „pézsmás, meleg kurjantások”, vásári vidámság, hangok-illatok- színek özöne, „fiatal bika”, „bársonyszőrű csikó”, „fáklyázó holnapok” – az erő és a jóság tiszta képzeteivel telítődnek ekkoriban írt versei, s egy újjáteremthető, illetve újjászülető világ tiszta hite sugárzik belőlük (*Anyaság, Kompozíció, Himnusz, Nyárorchester, Májusi tánc, Fürdők* stb.).

A Ma mindjobban tágitja szellemi horizontját, s keresi a kortárs művészetben a rokonait; azokat, akik a művészetet az emberi szabadságeszme objektívációjának tekintve, alkotásaikkal hozzájárultak és hozzájárulnak az emberiség *szellemi* felszabadításához. Ennek a gondolatnak jegyében épül fel a MA 1917. októberi *Kassák-száma*. Révai József kiemeli: Kassák „nem hasonlítható se Whitmanhez, se Verhaerenhez, mert magyar költő”; „szikár, budapesti, kissé Gorkijjal rokon gesztusai” egyedülálló jelenséggé teszik a magyar irodalomban. Egyénisége talán leginkább Arany Jánoséval rokonítható. György Mátyás és Mácsa János – hasonló szellemben – Kassák jellemének keménységét, morális tisztaságát mint közösség-teremtő és közösséget összefogó értéket méltatják.

Ez ünnepi szám után kissé furcsa meglepetésként hat, hogy alig egy hónap múlva a MA körén belül kirobbanó belső ellentétek a csoport kettészakadásához vezetnek. György Mátyás, Komját Aladár, Lengyel József, Révai József memorandumot terjesztenek Kassák elé: „Ha kollektív szellemről beszélünk, akkor kollektíve kell szerkeszteni a lapot is”. Kassák válasza határozott: „Akinak nem tetszik a MA szelleme, az önként elmehet közülünk”. S bár sajnálja, hogy „a lap legjobb erőit” el kell veszítenie, de azzal is tisztában van: „a kollektív lapszerkesztés fából vaskarika, ugyanannyira, mint a kollektív üzemvezetés”.

A MA megmaradt gárdája (Barta Sándor – Mácsa János – Lékai János – Uitz Béla – Ujvári Erzs) most már egyre határozottabban *a művészetben belüli eszközökkel* akarja megvívni a maga forradalmát. Az 1917 novemberi számtól kezdve rendszeresen hirdetik a német expresszionista csoportok (*Die Aktion, Der Sturm*) kiadványait. 1918 során új fiatalok gyűlnek a Ma köré (Berény Róbert, Boros F. László, Hevesy Iván, Kahána Mózes, Kudlák Lajos, Kádár Erzsébet, Náray Miklós, Pór Nándor, Reiter Róbert, Simon Andor, Szélpál Árpád stb.), megszaporodnak a műfordítások, az európai „művészeti forradalmat” figyelemmel kísérő írások. A szépirodalmi anyag mind dinamikusabb, belső feszültségektől robbanó: az August Stramm- és Whitman-versek mellett Kahána Mózes, Reiter Róbert expresszionista szabadvers-csokrai, Kassák és Lékai János felforrósodott tömeghangulatot árasztó novellái egyértelműen a forradalomba rohanó ország közérzetét, „lélek- állapotát” sugározzák.

A MA jelentőségét, sajátos szerepét a korban Juhász Gyula, a „pártfogoló” költőtárs méri fel legpontosabban (1918. decemberi sz.): „Nem utánoz és nem másol idegen törekvéseket és eredményeket. /.../ Gyökerei a magyar humusból hoznak életerőt és életnedvet, de koronája a világ napjától virul és a világ viharától erősödik. /.../ A MA Igent és Nemet mond a világra és a dolgokra, a MA közösséget vállal a nagy közösséggel, a MA az élet lendületét hozza a jövő irányában”.

Az őszirózsás forradalmat a MA pirosbetűs ünnepi számmal köszönti, s a nemzetközi rokon hangú művészek bemutatásával. Reiter Róbert, Franyó Zoltán, Kahána Mózes fordításában

közzéteszi I. Goll, L. Rubiner, Karl Otten, H. M. Bartun, Theo Varlet, P. J. Jouve, Libero Altomare, Paolo Buzzi verseit; Bartos Endre, Hevesi Sándor fordításait. Kassák hangsúlyozza: a művészetnek *áttételesen* forradalmasító, a kulturált életet „megkíváncsiító” szerepe van az emberi életben: „A szellem abszolút tisztaságát, az élet-maximum pluszát énekeljük bornak és kenyérnek a dolgozó tömegek lelkébe: a magunkéból mint fölösleget, nekik mint magasabb rendű életszükségletet” (*Tovább a magunk útján* MA 1918. dec.).

A kassáki életmű kulcsfogalma lesz ezután a „kollektív individuum”. Nem elsősorban – és nem csupán – a művészre vonatkoztatja ő ezt a fogalmat, hanem – amint azt *Aktivizmus* c. cikkében (MA 1919. ápr-i sz.) kifejti – mindazokra, akik a rombolással egyidejűleg már az építés törvényeinek kibontásán fáradoznak; akiknek a *miért*-jük mellett már a *hova*-juk is megvan, s az önmagukra eszméléssel együtt az élethez vezető utakra is ráeszméltek. Az 1919-es MA-számok egyre több figyelmet szentelnek az európai élet forrongó-alakuló irányainak, elsősorban a német expresszionizmusnak. A szépirodalmi anyag egészében a megnövekedett alkotókedv, a múlt elleni lázadás, a jövőbe vetett bizakodó hit szabad kiáradását mutatja. Támadások kereszttüzében védelmezik álláspontjukat, és vállalják a vitát a Tanácsköztársaság vezetőivel. Kassák élesen és egyértelműen kiáll a művészet szabadságáért, autonómiájáért, mindenfajta pártpolitikai céltól való függetlenségéért. *Levél Kun Bélához a művészet nevében* c. röpiratában (MA 1919. máj-i sz.) hangsúlyozza: csak az autonóm művészet töltheti be „emberformáló” hivatását: emelheti be az embert – lélekben – a szabadság birodalmába. A politikai vezetés nem vitázott: a könnyebb (és gyorsabb) megoldást választotta: betiltotta a MÁ-t.

Kassák számára ekkor ért véget a forradalom. Fájdalmasan érzi: az „Új Messiások”, kik elé nemrégén még boldogan és hittel telve „harangozott”, nem tudták a világot megváltani. Az „eltemetett utak zokogása” tör fel belőle. Megpróbálta, amíg lehetett, hogy „fáklyákat énekeljen” testvérei elé „az összekevert utakon” (*Vörös pillanat*); de most már nem lehet: „Vágyaink előtt az utak kettéfürészelik önmagukat”(0x0=0). Az „emberibb” világ megteremthetőségének álma végérvényesen megsemmisült. 1919 őszén őt is letartóztatják; pár hónapig börtönben tartják: itt megismeri a fehérterror szörnyűségeit. Majd Simon Jolán segítségével, a *Nyugat* írói (elsősorban Babits, Móricz) közbenjárására szabadon engedik; s ő 1920 tavaszán átszökik a határon. 1920 májusában Bécsben újraindítja a MÁ-t; s költői értelemben szembenéz az eltelt időszakkal: elkezd írni a forradalom „krónikáját” (*Máglyák énekelnek*). Majd néhány év múltán az *Egy ember életében* (1924) összegzi élettapasztalatait, felméri az egész elmúlt történelmi korszakot, saját megtett útját – az öneszméléstől az emigrációig; s bensőleg átélt képet ad arról a nagyszabású „embernevelő” munkáról, amit a munkásság körében próbált megvalósítani.

Kassák, a lapszerkesztő és művészetszervező

A bécsi MA első számai jellegükben még alig térnek el a hazaiaktól. A váratlan fordulatot a VI. évf. 3. szám (1921. január 1.) hozza: benne Barta Sándor képverse (*A zöldfejű ember*) s Kurt Schwitters, a „merzfestő” képei („kozmosz” absztrakciók!), valamint dadaista lírai verse „*Annvirágnak*”, s közlemény a „merzsínpad”-ról. A szám végén: Kudlák Lajos dadaista számozott versei. Ugyanitt találkozunk első ízben a MA-kör propaganda-tevékenységéről szóló hírekkel: az első bécsi matiné (1920. november 20-án) műsorát közlik utólagosan, s jelzik a legközelebbi matiné várható időpontját. Beszámolnak az 1920. november 13-án tartott „orosz estély” sikeréről is. Majakovszkij gyakran szerepel műsorukon, s a MA is hoz tőle verseket. A Mester kitűzi a régi-új célt: „az élet benső forradalmasítása” a kultúra által. Az 1921. márciusi számban jelennek meg Kassák első számozott versei (1-7.); a kor dadaista

költészetére emlékeztető kompozíciók. E számtól kezdve a lap tipográfiája is megváltozik. Ekkor tűnik fel Moholy-Nagy első ízben absztrakt *Fametszet*-ével (modern kerék-háromszög-kompozíció), s jelenik meg az első absztrakt Kassák-konstrukció. A lap „aktivista művészeti és társadalmi folyóirat”-ból átalakul „aktivista folyóirat”-tá. A MA ekkor már a legszínvonalasabb európai avantgárd folyóiratokhoz mérhető: a Herwarth Walden-szerkesztette német *Der Sturm*, a Doesburg-szerkesztette holland *De Stijl*, illetve az Ehrenburg és El Lissitzkij-szerkesztette 1922-beli orosz (de Berlinben megjelenő) *Vescs*hez. Kassák biztos kézzel válogat a múltó és tartós értékek között.

Nemcsak a MA mutatja be a kortárs-lapokat és a különböző alkotói csoportok tevékenységét; hanem azok is rendszeresen publikálnak a magyar művészekről. A *Sturm*ban pl. 1921-től kezdve folyamatosan szerepel Kassák Lajos, Nádasz József és más írók neve, s számos Moholy-Nagy-kompozíció. 1924/11. számának címlapján Kassák-képarchitektúra látható. Moholy-Nagy Péri László szobrasszal együtt szerepel a *Vescs*ben is: mind ők, mind pedig Kassák és Medgyes László helyet kapnak a *Stijl*-ben. A *Stijl* 1922/7. száma Moholy-Nagy cikkét hozza „*Produktion – Reproduktion*” címmel és reprodukál hozzá két Péri-térkompozíciót, egy Moholy-Nagy és három Kassák-művet. A berlini *Der Sturm* 1922/12. füzeté hozza Kemény Alfréd és Moholy-Nagy „Dinamikus-konstruktív erőrendszer” c. manifestumát, s a berlini *Sturm Galériában* Moholy-Nagy, Péri, Kassák, Mattis-Teutsch alkotásait bemutatják. Az ugyancsak 1922-ben Weimarba összehívott „dadaisták és konstruktivisták kongresszusá”-n Moholy-Nagy és Kemény Alfréd képviseli a MA-csoportot. Az orosz konstruktivista periodika, a *Vescs*, Kassákot is munkatársai között említi. A legjelentősebb avantgárd folyóiratokból – a hannoveri *Merz*, a New York-i és berlini szerkesztőséggel rendelkező *Secession*, a párizsi *L'Esprit Nouveau*, a New York-i *Little Review*, az először Barcelonában, majd New Yorkban és Zürichben megjelentetett *391*, a berlini, valamint a zürichi *Dada* és egyéb fontos kiadványokból – Kassák és munkatársai rendszeresen vettek át cikkeket, verseket, illusztrációs anyagot, s alkalmanként azok is közöltek a MA munkatársi gárdájától. A MA igazán közvetlen kapcsolatot elsősorban a berlini *Sturmmal*, majd a *Bauhaus* és a *Junges Schlesien* csoporttal épített ki.

Kassák ugyan egyik korabeli izmus mellett sem kötelezte el magát; azonban az áramlatok gyors „stafétafutása” nem hagyta érintetlenül sem szerkesztői, sem alkotói elképzeléseit. A lap anyagából fény derül arra, mikor milyen izmus-szelek érintették, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ezeket az irányzatokat *egyénytette*, személyessé tette, magyarrá honosította.

Az emigránsok kettős erővel érzékelik léthelyzetük abszurditását. Számukra nem csak a világ fordult fel, hanem az otthon is elveszett. Szinte természetes tehát, hogy a dadaista mintákhoz nyúljanak, mikor élményviláguk formát (formátlan formát) keres. A valóság egyre inkább szétroncsolja korábbi eszményeiket; egyre világosabbá válik: a forradalmi út járhatatlan. Azonban még ebben az időszakban s ilyen lelkiállapotban is keresik azokat a fogódzókat, amelyek a lélek rendezését, a *belső egyensúly* megtalálását segíthetnék. Érdekes, hogy a MA *képzőművészeti anyaga jóval korábban mutat az egyensúlykeresés felé*, mint az irodalmi alkotások. Talán azért is, mert az egyensúly *még nem* a lélekben van – csupán egy racionálisan belátott szükséglet, amely a formákban véli fellelni önnön támaszát. Voltaképpen az 1921-es márciusi szám (a dadaista hullám kezdetén!) már a kiút keresés (a „formaegyensúly”) irányába *is* mutat. Kassák absztrakt kompozíciója, Bortnyik Sándor geometrikus rajza, Moholy-Nagy gépkonstrukciója, Mattis-Teutsch harmonikusan rendezett, bár jóval líraibb, lágyabb linóleummetszete egyaránt a formák szigorú rendjében megkapaszkodni kívánó lélekről árulkodnak. A következő (1921. április 1-jei) Archipenko-szám bizonyítja: a dadaista hullámmal egyidejűleg a Kassák-kör az orosz – konstruktivista –

művészet felé is tájékozódott, s a formák harmóniájában, a monumentalitás lenyűgöző erejében a belső stabilitás megteremtésének egyik lehetőségét látta és kereste.

Kassák kezdettől fogva tudja: a forma-rend csupán életpótlék. Egy „dadaista fintor”-ral nyugtázza is ezt: „Bortnyik beletörődött a bádogkalapjába s most nyitott Arbeiter Zeitung mögött tovább vándorol a képarchitektúra felé, ilyen a reális élet...” (10. vers). Nemcsak Bortnyik: maga Kassák is a képarchitektúra formafegyelmével próbálja körülhatárolni azt az érzelmi valóságanyagot (lelki tartalmat), amely költészetének vállrándító grimaszaiban rendezetlenül fel-feltört. Amint erről később írja: „Költészetem kezdetén (ti. az emigrációban) az elkeseredett tagadást szólaltattam meg; festészetem a körülöttem lévő társadalmi szétesettségben a rendtevés vágyának pozitív formái megjelenítését kereste. Nem többszörös áttételben, mint a naturalisták, impresszionisták s általában a természetszemléletű festők, hanem közvetlenül a belső tartalmat kifejező forma-, szín- és vonalkompozíciókban.” (*Önarckép – háttérrel* III. rész, in: *Csavargók, alkotók*; 1975, 69. o.). Az 1922. márciusi MA-számban Kassák a képarchitektúrát így jellemzi: „abszolút kép”, amely „aktív társ az életünkben”, „az egyszerűség, biztonság és igazság hármassága”, amely „a kollektív élethit formáival” ajándékozik meg bennünket. Életteremtő, „szintetikus hatása, harmóniát sugárzó ereje formatörvényeiből nő ki”.

A Kassák-kör belső egyensúlykereső törekvései a képzőművészet terén tehát a képarchitektúra megszületéséhez vezettek. Mint ahogy költészete a „témátlan” számozott versekhez, amelyekben egyre szilárdabb belső kompozíció köré kristályosulnak ki a képelemek; míg végül a *Tisztaság* könyvében (MA 1923. nov-i sz.) kialakul a Kassák-vers konstruktivista formarendje és életépítő szellemi tartalma. A színek – vonalak – kép-elemek harmóniája egyfajta belső rendet sugall, s bennünket (nézőket, olvasókat) is annak megteremtésére készítet.

Az európai konstruktivizmussal való együttthaladás szakaszában Kassák az „új művészet” propagálását központi feladatának tekinti. Reprezentatív szemlét állít hát össze, amelyben „a rombolók legenergiikusabbjai és az építők fanatikusabbjai” mutatkoznak be (*Új Művészek Könyve*, 1922. szerk. Kassák és Moholy Nagy László). Az antológia szervesen illeszkedik a hasonló avantgárd kiadványok sorába (*Der blaue Reiter*, 1912-14, szerk. F. Marc és Kandinszkij; *DADA-almanach*, 1920; *Kunstismen*, 1924 szerk. Hans Arp – El Liszickij; *Europa-almanach*, 1925, szerk. K. Westheim; valamint K. Dreier: *Moderne Art*, 1926). Kassák antológiája ezek közül is kitűnik szépségével, modernségével (vö: Passuth Krisztina: *Magyar művészek az európai avantgardeban*, 1974; 154-56. p.). A kortárs-művészetre való kitekintés igénye inspirálja Kassákot abban is, hogy vitafórumot teremtsen a különböző nézetű művészek számára; így indítja meg Németh Andorral közösen a 2x2 – t, amelynek azonban csak egyetlen száma jelenik meg. Itt lát napvilágot első ízben Kassák azóta világhírűvé vált poémája (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*), amely szintén „korszak-váltást” jelez a Mester pályáján: a dadaista közérzetből kilábalva az „újjászületés” útján indul el, aminek új jelszava az „építés”. Kassák tehát már 1921-22-ben igyekszik legyőzni válság-közérzetét, s a „konstruktivitás” eszméjébe kapaszkodva túllép a lét abszurditásának élménykörén. 1923-tól mindinkább erősödik benne a torz, kaotikus valósággal szemben létrehozott *elméleti szintézis* igénye; s az 1923/24-es évben ez az igény eléri a maga nyugalmi csúcspontját a *konstruktivista szintézis*ben.

Szellemi nevelés Kassák köreiben

Kassák alkotói és lapszerkesztői tevékenysége az emigráció második szakaszában erre a programra épül, ez alakítja a MA 1923/24-es évfolyamainak profilját. A hangsúly mindinkább a korszerű „architektonikus” törekvések propagálására, az építészeti problémákra tevődik át; szaporodnak az elméleti cikkek, szűkösebb és egyhangúbb a képzőművészeti és irodalmi választék. A lap fénykora – úgy tűnik – az 1922/23-as év fordulója volt; a festő Kassák maga is ekkor érte el önnön csúcsát, s a lap munkatársi gárdája is ekkor volt a legszélesebb körű. Az 1924/1. számban Léger rajzai, Kassák képarchitektúrái, Oscar Schlemmer épületszobra, s egy kitűnően tipografizált plakát: „Romboljatok hogy építhessetek: építsetek hogy győzhessetek” – valamint El Liszickij: *Proun* című kiáltványa jelenik meg. A proun: Liszickij (orosz) konstruktivista művész dinamikus formakísérlete a tér és a sík általános vizuális törvényszerűségeinek rögzítésére. Számára a művészet: aktív részvétel az életben. A VIII. évf. 4. szám Ozenfant és Jeanneret (Le Corbusier) formakísérleteit s „a purista esztétika vázlatát”-t hozza. „Az emberi szellem egyik legmagasabb fokú élvezete a természet rendjének percepciója és a saját, a dolgok rendjében viselt szerepének vizsgálata”. Ezért – vallják a szerzők – a művészet értelme: egy magasabbrendű érzés, a matematikai rend szellemi megteremtése, amely az egyszerű tetszésen túlmutató *harmónia*- és *boldogság*-érzetet vált ki az emberben. A purista festészet: „plasztikus és egyben lírikus teremtés, mely plasztikus rendszerbe szervezi a dolgok állandó és lényeges fizikai sajátosságait. Ez az a lírai állapot, melyet „a művészetben a világrendszerrel egybehangzó dolgok az egybehangzásuk folytán támasztottak”.

Úgy tűnik, Kassákra a konstruktivista esztétika mellett a purista esztétika is erősen hatott. A tisztaság és a rend képzetei ez idő tájt mind hangsúlyosabb szerepet kapnak nemcsak festészetében, hanem költészetében is.

A VIII. évfolyam 5-6. száma német nyelvű különszám, Kassák „*Számadás*”-ával (*Rechenschaft*), tipográfiai kísérleteivel, Gleizes, Gert, Cadern konstrukcióival (amelyek a statika és dinamika törvényeit kívánják leképezni), Karl Peter Röhl, Glauber Henrik, Hans Richter térkonstrukcióival, Doesburg architektonikus tervezetével. Szemle a legmodernebb művészeti törekvésekről, elsősorban propagáló célzattal. *Számadás*-ában Kassák ismételten a tartalom és forma szerves egységét, egymást meghatározó kölcsönösségét vizsgálja; majd itt is hangsúlyozza a művész jogát a *teremtő kísérletezésre*. Az aktív, teremtő személyiség – a művész – szükségképpen konfliktusba kerül a megszokottal, a változtathatatatlannak tűnővel, mert formálni kívánja környezetét. Teremtő munkája közben saját egyéniségét juttatja érvényre, alkotása önnön életét fejezi ki; amiben azonban az egész világ tükröződik: környezete, környezetéhez való viszonya, élettapasztalatai. Maga a *mű* – egyediségében és zártságában – teremtett realitás; amely *él és visszahat az emberi valóságra*. Az új, az élő alkotást soha nem lehet a régi, a halott törvényeivel mérni; jóllehet a halott műalkotások is élővé válhatnak; ugyanis a régi korok művészete is sugározza azt az életerőt, ami tartalmának (sajátos szellemének) és formájának egységéből fakad. Ez egységet a konstrukció hordozza: ez az a „lényegi” szervező erő, ami nélkül sem halott, sem élő élet nem létezhet – ez minden műalkotás alapja. (E kérdésekről a *Korszerű művészet él* c. tanulmányában szól részletesebben – *Korunk*, 1926/2. sz.). Kassák úgy látja: a 20-as évek dereka már „a teremtés, és nem az analízis időszaka”; a korábbi *destruktív* szellemmel a *konstruktív szellemnek* kell szembeszegülnie. A konstrukció – az épület váza! – önmagában véve még nem az egész épület – hangsúlyozza. Lényegszerkezet, amelyre az új architektonikus *kompozíciónak* kell ráépülnie. A szellemet vissza kell vezetnünk az anyaghoz: a fa gyökerét és lombját élővé kell

tenni. Ha nem tudunk eljutni a konstrukciótól a kompozícióig, elmerülünk a kísérletekben – pedig korunkban már csak az alkotó jelentőset, aki az Egészet (a Teljességet) képes megragadni.

1923-ban tehát Kassák már túllépett a formaanalízis fázisán, s elindult a szintézis-teremtés útján. Ezt nemcsak képarchitektúrái jelzik, hanem ekkortájt keletkező számozott versei is (25 új vers, *Tisztaság könyve*, 1925-26). A IX. évfolyam 1-2. számaitól kezdve mind több cikkben vetődik fel a *művészet etikai és gyakorlati – szociális –* vonatkozásainak kérdése. A *Korrektúrát* c. cikk folytatásaképp a IX/2. szám hozza Kállai Ernő E-T-I-K-A? c. cikkét, amely a konstruktivizmust elhatárolja a l'art pour l'art-tól; a konstruktivizmus *etikus* koncepciója: az egyén „*belső tisztulási* folyamatának elindítója, ösztönzője kíván lenni”.

A bécsi MA *utolsó évfolyamaiban* egy gyakorlatiasabb profilt alakít ki. Ezzel párhuzamosan azonban alkotói-kísérletezői vénájának fokozatos elapadása, a sokirányú szellemi tájékozódás lassú elfáradása is megfigyelhető. Mindennek megvolt a maga természetes oka és magyarázata. Kassák heroikus küzdelme ellenére a lap mind nehezebben tudta magát anyagilag fenntartani. A munkatársi gárda fokozatosan kicserélődött, s bár a kiváltak helyén új nevek tűnnek fel, azt a frissességet és eleven izgalmat a lap többé már nem tudja produkálni, ami az első bécsi években jellemezte. 1924/25 folyamán a Kassák-kör „összegez”. Számba veszi az eddig elértetket, s a jövőbe tekint: milyen esélyei vannak *az ember* „*belső forradalmának*”, s hogyan tudja ezt a művészet a maga eszközeivel segíteni. Kassák *Álláspont* c. kis kötetében (Bécs, 1924) felvázolja egy népi alapon szerveződő, a napi politika elvárásaitól független, ugyanakkor a társadalmi valóságra alakítóan visszaható „szellemi elit” nevelésének koncepcióját.

Aztán kezdi megszervezni hazatelepülését. De mielőtt végleg „hazahonosodna”, 1926 júniusában kimegy Párizsba, ott élő emigráns barátai meghívására. Kiállítást rendez képarchitektúráiból. Június 14-én modern művészeti bemutatót is tartanak, amelyen a kint élő Illyés Gyula (aki 1922 óta a MA munkatársa volt) és az ifjú Hont Ferenc is szerepel, Kassákkal és Nádass Józseffel együtt; Bölöni György mond bevezetőt. Kassák három hetet tölt kint, s ez elég arra, hogy személyesen megerősítse korábbi kapcsolatait az európai avantgárd élcsapatával. Eluard, Cocteau, Léger, T. Tzara, a Goll-házaspár, Seuphor, Le Corbusier a legmelegebb barátsággal látja őt vendégül, s tolmács segítségével beszélgetnek-vitatkoznak a modern művészet problémáiról. Kassák megnyeri további terveihez Illyés támogatását, s 1926 őszén hazatelepülven, még ugyanez év decemberében megindítja új folyóiratát, a *Dokumentumot*. A főmunkatársak szintén ez idő tájt térnek vissza az emigrációból (Illyés Párizsból, Déry, Nádass József, Németh Andor Bécsből). Az új lap ugyan mindössze öt számot ér meg (1926 dec. – 1927. máj.), mégis jelentős kísérletnek számít a *művészeti nevelés* és az Európával való további kapcsolattartás szempontjából.

A közlemények egy része német, illetve francia nyelven íródott, hogy a külföldi barátok is olvashassák. A *Dokumentum* – a MA-hoz hasonlóan – számon tartotta s rendszeresen propagálta „testvérlapjait”: 13 nagyváros összesen 19 hasonló jellegű és célkitűzésű periodikáját. Köztük a legismertebbek: a *Sturm*, *De Stijl* mellett a berlini *Kunstblatt*, a dessau *Bauhaus*, a párizsi *L'Esprit Nouveau*, *Revolution Surrealiste*, *La vie des Lettres*, sőt, a közép-európai térségen belül a pozsonyi *DAV*, a zágrábi *Zenit*, a bukaresti *Integrál* és *Contimporanul*, a prágai *Stavba*, *Pasmo* stb. Rendkívül változatos és sokszínű a lap szépirodalmi anyaga (a rövid életű magyar szürrealizmus itt és ekkor éli virágkorát: Illyés, Déry, Nádass József, Kassák versei mellett Eluard is szerepel három verssel, s Füst Milán egy dráma-kísérlettel). Illyés Aragon-ról írt esszéje, Pierre Reverdy eszmefuttatása *A lyrárról*, Walter Benjamin beszámolója az oroszországi irodalmi csoportosulásokról, Kassák áttekintése az orosz képzőművészetről, Günther Hirschel-Portsch (újabb) beszámolója az építész *Das junge*

Schlesien csoport munkájáról még ma is érdekes és tanulságos dokumentum a korabeli művészeti életre vonatkozóan.

A *Dokumentum* nem pusztán „művészeti folyóirat”-nak tekinti önmagát, hanem mint a MA utódlapja, a *szellemi nevelés* orgánumának is. Kassák – híven korábbi *tudatformáló* célkitűzéséhez – gazdag pedagógiai, pszichológiai, szociálpszichológiai anyagot közöl; propagálja a modern „tömeglélektani iskolák” eredményeit, a „kollektív individuum” nevelési esélyeit latolgatva s kutatva, hogy a „cselekvés iskolája” – szemben a „könyv iskolájá”-val – milyen lehetőségeket teremthet a közösségi keretben felnövő, de egyéniségét szabadon kibontakoztató individuum számára.

Több cikk foglalkozik az európai, az orosz és az amerikai mindennapi életmód-, viselkedés- és testkultúra, társasági szokások, öltözködés-szociológia kérdéseivel, építészeti és életberendezési problémákkal, a lakáskultúra ökonómiájának, mentálhigiénéjének feltételeivel stb. – azaz egy általános, gyakorlatias „esztétikai kultúra”, az emberi szépérzék nevelésének lehetőségével. Mindezt gazdag illusztrációs anyag egészíti ki (fotókompozíciók, épülettervek, gépkonstrukciók, szürrealista montázs-összeállítások, mechanikai szerkezetek, különböző reprodukciók a modern művészet európai nagyságaitól stb.). Majdani kiváló filmszakemberek (*Gerő* György, *Gró* Lajos) figyelnek a filmvilág eseményeire; mozdulatművészeti, zeneelméleti, tipográfiai, reklám- és színháztechnikai problémákról jelennek meg kitűnő – máig használható – írások, pedagógiai célzattal. A *művészeti nevelés* már korábban kidolgozott gazdag eszköztárát a vizuális-akusztikai- és kinematikus kultúra legújabb eredményeivel gyarapítják. Kassák – híven ifjúkori elképzeléseihez – a munkásosztályon belül egy magas felkészültségű, átfogó gondolkodású *szellemi elitet* szeretne felnevelni, amely az osztály *kulturális emancipációjának* inspirálására hivatott.

Ekkorra azonban már Európa-szerte kifulladásban vannak az avantgárd mozgalmak, az orosz csoportosulásokat pedig kezdik adminisztratív úton felszámolni. Átmenetileg mindenütt a *neokonzervatív* irányok győznek, s az avantgárd poétikai eredményei „felszívódnak”, megszüntetve megőrződnek más stílus- és formanyelvben. Az új és újabb nemzedékek azonban makacsul visszatérnek hozzá, s nemcsak formanyelvéből, de szelleméből is merítenek. Kassák soha el nem évülő érdeme, hogy bekapcsolta Magyarországot az európai avantgárd „véráramába”, s termékennyé tette a hazai közízlést a legmerészebb poétikai újítások számára is. Képarchitektúráit szerte a világon mint elsőrangú értékeket jegyzik, s a 20-as évek óta folyamatosan szervezett konstruktivista kiállításokon rendszeresen szerepelnek, műgyűjtők versengenek értük.

Jóllehet, Kassák bécsi elképzelései nem voltak folytathatók a konzervatív beállítódású hazai közegben, ő még sem mond le a munkásság művészeti neveléséről. Felismeri: ha alakítóan vissza akar hatni a magyar valóságra, akkor közelebb kell kerülnie a realitásokhoz.

A MUNKA-kör

(A népi összefogás és a dunatáji patriotizmus gondolata)

Előzményei: Az európai avantgárd élvonalával való lépéstartás mellett Kassák már 1920-tól kezdve fokozatosan kiépítette kapcsolatait a szlovenszói, vajdasági, romániai magyar és nem magyar fiatalokkal, a helyi adottságoknak megfelelően magyar nyelvű, de az adott ország kultúrájára is figyelő szellemi fórumok megteremtését inspirálva. A kulturális nevelést társadalmi tudatformáló mozgalommá kívánta szélesíteni. Hitt abban, hogy „a valódi művészet az ember pszichéjéhez férközve” felszabadítja benne a *teljes élet* utáni vágyat, s meggyorsítja „az ember belső átalakulásának folyamatát” (*Levél a művészetről*, Bécsi Magyar

Újság, 1920. szept. 10.). Közreműködésével a „szellemi nevelés” koncepciójának jegyében a hazai vidéki városokban és az „utódállamok”-ban sorra szerveződtek a rövidebb-hosszabb életű avantgárd periodikák.

Az első „1920” címen Pécsen jelenik meg, a volt MA-körös Haraszi Sándor szerkesztésében, röpirat formájában; a MA művészeti törekvéseit – mint a „pszichikai agitáció” hatásos formáját – mutatják be benne. Mindössze egy számot ér meg (1920. január); de nyomában csakhamar megjelenik a *Krónika* (1920. október – 1921. június). E köré szerveződik az első komolyabb hazai baloldali művészcsoporth (jórészt az 1919 előtti MÁ-hoz tartozó fiatalokból): Csuka Zoltán, Molnár Farkas, Kodolányi János, Raith Tivadar, Rozványi Vilmos, Schubert Ernő; a szerkesztő Kondor László. Aztán a csoport szétszóródik: Újvidék – Bécs – Budapest lesznek az új centrumok. Raith Tivadar szerkesztésében Budapesten megindul a *Magyar Írás*, amely 7 éven át (1921-27) a fiatal alkotók legfontosabb fóruma lesz, s egyfajta „nyugatos-avantgárd” szintézis megvalósítására törekszik. A vajdasági – különböző ajkú – fiatal alkotókat a rövid életű zágrábi *Zenit* tömöríti maga köré 1921-ben (részint a bécsi MA anyagát, művészetszemléletét veszi át; részint a helyi „kísérletezőknek” biztosít fórumot). Megszűnte után a Kassákkal szoros kapcsolatot tartó (sőt vele 1919 során együttműködő) Haraszi Sándor és Csuka Zoltán szerkesztésében indul az újvidéki *Az Út*, amely már több éven át fenn tudja tartani magát (1922-25), s a bécsi MA szellemében „híd”-szerepet kíván betölteni a jugoszláviai magyar és nem magyar értelmiségi csoportok között. A szlovenszkói magyar emigránsok és a már korábban is ott élő „helyi értelmiség” is hasonló céllal indítják folyóiratukat *Tűz* címmel (1921-23). Az első szám (1921. november 15.) élén Gömöri Jenő, a lap szerkesztője, *Bevezetőjében* körvonalazza programjukat: „figyelemmel akarjuk kísérni a szlovák és cseh, később a román, szerb, horvát kultúra életét, evolúcióját, munkáját, irodalmát és művészetét”; s természetesen emellett elsősorban a magyar irodalom új irányait. Így már az 1. számban ankétot indítanak a MA művészi törekvéseiről, az „érthetőség” kérdéséről stb. Kassák versein kívül Karinthytól, Füst Milántól, Kosztolányitól és Krúdytól is publikálnak különböző írásokat.

Kassák 1921/22-ben szorosra fűzi kapcsolatait a szlovenszkói területekkel, s 1922/23 folyamán a MA-körrel többször is vendégszerepel szülőföldjén, Galánta-Pozsony- Érsekújvár-Rozsnyó-Kassa körzetében. Már ekkor kialakul az a „törzsgárda”, amely majd a 20-as évek végén a Munka-kör kulturális missziójának bázisa lesz (Szenes Erzsébet és Piroška, Szuchich Mária, Forbáth Imre, Hernádi /Hercz/ György, Mária Béla, Mihályi Ödön stb.). Kissé lazábban és fenntartásokkal, de végig rokonszenvvel áll Kassák mellett Lesznai Anna, Palotai Boris és Erzsébet, Komlós Aladár, Vozáry Dezső köre is. Az utóbbi csakhamar Prágába kerülve, az ottani fiatal tanárköltővel, György Dezsővel együtt az „újarcú magyarok” szellemi atyja lesz, s a prágai egyetemen tanuló magyar fiatalokkal (F. Šalda professzor tanítványaival) a nemzetiségi autonómia és a „közép-európai sorstudat” jegyében 1924-ben megalapítják a *Szent György Kör*t (innen „ágazik el” majd a *Sarló* egyik csoportja 1928-ban, s találkozik össze a Kassák által inspirált érsekújvári ággal). A *Tűz* köréhez kapcsolódó volt „ma-isták”: Mácza János, Lengyel József ugyancsak a baloldali erők szellemi együttműködését szorgalmazzák, nemzeti különbségekre való tekintet nélkül.

A bécsi MA-körbe rendszeresen járó szlovák fiatalok ugyane szellemben indítják meg Pozsonyban 1924-ben folyóiratukat, a *DAV*-ot; s azután rajtuk keresztül Brno-ba, majd Prágába is „átszivárog” Kassák hatása. A cseh *Host* és *Pasmo* avantgárd folyóiratok szintén a kulturális értékesítés szorgalmazásával kívánják a különböző ajkú nemzetiségek testvéri együttműködését elősegíteni. Kassák verseit a legismertebb cseh és szlovák költők fordítják (Novomešský, Ocali, Poničan), s lapjaikban két nyelven publikálják. A *DAV* köre népszerűsíti Kassák képzőművészeti írásait, beszámolnak a MA művészeti törekvéseiről. Gáspár Endre a *Pasmo*

1924/8-9. számában bemutatja a MÁ-t, középpontba állítva Kassák és Déry munkásságának ismertetését. A tanulmányt átveszi a lengyel avantgárd folyóirat, a *Blok* is; s a varsói „modern művészek” (a *Blok* és *Praesens* köre) szintén a kulturális közeledést szorgalmazzák Közép-Európa művészei között. Így lesz a bécsi MA a közép-európai szellemiség egyik – talán legfontosabb – összefogó és hatásokat szétsugárzó centruma; egy jövő-orientált világképre épülő, a harmonikus együttműködés lehetőségét sugalló elméleti modell kialakítója.

A hazai „fiatal avantgárd” folyóiratai (*Magyar Írás* 1921-27, *Kék Madár* 1923/24, a szegedi *Jel* 1923-27) lazább kapcsolatban vannak ugyan a bécsi MÁ-val, de többen a MA ekkori munkatársai közül (Déry, Illyés, Szegi Pál, Genthon István, Mária Béla, Gaál Gábor – Gerő György álnéven –, Sándor Pál, Tamás Aladár, Kállai Ernő, Szelényi István stb.) itt is, ott is publikálnak – ami természetes is, hiszen egy új nemzedék keres az induláshoz fórumot. Dienes László és Gaál Gábor szorosan együttműködnek a MÁ-val bécsi tartózkodásuk éve alatt. Gaál Gábor (itt is Gerő György álnéven) 1922 óta rendszeresen jelen van a MÁ-ban, s 1924-ben ő állítja össze a kassáki „népfrontos” koncepció alapján a MA *Pesti antológiá*-ját, amelyben szinte az egész fiatal nemzedék – határon inneniek és túliak, „népiek” és „urbánusok” – együtt szerepel (Déry Tibor, Erg Ágoston, József Attila, Gáspár Endre, Hont Ferenc, Kristóf Károly, Mária Béla, Nádass József, Pán Imre, Reiter Róbert, Szegi Pál, Tamás Aladár, Vajda Sándor stb.).

Az emigráns fiatalok körében ekkor válik ismertté Kassák *Álláspont*-ja, amelyben ő egy népi alapon szerveződő, a napi-politikai elvárásoktól független, ugyanakkor a társadalmi valóságra alakítóan visszaható „szellemi elit” kialakulásának esélyeit vázolja fel. Kassák meggyőződése az, hogy szellemi húzóerőt csak az a jól felkészült értelmiségi réteg gyakorolhat a tömegre, amely megőrzi viszonylagos autonómiáját, vagyis nem veti alá magát az aznapi – rövid távú – gazdasági és politikai érdekeknek. E koncepció jegyében tartja az értelmiség feladatának a nemzetiségek „békés egymás mellett élésének”, kulturális együttműködésének támogatását is.

A romániai fiatal magyar és nem magyar értelmiség egy szűkebb csoportja szintén az „avantgárd sugárzás” bűvkörébe került (vö: Söni Pál: *Avantgarde sugárzás*, Kriterion, 1973).

Franyó Zoltán már a forradalom előtti budapesti MÁ-ban is rendszeresen publikált, most a MA mintájára a forradalmi beállítódású romániai kisebbségi ifjúság számára saját fórumot kíván teremteni. Az átmenetileg Bécsben megtelepült, baloldali kötődésű erdélyi fiatalok – Bartalis János, Becsky Andor és Irén, Csehi Gyula, Kahána Mózes, Ligeti Ernő, Reiter Róbert, Szentirmai Jenő stb. – a 20-as évek derekán szülőföldjükre visszatérve „beoltják” a kassáki eszmerendszerrel a romániai magyar értelmiség egy részét. Elsősorban az aradi-temesvári csoport marad mindvégig kapcsolatban Kassákkal, majd az ő közvetítésükkel a 20-as évek végén a kolozsvári fiatal munkásértelmiség is az ő hatása alá kerül. Az erősen urbanizálódott nyugati peremvidéken, Kolozsvár – Arad – Temesvár körzetében szerveződő irodalmi csoportok nem fogadták el a népi – urbánus, a hagyományos és a modern művészet közötti (a korban mesterségesen felszított) ál-ellentétet; s szorosan együttműködtek a középeurópai avantgárd központokkal, a bécsi MÁ-val és a román *Contimporanul*-lal is. Méliusz József, aki e tájról indult, mindvégig egységes hagyománynak tekintti a Gozsd-Petelei-Tolnai-Thury Zoltán-féle örökséget és az európai szellemű, XX. századi avantgardista törekvéseket, s büszkén vallja: „A román, magyar, német, zsidó, szerb szellemi együttélés... itt élő valóság volt. Nem kellett ahhoz se napiparancs, se rendelet. Az élet és a szellem humanista természete magától szabályozta azt” (in: *Kávéház nélkül*, Bukarest, 1977, 470-89. p.). Ezekben a modern, mozgékony szellemű városokban egymás után születtek (igaz, hogy gyorsan el is lobbantak) az I. világháború után az avantgárd folyóiratok: 1920-22-ben a kolozsvári *Napkelet* (szerk. Ligeti Ernő, Paál Árpád, Kádár Imre); 1923-ban a *Pásztortűz*, majd ennek gyors „elhamvadása” után Aradon Franyó Zoltán szerkesztésében 1924-ben a

Génusz, 1925/26-ban az *Új Génusz*; Szántó György szerkesztésében a *Periszkóp* – amelyek mind egyfajta „kelet- és közép-európai sajátosságokkal telített közös, korszerű európaiságot képviseltek, amelyben jól megfértek egymással a különböző irányzatok”. A *Periszkóp* a „hazai” művészeti törekvések mellett bemutatja a bécsi MÁ-t, az orosz konstruktivista csoport munkáját és az ekkor már világhírű román „új művészeket” (T. Tzara, J. Vinea, M. Jancu, Brančusi stb.).

E rövidéletű folyóiratokat aztán az 1926 januárjában Kolozsvárott Dienes László szerkesztésében induló *Korunk* váltja fel. A Kassák-kör eleinte nagyon szoros kapcsolatot épít ki a *Korunk*-kal, amely első korszakában a közép-európai alkotókat szellemi egységbe igyekszik tömöríteni. Már a 2. számban megjelenik Kassák átfogó tanulmánya a XX. századi művészeti forradalomról: *A korszerű művészet él!* Ezzel egybehangzóan Dienes László is áttekintő képet ad az új művészeti irányokról, *Művészet és világnézet* c. kiadványában (Kolozsvár, 1926). Aztán helyet kap itt Hevesy Iván nagyszabású értékelése *Kassák Lajos költészetéről*; s még 1927/28 során is publikálnak itt a Kassák-kör tagjai.

Kassák már 1924-től kezdve fokozatosan felveszi újra a kapcsolatot a hazai kulturális fórumokkal (elsősorban a *Nyugattal*, majd a *Népszavával*, a *Világgal*, *Esti Kurirral* stb.). Azt reméli: a sterilebb „művészeti forradalmat” ismét felválthatja a konkrétabb társadalmi cselekvéssel. A MA legutolsó számában még megjelenik egy elméleti írás a kultúra funkciójáról (Németh Andor: *Eldologiasodás és művészet*, MA, 1925. jún-i sz.). A szerző a kassái eszmerendszerrel egybehangzóan kifejti: a kultúra – *híd* ember és ember, nemzet és nemzet között; a szétszabdaltság, érdekekre tagoltság világában az *egyetlen* lehetőség és „eszköz” ahhoz, hogy az emberek megértsék mélyebb – a biológiai, pszichikai régiókban való – azonosságukat, összetartozásukat, egymásra utaltságukat. Kultúra nélkül nincs összekötő kapocs az individuális világok között.

A „kulturális nevelés” szellemében akarja Kassák itthon is folytatni Bécsben elkezdett munkáját. Ezért mindjobban elmélyíti kapcsolatait az épp ekkortájt szervezkedni kezdő hazai „népi” táborral. Csatlakozik az 1927 májusában induló *Együtt* c. folyóirat gárdájához, amelynek több mint egy éven át sikerül maga köré tömörítenie az ún. „népi” és „urbánus” baloldali erőket az együttműködés szellemében. A munkatársak pusztá névsora bizonyítja: itt valóban egy távlatos „egységfront” van (lett volna) kibontakozóban a hazai, a határokon túli és az emigráns baloldali érzelmű fiatalok között (Barta Lajos, Barta Sándor, Bálint György, Berda József, Déry Tibor, Gáspár Endre, Illyés Gyula, Justus Pál, Kassák Lajos, Kodolányi János, Fenyő László, Nádasz József, Németh Andor, Révész Béla, Szabó Lőrinc, Szakasits Árpád stb. írnak a lapba). Kassák már 1927/28 fordulóján kialakítja kultúrgárdáját az *Együtt* körén belül; szavalókórusa Simon Jolán vezetésével 1928. március 4-én be is mutatkozik a Zeneakadémia nagytermében, Szalmás Piroska népdalkórusa közreműködésével. A Párizsból frissiben hazatért Justus Pál az esten Kassák-verseket szaval; kritikát is ő ír a nagysikerű bemutatkozásról, melyben hangsúlyozza: a hazai munkásmozgalom nem mondhat le arról a hatalmas szellemi erőről és nevelő hatásról, amit a Kassák-kör kulturális tevékenysége jelent (*Kassák Lajos árnyékában; Együtt*, 1928 áprilisi sz.).

Kassák tehát „visszatalált” övéihez, Angyalföld lakóihoz (itt él Simon Jolánnal egyszobakonyhás kis lakásában; ma az utca az ő nevét viseli). A Nyomdász- és Bőripari Munkások szavalókórusának vezetését vállaló Simon Jolán együtt dolgozott – többek között – Justus Györggyel, Jemnitz Sándorral, Szalmás Piroskával, Szelényi Istvánnal; sűrűn jártak előadóestet tartani a különböző – angyalföldi, óbudai, újpesti, rákospalotai, pesterzsébeti – munkásotthonokba; részt vettek az Alkoholelles Munkásszövetség kulturális programjának kialakításában stb. 1927 őszén még együtt volt az egész kultúrgárda a nagymarosi hajókiránduláson, 1100 résztvevővel; aztán az egység fokozatosan felbomlott. Kassák most

sem – mint ahogy korábban sem – volt hajlandó az aznapiság szempontjainak alávetni a tudatformáló tevékenységet. Ezért 1928 során fokozatosan kiépíti „független” kultúr-stúdióját, és útja elválik a munkásmozgalom „hivatalos” irányától. A kitűnően felkészült szakembergárda is öhozzá csatlakozik. Simon Jolán szavalókórusa mellett Jemnitz Sándor vezetésével modern zenei kamarakórust, Justus György irányításával pedig Bartók-Kodály elvei alapján felépített népdalkórust szervez. A kultúra munkásainak feladata – a Kassák-kör felfogásában – nem a „szórakoztatás”, és nem is az agitáció, hanem a közösség magasabb szintű emberi érdekeinek „szolgálata”: közvetíteni a tömegekhez a „zseni szavát, ki előreszárnyal egy új korba, s onnan hoz nekünk olajág-üzenetet” (Jemnitz Sándor: *Magyar zeneélet*, *Munka* I. évf. – 1928. 2. sz.)

Kassák a magas szintű szellemi együttműködésben látta a „népfront-gondolat” megvalósulásának lehetőségét. Egy szélesebb tömegbázisra épülő, „demokratikus”, az alulra szorított társadalmi rétegek közös érdekeit kifejező, *hosszú távú* tudatformáló munkára készült fel.

A MUNKA kultúr-stúdió

1928. tavaszán Kassák még szorosabbra fűzi kapcsolatait a szlovenszkói ifjúsággal. Az érsekújvári Sporni-ház (Kassák hajdani inaskodásának színtere) az évtized végére felnövő értelmiségi- és ifjómunkás-nemzedék állandó találkozóhelye, szellemi otthona lett. A pozsonyi Turczel Lajos, Szalatnai Rezső, a gömöri Jócsik Lajos s az érsekújvári fiatalok: Andreánszky István, Brogyáni Kálmán, Csáder László, a Dobossy-fiúk (Imre és László), Murányi-Kovács Endre, Morvay Gyula, Peéry Rezső stb. a Kassák-legenda büvkörében nőtt fel, s készült értelmiségi hivatására. 1928 márciusában, majd májusában előadó-körútra hívják Kassák kultúrgárdáját (a „szokásos” korábbi útvonalra; Galánta – Pozsony – Érsekújvár – Kassa körzetében); s az éjszakába nyúló hosszú beszélgetések, viták során eszmél rá az ifjú nemzedék arra, hogy „egy nemzeti adottságaiban veszélyeztetett kisebbség önvédelmi harca a szocializmus legelemibb tantételei közé tartozik” – mint azt Balogh Edgár később visszaemlékezésében írja (*Hétpróba*. Bp. 1981, 73/74. p.).

Így hát természetesnek tűnik, hogy Kassák a szülőföld ifjúsága révén mind közelebb kerül a nemzetiségi problémákhoz, s a megoldás útját a demokratikus együttműködésben jelöli meg. Támogatja a népi alapon szerveződő ifjúsági csoportok munkáját, s a hazai és a határokon túli fiatalok együttműködését koordináló fórumok kialakítását.

Az ún. „népi mozgalom” első demonstratív megnyilvánulása az 1928. május 20-án (Martinovitsék kivégzésének évfordulóján) rendezett Ady-émlékünnepség (az Ady-sír megkoszorúzása, majd azt követően a Zeneakadémián nagyszabású műsoros est), amely az utólagos értékelések szerint „a népi mozgalom nyitánya” volt. „Az állami határookra való tekintet nélkül” minden magyar (a szlovenszkói, kárpátaljai, zágrábi, kolozsvári és a hazai vidéki – pécsi, szegedi, debreceni, miskolci, pápai, szolnoki stb.) diákalakulat képviselteti magát az ünnepségen; jelen vannak a pesti Bartha Miklós Társaság (továbbiakban: BMT) küldöttei és az Eötvös-kollégisták (köztük az ún. „Kassák-katonák”). Az ünnepség mindennél fényesebben bizonyítja: Ady valóban „Ifjú szívekben” él, s szellemi öröksége: a közép-európai gondolat, élőbb és aktuálisabb, mint valaha volt.

A szlovenszkói ifjúság kezdeményezéséhez lelkesen csatlakoznak az „erdélyi radikális fiatalok”, akik Adynak szentelik a *Híd* 1927. novemberi számát (50. születési évfordulójára), s az 1928. májusi „koszorúzásra” nemcsak küldötteiket, hanem köszöntő írásaikat is elküldik.

1927/28 során a volt bécsi MA-kör kulturális nevelési programja nyomdokain haladva a romániai magyar fiatalok is kiépítik a nagyobb városokban (Arad – Temesvár – Kolozsvár) a

munkásmozgalmon belül a szavalókórus-hálózatot. 1928. augusztus 3-13-án a szlovenszkói fiatalok Gombaszögön szervezik (ekkor már két éve „megszokott”) regös-találkozójukat. A cserkészmozgalom eddigi hagyományaival szakítva, népi elkötelezettségük jeleként most tűzik zászlajukra a sarlót (*Sarlós Boldogasszony* áldó védelme szimbólumaként). Ettől kezdve nevezik magukat *sarlósok*-nak. Folyóiratot is indítanak (a mindössze 4 számot megért *Vetést*), amelynek 1. száma élén Balogh Edgár programadó cikke (*A magyar cserkészlet megújítása*), s mellette a frissen szervezett öt tábori őr falukutató munkájának tervezete. A Kassákkal már korábban is szoros kapcsolatot tartó érsekújvári – pozsonyi csoport meghívja az első Sarló-kongresszusra (1928. szeptember) a Mestert, aki magával hozza épp akkor induló új folyóiratának, a *Munkának* 1. (1928. szeptemberi) számát. Ennek élén áll Kassák *Beköszöntő*-je, amelyben kijelöli az új nemzedékre váró legsürgetőbb feladatokat: „Ön- és valóságismeretre van a tömegnek szüksége mindenekelőtt, és sokoldalúan képzett, intellektuálisan és érzelmileg fejlett vezetőkre”, akik „gondos és céltudatos munkával” belülről emelik, „magasabb eszmei szintre kényszerítik”. Különben a tömeg elvész az aznapiság szempontjai között, s szem elől téveszti távlati céljait. Kassák kiadja az új jelszót: „Valóságismeretet tehát!”

Új folyóiratát jóval szélesebb tömegbázisra építi, mint a korábbiakat. Már ekkor felfigyel a munkásmozgalomban egyaránt benne rejlő bal- és jobboldali demagógia veszélyeire, s figyelmeztet: a kétirányú politikai manipulációval (a bolsevizmus és a fasizmus „ígérgetéseivel”) szemben csakis egy magas kultúrájú, tisztánlátó és intellektuálisan felvértezett ifjúság őrizheti meg szellemi autonómiáját. *Élesen elutasít mindenféle „felülről jövő” adminisztratív intézkedésekkel irányított pártpolitikai kultúra-koncepciót*; ehelyett a személyiség szabad kibontakoztatását tartja legfőbb nevelői feladatának. 10 év alatt mintegy 200 magyar író, munkáslevelezőt s kb. felényi külföldi író, valamint 50-60 képzőművészt juttat szóhoz a *Munka* hasábjain, amelyet „művészeti és társadalmi beszámoló”-nak szán, s „kultúrmozgalmat” szervez köré. Mint bevezetőjében leszögezi: a MUNKA-kör „nem frakció a munkásmozgalmon belül”, hanem a valóság törvényeinek felderítésére, kutatására szerveződött csoport.

Már az első számban megjelenik egy új rovat, amely eddigi folyóirataiból hiányzott: *Egy nap életemből* címen folyamatosan megszólaltatja a vidéki, sőt a határokon túli munkás-, paraszt és értelmiségi fiatalokat. Levelek, novellák, versek tömegével bizonyítja, milyen alkotó tehetség és tudásvágy rejlik a kultúrától elzárt rétegekben, s hogy a perifériára szorított munkásság – ha szóhoz engedik jutni – meg tudja fogalmazni a maga vágyait, álmait, törekvéseit. Egy mindeddig össze nem állított *munkás-szociográfia* körvonalai rajzolódnak ki előttünk ez írásokból. Riportjaikkal, verseikkel a legsűrűbben szerepelnek itt: a szlovákiai Andreánszky István, Forbáth Imre, Farkas Ödön, Kossán Klára, Szenes Erzsébet és Pirokska; s többen a Korunk munkatársai közül is (Bánáti Oszkár, Bányai László, Kaczér Illés, Mihályi Ödön, Murányi-Kovács Endre, Sáfár László, Palotai Boris és Erzsébet stb.) az ugyancsak ez időtájt bontakozó paraszti-népi szociográfiai „hullámmal” párhuzamosan, amely a Sarló köréből indult el.

Az 1928-tól szervezett gombaszögi találkozókra a MUNKA-kör tagjai is mindig részt vettek – számtalan közös megmozdulás őrzi együttműködésük emlékét. Balogh Edgár, Jócsik Lajos, Szalatnai Rezső gyakran szerepelnek írásaikkal a *Munkában*, könyveikről kritikák jelennek meg; s az ő számukra is Kassák jelenti az egyik „orientációs bázist” a „közép-európai ember” szellemi arculatának felrajzolásához.

Semmiképp sem tekinthetjük függetlennek a Kassák-kör tevékenységétől azt az 1930 körül induló rendszeres falukutató munkát, amelyhez az *Erdélyi Fiatalok*, a *Szegedi Fiatalok* köre, sőt a *Bartha Miklós Társaság* is kapcsolódott. A BMT 1928-as *Értesítő*-je még a munkás,

paraszt, értelmiségi fiatalság érzékenységről beszél. A *Századunk* c. folyóirat (amely a *Huszedik Század* örökösének tekinti magát) 1930-ban rendezett ankétján együtt szerepel Kassák, Kodolányi, Illyés, Veres Péter, Nádass József stb., s Kassák itt is leszögezi (*Az ifjúság seregszemléjéhez*, *Századunk* 1930/6. sz. – 339-47. p.): „Akik hisznek a szociális átalakulás lehetőségében, azok a *végcél* jelszavai mellé állítsák fel a részletkövetelések jelszavait is, és ezeknek a követeléseknek realizálására szervezzék össze mozgalmukat.” (E követelések: ingyenes oktatás, tankönyvek, *munkás szabadiskolák* felállítása stb.). Ugyancsak a valóságfeltáró munkát, a valóság jelenségszintű összefüggéseinek tudatosítását szolgálják a szociológiai, közgazdasági, szociálpszichológiai stb. elméleti írások. Szó esik itt „a magyar földmunkásság mozgalmáról”, a szétzilált családok szociális helyzetéről, a munkanélküliségről stb.

1928 ősztől kezdve tehát széleskörű valóságfeltáró munka indul meg az ún. „népi” csoportosulásokon belül. Kassák maga is szociográfiai regények írásába kezd; a „város peremének” életét, a perifériák lakóinak kiszolgáltatott helyzetét örökíti meg (*Napok, a mi napjaink* 1928; *Angyalföld, A telep, Munkanélküliek* stb. 1929/30.). Ezzel egyidejűleg, ugyancsak a „valóság-feltáró” program jegyében kezdenek szervezkedni a *Szegedi Fiatalok* (egyrészt a volt „maista” Hont Ferenc, Berczeli Anzelm Károly a kezdeményezők, másrészt pedig Buday György, aki 1928/29 telén Londonban megismerkedik az ún. „agrár-settlement mozgalom”-mal), s 1929. tavaszán a pécsi, pápai, pesti és más hazai diákcsoportokkal együtt kialakítják tanyakutató programjukat. Az ún. *Erdélyi Fiatalok* (az *Erdélyi Helikon* ifjú székhely csoportja, a népi orientációjú „második helikoni nemzedék”) ugyancsak 1929-ben indítja az ún. „*Vallani és vállalni*”-vitát, Berde Mária és Kacsó Sándor „polémikus szenvedélyű” írásaival (a vitát feldolgozta: Kántor Lajos ugyane című könyvében, Bukarest, 1984.). Ez a vita vezet azután a szociográfiai irodalom felvirágzásához, s a többi népi csoportosulással (*Sarló, BMT, Szegediek*) való szorosabb együttműködéshez. Az „idősebb kezdeményezőkhöz” kapcsolódva itt is felsorakozik egy új, a népi ügynek elkötelezett ifjú nemzedék: Böződi György, Horváth István, a Jancsó-fivérek (Béla, Elemér), Kacsó Sándor, Méliusz József, Szabédi László, Szemlér Ferenc stb.

1929 tavaszára tehát „kinevelődik” a népből magából az az értelmiségi réteg, amely elsődleges feladatának a valóság megismerését tartja, hiszen ez az első (és nélkülözhetetlen) lépés a valóság megváltoztatásához, egy igazságos társadalmi rend megteremtéséhez.

A Sarló 1929. március 20-án Pozsonyban szervezett nagyszabású kultúrestje, amelyre a Kassák-kört is meghívják, ezt az új programot hivatott deklarálni. A megnyitót az érsekújvári *Munka-körös* Brogyáni Kálmán tartja: ünnepélyesen bejelenti, hogy elfogadják és vállalják a rájuk váró történelmi szerepet: a társadalom alulra szorítottjainak *szellemi nevelését és képviselését*. Ezután Peéry Rezső *Magyar Mesterek* címen tart előadást a Sarló példaképeiről: *Ady*, a legnagyobb és legteljesebb szelleme a XX. századnak, ébresztette önszáműrtre az ifjú nemzedéket; *Szabó Dezső* termékeny és előrevivő destrukciójával hatott rájuk; *Móricztól* a „szolgálat” eszméjét tanulták; s most *Kassák* az, aki megmutatja nekik „az új, emberibb társadalmi rend” kiformálásához vezető utat.

Az esten megvitatják a Sarló egész eddigi tevékenységét, melynek középpontjában „a közép-európai népek kulturális együttműködése”, a „kis nemzetek konföderációjá”-nak eszméje állt – és áll a továbbiakban is. 1929 májusában a Kassák-kör most már egy teljes estét betöltő műsorral jön át vendégszereplésre. A bevezető előadást Balogh Edgár, a Sarló „feje” tartja, mintegy kifejezve ezzel (is), hogy a Sarló – Kassák hatására – vállalja a „nemzetközi haladás magyar asszimilációját, a magyar nádasok behordását és lecsapolását, /.../ a magyar nyelvközösség és a vajdú szellemiség gyökeres és helyhez idomult szocializmusát”. Csakis

ezen az alapon közeledhetnek egymáshoz a különböző népek (*Kassák-köszöntő*, in: *Dunavölgyi párbeszéd*, Bp. 1974, 459-60. p.).

1929 nyarán a szlovenszkói ifjúság többnyelvű nemzetiségi diáktábort szervez; ahol a résztvevők egyöntetűen megegyeznek abban, hogy a kisebbségekre „híd-szerep” vár, amit csak akkor tölthetnek be, ha reális együttműködést keresnek az utódállamok népeivel. Balogh Edgár a *Vetés* 4. számában (1929. szeptember) beszámol a radovi diáktábor munkájáról, s büszkén nyugtázza: „a fejlődés a Duna körüli kisállamok közeledésén keresztül autonóm nemzeti egységek békés konföderációja felé gravitál”. Ugyane számban találjuk a nyolc szociográfiai csoport nyári munkájának értékelését; valamint Csáder László (a Budapesten tanuló iparművészeti főiskolás) cikkét *Kassák Lajos Munka-köréről*, amelyben példaként mutatja be a Kassák-körben folyó komplex kulturális munkát és a gazdag szociográfiai tevékenységet. Cikke zárórészében hangsúlyozza, hogy a szlovenszkói magyarság (és általában: a kisebbségek) küldetése az, hogy „híd-szerepet” töltsenek be „a kis nemzetek övezetének nációi között”. Csáder cikkéhez szorosan kapcsolódik Kodolányi János írása: „*A kisebbségi magyarok arca*”, melyben ő is „az autonóm nemzeti egységek békés konföderációjá”-nak megteremtéséhez szükséges „szellemi egység” fontosságát hangsúlyozza. Egybehangzóan a *Szegedi Fiatalok*, a BMT és az *Erdélyi Fiatalok* programjával. A BMT 1929. december 15-re összehívott ifjúsági kongresszusán a hazai (munkás és paraszt) fiatalok, a vajdasági, romániai, csehszlovákiai magyar küldöttek egyhangúan elfogadják és vállalják a híd-szerepet. Egy *népi* alapon szervezett *konföderációs állam ideál-képe* lebeg ez előtt az ifjúság előtt. 1930 nyaratól kezdve mind erőteljesebben kibontakozik a „népi fiatalok” csoportjainak együttműködése. A *Sarló* „nyári vándorlásai”-hoz készített, a szociális nyomor feltárására irányuló kérdőívet átveszik a *Szegedi*, az *Erdélyi Fiatalok*, sőt a prágai egyetemi hallgatók „szociográfiai különítménye” is. Balogh Edgár 1929 őszén készített kárpátaljai szociográfiai riportja (*Tíz nap Szegényországban*) lesz a minta a gyűjtött anyag feldolgozásához (jóval megelőzve a műfaj hazai felvirágzását). A falukutató munka eredményeit a *Korunkban*, illetve Kassák *Munká-jában* publikálják.

1930 derekán megalakul a *Munka*-barátok köre. Kassák még szorosabbra fűzi kapcsolatait a csehszlovákiai sarlósok és a romániai magyar fiatalok egyik csoportjával (a *Munka* szlovákiai képviselője Jelen Mihály, a romániai Sándor Vilmos), a hazai Bartha Miklós Társasággal (Simon Andor az „összekötő”), valamint a Szegedi Fiatalokkal (elsősorban Hont Ferenc körével). A rendszeresen tartott *Munka*-szemináriumokon – a *Munka* szabadiskoláján – az aktuális társadalmi-politikai kérdések mellett a *magasabbrendű emberi élet* kialakításának módjáról, lehetőségeiről is sok szó esik. Kassák igyekszik tudatosítani a köréhez tartozókban: a kultúra nélküli tömeg könnyen játékszerévé válhat a ravasz politikai erőknek. A munkásság oktatását nem a felszínes, demagóg agitáció szintjén kell végezni, hanem legmélyebb pszichikai gyökereiig lenyúlva, a *személyiség teljes átformálására*, a szolidaritás érzésének tudatosítására kell törekedni.

A Simon Jolán vezetésével 1928-ban megalakult *Munka-kórus* első ízben május 16-án mutatkozott be a Zeneakadémián, hatalmas sikerrel. Ettől kezdve Kassák kórusművei (*Szolgálók élete*; 1931; *Május I.*), versei, Nádass József kórusműve (*A mi sorsunk*) állandóan szerepelnek a *Munka-kör* repertoárján. Simon Jolán gazdag anyaggal összeállított kóruskönyvet tesz közzé (*A szavalókórus*), hogy más kórusok munkáját is segítse a magasabb művészi színvonal kialakításában. A kórust ő „organizált egység”-nek fogja fel, amely nem „jelszavaival”, hanem az „embert megváltoztatni tudó energiák” sugárzásával hat. Mintái a görög drámai, illetve a keresztény templomi kórusok, amelyek hangszerelésükkel, hangtónus-kombinációikkal, a dolgok benső összefüggéseit szuggesztíven érzékeltető összjátékukkal életörömet, magasba törő akaratot árasztanak, s a kollektív szellemen belül érvényre juttatják az individuális erőt. Kóruskönyve befejezéseként Simon Jolán hangsúlyozza: „Nem

művészetet akarunk csinálni. Szavakban ki akarjuk mondani életünket; és hisszük azt, hogy amilyen mértékben meg tudunk felelni ennek a feladatnak, ugyanolyan mértékben közeledünk a felé az új művészet felé, amely belőlünk és értünk kell, hogy életre szülessen.”

A *Munka*-kórus mellett Nagy Etel (Simon Jolán lánya) modern mozgáskórust is szervez, ahol a tánc a Teljes Életre törekvés egyik finom, légiesen könnyed kifejezője lesz. A *Kultúrstúdió* munkáját a mozgásszínpad teszi teljessé. Itt a Piscator-Brecht, illetve Meyerhold-Majakovszkij színpadi törekvéseivel rokon (részben az 1918-19-es Mácza-színpad hagyományaihoz visszanyúló) előadásokat rendeznek: *nevelő színházat* kívánnak létrehozni. „Emberi dokumentumokat”, probléma-felvető modern darabokat adnak elő. Az elidegenítő-gondolkodtató színpadi megoldások itt is a közönség ítélőképességére kívánnak hatni, mint a példának tekintett Piscator-i rendezéseknél.

A *Munka-kör* a „valóság-irodalom” jegyében alakítja ki Gró Lajos irányításával *szociofoto* csoportját is: „nem meghatni, hanem dokumentálni és állásfoglalásra készíteni” akarnak. Ennek nyomán az Erdélyi Fiatalok és Sarlósok is megszervezik szociofoto-gárdájukat, majd szavaló-kórusaikat is (Simon Jolán kóruskönyve alapján állítják össze anyagukat).

1930 őszétől a sarlósok rendszeresen tartott „péntek estéi”-n heves viták folynak a „kisebbségek kultúr-autonómiaja” és az ún. „közép-európai föderáció” kérdéseiről, lehetőségeiről. Brogyáni Kálmán, Nagyidai Ernő, Kovács Endre, Peéry Rezső s gyakran maga Kassák tart előadásokat a pozsonyi Munkásakadémián. „*A kulturális nevelés*” (helyesebben a kultúra által történő nevelés) kérdése körüli vitákban – a *Munka* 1931-es elméleti cikkeivel egybehangzóan – az ún. „*kollektív individuum*” ideálképe körvonalazódik. Krammer Jenő *A tökéletes embernevelés felé* c. előadásában hangsúlyozza, hogy ez az embertípus csak akkor alakulhat ki, ha a *személyiség* tág teret kap sokirányú kibontakozásához. A vitákban az az álláspont körvonalazódik, hogy *a kulturális nevelésnek* (munkás-levelező-hálózat, üzemi újságok, ének- és zenekultúra fejlesztése, népdalgyűjtés, szavaló- és színjátszókörök kialakítása, szabadiskolák szervezése stb.) elsősorban a *személyiségfejlesztésre* kell irányulnia, mert csak így nevelődhet ki az a réteg, amely a nép tömegeinek „szellemi vezetésére” képes, s így előkészítheti az utat egy minőségileg, kulturálisan magasabb szintű társadalom megvalósításához. Az előadások anyaga kötetbe gyűjtve 1932-ben Balogh Edgár szerkesztésében *A Sarló jegyében* címmel jelent meg.

Az 1931. őszi Sarló-kongresszuson már bizonyos jelei mutatkoznak annak a belső hasadásnak, amely a népi táborot fenyegette – s ami aztán tovább éleződött, és egy időre lehetetlenné tette a szépen induló „népfront-gondolat” kiteljesedését. Fábry Zoltán 1931 novemberében – a KP intencióival egyetértésben – közlést tesz lapjában, *Az Út*-ban az azóta hírhedtté vált ún. „platformtervezetet”, amely méltatlan sebeket vág József Attilán, Kassákon, Móricz Zsigmondon, sőt az egész hazai népi táboron, s szétroncsolja a „népfront” potenciális pozícióit. A *Sarló* Kassák mellett kitartó ún. „szociográfiai szárnya” a viták ellenére továbbra is a *Munkában* publikál, s 1932 során vendégszereplésekre hívja a kultúrgárdát, a szociofoto-csoportot stb. A *Munka-kör* saját kiadványaival együtt jelenteti meg Brogyáni Kálmán fotókönyvét (*A fény művészete*); Nádass József pedig Szalatnai Rezső: *Van menekvés* c. kötetét mint a szlovenszkói kisebbségi fiatalok életének, eszmei forrongásának egyik legérdekesebb dokumentumát mutatja be. A *Munka* hasábjain hosszadalmasan folyik a vita az „egyké”-ről, a munkanélküliségről, a tanyák iszonyatos elmaradottságáról, a dolgozó rétegek életlehetőségeinek mind bizonytalanabbá válásáról stb.

Az 1933-ban elkomoruló, mind baljósabb történelmi helyzetben, amikor a KP egyre bizalmatlanabbul kezelte a „fővonaltól” csak kissé is eltérő álláspontokat, a *Kultúrstúdió*t belügyminiszteri rendelet tiltja be minden más országos magyar szavalókórusral és kultúrgárdával együtt. Kassák továbbra is a népfront-koncepciót előtérbe állító következetességgel

elemzi a Hitler uralomra jutásával kialakult társadalom-történeti szituációt. A Munka 1933. áprilisi számában indított cikksorozatában (*Napjaink átértékelése*) megkísérli felvázolni az új helyzet legfontosabb feladatait.

Az egyre inkább bezárkózó, „balos” politikai szemlélettel ellentétben ő most is a népfrontos összefogás erősítését javasolja – mint az egyetlen ellenszert az előrenyomuló fasizmus visszaszorítására. Úgy látja: a németországi tragédia annak következménye, hogy a munkásmozgalmon belül elválasztódott egymástól a gazdasági-, kulturális- és politikai munka, illetve a politikának rendelték alá a másik két szférát. „Ez a leszűkített vonal csak szellemi korlátoltsághoz és mozgalmi csődhez vezethetett” – írja már legelső cikkében. A cél tehát: „a szocialista mozgalmak politikai mozgalmából társadalmi mozgalmá válnak átalakítása”; ami egyedül csak a három (fenti) munkaterület összehangolásával érhető el. „Kulturális nívónk megszabja harci eszközeinket, társadalmi lehetőségeinket” – hangsúlyozza. A „tömeg” színvonalát, a közösség minőségét az *egyének minősége* határozza meg! – Ezért aztán (korábbi nézeteivel összhangban) már az I. részben felvázolja a „szociális ember” nevelésével kapcsolatos elképzeléseit. A „közösség Rendje” nem ellensége, hanem „szülőanyja és védelmezője az egyéneknek”; és fordítva: csak a közösségért felelősséget érző egyének, a kollektív individuumok alakíthatják a közös jövőt. A II. – VI. részben „naprakész” politikai helyzet-elemzéssel tárja fel a „történelem belső mozgásának” ellentmondásait, a munkásmozgalom hibáit, tévedéseit (a legnagyobb hibának az illúziós önszemléletet tartja: a belső fogyatékok elfedését-elhallgatását, a jószándékú és jobbító ellenvélemények elfojtását, az ellenfél erőinek alábecsülését, a szövetségi politikától való elzárkózást stb.). A VII-IX. részben az európai helyzetet veszi szemügyre a „világforradalom” illúzióinak bizonyult perspektívája szempontjából. Vizsgálja a II. Internacionálé, az „európai szocializmus” ügyének állását; s hangsúlyozza: a jelenlegi helyzetben az európai munkásmozgalomnak önmagából kell „kidolgoznia” a megoldást a hitlerizmus terjedésének megállítására. A X. (záró)-részben a konkrét teendőkre tesz néhány javaslatot. Legfontosabbnak azt tartja, hogy „a jövő alakulása érdekében a mozgalom agitátorai ne elégedjenek meg szölamok puffogatásával”; és ne doktrinér jelszavakkal, hanem a valós tényeket számba véve próbálják megtalálni az optimális eszközöket az adott problémák megoldásához; fel nem adva a *végcélt* – a szocializmus „ideálképét”.

E nagyszabású és komoly politikai felkészültségről, helyzetismeretről és felelősségtudatról tanúskodó cikksorozatot mind a KP, mind a hazai – ekkorra már táborba szerveződött – „népi írók” idegenkedve, sőt gyanakodva fogadták. Kassáknak így nem volt többé lehetősége arra, hogy cselekvően beavatkozzon a társadalmi folyamatokba; kicsit „kívülről”, de nem ellenségesen szemléli az 1935-től mindjobban kibontakozó hazai népi mozgalmat. A *Munkában* továbbra is teret ad a szociográfiai jellegű írásoknak, sőt a „népi írók” munkáit is figyelemmel kísérik. Örömmel és elégtétellel veszi tudomásul, hogy mindaz, amiért több mint egy évtizeden át kitartóan küzdött (a közép-európai baloldali erők együttműködése, a „népfront”), most végre megvalósulóban. Ötven évesen már – érthetően – nem kapcsolódott be aktívan a küzdelmekbe; annál fontosabb volt azonban az a szellemi tekintély, amit az ő támogató helyeslése jelentett a fiataloknak.

A *Munka utolsó évfolyamai* azt mutatják: Kassák valamiféle „szellemi Noé bárkája”-szerepet szán önmagának – hasonlóan a *Nyugat* értékmentő pozíciójához. Cikkek sora jelzi: az írástudókat – Babitscsal egybehangzóan – az „emberiség lelkiismeretének” tekinti, s kötelességének érzi, hogy a mindinkább elszemélytelenedő, az embert pusztító „szám”-ként kezelő világban az „érző és eszmetelenedő tudatok”, a „bensőséges emberi kultúra” fontosságát hangsúlyozzák. Hiszen az „írástudók” kezében nincs fegyver, hogy igazukat érvényesíthessék, a cselekvés jogát megvonják tőlük „a politika megszállottjai”; az ítélezés szabadságát azonban senki nem veheti tőlük el. „Aki lemond az igazságosság elvi

álláspontjáról, az akaratlanul is saját maga igazságtalan meghurcoltatását készíti elő a gyakorlatban.” A szellem válsága, a valóság dehumanizáló tendenciáival szembeni tehetetlensége, a tömeg befolyásolására való képtelensége, a „minőség”-eszmé „mennyiség”-re váltódása állandó kínzó gondja. Egyre sűrűbben – s egyre reménytelenebbül – hangoztatja: „Tisztáznunk kell a szellemi elit szerepét és jelentőségét”; meg kell akadályozni a kultúra – „az összemberiség szellemi eredménye” – elpusztítását, útját kell állni a neobarbárságnak (*Reflexiók – Munka*, az 1935. júl-i számtól az 1936. nov-i számig rendszeresen megjelenő eszmefuttatások). 1938 márciusában a Munkában pályázati felhívást tesznek közzé: „*Az intellektuelek problémái*” téma megjelölésével.

Ehhez kapcsolódóan Fülöp László az európai, a közép-európai és a magyar viszonyokat elemezve mutat rá arra, hogy a szocialista átalakulás „csak a felfokozott erkölcsi és szellemi kívánalmakat kielégítő, kvalitásos, kulturális építő szándékú szocialista elit” segítségével mehet végbe. Ortega nézeteit magáévá téve analizálja a tömeg természetét: ha olyan erkölcsi példát lát maga előtt, amelyet méltónak tart az utánzásra, akkor azt „etalon”-nak tekinti; ha viszont nincs ilyen előtte, akkor feloldódik a normanélküliségben. A XIX. század nagy illúzióinak kudarca után a XX. század embere elvesztette hitét, erkölcsi tudatát, amely abból fakadt, hogy lelkiismerete szerint szabadon választhat a „jó” és „rossz” között. A „jól szervezett társadalomban” csak fogaskerek lett, akinek szabadsága a „végrehajtásra” korlátozódik, akár a rosszat is engedelmesen, parancsra megteszi; így lassan elsorvad ítélőképessége, függésbe kerül a társadalmi szervezet egészével s lelkiismerete elhallgat. De „ártatlan” többé már nem lehet, mint természeti állapotában volt egykor, amikor még nem volt erkölcsi tudata. Az embernek – hogy emberhez méltó életet élhessen – újra vissza kell szereznie erkölcsi tudatát. „Az ember a természet bűnbeesése, ami azonban nem „esés”, hanem olyan biztos emelkedő, mint ahogy a lelkiismeretesség magasabb rendű, mint az ártatlanság.” (Fülöp László: *Gondolatok Ortega y Gasset: A tömeg lázadása* c. munkájáról – *Munka* 1938. dec.)

A *Munka* „írástudóinak” szava ugyanolyan visszhangtalanul halt el a háború felé rohanó magyar valóságban, mint a *Nyugaté*. Az utolsó számok már a szellem küzdelmének hiábavalóságát is érzékeltetik. Tragikus szimbólumként élük meg József Attila és Simon Jolán halálát: az autonóm létezés jogáért vívott heroikus harc reménytelenségét példázza öngyilkosságuk. Kassák az egyre komorabbá váló világban azon töpreng: ki a kor valódi hőse? – az-e, aki „nyílt sisakkal, csupasz mellel” kiáll a halál elé? – vagy az, aki „halálra ítélték ezreinek sikolya közepette is” az élet folytatását választja? Elgyönyörködik egy kis terhes asszonyban, aki ilyen kilátástalan időkben is vállalni meri a jövőt – talán mert „hisz abban, hogy születendő gyermeke értelmet ad majd emberfölötti erőfeszítéseinek.” A halál legyőzésének legbiztosabb módja: az élet újjászülése (*Reflexiók – a Munka* 65. – egyben utolsó – számában.).

A Munkát 1939 derekán belügyminiszteri rendelet tiltotta be. Kassák ismét fórum nélkül maradt – most már hosszabb időre: a háború befejeztéig. De küzdelmét a „szükségyszerűség” világán túlmutató „szabadságért”, az autentikus lét jogáért, a munkásság emancipálásáért és humanizálásért, az „osztályművészetben” túlmenő egyetemes művészetért nem adta fel. Móricz Zsigmond lapja, a *Kelet Népe*, majd az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag* adott otthont írásainak. Ha az életet nem is sikerült „magasabb minőségre” kényszerítenie, amint azt ifjúságában tervezte – de szellemi fénye, szuverén ítélőképessége a „sötét években” is töretlen maradt.

Kassák művészeti és nevelői programjának visszaszorítása 1945 után

A háború befejeződése után néhány évig úgy látszott: Kassák az élő magyar irodalom egyik legfontosabb személyisége lesz. Mintha végre sikerülne valóra váltania a kultúra emberformáló funkciójáról vallott elképzeléseit s hitét, hogy a „magas kultúra” elsajátítása által fokozatosan végbemehet a társadalom „alulra szorított” rétegeinek szellemi-emberi emancipációja. A *Kortárs* és *Alkotás* c. folyóiratok szerkesztőjeként komoly hatást gyakorol a művészeti élet alakulására.

Hatvanadik születésnapján – 1947. márc. 21. – az egész szellemi élet tiszteleg előtte. A *Művészeti Tanács* – melynek egyik alelnöke – nagyszabású műsoros estet rendez műveiből a Zeneakadémián: s az állami vezetés és a munkáspártok nevében *Ortutay* Gyula, *Horváth* Márton, *Justus* Pál és *Nádass* József köszönti. Íróársai pedig a csendes, meghitt Fészek-klubbeli vacsorán ünneplik (az estről készült beszámolót, a köszöntőket az ez alkalomból készült „60 év” c. *Kassák Emlékkönyv* őrzi; az SzDP megbízásából szerk. *Nádass* József). *Füst* Milán pohárköszöntőjében Kassák kemény és tiszta erkölcsiségét, hajlíthatatlanságát méltatja, s azt a rendkívüli belső erőt, amellyel ez a makacs művész a mélységből a Magasságba tört, „legkitűnőbb művészeink” közé küzdve fel magát. *Túróczy-Trostler* József példaadónak érzi azt a szellemi szuverenitást, amellyel Kassák a napi politika csatározásaitól mindenkor függetleníteni tudta magát: „Élő íróársaink közül te valósítottad meg legkövetkezetesebben életed – a humanitas socialis – programját; soha nem vétve az író etosza, az emberi méltóság ellen.” *Fenyő* Miksa így értékeli az est hangulatát: a jelenlevők mindannyian „a legmagasabb értelemben vett irodalmi esemény tanúi voltak.” Az *Emlékkönyv* érzékelteti, mekkora formátumú személyiségről van szó, s milyen tekintélyt vívott ki Kassák a magyar kultúra nagyjainak szemében évtizedes küzdelmeivel.

A kötet élén a *Nádass* József-készítette interjú áll, amelyben Kassák így jelöli meg saját szerepét a hazai szellemi életben: „Hivatásos forradalmár sose voltam. De tény az is, hogy szavaim a politikában, formakereséseim a művészetben forradalmasítóan hatottak... Az egészséges, kemény egyéniségek azért születnek, hogy éljenek és példát mutassanak. Az ilyen egyéniségek természetüknél fogva soha nem fordíthatnak hátat a közösségnek, mert sorsuk szerint belőlük fakadtak és értük vannak. Ők a közösség koncentrált és differenciált tükröződései.”

Az *Emlékkönyv*ben a kultúrpolitika, sőt a politikai élet hivatalos tekintélyei is kifejezik elismerésüket. *Szakasits* Árpád és *Kéthly* Anna Kassáknak a hazai munkásmozgalomban betöltött szerepét méltatja: „józan, megfontolt forradalmiságát”, amelynek ígézetében több ifjúmunkás-nemzedék nőtt fel, megtanulva példájából, hogy igenis „érdemes életre-halálra harcolni az igazságért, ezért a legfőbb jóért, és érdemes megmászni az emberi gondolkodás magasba szökkenő hegycsúcsait...” *Justus* Pál pedig, aki 1928/30-ban maga is a *Munka-kör* tagja volt, s Kassák céltudatos küzdőképességét, az értékeket védő, minden kérdésben szuverén véleményt kialakító keménységét még a körtől való eltávolodása után is példaadónak érezte, most így emlékszik a közös munka éveire: „Soha realisabb, soha két lábával keményebben ezen a földön álló író nem ismertem. Nem könnyítette meg a maga dolgát azzal, hogy nem-létezőnek tekintette a valóságot és elképzelte azt, amit helyébe szeretett volna állítani”; ellenkezőleg: megismerni s megváltoztatni kívánta azt. *Mária* Béla, aki ifjúkorától a Kassák-kör tagja volt, a Mester személyiségének lebilincselő voltát, póztalan egyszerűségét tartja példaadónak; azt a közvetlenséget, „amely nyugtalanít és a bűntudat mechanizmusát indítja meg mindazokban, akik közelébe kerülnek és úgy érzik, hogy nem olyan egyszerűek, tiszták és őszinték, mint ő.”

Megszólalnak a hajdani fegyvertársak, a század első évtizedeiben induló nagy nemzedék tagjai is – barátok és ellenfelek. *Lukács* György, félretéve az egykori vitákból őrzött sérelmeit és fenntartásait, most elismerően állapítja meg: „A kultúrában és művészetben magasrendű kassáki életmű azok életének, életproblémáinak tükröződése, formát nyerése, akik az ellenforradalmi korszakot emberi és szellemi tönkremenetel nélkül átvészelték /.../ S ez *nem kevés*, mert az így épen maradtak képességei és ereje fogja a felépítéshez segíteni az új, demokratikus Magyarországot.” *Balázs* Béla, *Bölöni* György, *Gáspár* Endre, *Komlós* Aladár, *Schöppflin* Aladár – akik mindannyian szemtanúi voltak Kassák magányos és kitartó küzdelmének, amelyet egy etikusabb, tisztább emberi valóság megteremthetőségének reményében vívott évtizedeken át – példamutatónak tartják azt az erkölcsi bátorságot, amellyel ez a nehéz sorsú művész az egész életútját végigkísérő vitákban, méltatlan támadások közepette állta a helyét. Mindannyian a Szellem csúcsait ostromló osztály – a munkásság – első művészi képviselőjét látják benne, aki a kortárs európai mozgalmakkal lépést tartva, új mondandójához új formanyelv kimunkálását tartotta művészi feladatának.

A Kassák vonzaskörében felnőtt idősebb-fiatalabb festőbarátok is kifejezik ragaszkodásukat és csodálatukat: „Kis csapattal, de a tudás- és a szabadságvágy vértetével ezer nyilat, követ, gúnyt és megvetést hárított el, védve a magyar tehetség igazát és jövőjét...” – emlékszik *Kmetty* János, „*korunk igazi hősét*” látva és láttatva Kassákban: „hős, aki *rangrejtve* él közöttünk.” *Bortnyik* Sándor, *Schubert* Ernő, *Szandai* Sándor, *Domanovszky* Endre, *Gadányi* Jenő, *Barcsay* Jenő, *Korniss* Dezső, *Bokros-Birkmann* Dezső, *Bálint* Endre – a volt Kassák-körösök – írásaikkal és képeikkel emelik az *Emlékkönyv* színvonalát s tisztelegnek a barát és Mester előtt. Az író- és költőbarátok: *Várnai* Zseni, *Déry* Tibor, *Fodor* József, *Berda* József, *Berény* Róbert, *Gellért* Oszkár, *Murányi-Kovács* Endre, *Zelk* Zoltán, *Veres* Péter stb. – egyaránt *szikla-keményiségét*, „a művészi alázatosság és alaposság szép összhangját” megteremtő, megalkuvásra képtelen, konok kitartását tartják példaadónak. A kötetet fotók, reprodukciók, Kassák képarchitektúrái, folyóiratainak címlapjai stb. tarkítják – így képet kapunk belőle Kassák egész addigi munkásságáról.

Az *Emlékkönyv* zárórészeiben a volt *Munka*-körös *Havas* Endre megidézi az 1938-ban meghalt első feleség, Simon Jolán feledhetetlenül tiszta alakját – aki 30 esztendőn át volt Kassák kemény küzdelmeinek kitartó és hűséges társa. „Külön-külön talán egyik se tudta volna megtenni azt az utat, amely a gyárak mélyéből a Kassák- és az Apollinaire-versek magasságáig vezetett... Jolán külön csillag volt, külön törvényekkel... Olyan asszony volt, aki új fogalmakat teremt, akinek nyomán új ideálok keletkeznek, akire a magyar munkásosztály nem mint ‘királynői jelenségre’, hanem mint önmaga erejének példaképére emlékezhet.”

Ezután a második, nem kevésbé hűséges, tiszta és varázslatosan nőies feleség (Kárpáti Klára) néhány emléke következik addigi – pár éves – közös életükből, a szellem fájdalmas és kényszerű visszavonulásáról az elembertelenedett világban: a háború időszakában.

A *fordulat* évében aztán megfosztják Kassákot a szellemi életbe való beleszólás lehetőségétől; folyóiratait felszámolják, publikálásra nincs többé módja egyetlen korabeli lapnál sem. Elhallgatnak a Kassák nagyságát és forradalmi jelentőségét méltató hangok is. A hívek egy része börtönben, más része határon kívül; a többiek pedig hallgatásra ítélve, néhányan éppen a hatalom sáncain belül. Kassák az irodalmi életből való kirekesztettségét fájdalmas rezignációval viseli, amint arról naplójegyzetei tanúskodnak (*Szénaboglya* Bp. 1988).

1956 őszén az újjáalakuló *Művészeti Tanács* tagjaként ismét megkísérel beavatkozni a társadalmi változás folyamatába, de a rendelkezésre álló rövid idő alatt – a leverett forradalom többi hívéhez hasonlóan – ő sem tehet semmit. A kultúrpolitikai diktatúra fellazulása átmenetileg mégis a már hírnevet szerzett „nagy öregek”-nek (Kassák, Németh László, Illyés

stb.) kedvez. A csendet Kassák körül 1957 tavaszán a születésnapjához érkezett költőt ismét verseiből összeállított, egész estét betöltő műsorral ünnepli az irodalmi élet. *Sőtér* István szép tanulmányában (Kassák Lajos; in: *Tisztuló tükrök*, Bp, 1966) a Kassák-jelenség kultúrtörténeti tanulságait rögzíti: „... Kassák költészetének igazi levegőjét a nagyváros gyári negyedei, az angyalföldi telkek, rétek, háztömbök, a vidéki városok iparos-műhelyei, a szegények otthonai, a piactér, a sétahely, a liget és a gyár adják meg. /.../ Csakhogy ebből a környezetből az egész kortársi kultúrára, művelődésünk legkorszerűbb vállalkozásaira és eredményeire is kilátás nyílik.” Kardos László pedig – a költő válogatott verseinek kiadása alkalmából írt kritikájában (ÉS – 1957. márc. 29) – Kassák „szintetizátor” szerepét emeli ki a magyar költői hagyományok és a kortárs világirodalmi törekvések egybekapcsolásában: „Minden furcsállkodás, rejtvényesség és érthetlenség mellett is, Kassák ‘izmusai’ – különös, sokszor torzító tükörcserepek módjára – mindig nemzeti történelmünk egy-egy darabkáját csillantják vissza.” Kardos László ez alkalomból kísérletet tesz arra is, hogy a köztudatban rehabilitálja a költőt: „Népi demokráciánk és Kassák Lajos viszonya /.../ mihamar megromlott. /.../ Utolsó éveink irodalmának is ártott, a költőnek sem használt az a sok gyanakvás, dac és ellenállás, amellyel a felek egymáshoz fordultak. /.../ Az újjászületés vajúdó, megtisztító, átkeremítő napjait éljük, s erre a költőnek és valamennyiünknek gondolnunk kell”.

Így Kassák – Németh Lászlóhoz, Illyéshez hasonlóan – lassan-fokozatosan visszatér a szellemi életbe s vele együtt a modern művészi formák is.

Lengyel Balázs, az 1946/47-ben az *Újhold* körül csoportosuló – kísérletező – költő-nemzedék teoretikusa és összefogója, az *Újhold* szerkesztője, Kassákot nemzedéke egyik fő ihletforrásának tekinti, és költészet-történeti jelentőségét már 1959-ben így jelöli meg: „a formabontás, az expresszionizmus, a modernség magyar apostola /.../ nem a lélek ziláltságából, beteges elferdüléséből törte szét a világot, zilálta fel a formákat, hozott új kifejezőmódot, hanem az elnyomott, az építésre vágyó munkásember egészségéből, a küszködő, modern ember keserű őszinteségéből. /.../ Ő tette meg a nagy fordulót a modern költészet, a modern emberi mondanivalók felé, s az ő nyomában, az ő törekvéseit, eredményeit felhasználva, bátorságán erőre kapva, léptek előre olyanok, akik ma már klasszikus halhatatlanjaink (József Attila, Radnóti Miklós), s lép előre ma is líránk egyik legértékesebb, a konvencióknak soha fejet nem hajtó része” (*A Kassák-parabola*; Kortárs, 1959/9. sz.).

E tanulmányok nyomán aztán megkezdődik a harc Kassák újraértékeléséért. Irodalomtörténészek, költők – írók – képzőművészek küzdenek elfogadtatásáért és méltatják korszakfordító jelentőségét a magyar szellemi életben. 1963-ban sor kerül végre az *Irodalomtudományi Intézet* Kassák-vitájára is, ahol az ellentétes álláspontok (a mozgalomban kialakult elítélő és a valós művészi köztudatban élő elismerő) nézetek végre nyíltan összeecsapnak. A vitából még mindig nem győztesen kerül ki Kassák; túl sok rágalom tapadt nevéhez a művészeti nevelés fontosságát hangsúlyozó nézetei miatt a 20/30-as évek során!

A József Farkas – Szabó György által készített vitaindító tanulmány (*Avantgarde és szocializmus: Kassák Lajos*) apropóján Béládi Miklós és Bodnár György a Kassák-kérdés radikális újraértékelésének szükségességét vetik fel.

Béládi a referátumában megjelöli a Kassák-viták két sarkalatos pontját: az izmusok meghonosításában játszott szerepe és a munkásmozgalommal (ill. annak *mindenkori* vezetőivel) való polemikus viszonya. Ismerve a hazai konzervatív művészi körökben élő ellenszenvet az avantgárd iránt, hangsúlyozza: Kassáknál „a kísérleteknek, új költői fejleményeknek nem világtól menekülő (azaz: irracionális, metafizikus) értelme, hanem egész

életével összefüggő pozitív jelentése van.” Ő egységesnek érzi a Kassák-életművet, annak ellenére, hogy három belső korszakhatár (az indulás; az emigráció; majd újra itthon, a 30-as évekbeli lehiggadás) érzékelhető mind a világkép, mind a formarendszer változásában. Kassák mindvégig benne élt a magyar történelemben, lírája – minden korszakában – valósággyökerű. *Bodnár* György véleménye szerint sem lehet Kassákot „részekre tagolni” időben és térben: líráját – prózáját – festészetét csakis egységben szemlélhetjük; éspedig a „konstruktivista eszmény” felől, amelynek „lényege nem az absztrakció, hanem – a század művészetének szubjektív forradalma után – az új törvénykeresés, a dolgok, az egyéni benyomások és tudattartalmak mögött sejthető rend új megfogalmazása”. *Rába* György szerint a Kassák-kérdésben csak akkor alakulhat ki reális vélemény, ha az izmusokról mélyebb s árnyaltabb képet kapunk az eddiginél. Kassák avantgardizmusát ő sem érzi irracionálisnak, anarchikusnak; s bár „*eklektikus* jellegű”, mint általában a kelet-európai avantgardizmus, de az izmusok legirracionálisabb változata – a szürrealizmus – jellegzetesen hiányzik belőle.

Két érdekes – a Kassák-versek verstani törvényszerűségeit analizáló – tanulmány is erősíti a fenti véleményeket. *Szilágyi* Péter Kassák utolsó korszakának poétikai jellegzetességeit vizsgálva megállapítja: az „avantgárd legelszántabb harcosának” 1952-56 között írt versei „a szabad és kötött vers határán mozognak” (nem ritkák a középkori *László-éneke*re emlékeztető szerkezetek, sőt a Csokonai-féle „énekelgető 15-ösök” sem!). *Pór* Péter szintén ritmikai alapon vázolja fel Kassák három pályaszakaszának belső összefüggéseit: a kezdeti „anarchikus” formaszervezést a 30-as évek klasszicizáló, racionalista szerkezetei válják fel; utolsó korszakának versei pedig szinte már adott zenei képletre is felírhatók, olyannyira kötöttek (jambizál, trochaizál, stb.).

A vitában résztvevők többsége elismeri Kassák jelentőségét, esztétikai értékeit, azonban a munkásmozgalommal való polemizálása miatt nem tartják életművét a „szocialista” irodalomba illeszkedőnek (*Bojtár* Endre, *Imre* Katalin). *Gondos* Ernő, sőt ekkor még *Illés* László, *Ferenczi* László is azokkal ért egyet, akik Kassák politikai magatartását nem tekintik a szocialista művész fogalmával összeegyeztethetőnek, s a 30-as évekbeli tevékenységét (tehát az egész *Munka*-korszakot!) a kommunista párt stratégiai és taktikai céljaival ellentétes irányban hatónak minősítik. *Diószegi* András valamiféle kibékítő, az ellentétes nézőpontokat áthidaló megoldást javasol: a Kassák-kérdés újragondolásához először az avantgardizmus esztétikai hozadékának felülvizsgálatára lenne szükség. Ő is úgy érzi: Kassák költészete a törvény, a rend keresése a zűrzavarban – még ha olykor absztrakt módon is. A 30-as években viszont megbicsaklik ez az ív: a vita elég éles; mindenki ismételten is felszólal, védvén korábbi álláspontját; s végül is Szabolcsi Miklós vitázáró összegzésében az eredeti tanulmány elfogadására és *A Magyar Irodalom Története* (az ún. „Spenót”) VI. kötetében való közzétételére tesz javaslatot. Összefoglalójában hangsúlyozza: Kassák kezdeményező, avantgárd értékeit, a művészeti haladást előrevivő szerepét senki nem tagadja, sőt! Ő azonban úgy véli: „Kassák 30-as évekbeli attitűdje még a népiekhez viszonyítva is problematikus”, mert lázadása kevésbé konkrét és hatásos, mint az övéké; s mert a munkásmozgalommal szemben ellenséges lépései is voltak. „Mindezt figyelembe véve Kassákot jelentős forradalmi kezdeményező szerepe ellenére sem tekinthetjük szocialista költőnek.”

A vita számtalan nyugtalanító kérdést hagyott maga után; így a későbbiekben mindkét tábor (Kassák-hívők és Kassák-ellenesek) érveket és erőt gyűjt az újabb összecsapáshoz.

Kassák maga csöndes megelégedéssel és némi iróniával nyugtazza naplójegyzeteiben: „Megkezdődött a Kassák-probléma feldolgozása.” Ugyanakkor az „értetlenség” vele szemben kissé meg is keseríti: „Meggyőződésem, hogy az én egész életművemben nincs annyi

ellentmondás, mint amennyi ezekben a bíráló és értelmező cikkekben hemzseg... Még mindig nem az eléjük adott mű egészéből indulnak ki.”

A csakhamar megjelenő új Kassák-kötet (*A tölgyfa levelei*, 1964) alapvetően módosította aztán a Kassák-életműről kialakult képet. A párizsi *Magyar Műhely* 1965 decemberi *Kassák*-száma ismét felveti Kassák – és egészében a magyar avantgárd – esztétikai megmérettetésének szükségességét.

Lengyel Balázs itt ismét kitűnő tanulmányban (*Kassák Lajos és a magyar versízlés*) bizonyítja: az avantgárd klasszicizálódása, a tradicionális magyar kultúra integrálódása a modern művészetbe épp Kassák költészetében ment végbe. Épp ezért „Kassák elismertetése a magyar verskultúra, versízlés alakulása szempontjából: kulcskérdés”. Az ő formabontása nyomán alakult ki az az új formarendszer, „amely a rím- és ritmuskényszertől, valamint a harmonikusabb szépségeszmény előírásaitól szabadulva, szerkesztetlen szerkesztettségében, rafinált spontaneitásában érzelm és intellektualitás, belső kép és külső látvány, emlék és jelen egymásmellettiességét és összeszővődését: tudatunk újrendezett tartalmait tudta a vers víziójában feltárni.” Az új magyar líra formai gazdagságáért, a bonyolultabb, rétegzettebb költői nyelv létjogosultságáért perel, amikor Kassák költészetének elfogadtatásáért küzd.

Márton László Kassák nagyszabású önéletrajzi poémájának (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*) elemzésével igazolja: itt egy nagyon mélyen valósággyökerű lírai nyelv tört magának utat, amely nem „avantgárd jellegzetességei” (dadaista-szürrealista stb. elemei) felől értelmezhető, ellenkezőleg: a társadalom melységéből a költészet magaslatára törekvő lírai személyiség szuggesztív önkifejezési igénye teremti meg a maga szerves formáját.

Papp Tibor pedig *A tölgyfáról és a leveleiről* írt szép tanulmányában bemutatja a 20-as évek avantgárd kísérletezéseinek átmeneti megbicsaklását, majd későbbi újraéledését. „Kassák háttérbeszorítása, bukásai, újraizzása és fényének növekedése európai társaiéval hasonló volt”; s ő keményen állta az Idő próbáját.

Az építés elve vezérelte egész életében; ezért „nem ragadt meg” egyik izmus mellett sem. Öregkori lírája férfias, nyugodt, tiszta, *belső* rendet sugárzó. Épp utolsó kötete bizonyítja: formarendszerbeli és poétikai vívmányai belesimultak a magyar költészet tradícióiba.

Kassák képzőművészeti munkásságának reális értékelésére is itt történik először kísérlet. Berényi Zsigmond bemutatja az 1910-es években *A Tett* és a *MA* körül szerveződő képzőművész-kört; majd a bécsi *MA-kör* kapcsolatait az európai kortárs képzőművészekkel (a holland *De Stijl* csoporttal és az orosz konstruktivistákkal), a *Bauhaus* művészeivel, valamint a Moholy-Nagy Lászlóval közösen szerkesztett *Új Művészek Könyvét*. Kassák festői munkásságának ez az időszak a fénykora: ekkor készült képarchitektúrái azóta világhírnévre tettek szert s bekerültek az egész európai modern képzőművészet vérkeringésébe. 1929/30-ban a *Munka-körbe* járó és a művészi megújulást áhító kísérletező fiatalok (Kepes György, Korniss Dezső, Trauner Sándor, Vajda Lajos stb.) ugyancsak magukon viselik a Mester keze nyomát; a 30-as évek során megerősödve, európai tapasztalatokkal gazdagodva ők lettek a magyar festészet megújítói – s határozták meg a háború után egységesen fellépő ún. „Európai iskola” arculatát.

Sík Csaba alapos és az egész életművet átfogó tanulmányában (*Kassák Lajos képe irodalomtörténetünkben*) kimutatja az első („aktivista”: szubjektív s kicsit voluntarista) és a második („konstruktivista”: objektív, némileg elidegenítően tárgyilagos) pályaszakaszok közötti szerves kapcsolatot (*tézis-antitézis*). A harmadik szakasz (a 30-as évektől egészen utolsó kötetéig) az érett és kiegyensúlyozott *szintézis*: a dolgok közötti viszonylat-rendszer feltárása, felmutatása az alkotói cél. „Kassák tárgyasítja az érzést, az állapotot, a törvényt, s verse mint egy kubista festmény, a tárgynak objektív képét és személyes jelenlétét egyszerre

ábrázolja, állítja a térbe, hogy kapcsolatát is megvilágítsa a többi tárggyal.” Utolsó kötete – *A tölgyfa levelei* – „a dolgok végső értelmét” kutatja. Kassák törvényalkotó személyiség. „Nem csak őt formálta a század, de ő is a századot; legalábbis azt, ami nekünk jutott belőle.”

A *Magyar Műhely* Kassák-számát Justus Pál írása zárja: „Munka-körös” időszakából eleveníti fel emlékeit. Tanúságtevését perdöntőnek tekinthetjük a tekintetben, hogy mit adott Kassák személyes jelenléte, példája a magyar munkásifjúságnak a két világháború közötti időszakban. „Ma sem tudjuk még felmérni életműve nagyságát – írja –; de azt saját személyes élményeim alapján tanúsíthatom, hogy kevés nagyobb és hatékonyabb *emberformáló* működött a magyar munkásmozgalomban, mint ő. És a szocialista Kassák... elválaszthatatlanul és megkülönböztethetetlenül azonos a költővel, a kép-konstruktőrrel és az avantgardista vezérrel.”

* * *

Az 1966/67-es év mintha a jóvátétel időszaka lenne: sorra megjelennek a Kassák igazságait felmutató tanulmányok, megindul az életmű tudományos igényű feltárása; és azok is, akik korábban kétségbe vonták Kassák szocialista voltát, utat nyitnak most az ilyen irányú kutatómunka előtt. Így Béládi Miklós mindmáig érvényes alaptanulmánya (*Kassák Lajos*) bekerül az Illés László szerkesztésében megjelenő *Arcképek a magyar szocialista irodalomból* c. kötetbe (1967). Megjelenését Kassák – a Sors kegyéből – még megérhette; így azzal a tudattal halhatott meg (80 évesen, 1967 nyarán), hogy a magyar szellemi köztudat végül mégis integrálta őt és törekvéseit!

Béládi Miklós tanulmányai (*Az avantgarde mozgalom; Kassák Lajos*) nemcsak elégtételadás, hanem perújrafelvétel is Kassák – és a magyar avantgárd – ügyében. Kassák jelentőségét a hazai irodalom egésze szempontjából így jelöli meg: „Ma már vitathatatlan, hogy költészete az e századi magyar líra egyik állandó ihletforrását nyitotta meg. Kezdeményező szerepét még a nagy *Nyugat*-nemzedéknek is el kellett ismernie; a forradalom után föllépők jó része már kötelezőnek érezte kijárni a kassáki iskolát. Nyugtalan szelleme ma is fölszabadító hatású... Sokáig idegen test volt a magyar lírában; ma egyik legszorosabban hozzánk tartozó, új égtájat törvényesítő költőnk.”

Úgy látszott, hogy a 80. születésnap táján megsokasodó Kassák-köszöntők és tanulmányok pontot tesznek a „Kassák-per” végére, méghozzá a Mester javára! Bori Imre, az újvidéki magyar egyetem professzora, lerakja az alapköveket az első Kassák-monográfiához s kijelöli Kassák helyét a magyar irodalom- és művészettörténet folyamataiban: „Hogyha a *Nyugat* nyelvi és verstani forradalmáról beszélünk, akkor ugyanolyan joggal kell beszélnünk a Tettnek és különösen a MÁ-nak ilyen forradalmáról, hiszen a modern magyar líra nyelvi és képi világa valójában Kassák kohójában készült, és szorosan összefonódott a magyar avantgardizmus történetével...” (*Kassák Lajos a magyar irodalomban, Tiszatáj*, 1967/3. sz.).

Bori Imre irodalomtörténeti alapozó könyve (*Bori Imre – Körner Éva: Kassák irodalma és festészete*, Bp. 1967) a hazai irodalomtörténetírást is „erjedésbe” hozzák: alapos, széles körű feltáró munka veszi kezdetét.

De ennek eredményeit Kassák már nem ismerhette meg; alighogy betöltötte 80. évét, még jóformán meg se száradt a tinta a köszöntőkön, már halálhírért s a gyászoló-emlékező írások tömegét hozzák az irodalmi lapok, folyóiratok – hazaiak és határon túliak. Aztán megszületnek az első Kassák-kismonográfiák (Rónay György: *Kassák Lajos*, Bp. 1971; Bori Imre: *Az avantgarde apostolai – Kassák, Füst Milán*, Újvidék, 1972); akadémiai ülésszakot szentelnek *A ló meghal...* elemzésének (*Formateremtő elvek a költői alkotásban* Bp. 1971.).

A „Kassák-per” mindezek ellenére máig lezáratlan. Megújuló hullámokban zajlik; hol a „Kassák-hívők”, hol a „Kassák-ellenfelek” látszanak fölénybe kerülni. Az utóbbi évtizedekben azonban mintha kellő távlatba került volna a „Kassák-ügy”: már nem személyi elfogultságok – sérelmek vagy baráti érzelmek – motiválják a kérdéssel foglalkozókat, hanem az életmű valódi súlyát és arányait igyekeznek felmérni. Rónay György, Bori Imre fent említett monográfiája, valamint Béládi Miklós posztumusz tanulmányai (in: *Értékváltozások* Bp. 1986) jelölték ki a kutatás további irányát és vázoltak fel egy potenciális irodalomtörténeti szintézist, amelyben a *Nyugat* művészi forradalmát szorosan követő avantgárd a magyar irodalom legjelentősebb művészi mozgalmaival egyenrangú szellemi-esztétikai mozgalommá emelkedik, s Kassák – mint e mozgalom vezére – megkapja méltó helyét a magyar költészettörténet folyamatában. Jelentős fordulatot hozott e tekintetben a *Jelzés a világba* c. antológia megjelenése – „dokumentumok a magyar irodalmi avantgarde köréből” (vál. és szerk. Béládi Miklós, Pomogáts Béla, Bp. 1988). A Kassák-kérdés továbbgondolásához fontos adalékokkal járultak hozzá a 80/90-es évek Kassák-kutatói is (Csaplár Ferenc: *Kassák körei* Bp. 1987; a csepeli OMK Kassák-antológiája: *Kibontott zászló* 1987; G. Komoróczy Emőke: *Kassák és a magyar avantgárd mozgalom*, Bp. 1995; Aczél Géza: *Kassák Lajos*, Bp. 1999.; Pomogáts Béla: *Változatok az avantgárdra*, Bp. 2000). Az avantgárd újraértékelését a képzőművészet felől kísérelte meg Hegyi Lóránt nagyszabású művek sorában (közülük a legfontosabb: *Avantgarde és transz-avantgarde*, Bp. 1986.); Deréky Pál pedig sok új adalékkal gazdagította eddigi ismereteinket a magyar avantgárd bécsi időszakáról (*Ungarische Avantgarde-Dichtung in Wien 1920-26*; Wien – Köln – Weimar, 1991.).

A rendszerváltás termékenyen hatott az irodalomtörténeti folyamatok újragondolására, feloldotta a „tabu-témákat” a művészetben is; s úgy tűnik, a fiatalabb generációk már természetes módon kezelik az avantgárd formanyelvet (vö: Bohár András: *Aktuális avantgárd: M. M.* – Bp. 2002; *Nyitott kultúra felé*, 2003). Csakhogy a klasszikus avantgárd komoly szellemi tartalmai, a művészet embernevelő funkciójába vetett hite – átmenetileg – halványulni látszanak. Az értékek átstrukturálódásának vagyunk kortársi szemtanúi; s úgy tűnik: az ember etikai – benső – megújulásának álma (egyelőre) az utópiák világába szorult. A „homo humanum” majdani megszületésében már senki nem hisz többé; s a humán kultúrába „beemelni” a hétköznapi emberét ma már senki nem akarja. A média-sztárok világában gyönyörködő s csupán az „élvezet-vallás”-ban hívó tömeg pedig nem is próbálja meg (s nem is tudná) komolyan venni a művészetet. Így hát az ezredforduló mégsem hozta meg Kassák esztétikai és kulturális programjának „diadalát”; de az elvetett mag talán valamikor majd mégis kikel. A *megjelent* művek – ha nem is hoznak azonnali változást – szellemi táptalajt kínálnak majd egy új(abb) generáció eszmélkedéséhez.

A letört ág

Barta Sándor (1897-1938)

Ujvári Erzsí (1899-1940)

Barta Sándor a századvégi Budapest ütött-kopott kisembereinek nyomorúságos világából indult. Apja, Blau Simon Rudolf, – hatgyerekes szegény kis foltozósabó. Önerejéből jutott el az érettségiig, óraadással tartva fenn magát; „egyetemei” pedig gorkiji értelemben – maga az élet volt. A lázadó alkatú fiatalember korán bekerült a század első évtizedeinek forrongó szellemi életébe, járt a Galilei Körbe, s részt vett a munkástüntetésekben; alig 15 éves, mikor a „véres csütörtök” utcai harcaiba keveredve örökre megérti: az alulra szorítottak mellett van a helye.

Ujvári Erzsí, a Kassák-család legkisebb tagja, aki Érsekújvárról még egészen kis korában a családdal Pestre került, már 12-13 évesen szemfedélgyári munkásnő; a hozzá hasonló számtalan névtelen kis proletárlánnyal együtt élte a maga robotos életét. Alig 16 éves serdülő lányként „világmegváltó” tervek lázában lobogó csoportosulás középpontjában találta magát; s kis iskolásfüzetbe rótt első kísérletei A TETT, majd a MA hasábjain mint „értékes emberi dokumentumok” láttak napvilágot.

Kettejük találkozása egy emlékezetes Galilei-körbeli MA-esten történt, 1916 decemberében. Egy Barta Sándor nevű – az ottlévők számára akkor még ismeretlen – fiatalember felháborodva gúnyolódott „valami Ujvári Erzsí nevű kótyagos tyúk vagy csibécske” írásain, s élesen gesztikulálva kiáltozott: „Kassákkal a külvárosok szennye önti el az irodalom kristálytisztá vizét”, s a ma-isták „mint megbolondult kakasok” egy trágyadombról kiabálják világgá „hisztériás kitöréseiket”. S alig két hét elteltével ugyanez a fiatalember versekkel jelentkezik a MÁ-nál, majd csakhamar a folyóirat legbenső munkatársai közé verekszi fel magát, amint erről Kassák önéletrajzi regényéből (*Egy ember élete*) értesülünk.

„Kasi”, a szigorú ítéssz, megérzi, hogy „a verseiben van valami különös, valami figyelemre méltó”; s az is tetszik neki, hogy „ez a szerencsétlen kamasz, aki tegnapelőtt örült kakasoknak, szemétdombi énekeseknek” titulálta őket, teljesen a MA-kör hatása alatt írja verseit. Így aztán a MA 1917. februári számától kezdve folyamatosan megjelennek Barta Sándor írásai is, nemegyszer kitüntetetten épp Ujvári Erzsíé mellé tördelve. Barta sűrűn bejár a szerkesztőségbe, megbarátkozik a két Kassák-sógorral – Uitz Bélával, Bagó Bélával – s a MA-kör többi tagjával (elsősorban Szélpál Árpáddal, Mácsa Jánossal, Bortnyik Sándorral, Lékai Jánossal s az akkortájt csatlakozó Reiter Róberttel.). A politikailag intranzigensebb szárny – Révai József, György Mátyás, Komját Aladár, sőt Lengyel József is – némi ellenszenvvel fogadja, különösen azért, mert Barta a „művészeti forradalmat” akarók táborát erősíti, szemben velük, akik ekkor már az oroszországi események hatására egy közvetlenebbül politizáló irodalom elkötelezettjei. 1917 végén ők ki is válnak a MA-ból, s 1918-ban *Szabadulás* címen kiadnak egy *proletkult* jellegű versantológiát. Barta Sándor kemény kritikával búcsúztatja „a MA életvonalából kikanyarodott négy embert”, akik „tudóskodással és majdnem pártpolitikai dogmákkal gondoltak új ereket csatornázni költészetükbe”. S itt fogalmazza meg első ízben Kassákéval rokon elképzelését a művész(et) feladatáról: „Hozzon új kultúrát, tehát új életformát, új, friss temperamentumú és gondolkodású embert, új morált. Csinálja meg az öröms, egészséges hitű és látású ember-típust, aki /.../ maga fölé építkezi a monumentális életet” (B. S.: *Szabadulás*, MA – 1918. nov. 20.)

A MA-kör itt és ekkor deklarálja tehát nyilvánosan, hogy a forradalom eszméit magáénak érzi ugyan, azonban *nem politikai, hanem művészi eszközökkel* kívánja szolgálni a társadalom átalakításának ügyét; elsősorban az „emberi tényező”-re figyelve, s az ember „belső átalakulásának” folyamatát elősegítve. A művészet az emberi öntudat kifejeződése, s így az ember „öntudatosodásának” – nem pedig politikai értelemben vett emancipálódásának – legfontosabb katalizátora.

Barta Sándor pozíciója 1917/18 folyamán megszilárdul a MA-körön belül. Verseivel csakhamar az élre tör, s neve – Kassáké mellett és után – országosan ismertté válik. Egyfajta primer életerő, „örömös”, „monumentális” életszeretet árad első verseiből; a korai Kassák-költemények „rugós csikói táncá”-nak dinamikus ritmusa vegyül bennük a whitmani sodró életlendülettől duzzadó „erős és tiszta ember” teremteni vágyó gesztusaival.

„*A sárkunyhók útrakelt lakói*”, az élet alulra szorítottjai elindulnak képzeletében a Nap, a Magasságok felé. A „törzsekre srófolt csuromvizes kalapos fejek” kidugják magukat a Fényre, „óriás fenyők” tisztító levegőjében „a mellbe ágyazott zacskókból sípolva ömlik az elrejtőzött rohadt oxigén”; s a sötét lyukakból a tágas mezőre kilépve táncra perdülnek az „odúlakók”:

„Csoda! Csoda! Csoda!
A füveken cincog a nótás.
S a vízen táncol a nap.
A hegyeken a sudaras, feszítő lombárbocok
csiklandják a vérfoszlányos eget.”

Egyfajta dyonüszoszi „tavaszünnepe” extatikus varázsa sodorja el a nincstelen, örülni mégis tudó, természeti önmagához visszatért, rügyező vágyakkal világhódításra készülő ifjúságot (*Póznák alatt, Őszi tónál, Disszonancia, Kánikula, Épülő ház, Tónus*, stb.). Az állóvíznek érzékelt, lomha, mozdulni nem akaró magyar valóság, a „karfiolos szusszal” ácsorgó gyárkérmények tövében guggoló proliházak örökké nyüzsgő, mégis kilátástalanul egyhangú, változni nem tudó világa, ahol „az asszonyok vijjogva egymás kontyába denevérekednek,” egész nap súrolnak-sikálnak, míg „a kölykök zsokézva bégetnek a korlátokon”, a férfiak pedig kivétel nélkül az élet „hajótöröttei”: rokkantak, alkoholisták, tüdőbetegek (*Falun, Telep*) – ez Barta Sándor „életképeinek” színtere.

Nem csoda tehát, ha lázadó és lázító erővel tör fel belőle a tiltakozás: így élni, itt élni nem lehet! A változtatni akaró indulat mihamar megteremti a rombolás gesztusrendszerét – Barta rátalál a futuristák „közízlést pofonütő” nyelvi formáira, s a futuristák közkedvelt jelképei is megjelennek költészetében: Larbaud gőzmozdonya, Marinetti versenyautomobilja után és mellett – a magyar valósághoz igazodóan – a mozgás és változni-akarási szimbóluma nála a villamos (a századelő Budapestjének nagy újdonsága): „Ó! Gép! Gép! Gép! /.../ te csörömpölöd az én féktelenségem, /.../ szétrobbanó utamat a térben, az időben, az emberek eszében!” (*Villamos*). A német aktivista-expresszionista líra (a berlini *Die Aktion* köre) is hat szemléletmódjára, bizarr képalkotási technikájára: a háború sokkoló élménye, a felfordult világ képe már-már dermesztő vigyort merevít arcára, s mintha „kopogós” legénytáncot járna, úgy pattog szava, ostromozva a keserveibe belekényelmesedett tömeget „birkaengedelmességéért”: „Hé! bakancsod elé koponyád! Fütty! futballozni! Torkodba a szuronyod! Hörögj orkánt! és – ó! /.../ Sárga Röhej! – a puhacsontú testedet teregesd el a kemény úri földek alá, a kemény úri földek alá...” (*Háborús*). A hagyományos „sírva vigadás” keserű mélabúja nála dühödt világnak-feszüléssé változik („egyszer úgyis röhejbe violázom a fogaim karéját s benyakalom ezt a kirühedt világot”), s szinte élvezettel köpi szembe mindazt, amit a magából kivetkőzött világ álszent módon pajzsul emel maga elé, hogy elfedje a „döglött

falvak”, a „hullákkal tetovált mezők” s „kivert asszonycsordák” látványát: „láttam a kicinóberezett pofákat, az ég pedig barna ganéjjal dobta be az egészet” (*Üvöltés július 28-ára*).

Ha mindazt megtagadja, ami „van”, ami „adott”, akkor valamiféle képzeletbeli ellenpólust is fel kell állítania. Ez a Szépség és az Álmodók világa, a Teljes Élet vágya. Így érinti meg őt is – mint Kassákot – Ady „átesztétizált” valóságélménye, s lesz nála (is) Evoé asszony a „paradicsomi világ” küldötte:

„Jaj! hogy idevert az Élet szívtelen husángja
s ölemből lopta a pfuj-asszonyt.
Mikor itt a vérpipacsos mezőkön
értem cifrázza magát az Evoé asszony”
(Az Evoé asszony)

Csak hogy Evoé asszony az ő számára elérhetetlen, még legmerészebb álmaiban is. Hát akkor inkább ne is álmodjunk! – hirdeti dacosan: „És most mégsem evoé! Mienk a nincsen!!! /.../ Mert a nincsen az erő, a düh és a téboly ifjító méhe!” (*Az Univerzum dicsérete*). Őneki a Riviéra helyett csak a budakeszi-i szanatórium jut, ahol ki-kiújuló tüdőbaját ideig-óráig gyógyíttathatja, ahonnan „a felparcellázott síkságra” bámulhat, s ahol „a cihás mellű emberké” esténként „belebárgyulnak a kupolátlan értetlenségbe”, mígnem „jönnek az orvoslegények”, a felhők pedig „kedvűséget pergetnek a krétaszikkadt falvakra” (*Kedvűség teraszáról*).

Hasonlóképpen lázadó-keserű életérzéssel írja korai novelláit (*Komédia, Dac*), melyekben a megunt, kinőtt „életzubbony”-ba préselt nagyra törő vágyak groteszk fintorral merednek rá a „lehetetlen”-re. A hősök (Lemark, az író, illetve Józsi, az egyszerű ember) fellázadnak az élet ellen, s az élet is ő ellenük – hiszen ez mindig kölcsönös. Végül mindkettejük számára egyetlen megváltó menekvés: a halál. Az író vad, dinamikus, expresszív képekkel érzékelteti a hősökben – „anti-hősök”-ben? – végbemenő folyamatokat, a vak indulatokat, amelyek vesztüket okozzák: maguk idézik elő azt a csapdászerű élethelyzetet, amely törvényszerűen elnyeli őket.

E korszak legkiérleltebb alkotása, s bizonyos értelemben az egész Barta-életmű egyik csúcsteljesítménye a MA 1918. nov. 20.-i számában megjelenő *Primitív Szentháromság* című kompozíció. A belső arányosság, a harmonikus képi megformálás – ugyanakkor az egész műből áradó lázító expresszív erő sejteti a költőben szunnyadó tehetség valódi méreteit.

A „Szentháromság” profanizált figurái – a tüdővésztes mosónő s gyermekei: a péklegény és a prostituált – a „megszomorítottak és megalázottak” dosztojevszkiji fenségével és méltóságával haladnak végtelen útjukon, fejük körül a felkelő nap fénye és glóriája. A végtelen Időből kilépő és a végtelen Tér felé tartó hősök ők, alakjuk mitikussá növekszik, s betölti a világot: „a reggel pedig szétragyog a látóhatáron, / a látóhatár beöltözködik a hegyekbe, / a hegyek beleernyednek a városokba”

Míg a természet – az „égi szint” – csupa fény s ragyogás, éteri tisztaság („ég kék, fű zöld”), maga a város kormos, sötét; fölötté „sűrű masszákban tömbösül a füst, a kén, a hó”: megfullaszt minden életet. A három figura a vaskos valóság szerves része, ők „az anyag gyermekei” – elhasználtak, agyongyötörtek: a mosónő a tűz, a gőz, a víz fullasztásától, a péklegény a tűz, a konyhák, a liszt dagadó árjától, a prostituált a „kövér bácsik” izzadt lihegésétől. Hiszen az ő sorsa sem könnyebb anyjánál; igazi arca ugyanolyan fáradt és ráncos, mint azé („mert az ő feje a mosónő feje; a mosónő feje: ráncos alma”), csak ő „szép, kifésült *masz*ot dug ki az ablakon”.

Voltaképpen ők hárman: testvérek – kiegészítik egymást, és segítik egymást a maguk primitív, nehézkes módján, s közösen munkálkodnak az Idő legyőzésén. Bár a jelenben minden ellenük dolgozik, a tárgyi világ szinte magához hasonítja őket (a mosónő feje: „tüzes vasdromedár”, lába: „két csöbör”, törzse: „a sok vizes rongy”; a péklegény feje: „vörös téglakapu”, „szeme két feneketlen láda”, „a füle két kemence nyílója”; a prostituált pedig egészen elvesztette önmagát, már csak maszkjában él), – mégis, amint mennek, mennek hárman, egymás kezét fogva, átlépnek egy másik dimenzióba, egy álmokból és vágyakból szőtt világba: a *Jövő* házába. Megtörténik a „csoda”: szinte légiessé, könnyeddé válnak („a mosónőnek mézből van a teste s a harangok csilingelnek”), és mennek, mennek tovább, most már égi utakon, „a jeges mosókonyhák fölött, a vörös műhelyek fölött, élet és halál fölött”. Ők lesznek tehát mégis az Idő győztesei: fellázítják a közönybe süppedt valóságot, az Örökkévalóság nyugalma megbolydítva „felzendül a hangjuk, a hangjuk, a hangjuk vadul”. Úsznak a levegőben, mint a mesében a tündérek és a boszorkányok, mint majd Chagall képein az álomfigurák, s hangjuk szinte különválva tőlük, diadallal hirdeti: ők, az élet kisemmizettjei, meghódítják a Teret és az Időt.

Mint súlyos hangulatú középkori freskókon, oly veretesen és plasztikusan kimunkált a három figura. Az epikum állapotrajzzá oldódik, ugyanakkor megőrzi a mozgás, a történés, az előrehaladás illúzióját. Rejtetten, mintegy „cselekményháttér”-ként kirajzolódik a három ember szimbolikus életsorsa szimultán egymás mellé rendeltségében (voltaképpen ez a kassáki értelemben vett „szintetikus irodalom”). Megjelennek a Bartára oly jellemző ironikus, elidegenítő mozzanatok is: a világ abszurditását az elmebetegségre utaló szín – a *sárga* – szuggerálja; a figurák elvesztik emberformájukat (a belisztezett fejű péklegénynek orra sincs, a mosónő maga is mint „vasdromedár”, gépiesen és feltartóztathatatlanul végzi embertelen munkáját, a „maszkos” prostituált mint elállatiasult szörny „vörös hasakat gyűjtogat”). Ugyanakkor a domináns szín – a *vörös* – többirányú asszociáció-láncot indít el: a vér színe („a péklegény vére harapja a bőrt”), a düh, harag, robbanni készülő lélekállapot jelzője (a mosónő feje „vörös vasdromedár”, „a péklegény feje vörös téglakapu”), a bujaság („vörös hasak”) és az életvágy, netán életöröm szimbóluma (a prostituált „nagy lila boltokban vehet magának *vöröset*, sárgát és zöldet”; s végül: a lángra gyúlt világ jelképe (ők hárman mennek, mennek „a vörös műhelyek fölött”). Ez utolsó jelentéskört sokszorososan felerősíti az orchesterként vadul felzengő hang, amelyben diadalmármor és győzelmi ujjongás érzékelhető: a Kozmosz végtelen perspektívái nyílnak meg „a ma kiebrudaltjai” előtt.

* * *

*Ujvári Erzs*i első irodalmi „szövegei” szervesen illeszkednek a *Tett* antimilitarista profiljába. *Háború! Asszony! Holnap!* című versprózájában rendkívüli szuggesztivitással idézi fel a háború gyilkos atmoszféráját (a „megfordult gyomrú világ”-ban „veszett fejvesztés”, „görcsökbe fulladt asszonysírás”, „megfojtott embercsírák” s vér, vér, mindenütt ömlő, zuhogó vérpatak. „Szikkadt mezők piros nedvet várnak”). Egyetlen drámai pillanatképbe egész kis sorstragédia sűrítődik: a búcsúzó pár – s aztán a letaglózó hír („meghalt, homlokon lőtték”) – majd a kietlen koporsó-magányban az asszony vágyakozása, s az egymás után múló évszakok. Végül egy arra vetődő katona – „sütögető ital, kábuló fej, megforralt, bolonduló vér”; aztán újra a kétségbeejtő magány és zokogás: „Ki lesz, jaj, ki lesz az Én második Uram?” A *Vízió* pedig magát a csatamezőt képzelgeti el: sivító golyók, éles csattanások – „és bőgött a megcibált föld, meleg húsdarabok repültek a vonagló testekre.” Aztán az ott maradó sebesültek, haldoklók iszonyatos hörgése, halvány halottak, kiloccsant agyvelők, ég felé nyújtózó megmerevedett kezek – és lassan-lassan ráereszkedik mindenre „a fekete csönd”. A sorok, a szavak háttérében feszülő, robbanni kész lávaerő s a prózai anyag erős lírai

átfűtöttsége, a képalkotó fantázia egyszerre érzéki-érzékletes és absztrakt-fogalmi dúsitottsága jelzi: itt egy különös egyéniség, sajátos látásmódú tehetség van kibontakozóban.

A MA-ban aztán már egy érett és tudatos költő tökéletesen komponált „prózáit” – valójában prózakölteményeit – találjuk. Továbbra is fő téma a háború, de egyre inkább az emberi lélekben hagyott borzalmas nyomait, a széthullott sorsokat, a jóvátehetetlen sérüléseket mutatja fel expresszív dinamikájú, olykor szinte sokkoló őszinteséggel. A *Menekülők* hiába menekülnek; a Végzet utoléri őket – hátuk mögött „meglékelt házak”, köröskörül mozdulatlanra merevült holttestek, „tátott szájukba csak a hold zuhog bele békítőn”; megvadult lovak nyerítése, ökrök bődülése, hangzavar, fejvesztettség. Aki él, mégis indul – ki tudja, merre? hová? Ujvári Erzsike most már címet sem ad prózáinak – mint egy hosszú elbeszélésfolyamban, számozott mozaikkövekként illeszkednek egymásba a különböző „jelenetek”, a belülről átélt élethelyzetek. Az alig 17-18 éves lányt legmélyebben a halál kérdése foglalkoztatja, hisz körülötte mindenütt halottak, „fekete csontok”, „félre elégett testek” vagy „derékba vágott fekete hullák”, szemük a „fekete semmibe mered”, tátva maradt szájuk „világít mint egy kerek tükör”, s a „fekete csend” (ismétlődő kép) fojtó hidege dermesztően nehezedik rájuk. Az otthon, ágyban haldoklók riasztó látványa nem kevésbé döbbenetes erővel hat rá, hisz legtöbbjükkel a tüdőbaj, a kor „népbetegsége” végez – vért köpnek, körülöttük „vérpiros virágok”. Így lesz tehát a domináns szín a *fekete* és a *vörös*, s a kettő dinamikájából, egymást kontrasztosító játékából épül föl a szöveg drámaisága (1-3. *Próza*).

A párjukat vesztett asszonyok sorsa ugyanilyen izgató téma marad a továbbiakban is: forró vérük kinek a karjaiba hajtja őket? – találnak-e új társat a régi, az „igazi” helyett? Hiszen „mindenki a párját várja forró testére”; a frontról hazaérkezők elé „a dombról hamvas ölekkel asszonyok jönnek”, kiknek „szeme tükrében csodaszagú szőlő fűrtöszdik” – de a rokkantak hogyan tudnák „magukra pólyázni” asszonyukat? „Mert a király és a haza. Két ölelő karját értük temette”. „Minek a föld?” a ház? – „ha a mintás kaput más karja zárja”? S az is megtörténik, hogy a hazatértek mohó harapása nyomán keletkezett seb a halál fészke. Így lettek sokan – áttételesen – a háború áldozatai (2-4-6-8. *Próza*).

Nem félünk, szemérmes kislány most már *Ujvári Erzsike*, hanem kiforrott nő, aki mer és tud látni, érezni, észrevenni és megjeleníteni. A háborús pusztulásban is az Élet csíráira figyel, s büszke arra, hogy a nő az élet hordozója; bármi történjék is a történelemben, „az élet szent okokból élni akar” – ahogy ezt Ady megfogalmazta. Az anyaság misztériumát mindenkinél szebb, megrázóbb érzékletességgel mutatja fel. Képzeteiben végigéli az anyában végbemenő érzés- és tudatfolyamatokat, s pontos, lélektanilag hiteles, plasztikus képekkel, drámaian jeleníti meg a történeteket (7. *próza*).

A jellegzetesen „női látásmód” azonban nem zárja ki, hogy objektívabb, a külvilág külső köreihez tartozó empirikus anyagot is versbe emeljen. Így például megrendítő képet rajzol a Dunába süllyedt hajó katasztrófájáról, az örjítő „haláltánc”-ról, az alámerülő emberek szájából reménytelenül égbe törő könyörgésről, s a hörgésbe fúló zengő zsoltározásokról. „Nyelvükből fehér habok bujkáltak a szájuk elé”, aztán már csak „a fejük színes golyóit dobták föl az égre” (9. *Próza*). Az 5. *Prózában* egy 1917-es spontán tüntetést örökít meg, amely békés felvonulásnak indul („vörös zászlók úsznak a levegőben”, „egy széles mellű legény új jövőt ígér”). De a hirtelen eléjük „cövekesedő rendőrök” láttán a tömeg megvadul, – most már „kövek röpödték”, „az ablakokból élő gyerekeket dobáltak a rendőrök kardja hegyére”, s „a házak sebes szemei ijedten kivörösödtek”. De ekkor – mindenki számára váratlanul – megszólalt „a kaszánya tetejéről a gépfegyver”, „vörösre pettyezte a legjamborabbak testét”; lópaták zaja, vad dülakodás, s percekben belül „az utcák szomorú

krisztusai a földön heverték”. Aztán itt is elborít mindent a „fekete csend”, s „mindenütt égig törő lánggal virrasztanak a fekete oszlopok”.

A társadalmi viszonyok determináltsága elleni lázadás egy sajátos formájaként jelenik meg nála a *női* lázadás – évezredek beidegzettségei ellen. Két dialógusa (*Vándorlás, Két ember*) a polgári otthon bezártságából kilépni kívánó asszonyok elszánt küzdelmét mutatja – szabadságukért, önmagukért, egy „tágasabb” s így emberibb életformáért. Nem egy elszánt „feminista” életérzése ez, hanem azé a nőé, aki tisztában van önértékeivel, s nem egy másik élet pusztá függvényévé kíván válni, hanem a férfi egyenrangú küzdőtársává; aki nem kevesebb, és nem gyávább a férfinál. A 10. Prózában büszkén biztatja önmagát s asszonytársait: „ne várjuk, hogy a férfiak emeljenek az okosságra”, „ne csak a párunk megértő fülei legyenek”, ne „a férfiaktól várjuk, hogy erős mellel értünk verekedjenek”. Az elégedetlenség csóvját az asszonyoknak kell gyújtogatniok; „induljunk el, mert erőnk csak a teremtsénnél mérhető össze”, „könnyező mellünk gyújtsa égőre a szemünk”. A nő – boldogan vállalva ősi szerepét – egy újfajta feladatot is lát maga előtt: „Anyák leszünk / Anyák. / És a gyerekek a mi testünkől hordják szét az örök elégedetlenséget.”

Az őszirózsás forradalom utáni időszak lázas tevékenysége közepette **Ujvári Erzsébet** és **Barta Sándor** kapcsolata mindjobban elmélyül. „Véletlenül észrevettük, hogy ők már nagyon is szokatlan jó barátságban vannak egymással. Ez már több volt elvbaráti szimpátiánál – emlékezik Kasi, a báty az *Egy ember életé*-ben – de nemigen törődtünk a szerelmükkel”. Azonban csakhamar kénytelen-kelletlen felfigyeltek rá, hogy a MA körül csoportosuló fiatal emberek mindjobban „acsarkodnak Bartára, mert ma már nyilvánvaló, hogy veszedelmesen udvarol” a kis Bözsének; „Barta pedig vígan él, mert látja: egyre szabadabb előtte az út Ujvári felé.”

A MA 1. világnézeti különszámában egymás mellett jelenik meg versük „a fellázadt ember” dicséretére.

Ujvári Erzsébet azt a folyamatot érzékelteti, ahogyan az asszonyok – a Pillanat szorításában – férjük mellé magasodnak, s megértik: nem tarthatják vissza a nekik legdrágábbakat a harctól; hiszen a családról, gyermekeik életéről is szó van, s mindnyájuk közös jövőjéről. „Ne menjetek!” – könyörögtek először, s „szemük alá fekete karikákat dobált a rémület”. „A nevetés és fény bukfencezett a térben”, s akkor az asszonyok „nagyfejű gyerekeiket” is kirakták a napra – s azok „mint a vörös ördögök szétfutottak az utakon” (*Asszonyok*).

A *Barta*-vers (*Tevőség*) azt a pillanatot örökíti meg, amikor a „rombolás” az „építésbe” fordul át: a proletárok letépi magukról létük fojtó bilincseit – vége a múltnak, az éhezésnek, a tüdőbajnak és a nyomorúságnak! S mint ősi népek a győzelem után, „örömtáncot” ropnak, „énekelnek és tűz cinóberével pántlikázzák a kedvüket”. Az ünnep extázisában mindenki testvériesül: „Férfi, Asszony, Lány és Fiú / az Univerzum kitöltő öntudatává térképesedtek /.../ s a szétszaladt mezőkön / nem vattáztak többé közék / égig érő tűzfalakat”.

1918/19 fordulóján a MA kiadói tevékenysége is megnő: Szélpál Árpád: *Tüntetés*, Kahána Mózes: *Univerzum* című kötetei után 1919 februárjában **Barta Sándor** első önálló kötete is megjelenik (*Vörös zászló*). Itt a korábbi életképszerű versek mellett már markánsan kirajzolódnak az „ars poética”-jellegűek is, amelyek mind gondolatkörüket, mind formaszervezetüket illetően részben a majakovszkiji futurista poétikához kapcsolódnak (amit pl. a *Költőhöz* című vers lépcsőzetes strófaszerkezete is mutat), részben viszont a berlini *Die Aktion* című lap köré csoportosuló aktivista-expresszionisták újításaihoz (*Ki vagy? Mi, 1919* stb.).

A „fellázadt világ” döbbenetes vízióját expresszív, erősen vizuális képekkel festi elénk. A dolgok, tárgyak életre kelnek, kifordul magából a város, a természeti erők is mozgásba jönnek

(„házak gyomrában vörösén sikongott a tűz”, „behasadt az ég zöld árral”, „sikongó villamosok, csákók meg véres combok feltáncoltak az ég záporába”, „emberek és állatok egymásra vicsorítottak a halál öblével”, „völgyek feldobták tüzes öklüket” stb.). Ez égi-földi zenebona végül egyetlen hangos, diadalmas zengésben egyesül: „a Dolgok száján feldördült a Nóta”. S most már az „új hadsereg” az „új utakon” elindul egy új világot teremteni (1919). Ő maga, a költő is része ennek a menetnek: megszűnik a személyiség különállása, a „mi”-tudatba olvad bele az „én”. „Mi a vörös hold fiai vagyunk”, „a holnap fekete napszámosai”. Az új hadsereg majd meghódítja a Jövőt (*Mi*). Némiképp messianisztikus, kicsit sematizált ez a világlátás – hátterében azonban egy felfelé törekvő társadalmi osztály életreménye feszül. A korhangulat kifejeződése, egy nemzedék harsány „világmegváltó” hitének tükröződése. A költő *testvére* mindenkinek, aki „a kultúra dinamitos reflektorait” az emberek fejébe építi, s azoknak is, akik „tág, világos lakóházakat terveznek” és „lopva szélesebbre malterozzák az ablakokat”, „tereket sokszögeznek” vagy „ékes, higiénikus utcákat hasítanak” (*Ki vagy?*). Mint érett és bölcs tanító, a nála alig valamivel fiatalabbakat higgadt tanácsaival bombázza: „Ne hidd, te ifjú ember, hogy az az élet, amit te élni kényszerülsz!” – hisz az „árnyékélet” csupán, „sárga kontraszt” a valódi élethez képest; s vágyképként eléjük vetíti az „igazi élet” képzetét (*Fiatalember*).

A kötet nagy sikert aratott a MA-körön belül. Most már mindenki elismerte: Barta valóban jelentős költő. „Kár lett volna a Galilei-köri incidens után megfosztani a magyar irodalmat ezektől a versektől”, – s különösképpen a *Primitív Szentháromság*tól, „amely a MA nélkül sohasem született volna meg” – vélekedik Szélpál, a „rivális”. Kassák tanácsára Barta tiszteletpléйдánt küld különböző lapokhoz, többek között az *Esztendő*höz is, a szerkesztőnek – Kosztolányinak – ajánlva. S valóban, csakhamar meg is jelenik a kis könyvről „a komoly és szép méltatás”. Kosztolányi is a *Primitív Szentháromság*ot tartja a kötet legkiemelkedőbb darabjának, és dicséri azt a „pontos és különös emberlátást és friss tárgyismeretet”, amit Barta a „mélység”-ből magával hozott.

* * *

1919 februárjában megalakul a magyarországi aktivisták csoportja; ezentúl a MA-kör ennek képviselőjében tartja rendezvényeit. Első előadásukat Kassák tartja a Központi Egyetem kupolatermében (*Aktivizmus*), a másodikat egy hónap múlva Mácza (*Az új művészetről*), majd a harmadikat Barta Sándor *A kultúrájában forradalmasított ember*-ről. Előadásának gondolatmenete a kassáki koncepcióra épül: az új társadalom formálásában a kultúra szerepe mindennél fontosabb, semmivel sem pótolható; s a tömegek szellemi nevelése talán még a gazdasági élet átalakításánál is sürgetőbb. Hiszen „a kultúrkívánságaiban forradalmasított ember” „nemcsak a több és jobb kenyérért, hanem a szabad és gondolkodó társadalomért” is küzdeni akar.

Barta az „új, emberibb élet” megteremtésében fontos szerepet szán az „Asszony és Férfi” erős, egyenrangú, „kemény és barátságos” szövetségének. Ők váltják örömmre „az élet minden pillanatát”, s „velük indul el az új ember élete és harca a nevetésben, a nevetésért, mely világítón alája bokrosodik”.

Ekkortájt írt novelláinak, allegorikus meséinek is központi témája a „nő-férfi”-kapcsolat, kettejük életre szóló szövetsége, amely „legyőz minden akadályt”. Két ember egymásra találásának, közös cél felé indulásának története az *Út* című prózai költemény, amelynek életörömtől harsanó poézise eltér Barta korábbi írásainak szarkasztikusabb hangvételétől. A férfi, aki eddig magánosan rótt a „csámpás külvárosi utcákat”, vagy szobájába zárkózva üldögélt könyvei között, mindig egyedül – hirtelen-váratlan társra talál: „asszonyosodó asszonyra”, aki „beolvasztja hangja ezüstjét a férfi felvigadt komorságába”. S ettől kivirul

minden, még a természet is felragyog. A nőt a férfi *belső* arca, „könyveiből való éne” érdekli leginkább, s mellette ő is „a pincék és konyhák sokszögéből a teremtség” nyújtózkodik. Sétáikon rendkívüli dolgokról beszélgetnek, s azonos tőről fakadottnak, az eszmeiségben is egynek érzik magukat: „Nincs horizont. Mert nemcsak „érted” van. Az egyetemesért a teremtésben, mely én és te. Mentek vitázva és kacagva. S a nap nem szakadt közéjük.”

Lassan-fokozatosan életre szóló szövetséggé mélyül kapcsolata *Ujvári Erzsivel*. A MA élete épp ezidőtájt a legviharosabb: támadások kereszttüzeiben, a betiltás Damoklesz-kardjával feje fölött, Kassák most vívja harcát Kun Bélával szemben a művészet autonómiájáért. Eközben a fiatalok tervezgetik, hogy majd „szabadon”, minden konvencióra fütyülve fognak élni; Bözse nem lesz „rabszolga, mint a többi asszony”, s a gyerekeket „gyerekköztársaságba” adják, mint azt a felszabadult Oroszországban teszik a szülők. Álmodok, naivitás, illúziók... – de hát ez közösen jellemezte a korszak „forradalmi” ifjúságának gondolkodását!

A Kassák-család tanácsára – s különösképp a „Mutterka” aggodalmaskodásai miatt – a fiatalok mégis összeházasodnak 1919. június 28-án; s Budakeszin vesznek ki egy kis lakást a nyárra a másik két Kassák-lány családjával, Uitzékkel, Bagóékkal közösen. De a „városban” zajló események csakhamar felborítják nyugalmukat.

A Tanácsköztársaság bukása után az egész Kassák-család veszélybe kerül. „Kasit” letartóztatják, s csak Simon Jolán közbenjárására engedik szabadon; 1920 tavaszán Bécsbe szönik. Bagó Mariskával Pozsonyba, majd onnan Bécsbe megy; Uitz egy darabig bujkál, majd feleségével, Terussal együtt ő is Bécsbe távozik. Barta Sándor eleinte szeretné itthon megpróbálni az életet, szolgálattételre jelentkezik volt munkahelyén, a minisztériumban, – de látványosan kikergetik az épületből. Így végül az ő számára sem marad más kiút, minthogy Bözsével Bécsbe menjen. 1920 májusában már mindhárom Kassák-lány és Kassák-sógor Bécsben van; velük tart Simon Jolán is; csak a „Mutterka” marad Budapesten. Bécsben az egész Kassák-család Schönbrunn közelében, a hietzingi negyedben bérel olcsó lakást, s a nyomorúságos emigráns menzán étkezik. A politikai-művészeti viták pedig a közeli Schloss kávéházban zajlanak. Kassák két sógora (Uitz, Barta) aktív közreműködésével már 1920 májusában újraindítja a *MÁ*-t.

Barta Sándor ostorozó haraggal fordul testvérei ellen, akik eljátszották esélyüket a történelem alakítására, messzire engedték tűnni az „emberiesült Ember”-ről szőtt álmokat; s most „a térdeplő bokrok fölött pengék énekelnek megváltók szívében” és „minden kiáltás követ zokog” (*Ave mameluk!*). Ugyanakkor megbocsátón-megértőn emeli magához a „ma még idétlen és alázatos” társakat, s prófétikus pátozzal mutatja fel előttük „az idő teljesedését /.../ az egymás felé menetelő seregeket /.../, a bőség szaruját s a világ megkertesedését”, mint elérendő, megálmodott célt (*Humanista ének*). Azonban mit érnek az álmok, ha a jelen: „hullaház”, s a kor hőse: az „*Akaszott ember*”? „Egyszerű ember volt ő az italt mértékkel itta /.../ gyerekeknek kialudt bolygókról beszélt s reggel ötkor énekelni vitte őket a homokba füveknek esőt prédikált...” Mint az Idők kezdete óta mindig, most is ártatlanul megfeszített „lóg a gerendák éke alatt”, s „a megjegesedett cellákban vitriolos karéjokat álmodnak egymás szájába az éhezők”.

Az 1921-es *MA*-számok telve vannak Barta Sándor sokkoló, az abszurd valóságot tagadó és támadó ún. „dadaista” alkotásaival. „*A zöldfejű ember*”, azaz „egy aktív hulla kiáltványa” tipográfiaiilag is megjeleníti a fejtetőre állt világ részdarabkait, vizuálisan szuggerálva a „minden mindegy!” nekikeseredett létállapotát. Meghalt a logika, elveszett a dolgok (az élet) értelme; „mindenki darálja a magát”, s a sokmilliónyi szubjektív igazság egymást keresztbe-metsző kavalkádjában szertefoszlanak „az egyetemes Világrend” szilárdnak hitt értékei, miközben a „hamis rendet” nagyszájú gonosztevők „abszolútumnak bögik az ember fölé”.

Költőnk még önmagának is csak ironikusan meri bevallani, milyen sóvárogva vágyik egy stabil – magaslati – értékrendre („a szívem helyéből zöld tehenek bögnek a tornyok felé”). Ez a poétikusabb, álmibb sík rejtett háttérként még dadaista korszakában is sértetlen marad. Ezért írja sorra *meséit*, amelyekben – minden abszurditásuk ellenére – érvényesül(het) egyfajta költői-képzeleti igazságszolgáltatás, és helyreállítható a megsebződött Világrend értékhierarchiája. Mivel a jelent sivárnak, reménytelennek, üresnek látja, legalább *meséiben* próbálja elhitetni testvéreivel, hogy a „nagyfülű kovács” s a virág szemű „anyátlan szolgáló” frigyéből egyszer, valamikor mégis megszületik az embernyi Ember, s „a hegyek mögül trombitásan felkel a Nap” (*Mese a patikusról*). Ebben a teremtet világban a „szalmalábú férfi” és a „felkontyozott asszony” egymás kezét fogva, egymást biztatva-bátorítva indul a Jövő felé, s megnyílnak előttük a „friss terek” (*Mese a citromsárga tornyokról*.) A jövőt méhében hordó Asszony, minden élet anyja, némán, nehézkesen jön a börtönök felől, „csillagtalan szemében a vakok hitével”, „fejében lázadón összelobognak a holnapok”. Útján béke, vidámság kíséri („a fák éneklő madarakat rügyeznek / az utak megfehéredtek a melegségig”). S aztán egy fölemelő pillanatban hirtelen megtorpan: „a horizont piros sávján / kifolyt belőle az élet / éneklő élet / ember ember”. A zárás nem egyértelmű: lehet, hogy az asszony elvetélt; de az is lehet, megszülte a jövőt, az Új Embert (*Mese a nagyhasú asszonyról*).

A hősök mindig „indulnak”, „menetelnek”, „magasba lendülnek”, s az illúziók, álmok síkján „megváltást” remélnek. „A menetelő ember” fejében „nagy feltámadás kürtöl”, szemeiből „a komorság csákánya lóg”, s a tárnák robotosai között elvegyülve „fogyó testét éneklő szét”, elhítelve velük, hogy „a robot vasfogából” van, lehet szabadulás.

A valóság azonban erősebbnek bizonyul az álmoknál. Valami iszapos-sötét világ, a Halál birodalma magába nyel minden tiszta törekvést. „A moszatzöld ember” a tó mélyi világba száll alá „nagy vízes szemekkel s égő vörös hajjal”. Az élő-halottak közt kutatja az élet eltűnt értelmét. „A tónak nem volt feneke. És aranycellákban laktak benne az örültek”, az élet hajótöröttei, megcsúfolt vágyaikkal, gonoszak és jók egyaránt. A 4. *cella* mélyén sápadt arcú költő rejtőzik, aki az összhangot és a szépséget kereste egykor az életben, de mindenütt csak disszonanciára, kétségbeesésre talált: „a fák karjain vastag ólomkörték sírtak, a nap fekete tömböt füstölt”. A *moszatzöld ember*, megismervén a tó titkait, megérti: „halálra érett itt minden”.

Az emigráció létközegében, minden cselekvési tértől megfosztva, halottnak és mozdu-latlannak érez tehát mindent az élet forradalmi átalakítását hajdan céljául tűző költő. A szituáció haszonélvezői, az élet dőzsölői hasznot húznak a levert forradalomból, virulensek, bár arcukon már kiültek a hullafoltok. 1921-ben – szintén MA-kiadásban – megjelenik *Tisztelt hullaház!* c. kiáltványgyűjteménye: „egy kiskorú költő szónoklatai” az élőhalottak gyülekezetéhez, a társadalom élősdijehez és a nehézkes mozgású tehetetlen tömeghez. A kötet dinamikus tipografizáltságával, képvers-építményeivel, sokkoló-felborzoló nyelve-zetével mintegy robbanótöltetként csap le és freccsenti cafatokra a „jólnevelt hullák” látszatvilágát, a hazugság-konvenciók gondosan szervezett láncolatát. „Hullaháznak” érzi magát az emigrációs gyülekezetet is, az egymással marakodó, egymást gyilkosan pusztító csoportcskákat, amelyek elől eltűnt a Jövő-kép, s most meddő, öncélú vitákba fullasztva önmagukat, a jóvátehetetlen vereség okán és a megélhetés gondjain rágódnak.

Barta Sándor fogalomtárában a „teljes élet” nem más, mint a személyiség belső lehetőségeinek kibontásából fakadó, azzal összhangban levő életalakítás. A „nagykorú ember” (szemben a „kiskorúval”) saját maga formálja életterét, s képességeinek mindenoldalú kibontását tűzi célul maga elé. Míg a „részember”, „a mai szeparációs életrend produktuma”, korán specializálódik, s így látóköre is specifikus marad – „cellába zártan” él, s ki-ki „saját

cellája cizellálásával” foglalja el magát. Az elkülönült részember azonban soha nem képes átpillantani az Egészet, így kiszakad egészséges szövetű közösségi háttéréből; kényszerűen a hamis struktúra részévé, majd fenntartójává válik. Mindezt az egymásra dobált gondolatöregedések halmozásával, kifecskézett szóforgácsok montázsszerű összevágásával szuggesztív, vizuálisan érzékelteti: ahogy a képelemek kaotikus kavargását szemléljük, úgy éljük át a részemberek örvénylő mozgását, a társadalmi struktúrán belüli atomizált elhelyezkedését. Mint egy kaleidoszkópban, fel s alá hullámozik, mozaikokra hullik, majd új és újabb alakzatokba rendeződik az emberi világ.

A „*Tisztelt hullaház!*” zárórésze a *Csodálatos kongresszus*: a káposzta- és karfiolmezők, az ártatlan háziállatok és védtelen gyermekek felvonulása, panasza a pusztító, gonosz világ, a farkasnál is kegyetlenebb fenevad: az ember ellen. Ezt követi az egyszerű és tiszta emberek „boldogság-áriája” egy vágyott, magasabb rendű életről, csurgó aranyévről, édestejű vizekről – egyfajta természeti teljességről. A mesei lezárást némiképp ironikussá teszi a *Boldog antológia* c. rész, amelyben a költő „új kötőablára” vésve hirdeti ki a kor új tízparancsolatát, egy tizenegyedikkel megtévezve: „A kozmosztól nem látom az embert, s ezért, csak ezért nem érdemes élni.”

Barta bevallottan arra törekszik, hogy művét kordokumentumnak, ne pedig költői fikciónak tekintse: „ó emberek egy spiritizista keserű önvallomásai ezek és ne higgyétek, hogy amiért mindezt megírtam, egy szó sem igaz az egészből”. Ő úgy véli: az új világ megteremtéséhez az út a „Nem!”-ek és a nyomukban felállítandó „Igen!”-ek során át vezet; a világ abszurditását legyőzni, meghaladni csakis a cselekvésben, a cselekvés által lehet, egyénileg. Ekkor már ironikusan kezeli az egész „világmegváltás”-problematikát, belátván, hogy az korántsem olyan egyszerű, s nem csupán hit kérdése, mint azt forradalmi lázas fiatalságában elgondolta. Saját ifjúságának illúzióvilágával (is) leszámol az *Együgyű Zahariás, a megváltó* c. abszurd novellájában.

Egyre inkább megcsömörlik a „szó szó szó” vég nélküli halmozásától, forgatásától, csűrös-csavarásától. Szűknek és bénítónak érzi a Kassák-kör „művészeti forradalmát” is; valóságosabb életre, cselekvésre vágyik. Még a MA hasábjain bejelenti a MÁ-ból való kiválását (az 1922. júl-i számban). Érthetőnek, sőt természetesnek tartja, hogy a nála jó tíz évvel idősebb Kassák a belső egyensúly, a belső Rend megteremtésén fáradozik – ő azonban még Életre, tetterre, valódi küzdelemre vágyik: „ma a harc, az igekeresés, a megoldások korát vergődjük. /.../ Ma már minden annyira elrothadt, hogy újból érdemes lerakni az első fix pontokat.”

Véleményét a másik sógor, Uitz Béla is osztja, s természetesen férjük oldalára áll a két Kassák-lány: Bözse és Terus is. Így a MA eddig stabil gárdája fellazul; Kassák útjukra engedi a „lábadókat”, s új munkatársi gárdát gyűjt maga köré. A két „hűtlen” sógor aztán külön-külön lapot indít: Uitz Béla Réz Andorral, Komját Aladárral közösen az *Egység*-et, Barta Sándor – Ujvári Erzsébet segítségével építve – az *Akasztott ember*-t. Majd a kettő összeolvad; s 1923-ban a „forradalmi szocialisták” közös orgánuma lesz az ÉK.

Ujvári Erzsébet prózái is az eszmék kudarca miatt érzett mély fájdalommal, sőt szégyenérzettel telítődnek az emigrációban; „testvéreit”, a proletárokat, ő is vádló s keserű szemrehányással illeti, mert nem volt elég kitartás bennük, hogy végigvivják harcukat: „A ti bűnötök hogy gyerekeitek szájából vörös utak folynak / Mert homlokotok kinyitása helyett a szagos húsokért verekedtetek” (16. próza). Az asszonyi lét kétszeres megkötöttségét, tehetetlenségét most már mint saját sorsát éli át. Tudja: a változtatásra a valóságban nincs semmi remény. „Szemeinkben elvetélt gyermekeket hordunk” (18. próza). Képzeletében mégis megjelenik egy álmibb, szabadabb világ, ahol felfénylik újra az öröm:

„Gyerekeknek szárnyuk nőtt. Madarakkal röptek.
Hajók mind kifutottak a vizekre.
A kórházak helyén szökőkutak fakadtak.
Élünk!!!
És a gyerekek tüzet vittek a város alá.”

(19. próza)

Az idillképző fantázia absztrakt-egyetemes síkon teremti meg a maga humánusabb, tisztább és ártatlanabb életálmát, szinte extatikus kitárulkozással ölelvén magához az embereket. „Narancsszagú szigetek”, „színes üvegből fűt” házak, magasban messzire szárnyaló madarak jelennek meg lelki szemei előtt (20. próza), illetve „kókuszszigetek” kiáltanak felé hívogatóan, s ő, a Nap iránt nyújtózva, a csillagokat szedi lámpásnak tenyereibe (21. próza). Életsugárzó lángolással, expresszív dinamikával telítettek a most keletkező prózák: temetők eltörlésére, hegyek megmozgatására, az életet megosztó kegyetlen érdekharc elfeledésére, feloldására szólítanak.

Kötetbe gyűjtve 1921-ben jelennek meg *Ujvári Erzsí Prózái* MA-kiadásban, Georg Gross illusztrációival. Szerzőjük hisz benne, hogy az ember és ember közötti távolságok a szeretet által áthidalhatók, s ez teszi szétszaggathatatlaná az élet szövetét. A „gyerek” – mint élet- és jövő-szimbólum, az élet forrása és játékos megújítója – szinte minden prózában felbukkan. A korábbiakban sokkal konkrétabban; az újabbakban inkább átvitt értelemben; mint a világot sarkaiból kifordítani képes, rejtélyes – mágikus erő. „Gyerekek ellopták az anyák szemeit /.../ szájukból madarak énekeltek, / citromerdők nőttek a tenyereiben /.../ Játsszani! Játsszani!”. A gyerek-motívumhoz az ártatlan öregekkel és a tiszta állatokkal kapcsolatos képzetek társulnak; ők már /még/ kívül vannak a „civilizált világ” túlszervezett „rendjén”, ezért látásuk tisztább, nem érdek-vezérelt; az Abszolútum dimenzióiban élnek, így a nem-látók előtt is megnyitják a Fényforrásokat: „Öregek a hajukból hálót fontak / Megfogni a csillagokat /.../ Nézzétek az állatok megfogták a gyerekek kezét / Fák furulyázni kezdtek / És valahol egy kút körül szemeiket megtalálták a vakok” (22. próza) A „vakok”: akik nem képesek a szívükkel gondolkodni, s csak tapasztalati síkon élnek meg a valóságot, nem keresik – így nem is látják – a lényegét. A 24. vers erről a szimbolikus síkról indul: „valahonnan elindultak a vakok”, s kétségbeesetten számolják az Időt „a fekete városok alatt”. A tiszta állatok, az asszonyok, a gyerekek segítenek nekik, „harangok vezetik őket”, ezért nem zuhannak alá a mélybe. S mintha valaki a kezüket fogná, énekelve indulnak a hegyek mögé.

Ujvári Erzsí prózái sem a politikai, sem a mindennapi élet aktualitásához nem kötődnek – mégis nyomon lehet követni bennük a „jelen” és a „jövő” dimenziójában élő, vibráló, érzékeny fiatal lélek felnőtte érlelődésének folyamatát. Nyoma sincs nála a „dada”-gesztusoknak (amelyek mind Kassák, mind Barta Sándor ekkori költészetét meghatározzák); sokkal inkább egy átszűrtebb, éteribb preszürrealisztikus látásmód jellemzi. A *prózák* „álomi” szintje mintegy varázsfunkciót tölt be: amit a képzelet megidéz, abból majd – egyszer, valamikor – valóság is lehet! A felfokozott szubjektivitás szinte képes megváltoztatni a determináció szigorú és kegyetlen törvényeit: a „szabadság birodalmát” idézi meg, a nap – a csillagok – a fák – füvek – madarak – állatok és gyermekek ártatlan tisztaságát, szemben a „szükségyszerűség” zord és kegyetlen valóságával. A jelen börtönét az emberi kézfogás és szeretet teszi otthonosabbá; nőies elszántsággal megpróbál tehát felülemelkedni az „akasztott ember” közérzetén.

1922 derekán Uitz Bélával, Barta Sándorral együtt Ujvári Erzsí is búcsút vesz a MÁ-tól. Számára fájdalmasabb ez a búcsú, mint férje és sógora számára, hiszen tudja: most került igazán távolra a szülői háztól, s elindult egy olyan úton, amelynek vége még körvonalalaiban

sem látszik. „Végtelen utakra dobtak bennünket, sehol sem ágyaznak nyugalmat alánk”. A „Mutterkától”, Pesten maradt édesanyjától talán örökre el kell válnia: „Menni kell! Menni kell tovább!! Ezért anyám, nem tudunk mi visszatérni hozzád!” Elvetélt álmok, halott kisgyerek képe, vaksötét éj, szürke csend lebegi körül; a jövő bizonytalan, segítséget nincs honnan várniok. Pedig hogy vágnak a „jószerű konyhák” illatára, harmatos reggelek frissességére! „Élni!!! Élni akarunk!!! és megint nevetni a szélnek engedett sárkányok alatt” (26-28. próza).

Ezt a kietlen-keserű életérzést a női sors valóságos élményei oldják valamelyest. A „kis Bözse” – most már 24 éves érett asszony! – gyereket vár. Újabb *prózai* fokozatosan életbizalommal telítődnek, egyfajta biológiai optimizmus árad belőlük; jóllehet az új élet várható terheket is ró rá. Mint vemhes kanca, megadóan viseli sorsát, („valami néha fájón a szívem felé rúg”, „enni kell, hogy testem közepén enyhüljön a fájdalom”); s szinte „irígyen” tekint szabad, kötetlen férfi-társaira: „Ti kiállhattok néha a terekre / Ilyenkor megszínesednek előttek a fekete városok / És hangok messze elvitorlázik / De ki fogja levenni a mi hátunkról a terheket” (29. próza). Az „igavonó lét”, a „fekete kémények börtönébe” zártság szomorúságát a természeti létezés szépségével, az Abszolútum felé nyitódó tágasság-érzéssel ellensúlyozza: a liget, a jószerű mezők, a szétkertesződő nevetések, s az énektől felgyűlő tavaszi esték kínálnak enyhületet és pihenést, a lehajló fák szárítják fel hulló könnyeiket. (30-31. próza).

1923/24 telén a Barta-család élete új izgalommal telítődik. Alighogy megszületik kislányuk, Zsuzsa, ők – illúziókkal telten – máris tervezgetni kezdenek: életüket egy olyan országban kellene folytatniok, ahol nem nélkülözés, üldözöttség, elveik miatti megalázás vár rájuk, s ahol szabad jövőt biztosíthatnak gyermeküknek. Hazájukban nincs számukra hely – szemüket tehát arra az országra függesztik, ahol – úgy hiszik! – megvalósult a szabadság s testvériség álma, s az élet „jó szagú és teli mint a frissen tépett kalász” (37. próza).

Barta Sándor újabb meséi és monumentális költemény-épülete (*Idő kristálya: Moszkva*) egy olyan világ *illuzórikus képét* mutatják fel, amelyben mindaz megvalósult – vagy megvalósulóban van – amiről az emberiség többévezredes történelme során álmódott. Lenin, az „új megváltó”, a szabadság – egyenlőség – testvériség országába vezeti népét a nyomorúság poklaiból. Nem sejti ekkor még Barta, sem a többi emigráns, hogy csakhamar eme „földi paradicsom” álmozatai lesznek ők is, s „mennysország” helyett valódi földi pokol vár rájuk (is). Az ÉK külön gyászszámot ad ki Lenin halálhírének megérkezése után (1924. februári szám); benne Illyés Gyula, Barta Sándor, Ujvári Erzsébet fájdalmas búcsúverseivel.

Barta Sándor írói vénája mintha új erővel buzogna fel a benne játszódó világképi változás nyomán. Maró, kegyetlen szatírával rajzolja meg a kapitalizmus üzleties világát, amelyben minden emberi érték áruvá változott; s a versenyben „alulmaradtak” a nyomor legsúlyosabb bugyraiban tengetik lefokozott, sivár életüket. Akárcsak G. Gross vagy Daumiere festői világa, vagy Gorkij *Éjjeli menedékhelye* elesettjeinek reménytelen sorsa elevenedne meg tollán – érzékeltetve: külső megváltás nincs; az emberméltóság rangját kiküzdve, az embernek kell saját magát „megváltania” (*Külvárosi panoptikum*, 1923; *Cirkusz kapitalizmus*, 1926.).

Miközben az írói eszköztár kiteljesedik és brechti keménységgel az elidegenítő ábrázolásmód csúcsára ér – az írói szemléletben mind több utópikus elem jelenik meg. A korábbi mesei szerkezet Jó-Rossz dichotómiája mechanikusan áttevődik a „kapitalizmus-szocializmus” ellentétpárjára; s mivel a kapitalizmus a már ismert elutasítandó „rossz”, a szocializmus pedig a tapasztalatilag még nem ismert, de vágyott „jó” – az írói világ mindinkább a kiszínezett vágykép irányában mélyül el. A *Csodálatos történet* (1926) főhőseinek, egy „polgári

riporternek”, William Cookendynek (a névválasztás a magyar „bekukkant” szóra asszociál) viszontagságos és meglehetősen hátborzongató kalandjai a Trösztök Birodalmában döbbenetes erővel leplezik le – és jósolják meg, mint Fr. Kafka *Per-e* és *Kastély-a* – a XX. század nagy totalitárius diktatúráinak – kínzókamráinak – működési mechanizmusát. Az *Északi Telepek* rajzában viszont a megvalósult Földi Paradicsom sematikus – utópikus képére ismerünk, ahol „az emberanyag újjáépítése” után a „szabadság” országa, a Boldog Aranykor várja őket. A *Csodálatos történet* pontosan jelzi, mennyire hittek a magyar forradalmi emigránsok az „eszmék erejében”; abban, hogy „felülről”, néhány, kiváló és rátermett ember önfeláldozó munkája nyomán az egész társadalmi struktúra, sőt még az ember is „átalakítható”. S végül saját hitük csapdájába esve, többségük önnön eszményei áldozatává vált a későbbiekben.

A bécsi magyar emigráció 1925-26 folyamán feloszlik – ki Moszkvába, ki Berlinbe, ki Párizsba, ki Budapestre megy. Közben Kassák Simon Jolánnal hazatér, húgai – családjukkal együtt – útrakelnek az Ígért Földre. Barta Sándor, Uitz Béla ekkor már a KMP tagja – természetesnek tűnik hát, hogy álmaik valóra váltását Moszkvától remélik. Barta Sándorék Moszkva külvárosában, Szokolnyikiben kapnak egy szegényes, egyszerű, az ottani körülményekhez képest mégis igen jó szoba-konyhás lakást; a többi (hozzájuk hasonló sorsú) emigráns társaságában élik a maguk nélküli, de reményekkel teli életét. Az otthon gondjai *Ujvári Erzs*i vállára nehezednek, így ő lassanként fel is hagy az írással. Néha-néha még megjelenik egy-egy félbeszakadt kísérlete (mint pl. a *Vörös Fekete tenger partján*, 1919-ről); de az idők múlásával ezek is elmaradnak. Második gyermekük, György, 1930-ban születik; s ezután az egykor büszkén lázadó fiatal lány megadóan, sőt derűs szívvel viseli a proletáraszonyok nehéz, küzdelmes életét. Kassák levélben biztatja hűgát: „Olvass és írd! írd! írd! Amit írtál, azt csak küldd el!” De az ő erejéből már csak annyira futja, hogy esténként gyermekeinek olvassa föl „szomorú elbeszéléseit nehezen dolgozó, szegény, jószívű kicsi gyerekekről” – amint erre lánya, Zsuzsa emlékezik.

Barta Sándor viszont egyre aktívabban kapcsolódik be a moszkvai magyar emigráns írócsoport életébe; tevékenyen részt vesz az 1926-ban alakuló MAPP, valamint a Magyar nyelvű Forradalmi Írók és Művészek Szövetségének munkájában. Kéziratban maradt naplójegyzetei (*Miniatűrök a Vörös Moszkvából*, 1926-28.) mutatják, eleinte milyen boldog és felszabadult, hogy végre a „proletárházában” otthonra talált! Írásain is mindjobban érzik, hogy tudatosan ölti fel a proletárirók „egyenruháját”. Avantgárd múltját megtagadva, lírai színei megfakulnak; a politikai elvárásoknak megfelelő „Hurrá!-optimizmus” elnyomja az esetlegesen feltámadó, netán belül marcangoló kételyeket és kérdőjeleket (*Ének a moszkvai porról*, *Vörös évtized*, *Márciusi zászlóra*, *Sztálin, jó apánk*, stb...) Prózai munkáin is nyomot hagy a sematikus világlátás, de remek szatirikus vénája ezt némileg ellensúlyozza. Allegorikus meséinek, realista életképeinek elevensége, az ábrázolásmód finom áttételessége ezeket az írásokat Nagy Lajos fanyar ironiájú társadalomrajza, Gelléri Andor Endre „tündéri realizmusa” méltó párjává emeli (*Pánik a városban*, *Az utolsó álmodozó*, *Misa*, *A nyugdíj*)

Az 1929-30-ban mindinkább megmerevedő sztálini politika (az ún. „kemény diktatúra” kialakulásának első fázisa) azonban Bartának is – mint annyi orosz és nem-orosz írónak – „torkára forrasztja” a szatirikus látásmódból fakadó derűs nevetést. Ez az időszak az avantgárd adminisztratív felszámolásának, a „szocialista realista” irányregények „termelésének” kora.

A felülről sugallt „élesedő osztályharc” elméletének megfelelően Barta prózája mindinkább didaktikus elemekkel telítődik. A korabeli sajtó épp ezeket a műveket dicséri; az Ogonyok Biblioteka sorozatban kiadják őket, nemcsak magyar, hanem orosz, ukrán, német, stb.

nyelven is (*A mag, Diplomás emberek, Marusza, Kilyukasztott szavazólap, Amikor kétszer kettő öt, – Közelharc* c. drámája stb.).

Az általánosan elhatalmasodó félelem légkörében aztán ezek az írások is elmaradnak. Barta, mint a többi író, aki szeretne életben maradni még, a Sarló és Kalapács számára sablonos verseket ír és sematikus riportsorozatot készít az épülő-szépülő Szovjetunióról, az „osztály-ellenségről” és az iparosodás nagyszerű eredményeiről. Művészi eszközszerrendszere is megszűrikül – már nem az „örökkévalóságnak”, csak a mának dolgozik (*Utazik a brigád, Öntés – Aragonnal Magnytogorszkba tett közös útjának megörökítése: Útban az Ural felé, Látogatás a világ legnagyobb golyóscsapágy-gyárában*, stb.).

Mikor Illyés 1934-ben a Szovjet Írókongresszusra érkezik, ifjúkori barátját „nagyon elfoglalt” emberként látja viszont. Barta mind több szervezési feladatot vállal magára, angol és német nyelvtudását kamatoztatva különböző folyóiratok megbízásait teljesíti, és mind kevesebbet ír. Azért titkon, önmagának, íróasztalának dolgozik (*Hazám földjén* címen nagyszabású eposzt tervez, s önéletrajzi trilógiába fog – aminek végül csak első része készült el, az is kéziratban maradt; majd itthon, 1957-ben jelent meg *Aranyások* címen.)

A Moszkvába látogató Sinkó Ervin 1935-ben az ifjú Bartához képest egy teljesen kicserélődött férfit talál, aki ekkor már a főváros szívében, szép háromszobás lakásban lakik családjával – de mintha elvesztette volna benső önmagát. A „pártirodalom” maga alá temette hajdani nagyra törő álmait. Felesége beteg, egyre soványabb, keserűbb, mint akit gyógyíthatatlan belső sebek gyötörnek.

S mégis... Barta Sándor utolsó írásai azt mutatják: megmaradt annak, aki volt. Allegorikus meséi új tartalommal telítődnek – két kései satírikus remekműve (*A megmentett falu, 1937; Gerdő-ország, 1938*) bizonyítja: írói képességét, ironikus látásmódjának tiszta élességét nem veszítette el. A Gerdő-ország mintha a korabeli szovjet viszonyokat mintázná... Lehet, hogy ezt érezte meg a hivatalos kritika: az 1938-ban induló *Új Hang* – melynek épp Barta Sándor volt (lett volna...) a szerkesztője – 1. számát a Gerdő-országgal együtt bezúzzák; Barta Sándort hamis feljelentés alapján letartóztatják. Búcsúszava kislányához, Zsuzsához ez volt: „ártatlan vagyok...” Hiába keresték, kerestették később is, börtönről börtönre járva: örökre nyoma veszett.

* * *

Felesége – akit Illyés már 1934-es látogatásakor „egy Gorkij-regényből kilépett fekete kontyú, csontos proletár-asszonyoknak” látott – nem sokkal élte túl férje elhurcolását. Mindjobban elhatalmasodó betegsége (multiplex sclerosis) és a bánat végzett vele. Két árvát hagytak maguk után...

Két árvájuk felnövekedését az emigráns családok segítették. Többüket – a gyerekeket is! – kitelepítették az urali bányavidékre, ott keményen dolgoztatták őket. 1945-ben – a hazatérő író-csoporttal – sikerült nekik is áttelepülniük Magyarországra: Budapesten éltek, dolgoztak; a 90-es évek derekán haltak meg mindketten.

Egy „sorstalan” sors a XX. Században

A Kassák-körös Hernádi-Hercz György

A XX. század előestéjén, 1899. július 17-én született Székesfehérvárott, jómódú zsidó értelmiségi családban. Származására büszke volt, amint azt egyik 30-as évekbeli versprózája

is tanúsítja: „Ükapám, Hertz Ábrahám / Pálinkát főzött Dunántúlon a grófnak /.../ Dédapám, Hertz Illés / mint honvéd harcolt 48-ban /.../ Nagyapám, Hercz Adolf / orvos volt, híres nagy vendéglátó / szeretett ember egész Fejér megyében. / Apám is orvos lett. / Szerették a szegények / szerette őt mindenki. / Jó és hű ember volt. / Sokat zongorázott, verseket is írt néha, / róla még egyszer többet mesélek...” (*Történet*)

Az apa, dr. Hercz Oszkár királyi törvényszéki ideg- és elmeorvos rendszeresen publikált – főként esettanulmányokat – a *Gyógyászat* című szaklapban, a törvényszéki elmekórtanról írott vastkos kötetét pedig tankönyvként használták a 20-30-as években az orvostudományi egyetemeken. Művészetkedvelő, mélyen humanista beállítódású ember lévén, fiát a századeleji liberalizmus nemes szellemében nevelte, amely a XIX. század eszmei örökségének a szabadság-egyenlőség-testvériség eszméjét vallotta, s a humanista gondolkodásmódot szociálisan is komolyan vette. Fia rajongott érte: „Bohém természete, fiatalos, derűs kedélye és előítéletektől mentes gondolkodása ‘kinyilatkoztatás’ volt számomra” – idézi meg szellemét már holta után (*Emlékek az őszi éjszakában*, 1938, kézirat). Az a mód, ahogyan „a kisvárosi polgárság kicsinyes és buta szokásaitól” függetlenítette magát, s „ahogy ellene mert szegülni a középiskolai tanárok nevelési módszereinek”, végtelenül imponált fiának, aki lázadó személyiség-alkata kiteljesedését jórészt e nevelési metódusnak köszönhette. A MÁV-nál lévén alkalmazásban, a Monarchián belül szabadon utazhatott a család, így apa és fia bejárta Ausztriát, Olaszországot, nyaraltak a Garda-tó partján, gyakorta időztek a Balatonnál, nagyvonalúan – olykor kissé könnyelműen – költekezve abból, amit az anya szigorú beosztással megspórolt. Az anya – Fischer Erzsébet, egy zalai földbirtokos család sarja – szemléletének előterében viszont az anyagi biztonság állt, fiát-lányát szolid keretek között, tekintélytiszteletre próbálta nevelni, így férj-feleség között gyakorta robbant ki konfliktus a pedagógiai elveket illetően. A világháború éveiben aztán egyre szűkösebb viszonyok közé került a család, pedig szép házuk s telkük volt (az akkori Nagy Sándor – ma Ady Endre – u. 14 sz. alatt) – így vagyonszerűen tartották őket számon. A szabadgondolkodó apa mindinkább a szocialistákkal rokonszenvezett, a nehézsorsúakat ingyen gyógyította, csakhamar a „szegények orvosa” lett, akitől a patinás, nagy múltú városka jómódú konzervatív polgársága fokozatosan elpártolt. A 20-as évek végén aztán öngyilkos lett. Az Időben továtűnő alakját fia mint sorsjelképet örökíti meg: „Egyszer csak megkezdődik a búcsúzkodás. / Elmennek mellőlünk halálbakarolva / Először apám, azután egy-két barát / Mennek szelíden mosolyogva. / Csak a mi arcunkra húzódik lassan / a kérlelhetetlenség fekete árnyéka” (*A halál árnyékában*, 1938).

Hercz György 1917-ben érettségizett az akkor még kisváros főreál gimnáziumában, amelynek tanárai közül többen kapcsolatot tartottak a Galilei-körrel, s az „új időknek új dalai” szellemében nevelték tanítványaikat. Részt vett az önképzőkör munkájában, amelynek csakhamar elnöke lett, verseket írt – egyelőre némi adys, illetve kosztolányis manírral, sanzonos hangütéssel: „Az új álmodók / Rohanó álmait hozza a fák közül a szél” (*Dal*); „Fákról a leveleket bús szelek leszórják, / Emléklőléd a bánatot viszem / Rongyos útitárs ez és gögös nagy bolond / Melynek halk trubadúrja mámoros szívem” (*E-nek*) stb. Mindkettő megjelent később az *Eszme* 1919. május 18-i számában.

Érettségi után – korosztályával egyetemben – behívják katonának. A 17. gyalogezredet a romániai frontra vezénylik, de 1918 őszén már le is szerelik. Hercz György beiratkozik a budapesti egyetem bölcsészkarára. Az „őszirózsás” események csakhamar hazasodorják. Ő szervezi meg Székesfehérvárott a katonatanácsot, amelynek elnökévé kikiáltják október 31-én. A 19 éves fiatalember a Fejér megyei Népszava munkatársa lesz, sőt Kassákhöz is bekopogtat – most már jóval „modernebb” – szabadverseivel, amelyek közül 13 majd meg is jelenik a MA-ban. Barátaival, Várkonyi Nagy Bélával és Tóth Aladárral (a későbbi híres

zenekritikussal) felkeresi a *Nyugat* szerkesztőségét is, de itt nem jár sikerrel. Egyébként is Kun Béla 1919 júniusában mind a *Nyugatot*, mind a MÁ-t betiltja – papírhányra hivatkozva. Így hát a három ambiciózus ifjú Székesfehérvárott indít „társadalmi és szépirodalmi” folyóiratot, ESZME címen, amelynek azonban mindössze három száma jelenik meg (v. ö.: *M. Pásztor József: Az ESZME – Szociális és kultúrlap 1919-ben*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1969/1. sz. 42-47. p.). Főreálbeli volt tanáruk, dr. Velinszky László, a fehérvári Direktórium elnöke Hercz Györgyöt, Telegdi Nándort és Tóth Aladárt egy új tantárgy, a szociáletika oktatásával bízta meg (tanterv híján a Galilei Körben megismert forradalmi etikát közvetítik). Előadásait részben publikálják is az ESZME-ben, más részük kéziratban maradt fenn (mint pl. Hercz György: *A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája, A propagandáról, A divatos világnézetek* stb.). Szociológiai ismereteket is oktatnak, az életformák átrendeződését, egy magasabb morális minőségű „új ember” s egy humánusabb társadalom kialakulását sürgetik-várják. Ők akkor még nem tudhatták – de a Történelem azóta mindannyiunkat megtanított rá: ez az utópia *soha, semmilyen körülmények között sem* valósítható meg.

A budapesti MA-ban megjelent versek a kor lázas-zilált szellemének megfelelően aktivista-expresszionista pátozzsal telítettek – ahogy egy fiatalember látta – megélte – megértette az „új idők” szellemét, vajúdásának gyötrelmeit. „A mi ifjú szent szíveinkben nótás zendülésre feszültek már a húrok / és ettől a tavasztól várjuk az örök-tavaszkok legáldottabb himnuszát / És mégis / e furcsa tavaszban az Idő nem akarja / csodás kezekkel megragadni a Jövő / pompás ajándék-vonóját” (*Tavaszi*, MA 1919. jún. 1.). Kassák később így jellemzi az egykori „kamaszdiák” verseit: „Dadogások voltak, de fiatal tehetséghez illő dadogások. /.../ Szabadverseket hozott hozzám – s később is hű maradt ezekhez a formátlannak mondott, lényegében azonban nagyon is szigorú formákhoz. /.../ Szocialista világszemléletű költő, de ereje volt hozzá, hogy többet igényeljen a maga nemében hasznos, de a művészet szempontjából nagyon is szárnyaszegett tendenc-költészetnél. /.../ Érzésvilága gazdagsága túlszárnyalta mindenkor a leegyszerűsítő szemléletet” (*Előszó* Hernádi György *Akik élve maradtak* c. kötetéhez, Bp. Faust K. 1947.).

A Kommün bukása után – zsidóként, „felforgató”-ként – kétszeresen is tartania kell a megtorlástól. Ideiglenesen Budapesten, egy Lógody-utcai lakásban húzódik meg ismerősöknél, miközben a rendőrség Fehérvárott folyamatosan keresteti, szüleinél több ízben házkutatást tartanak. Végül is nyomára bukkannak az „Ébredők” – menekülnie kell. Pór Nándorral együtt Bécs felé veszi az útját, de csak Pozsonyig jutnak el (a határok már le vannak zárva). Végül aztán 1919 novemberében Csehországon át Berlinbe megy. Az ottani emigráns kolóniában (a Szakszervezetek Házában, ahol egy óriás-teremben 80-100 ágyat zsúfoltak össze) élénk politikai és kulturális élet zajlik. A Neuköln munkásnegyedben irodán dolgozik, könyvtárba jár, filozófiai szemináriumokon vesz részt. A forradalomról írt – cím nélküli – expresszionista drámáját kultúresteken adják elő. A darab triptichon-szerű felépítésével (háború – forradalom – megtorlás) Kassák *Máglyák énekelnek*-ének rokona: a szerző ambivalensen viszonyul az elmúlt időszakhoz, és ekkor már kritikával kezeli magát a vérontással teli forradalmat is (a háborúban gyilkolásra szoktatott katonák ösztönös bosszúját az Életen – ahogyan azt Móricz is megörököltette a *Szegény emberek* c. novellájában). De az ezt követő megtorlás minden eddiginél iszonyúbb és véresebb! – a bosszú bosszút szül, a nyomorúságot még nagyobb nyomorúság követi...

Költőnk e lázas években éli át első igazi, elementárisan sodró szerelmét, amely aztán fél életén át végigkíséri. A vele egyidős Matskásy Mártát még feltehetően a budapesti Bölcsész-karon ismerte meg, s az előkelő keresztény család sarja (apja a Monarchia lovasezredese, anyja, Szentkirályi Irma, elegáns, kulturált úriasszony) követte őt a száműzetésbe. A Sors tréfája talán, hogy Márta két nővére is a munkásmozgalomhoz csatlakozott az emigrációban,

így az apa kitagadta őket. A korszak lázadó hangulatának megfelelően a polgári és a nemesi körökben is „divatba jött” a fennálló viszonyok jogosultságának megkérdőjelezése, egy új, igazságos társadalom felépítésének követelése. A forradalmi utópia szelleme áthatotta aztán az egész XX. századot!

Az ifjú költő 1920 karácsonyán gyönyörű versek füzérével lepi meg Kedvesét. A *barna notesz* szépen kalligrafált számozott versei aztán az évek során tovább gyarapodtak, s még évtizedek múltán is ide (illetve e notesz további darabjaiba) íródtak a meg-nem-jelent (azaz cenzúrázott) költemények – amelyek aztán fennmaradtak a költő hagyatékában. 1921-ben Berlinben a *Malik Verlagnál* – a MA kiadásában, a *Fiatalok Könyvei* sorozat első és egyetlen darabjaként – megjelenik Hercz György *Versei* c. kötete, amelyet Matskásy Mártával közösen jegyez. A szép kiállítású könyvet – bár nem agitatív-lázító jellegű! – kitiltják Magyarországról (v. ö.: Markovits Györgyi – Tóbiás Áron: *A cenzúra árnyékában*, Bp. 1966. 184-86. p.). Költőnk a gyászt, az elhamvadt eszményeket széles sodrású, fájdalmas képekben idézi meg, de arcán már ott van a keserű „dadaista” fintor is, amely ezidőtájt a bécsi MA-körre jellemző: „Magas csúcsok árnyékában fázunk / s lassan elkopunk a létrátlan időben”. Minden hiába: „És még most sem véd az Isten / Sötét tó a vér / Belémosom két jajgató kezem” (*A magyarországi testvéreknek, I-II.*). A kötet ugyanakkor a személyes élet melankóliájával, az egymást támogató-segítő két szerelmes „bajtársiasságával” van átítatva: „Tartsuk szerelmünk, mert sok a sebesült / Kicsi Márta, őrizzük egymást /.../ Áldott egysorsú emberem / Két szemed hús tava Jóság / Beléhajtom parázsló fejem” (*Szerelem – érzelmi telítettség szempontjából még hasonlóak: Jó vagy, Légy jobb, Szerelmes vers, Képes lapokra, Ősz* stb.). Áhitatos *Zsoltárokban* (I-IV.) zengi kedvese dicséretét, aki kaput nyitott számára a *másik* – s így: a többi – ember érzelmvilága felé, s aki nemcsak a szerelemben, de eszméiben, törekvéseiben is társa. Kettesben úrrá lesznek a reménytelenségen, egymást biztatva bíznak a „feltámadás”-ban: „Az Élet hívott és megszerettük egymást / megáld engem és hiszek benne, minden / Testvérehez jó vagyok /.../ A mi szerelmesünk az Élet / és miénk az Idő diadala: az Öröm” (*Élet*). Márta egyébként műveinek is szigorú kritikus, így jelentékenyen hozzájárul költői érlelődéséhez.

1922-ben áttelepszenek Bécsbe. A grinzinger barakktáborban, a magyar forradalmi emigránsok kolóniájában, román-bolgár-zsidó stb. menekültek környezetében kapnak egy szobát a 43-as barakkban, amelynek Hercz György később a gondnoka lesz. Barta Lajossal és Szucsich Máriával kerülnek szorosabb baráti viszonyba, sokat beszélgetnek-vitatkoznak az irodalom kérdéseiről. Elsősorban Kassákkal és a bécsi MA köré csoportosuló emigránsokkal építi ki kapcsolatait (Lengyel József, Barta Sándor, Uitz Béla, Kahána Mózes, Komját Aladár stb. ekkor még Kassák mellett állnak). Költőnk személyi elfogultság nélkül minden emigráns lapba dolgozik, persze honorárium nélkül. A létfenntartásukhoz szükséges minimumot német lapoknál (*Der Tag, Die Stunde*) keresi meg, illetve szerkesztői munkát vállal a *Kronos Verlagnál*, olykor tenisz-trénerkedik. Igyekszik távol tartani magát a politikai beharcoktól. Tanul, olvas, részt vesz Lukács György filozófiai szemináriumain, sőt a bécsi egyetem filozófia szakán abszolvál, ismerkedik a világirodalommal. A bécsi MA kiadója, a *Julius Fischer Verlag* 1923-ban ötszáz példányban megjelenteti *Ecce Homo* c. verseskötetét, amelynek tipográfiai megformálását maga Kassák végzi. A mű színes grafikáival, négyzet alakú formátumával ma már a konstruktivista könyvművészet egyik legértékesebb alkotásának számít (1999-ben, születésének 100. évfordulójára a költő családja megjelentette reprint kiadásban, Csaplár Ferenc ajánlásával). A mindössze negyven oldalnyi kis kötet Hernádi (Hercz) György költészetének csúcsteljesítménye, mind életérzés, mind megformáltság tekintetében. A tömörszerűen egymásba épített versegységeket grafikai jelek választják el egymástól, az esztétikusan elrendezett szöveg-együttes térhatását itt-ott dadaista „grimaszok” törik meg. Költőnk lakonikusan jelenti ki: „Az Igazság három betűből áll: VAN

/ a többi majd elmondom halálom után”. S mivel tudja: szűkös egyéni életlehetőségeiből nincs kitörési perspektívája, ironikusan inti önmagát: „Esik eső karikára, / Lukas talppal ne menj az utcára”. S főként: ne kergess elérhetetlen álmokat! Hogyan is reménykedhetett a világmegváltó/oztatás sikerében? – hiszen a világ évezredek óta mit sem változott! Az ember mindig ugyanaz marad: Krisztus és Júdás egyaránt bennünk lakozik!... A grinzingeri 43-as barakk az egész emberi társadalom miniatűr mása: „Beteg hely a barakk / Mint a gombák szaporodnak / s tenyésznek itt a megváltók /.../ Krisztus szerencsétlen karikatúrái”. Ő pedig – immár tehetetlennek érezve magát a Sorssal szemben – lassanként beletörődik helyzetébe. Így kedvesét – rózsák helyett – ismét csupán verscsokorral ajándékozza meg. A „sátánképű” és „kígyószemű” valóság kaotikus zűrzavarában mindkettejük számára nélkülözhetetlen erőforrás ez a kapcsolat: „Sorsom édes kis virága / szívem kertjében biztos a tavasz néked. / Fekete vihar jön most a földre / Rád csukom életem erős kapuját. / Nyíl ki édes kis virág / friss víz legyen néked / az emberekért sírt / könnyem” (*Neked, Kis dalok, Szerelem stb.*).

A két ifjúkori kötet Hercz György versízlésének változásait, életszemléletének formálódását is jelzi. A patetikus expresszív formáktól a dadaista gesztusköltészetten át immáron elérkezett a végtelenül letisztult, egyszerű, de nem költőietlen (!) dikcióig. (Hangnemváltásairól lásd: Bori Imre: *A szecessziótól a dadáig* Fórum K. Újvidék, 1969, 222-25. p.)

1924/25-ben megkezdődik a bécsi emigráció széthullása (ki Moszkvába, ki Berlinbe, ki Párizsba megy). Márta áttelepszik Párizsba, hogy nővére, Matskásy Irma oldalán szorosabban bekapcsolódjon az ottani munkásmozgalmi küzdelmekbe. Hercz Györgynek is hiányzik az otthon, de tudja: haza nem mehet. Verses levélben „üzen” apjának: „Apám, elárvult felétek a világ / A kisváros ólomemberkéi agyontaposták szíved / Értesz-e még? /.../ A te megöszült fejed / Egyetlen síremléke meghalt éveimnek” (*Apámnak*, 1924). Egyre elhagyatottabbnak érzi magát Bécsben: „Hatodik telet húzza már át szívünk. / Oh, ha még oly régiesen lehetne szeretni, / lelkesülni, remélni embereket! / Barátaim lassan elhullnak mellőlem / Feleségem Párizsban várja a tavaszt /.../ Havas mezők, üres, bántatlan jeges erdők / Jelzik majd tétlen korszakát e szomorú időnek...” (*Emigrációban*, 1925). Továbbra is újságíróskodik a német lapoknál (*Tagespresse, Die Stunde*), de valójában már itt is fél-illegalitásban él. Felveszi a kapcsolatot dr. Sándor Pál révén a budapesti *Társadalmi Szemlével*, majd a Kassák-körből kivált hazai avantgardistákkal (az 1928/29-ben szerveződő *Új Föld*, 100% körével), valamint a kolozsvári *Korunkkal*. 1928 tavaszán Frank Lászlóval közösen megszervezi Ausztria első újságírói sztrájkját, emiatt állását veszti – így helyzete lassan-fokozatosan kilátástalanná válik. Tenisz-trénerkedésből tartja fenn magát úgy-ahogy. 1929 tavaszán a család elküldi neki apja búcsúlevelét: „Bocsáss meg nekem, de megbomlott az eszem, nem tehettem mást... Bocsáss meg, hogy oly sokat kellett nélkülözned miattam. Nem tehettem róla. Éljen boldogul, bocsáss meg szerető apádnak!” Így hát már semmi nem köti az otthonközelséghez, 1929 decemberében kimegy Párizsba Márta után.

Rövid időre újra boldognak érzi magát, hiszen a szerelem és a művészet hazájába érkezett! *Profán gondolatok a Loeuvre-ban* c. versciklusa őrzi ezt a Teljesség-élményt: „Báránnyfelhők úsznak a nap fényében / A szerelem kristályüvegén át / Ragyog a mezők és a folyók színe” (*Expositio*). Gyönyörködik a szobor-alakok légies mozdulataiban, átéli-átérzi a festmények finom erotikáját, megrendül a kőbe-márványba vésett Szépség fenséges látványától. Elemenszerűségeit egy-egy versben örökíti meg (*Grande Galerie, Botticelli, Salome, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Correggio, Milói Vénusz, Salle d'Apis* stb.). Azonban az élet „mozgalmi kereteit”, amelyek között kedvese él, ekkor már túl szűkösnek találja, s mivel állást itt se kap, 1930 augusztusában visszatér Bécsbe. Jobb híján továbbra is tenisz-trénerkedik, s bár Mártával nem szakad meg a kapcsolata, a távolság mégis lazít viszonyukon. Később sikerül átmenetileg egy irodában elhelyezkednie, ahol az egyik banketten megismer

egy ifjú lányt – Susi Schmertzlert. Ez a szerelem is elkíséri aztán további útján, amint azt nosztalgikus-melankolikus önéletrajzi töredékéből (a fentebb már említett *Emlékek az őszi éjszakában*) megtudjuk. „Úgy voltál mellettem, mintha lelked nem is élt volna külön életet. /.../ Valami ősi asszonyi ösztön munkált benned, melyre hallgatni volt bátorságod” – idézi meg szerelmük hajnalát gyöngéd szeretettel.

Családalapításra természetesen most sem gondolhat. Újra állástalan, s a harmincas évek elején-derekán már reménye sincs az elhelyezkedésre – hiszen Ausztriában is fűjdogálnak a hitleri szelek! Őt, aki „européer” világpolgárnak hitte magát – lám, Európa kivetette magából! Sorsát megrendítő – Kassák ekkori „lírai lamentációi”-ra emlékeztető – szabadversben panasolja: „Európa, városaid kemény bölcsői nem kényeztettek /.../ Bízam benned, szerettelek. / Mért bánsz velem ily mostohán? /.../ Meséid és dalaid formálták bennem a lelket / S a Dunántúl enyhe dombjai közt / Mélyre beástad a gyökeret, melyen át / Tápláltad életem. /.../ Érzem, vadászok közt élek, bekerítve védtelenül / És sohase tudom, mikor villan a kés, / Vagy lövik belém a gyilkos golyót” (*Földem, sorsom*).

Akkor már a szülőföldön mégiscsak biztonságosabb. Talán... Így hát 1934 őszén elszánja magát a hazatérésre (remélvén, hogy a Kommün alatti „bűnei” elévültek már!). Komáromban azonban detektívek szállítják le a vonatról, Székesfehérvárra toloncolják, s hat hónapra rendőri felügyelet alá helyezik. A patinás kisváros szelleme, anyja, húga (s annak családja) életvitele most is éppoly „idegen” neki, mint ifjúkorában volt. *Itthon* c. versében a teljes elárulásról panaszodik: „Sokáig kóboroltam én /.../ idegen ajkú barátok keze / simogatta néha árva életem...” S most? „Ködfelhőben állok / és nem látom a régi arcokat / pedig valahol itt vannak mögöttem. / Nem tudok a fényekről, amikre emlékeztem / Segítetek, barátaim / Valamelyiktek nyújtsa ide a kezét...”

De a régi barátok közül csak Kassákra számíthat (most is). *Sötét ég alatt* c. verse a MUNKÁ 1933 áprilisi (27.) számában – még hazatérte előtt! – megjelent („Nem tudunk már sírni / a könnyek helyett csak nagy hetykén / zászlónak tűzzük fel nyomorúságunkat. / Szégyenlős szegények gögje ez.” A Mester aztán a későbbiekben is mindvégig ifjabb pártfogoltja mellett áll. Hercz György – mielőtt lehetősége nyílik rá – felköltözik Pestre, a Damjanich u. 26/b-ben a IV. emeleten vesz ki egy kis cselédszobát havi 30 pengőért. Megfelelő munkát persze itt sem kap, de a korcsolya- és tenisztrénerkedésből egész tűrhetően megél. Félreszorított, „kiöregedett bohóc”-nak érzi magát – épp a „krisztusi” életkorban! (*Munkánélküliek tavasza*, *Kiöregedett bohóc* stb.) Sóvárogva gondol Susira, s versben „üzen” neki (*Távolból an Frl. S. Sch.*, *Levéltre várok* stb.). Nyaranta vissza-visszatér Bécsbe, amíg lehet, hogy legalább néhány hónapot együtt töltsenek, életük jobbra fordulásában reménykedve (*Dal, Álarc nélkül*, *Resignatio*, *Megbocsátás* stb.). 1938-ban aztán Bécs végleg bezárja kapuit a zsidók előtt. Susi a vészkorszak elől Angliába menekül. Költőnk *A távozó után* küldi panaszos sóhaját: „Látlak-e még? hallom-e még valaha hangodat? / Istenem, őrizd őt és vigyázz rája, / Te fénylő Nap, világíts, amerre jár / Védjed őt, melegszívű déli szél, / üzd el felőle / időnk haragos felhőit /.../ Istenem, mennyi szó, és egy sem ér el hozzád...” A *Bécs*, 1938. c. verse egy egész letűnt korszakot sirat el. A grinzinger barakkélet most mint a biztonság, az ifjúság édene idéződik fel benne. A „nótázó víg barátok”, a „lankás kis utcák szerelmes kertjei”, a finom illatú, csípőszamatos borok – mind-mind továtűntek, a békés utcákon „idegen hordák csizmái” tapodnak. „Így borul hát a feketeség az ember életére / Úgy járok most itt, mint a temetőben / mintha fiatal Kedvesemet temetnék...”

A Susi-szerelem természetesen nem törölte ki Hercz György életéből Matskásy Márta emlékét, akit több költeményében is „felesége”-ként emleget. Ekkorra már Márta is hazatért Párizsból, súlyos tüdőbajjal, s a szanatóriumok lakója lett. Ifjúkorának társa mindent megtesz gyógyulásáért, a szükséges pénzt is előteremti – sokszor barátoktól, ismerősöktől

kölcsönkérve – de hiába! Márta betegsége egyre súlyosbodik. Kettejük viszonya már-már spirituális „lélekházassággá” nemesedett, költőnk „szívéből nyílt virágokkal” – verseivel – tartja társában a reményt, retteg attól, hogy elveszíti őt (*Félelem, A kórház kapujában, Betegágyad előtt* stb.). 1938 karácsonyán *Ünnepi énekkel* köszönti: „Fenyőgallyak és csengők közt szállnak az égen a percek. / Betegágyad elé járulok / ajándékba hoztam / elfelejtett éveink csillogó borát. / Hűsítse fájdalmadat és erősítse testedet / Árva Kedvesem...” Félvezavartan kér tőle bocsánatot azért, hogy „a vágyak kigyúlnak még néha bennem / és elkalandoznak puha leánykezek után /.../ Aki annyit szenvedett, mint te, az előtt nem fél meztelenül megjelenni a lélek. / Érzem, hogy csak Te lehetsz igazságos, mert valaha nagyon szeretted...” (*Nem vagyok hűtlen*). Márta szenvedésteli utolsó hónapjait megédesíti, vigasszal tölti el ez a mélységes összetartozás-tudat, a szívből fakadó gyöngéd jóság. Ők immár széttephetetlenül összetartoznak az Időben: „Mikor először egymás szemébe néztünk, / láttuk a csillagot, mely szállt / síró földek és sötét hegyek felett /.../ Oh ne félj hát az évek csúfolódó arcától! / Aki szeretett, sérthetetlen / és a lélek ráismer útjára / szárnyait mosolygó béke emeli / csendben a napok fölé...” (*Sérthetetlenek vagyunk*).

Az 1938-as év minden tekintetben sorsdöntő Hercz György életében. Susi „elhajózik”, ő véglegesen hazatér, kikeresztelkedik. Leteszi a Testnevelési Főiskolán a korcsolya- és tenisztréneri vizsgát, így rendszeres – bár csekély – jövedelemhez jut, amíg a „numerus clausus” ki nem üti kezéből a teniszütőt. Azonban apja orvos-barátai nem hagyják cserben; így a Park Szanatórium pályáján továbbra is oktathat. Faust Imre – ifjúkori barátja – kiadja válogatott verseit (*Idegenből idegenbe*, 1938. – benne *A derék kannibálok* c. vers is, amelyért az ügyészség „izgatás” vádjával két hónapi fogházbüntetésre ítéli). Kassák MUNKÁ-körével ismét megélénkül a kapcsolata: a MUNKÁ 1938. jan.-i (58.) számában megjelenik a *Profán gondolatok...* c. párizsi ciklusának néhány darabja, majd a következő (1938. febr.-i) számban Murányi Kovács Endre ismerteti az ő új verseskötetét, a 60. (1938. ápr.-i) számban pedig ő ír a Faludy György-szerkesztette *Európai költők antológiájáról*, s a 62. számban (1938. okt.) *A költészetről* írt mini-esszéjében kifejti ars poétikáját is. Mintha felfelé ívelne sorsa, mikor az Élet ismét közbeszól. A MUNKÁ 63. számában (1938. dec.) Simon Jolánt búcsúztatja megrendítő gyászverssel – benne mintha saját haldokló Kedvesét s önmagát is siratná: „Megölte magát az Asszony, ne büntess, Uram / Mit tehettem volna én, oh, angyalok / Fogadjátok őt magatok közé és erősítsétek meg / A könnyelmű csavargót, ki vándorlása közben / véletlenül az örök titokba ütközött...” A zsidó-törvények borús fellege ekkor már fenyegetően tornyosul a MUNKÁ fölé is: 1939 januárjában jelenik meg az utolsó szám, benne részletek Hercz György *Őszi séta* c. nagyobb kompozíciójából. A közelgő tél fagya megdermeszt minden életet, csak a fenyő tartja még büszkén a fejét – „zöldjét nem bántják az évszakok”. Végül azonban a konok fenyő is meghajolni kényszerül: 1939 derekán belügyminiszteri rendelet tiltja be a MUNKÁT. Hercz György ezzel elveszti az utolsó fórumot is, amely őt a szellemi élet áramkörébe kapcsolta valamelyest. Kassáknak ajánlott verse (*Ki egyedül maradt*) voltaképpen önmagáról (is) szól: „Nem mozoghatsz, a falak megnőnek, a teret is elisszák előled / És e világban, könyörtelen jóságoddal / Márvány homlokodon a szomorúság verejtéke csillog /.../ Tél van bennünk, hideg ködök takarják el a fényeket / De nem vigasztallak, tudom, megveted a silány reménykedést /.../. Te csak állsz itt, térdig a hóban, és úgy várod / Ki bukkan majd rád, mint a harcos, ki egyedül maradt / És titokban csak ellenfeleitől várhatja már / Hogy megmentik őt a fagytól s a haláltól...” Barátságuk a későbbiekben is töretlen marad, s a még súlyosabb diktatórikus korszakokat is kibírja. Hiszen a „keserű pohár” kiürítése még hátravan!

1940 őszén Márta, a „lélektárs”, a János kórházban – hosszas szenvedés után – csöndben eltávozik. Költőnk fájdalmas gyászversben vesz tőle örök búcsút: „Kedves gyermekem, drága barátnőm / Elintézted hát földi dolgaidat, / Átadtál egy-két emléktárgyat és / Leveleket, miket

a tűzbe dobjak /.../ Harmadnapra meghaltál s én hivatlanul / Kimentem hozzád, hogy lássalak holtan /.../ Fehér voltál és merev, mint a márvány/ Vékony lettél, mint egy egyiptomi szobor / És feküdtél részvétlenül és árván...” (*M. halálára*). Márta „szelleme” aztán még gyakorta vissza-visszatér a későbbi versekben is: kötelékeit széttépve boldogan szárnyal, hiszen megszabadult az anyag bilincseitől. „Nem zárhat el téged az utálatos sír, mely méltatlan hozzád / Te, akinél a szabadságot jobban senki nem szerette / Rég elhagytad az ócska gödröt, nem fekszel ott /.../ Félelem és bánat nélkül búcsúztál el tőlem / Mint azok, akik hisznek az értelemben / És ismerik a Kezdet és a Vég viszonyát” (*A temetőben*). Később pedig, mikor a koncentrációs táborban ő maga is már-már a sír peremén támolyog, „elhúnyt hitvese” őrangyalként vigyázza életét: „Az árnyékvilág széléről elűztél engem / S újra emlékké válván, biztatva vezettél / Lángoló éjszakákon át a beteg lelket / S hűsítő kezdet érezte sebes testem /.../ Drága halott, erősítőm, vigasztalom...” (*Matskásy Márta emlékére*).

Költőnk, érthetően, egyre elárvultabbnak érzi magát az egyre fenyegetőbb világban. Népdal-szerű, biblikus tisztaságú versekben jeleníti meg a mind komorabb valóságot, s benne saját kiszolgáltatottságát: „A fekete égboltot megrázza a szél, / Legurulnak róla a csillagok. / Aranyalmáim is lehullanak az ágról, / Csupasz fákon nem szólnak a dalok. // Mint éhes farkas ólálkodik már a tél, / Uram, gyűjtsd össze bárányaidat. / Elnémított költők, alvó pásztoraid / Hogyan vezessék árva nyájaikat...” (*Könnycseppek*). Párbeszédet kezd „az égi bíró”-val, ki közönyösen nézi a világ szenvedéseit, s nem avatkozik be „a szegények és elesettek oldalán”, nem nyitja meg „a lélek kapuját”, hogy egymáshoz vezesse a könnyörtelen szíveket – így ki-ki magányosan vívja küzdelmeit. Társai hiába állnak mellette, „arcukról, akárcsak az én arcomról, hiányzik a mosoly” (*Számadás* – ez lesz a Cserépfalvi Kiadónál 1941-ben megjelenő kötetének címe is). Ekkori közérzetét leghitelesebben *Magányos fa* c. önarcképv-erse fejezi ki: senkihez, sehová nem tartozik. „Kiket keressek és miért törjem magam / Asszonyom és gyermekem nincs, csak mint magányos fa / Állok az országút szélén és előttem csörtet az élet, mely nem vár és nem áll meg soha”. Mégis megpróbál bízni, hiszen hit nélkül élni nem lehet: „szívem, remélj, pihenés közben / utasaid tán egyszer majd életre álmodnak...” Tehát a szívben élő vágyak-remények erősebbek a valóságnál!

Futó szerelmekbe, rövidebb-hosszabb ideig tartó kapcsolatokba kapaszkodik (*Elkárhozva, Könyörgés, Tavaszi óra, Tánc, Boldog óra, Késő tavasz, Ne törődj velem...* stb.). E kapcsolatokból – úgy tűnik – egy bizonyos R. V. kap megkülönböztetett figyelmet (több verset neki ajánl, s feltehetőleg ő ihlette az *Isteni kaland*, valamint *Az utolsó álom* c. drámai költeményeit). Mindkét darab és a versek is azt sugallják: ez a beteljesületlen szerelem sok gyötrelmet okozott az immár idősödő férfinak: „Mit váratsz, mért nem jössz, / oly kevés az időm! / Fekete arcú, vén uzsorás áll ajtóm előtt: a sors / ki fukar kezekkel, gyorsan ragadja el napjainkat” (*Ne hagyj most egyedül*). R. V. aztán – a fáma szerint – neves énektanár lett Londonban, s egészen költőnk haláláig hírt adott további sorsáról.

Az *Isteni kaland* a vonzások és választások furcsa varázsjátékát érzékelteti Artemis istennő és Hylos, Agylos király daliás fia tragikus szerelmében. Az ifjú párviadalra kel a Szigeten pusztító fertelmes fenevaddal, amely – mint kiderül – a szűzi Artemis fekete párduca. Mivel az istennő beleszeret az ifjúba, „szent állatát” sajátkezüleg lelövi nyilával, s ezért cserébe csupán Hylos szerelmét kéri. Csakhogy halandó nem ölhet halhatatlan istennőt – így Artemis földi asszony képében kísérti meg Kedvesét. Agylos király házában mint hajótörött kér menedéket, miközben „a bűvös erejéről híres kék rózsza” segítségével megbabonázza Hylost, aki szembefordul az „idegen asszonyt” gyűlölő házanépével, s az Aglaia-Artemistől kapott mérgezett karddal kiirtja övét. Végül Apolló isten, megunván a vérengzést, bevádolja hűgát Zeusz Atyánál, aki villámával agyonsújtja a felheccelt ifjút, s Artemist mindörökre

számúzi az Olymposzról: „Erdőkben fogsz élni, vadállatok lesznek társaid – szerelmet többé nem érezhetsz!” Az „érinthetetlen” istennő lesújtva áll Hylos holtteste mellett és zokog...

A halhatatlan „idegen asszony” története természetesen szimbolikus. Hylos végzetes sebet kapott Artemis nyilától, majd Zeus halállal büntette merészségéért. Úgy tűnik: költőnk ifjúkora ezzel le is zárult (ekkor 40 éves!). A másik darabban már az öreg király, Dávid álarcában látjuk viszont, aki hiába esd a susembeli ifjú rablány, Abiság szerelméért, hiszen az Dávid fiát, Adóniát szereti. A történet Kr. e. 980-ban játszódik Jeruzsálemben, tehát itt már nem a görög mitológia, hanem az Ótestamentum kínálja a szöveg valóság-fedezetét. A harcaiban megfáradt király szeretne végre megpihenni a gyönyörű fiatal rablány hamvasztisza kebelén („az én szerelmem akár a büszke óriáspálma, / melynek árnyékában védve vagy az égő naptól” – ostromolja), csak hogy a lány szíve már másé! Dávid Haggittól való másodszülött fia, Adónia, a trónról is örömet lemondana, ha megkapná Abiság kezét: „Elmegyek aztán /.../ meghúzódok vele valahol Júda földjén, és uralkodjon Salamon / legyen övé kincs, hatalom...” Úgy látszik, a Sors akaratából Dávidnak ismét gyilkolnia kell (pedig nemcsak Góliáth, hanem Uriás és sok más harcos, sőt elsőszülött fia, a lázadó Absolon vére is az ő kezéhez tapad!). Abiság sikoltva kel szerelmese védelmére, így a király csak elúzi őket az udvarból – majd tíz kipróbált harcost indít a menekülők nyomába: „Vágjátok le őket! Ha mindketten meghaltak, lobogtassatok fáklyát a bal kapunál!” Kisvártatva már lobog is a fáklya, az öreg, megsebzett király pedig bölcs Náthán, a főpapok, Betsabé és Salamon jelenlétében hagyatkozik: „Elvégeztem én magamban, szívem szerint s az Úr akarata szerint / hogy az én fiam, Salamon üljön a királyi székbe / és uralkodjon Judeában és Izraelben”. És ő építse fel a Templomot... Majd megígérteti Salomonnal, hogy mindenkit megbosszul, akik atyja szívét megkeserítették, sőt, azokat is elpusztítja, akik Adóniát és Abiságot megölték. Utolsó kívánsága: „Ismerd meg a te Atyádnak Istenét, / s szolgálj neki tökéletesebb szívvel, mint én /.../. Mert az Úr átlátja a szíveket, és az emberek gondolatait.” Dávid tehát végül is – bár nehéz szívvel – felvállalta sorsát, betöltötte az Atya akaratát. De hogy milyen áron? – azt utolsó, magános monológja jelzi: „Szép fiam, Adónia és Abiság, te / életem utolsó álma / a gazdátlan lélek úrnője! /.../ Oh, de megvertél, Uram! /.../ Senkit és semmit nem hagytál meg nekem... / Egyedül maradtam, mint a kiszáradt kút a pusztaságban. / Oh, nyomorúság! nyomorúság!...”

A darabot természetesen értelmezhetjük csupán biblikus feldolgozásként is – szimbolikus személyes élet-utalások nélkül. Mint ilyen, jelent meg a *Remény* c. izraeli kulturális, irodalmi és társadalmi folyóiratban, 1989 októberében.

A Sors akaratából azonban mégsem ez volt Hercz György „utolsó álma”! 1940 őszén még fájdalmas magányát panaszolja: *Eljön a karácsony* – „mikor a lélek felölti virágos ruháját /.../ és nem lesz akit megöleljek / nem lesz akit szeressek / lehervad a lélekről virágos ruhája. / Árván kóborlok majd, mint a faluvégi bolond / ki füttyöreszik a csikorgó hidegben”. De nem maradt árván... Még azon az őszön bekopog *Az utolsó álom* kéziratával egy izraelita jótékonyági egyesület ajtaján, amely *A mi könyvünk* címen indított könyvsorozatot a hivatalos könyvkiadásból az 1938-as zsidótörvény nyomán kiszorult írók-költők támogatására. A sorozatot Vándor Iván alias Váradilona gondozta – Fenyő László, Szép Ernő, Komlós Aladár, Mohácsi Jenő, Molnár Ákos stb. művei jelentek itt meg már korábban. Ennél a kiadónál dolgozott gépíró-adminisztrátorként Dénes Magda, a jónévű műépítész, Dénes (Sternberg) Izidor (akinek egykor híres könyvét, *A századforduló magyar építészetét*, 1990-ben újra kiadták) lánya. Magda alig múlt húszéves (1918-ban született Budapesten), ekkor már özvegy édesanyjával (Szabolcsi Erzsébet) élt – aki zeneszeretetével, művészi hajlamaival, nagy műveltségével özvegyként is meghitt, magasan kulturált polgári életmódot

biztosított két lánya számára. De a lányoknak érettségi után kenyérkereső foglalkozás után kellett nézniük.

A Kiadóban megismerkedvén, az idősödő férfi és az ifjú lány között fellángol a szerelem... Köröttük a háború pokla, de ők megpróbálnak a személyes idillbe menekülni, amennyire ez lehetséges. Költőnk szinte gyermekké válik e kapcsolatban. Ismét „a barna notesz”-be írja cím nélküli verseit, mint egykor Mártának (a kezdősorok tekinthetők címnek). A 8. számú notesz darabjai ujjongó boldogságról árulkodnak: „*A kályha izzik, vörös az oldala / Csupa csók és ölelés a kis szoba / Parázna két gyermek, mohón issza / A kéjt, oh gyönyörök kábító bora*”. Különös gyöngédség színezi itt át az erotikát – költőnk már-már „atyai” szeretettel óvja-védi Kedvesét a „farkasverem-világ” ridegségétől, s nevelgeti a tartós szerelem boldogságára: „*Szeretsz-e majd, ha elmúlnak a lázak? /.../ Mert nem láng, sem vihar a szerelem / Mely gyorsan múlik, ha a perc lefut / E pusztaságban nincs kívüle kiút, / Melyből meríthet szomjas életem / Barátnőm vagy s őrizlek kis pajtásom / Gonoszság szánt ma végig a világon / Karolj belém s add kezembe kezéd / Szeress s ne hidd, hogy sorsunk csak a szenvedés lehet...*” Máskor „karjai bölcsőjé”-ben ringatja: „*Kicsiny gyermekem, úgy bújsz hozzám, mintha apád lennék / Karjaim bölcsőjében alszol, simogató szavaim ringatnak / Alszol, a csend takarója alatt pihen a lelked /.../ Aludj, őrizlek, és gyönyörködöm benned. / Talán veled elérkezem a kertig, ahol békés emberek élnek / Virágok és szelíd madarak társaságában*” (*Karjaim bölcsőjében*). Úgy reméli: kettesben könnyebben átvészelik a zordon telet, egymást melegítve-összebújva tartják egymásban a lelket: „*Tél jön, húzódj mellém barna kis madár / Talán megérjük a tavaszt. / Álmodj virágzó gyümölcsfákról és az országról, / Ahol félelem és megalázkodás nélkül boldog leszel te is*” (*Talán megérjük a tavaszt*).

Azonban a külvilágot kizárni mégsem lehet teljesen, az idillt meg-megtöri a háború zaja – „rabolnak, ölnek, gyilkolnak”. Visszajára fordult minden „krisztusi” érték, az igazság – jószág – részvét – szeretet eltűnt a valóságból, az Élet megcsúfolta azokat, akik bíztak az Emberben (*Ravaszul somfordálnak az esték, Az egész világ egy temető, Vihar a Zugspitze alatt, Az Idő árnyékában, A halál udvarában, Az igazi vereség, Hátadon az ostor stb.*). „*Oh lesziünk-e még úgy igazán / Hátsó gondolatok nélkül boldogok? – sóhajt a költő – Boldogok itt, ahol élnünk kell / mint a fáknek, virágoknak /.../ Szép volt, hogy kioktattak a tízparancsolatra / Krisztus úr szelíd tanítása is be szép volt / Akár érintetlen lányok álmai*”. A valóság rácáfolt minden eszményre, a „Ne ölj!” parancsát gátlástalanul, könnyedén szegik meg az emberek. Márpedig „hol részvét nincs, az imádság is hasztalan /.../ Pilátusok kezén a vér mégiscsak vádol. / S ki vallja, hogy van ügy, melyért ölni szabad / Bármily zászlót lenget, mindig gyilkos marad” (*Ne ölj!*) Mint „örök idegen, megbélyegzett”, úgy hanyódik költőnk az életviharban, úgy érzi magát, mint Ahasvérus, a „bolygó zsidó”, „aki nem tud megnyugodni, és sohasem elégedett” A Szeretet ünnepén bombázók zúgnak az otthonok felett; „*Kis Jézus anyja karján, / Előtte hódoló világ / Mögötte ágyúk és bombák / Fehéren száll a sóhaj / De a csillagok muzsikáját túlűvöltik a gépek*” (*Karácsony, 1942.*)

Sok „radnótis” elemet találunk ezekben a versekben, mind képi síkon, mind az atmoszférateremtés hangulati eszközeiben. Többségük mívesen csiszolt szonett. Az érzésvilág benső drámája vetül ki az egymással feleselő részletekben: a lélek idillre, boldogságra szomjazik, de a farkasveremben, az egymást tépő farkasok között nem lehet biztonságban. Jézus helyett Judás uralja a világot. Hercz György természetesen Jézushoz érzi magát közelállónak, felkészült az áldozati szerepvállalásra (inkább áldozat legyen, mint gyilkos, vagy az emberi Értékek elárulója!). Ezt jelzi *Elborult egek alatt* c. verse is: „*Mikor bántanak, Rád gondolok / Istennek szelíd fia, legősbibb őszám. / Sohsem voltál még ily közel hozzám. / Bárkihez szóljak, csak a te hangodat hallom, / Bárhová nyújtsam a kezem, csak téged érintelek, / Ültesd a béke virágát szívembe, / Mielőtt gyilkos indulatok magva / Szétszóródna bennem*”.

Nem véletlen tehát, hogy Hercz György ama egykori bibliai szituációt „örök emberi” toposznak tekinti, s Jézus – Judás viszonyát eszmény és valóság, ég és föld metszéspontján folytonosan megismétlődő szimbólumnak tartja. Jézus elvont, „éteri” igazságai a gyakorlatba nem ültethetők át, ha mégis megkísérli valaki, az szükségképpen az „eszmény/ek/” árulója lesz. De az is áruló, aki „eszmétlenül”, eszmények nélkül él! Az élet paradox dialektikája erre az ellentmondásra épül – így tehát Jézus és Judás egymás komplementer kiegészítői. Ezért mindkettejük sorsa tragikus. Ezt felismerve, Hercz György nagyszabású színpadi mű írásába kezd (*JUDÁS – Egy élharcos tragédiája*). Az ötfelvonásos darabot hosszas bűvárkodással készíti elő, évekig olvas hozzá, tanulmányozza a Bibliát, Renan Jézus-regényét. Szeretné lélektanilag hitelesen megörökíteni az Iskarióthból való Judás belső drámáját, aki a Makkabeusok és Hasmóneusok sarjának tartotta magát, Jézus tanítványául szegődött, hogy Izraelt megszabadíthassa a rómaiak fennhatósága alól.

A mű 1942-ben készült el, s 1943-ban meg is jelent Budapesten, Paulovits Imre gondozásában. Természetesen, visszhang nélkül maradt; később sem adták elő. A nyolcvanas években ugyan Apostol András műfordító – felismerve a darab aktualitását – rövidített változatban elküldi Giritz Mátyás rendezőnek, de az válasza sem méltatja.

Jézus a darabban mindvégig csupán mint eszmei létező van jelen; egyszer sem lép színre. Ez a szerzői fogás lehetőséget kínál arra, hogy az eseményeket Judás és a zsidó főpapság szemével is lássuk – értékeljük. Mégis Jézus a központi alak: minden szereplő órája beszél, hozzá viszonyul, hiánya betölti a színpadot és a lelkeket. Mi (nézők, olvasók) is érzékeljük: ő mindenki fölött áll, az ő országa valóban nem „e világból való”. A darab nagy szereplő-apparátust mozgat: a farizeus főpapok (Annan és fia: Annas, veje: Kaiphas), a két rabbi (Joesser és Nicodemus), Judás szülei (Lea, Simeon), Pilátus, a papok, leviták s zarándokok, a tanítványok, köztük Mária Magdolna – folyamatosan színen vannak, tehát az evangéliumi események több nézőpontból is „tükröződnek”. Az írónak így sikerül átvilágítania azt a hatalmi- és érdekarc-szisztémát, amely veszélyesnek nyilvánítja a Názáreti „felforgató” tanait (a lelkek morális forradalmáról), hiszen azok megingatnák saját biztonságos pozícióikat, ezért inkább elviselik Róma fennhatóságát. Judás viszont egy „nemzeti szabadságharc” szolgálatába kívánja állítani Jézus eszméit, az egész zsidóságot meg akarja szabadítani a rómaiaktól, s aztán megszervezné a maga „nemzetállamát”. Így ő ugyanolyan veszedelmesnek tűnik a főpapság szemében, mint Jézus. Tehát mindkettejüknek pusztulniuk kell.

Az iskarióthi – Hercz György felfogásában – eleve lázadó alkat; már a rabbiképzőben eltervezi, hogyan fogja megszabadítani Jeruzsálemet a „pogány kutyák”-tól. „Mi lennénk hát az Úr kiválasztott népe – háborog – akiket a világ minden söpredéke csúfolhat és megalázhathat?” Szemináriumi szobatársával, Saullal sokat beszélget a zsidóság világtörténelmi hivatásáról s a nagyhírű „galileai rabbi”-ról, aki „elősegíti a célt”, amit ő maga elé tűzött. Tehát határtalan „hybrisz” munkál benne. Csakhamar meg is szökik a rabbiképzőből, hogy a názáreti zarándokseregéhez csatlakozzék. Ő lesz a gyülekezet pénztárnoka, s a rengeteg adományból, amit a gazdag hívők a Mester lábai elé raknak, bőségesen, minden földi jóval ellátja a tanítványokat. Barátait, Saul és Zachariást nyugtatgatja: „Jézusnak mindenben igaza van, csak nem ért eszméi megvalósításához, nekünk kell hát mindent megszerveznünk helyette”, megszerezve a farizeusok, szadduceusok, sőt a zelóták támogatását is. Annak ellenére, hogy naiv álmodozónak tartja a názáretit, szereti őt, s úgy gondolja: kettejük szövetsége (eszme és gyakorlat, eszmény és valóság szimbiózisa) csakis diadalhoz vezethet. Önzetlenül felvállalja tehát a szervező munkát, Judea határában maga is „apostolkodik”: gyógyít, pénzt oszt a nincsteleneknek, széthintve köztük az Igét mint mennyei mannát, s mindezért cserébe csupán annyit kíván tőlük, hogy a pászka ünnepén jöjjenek el

Jeruzsálemben, csatlakozzanak a többi zarándokhoz. Eközben persze megegyezik a fegyveres banditák vezérével, Silokkal is, hogy majd ők hajtsák végre – jó pénzért! – a leszámolást, végezzenek Pilátussal, Heródesssel. Nagyszabású koncepcióját megosztja Mária Magdolnával is, mint a Mesterhez legközelebb álló tanítvánnyal: „Jézust Dávid trónjára ültetjük, őt ígérte nekünk az Úr a próféták s népeink jeles bölcsei által. /.../ Bízzátok az ügyeket rám, és akkor minden sikerül”.

Természetesen mindeközben a főpapok sem tétlenkednek: Annan tanácskozássra szólítja a farizeus rabbikat a jeruzsálemi templomba, hogy megtegyék az óvintézkedéseket. Hiszen ha kitör az általános lázadás, Pilátus katonái vérfürdőt rendeznek az egész zsidóság körében! „Nekünk Judást kell elintézni, Pilátust pedig Jézus ellen kell hangolnunk” – véli a főpap, aki – reálpolitikus lévén – népe „túlélésében” gondolkodik. Ennek értelmében beszél Judással, egy zacskó aranyat vetvén oda neki („Hagyd ott őket, mellettük a kínos halál vár rád! /.../ Amíg betartjuk a Törvényt és a parancsolatokat, addig áll a Templom, addig él Izrael, itt Jeruzsálemben és széles e világon. Izrael az Örökkévalóért él és szenved, mert ez a sorsa: szolgálat és szenvedés. Érted ezt, Júdás?”). Az iskarióti persze se a szép szónak, se a pénznek nem enged, s felháborodva tiltakozik: „Persze, ti azt hittétek, Júdást meg lehet venni! Jézusnak bezzeg nem mertek ilyen ajánlatot tenni!” Ekkor válik nyilvánvalóvá, milyen kisszerű jellem, a főpap nem is teketóriázik vele: a templomörökkel kidobhatja.

Most már viharos gyorsasággal, feltartóztathatatlanul haladnak az események a végkifejlet felé. A szinoptikus evangéliumokból jól ismert jelenetek itt csupán a háttérben játszódnak le: a különböző szereplők előadásából tudunk – hallunk a történetekről. Márius, a centúrió számol be Pilátusnak a templomi jelenetről, a kufárok kiűzéséről, Annan s Jézus közös imájáról, Jézus békés távozásáról. Aztán a főpapok csakhamar megjelennek panasztételle: „a názáreti a templomban megcsúfolta törvényeinket s erőszakoskodott”. Annan szövetséget ajánl Pilátusnak: megkapja a kért pénzt és az embereket a tervezett építkezésekhez, ha Pilátus teljesíti az ő kérését. „Én a lázadókkal végzek, de a názáretit a kezedre adom, bánj vele mint árulóval és végeztess ki. /.../ Jézus istenkáromló, a szent parancsok megszegője, s Róma ellensége is, hiszen hívei a zsidók királyául akarják megválasztani!” Pilátus – vonakodva bár – rááll az alkura. Annas, a főpap fia a palotában marad – túszként, míg minden feltétel nem teljesül. Ezek után már csak „az utolsó vacsorára” siető tanítványokat látjuk. Kisvártatva pedig Júdás lép ki ugyanabból a házból, magában morfondírozva: „miért beszélt árulásról? – hogy én árulom el őt? – Persze, azt akarja, hogy a papok kezdjék meg a támadást – s engem választott, hogy én vezessem oda a farizeusokat és papokat, hisz okosnak tart és bízik bennem!” Nyilvánvaló tehát Júdás korlátoltsága, önhittsége, s az is, hogy Jézus eszméiből mit sem értve, a hatalmat akarja megszerezni – bármi áron... Mit sem értett meg a Mester tudatos életáldozatából, a „megváltás-terv”-ből, csupán a „Tett”-ben, a gyakorlati cselekvésben gondolkodott. Végül úgy belegabalyodott saját gondolatmenetébe, terveibe, hogy észre sem vette: ő vált „játékszerré” a hatalmi harcok erőterében. Ez volt tehát a valódi árulás – az Eszme helyett annak „testet öltését” akarta. Így aztán, mikor az őrjárat jön és igazoltatni akarja (feltéve neki a kérdést: „ismered a názáretit? itt kell lennie valahol!”), ő hirtelen elhatározással ráfelel: „Vitess Annan elé, neki megmondom!” Ezzel eldőlt a sorsa – és a Mesteré is! A „harminc ezüstpénz” csupán jelképes ár – még hozzá milyen olcsó! – azért a közlésért: „Ma éjjel a tanítványaival egyedül lesz az olajfák hegyén, Gecsemáné kertjében...”

A zsidó főpapság tehát mindkét lázadótól megszabadult. Így legalább nem kellett féltenie többé a Templomot, s főleg annak kincseit sem az evilági, sem a spirituális hatalomra törőktől. Akik fölött most már beteljesült a maguk-kihívta Végzet. Így a mű szimbolikus értelme: miután a „világmegvált/oztat/ó” mozgalomban különvált egymástól az eszmei és a gyakorlati sík – a kettő kioltotta-elpusztította egymást. Az „élharcos” sorsa éppoly tragikus és

jóvátehetetlen, mint az eszme-hívőé. A zárójelenet már csak kurta „ráadás”. Júdás kihallgatást kér Pilátustól, s könyörög neki: Jézust engedje szabadon, s őt, a *valódi* lázadót, az árulót végeztesse ki. De Pilátus hajthatatlan (hiszen az Annával kötött egyezség is megkötö a kezét!). Ő mondja ki azt az igazságot, amely nyilvánvalóan az író számunkra való „üzenete” is: „Hitvány áruló, viperafajzat! Jegyezd meg: ő, a názáreti az igazi veszedelme Rómának s a világ minden hatalmasságának. Mert ha az a szeretet oly hatalmas, hogy még az ilyen hitvány áruló is életét dobja oda érte, akkor az olyan erő, mely veszedelmesebb, mint a világ minden söpredékének fegyvere és gyűlölete!” Ő is odavet egy zacskó aranyat Júdásnak, s kidobhatja. A Jézus kivégzéséről épp akkor odaérkező tanítványok leszúrnak mint egy kutyát, s aztán szertefutnak. Júdás pedig – önvérével „megváltva” bűnétől – haldokolva is szétéphetetlen összetartozásukról beszél: „Jézus, megelőzlek /.../ Ketten szállunk a nagy magányban – Te fölfelé, én lefelé. /.../ Én mélyre, egészen a fenékre – Te a tündökletes magasságba, mindketten egészen egyedül. S mégis együtt. /.../ Elárultalak, ahogy minden ember elárult és el fog árulni – én csak az első voltam...” Aztán hangja elfullad, jajongani kezd: „segítség!... hát senki sehol? száz kard van bennem! mindenki engem szúr... ah, Jézus! Jézus!” Kileheli fekete lelkét – s a záróképben feltűnik a messzeségben a Golgota, a kereszttel...

Ha változtatott is az író az Újszövetségből ismert történeten, ezt nyilván szándékosan tette. Kodolányi *Én vagyok* c. regényében Júdás öngyilkos lesz, de haldoklásában ő is megpillantja a Fényt, s így elnyeri a kegyelmet. Hercz György „üzenete” s intelme bizonyára saját korához is szól: a Megfeszített eszméit hamisítják, gyalázzák meg mindazok, akik – az Ő nevével ajkukon – hatalmat akarnak szerezni a világ fölött, s vérrel és vassal akarják kivívni „szabadságukat”. Az egyre fenyegetőbb náci térhódítás e kettős szerepet kínálja csupán a zsidóságnak: a „jézusi”-t avagy a „júdási”-t; de voltaképpen mindkettő „áldozati” szerep. Az író itt feltehetően a szocialisztikus eszmék (akár „nemzeti”, akár bolsevista) megvalósításának erőszakos híveire is utal: Jézus tanainak átültetése a gyakorlatba lehetetlen, s ha mégis megkísérlik, az önellentmondáshoz – a tanok felszámolásához – vezet. Így hát maguk a megvalósítók lesznek az eszme elárulói.

Hercz György tehát saját benső dilemmájára is választ keres itt: vagy „jézusi” emberré válik, vagy a „júdásokhoz” csatlakozik. Ő természetesen az előbbi utat választja. Nyaka körül egyre jobban szorul a hurok: valaki feljelenti, s 1944 koranyarán neki is be kell vonulnia munkaszolgálatra – mint Radnótinak, Szerb Antalnak, Halász Gábornak, Gyergyai Albertnek s a többieknek.

De előbb megnősül. Nem hagyja cserben a Sors által rábízott „gyermeket”: Magdust. Ugyanis 1944. márc. 19-én – Magyarország német megszállása után – szigorú rendelet jelent meg, mely szerint a zsidó lányoknak is be kell vonulniuk munkaszolgálatra, az asszonyoknak viszont nem. Ezért aztán Hercz György hetek alatt beszerzi a szükséges iratokat, s máj. 25-én házasságot kötnek. Az „ifjú” férjnek még aznap jelentkeznie kell az újpesti gyűjtő-gettóban. Az 1944. márc. 22. – aug. 29. között regnáló Sztójay-kormány még úgy-ahogy védte a budapesti zsidóságot, de aztán nem volt kegyelem! Október 15-én – már Szálasi hatalomátvétele után – néhány órára hazatérhetett költőnk, búcsút venni szeretteitől, majd november derekán gyalogmenetben hajszolták őket Németország felé, miközben több társuk éhségtől legyengülve összerogyott. Ezekkel tarkólvéssel végeztek (amiként azt Radnóti megjeleníti az *Erőltetett menet* c. versében), hiszen csak „munkaképes” zsidókra volt szükségük a németeknek a kényszermunkatáborokban! Hercz György megrendítő búcsúlevelében biztatja ifjú feleségét: „Csak fel a fejjel, aki szellemben erős, semmitől sem fél /.../ Aki túléli ezt a világhatalomtrófiát, szebb és jobb világot fog találni. Ez a gyűlölet meg fog egyszer szűnni. /.../ Tanulni, művelődni kell, és az embereket emellett szerénységre és türelemre inteni...” Még ekkor is bíz benne, hogy a „svéd igazolvány” (a Wallenberg-házból)

megérkezik esetleg a mentesítéséről – s ha neki már nem is, de „Manyikájának” talán használhat még! Reméli, hogy majdan egészségben hazatér, s kéri ifjú feleségét: őrizze meg kéziratait, amelyeket egykor majd talán ki lehet adni. Végül gyöngéden búcsúzik, mint aki arra is számít, hogy esetleg nem tér/het/ haza: „ne felejtsd el soha, hogy őszintén és nagyon szerettelek. /.../ Légy okos, türelmes, őrizd egészségedet, ez a legfontosabb, enélkül nincs se boldogság, se szellemi fejlődés...”

Első állomáshelyük Käufering... Hercz György mélyen humanista beállítottságára jellemző: nem fűti bosszúvágy, még ilyen viszonyok között is bízik az értelem erejében: „Összedőlt minden köröttünk / Szülők, gyermekek, testvér, feleség / Hová lettek és élnek-e még? / Naponta negyven köztünk a halott”. Mégis reméli: lesz elég ereje ahhoz, hogy „a férgek közt is megőrizze az élet emberi arcát”, s bármily „nehéz és magányos lesz az út”, amelyet végig kell járnia, nem fog együtt üvölteni a bosszúért lihegő nagyhangú kórossal (*Käufering*). Aztán *Dachau* következik, a borzalmak színhelye, a lágerélet szürke nyomorúsága – amit később többtétéles hosszú kompozícióban örökít meg. Életük folytonos várakozásban telt – sohse tudták, mikor mi vár rájuk. „Fánkról, szilvás-gombócokról és különböző rétesekről álmodoztunk, / Valaki a tejszínhabos tortákat is megemlítette, / De a józanabbak köztünk gúnyosan vigyorogtak / És az éhség trombitált a gyomrunkban. / Minden délben vártuk a csodát, de csak az üres leves érkezett meg.” S ők a halottak zsebeit is átkutatták: nem maradt-e benne kenyérdarabka? Ha olykor-olykor „az élő csontvázak közül valaki felemelkedett / káromkodott vagy elsírta magát /.../ azt kivitték és agyonverték. / Senki sem törődött vele.”

A tétovává tett ember itt sem álmodni, sem cselekedni nem mer – „nem tudja, merre van az út / ki az igaz, és ki a hazug / szemében kialudt a fény”. Nem lehet csodálkozni, ha a megkínzottak többsége maga is gonosszá válik: „Most korbácsokról és gyilkos fegyverekről álmodik / A bosszú kiszárítja lelkét és szomjazik a vérre” (*Az ember, Árva világ* stb.) Költőnk úgy véli: maga az ember /is/ hibás abban, hogy ennyire elvesztette méltóságát, ember-voltát, belső erejét. „Hit, fajok és nemzet” üres fogalmak, csupán az egymás elleni uszításra jók, a „ki kit győz le” elvének diadalra juttatására. Ő a tiszta értelem erejében bízik, s szeretné elfelejteni a borzalmakat – de hiába: azok beivódtak lelke mélyrétegeibe: „Üldözött voltál, szíven talált vad, / Szemeid bambán meredtek a halálra”. S még később is, sokáig: „álmaim kertjében a tavasz / Gyanakvón lesi az új hajtásokat / Nem torzít-e színeket s illatokat / A megmérgezett gyökér...” (*Zengj szabadon! Ne irtózz a szomorúságtól, Vers* stb.)

A halál árnyékában drága halottai (apja s Márta) tartják benne a lelket, az ő nevüket mondogatja magában szüntelen (*A kétségbeesés útján*). A túlélés vágya furcsa, lebegő tudatállapotba emeli – már-már a Múltban él; amit gyönyörű négysorosban örökít meg: „Szomorúságom felhő, fogása nincs / Bánatom emlék, teste nincs. / Reményem az álom, se földje, se háza / Hazám a múltak pusztuló világa” (*Régi hang*).

1945 júniusában aztán – amint a háborúnak vége lett – feloszlatták a haláltáborokat. Hercz György a szerencsések közé tartozott: túlélte a tengernyi szenvedést. Szinte gyermeki örömmel, biblikus képekben köszönti megszabadulásukat: „Könyörgő gyermek-szavak ejtik meg a lelket / És fent a magasban, a keleti égen / A báránnyelű szélre kilép az Úr / És szelíd tekintetén könnyezik a napsugár” (*Felszabadulás*). Párbeszédet folytat Istennel, hálát adva neki azért, hogy „panaszkodás nélkül” sikerült megbirkóznia „a keserű évekkel”, s hogy a halál árnyékában sem lett hűtlen a jézusi elvekhez, az erkölcsi parancshoz, s nem állt be a „júdások” közé. „Bízom magamban s ezért benned is /.../ Emlékezzünk s imádkozzunk, Uram! / Áldassék nyugalma első szerelmemnek a pesti temetőben / Sírja fölött illatozzon a csend és világítson a holdsugár. / Örködj szegény kis barátnőm élete felett, ki Bécsből Angliába menekült / És fakaszd fel szívében a boldogság fénylő forrásait. / Vezess engem, hogy megtaláljam a feleségemet / Hadd diadalmaskodjék az én szerelmem és a Te örök

szereteted! / Vezesd haza Anyámat, húgomat és húgom kislányát és minden szerencsétlen embert / akit a gyűlölet elhurcolt a barbárság hazájába”. Nagylelkűen megbocsát ellenségeinek: „Nem tudok gyűlölni, kik megaláztak, azokat sajnálom / akik elhurcoltak, azokat megvetem / akik megkínóztak, azoknak megbocsátottam” (*Estéli imádság, Akik élve maradtak*).

A Dachaut felszabadító amerikaiak a „túlélőket” kéthónapi szanatóriumi gyógykúrára viszik Landsbergbe, a bajor Alpokba. *Képek a kórházból* c. kilencrészes ciklusban örökíti meg költőnk felgyógyulását, lassanként újraéledő reményeiket. „Szobánkban négyen fekszünk betegen / A napfény csókolja a falakat / Fecskek repülnek be az ablakon / Álmok lengik körül az ágyakat”. Beteg testük-lelkük gyógyulásra vár, hogy feledjék: a halál kaszája már suhogott fejük felett! Rokonszenvből – gyöngédségből – vigasztalásból szövődő meghitt kapcsolat fűzi itt egy háromgyerekes budapesti, elvált zsidó asszonyhoz, akinek két gyermekét megölték a haláltáborban, s most ő is írt keres belső sebeire. Mindkettejüket várják otthon (az asszonykát barátja, őt ifjú felesége), a múltó Időben mégis menedéket jelentenek egymás számára, hiszen az átélt borzalmak összekötik őket (a *Szerelem a pokol árnyékában* c. ciklus örzi e meghitt kapcsolat emlékét). Eközben természetesen vágyakozva gondol haza, hiszen a megtartó Menedék számára mégiscsak Magdus: „Ugye élsz és vársz rám, és nem pusztultál el / Én megmaradtam, de még nem vagyok biztos abban, hogy élek / És addig nem adok hálát sem Istennek, sem Sorsnak / Amíg meg nem találalak Téged / Ifjú feleségem, kicsi madaram!” (*Betegen*). A szanatórium lakói egyre csak töprengenek és várnak, találgatják: vajon ki maradt életben szeretteik – ismerőseik közül? „Lessük a híreket, de csak félfüllel / Ki mer szembenézni a tényekkel? / Szívünk még beteg és érzékeny / Akár az éji lepke szárnya” (*Szürke napok és hideg éjszakák közt*). Ifjú felesége valóban hűségesen várt Hercz Györgyre a Damjanich u. 26/b-beli kis albérleti szobájukban. Ekkor már a *Szabadság* c. koalíciós napilap titkárságán dolgozik. Szept. 7-én kapja a telefont Faust Imrétől, Hercz György korábbi – keresztény – kiadójától, hogy férje csakhamar hazatér. S valóban, szept. 17-én már meg is érkezik, napbarnítottan, vidáman egy népes csoporttal – köztük „a pokol árnyékában” megtalált barátnőjével, akire szintén várt a vőlegénye. Ki-ki immáron párjára lelve, a két család még hosszú ideig élt jó barátságban egymással.

Költőnk aztán – németesen csengő nevét 1946-ban Hernádira magyarosítva – friss kedvvel, reményekkel telve lát munkához. Megrendítő gyászverssel búcsúztatja mártírhalált szenvedett társait, kiknek nem volt más vétkük mint származásuk. Mégis arra inti a túlélőket, hogy öljék ki szívékből „az elkeseredést és a dühöt”, győzzék le magukban a bosszúvágyat, „mely az üldözöttből üldözöt csinál”. „Ne légy gyáva, hogy megbocsáthass / de légy erős, hogy jó tudj lenni” – biztatja maga-magát is. Hiszen most már újra bízik a jézusi elvek evilági diadalában, mint minden igazi eszmehívó szocialista (*Prédikáció, Ne légy gyáva!*)

Első útja most is szülővárosába, Székesfehérvárra vezet – de ott csak az üres családi ház fogadja. Ekkor szembesül a szörnyű valóval: anyja – húga – sógora s kislányuk elpusztultak Auschwitzban. Így hát újabb kötete (*Akik élve maradtak*, Faust K. Bp. 1947.) gyászselégiákkal van tele (*Halottaink nem térnek vissza, Keserű százízzel, Lefelé a lejtőn, Álmok és emlékek* stb.). Bármily fájdalmas a várossal való újratalálkozás, mégis megbocsátásra, feledésre int: „Állok a fehérvári temetőben / királyok és névtelen ezrek jeltelen sírjai közt. / A Vértes felől sikong az északi szél. / Öreg városom, búcsúzó, de oly búcsú legyen ez / Oly kegyetlen, hogy meginduljanak / Az enyészet emlékörlő malmai is. / Múltunk porrétege se szennyezze be többé lelkünk. / Így akarom átlépni holnap az új kor küszöbét”. Természetesen, halottai örökre vele, lelkében maradnak: „Az elsuhant idő rózsás köde helyett / megölt barátok árnya vesz körül. / Halvány kísértetek, hozzám szegődtek / S többé sohasem hagynak egyedül” (1945 c. vers). Áttetszően finom szonettben idézi meg édesanyját egy holdaséji látomásban:

„A sárga ködben bolygó kísértetek” – anyja s húga – előlépnek a sírból. „Egy jajkiáltás és felébrednek / Eltűnik a holdfényes temető / De a Múlt komor figyelmeztető / S hivatlanul jön a vérző emlék” (*Várom az anyámat*).

1945 késő-őszén Magdus gyermeket vár. A Sors furcsa játéka, hogy Susi épp ekkor jelentkezik Bécsből: ő is túlélte a vészkorszakot. De költőnk ekkor már nem cseréli fel a jelen boldogságát a múlt álmaival, – néhány évig leveleznek még, aztán Susi kivándorol Amerikába.

Kislányuk, Katalin, 1946 júliusának végén születik meg. Az apa életébe a csöppnyi „leány-messiás” új ízeket-ígéreteket hoz: „Az Oroszlán jegyében, júliusban születél / Éjfélkor, mikor teljes a csillagsereg / A föld gyémántok kéklő fátyolában lebeg / Te boldog gyermek, ki boldog gyermekektől lettél /.../ Apád a poklot járta, és lelkén még árny remeg / Árva kis anyádat a szerelem őrizte. /.../ Édes kicsi jószág, szívünk kicsi szíve / Te vagy a kapu és híd a romok felett / Veled valóság és cél újra született” (a 9. noteszben, cím nélkül). Kismama-feleségét boldog-szerelmes Dallal köszönti: „Még gyermek vagy te is és úgy nézed / A pöttömnyi jószágot, ki ott csügg kebleden / Mint felriasztott zarándok a csodát. / Ámuló boldogság, beteljesült élet / Egy leheletnyi csókban zengő végtelen”. A gyermek teljessé teszi életüket: érte érdemes újra küzdeni! Hernádi György „meggyógyult beteg”-nek érzi magát, költeményei is fokozatosan megtelnek Tavasz-váró reménységgel (*Újszülött, Bizakodás, Megérintett az öröm, Tavasz felé, Hirdessétek, hogy élni jó* stb.). Mintha két korszakot összekötő „híd” lenne maga is – a Múlt tanulságait szeretné továbbadni a Jövőnek (*Temető felett híd vagyok*).

Ekkoriban keletkező társadalmi töltetű versei azonban kissé sablonosak – mint általában a korszakot köszöntő sematikus ujjongó versek többsége. Nem csoda: a hétköznapi élet ezernyi tennivalója csakhamar a tudat alá szorítja az átélt borzalmakat (*Akkor is rólad ábrándoztam, Szabadság! – Békébe borulnak a szívek, Szeretnék dalba kezdeni* stb.). Őszintén sajnálja a fiatalokat, akiknek még éretlen-védetlen lelkén szántottak át a „gyilkos évek”. „Szegénykék: hiába hiszik, hogy szabadok”: megtorlásért kiáltanak, ugyanazt akarják másokkal elkövetni, amit velük tettek. Pedig a bosszúvágy, a harag nem jó tanácsadó! – inti őket (*Szegény fiatalok*). Megdöbbenve látja-tapasztalja, hogy az eufórikus hónapok után – egyelőre a demokrácia leple alatt – egy új, „más színű” diktatúra van kibontakozóban. A volt nyilasok „átsorolnak” a bolsevikokhoz, ugyanazokkal az eszközökkel dolgoznak, amelyekkel egykoron. Mégis büszke az „új világ”-ra, és reménykedik a valódi értékrend, az emberiség győzelmében az átmeneti visszasságok fölött (*Harchoz szokott régi bajtársak, Munkaverseny, Ma mindenki tanul, Május elseje* stb.).

De az új társadalom sem öleli keblére őt: önarckép-verse ebből az időből (9. notesz) mellőzöttségéről panaszskodik. Most sem kap állást sokáig: a Nyugatról hazatérteket gyanú övezi a MKP részéről. 1946 derekán aztán végre el tud helyezkedni egy számára érdektelen, jelentéktelen hetilapnál; 1947 szeptemberétől pedig a *Kiskereskedők Országos Szövetsége* alkalmazza. Publicisztikai feladatokat kap; később az *Újítók Lapja* szerkesztésével bízzák meg. A „jézusi” (szelídlelkű, megbocsátó, hajlíthatatlanul tiszta erkölcsű) alkatra természetesen most sincs szüksége a Hatalomnak! Az ilyen ember veszedelmes „felforgató”, mert sem büntetéssel, sem jutalmazással nem lehet „kézben tartani”, uralkodni fölötte. Hernádi György fegyelmезetten viseli /most is/ mellőztatását. A 9. notesz egyik bejegyzése szerint (1946. június 7.) helyesebbnek vélte, hogy hallgasson, minthogy szembeforduljon saját elvtársaival! „*Ne mondj semmit, / szorítsd össze a fogad / Marja szívedet véresre a szó /.../ Ha nem lesz látni már oly borzasztó / Hogy áldozatok közt a volt pribék / Miképp változtatja folyton a színét / Csak akkor fedheted fel a valót*”.

Azonban mellőzöttségében is hű maradt ifjúkori álmaihoz. Megalázkodni, kérni sohasem tudott – most sem. „*Bolond koldus*, ki kérni röstell / Vénülő arcán nagyúri mosoly /.../ Vándorlások, világok veszte / Gyilkosok és veszélyek emléke / Teher, mellyel a meggyilkolt a kapu előtt / A tolongásban kinn reked / Lázadni késő, és a koldusnak csak koldus nyújt kezet” (a 9. noteszből). Egyre inkább érzékeli: a „torzulások” nem véletlenek, s a hibák magából a „rendszer”-ből fakadnak. Az ún. „moszkoviták” foglaltak el minden terepet, ők döntenek az emberi sorsok felől; s azokat, akik Nyugatra emigráltak a Kommün bukása után, mind fullasztóbb légkör veszi körül. Volt elvtársai elkerülik, a Rajk-per után pedig végleg kiszorul a szellemi életből. Mint maga Kassák is. Most is csak az egykori Mester áll mellette bátorítóan, egymásban tartják a lelket, s megdöbbenve szemlélik, mi lett a hajdani szép eszményekből! Publikálásra egyiküknek sincs lehetősége; örülniök kell, hogy nem tartóztatják le (őket is, sok-sok eszme-hívó társukkal egyetemben). A pilátusok – annanok – júdasok fénykorában, a 40/50-es évek fordulóján, ismét az Igazaknak kell meglapulniok!

Hernádi György tehát ismét csak a „barna notesz”-ben vallhat őszintén a korról és önmagáról (jellemző, hogy a 9. és 10. notesz versei mind a mai napig jórészt kiadatlanok!). – Egyre inkább érzi, mennyire fonák a helyzete, hiszen a gazdasági ügyek, sőt a találmányok is alig-alig érdekelték. Ennek ellenére az 1955-ben megjelenő *Nagy magyar találmányok* c. kötet több fejezetét is ő írja, amivel neves műszaki szakemberek elismerését vívja ki. De eközben állandó benső összeütközésben él, alkati / ösztönös humanista beállítódása és a politikai kényszerek között egyensúlyozva. Kétségeit csak maga-magának fogalmazza meg: „Nincs nyugalom, és véresek a jóakarát / hűséges kutyaszelei / Barátaim! A bamba dicshimnuszok kora lejár...” (*Toporzékol az értelem*). Rokona és egykori védőügyvédje, dr. Zalai Viktor Londonból Magdushoz írt levelei tanúskodnak arról, mennyire nehezen viselte, hogy a „gyakorlat” besározta ifjúkora tisztán ragyogó eszményeit. „Tehetsége sokkal nagyobbra volt méretezve”, mint ami végül megvalósult belőle – írja már Hernádi György halála után a régi jó barát. Hiába, a kor nem kedvezett az egyéniség szabad kibontakoztatásának – miközben plakátok tömege harsogta: „Legfőbb érték az ember!”

Mindezek ellenére már-már derűsen, szelíd iróniával tűri helyzetét (*Ötven felé, Öregfiú, szedd össze magad*). Hiszen a család megtartó menedék a számára. Nem panaszkodik – viseli azt, amit ráért a sors: „Az égen régi csillagok tündökölnék / S akár a nyári szél, az élet könnyű lett / Csak egy falat kenyér az egész podgyászom / És szívemben a tiszta lelkiismeret” (*Az élet könnyű lett*). 1951-ben megszületik a fiuk, János is – s ő úgy érzi: beteljesült az élete. A boldogság ajándékba kapott éveit többet nyomnak a serpenyőben, mint a külső mellőzöttség (*Hitem megerősödött partjain, Szép volt s még szebb lett az élet*). Gyönyörködik virágzó asszonnyá érett kis feleségében: „Két kicsiny gyermeked / Hancúroz melletted / Szelíd mosolyodban / Csupa boldogság van /.../ A gondtalan napok / Szívárványa ragyog / S hídként íveli át / A múlt idők poklát” (cím nélkül, 10. notesz). Maga is megifjodva, vidáman játszik fiával: „Te vagy az én vérem / A te ártatlanságod / És az én konok hitem / Két bolond gyerek / Egyik sötét, sűrű hajjal, / Másik kopasz fejjel”. Kislányát félti, aggódik jövőjéért: „Ennyi jóssággal élni nem lehet /.../ Mert ha túl jó a szív / És nagy a szeretet / Üldöződ lesz az ember, / S a gyűlölet” (*Két kölyök*).

A 10. noteszba kerülő versek jó része sorsösszegző jellegű; egy részük be is kerül majd posztumusz kötetébe (*Földem, sorsom* Szépirodalmi Kiadó Bp., 1959). Mintha éreznék költőnk, hogy nem lesz hosszú életű – a mindennapok fanyar-édes borát lassan kortyolgatja (*Visegrád I-III.*). Búcsúzik a tovatűnt időtől: „Édes emlék, virágillat / Elkábítja szívemet / Kinyitottam a kertajtót / Vártam amíg este lett // Szálló évek, őszülő haj / A kertajtót becsukom / A szerelem hattyúdalát / Félálomban dúdolom” (*Dal*). Számvetést készít (*Hegyekre hó feküdt, Szeptemberi ég, Bezárták a vándort* stb.). Szülőföldjétől csak szenvedést

kapott, s mégis: ide kötődik, ide tartozik. Mint Radnóti a *Nem tudhatom*-ban, ő is mélyen érzelmes vallomást intéz hazájához: „Szeretlek. Hazám vagy te szép vidék / És arcom szégyenpírban ég / Mert ki hiszi el, hogy e vallomás / Nem hízélgés vagy divatos rút csalás / Attól, kit ez ország kitaszított / Anyát, testvért, barátot legyilkolt / Kifosztott s aztán tönkretette életem. / Hihető-e, hogy mégis szeretem?” (*Visegrádon, a Duna mellett*).

Tudja persze, hogy nyugalma csak ideig-óráig tart, hisz sok-sok visszasságot lát maga körül; még a tájban is mintha valami néma borzongás feszülne! „Hiába’, az idő tenyerén / Megoldatlan minden rejtély. / A nyugalom csak alvó borzongások álma / És akár kimondjuk, akár elhallgatjuk, / Évezredek óta / tudja sorsát az ember” (*Az idő tenyerén*). Nem akar versenyre kelni az örök „szabolcskamihályok” hadával, inkább félreáll (*Térj ki az útból*). Megveti „a silányság dáridóját”, a „falánk lumpenproletárok” gátlástalan törtetését („a párttagsági könyv pajzsa mögött / Pöffeszkedik, mint felfújtt varangy /.../ Gyűlöl mindent, ami jó, emberi / Gyanus mindenki / Aki nem a mocsárból jött ki”); de még mindig hisz az Eszme tisztaságában, élethalakító erejében: „Meddig tűrjük még ezt a szemetet / Mely eltorlaszolja előttünk az utat / Még nincs késő, még látjuk a fényt / Zászlónk még lobog / Ha várunk – ki tudja / Mit hoz a holnap” (*Mellettem térdel a lelkiismeret*). A korszak „rigmusos” csasztuskáinak modorában figurázza ki azokat, akik a „kiszolgáló” költészet zászlaja körül tolonganak („Pegazuson az átképzett gépkezelő ül / Rúg a ló, de a magasba / többé nem repül /.../ Rímek ócska csengőivel / Int a vén Szabály / Farkcsóválva, érdemrenddel közelít a nyáj” (*Vigyorgó holdtölte*). Érti: nem vezethet jóra az értékek, eszmények meggyalázása, a demagógia gátlástalan burjánzása, az antihumánus erők elszabadulása. „Micsoda világ, hol ártatlanul / Űtnek, vernek embereket / S ki élve jut ki börtönéből, újra / Csak hóhérok fog kezét // Micsoda világ, hol a kimondott szó / Naponta mást és mást jelent / Hol hűségnek, hitnek értéke nincs / csak az élhet ki becsstelen” (1956. július). Nem magát sajnálhatja (most sem): „Az évek kemények voltak / És nem a sírgödör riaszt. / A haláltól sem fél az, / Aki már annyiszor állt szembe véle, / Csak a hazugság kínjaitól / Szeretne szabadulni a lélek” (*Figyelmeztetés, 1956*).

Mégis megdöbben, amikor az országban felgyűlt tiltakozó keserűség az 56-os robbanáshoz vezet. „Ne aludj, éjfélkor jönnek érted / Simogasd meg két kis gyermekedet / És vedd komolyan a meséket. / Az óra ketyeg, nyújtózik a csend, / A sötétségben rést üt a pók, mely egy / ezüst fonalon ide-oda leng, / Alszik a két gyermek, még alig köszöntöttem / A megmentett világot – kegyetlen éjszaka! / Újra a bizonytalanság hálóját szövik körülöttem” (*Ne aludj*). Attól tart: most is, mint minden forradalmi felbolydulásban, előbb-utóbb az ártatlanok szenvednek vereséget, a tiszták legyőzetnek, ismét Jézust csúfolják meg, s a Gonosz diadalmaskodik. A „jobb” és a „bal” vitájában az élet-értékek pusztulnak el. „Ősöm, két lator hal mindig veled / A harmadik én vagyok melletted / Ki örök bűnöket cipel vállán” (*Latrok közt*). Nem foglal állást egyik oldalon sem, hisz tudja: *a lázadás jogos!* A szegények és mindenkor megalázottak hitével a „kivárás” mellett dönt. Zokszó nélkül, türelmesen áll sorba kenyérért, élelmiszerért, hogy legalább a családja ne éhezzen a nehéz napokban.

Most is a szegények, a kiszolgáltatottak pártján áll: „Nem fél, ki nem hall intést / És nem ért jeleket / Szegény barmocskát is / Csak a vágóhíd küszöbén éri / A halálos rémület / Mikor késő s hiába ordít / Csendesedj, vihar / Csak aludj / Mit is tudnál te tenni / Derék ember / Hisz körötted / Minden s mindenki hazug” (*Viharban*). Verseit rendezgeti, válogatja készülő új kötete számára. Reménykedik benne, hogy a „vihar” elültével egy szabadabb, tisztultabb közélet alakul majd ki...

A vihar lecsendesültével újraindítja az *Újítók Lapját*. Hiszen jónéhány ember dolgozott a keze alatt, akiknek továbbra is munka, kenyér kell.

A lap afféle „menedékhely” lett az ‘56-osok számára (ide húzódva írja regényeit Szilvási Lajos, komoly megbízásokat kap Molnár Aurél; itt dolgozik Kalmár Gyula is, az ‘56-os *Kis Újság* szerkesztője stb.). Fodor Józseffel és elvbarátaival irodalmi kör alapításán, új lap indításán buzgólkodik, amiből persze semmi sem lesz. Az újonnan induló ÉS-ben a hajdani (szintén Kassák-körös) emigránstárs, Nádass József azzal utasítja vissza verseit: „Gyurikám, te nem sértődsz meg, ugye? – dehát a hely kell a fiataloknak!” Készülő kötetét hosszan „fektetik”. A politikától távol tartja magát... Ekkor tölti be 57. életévét – „elhasználta, kissé kopott”-nak érzi magát: „Nem fiatal, de még nem is öreg / Szomorkás átmenet / A feneketlen Semmi felett / Szünet nélkül ostromolt hídon / A halálos parthoz közelebb” (57.). Már inkább szemlélődni, pihenni vágyik, semmint harcolni: „Napégette dombok tetejére /.../ heverj le vén vándor /.../ heverj és álmoldj...” A Természet erőt ad a bajok elviseléséhez, s a „fafejű” szónokok frázisainál erősebb a madarak és patakok éneke. Az értelembe fogódzik, amely élete minden nehéz helyzetén átlendítette. *Születésnapomra* című versében – mintha megérezné korai halálát – mérleget készít életéről, s úgy érzi, talán végre most majd „simán siklik az ország csónakja” a Történelem vizein... A 10. noteszt 1957. március című verse zárja. Megbékélve a világgal, elfogadja sorsát, mely bár küzdelmes volt, mégis felemelő. Reménykedik, hogy „begyógyulnak a szegénység sebei / és a nyomor árnyéka is / már csak a fáradt szívekre húzódik”. Végre mintha a politikai gyanakvás is oldódna körülötte... A Nagyvilág 1958/5. számában az ő fordításában jelenik meg Brecht *Kiáltvány*-a, s többen érdeklődni kezdenek irodalmi munkássága iránt.

Csak hogy, úgy látszik, a sors nem akarta kárpótolni a sok-sok mellőzésért. 1958. november 20-án szívroham vitte el. Hűséges felesége, Magdus, két árvájával s a megélhetés minden gondjával magára maradt – mégis volt ereje hozzá, hogy férje hagyatékát rendezze; a barát, Fáy Árpád pedig posztumusz válogatott kötete kiadásában segédkezett (*Földem, sorsom* 1959). Dr. Zalai Viktor, a költő fent említett ifjúkori barátja s a Hercz-család volt ügyvédje megrendülten kondoleál az özvegynek levélben (London, 1959. január 27.). Ő, aki mindenki másnál jobban ismerte barátját, tiszta jelleméért becsülte legjobban („a minden rászoruló érdekében való önzetlen kiállása, a makulátlan becsület és a tiszta humanizmus, amit olyan vidám és közvetlen egyszerűséggel, mégis megalkuvást nem ismerő erővel sugárzott magából: az emberi nagyság egyik legszebb formája volt. /.../ Mindenkor megőrizte fölényét a kor pusztító erőivel szemben, minden támasz, segítség és rendszeres kereső foglalkozás nélkül, kizárólag a lelki tényezők – büntelenség, humanista beállítódás, alkotó szellem – erejénél fogva”).

A Fejér Megyei Hírlap 1959. április 4-ei számában közlésezik 1945 című versét, rövid nekrológ kíséretében. Majd megkezdődik utóélete: többen írnak róla tanulmányt, elemzéseket, verseiből a rádió is ad műsort. Halálának 10. évfordulója alkalmából pedig egy bővebb válogatás jelenik meg életművéből (*Veszélytelen tavasz*, Magvető Bp. 1969).

Hernádi (Hercz) György művei

Versek Berlin, Malik Verlag, 1921. Cím nélküli *avantgardista drámája* Berlin, 1921. (kézirat)

Ecce homo (versek) – Kassák Lajos metszeteivel Bécs, 1923 – Bp. 1999. (reprint kiadás)

Idegenből idegenbe (Versek) Bp. Faust K. 1938.

Isteni kaland (görög mesejáték) – kézirat

Számadás (Versek) Bp. Cserépfalvi K. 1941.

Az utolsó álom (Dávid-dráma) Bp. 1941 (a szerző kiadása)

Júdás (Egy élharcos tragédiája Bp. 1943. (a szerző kiadása)

Akik élve maradtak (Versek) Bp. Faust K. 1947.

Földem, sorsom (posztumusz válogatás H. Gy. költészetéből) Bp. Szépirod. K. 1959.

Veszélytelen tavasz (bővített válogatás) Bp. Magvető K. 1969.

Regénytöredékek (jórészt kéziratban, néhány részlet megjelent folyóiratokban):

Emlékek az őszi éjszakában; Ébredés

Tanulmányok:

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája; A propagandáról; A divatos „világnézetek”

Fontosabb kritikái:

Európai költők antológiája (szerk. Faludy György) Munka 1938. okt. – 62. sz.

Kassák Lajos versei Szocializmus 1946/7-9. sz.

Lukács György: *Goethe és kora* Szocializmus 1946./7-9. sz.

Fordítás:

Bertold Brecht: *A Kiáltvány* I. rész Nagyvilág, 1958./5. sz.

„Íme, költővé formált e barbár kor”

Felleg György életművéről

Felleg György izraeli magyar – kettős identitású! – alkotó volt, aki 1940 óta Izraelben élt, mégis szorosan kötődött (mind élményvilágában, mind történelmi érdeklődésében) szülőföldjéhez.

1919. június 30-án született Szombathelyen; az ottani gimnáziumban végezte tanulmányait. „Szeretlen, nehezen kezelhető gyerek voltam – emlékezik később. – Iskola- és templomkerülő. Az illedelmesség és a szófogadás nem tartoztak erényeim közé.” Apja sokat dohogott is emiatt, s sötét jövőt jósolt neki. „Betyár lesz ebből a kölyökből /.../ szegényt hoz a családra, és végül is majd rácsok mögé kerül.” Ő viszont másképp látta önmagát – elementárisan vonzódott a szabadsághoz. Utólag így értékeli vadóc természetét: „csavargótípus voltam, vagy – ha előkelőbbben akarnám kifejezni magam – érzékeny költői alkat. /.../ Szabadon repdeső madár, aki még a saját maga által kialakított életkeret szabályait is csak addig tartja tiszteletben, míg egy rigolyás percben minden előzmény nélkül felrúgja az egészet, hogy a visszatekintő megbánás fájdalma nélkül építsen fel helyébe valami egyebet.” (vö: *Őn is már rácsok mögött van? – önéletrajzi jellegű novellái; Tel-Aviv, 19973; 33, ill. 122. p.*)

Már diákkorában versei jelentek meg a *Szó* című helyi lapban. Felkerülvén Pestre, Kassák *MUNKA*-körében talált otthonra; itt tanult meg „kitartással éhezni és jó verseket írni”; a *MUNKÁ*ban publikálhatott, a Mesternek köszöni „intellektuális fejlődését” is. Ő ismertette meg a köréhez több-kevesebb szállal kapcsolódó fiatalabb írókkal-költőkkel (Berkó Sándor, Havas Endre, Hernádi György, Vészi Endre stb.), akik az „Atyát” napközben a Seeman kávéházban, este a Lidóban kereshették fel verseikkel vagy szellemi eszmecserére (e helyekre ugyanis az „éhenkórász firkászok” is be-betérhettek egy kölcsön-feketére, a napilapok átnézésére). Itt találkozott ifjú írónk József Attilával (1937 kora ősze), aki ekkor már utolsó napjait élte. (u. o. 207-209. p.)

Kassák szellemsugárzását viselik magukon első jelentősebb írásai, mind témaválasztásban, mind életérzésben, sőt formakultúrában is. De ez nem jelenti azt, hogy epigonja lett volna; sőt – önálló belső arculata, sajátosan egyéni élményvilága, mélyen személyes őszintesége már ekkor megkülönbözteti őt az átlag „kassákizálók”-tól. A „tisztá emberség” egyszerűen áradó dikciója teremti érett, monologikus formáit:

„Lásd, én is szerény munkásnak jöttem, ki gyarak
 bűzében él és szilaj gépek iromba muzsikája mellett
 gombolyítja le magáról a színes gondolatokat
 és íme költővé formált e barbár kor.
 És most egyszál inggel és a szívembe szorult ezerféle
 Keserűség terhével megindulok a végtelen utak felé.”
 (Őszinte szóval)

A munka embereinek verejtékes, kemény és becsületes világa megtartó erőt jelent számára; fényre, „friss hajnalok jó ízére”, ünnepek tisztaságára vágyik, hogy „zengő versekbe kovácsolhassa” testvérei panaszát (*Kiáltás, Vallomás, Munka után, Napszámos ének* stb.). Kassák *Munkáján* kívül a *Népszava, Munkáskultúra, Irodalmi Tanulmányok*, az erdélyi *Független Újság*, valamint az akkori – az első – *Múlt és Jövő* ad teret írásainak. Megpróbál „szabadúszó”-ként talpon maradni a kirekesztő zsidótörvények ellenére, ami rengeteg energiájába kerül. 1938/39-ben már viszonylag ismert a neve a fenti lapok olvasóközönségének köreiből; első kötete nyomdakész állapotban megjelenésre vár. Csakhogy a cenzúra keresztülhúzza jövőjét: kötetét bezúzzák (u. o. 48-54. p.).

Ekkortájt ismerkedik meg egy csodálatos szépségű ifjú lánnyal: Fischel (művésznéven Erdélyi) Melittával, akinek portréja véletlenszerűen az övé mellé kerül a *Múlt és Jövő* c. lapban (mindkettejüké Wilhelm Lujza festőművész rajza). A véletlenből csakhamar ismeretség, majd házasság lesz: a gyönyörű, szőke fiatal hölgy a költő Múzsája s egy hosszú életen át társa lesz.

Megrendítő versciklussal „udvarol” Kedvesének (*Könyörgések Melittához*), jogos „jussát” követelvé: „Ne játssz velem! A sínek között leltél / Rám s ha már áldott kézzel felemeltél / Ne taszíts vissza újból a pokolba.” Kiszolgáltatottnak, céltalannak és magányosan tévelygőnek érzi nélküle életét; az ő ujjainak érintése azonban varázslatszerűen átformálja hétköznapijait (*Társtalanul, A Kedveshez* stb.).

1939 őszén megpróbálnak elmenekülni az egyre fenyegetőbb történelmi *katasztrófa* elől. *Megszégyenülten* c. versében örökíti meg azt a belső válságot, amelyet e kényszerhelyzetben átélt:

„Fekete madarak vijjognak felettiünk és nincsen út
 a menekvéshez. Ha jobbra lépek ellep a szennyár,
 ha balra fordulok fenevadak vicsorítják rám
 fogukat és hiába kérdelem a rótszakállú prófétát:
 ‘Mondd, mit csináljak?’
 Csak bánatom mélyül az érkező napokkal
 És arcomat fehérre meszeli a szégyen”

Később így emlékezik a „fekete” időszakra: „A II. világháború kitörésének napján szinte az utolsó pillanatban sikerült években és házassági minőségben egyaránt fiatal feleségemmel átvergődnöm a határokon Bulgáriába”, vállán egy kopott hátizsákkal, melyben kéziratait próbálta átmenteni. Félévi balkáni bolyongás után egy 90 tonnás halászbárkán párszáz magyar és bolgár zsidó sorstársaként útra kelnek Palesztina felé. A 4-5 napra tervezett „sétahajókázás” 31 napig tart, embertelen körülmények között, minimális élelmiszerrel, vízzel (u. o. 117. p.). A viszontagságok elviseléséhez az adott erőt a költőnek, hogy majd odakint megjelentetheti verseit – jobb időkben, szerencsésebb viszonyok között. Csakhogy a hajón egyetlen WC volt és papírhány – s a szomszédok „rájártak” a hátizsákra, „megdézsmálták” s „elfogyasztották” a kézirat-lapokat; mire költőnk feleszmélt, már csak nyolc verse lapult az iszákja fenekén. Így hát mindenéből kifosztva érkezett meg az Ígéret Földjére. „Ma, ha

visszagondolok erre, nagyon mulatságosnak tartom az egészet – írja utólag, – de hogy akkor mit éreztem, arról jobb nem beszélni...” (u. o. 112. p.)

A háború kitörésének napján (1939. IX. 1.) *Az utolsó szó jogán* c. versében emel szót, lázad és lázít a világot elborító sötétség, vérontás ellen: „Ember! Ember! Hol van az ész / mely rovátkát vésetett veled / a sziklafalba / és botló hieroglifákkal töltötte meg / a pergamenteket?” Ekkor még úgy hiszi: a háborút forradalomba kellene/lehetne átfordítani, mint az oroszok tették 1917-ben. Baloldali szociáldemokrata beállítódású lévén, érthetően az oroszokkal rokonszenvez; hiszen akkor még csak kevesek számára volt nyilvánvaló, hogy a bolsevizmus és a nácizmus egyaránt az emberi létezés alapjait veszélyezteti. Egészen az 1953-as orvosperig kitartott az „orosz vonal” mellett (amit teljes mértékben indokolt antifasiszta szemlélete). Véglegesen csupán a XX. kongresszus (Hruscsov fellépése, 1956) leplezte le előtte a sztálinizmus lényegét.

1940-ben érkezett tehát Felleg György és felesége Palesztinába. Az illegális bevándorlók kényszer-befogadására eszkábált atliti internálótáborban töltöttek egy esztendőt, ahol a világ minden tájáról odasereglett néhány ezer „törvényszegő” ideiglenes otthonra talált. A mandátumi helytartó hivatalnoki kara és rendőrsége gondoskodott róluk – persze csak a börtönök szokásos színvonalán (priccs, kozmás rizs, feketekávének becézett lötyty). (Minderről *A feltaláló* c. novellájában szól bővebben; *Új Kelet*, 1996. nov. 22.) A táborban a legkülönbözőbb indíttatású emberek a tragédiává duzzasztott életek millió variánsát adják elő – az író számára mindez persze érdekes szellemi tapasztalatot és élményforrást jelent. Itt keletkezett *Horogkereszt* c. verse is – hisz mindnyájuk sorsát az pecsételte meg: „Átokban fogant e jel! / Gyűlöletet azért lehelt / s két ezredéven át / azért / kért egyre vért! / S e vér hizlalta a keresztet.”

* * *

Az természetesen fel sem merült költőnkben, hogy verseiből próbáljon megélni. Különféle alkalmi munkákkal, illetve fényképezéssel kereste kenyerét. 1941 őszétől a kirjat-motzkini angol királyi utászezred tábori raktáraiban dolgozott hordárként, rakodómunkásként: „az akkori új olék még nem voltak finnyások és válogatósak, mint a maiak, hanem áldották sorsukat, ha egyáltalán találtak valamilyen kenyeret nyújtó alkalmazást” – emlékezik később. Fotóriporterként (is) rengeteg élményre, tapasztalatra tesz szert sorstársai körében, elvegyülve az egyiptomi, marokkói, lengyel, magyar stb. „olék” társaságában (később humoreszkek, mini-novellák sorában örökíti meg emlékeit) (vö. önéletrajzi kötete 130-43. p.).

Az új élet feltételeinek megteremtése egyáltalán nem volt könnyű a bevándoroltak számára. „A beilleszkedés kezdeti nehézségei, előbb a munkanélküliség, majd a tőlünk nagyon távol álló foglalkozási ágakban történő elhelyezkedés, lakásgond és első gyermekük megszületése (Judit Ágnes, 1943), kinek jövetelét gyönyörű versben énekli meg (*Latolgatás erre meg arra*) kötötték le minden energiájukat, erőfeszítüket; „még ki se hevertük az új olé státusszal járó megrázkódtatásokat, jött a ‘vészorszak’ s a szülőföldön rekedt családtagjainkért való aggodalom és reszketés örölte fel idegeinket” – idézi fel ezeket a nehéz éveket (u. o. 50-53 p. *Sachen* c. írása).

A holocaust személyileg is iszonyatos megrázkódtatás volt Felleg György számára: ő ugyan megmenekült, de otthon maradt szerettei elvesztésének traumája soha-nem-hegedő sebeket ejtett rajta. Apján kívül – aki Szombathelyen „normális sírgödörben térhetett örök nyugalomra” – szinte mindenkit elhurcoltak családjából s ismerősei közül: „égetőkemence füstjeként szálltak vádolon Isten zsámolya elé”. Anyjának sírkő helyett fentebbi prózakötetével állít emléket: „Gomolygó füst és egész élete során belém oltott és / bennem továbbélő emberszeretete, igazságérzete, / segítőkészsége és tisztessége, mindössze ez ami / megmaradt

felejthetetlenül jóságos lényéből. / Őrizze emlékét ez a könyv.” (*Ajánlás*) Egyetlen bátyja maradt életben, aki jóval előtte, még „az egészen korai magyar bevándorlókkal” kelt útra Palesztina felé – „jó cionistához illően” (*Telepátia*, im. 53. p.).

Érthető tehát, hogy a költő „választott hazáját” érzi igazi otthonának, s az új honalapítók büszkeségével tesz hitet mellette:

„Ezen a sziklás-homokos nehezen termő talajon
vérvádak, pogromok, inkvizíciók és haláltáborok
torkából menekülve szívós akaratumkkal
kirügyeztettük a már pót-testrészünké rangosodott
vándorbotot.
Itt minden áron meg kell kapaszkodnunk!
Ez a haza!”

(Ölj!)

Tisztában van vele, hogy nem lesz könnyű a „megkapaszkodás” e „lakatlan sivár vidéken”, hol „a konok, végtelen homok / kavarog-pereg szakadatlan”; mégis bízik a jövőben, saját teremtményében: „Egyszál pálmafa / kevélyen áll, maga / dacol a tikasztó napban. / ... / Tán jövőbe lát? / kitartóan azért érleli / az ízes datolyát?” (*Negev*)

Izrael függetlenségének kikiáltásakor (1948. május 14-én) az író már az Ország „begyökerezett” polgára, kétgyerekes családapa (fia, Gábor 1946-ban született). Kiriat-Tivonban, a Jehuda Hánászi sikun-negyedben (a bevándorlók számára létesített lakótelepen) bérel másfél szobás kis házat, parányi kerttel. Felesége is munkát vállal. A létfenntartás gondja arra készteti az író, hogy „józan” polgári foglalkozás után nézzen: statisztikus lesz. A ranglétrán lassan emelkedik, s a jom-kipuri háború idején (1967) már vezető állást tölt be egy fontos állami hivatalban. A sikun életét, lakó-szomszédait, a berendezkedés örömeit-nehézségeit, az életviszonyok alakulását később sok-sok jóízű, humoros írásában, apró életképekben örökíti meg (*Csináld magad!*, *Átállok az antenna-szerelésre*, *Három bokor saláta* stb., stb.).

Bármily nehéz is helyzetük, tisztában vannak vele: nincs visszatérés! – „Soha többé... soha többé!... / A csillagok leszakadtak az égről, / a vihar eltépte a vastag kötelet / s a gördülő szikla szétszórta a síneket.” Hatalmas erővel és életteremtő elszántsággal indul tehát a költő a választott úton: „csavargó”-ként füttyörészve ballag a sfejai dombokon, nem fél senkitől: „mert nem fog énrajtam már se tűz, se fegyver / se villámcsapás, se vadállatok” (*Nincs visszatérés*).

1960-ban megjelenik első kötete – részben még ifjúságából átmentett, részben már új hazájában keletkezett verseinek gyűjteménye (*Lobogj te dal*), a tel-avivi Neografika kiadó gondozásában. Címlapját Hirsch József grafikus tervezte; belül Wittman Dénes festőművész két rajza díszíti. A mindössze 38 költemény együtteséből egy töprengő, az élet minden problémájával tisztán és keményen szembenéző ember arcvonásai rajzolódnak ki (ez az ő „kassáki öröksége”: az egyenes és a küzdelmeket felvállaló személyiség-erő). Anyja alakja több versben is vissza-visszatér, új s újabb sebeket fakasztva fel benne (*Nincs visszatérés*, *Bágyadt rímek* stb.) Önmagát éppoly számkivetettnek érzi, mint a bibliai József, akit saját testvérei verembe löktek: „Kiapadt folyónak árkába taszítva, / cserepes ajkamon tikkadó szomjúság / Tüske és bogáncs karcolta testemet. / De még élek!” Nem engedi mégse elpusztítani álmait – hisz ha azok elpusztulnak: vége mindennek! „Ha engem megöltök, az egész világ / megsemmisül / ... / Fa nem zöldül, virág nem bimbózik / többé / s a madarak nyelvére dermed / a csicsérgés” (*József monológja*).

Felleg György felfogásában a vers: *teremtés* – mégpedig életteremtés, a túlélés záloga (ebben is a *kassáki ars poétikát* vallja magáénak). A költő: varázsló; életre bűvöli a vágyakat. „Ha én akarom: nyugtalan, hűvösvízű források / buggyannak elő, / vagy lustán hömpölygő, moszatot ásitó / tengerek...” Írott betűit „fehér ív papírból, tintából meg a szíve véréből” formálja; ezek őrzik meg őt – s szellemiségét – „a holnapi embernek” (*Fehér ív papír*). Bár tudja: nincs könnyű dolga annak, aki álmaihoz ragaszkodik. Csodálattal vegyülő szemrehányással fordul *Jubálhoz*, minden sípos és lantos atyjához (Mózes, I. k. IV. 21.), aki megalapította a dalnokok „szektáját” – hiszen aki őt követi, annak bizony felkopik az álla! Ugyanakkor mégis büszke rá, az Elődre, aki többre becsülte az Éneket, mint a megélhetést: „míg testvéreid dolgoztak serényen, / Te hangodat fürdetted tó vizében, / Pálmák hajoltak rád, mikor daloltál. / És fellegek úsztak lomhán feletted, / Vagy kacéran csókolt arcodba a nap, / Mikor hajnalban Te első szörnyű Pap / Csodás hangszeredet kezedbe vetted.”

Felismervén, hogy a „költő-lét”-ből Izraelben sem lehet megélni, legfontosabbnak mégis azt tartja Felleg György, hogy megvesse lábát új – választott - hazája földjén, „beépüljön” annak társadalmi struktúrájába, kiépítse azokat a kölcsönös kapcsolatokat, amelyek megtartják az embert a nehéz körülmények között. Emberi-költői hitvallása: „Csak ember segíthet emberen” (*Hitvallás*). Sokrétű munkát vállal magára: 1960-63 között az *Idősebb Dolgozók Szövetségének* főtítkára; 1963-70-ig az argentinai *HATIKVA* és a kanadai *HAGYOMÁNY* című magyar nyelvű lapok izraeli szerkesztője. Ezzel párhuzamosan végzi hivatali munkáját: 1963-84-ig a haifai Állami Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtő és felmérési osztályán az ipari részleg osztály- majd főosztályvezetője. A 70/80-as évek már a viszonylagos nyugalom és a kiteljesedő alkotómunka időszaka. Az író – elsősorban gyerekei ösztökélésére – a sikun többi lakójához hasonlóan építkezésbe kezd: gyönyörű kétszintes házat emelnek a csöppnyi kertben, ahol költőnk végre zavartalanul szellemi munkájának szentelheti magát. „A tivoni kétszintes házacska földszintjén van a dolgozószobája. Szentély. A falakon képek, metszetek, falfaragások, festmények és könyvek, könyvek. A kis íróasztalon megint könyvek, előkészített ceruzák, tollak és egy öreg írógép. Szemközt a Mester, a nagy példakép, a költőfejedelem, *Kassák Lajos* dedikált arcképe. A levegőben, szinte érezhetően, kitapinthatóan, ott van velünk az Irodalom, vagy még inkább: a Költészet...” Az író itt egy Más Világba: „a Szellem ma már kissé lenézett, magasztos világába” lép át, ha leül írógépe mellé... (*Peer Gideon interjúja Felleg Györggyel, Új Kelet, 1997. dec.*) Nem csoda hát, ha Felleg György a 70/80-as években visszakapcsolódott az izraeli irodalmi élet eleven áramába s egyre többet hallgatott magáról! A héber nyelvet a legmagasabb költői szinten elsajátítva kortárs alkotók verseit konzseniálisan ültette át héberről magyarra és viszont. Neve sűrűn szerepelt a héber írók-költők Magyarországon megjelenő antológiáiban (pl. a *Héber költők magyarul* címűben), valamint az Izraelben kiadott magyar költészeti kiadványokban is (a *Dávid Tornyai* c. antológiában az ő versei is jelen vannak – héber fordításban!). Szülőhazájában első ízben az 1975-en megjelent antifasiszta antológiában, (*Amíg szívünk dobog*; szerk. Benjámin László-Illés László-Markovits Györgyi) tették közzé három régi versét. Lassan-fokozatosan „megtört a jég”: a 80-as évek során az *Új Írás* többször is közölt tőle, 1988-ban a *Magyar Hírlapban* is jelentek meg versei; a *Magyar Nemzet* 1988. június 13-i számában pedig interjút készítettek vele. A *Magyarok Világlapjában* is bemutatták. 1990-ben a Kossuth Rádióban neves színészek adták elő verseit (Hegedűs D. Géza, Mádi Szabó Gábor, Lukács Sándor, Sinkovits Imre). Nyugdíjaztatása után, 1984-90-ig az Izraelben megjelenő *A HÉT Tükre* c. hetilap, majd 1988/90-ben a *Remény* c. folyóirat, 1990-től a *Kútforrás* c. folyóirat munkatársa volt (annak megszűntéig). Gyakran publikált az *Új Kelet* c. hetilapban; több vele készült interjú is megjelent itt.

Kifejezőmódja, nyelvezete tisztaságát, pontosságát, játékoságát az idegen közegben is megőrizte (ami részben azzal is magyarázható, hogy az Izraelbe áttelepült magyarok odakünn is magyarul beszélnek, a magyar kultúra, a magyar irodalom eleven közegében élnek).

Költőnk célja az volt, hogy hidat építsen „két hazája” között, ápolja a kölcsönös kapcsolatokat. „Ha nincs elég erőd / sarkaiból kifordítani ezt a hazugságra / és képmutatásra épített világot / gubózkodj be a művészet selyemszálaiba” – biztatta önmagát. Mert csak a művészet őrzi a humán értékeket, az tud élő kapcsolatot teremteni ember és ember között. Épp ezért nem kívánt „akrobatikus szóficamokkal” bíbelődni, hanem az ember belső drámáját próbálta hitelesen kifejezni: „Én mélyre ások / a kétségbeesés fájdalmából fakadnak verseim / poklok tüzén pörkölődve a cicomátlan lényegre törekszem” (*Börtönözd be magad*).

Fájdalmasan vette azt is tudomásul, hogy választott hazájában sem élhet békességben – hiszen a két „testvérnép” (a zsidók és az arabok) állandó hatalmi villongásai a mindennapok nyugalomát is folytonosan veszélyeztetik. *Temetünk* című versében megrendülten írja: „A haza szeretetére buzdító énekek / helyét már rég elfoglalta az Èl Mâlè Ràchàmim / szívbe-markolóan zord sikolya. / Mi csak temetünk, naponta temetünk / ... / De nemcsak alig felserdült gyermekeinket / hantoljuk el. Egykori ideáljainkat / áldozatkészségünket és igazságainkat hirdető / biztonságérzetünket is temetjük.” Fáj neki, hogy a zsidóságnak saját hazájában (is) önvédelemre kell berendezkednie; folytonosan bocsánatot kell kérnie „gyilkos unokatestvéreitől” (utalás Ábrahám két fiára: Ismael, a „törvénytelen” – az elsőszülött! – utódai az arabok; Izsák, a törvényes – az „áldott” – de másodszülött! – leszármazottai a héberrek). Úgy érzi: joguk van a védekezéshez, senki nem hibáztathatja őket azért, „hogy nem hajtjuk fejünket önkéntesen / a nyaktiló alá, / hogy még élünk és lélegzünk”.

Nagy lélegzetű, tágas verskompozíciókban szuggesztíven idézi fel a szünni nem akaró háború véres képeit, a területi-hatalmi harcot (amely 1949 óta ‘56, ‘67, ‘73-ban, majd a 90-es években is új és újabb hullámokban tetőzött); erőteljes képekkel érzékeltetve a fenyegetettség és félelem állandósuló atmoszféráját (*Hajnali meditáció, Félelem* stb.). A holocaust poklára emlékezteti a körötte folyó vérontás – fél évszázaddal Auschwitz után még érzi „a pörkölt emberhús orrfacsaró bűzét” (*Kolostor a pokolban – pokolba a kolostorral!*).

Mindezek mellett személyes sorsa, az öregedés, saját és felesége betegsége is fájdalmas-elégikus hangulatokat fakaszt fel a költőből. „Az út végére értem” – sóhajt fel melankolikusan (*Betelik nyaram*). Már-már beletörődik a kikerülhetetlen végbe – de még némi haladékos szeretne azért: „Mióta jócskán meggyarapodtam / kórságokban és években / már tudom, hogy nem az életöszön / és nem is a véletlen / csupán a halálfélelem / tarthat még életben” (*Felismerés*). De tudja: már nem szabadulhat – a benne érlelődő halál „megelégedetten vigyorog / miközben keselyűk vaskarmaival / vágja húsbomba az iszonyatot” (*Kísérőm*). Egyre többen mennek el barátai, szerettei, ismerősei közül is – varázsnövesze, melyben névjegyzékük, címük volt, mindjobban kiürül (*Elégia a Kisokos halálára*). Monumentális verskölteményben gyászolja még élő, de szellemileg már halott feleségét, az egykor oly gyönyörű Melittát, kinek tudatát az Alzheimer-kór roncsolta szét, s matrac-sírban fekszik, begubózva „az én-hasadás kényszerképzeteibe” s „már csak paranoiás fellobbanásaiban / jelez arról, hogy néha még / emberi indulatok vezérlik” (*Elégia egy élőhalott asszony emlékére*). Az ő lelki pusztulásával lezárult közös múltjuk. Melitta intézetben, öntudatlanul bár, de túlélte a költőt... Aztán örökre elment ő is, 2003-ban, immár férjével együtt nyugszik a kirját-tivoni temetőben.

* * *

Felleg György a kilencvenes években – nyugdíjba vonulása után – prózájával is nevet szerzett magának. 1993-ban jelent meg Tel-Avivban *Őn is már rácsok mögött van?* című remek humorú kötete, amellyel 1990-ben a *Magyar Zsidóság Szellemi Értékei Megörökítésének Emlékbizottsága irodalmi díját* nyerte el. A kötetet ízlésesen szép grafikák díszítik, a borítón a Wilhelm Lujza-készítette karakterisztikus portré. A cím egyszerre konkrét és átvitt értelmű:

primer síkon a helybeli közállapotokra utal (manapság mindenkinek védekeznie kell, rácsokat emelünk otthonunk köré), áttételesen viszont az egész XX. század ontológiai alaphelyzetét jelzi (börtönbe zárva éltünk, a szabad szellemet rácsok mögé kényszerítették).

Bár az író három különböző csoportba rendezi írásait (I. *Tárcák-karcolatok-publicisztika*, II. *Humoreszkek*, III. *Mini-bölcseletek* – mini-történetek), valójában azok nem határolódnak el élesen egymástól, s tematikus átfedések is vannak köztük. Az alkotói humor a közállapotok rajzában csillog a legbriliánsabban. Nyilvánvaló, hogy írónk figyelme mind intenzívebben fordult az életviszonyok visszásságai felé; a közállapotok pedig (szerte a világon) mindig elegendő alkalmat kínálnak a leleplező kritikára. Ugyanakkor Felleg György remek történeteket emel ki a múltból, szinte egész életét átpergeti tudatán, s plasztikus láttató-erővel jeleníti meg a legfontosabb mozzanatokot. Így az írásokból egy életrajzi vonulat is kirajzolódik (amint erről már a korábbiakban is szó esett). Emellett pedig megelevenednek azok az élmények, amelyeket turistaként élt át, az utóbbi évtizedben többször is hazalátogatván (*Cigánylány a Lehel piacon*, *Éjféli hitvita*, *Aki jó volt mindhalálig*, *Náci bumszter* – élményei egy bécsi szállodában stb.). Néhány remek, jellegzetes portrét találunk a világ különböző tájaira kirajzott magyar zsidókról, akik „mindkét hazájuk” hírét-nevét öregbítik (*Székely István 80. születésnapjára*, *Az elfelejtett Patai*, *A bűvös sétapálca* Soma bácsija, *A geriátriai csoda*, avagy hogyan éljünk 152 évig? stb.).

Ugyanilyen találóak és elevenek az *izraeli közállapotokról*, társadalmi gondok-bajokról, az újabb bevándorlók egyre jobban ellehetetlenülő helyzetéről, a zsúfolt közlekedési viszonyokról, a köztisztaság, az egészségügy anomáliáiról rajzolt szatirikus kis pillanatképek (*Utazz autóbusszal? Bizalom úton-útfélen*, *Fő az egészség*, *Mindenkit érhet baleset*, *Patkányok*, *galambok*, *új olék* stb.). Ebben az országban mindenki „gyűjtogat” – persze mindenki mást – hasonlóképpen mint a világ minden táján, s az ellenséges viszonyok közepette mindenki kihívja maga ellen a „többség” rosszallását (van aki templomok-atimaházakat, van aki buszmegállókat, középületeket – akár a Kneszetet is; mások szombatontként az avart, saját kertjükben, amiért viszont a vallásos zsidók indítanak hadjáratot a békés kertbarátok ellen). Napirenden van a fosztogatás, a kábítószer-csempészés, az idős emberek leütése – mintha mindenkinek az Értékek kölcsönös felperzselése, elpusztítása lenne a célja. „Csak arról a tűzről feledkezett meg, úgy látszik, mindenki, mely Isten eljövételét jelezte egykor a csipkebokorban. Ez a láng a világosság fáklyája lehetett volna a kezünkben, de apró kis tüzekké fecséreltük az egymás elleni torzalkodásban, s úgy látszik, addig akarjuk folytatni ezt a semmi hasznot nem hajtó tevékenységet, míg rommá és üszökké változtatjuk ezt a szerencsétlen országot” (*Mit lehet még felgyűjtani?*).

De még ennél az országos „piromániánál” is szórakoztatóbb és mulatságosabb a „tarhások” elszaporodásának és agresszivitásának ecsetelése. Az író jobboldali sikun-szomszédja (több elbeszélésének is „hőse”) felvilágosítja gyanútlan barátját, miközben a Kármel-hegyre kirándulnak, hogy bizony fizetésének igen magas százaléka a „tarhásokra” fordítódik: komputerébe be van táplálva, a hét melyik napján milyen szervezetet s mennyivel kell támogatnia. A kirándulás sem zavartalan: már a buszon megszólítja őket egy kaftános zsidócska, aki a Szent Betűk *Lángoló Orma* nevű jesiva (tanház) számára gyűjt. De még a természetben való gyönyörködésüket is megháborítják a tarhálók: egy izmos, kisportolt fiatalember a Természetbarátok Egyesületének nevében „koldul” tőlük. Majd végre magukra maradnak a hegytetőn, „élvezik a csendet és az ózondús friss levegőt”, gyönyörködnek a tájban: „füben gyíkok surranó cikázása, a fákon vidáman cikázó madársereg. /.../ A madarak egykedvűen repdestek a fákon, néha-néha fejünkre koppintva lágyan elomló baráti üzenetüket. Nem tarháltak. Füttyültek ránk.” (*Ki [nem] tarhál?*)

Vajon nem ugyanez a középeurópai helyzet is?

Legérdekesebbek talán mégis azok az írások, amelyekben a „zsidóságról” mint létformáról, belső identitás-tudatának a tradícióban gyökerező alapjairól vall az író.

Mintegy „fényképsorozatot” készít egy ősi izraeli településről, ahol a történelmi idők kezdetétől mindmáig zsidó őshonosok élnek (*Cfáti pillanatképek*). E néhány ezer éves, ősi, patinás város „más mint a többi” izraeli település – ők a „szent hagyományok” őrzői. Meredek hegyi út vezet a városközpont felé (ami valójában nem is létezik, hiszen „Cfát egyetlen utca”, amelyből rendetlen összevisszaságban tekeredő sikátorok nyílnak). Itt mindenki ismeri egymást; a házak ajtaja tárva-nyitva, még ha egész napra távol vannak is lakói: itt senki nem lop, nem él vissza mások bizalmával. Ha valakit keres netán egy „idegen”, azonnal kis csoport verődik össze, barátságos útbaigazítást adni. Az író szállásadója – egy idősebb keleti törzsbeli férfi – királyi göggel mondja: „a családom minden tagja itt született”. Az utóbbi évtizedben ugyan a város peremén – a Kánaán hegyen – új sikunok is épültek, de ezek csupán közigazgatásilag tartoznak a városhoz; az őslakosok az új olékkal nemigen keverednek. Az étkezdék, falatozók kivétel nélkül *magyar* zsidók kezén vannak, akik pontos számlát adnak mindenről. „Az effajta üzletvezetés a XX. században már csak Cfáton dívik.” Itt tarhálók sincsenek. A koldus az állomáson önérzetesen búcsúztatja a távozót: „Baj nélkül érkezted Cfátra? Gondoskodj róla, hogy szerencsésen térj haza is!” S az író máris önként nyúl a zsebébe: örömmel adakozik.

A vallásos zsidóság mindmáig követi a tradicionális életforma előírásait. Egy 40 év körüli nyolcgyermekes tartalékos repülőszázados portréját rajzolja meg Felleg György, aki már felnőtt korában tért meg, egy szerencsétlenségből való megmenekülése következtében (*Gildi*). A Chábád-mozgalom tanai szerint él családjával, s igyekszik a Tóra 613 parancsolatát betartani. Szerinte „a zsidóság nemcsak vallás vagy nép, hanem elsősorban *életforma*. Aki teljes emberként akar élni, az ettől az életformától nem szakadhat el. Minden zsidónak két lelke és két akarata van! Szeretne jólétben élni, de ha ezt fáradságos munkával sikerül is elérnie, ezzel még nem szerezte meg lelki nyugalmát, mert hiányozni fognak neki a zsidóság szellemi értékei” (*im.* 87. p.).

Bár az író nem vallásos, néhány formális előírást még ő is követ: a mezuzá pl. Izraelben egyetlen család ajtófélfájáról sem hiányozhat – így az övéről sem. A Bár Micva ünnepséget (a 13. életévébe lépő fiú felnőtté avatását) pedig még a teljesen vallástalan zsidók is megtartják. Olyannyira, hogy maga Ben Gurion, Izrael első miniszterelnöke, aki 1948-ban kikiáltotta Izrael államot, azt a tanácsot adta – részint ateista – ifjabb harcostársainak is, hogy ezt az ünnepet továbbra is ünnepeljék meg: „jót fog tenni a gyerekeknek, ha valami összekapcsolja a korábbi nemzedékkel” – a nevelés erkölcsi alapja így később is megmarad, ha a formalitások el is tűnnek. „A Bár Micva-szertartás nálunk nem csak egyházi aktus, hanem világi szempontból is helytálló választóvonal a gyerek- és a felnőttkor között. Ettől fogva a gyerekre hárul a felelősség az elkövetett bűnökért” (*Rabbi Ben Gurion halachikus döntvénye, in.* 248. p.). A zsidó vallás előírásainak általában életmód-szabályozó funkciója van, és a realitásokhoz közel állva „tanítanak” az egészséges életre. A Ros Hàsàná (a héber újév) időpontjának eredeti értelme pl.: a nyári munkák befejeztével a termés betakarítása után a vetések megkezdéséig még arasznyi ideje maradt a gazdának a pihenésre, a munkaeszközök rendbetételére, az „új esztendei” munkák előkészítésére. „Igaz, hogy néha-néha még egy-két napra a chámszin (a forró sivatagi szél) lávája végigseper a tájon és perzseli a megkínzott testet, de ez már a nyár utolsó lobbanása, kimerültségét takarni igyekvő végső erőfeszítése. És aki mindezen szerencsésen túljutott, annak valóban elérkezett az újév és van mit ünnepelnie. És azt is megérdemelte, hogy beírassék az Élet Könyvébe.”

Érdekes magyarázatot ad Felleg György arra is, hogyan viszonyul egy „valamirevaló zsidó ember” a kereszténységhez, a kereszthez – miért idegenkedik a jézusi úttól? Az író egy

éjszakát töltvén vendégségben Magyarországon kamaszkori barátjánál, Káváson, egy „istenhátamögötti kis faluban” – a fekvőhelye fölött lógó feszülettel társalog, végiggondolván ama régi bibliai történeteket. Jézussal vitába szállva védelmezi népe *pragmatikus* álláspontját: „Barabás legfeljebb anyagi javainkat akarta bitorolni. /.../ Ön azonban szellemi értékeinkből akart kiforgatni bennünket, életformánk alapjait akarta megingatni. /.../ Hogyan fogadhattuk volna el az élettől elvont abszurd tanításokat (mint pl. „aki megüti egyik arcod, tartsd oda neki a másikat”)? Nem, kedves Mester, két lábbal a földön álló, a szemet szemért, fogat fogért igazságszolgáltatását gyakorló, értelmes, józan, egészséges gondolkodású földműves népet ilyen kelecpcébe nem lehetett becsalni. /.../ S az Ön igéi, lám, mind a ködbe veszttek azon a végtelenül hosszú úton, amely vérvádak, inkvizíciók és a vészkorszak hatmillió holttestéből faragott mozaikkockákból van kiköveezve.” Reggelre kelvén az író úgy érzi: nem maradhat tovább ez „ellenséges” házban. Pestre utaztában végig arra gondol: „A keresztet tulajdonképpen kezdettől fogva mi zsidók cipeljük városról-városra, országból országba, roppant vállal és fogyó erővel – immár 2000 éve!” (*Éjjeli hitvita, i. m. 25-26. p.*)

* * *

Bár Felleg György hazájától mintegy 50 éve távol élt, mégsem maradt ismeretlen az itthoni irodalmi körökben sem. 1997 februárjában a Magyar Művelődési Minisztérium a *Pro Cultura Hungarica* kitüntetést adományozta neki a héber-magyar költészet kölcsönös megismertetésében betöltött „hídépítő” munkásságáért.

2000. január 31-én – hosszas szenvedés után – elhunyt Felleg György. Több hazai és izraeli lap megemlékezett róla. A kirját-tivoni temetőben pihen, immár végleges hazájában, szeretett Melittájával. Lányuk, Felleg Judit, nem kis anyagi áldozattal megjelentette kétnyelvű héber-magyar verses kötetét (*Tavaszi töprengés*, Eked Kiadó, Tel-Aviv, 2000).

Költészete a *magyar* zsidóság egyik legfájdalmasabb lírai dokumentuma. Félig hazai gyökerekbe kapaszkodva, félig odakint a megélhetésért küzdve – nem érezhette igazán otthon magát Felleg György se itt, se ott. Szellemi habitusa Kassákhhoz, a *magyar* kultúrához kötötte; ugyanakkor tudta, ha a kassáki eszményekhez ragaszkodik, a magát „szocialistának” nevező Magyarországon (sem a „rákosista”, sem a „kádárista” rezsimben) nincs/nem lenne számára hely. Így inkább választott hazájában, Izraelben próbálta képviselni a kassáki eszmerendszert – sajnos, ott sem igazán eredményesen, hiszen a „kultúrájában forradalmasított személyiségre” ott is gyanakvással tekintettek. Így hát le kellett vonnia (neki is, mint itthon nekünk) a konklúziót: a társadalmi-gazdasági-hatalmi hierarchiába csak azok tudnak konfliktus-mentesen beépülni, akik a személyiség „kiteljesedésére” vonatkozó igényüket feladják/csonkítják. Vagyis: a *benső* teljesség összeegyeztethetetlen a *külső* elismertséggel. Ez a felismerés voltaképpen a kassáki életmű „tanulása” is. Az, aki többre becsüli az „igazságot”, az őszinteséget, egyenességet, mint a hatalmat vagy a gazdagságot, ki is marad az élet javaiból. Ugyanakkor lelki erőforrás és büszkeség a számára, hogy semmilyen külső csábításnak nem engedett, s mindenfajta politikai nyomással szemben meg tudta őrizni szuverenitását.

II. rész

Tamási Lajos és köre, a csepeli OMK

„Nincs sehol megoldás, csupán a vállalt sorsban...”

Tamási Lajos életműve
(1923. jan. 1. – 1992. nov. 26.)

„Ott tanultam hűséget, álmod
s azok parancsát hordozom
kik hajnalban topognak, fáznak
az első villamosokon”

(*Ha utolsó ítélet lenne*)

Épp száz évvel Petőfi után, ugyanazon napon születni! – ez már önmagában is kötelez, legalábbis irányt szab egy költői ambíciókkal megáldott ifjúnak. Tamási Lajos Tolna és Somogy megye határán, Nagykónyi nevű kisközségben érkezett „újévi ajándék”-képpen paraszti sorban élő, nagyon szegény szüleihez. Anyai nagyszülei a szomszédos Értényben laktak, s igen fontos szerepet játszottak felnövekedésében, öneszmélésében, hiszen a nyarakat rendszeresen náluk töltötte. Később, mikor már a gyermekkor élményei tudatosodnak benne, ezt a szegényemberi világot vallja jellemformáló háttérének, emberi-erkölcsi mércéjének. Innen hozta küldetés tudatát, soha meg nem rendülő hűségét a mindenkori „alulra szorítottak” iránt. Legfőbb lelkiismereti gondja volt egész életében: értük – helyettük – miattuk szólni, az ő érdekeiket képviselni a Szellem birodalmában. Már ifjúkorában szorongva teszi fel magának a kérdést: „Beváltom-e félig is mind, amit megígértem, / elmondom-e híven a számbarágott szokat? /.../ Bárhova vet a sors, közöttük, értük állok. /.../ Egy zászló van, s alatta van a helyem. / Az vezet engem. / Mert sohasem öregszem, / ha sárgul is a keresztlevelem” (*Egy zászló van*).

Költeményeiből kirajzolódik előttünk egész életútja, hiszen azok belső lírai monológként épülnek egymásba, egymásra, s hitelesen tárják fel azt a folyamatot, ahogyan egy elkötelezett, nemes, kemény lélek végigélte-végigküzdötte a XX. század második felének minden gyötrelmes ellentmondását. Háttére ugyan a falu, de életszíntere a nagyváros, „a város pereme”, munkásnegyedeivel, nyomorúságos életű kisembereivel.

A későbbiekben sokszor megidézi értényi emlékeit (*Dunántúl, Őszi sorakozó, Értényi riport* stb.) Nagyapja, a rabbiátus természetű, igen-igen tartásos Lencse István megkérdőjelezhetetlen példakép maradt számára mindörökre (*Nagyapám, István napkor*); nagyanyja, az aprótermetű, törékeny, de szívós, leküzdhetetlen lelkierejű Balogh Róza pedig az asszonyi jóság, szereteteli gondosság szimbóluma volt számára még idős korában is (*Nagymama, Dal a szülőföldről, A városi ősz, Szerda* stb.).

Apja a XX. századdal együtt született, de annak csak a derekáig élt. Tizenhétévesen megjárta Doberdót, tüdőbetegként tért haza, később gyomorbaját is szerzett hozzá. Fiatalon alapított családot; Lajos után négy évvel második fia, Gyula is megszületett. Hogy az elviselhetetlen nyomorúságból kitörjön, 1928-ban családjával együtt nekivágott az ismeretlennek: „Egy káromkodással odahagyta / törött ásóját: egyre megy. / Föülte egy reggel a vonatra / és Erzsébetre érkezett”. Egyetlen vágya – „hogyan kertes házat szerezzen Erzsébeten” – persze

nem teljesült: csupán a külváros perifériájáig jutottak, s a Klapka tér mellett, a Szondi utcában egy sivár mosókonyhában húzták meg magukat átmenetileg. A gazdasági válság éveiben „napszám-rabszolgaként” tartotta el övéit. Fia megrendítő, keserű életképek sorában idézi meg alakját már holtá után. „Gyomorhajjal, rossz tüdővel / negyvennyolc hosszú éven át / naponta lett soványabb /.../ panaszolatlan, makacs száján / megakadt a lázadozó szó...” A Közvágóhídon mint szakképzetlen napszámos, udvart söpört, takarított; de legalább a megélhetésük biztosítva volt. Egyik péntek este kissé kaptatosan érkezett haza, vért hányt, s kétségbeesett erőlködéssel, ziháló mellel rázta meg fiát: „Szabadulj innen, / nézd a vállam: / valaki megfojt, összenyom, / halottat hordok a ruhámban / leheletét meg rád hagyom”. Fia megrendült: „Aki már férfit sírni látott / amint leroskadt vállait / rázzák belülről zuhogások / sorsunkról az tud valamit” (*Apám, Munkások*). Ahogy az évek telnek – múlnak, költőnk egyre inkább rádöbben: hajlíthatatlan gerincességét, makacs kitartását apjától kapta örökül – de ez talán „végzetét” is meghatározta: „Sokminden elhull, elmarad tőled az időben /.../ csak az nem múlik el, hogy apád fia vagy!” Sokáig azt remélte: őt ugyan nem tudja legyőzni az ellenséges világ – s lám: „most, hogy a csöndben / könyveid mellett könyökölsz, / gesztusaidban ráismerés már: / ez is, az is de ismerős, / ez a megállás, ez a farkas- / vita magaddal, meg az is, / hogy egy néma zenére hallgatsz; / meg aztán hulló hajad is...” (*Húsz év után*).

Édesanyja alakját – fiatalabb s idősebb korában egyaránt – rajongó melegséggel örökíti meg: „Anyám virágot hord szemében /.../ anyámért a harmatos rétek / tenyerén könnyes a virág, / kötényébe bújnak az őszi / dombok és fogják a kezét. / Álmában a kerteket őrzi, / fölötté a csillagos ég” (a *Dunántúl* c. ciklusból). Erején felül sokat dolgozott mindig fiaiért (úri házakhoz járt mosni a harmincas években, később pedig „csodálni való szívóssággal” a piacon vett használt ruhákat megvarrogatta – kimosta – szépen rendbetette, aztán árusította). Meséivel, dalaival varázsvilágba vonta be gyermekeit. „Szerettem mindig, ha nevet, / olyan, mintha harmaton lépnék / s gördülnek dombok és hegyek / lábam elé, marokszedőknek / dereka hajlik, puha nyár / öleld meg a marokszedőket, / szeresd és bújtasd el anyám”. Nagyobbik fia arról álmodozott: a meseerdő rejtekében majd aranyágot talál, amellyel körülsuhintva minden nyomorúság eltűnik a földről, s anyját is megvigasztalja: „Az aranyágot megtalálom, / és senki másnak nem adom! / Legeslegszebbik levelének / leszdedem színezüst porát / s amikor alszik nagyon mélyen, / behintem anyám homlokát, / mikor felébred, két szememnek / tükrében nézheti magát” (a *Kiserdő* c. ciklusból). Persze soha, a későbbiekben sem tudta fia mindazt visszaadni neki, amit szeretett volna; de ő azért nagyon boldog volt, hogy hazavárhatta a „meseerdőben” kóborló, álmait kergető idősebb gyermekét, aki – ha többet nem is tehetett – meghallgatta legalább minden gondját-baját (*Panaszkodott anyám, a drága, Szerda* stb.). Neki és öccsének – a későbbi híres futballistának – gyönyörű emléket állít költőnk az *Öcsi* c. versében.

A harmincas évek elején-közepén a két fiú – szülei nehéz sorsából még mitsem értve – naphosszat boldog-önfeledten játszadozott-futkározott-futballozott kis klottgatyában a hasonszörű gyerekekkel Erzsébeten a Kakastó partján, fürödtek a náddal-sással körített tó-láncolat kellemes-hűvös, nem túl mély vizében (a Kakastó nagyjából a mai Jahn Ferenc kórház és környékén volt; az ötvenes években lecsapolták elmocsarasodott medrét, feltöltötték s beépítették a „szocialista” egyenépítészet magas házaival, megfosztva festőiségétől a tájat). Tamási az egykori vidám mese-világot – némileg „petőfies” modorban – meghitt közvetlenséggel jeleníti meg: „Kint laktam én a Klapka-téren mosókonyhában. / Szondi utca / vidám pora gyermekkoromnak / legkisebb gondjait is tudta. / Kakastó volt a tengerünk és / csónakunk a fűzfa-teknő / békát süttünk s fintonogva / fogott fülön a tisztelendő” (*Kakastó*). A gyermekcsínyek, a felhőtlen szabadság tiszta derűje formálta kedélyvilágát s alapozta meg lelki függetlenségét.

Később aztán, mikor már valamelyest gyarapodott a család, Erzsébet másik – módosabb – felére költöztek, a *Gyár* utcába (a *Fegyvergyár* környékére, a *Határ út* és az *Akasztódomb* közelébe), szoba-konyhás lakásba (ami akkoriban afféle „munkás-összkomfort”-nak számított). Az édesanya kis fűszerüzletet nyitott; fiaikat polgári iskolába járatják (ahova akkoriban inkább csak a jobbmódú iparosok adták gyerekeiket). Itt is csodálatos természeti táj vette őket körül (a *Kis-Duna*, közelben a *Kiserdő*). Sok-sok későbbi vers őrizi az önfeledt serdülőkor vidám emlékeit (a *Kiserdő* c. ciklus, valamint: *Határ úton fúj a szél, A fegyvergyári Duna-ág, Dal az Akasztódombról* stb.). Az első szimbolikus „próbatételen” is itt esik át költőnk, s mint a mesebeli „harmadik fiú”, győztesen kerül ki a nehéz helyzetből. Egy aranyló nyári alkonyatkor két kis barátjával „a kormos Fegyvergyár alatt” megfogadják: „a Kisdunát most hármásban együtt ússzuk át”. Az esti dömsödi hajó „épp elhúz a lángban csillogó habok között”, a hullám dobálja őket – két kis társa középtájt megriad, visszafordul; ő viszont sírva-félve, egyedül is folytatja útját: „ittam vizet és békalencsét / nyeltem és elmerevedett / lábamra moszat, hínár hüvös / kígyója föltekeredett /.../ hanyatt vetődtem, aztán oldalt / próbáltam úszni, víz alatt / buktam előre, könyörögve / a szemközti partot, falat”. Mire kétségbeesése tetőfokára hágott /volna/, már el is érte a célt – kijutva a partra, szinte belezuhant „az éles sáslapok kardjai közé” (*Hárman voltunk*). Ezt az egykori úszást akár sors-jelképnek is vehetjük: később ugyanígy küzdött az árral, ugyanígy elmaradtak mellőle társai, visszafordulván, beletörődven, hogy a „túlpartra” átjutni nem lehet. S hogy mégis lehet – ezt sugallja egész életműve.

A polgári iskolában intenzív szellemi hatások érik – amint erről maga vall egy későbbi interjúbán (*Pacsek Józsefné: Interjú Tamási Lajossal*, 1983. – PIM Hangtár). Mohón olvasni kezd. Eleinte a „filléres füzetek” divatos történelmi regénysorozatát, *A néma koldus titkát* – Napóleonnól, majd Tolnai *Világtörténelmének* VIII. kötetét lapozgatja, ami „véletlenül” megvan nekik otthon – a francia felvilágosodásról és a forradalomról. Óriási élménye Tolsztoj *Iván Iljics halála*, – már ekkor eldönti, hogy ő nem ilyen „üres” életet kíván élni. Tanárai között akad néhány kiváló, mind szakmai felkészültség, mind emberség tekintetében (egyikük-másikuk emlékét versei is őrzik). Irodalomtanárnője szavalókórust is vezet, Aranyballadákat, Petőfi-verseket adnak elő (költőnk 100 Petőfi-verset tud könyv nélkül!). Az utolsó évben Féja Géza tanítja nekik a természetrajzot (akit a *Viharsarok* c. szociográfiája körül kialakult botrány miatt „büntetésből” helyeztek ide egy évre). Miután első verseit megmutatja neki, a tanár úr őt nevezi ki az irodalmi önképzőkör elnökévé. Völgyi igazgató úr pedig nagyon megdicséri, megöleli társai előtt azért, hogy munkásfiú létére oly kiválóan tanul. Ez öntudatot és bátorságot ad neki, s nyilván közrejátszik abban, hogy a négy polgári elvégzése után különbözeti vizsgával a pesterzsébeti Kossuth gimnáziumban folytatja tanulmányait.

A munkás-sorsból kiemelkedni vágyván, ismeretekre szomjazva – „mint egy kis Julien Sorel”, ahogy később jellemzi önmagát – nekivág a „nagyvilágnak”. A katolikus gimnáziumban azonban már több megaláztatás éri – ide ugyanis elsősorban a középosztálybeli főtisztviselők gyerekei járnak, s ő egyszerű ruházatával, modorával kirí az „úrifiúk” közül. Idegennek érzi az elegánsan öltözködő, kissé merev tanárokat is – nem akar hasonlítani ebbe a világba! Így hát plebejus mivoltát dacosan vállalva, kisebb-nagyobbfokú lázadást is megenged magának. Éltesítő igazgató úr egy ízben gúnyosan kérdi tőle: „Minek is tanultok, proletárok?” Ő majd csak jóval később válaszol, versben: „Megértettük szó szerint akkor, / mit ér a proletárgyerek /.../ Azóta már nőttek a lányok / férfiak lettek a fiúk – / mondhatja még a Miatyánkot / úgyis csak a pokolba jut” (*Kiserdő* c. ciklus). Bár már nem színjeles tanuló, de irodalomból osztályelső; itt is önképzőköri elnök, sokat olvas, rendszeresen jár a *Szabó Ervin* Könyvtárba, így osztálytársai előtt nagy tekintélye van. Hittan-tanárával – aki egyben levante-oktatójuk is – többször ugyancsak vitába keveredett (nem szeretett ministrálni), s minden erejével azon volt, hogy legalább lelki függetlenségét

megőrizze vele szemben („ezek engem fogságba akarnak ejteni” – gondolta, és nem adta meg magát). Az utolsó évben azonban itt is némi elégtételt kap a Sorstól: lelkes, jólképzett fiatal irodalomtanár kerül hozzájuk, aki igen sokra értékeli az ő tájékozottságát, Petőfi- és Ady-rajongását. Dr. *Lakatos* László ismerteti meg őt *József* Attila költeményeivel (akit a XX. század Villonjának tart), kötetten is megajándékozza, sőt lakására is meghívja beszélgetésre. Érettségi után (1941) jó barátságba kerülnek egymással, majd 1945/47-ben közösen szerkesztik a *Külváros* c. pesterzsébeti lapot – együtt *Földeák* Jánossal és *Kovalovszky* Miklóssal.

Érettségi után Tamási Lajos átmenetileg szellemi szükségmunkásként helyezkedik el az OTI-nál, hisz megfelelő állást nem kap. Majd 1942-ben a bölcsészkarra jelentkezik, hogy elkerülje a sorozást. Föl is vennék, de szülei nem tudják vállalni a taníttatás költségeit. Egyik barátjával, *Molnár Gézával* a MÉMOSZ-ba jár *Szabó Dezső*-estekre; itt itatódik át erős német-ellenességgel. Ekkor már felerősödtek a nyilas-mozgolódások is, napirenden voltak a „zsidó-verések”, s bár ő nem volt az, egyik este suhancok fogták körül – megverték volna, ha valamelyikük fel nem ismeri: „nem zsidó ez, csak a napszámos fia!” Ez a kis „kaland” örökre beivódott lelkébe s védetté tette mindenfajta „kisebbségi” megkülönböztetéssel szemben: „engem akkor vert ki a hőség / először és arcomra szégyent / lökött a méltatlankodó / szabadkozás, hogy elnézést, mert / tévedtek...” Ekkor tudatosodik benne: „mindegy, akárki volnál, lennél, / úgyis csak rádkerül a sor, / ha van külön jel, légy nyugodt, hogy / listára kerülsz valahol...” (*Szégyen*). Érthető hát, hogy semmiképp sem akart fegyvert fogni a németek, a nácizmus oldalán.

Egyik volt osztálytársa, *Mokres József* édesapja – aki a Dunai Repülőgépgyárban dolgozott – fiával együtt őt is beviszi a gyárba (ugyanis I. osztályú hadiüzem lévén, az ott dolgozók mentesültek a katonai szolgálat alól). Mokres bácsi szervezett munkás volt, az ellenállási mozgalom tagja; két idősebb fiával (János, Béla) rendszeresen hallgatta a londoni és a moszkvai rádióadásokat. Az ő hatásukra lép be Tamási a KIMSZ-be. 1944 őszén már közeledik a front, az 1923-as korosztályt is mozgósítják – különösképpen figyelve a levanteoktatásban részesültekre. Így hát Tamási sem térhet ki a sorozás elől – „beválik” természetesen. Csakhogy mielőtt teherautókra raknák őket (hogy Győrbe vigyék, katonai kiképzésre), Molnár Géza barátjával együtt sikerül megszöknie. Ezek után bujkálniuk kell, hiszen városszerte nyüzsögnek már a nyilasok. A Határ úti erdőn át Budára mennek, s egy hatalmas bérház pincéjében húzzák meg magukat, ahol a Mokres-fiúk is rejtőzködnek (akik később majd Vác felé továbbmennek, de mindhármukat agyonlövik még menekülés közben, még hozzá tévedésből – az oroszok!). Időközben megkezdődik Budapest bombázása, majd 1945. jan. 13-án megjelennek az első orosz katonák – a város fellélegzik: a megpróbáltatások időszaka végetért!...

Költőnk versben örökíti meg ezt a feszült, izgalommal teli korszakot: „Pincében voltam három hosszú / hónapon át. Budapest fölött / golyózáporba bújt az ég és / gránát-esőbe öltözött / az Epreserdő, s egy napon, / csütörtökön, a téli este / csupa virág lett. Füttyörészve / futottam haza Erzsébetre, / azóta vagyok szabad ember...” (*Pesterzsébet* II. rész). Úgy érezte magát, mint aki halálos betegség után új életre született. „Mikor a háborús bolyongás / nehéz útvjáról hazajöttem / a szomszédok az utca végén / sorba’ megálltak körülöttem. / Holt-híredet beszéltek, öcskös, / mondták, s öleltek felderülten. / Nem szóltam, de tőlük is jó volt / hallani, hogy megmenekültem /.../ Aztán megálltam szíven ütve: / néztem, ahogy lobogva futnak / harsognak a pünkösdi rózsák / pedig ők még halottnak tudtak...” (*Hazatérés*). Az Élet tehát nélküle is ment volna tovább...?!

A város lassanként újjászületik, életremény tölti meg /újra/ az emberek szívét... Hajnalban mindenki munkába indul, a vonatok vígan tolatnak, szaladnak a villamosok, kezdődik az

újjaépítés. A falvak is megélednek: „Cuppognak a tavaszi sárban / csizmák a zengő réteken / osztják a földet Barnaháton / karót hegyeznek Kishegyen / ujjongó sűrű szél szorítja / a patakok tükrös vizét, / tavacskák hátát bodorítja / és kergeti a napsütést” (*Napsütés* c. ciklus).

Természetesen – a későbbiek ismeretében – ma már kissé sematikusnak érezzük ezt a boldog ujjongást. A költői képek „petőfies” egyszerűsége, a verselési mód népdalszerű tisztasága, az egyértelmű, kétely nélküli lelkesültség egyáltalán nem előlegzi a későbbi Tamási-vers komplexitását. Mégis úgy kell e költeményekre tekintenünk, mint amelyek a korhangulatot hitelesen rögzítik, s lehetőséget kínálnak ahhoz, hogy megértsük: miért zuhant aztán néhány esztendő múltán olyan mélypontra az ország, s az ún. „fordulat éve” után, 1948 derekától miért érezte megcsalatra magát a szocializmus eszmekörének belülről, lelkében és élethelyzeténél fogva is elkötelezett népi értelmiség. Maga *Tamási* így tekint vissza e lázas korszakra a rendszerváltás távlatából: „Mi, akkori fiatalok nem gondoltuk, hogy gumibottal meg hóhérvetéllel fogják építeni a leghumánusabb társadalmat! /.../ 1945-től kezdve azt hittem, hogy itt egy új, emberséges világ épül. Hogy most jön a mi időnk.” 1946-ban, mikor a háborús bűnösöket felelősségre vonták, még ő is úgy gondolta: az emberekben akkora az elkeseredés és szenvedés a háború miatt, hogy „itt és most” mást tenni nem lehet. Később azonban, mikor már a „törvénytelenések” időszaka következett, és hithű, becsületes kommunistákat is elhurcoltak, megingott bizalma az ország vezetésében. De még mindig hitt az Eszmeben, s megpróbált korrigálni a hatalmi gyakorlaton (úgy vélte, politikai tévedésekről van szó). Az ‘56-hoz vezető út, s az azt követő megtorlás azonban rádöbbsentette: maga az Eszme (is) csődöt mondott – mert amit tűzzel-vassal, véres diktatúrával lehet csak megvalósítani – az jobb, ha egyáltalán nem valósul meg. A Kádár-korszakban úgy érezte: az Eszme végképp felfalta önmagát (Györffy Miklós: *interjú Tamási Lajossal*, 1990. – kézirat). Ezért tartotta magát távol nemcsak a politikától, hanem az irodalmi közélettől is. „Alkudni” nem volt hajlandó soha...

A *koalíciós évek* a szabadság és a társadalmi felemelkedés lehetőségét kínálták az addig esélytelen rétegek számára. Tamási ilyen értelemben is szimbolikusnak érezte a maga személyes sorsát: sokak vágyát akarta költészetében kifejezni; a külváros lakóit szerette volna képviselni magasabb síkokon (*Külvárosok* c. ciklus, 1945). Eszmetársaival ezért szerkeszti a MADISZ „védnöksége” alatt a *Külváros* c. lapot, ahol saját első versei is megjelennek (az ugyancsak pesterzsébeti Kárpáti Kamil és Csillag Tibor neve is itt tűnik fel először; ők majd *Holnap* címen indítanak irodalmi lapot). Gaál Imre és Rátkay Endre – leendő híres festőművészek – szintén a körükhöz tartoznak, s egy rövid időre úgy tűnik: Erzsébeten virágzó szellemi élet van kibontakozóban (hogy aztán a Történelem sülyesztőjében évtizedekre eltűnjön minden kezdeményük, s börtönre vagy hallgatásra ítélve, mellőzöttséggel fizessenek mindannyian ifjúkori álmaikért!). A „fordulat évében” felszámolják az erzsébeti művészek minden publikációs fórumát (persze ez csekélységnek tűnik ahhoz képest, hogy az *Újholdat*, valamint Kassák lapjait – *Alkotás*, *Kortárs* – majd 1949-ben a „népiek” folyóiratát, a *Választ* is betiltják, Füst Milánt, Hamvas Bélát, Határ Győzöt, Kassákot, Kodolányit, Németh Lászlót, Pilinszkyt, Szabó Lőrincet, Szentkuthy Miklóst, Tamási Áront, Weöres Sándort és az „újholdasokat” stb. kiszorítják a szellemi életből).

Tamási Lajos ezekben az években visszafoghatatlan érdeklődéssel veti rá magát a könyvekre. A világirodalom klasszikusai közül Zola, Balzac, Anatole France, Lev Tolsztoj, Solohov művei hatnak rá elsősorban. A magyar irodalmon belül a Tolnai Lajos – Móricz Zsigmond – Németh László – vonulat alakítja szemléletét, s miután volt tanárai (Féja Géza, dr. Lakatos László) a népi irodalom iránti érdeklődéssel oltották be, a szociográfiák körében is igyekszik alaposan tájékozódni. Úgy véli: a népi demokratikus társadalmi berendezkedést tollával is „szolgálnia” kell, mert ez az ország felvirágoztatásának egyedül lehetséges útja-módja. Ars

poétikáját is ilyen irányú elkötelezettsége határozza meg: „A verset szerszámként fogom: / hajlik és harcol velem, / sarló, kalapács rokonom, / kék ég a műhelyem. /.../ A költő álljon – mondom én – / zászlónak föl a szélben, / új harcban, új Petőfiként / ellenség rossz tüzében” (*A harmadik szerszám*). Ez az ars poétika jól illeszkedik a korszak jelszavához („Lobogókn: Petőfi”), és semmivel sem sablonosabb, mint a korabeli, Sztálint és Rákosit éltető költői kórus harsogása.

1948-ban Tamási mint pártmunkás a BM-hez kerül, a közigazgatási szférában dolgozik; de egyre rosszabbul érzi itt magát (nyilván akarva-akaratlan tudomást szerez az ekkor már javában folyó koncepciós perekről). 1950-ben, a Rajk-per után többedmagával eltanácsolják, s ő az Írószövetség pártszervezetéhez kéri át magát. Csakhamar megjelenik a Szépirodalmi Kiadónál – Illés Endre és Vas István gondozásában – korábbi verseiből összeállított első kötete (*A harmadik szerszám*), amelyet József Attila-díjjal jutalmaznak. 1950-53-ban ő az Írószövetség elnökségének titkára, s mint a parasztság sorsa iránt is fogékony „munkás-költő”, az ekkoriban szervezkedni kezdő erős népi szárnyhoz csatlakozik (*Benjámín László, Cseres Tibor, Erdei Sándor, Fekete Gyula, Földeák János, Gereblyés László, Gergely Mihály, Kónya Lajos, Kuczka Péter, Major Ottó, Molnár Zoltán, Sipos Gyula, Szüdi György, Varga Domokos, Vészi Endre* stb.). Szó sem volt ekkoriban „urbánus – népi” megosztottságról; az ekkor már neves-tekintélyes Déry Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Örkény István, Tamási Áron, Vas István, Zelk Zoltán stb. is velük rokonszenvez, hozzájuk áll közel (nem az ún. „moszkovitákhoz”, a Hatalom embereihez). A lakkírozó és sematizáló „szoc. réal” (a Szovjetunióból hazaszármaztatott „szocialista realizmus”) ellenében – amelyet ekkoriban Révai József és sajnos, Lukács György is tüzzel-vassal elterjeszteni kívánt, miközben fennhangon minduntalan a „sematizmus”-t ostorozták! – ők valódi tényfeltáró, szociografikus jellegű „valóságírodalmat” próbáltak teremteni, amely felelmesíteti a népet és ráébreszti a politika szereplőit arra, hogy mit vár tőlük a nép. Persze, ez az egész küzdelem /is/ illuzórikus volt, hiszen Rákosi és a pártvezetés tudván tudta, hogy mit vár a nép, csak hogy ők szándékosan Moszkva utasításait követték, és egy nép-idegen, „kiszolgáló” irodalmat szerettek volna látni maguk körül, amely totalitárius politikai gyakorlatukat népszerűsíti. Így hát természetesen szó sem lehetett megbékélésről a népképviselést vállaló írók és a Hatalom között.

Kolozsvári Grandpierre Emil így emlékszik vissza az ifjú Tamásira: „Abban az időben mindenki mindenkire gyanakodott”, érthető hát, hogy Tamásit is „szinte tapintható gyanú fogadta, hiszen a Belügyből jött” („sokan úgy vélekedtek: onnan küldték a nyakunkra”). Azonban „amilyen vastag volt ez a gyanú, olyan gyorsan szétfoszlott; mint a nap a felhőt, úgy törte át Lajos kristálytiszt, őszinte, becsületes lény a gyanakvás légkörét. Még meg sem melegegett a szövetségben, máris megszerettük. Gyorsan tájékozódott az Írószövetség dolgaiban, távol tartotta magát a klikk-szellemtől, jó ösztönrel ismerte fel a tehetségeket. Csakhamar mindenki megbízott benne...” (*Arcvonások*, in: Tamási L.: *Hazatérés* c. posztumusz kötetében, a *Tiszteletadás* c. részben; Bp. 1993. 253-54. p.). Major Ottó hasonlóképpen főhajtással szól róla: „A Belügytől jött, fiatal munkásköltő, nevét csupán néhányan ismerték – akkor publikálta első verseskötetét. /.../ Emberi tisztaságával és tisztességével, közvetlen és őszinte viselkedésével hamar megnyerte társait. /.../ A Szövetség történetének legizgalmasabb és legdrámaibb korszakában – 1953-56-ban – bizonyosságot tett róla, hogy igaz ügyet képviselni csak etikus magatartású és erős jellemű ember képes” (*A tisztaság dicsérete* uo. 256-57. p.). Tamási Lajos második kötete (*Munkások*, Szépirod. K. 1952), amelyben öneszmélésének folyamatát, tágabb értelemben vett sorstörténetét örökíti meg áradó, széles sodrású, mívesen csiszolt ciklusok sorozatában (*Dunántúl, Kiserdő, Munkások, Csillag, Napsütés, Vonatok, Őrségen*), ugyancsak elnyeri a József Attila-díjat. A korszak népi értelmiségének útja rajzolódik ki benne szimbolikusan: a szinte „mesebeli” kímelkedés az

alulra-szorítottak életviszonyai közül, a „legkisebb fiú” győzelmes térhódítása az új társadalomban, aki a perifériák lakóiban szunnyadó természetes lelki tisztaságot és erkölcsi igényességet hozza magával, és aki – történjen bármi – hű marad ahhoz a közeghez, amelyből útjára indult. Épp ez a *hűség vezeti az első kétélyek felé*.

1952 nyárvégén szembesül első ízben nyíltan a vidék valós helyzetével. Cséplés után néhány napot tölt falun, s megdöbbenve tapasztalja: a parasztok dühödt nekikeseredéssel szidalmazták Rákosit, lázonganak a „padlások lesöprése” miatt. „Egy vészterhes éjszaka képével indultam vissza – emlékezik később (Kónya Lajos sorsát megidézve temetése alkalmából – kézirat, részletei megjelentek: *Megkoloncolt sólyom* ÉS 1982. aug. 13.). – Hajnalban valaki felgyújtotta a tanácselnök szalmakazlát, s az egész fölboldult falut bevilágította a magasra csapó s ellobbanó lángcsóva”. Mint egykoron az Ady-megénekelte „*grófi szérűn*”. Egy *falusi gyűlésen* c. versében pedig azt a kínos néhány percet örökíti meg, amikor ő – mint „pesti szónok” – az elnökségben feszengve néz alá a parasztokra, akik „hallgatagon, / köhécselésbe, pipafüstbe / húzódva figyelték a szót”, s érezte, milyen távolra került tőlük („idegesen rángattam közben / a lángoló drapériát”). Majd otthon, Értényben éli át az igazi döbbenetet: nagyszülei /is/ éheznek! „Annyijuk se volt, hogy csak kenyérrel / kínáljanak, tördelte két kezét / öreganyám, hogy röstelli /.../ rántottleves volt csupán az ebéd”. Költőnk a szégyen mardosta: „kerestem a lélek és az emberség szavát / éreztem, hogy valaki rám szól nyersen, /.../ rendelkezik, büntet az én nevemben / s én hallgatok és úgy megyek haza / Erzsébetig, hogy fegyverropogásként / kísér el a szív robaja” (*Egy estém otthon* – a cím nyilvánvalóan szándékos visszautalás a Petőfi-versre).

Ezeket az első jelzéseket azonban még nem vette egész komolyan, illetve nem általánosította őket. Azt hitte: „múló zavarokról van szó”. „Jóhiszeműségünk, ostobaságunk, tudatlanságunk, önámító reménységünk a forradalomban megállítottak a végiggondolásban – emlékezik később. – Eltitkolt aggályainkat magunk ellen fordítottuk, és a kör bezárult.” Aztán egy fogadáson Rákosi mintegy véletlenül, futólag odaveti neki: „Úgy hallom, hogy maga még nincs megpatkolva... Csakhamar segítünk magának!” S 1952 őszén pártfőiskolára küldik – az Ajtósi Dürer soron levő Oktatási Központban végez el egy tanévet. Paradox módon épp itt döbben rá: valóban nagy baj van! – az eszme és a gyakorlat végzetesen különvált egymástól. Révai az *Előadói Iroda* rendteremtő eligazításán 1952 szeptemberében arra figyelmezteti az írókat, hogy kétségeiket nem szabad kifejezniök: „a megtántorodás az eszmei gyöngeség jele”. A napi-politika igazolására, közvetlen szolgálatára akarta őket rászorítani, miközben a társadalmi elkeseredés egyre inkább nőtt (Györffy M.: *id. interjú*).

1953. márc. 5.-én megérkezik a hír: Sztálin meghalt... Az egész ország fellelegzik. A Szovjetunióban megindul az „olvadás” (amit Ilja Ehrenburg híres regénye megrázóan örökít meg). „Az a politikai földrengés, amely 1953 nyarán megrázta az országot – folytatja az emlékezést Tamási (uo.) – egyszerre zavarral és örömmel töltött el bennünket. Úgy éreztük, hogy ki nem mondható kétségeinkre is választ találhatunk, s ma már érik az a reális megítélés, hogy az egész magyar munkásmozgalom, a szocializmus nagy ügye történelmi alkalmat és lehetőséget kapott, hogy megújítsa önmagát, fölszámolja az ellentmondásokat, megszüntesse és jóvátegye az eddig csak suttogva emlegetett, de nyilvánvalóan durva törvénysértéseket”. Természetesen, ekkor még a reformkommunista írók egyikének hite sem rendült meg a szocializmus *eszméjének* megvalósíthatóságában, csupán a politikai gyakorlatot szerették volna korrigálni.

1953. jún. 13-án Moszkvába rendelik a magyar párt- és állami vezetőket. Rákosit, Gerőt teszik személyesen felelőssé a Magyarországon kialakult helyzetért („a rendszert népi fölkelés fenyegeti”). Rákosit utasítják, hogy adja át a miniszterelnöki posztot Nagy Imrének

(az MDP főtitkára azonban ő marad – így bizonyos értelemben „kettős hatalom” jön létre). Az MDP Központi Vezetősége (továbbiakban: KV) jún. 27-28-ai ülésén meghirdeti „az új szakasz” politikáját (részleges amnesztia a politikai foglyoknak, az internálótáborok feloszlata, enyhülés a parasztpolitikában, az iparosítás ütemének csökkentése, a koncepciós perekben elítélt kommunisták rehabilitációjának megindítása stb.). Júl. 4-én megalakul a Nagy Imre-kormány (csak hogy a Szovjetunió továbbra is fenntartja az ún. „kézi vezérlet” Gerő Ernő miniszterelnök-helyettes és belügyminiszter révén). Az Írószövetség reformkommunista és népi elkötelezettségű tagjai egyöntetűen felsorakoznak Nagy Imre programja – az „emberarcú szocializmus” ügye – mellett. Az ún. „íróellenzék” (melynek legismertebb tagjai *Aczél Tamás, Benjámin László, Déry Tibor, Háy Gyula, Kónya Lajos, Kuczka Péter, Lukácsy Sándor, Méray Tibor, Tamási Lajos, Zelk Zoltán*) élesen fellép a resztalinizációs törekvések ellen. Voltaképpen ők vállalják a legnagyobb kockázatot (belülről szembeszállni a diktatórikus hatalommal, amikor az még ereje teljében van!), hisz bármikor lecsaphat rájuk is a bárd... Az Írószövetség elnöke *Veres Péter* lesz, titkára *Erdei Sándor*, párttitkára pedig *Tamási Lajos* – mindent megtesznek azért, hogy az új reformpolitika számára szilárd bázist teremtsenek (v. ö.: *A XX. század krónikája*, Officina Nova K. 1994. 777-786., ill. 802. p. – valamint: Pomogáts Béla: *Irodalmunk szabadságharca 1956.* – Gondolat K. 1989. – *Előzmények* c. fejezet).

* * *

Tamási Lajos *költészete* megfrissül-megpezsdül, új színekkel gazdagodik ezekben az években. Versei mint „kürtszó” harsannak, s mint hajnalonta a gyárkürtök, ébresztenek, tevékenységre szólítanak (*Kürtök, Fejem fölött már derűs éggel, Sólommadár* stb.). Életképek sorában mutatja be a szívéhez oly közelálló kisembereket, azoké minden együttérzése, akiket mindig megaláztak a történelem során (*Öreg Kovács, Kék Sandri, Öreg munkás temetésén, Magvető, Búcsúpohár, Dal az aratóknak, Az első villamoson* stb.). 1955-ben megjelenő kötetét (*Dal az iffúságról*) áradó, erős zeneiség, játékoság, könnyed derű jellemzi. Akad persze egy-két sablonosabb vers is benne (az „osztályharc” zsargonjával átszöve, mint pl. *A kiáltvány, Taggyűlésen* stb.), de az üde, muzsikáló sorok többnyire feledtetik a meg-megdöccenő szólamszerűséget.

Személyes élete is virágba borul ezekben a tettvággal, lendülettel teli években. 1953 tavaszán ismeri meg az akkor friss-diplomás, húszesztendős Radich Magdolnát, aki egy szép napon az Írószövetségbe visz levelet a Művelődésügyi Minisztériumból. Az ifjú párttitkár rögvest beleszeret (kettejük elementáris erejű találkozását leheletfinom érzékletességgel Benke László örökíti meg *Sértők és sérültek* c. regényében, Hét Krajcár K. 2001. – 314-17. p.). A hirtelen fellángoló szerelem poétikus varázsát több dal-könnyedségű vers is őrzi. „Neved mögül / valaki szólít / hangodban kék ég / fodrozódik / s gondolatom mögött talállak / hetek óta vagyok nálad / anélkül, hogy bevallanálak” (*Könnyebb vagy a mosolygásnál*). Vagy: „Muzsikaszó vagy a szívemben /.../ varázsütés van a szemedben / s olyan fényesség ölel engem, / hogy csupa ezüst, arany a szívem” (*Muzsikaszó*). A fellobbant szerelemből csakhamar házasság lesz (az esküvő – a kor „divatjának” megfelelően – sebtiben zajlik: a tanúkat az utcáról kéri fel). Zugligetben, a „hegyen”, egy vadregényes kertes házban találunk otthonra (*Alkony u. 5.*) – köröskörül zúgó erdő, örökzöld fenyőfákkal, a kertben dúsan pompázó meggy- és cseresznyefák, virágzó jázminbokrok. Közös boldogságuk színtere ez a „mesebeli” ház, az Örökkévalóság sűrűsödik itt a Pillanat csodájában. „Mert az úton a lomb közt / éppen szíveddel szemközt / a jázminbokor fényben / gyönyörű asszony jött”. Magdus egy életre jegyezte el magát vele, bár sejtette: nem lesz könnyű sorsa a „piros futó” mellett, aki nem tud, nem akar hosszasan időzni, megpihenni hófehér, „könnyű, meleg” szirmain. A „futó” (itt kettős értelmű szó: futó növény, illetve az örökké álmai-eszméi után futó költő)

kérleli: „Jázminbokor, légy nekem az / édes irgalom / ha megállok: összeomlok / magam elhagyom, / ne köss meg nagyon / valamit még, valamit még / el kell mondanom...” (*Mert az úton a lomb közt...*). A kérés meghallgatásra talált: felesége mellett a költő „szabadon” járhatta-futhatta a maga göröngyös útját, s bár az csakhamar vesszőfutássá változott, Magdus jóban – rosszban kitartott mellette...

Első lányuk, Anna születését (1954 június) költőnk ujjongó ciklussal ünnepli – csak úgy árad belőle az apai büszkeség, gyöngédség: „Naphosszat lábujjhegyen járunk / hogyha beszélünk: suttogunk. / Kéthónapos parancsnokunk / már nagy fegyelmet tart minálunk” (*Kicsi még a mi lányunk*). Aztán alig két év elteltével (1956 május) megszületik második kislányuk, Juli is – akit ugyanolyan féltő-óvó szeretettel vesz körül. Neki is ír majd később egy kedves „tanmesét” a róka-ravasz világról (*Esti mese Julinak*). Az otthon: menedék költőnk számára, ahol – ha harcaiban megfárad – védelmet, szeretetet, szilárd háttérrel talál (*Szorít engem az idő, Betegség, Küzdő napok* stb.).

A „hegyen” költőtársak népes csapata veszi körül. A közelben lakik *Devecseri* Gábor, *Kis Ferenc*, *Kónya Lajos*, *Koczogh Ákos*, *Sipos Gyula*, *Szabó Pál*, *Varga Domokos* stb. A családok össze-összejárnak, segítenek elviselni egymásnak a megélhetés szempontjából korántsem könnyű éveket. Költőnk nem feledkezhet bele a magánélet csöndes lírájába – s bár „szívében egy halk szavú, nyílt hegedű szól”, tudja: felelősséggel tartozik népének és az országnak mindazért, ami történik. A tennivalók mindinkább sűrűsödnek, s mintha lassan-lassan felderengene a kibontakozás útja is. A kulturális élet fellélegzik egy rövid időre Révai visszaszorítása következtében (a korszak politikai harcairól, a Nagy Imre-kormány eredményeiről lásd: *A XX. század krónikája*, 786-802. p.).

1954. júl. 7-8-án az Írószövetség közgyűlése megvitatja a Szabad Nép márc. 15-ei számában közzétett irodalompolitikai célkitűzéseket (az irodalom legyen a „népsorsban – nemzetben” való gondolkodás letéteményese, ne várjanak tőle közvetlen politikai szolgálatot stb.). A közgyűlés jóváhagyja az azt megelőzően hozott személyi változásokat: *Veres Péter* marad az Írószövetség elnöke, *Erdei Sándor* a főtitkára, mellette *Aczél Tamás* és *Urbán Ernő* a két titkár. Ekkor már *Tamási Lajos* a párttitkár. A vezetőségbe bekerül néhány – addig háttérbe szorított – jelentős író is (pl. *Nagy Lajos*, *Németh László*); viszont *Sinka István*nak és az Újhold körének „rehabilitálását” visszautasítják (v. ö.: *Rainer M. János: Az író helye – Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953-56*, – Magvető K. 1990. 106-115. p.).

1954 augusztusában Nagy Imre kezdeményezésére megalakul a Hazafias Népfront – ami egyértelmű nyitás a demokratikus/abb/ közélet felé. Az Írószövetség novemberi párttaggyűlésén Tamási Lajos a *referendumában* átfogóan vizsgálja az 1953 előtti irodalompolitika elvi és módszertani hibáit (a diktatórikus pártirányítást téve felelőssé az irodalmi sematizmusért). Ezt az irányvonalat támogatja az *Irodalmi Újság* (a továbbiakban: *IU*) is (v. ö.: *Rainer M. J. i. m.*: 130-36. p.). 1954 decemberében *Veres Péter*t és *Tamási Lajost* küldi ki az Írószövetség a szovjet írók II. kongresszusára, ahol már érezni lehet a politikai változások előszelét. Tamási feljegyzése szerint az egyik felszólaló – szembefordulva a hamis „szoc. réal”-doktrínával – nyíltan hangoztatta: „Az irodalomnak nem az a feladata, hogy áltassa, hanem hogy eddze az embert!” (lásd: *Kónya Lajosról* írt visszaemlékezése – kézirat). Az Írószövetség elnökségi pártcsoportjának 1955. jan. 14-ei tanácskozásán Tamási beszámol írótársainak a kongresszuson elhangzottakról, s hangsúlyozza: „leleplező” irodalomra van szükség, a hibák feltárása a legfontosabb feladat.

Csak hogy a legfelső pártvezetésben már 1955 *koratavaszán* megkezdődik a „visszarendeződés” (azaz a Nagy Imre által képviselt reformfolyamat visszaszorítása). A KV 1955. márc. 2-4-ei határozata elítéli a Hazafias Népfront „nacionalista” jellegét, s Nagy Imrét teszi

felelőssé a jobboldali nézetek térhódításáért. A KV ápr. 18-ai ülésén aztán súlyosan megbélyegzik, leváltják, s Rákosit visszahelyezik régi hatalmába (v. ö.: *A XX. sz. krónikája*, 802-804. p.).

De a reformfolyamatot ekkor már nem lehet rendeletekkel feltartóztatni! Tamási az Írószövetség MDP-aktívájának 1955. márc. 22-ei ülésén elismeri ugyan a „jobboldali veszélyt”, de határozottan leszögezi: „Nem szeretném, ha az irodalompolitika gyakorlatában olyan időszak következne, amelyik a KV határozatait rosszul értelmezve szót emelne minden olyan mű ellen, amely hibákra, negatívumokra mutat rá” (*Rainer M. J.*: i. m. 163. p.). Hiszen az irodalomban egy „új reformkorszak” van kibontakozóban! Sorra jelennek meg a társadalom belső keresztmetszetét, a népellenes hatalom természetét máig érvényes hitelességgel átvilágító művek (Déry Tibor: *Niki*, Háy Gyula: *Varró Gáspár igazsága*, Kuczka Péter: *Nyírségi napló*, Sarkadi Imre: *Igazság*). Az *Új Hang*, az *IU*, sőt a *Magvető Kiadó* is az új szellemiség élére áll, természetesen intenzív támadások közepette – aminek szócsove részint a *Csillag* c. folyóirat volt, de még inkább a pártsajtó, különösen a *Szabad Nép*. A KV-ben az a lesújtó vélemény alakult ki, hogy az Írószövetség „ellenforradalmi” gócponttá vált. Az új kormány népművelési miniszterhelyettese, Kállai Gyula – aki maga is saját bőrén tapasztalta meg Rákosi börtöneit – kezdetben támogatta, de azután fékezni próbálta az irodalom „szabadságharcát”, félvén, hogy az alágördülő lavinát nem lehet majd megállítani.

Tamási Lajos *Most küzdöm végig* c. verse az *IU* 1955. aug. 20-ai számában megrendítő őszinteséggel vall kinkeserves, „széllal szemben” vívott harcukról, saját vívódásairól. Már-már megkérdőjeleződik benne az Eszme igazsága is, hiszen az önnön ellentétébe fordul, ha csak tűzzel-vassal lehet végrehajtani. „Oly egyszerű volt sorsod logikája / hogy: becsület vagy hitvány árulás / hogy: tűz vagy víz, / hogy: halál vagy élet, / de most ezer gomolygás összefut / töprengve zúg föl mély húron a lélek, / hátad mögött is felkérdez az út”. Úgy érzi: népe kérdéseire neki személyesen is felelnie kell, ország dolgában nem hunyhat szemet. „Nehéz vagy könnyű? – Beleroskadok? / Csak annyit érek, amennyit vállalok. / Mert szívemben a jövőt hordozom /.../ Úton vagyok, s magamnak panaszlom: / most küzdöm végig elmulasztott harcom” (a vers majd *Előszó* címen kerül be *Keserves fáklya* c. kötetébe).

1955. okt. derekán összehívják az Írószövetség elnökségének pártcsoportját és a pártszervezet vezetőségét. Erdei Sándor készíti el – Tamási Lajos jóváhagyásával – közös állásfoglalásukat (*Tézisek az IU szerkesztési problémáinak vitájához*), amelyben visszautasítják az „ellenforradalmár” címkét, s tiltakoznak a „szigorítás” politikája ellen. A közösen elfogadott *Memorandumot* ismert párttag-írók-újságírók – színészek – rendezők – zene- és képzőművészek – a szellemi élet tekintélyes képviselői írják alá (összesen 59-en). Az MDP – válaszképpen – 1955. nov. 10-13-ára háromnapos taggyűlést hív össze, amikor is a listán szereplőket egyenként nyomás alá helyezik. Többségük – érthetően – visszavonja aláírását; aki nem, azt szigorú pártbüntetésben részesítik (Aczél Tamás, Benjámin László, Déry Tibor, Losonczy Géza, Szervánszky Jenő, Zelk Zoltán szigorú megrovást kap, Haraszi Sándort, Vásárhelyi Miklóst a pártból is kizárják. – Minderről bővebben: *Rainer M. J.*: i. m. 198-200, ill. 212-14. p. – valamint *Pomogáts Béla*: i. m. 23-27. p.).

1956. febr. 24-én Hruscsov felszólalása az SzKP XX. kongresszusán a hazai szellemi életben egyelőre – látszólag! – nem hoz enyhülést. Sőt! Márc. 29-ére ismét összehívják az Írószövetség elnökségi pártszervezetét, s lefejezik az „ellenforradalmi” gócot: *leváltják Erdei Sándort, Tamási Lajost*, akiket pedig a tagság egyöntetű tisztelettel övezett. *Fekete Gyula* később a legnagyobb elismeréssel szól Tamási párttitkári közszerepléséről: a korabeli Írószövetségnek szinte „családfője” volt a maga 32/33 évével, „a gyilkos vitákban szétszabdalt íróársadalom a titkos szavazásokon is bizalmat szavazott neki” (*Hiányérzetünk*,

– in: *Hazatérés*, 241. p.). Erdei Sándor pedig így idézi meg közös nagy küzdelmeiket: „a felsőbb pártszervek funkcionáriusaival folytatott különféle vitákban mindig kiállt az új törekvések mellett. Érvelését emberi tartása, erkölcsi szigorúsága hitelesítette” (*Évfordulóra*, – uo. 239. p.).

Az SzKP XX. kongresszusa aztán valóban elindította a lavinát... Az Írószövetség élére újonnan kinevezett vezetők (Tamás Aladár főtítkár, Máté György párttitkár) képtelenek szót érteni a tűzbe-lázba jött írótársadalommal, s az 1956 ápr. 24-ére összehívott értekezleten a vezetőség le is váltja Tamás Aladárt, helyette *Képes Gézát* választják főtítkárrá. Ekkorra már a lengyel és a cseh sajtóban is fölerősödik a sztálinizmust bíráló hang, itthon pedig elkezdődnek a nyílt polémiák a *Csillag*, *Új Hang*, s a megújult *IU*. hasábjain a XX. kongresszus irányvonaláról, a pártosság – dogmatizmus – sematizmus problémáiról. A vitás közlési problémákban – az írók bizalma alapján – Képes Géza, Tamási Lajos, Veres Péter illetékes állást foglalni. Az ő ítéletüknek mindannyian önként alávetik magukat (v. ö.: Rainer M. J.: i. m. 242-43. p.).

1956 júniusában a DISz által támogatott *Petőfi Kör* (amely 1955 márciusában alakult az egykori „újholdas” Lakatos István költő kezdeményezésére, s vezetője Tanczos Gábor lett) intenzív harcba kezd *Nagy Imre rehabilitációjáért*; mire a Szabad Nép ösztüzet nyit mind a Petőfi Körre, mind az *IU*-ra. Csakhogy a palackból kitört szellemet már nem lehet visszazárni! Az MDP KV júl. 18-21-ei ülésén a szovjet küldöttség Rákosi felmentését javasolja – ugyanakkor a még nála is „sztálinistább” Gerő Ernőt nevezik ki első titkárnak. A közgyűlésre készülő Írószövetség viszont – mint politikai „ellencentrum” – egyre élesebben követeli az „ellenzéki” írók – újságírók ellen foganatosított szankciók megszüntetését, az irodalmi élet teljes szabadságát stb. (v. ö.: Háy Gyula: *Az írók közgyűlése előtt IU* szept. 8.). Majd az *IU* szept. 15-ei számában Erdei Sándor: *A műveké a szó*, valamint Tamási Lajos: *Összegezés és előretekintés* c. írásai mintegy radikalizálják a közhangulatot. Tamási visszaül az 1954-es közgyűlésre, amikor még nem mertek eléggé határozottan Nagy Imre mellett kiállni, s – az akkori tanulságokat levonva – javasolja, hogy az írók most egységesen vállalják a XX. kongresszus szellemének képviselését. Legfőbb feladat tehát az új célok megfogalmazása.

A szept. 17-ére összehívott közgyűlésen a KV képviselőjében Kállai Gyula mond beszédet. Csendesíteni próbálván az indulatokat, a jobboldali veszélyre hívja fel a figyelmet. Ennek ellenére a *Képes Géza főtítkári beszámolóját követő felszólalások sorra kiállnak Nagy Imre mellett, követelik a törvénysértések megszüntetését, a közélet tisztaságát, az irodalmi élet teljes szabadságát* (az *IU* szept. 22-ei száma lehozza a beszámolót és a felszólalásokat is). Végül titkos szavazással új, 25-tagú elnökséget választanak, amelyben a „népiek” éppúgy helyet kapnak, mint a „reform-kommunisták” (elnök: Veres Péter, két társelnök: Háy Gyula, Tamási Áron, vidéki titkár: Molnár Zoltán, a vezetőség tagjai: Németh László, Örkény István, Tamási Lajos, Zelk Zoltán), sőt az általános köztekintélynek örvendő Illyés Gyula, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc is az elnökség tagja lesz. Tamási Lajos bekerül az *IU* szerkesztőbizottságába (amelynek vezetője Hámos György, majd leváltása után Enczi Endre, hangadó publicistái pedig Aczél Tamás, Méray Tibor, s a Rákosi börtönéből frissen szabadult, épp csak rehabilitált Pálóczi-Horváth György).

Október 6-án, Rajk (újra)temetésén Nagy Imre is jelen van (Rákosi – Gerő Moszkvában, Kádár János pedig – aki Rajk elítélésekor a belügyminiszter volt! – Kínában). Az egész nemzet közös, eszméltető gyásza ez – elszántak, némák a tekintetek. Tamási Lajos megrendült / megrendítő gyászversben rögzíti a pillanatot: „Itt állok vérben és esőben / a Kerepesi úti temetőben / örökös szegyenemben. / Itt négy koporsó érce sír, / föltépi a gyászdobok hangját, / s távírókon dadog a hír: / mit ér a ciprusi szabadság? / Mit ér legszebb

hevületünk és / mit ér a hősök harca? / A testvérgyilkosság sötét / árnyéka hull a Duna-partra” (*Három ciprusi görög kivégzésére*).

Az IU okt. 20-ai számában megjelenik az Írószövetség pártszervezete vezetőségének okt. 17-ei határozata („előrevívő cselekvés csak a megtisztult párttól várható”! – tehát új, demokratikusan megválasztott pártvezetésre van szükség, amely az immár elkerülhetetlen változások élére áll). Ekkor már napirenden vannak a munkásgyűlések (a jún. 28-ai pozsonyi felkelés, majd a lengyel munkásság radikalizálódása indította el a szolidaritást kifejező megmozdulásokat szerte a „szocialista” Köztes-Európában – csak hogy Lengyelországban Gomulka, a párt első titkára, a reformok élére állt!). Az egyetemi ifjúság is radikalizálódik, okt. 21.-én megalakul a MEFESz, nemcsak Budapesten, hanem szerte az ország felsőoktatási intézményeiben. Okt. 22-én a műegyetemisták 16 pontban foglalják össze a magyar nemzet követeléseit; ezzel egyidejűleg az írók is készen állnak arra, hogy szolidaritásukat fejezzék ki a lengyel eseményekkel kapcsolatban, s élére álljanak a hazai közélet demokratizálásáért indított küzdelemnek. Okt. 22-én este telefonon érkezik a hír a Műegyetemről az Írószövetségbe, hogy 23-án d. u. 2 órakor az ifjúság szolidaritási tüntetést szervez a Bem-illetve Petőfi-szobor elé. Ekkor már az írók is készen állnak a maguk *kiáltványával* (amelyben ők is – az egyetemi ifjúsághoz hasonlóan – követelik a szovjet csapatok kivonását, Nagy Imrét vissza a kormányba, az 1953-54-es reformkezdemények folytatását, sztrájkjogot, többpártrendszerű, szabad választáson alapuló demokráciát, vélemény- és sajtószabadságot stb. stb.). A korszak hiteles történéseit ma már több szakmunka is elemzi-ismerteti (lásd: Rainer M. J.: i. m.. 329-44. p. – *Standeisky Éva: Az írók és a hatalom /1956-63/* – az 1956-os Intézet kiadványa, Bp. 1996. – *Kahler Frigyes: A szabadság tizenkét napja Magyarországon, Napi Magyarország* 1999. okt. 22. sz.- 21-24. p. valamint *Pomogáts Béla: i. m. 47-91. p.*). Az írók álláspontjáról, törekvéseiről pedig a legalaposabb – és leginkább valós – képet az Írószövetség 1956. dec. 28-án tartott közgyűlésén készült *Jegyzőkönyv* kínálja, amely az *Oly sok viszály után* c. antológiában teljes terjedelmében megjelent (Amsterdam, 1989. – a *Forum* sorozat 7. köteteként, 42-94. p.). A kötetet Benke László szerkesztette, a szerkesztői tanácsadók az egykori események centrumában álló Cseres Tibor, Fekete Gyula, Molnár Zoltán és Tamási Lajos.

A korszak dinamikus lendületét, kétségeit-reményeit, az ide-odahullámzó eseményeket – eszmeiség és gyakorlati valóság vajdó vitáit, a megújulásba vetett hitet Tamási Lajos széles sodrású, lázas rapszodiákban örökíti meg (*Nyárvégi viharok, Rapszódia a józanságért, Keserves fáklya* stb.).

A *Nyárvégi viharok* allegorikus utalás az országban zajló, reformokra szomjazó, hol ide – hol oda „billenő” hangulatra, a bensőleg érlelődő, elodázhatatlan változásra. Magával a versformával, a lüktető ritmikával is sugallja a költő: a történések rendkívüli intenzitással peregnek-forognak, feltartóztathatatlanul közeledik a „robbanás”, amit vár, sürget – de fél is tőle: érzi, a „tisztító vihar” majd mindazt elsodorja-lerombolja, ami eddig *látszat*-biztonságot kínált neki magának is. A tikkadt Természet esőre szomjazik: „Torlódnak súlyosan az égnek lobogó fellegei / felzúg az esti szél, fekete hárfáit megzengeti /.../ Elpilledt virágok rezzenő, fölriadt harangja szól, / gyanakvó szarvas a zengetett szelekre rászimatol”. Aztán hirtelen-váratlan mozgásba jön minden, ember-állat rémülten menekül... „Behúzott nyakak és toporgó lábak és lesunytt fülek / öreg fák gyökerét görcsökbe rántja a vak rémület”. Költőnk nem hagy kétséget olvasóiban afelől, hogy körötte-köröttünk, sőt benne- bennünk zajlik az égháború: „Villámok cikáznak, ragyognak földtől a fellegekig, / nagy tűzük megéget, szívem is, lelkem is sebesedik /.../ Ez az én gyönyörű, világot teremtő vihar-korom, / ujjongva köszöntöm, s

keserű kínjait elátkozom. / Azt zúgja: állni kell, égni és elégni, nem hajlani. / Szikrázva vágnak szét s megölnek gyönyörű villámai”.

A *Rapszódia a józanságért* már a várt-sürgetett vihar kitörésének pillanatában fogan. Népköltészeti, népmesei áthallások teszik még félelmesebbé a légkört: gonosz varázslatnak vagyunk szenvedő áldozatai – ettől kell magunkat megszabadítanunk. „Miféle démonoktól fricskázva, meggyötörve / ülsz és merengsz, asztalra könyökölve?” – kérdezi maga-magától, s rögtön válaszol is: „Sűrű zápor zörög a lombokon, / lelkem erős mozgását hallgatom”. Az önmegszólító vers felfokozott drámaisággal tárja fel előttünk azt az öngyötrő belső vitát, amellyel a költő korábbi illúzióinak (a „mesefa” csillogó, harmatos leveleinek) aláhullását szemléli: „Aranyos ágaid reccsenve törnek – fájnak, / zengésed, madarak fölverik holdfényes koronádat. / Vadrózsa ligetben gyomokkal fölverve jajdul az út, / lovukat vezetik, sírnak az eltévedt királyfiúk /.../ Iszapos folyóba zuhannak káprázó aranyhidak, / kantárom elszakadt, hogy tartom tájékos lovaimat? /.../ Béka ül, vízipók habzsolva siklik a tündértavon, / halottak nem szólnak, feküsznek makacsul, hallgatagon...” Természetesen, itt is egyértelműek az utalások (a koncepciók perек áldozataira, a hazugság-összjátékra, amelyben a „diadalmas világnézet” mint megvagyott „üdv történet” indult világmegváltó útjára stb.) – de mindvégig megmarad a vers a mesei transzformáció keretein belül! Itt az ideje, hogy szertefoszlassuk a csalóka káprázatokat – véli költőnk – s szembenézzünk a leplezetlen valóval: „aranyos kastélyban véres a kincs, / Árgyílus hűtlen lett, Ilona csókjának varázsa nincs”. Csak a teljes, elfogulatlan őszinteség menthet meg bennünket: „Mese-fa hullása nekem fáj, hogyha fáj valakinek, / ágaid véresek, életem, sorsom is beleremeg. / Nekem fáj: sírva is töröm én varázsolt ágaidat, / papíros rózsáért nem adom emberi álmaimat /.../ Mese-fa ágaid, papíros rózsáid megtéped, elhajítod, / fiaid-lányaid merészen, szabadon dalolni megtanítod. / Itt állunk készen sok dalod boldogan elzengeni, / szabadság rózsáit pirosuló vérünkkel megfesteni”.

Természetesen ekkor még maga sem gondolta komolyan, hogy néhány hét múlva a valóságban is ömleni fog a piros vér „a pesti utcán”... Hogy „a gyanakvással önérzetében megsértett nép” végül – sok-sok hallgatás-tűrés-szenvedés után – valóban elindul „az ember csillagának” melegét és fényét lehozni a földre. E nép sokáig hallgatta szótlanul a rászórt szidalmakat: hogy „éretlen és készületlen / a felnőtt emberi jogokra, /.../ hogy vétkezett valaha régen, / hogy bűnös-ként, féllábon állhat / a népek körében”. De egyszercsak megelégette – s elindult szidalmazói ellen. Költőnk, mint „*keserves fáklya*” „bukdácsolva – tapogatózva” halad előtte, keresvén – s egyúttal mutatván – az utat, mint egykoron *A tizenkilencedik század költői* élén Petőfi... Most már népével együtt sürgeti-várja a mindent elsöprő vihart: „Nyílj ki végre / forradalom, te örök álmunk / – vagy könnyűnek találtatunk és / a varjú ha károg utánunk” (*Keserves fáklya*).

Ugyanezen címen állítja össze e lázas napokban új kötetét, amelyben több versével is leteszi voksát az elkerülhetetlen változás mellett: „félre a helyben-topogást, / a toldozást, az alkudozást, / a sutogást, a lapulást, / hogy lobogjon megújulva lángod / forradalom /.../ Mit érdekel engem a dicsőség? / A szabadság nekem felelősség” (*Félre a helybentopogást*). Csak „a szikár napszámoslegények” s a munkások szava, véleménye számított, számít neki – az ő javukért, az ő jogaikért vállal minden kockázatot (szembefordulva a nép-ellenes párt-diktatúrával). Az egyenirányított, manipulatív irodalompolitika ellenében a művészet szabadságáért száll síkra (*Sírkoszorú, Az idő mértékét, Mit ér, ha szigorú vagyok, Gyanútlanul, ha verset írtam* stb.).

Új kötetének izzó-szép szerelmes versei (*Szerelem csodái, Hogyha fázom, Május este, Jaj, de sebesen fut* stb.) elárulják, hogy a költőben egységben él a „szabadság, szerelem” petőfies lázas lobogása. Felesége mindenben mellette áll, lelkesítő-buzdító társa, közösek eszméik –

eszményeik. A magánélet boldogsága nem visszahúzó erő tehát Tamási számára, hanem előrelendítő, támogató. Asszonya, két kislánya, az Alkony utcai kert nyújtja azt a biztos háttérrel, amelyben minden kudarc – fájdalom – siker és öröm szilárd megtartó erőt jelent mindannyiuknak.

* * *

Október 23-án az Írószövetség Bajza utcai székháza a felbolydult méhkaszhoz hasonlít. A titkárság és a pártvezetőség tanácskozik (aggódnak, hogy a felhevült diákság esetleg túllépi a kíváncsi határokat). A *Szabad Nép* címoldalon hozza Máté György és a pártvezetés elhatárolódó nyilatkozatát, ennek ellenére még a délelőtti folyamán a reformkommunista szárny küldöttsége (*Benjámín László – Háy Gyula – Szüdi György – Tamási Lajos – Zelk Zoltán* – végül is *Máté György* vezetésével) a pártszékházba megy, hogy tájékoztassa a KV-t a készülletekről, s kérje a tüntetés engedélyezését (velük egyidejűleg több más küldöttség is érkezik – hasonló céllal). Mező Imre és a budapesti pártbizottság kiáll a tüntetés jogosságáért (ők Nagy Imre pártján vannak), Gerő Ernő viszont egyértelműen elutasítja a kérelmet (egy ideig Kállai Gyula is jelen van, de ő aztán elmegy – nyilván nem akar felelősséget vállalni egyik oldalon sem). A rádió pár perccel 1 óra előtt beolvassa a tiltás szövegét, de alig félóra múlva már az engedélyezést is (v. ö.: *Standeisky* É. i. m. 32. p.). Párttagok sokasága indul a tüntetésre (részint azzal a céllal, hogy „mederben tartsák” az eseményeket). Az Írószövetség székházából kivonuló írók is csatlakoznak az ekkor már hömpölygő tömeghez, a Bem-szobornál Veres Péter felolvassa *kiáltványukat*. Majd mindannyian továbbvonulnak a Petőfi-szoborhoz, ahonnan az egyetemisták 16-pontos követelésének elhangzása után lyukas zászlókkal indulnak – „Gerőt a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!” s más hasonló jelszavakat skandálva – a Parlament, illetve a Rádió felé (hogy ott is beolvassák a 16 pontot). A Rádiónál azonban véres összecsapásra kerül sor az ávosokkal, s ekkor már vidéken is fellángolnak a harcok (az első halott Debrecenben van, este hatkor). A két egykori sztálindíjas író – Aczél Tamás, Nagy Sándor – a miniszterelnök-helyetteseket (Erdei Ferenc, Hidas István, Mekis József) unszolja, hogy hívják be végre Nagy Imrét a Parlamentbe; aki aztán hét órákor az országháza erkélyéről szöveget intéz a tömeghez, békés elvonulásra buzdítva. Csakhogy a tömegindulatot ekkor már nem lehet lecsillapítani! – A Városligetbe vonulva izzó haraggal ledöntik a gyűlölt Sztálin-szobrot, mire Gerő Ernő a rádióban „nacionalista jellegű”-nek nyilvánítja a tüntetést, „fasiszta csöcselék”-nek nevezve a felvonulókat, s kéri a szovjet katonai alakulatok bevetését. Éjjel aztán megkezdődik a tankok bevonulása.

Eközben a parlamentben egyre nagyobb a fejtelenség. Az íróküldöttséget csupán éjjel fél egy körül bocsátják Hegedüs András miniszterelnök elé, aki közli, hogy mindent megtesznek a nyugtalanság okainak megszüntetésére. S valóban: még az éjszaka folyamán kinevezik helyette Nagy Imrét – csak hogy a KV első titkára továbbra is Gerő Ernő marad, aki kiadja az általános tűzparancsot és kihirdeti a statáriumot (v. ö.: az Írószöv. fent említett *Jegyzőkönyve*, in: *Oly sok viszály...* 45/46. p.).

Október 24-25-én aztán megkezdődnek a fegyveres harcok országszerte. Pesten kialakulnak a „forradalmi centrumok” (a Jászai Mari téren, a Nyugatinál, a Deák- Baross- Széna-téren, a Corvin-közből, a Tüzoltó utcánál, a Bartók Béla úton, a Móricz Zsigmond Körtéren, az Illatos úton, Újpesten, sőt az Írószövetség Bajza utcai székházának környékén is holttestek hevernek szanaszét). Mindeközben persze már megkezdődik a közigazgatási apparátus átalakítása: megalakulnak a *forradalmi bizottságok* (önkormányzati szervek), a munkás- és katonatanácsok, a lakosság megszervezi az élelmiszer-ellátást stb. Nagy Imre okt. 24-ei rádióbeszédében a harcok abbahagyására szólítja fel a népet. 25-én azonban végzetes dolog történik: a Parlament előtt békésen gyülekező, Nagy Imre szövegére várakozó népet

gépfegyver-sortűz teríti le – mint utóbb kiderül: az ÁVH-sok lőttek a teret övező házak tetőiről, ablakaiból. Több száz halott maradt a téren.

Ezután – érthetően! – a felbőszült tömeg az ÁVH ellen fordul: megkezdődnek a lincselések, a pártház ostroma, többé senki sem képes úrrá lenni a kialakult helyzeten (v. ö.: Kahler Fr. i. m. – valamint *A XX. század krónikája* 828-29. p.). Szovjet utasításra Gerő Ernő is átadja a helyét Kádár Jánosnak. Csakhogy így is újabb „kettős hatalom” alakul ki...

Tamási Lajos emlékezete szerint (lásd: Györffy Miklós id. interjúja – részletei megjelentek *Piros-e még a pesti vér? címen* – in: *168 óra* 1992. okt. 23-ai sz. 10-11. p.) ezen a végzetes napon az írók tanácstalanul jöttek-mentek a Bajza utcai székházban, latolgatva, mit lehetne – kellene tenniük. A lövések hallatán s a futótűzként terjedő hírré gyalogosan indultak a Parlamenthez, de az utak már le voltak zárva mindenütt. Ő a Moszkva tér felé haladtában szoba elegyedett egy BKV-és munkással, aki egyre csak azt hajtogatta: „kire lönek ezek? kire lönek?” Felülve a 28-as buszra, mire Zugligetbe ért, már kész is volt fejében a vers: *Piros a vér a pesti utcán*. Otthon aztán nyomban papírra vetette, érezvén, hogy valakinek ki kell mondania azt a rettenetes fájdalmat és keserűséget, amit ez a drasztikus sortűz kiváltott a magyar népben – s benne, aki a nép „lelkiismeretének” tartotta magát. Hiszen *a „munkáshatalom” lövetett a munkásokra!* „Piros a vér a pesti utcán, / munkások – ifjak vére ez, / piros a vér a pesti utcán, / belügyminiszter, kit lövetsz? // Kire lövettek összebújva, / ti, megbukott miniszterek? / Sem az ÁVH, sem a tankok / titeket meg nem mentenek”. Érzékeiben – idegeiben még ott bujkál az áradó sodrás, a felvonuló menet hullámmozgása, szinte egybefonódik a 23-ai diadalérzettel a 25-ei döbbenetes élmény, s úgy érzi: harcukat most már semmi fel nem tartóztathatja. „Megyünk s valami láthatatlan / áramlás szívünket befutja, / akadozva száll még az ének, / de már miénk a pesti utca”. Küzdelmük nem volt, nem lehet hiábavaló: „Piros a vér a pesti utcán, / eső esik és elveri / mossa a vért, de megmaradnak / a pesti utcák kövei. // Piros a vér a pesti utcán, / munkások, ifjak vére folyt, / – a háromszín lobogók mellé / tegyetek ki gyászlobogót. / A háromszín lobogók mellé / tegyetek három esküvést: / sírásból, egynek, tiszta könnyet, / s a zsarnokság gyűlöletét, // s fogadalmat: te kicsi ország, / el ne felejtse, aki él, / mert úgy született a szabadság / hogy hullt a könny és hullt a vér”. E vers természetesen meg is pecsételte költőnk további sorsát: a Kádár-korszakban kirekesztették érte a szellemi életből. De az 1989/90-es fordulat óta minden antológiába bekerült, s az újabb nemzedékek e költeményből ismer/het/ik meg: mit is jelentett a nemzet számára 1956 fenséges forradalma!

Október 26-án aztán ismét az Írószövetségbe siet költőnk, ahol már íróársai lázasan fogalmazták újabb *kiáltványukat* (követelik a tüzszünetet, az ÁVH felosztatását, amnesztiát a felkelőknek, s azt is, hogy Nagy Imre szabadon alakíthasson nemzeti egység-kormányt, a munkástanácsok zavartalanul működhessenek az üzemekben, vonják ki a szovjet csapatokat, s teremtsék meg a feltételeket a többpártrendszerre épülő szabad, demokratikus Magyarország megszületéséhez). Méray Tibor papírra veti *Kortesbeszéd Nagy Imre mellett* c. írását, amelyet az *IU* közlésre elfogad. Október 27-én az Írószövetség delegációja (Erdei Sándor, Kónya Lajos, Máté György, Márkus István, Tamási Lajos) a Parlamentbe megy, hogy követelje: Nagy Imre álljon a forradalom élére. *Tamási* Lajost nevezik ki az időközben a Parlamentbe áthelyezett Szabad Magyar Rádió *kormánybiztos-helyettesének*, s ő ott helyben magnóra mondja a *Piros a vér...-t*. Fekete Gyula pedig a Művelt Nép szerkesztőségében megalakuló *forradalmi bizottság* tagja lesz. 28-án hajnalban azonban ismét véres utcai harcokra ébred a város. Országszerte kitör az általános sztrájk. Ekkor már végre *Nagy Imre* is teljes szívvel-lélekkel a felkelők pártjára áll, fél kettőkor a rádióban kihirdeti a tüzszünetet, s bejelenti: tárgyalásokat kezdtek a szovjet csapatok kivonásáról, bevezették a Kossuth-címert, márc. 15-ét nemzeti ünnepnek tekintik. Az előző napok megmozdulásait pedig *nemzeti demokratikus*

mozgalomnak nyilvánítja. Az írók fellélegeznek – készülődni kezdenek a társadalmi berendezkedés békés átalakítására. Még aznap megalakul a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága (MÉFB), amelyben az Írószövetség is testületileg részt vesz.

Október 29-én Nagy Imre kormánya a pártközpontból átköltözik a Parlament épületébe. A rádióban elhangzik Tamási verse, a *Piros a vér...*, amelynek ott és akkor hihetetlen mozgósító ereje van, minden újság átveszi s a következő napokban az egész ország visszhangozza. Az „utca” számára sajátos áthallása van, hiszen az akkori belügyminiszter neve Piros László! „A felém sugárzó szeretetet éreztem mindenütt” – emlékezik a költő (Györffy M. *id. interjú*). Október 30.-án katonai repülőgép viszi Moszkvába a bukott állami vezetőket (Gerő E. – Piros L. – Hegedüs A.). Mikoján és Szuszlov a szovjet csapatokkal együtt elhagyja Budapest területét (persze előzetesen Kádárral és Münnich Ferencsel tárgyaltak!), azt a látszatot keltve, mintha elfogadnák a forradalmi kormányt – miközben acélgyűrűt vonnak a város köré. Még ezen a napon újjáalakulnak a történelmi pártok (a FKgP, a Szociáldemokrata Párt – Kéthly Annával az élen, a Nemzeti Parasztpárt – Petőfi Párt néven a „népi írókat” tömörítve maga köré). A börtönből kiszabadult politikai foglyok létrehozzák a POFOSt, s ők is lelkesen csatlakoznak a forradalmárokhöz (köztük Csillag Tibor és a „füveskerti” költők: Béri Géza, Gérecz Attila, Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Tollas Tibor). Gérecz Attila még aznap megszövegezi és Tamási Áron lakásán felolvassa a volt fogolytársak nevében kiáltványát, amelyben üdvözli a forradalmat. A szöveget másnap a Szabad Magyar Rádióban is beolvassák.

Csak hogy mindezt válaszul okt. 31-én a Nádor utcában megalakul az MSzMP is Kádár vezetésével, nyomban „ellenforradalom”-nak minősítve a történeteket, s az „ellenkormány” létrehozásáról is döntenek (Hruscsov a katonai beavatkozás mellett tör lándzsát, kihasználva a szuezi válság körül kialakult világpolitikai helyzetet). Ugyanezen a napon a Kilián laktanyában Király Béla vezérőrnagy irányításával megszerveződik a Forradalmi Karhatalmi Bizottság s a Nemzetőrség, amelyet az Írószövetség nevében Molnár Zoltán és Tamási Lajos köszönt. Újjáéled a Cserkész Szövetség is, s megkezdődik a politikai élet fórumainak kiépítése. A szovjet páncélosok azonban megkezdik a felvonulást, így Király Béla nov. 1-én mozgósít, s a magyar katonaság zömmel átáll a felkelőkhöz. Nagy Imre átveszi a külügyminiszteri tisztelet is (minderről bővebben lásd: Kahler Fr. i. m., Göncz Árpád: 1956, in: *Oly sok viszály...* 175-187. p., valamint *A XX. sz. krónikája* 829. p.).

November 2-án az Írószövetség rendkívüli taggyűlést tart: üdvözlik a Nagy Imre-kormány semlegességi nyilatkozatát, kinyilvánítják, hogy mindenben egyértelműen mögötte – mellette állnak. Majd kiegészítik a szeptemberben megválasztott 25-tagú elnökséget új, tiszteletbeli tagokkal (Féja Géza, Kodolányi János, Keresztury Dezső, Lakatos István, Rónay György, Sinka István). Obersovszky lapja, az *Igazság* nov. 3-ai száma részletesen tudósít a rendkívüli közgyűlésről (bővebben lásd: *Standeisky* Éva: i. m. 52-58. valamint 71-98. p.) Az *IU* nov. 2-ai száma pedig a korszak legrangosabb alkotóitól válogatott művekkel reprezentálja a „népfrontos” összefogást, a művészi és világnézetbeli sokféleség szellemi – benső – egységességét, a forradalom ügye melletti elkötelezettséget (Benjámín L.: *Elesettek*, Déry T.: *Barátaim*, Füst Milán: *Emlékezés Thukydidesz modorában az elesett hősök sírja felett*, Illyés Gy.: *Egy mondat a zsarnokságról*, Kassák L.: *A diktátor*, Németh László: *Emelkedő nemzet*, Szabó Lőrinc: *Ima a jövőért*, Tamási Áron: *Magyar fohász*, Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán*).

November 3-ára tehát látszólag nyugvópontra jut – méghozzá diadallal! – a forradalom ügye. Nagy Imre új kormányt alakít, amelyben a volt koalíciós pártok is miniszterekkel képviseltetik magukat. A munkástanácsok a sztrájk beszüntetéséről döntenek. Csak hogy mindeközben törbe csajlák, letartóztatják a szovjet parancsnoksághoz Tökölre küldött katonai

delegációt, élén Maléter Pál honvédelmi miniszterrel. Az Írószövetség hiába fordul segélykéréssel a PEN Club londoni központjához, hiába olvassák be a rádióba is – Képes Géza szövegezésében – *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez* küldött segélykiáltást, az visszhangtalan marad (v. ö.: *Standeisky É. i. m.* 94. p.).

November 4-én, vasárnap hajnalban megindul a szovjet támadás, s elkezdődik a könyörtelen vérontás... Reggel fél hatkor elhangzik a rádióban *Nagy Imre drámai szózata*, majd az Írószövetség felhívása (Háy Gyula szövegezésében) magyar – angol – orosz nyelven: „Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon – tudósokon – munkásokon – parasztokon – értelmiségi dolgozókon! Segítsetek!” De Európa néma marad... Az ország pedig gyászba borul.

Tamási Lajos ez iszonyatos *Halottak napját* komor gyászversben örökíti meg: „Kocsikon fegyver, / tankok, katonák / vonultak / a Szabadság hídon át. // A rádióban dobolt a gyászzene, / szél fúj, a város / vad lélegzete. / Esőben csillogtak / a háztetők / amikor megálltunk a tér előtt. / Sötétedett már, / nem láttuk a vért, / csak a gyertyák / lobogtak a holtakért. // S nem tudtuk, hogy / ki ölt és ki a holt? / Hullt az eső, / halottak napja volt”.

November 7-én Budapestre érkezik Kádár János, Magyarország új – kinevezett – miniszterelnöke. Ekkor még ígéretet tesz a *többspártrendszer* fennmaradására, sértetlenséget ígér a Nagy Imre-kormánynak (amelynek tagjai – Bibó István kivételével, aki a Parlamentben maradva tervezetet készít *A forradalom vívmányainak megtartásáról* – a jugoszláv nagykövetségen kerestek menedéket), sőt, a munkástanácsok jogos létét is elismeri. Úgy tűnik *rövid időre*: a forradalom eredményei polgárjogot nyernek az új struktúrában (v. ö.: Göncz Á.: 1956 – valamint: *A XX. sz. krónikája*, 831. p.). Erre utal az is, hogy az *összes művészeti szövetség vezetősége – az Írószövetség elnökségével egyetemben* – kiáltványt intéz az ország népéhez a forradalom vívmányainak megőrzése, a békés átmenet megteremtése, a további vérontás elkerülése érdekében. Aláírásukkal csatlakoznak a MTA, az Egyetemi Forradalmi Bizottság, a MTI s a Magyar Rádió irányítói is. November 17-én az írók táviratot küldenek a Szovjet Írószövetséghez, kérvén: álljon ügyük mellé – de válasz helyett a Lityeratúrnya Gazeta (hivatalos lapjuk) rágalomokkal szórja be őket (v. ö.: *Oly sok viszály...* 49/50. p.). Mindeközben pedig megkezdődnek a letartóztatások, sőt a statáriális kivégzések. Több száz ezres tömeg Nyugatra menekül, bár a határon való átjutás egyre nagyobb kockázattal jár.

Tamási Lajos ekkor már sejti: elveszett minden remény... A Györffy Miklósnak adott – idézett – interjú tanúsága szerint inkább csitítani próbálta a még mindig harcolókat. A Tüzoltó utcából nov. 7-én felhívta őt Szirmai Ottó: „A frontról beszélek!” – mire ő figyelmezteti: „Új helyzet van... Hagyjátok abba! – felszívódni, eltűnni, elvegyülni, ha még van rá lehetőség! Ne örüljete meg!” De hiába. A legelszántabbak nem adják fel... Terjedni kezd a jelszó: „márciusban újra kezdjük...” Az utcán barikádok, fegyveres fiatalok százai veszik fel a megöly reménytelen küzdelmet az orosz tankokkal szemben. *Gérecz Attila*, a forradalom egyetlen költő-halottja a Klauzál tér közelében veszti életét: két tankot kilő, majd egy gépfegyver-sorozat őt is leteríti.

A névtelen elesetteknek megrendítő emlékművet állít Tamási Lajos *Egy körüti sírkeresztre c.* versében: „Már holtunkban ki győz le minket? / Sír az idő, rajtunk tanul, / s örzi megdermedt könnyeinket / hallgatva, mocsoktalanul. /.../ Jöhet akárki, jöhet bárki, / hatalmában csak addig ér, / amíg sírunknál meg tud állni / s kezéhez nem tapad a vér. / Van már időnk szavára várni, / zúgj csak fölöttünk, őszi szél / s aludjunk, tavasz katonái”.

Az ún. „reform-kommunisták” a szocializmus eszméjének besározását, megcsúfolását látták a forradalom vérbe tiprásában. Közülük is sokan kerültek börtönbe, s aki még tehette, elhagyta

az országot. Megkezdődött az írók, újságírók felelősségre vonása – decemberben már hallani lehetett az első letartóztatásokról...

Tamásiért dec. 6-án hajnalban jöttek (ugyanezen a napon fogták le Molnár Zoltánt is). Az előzmény annyi volt, hogy egy héttel korábban egy oroszos akcentussal beszélő ismeretlen telefonáló figyelmeztette: meneküljön családjával együtt, ha tud... De se ő, se felesége nem akart a kisgyermekkel nekivágni az Ismeretlennek – inkább maradtak. Magdus az alvó kislányok mellett még az ajándékokat készítgette Mikulás este, férje zokniit stoppolgatta, s kicsit szorongva aludtak el. S lám, hajnali ötkor – a nem kulcsra zárt verandaajtón belépve – öt-hat pufajkás riasztja őket. Tamási *Fémes csikorgás* c. versében örökíti meg a döbbenetes élményt, amint a „robotok” odalépnek hozzá, illetve elállják a kijáratot. „Azt hiszem, önt keressük” – szól az egyik „halkan s finom kis meghajlással, amit enyhe / fémes csikorgás kísért. / Kis türelmet kérek csak – tette hozzá – s rögtön végzünk”. Aztán a robotok az egész házat átkutatják, megnézik a könyveket, összeszednek minden „gyanúsat” (újságkivágatok, röpcédulák, telefon-notesz, kéziratok stb.), benéznek még az ágyak alá is (fegyvert keresnek). „Milyen parancsot kaptál?” – kérdi költőnk a fő-robotot, mire a válasz: „Azt, hogy rögtön vigyük magunkkal Önt, s ha lehet, élve”. Azzal máris közrefogták – „medvejárással kisodortak a szobából. / S a lépcsőkön is hallottam a fémes / csikorgást térdeikből, ahogy súlyos / léptekkel levezettek s lent is várt egy / társuk, kiről nem tudtam már, hogy szintén / robot vagy hús-vér ember? S most először / éreztem a szívemben vad szorongást...”

A hegy alján egy nagy *fekete* autó várta őket (a korszak rémületes szimbóluma!), betuszkolták, s a *Fő utcára* vitték, ahol egy hosszú folyosón vezették át, melynek mindkét falánál kihallgatásra váró letartóztatottak álltak, arccal a falnak, hátul összekulcsolt kezekkel. Majd egy irodában megmotozták, felvették adatait, aztán egy tágas cellába kísérték (ahol már sokan voltak, köztük Obersovszky Gyula is). Egyenként szólították őket. Tamásira késő délután került sor. A kihallgató tiszt meglehetősen óvatosan bánt vele (látszott, hogy „odafönről” már instrukciókat kapott), aztán egy smasszer a főnökségi irodába kísérte, ahol visszakapta okmányait, majd egy cédulát nyomtak a kezébe („lakására távozzhat”).

Felesége, Magdus emlékezése ad magyarázatot a „csodára” (kézirat). Amint férjét elvitték, ő azonnal felhívta az Oktatási Minisztériumban dolgozó édesapját, majd telefonon „riasztotta” Palotai Borist, aki aztán körbetelefonálta az ismerős politikusokat, írókat – *reggel hatkor már az angol rádió bementa Tamási letartóztatását*. Veres Péter szinte azonnal telefonált: mennek küldöttségbe. Majd 10 óra körül maga Kállai Gyula jelentkezett: nyugodjon meg, férje estére kiszabadul. S valóban: este már meg is kapta a hírt: Lajos szabad, a kijárási tilalom miatt ugyan már nem jön haza, de jól van, Magdus szüleihöz ment aludni. „Nyugtuk” persze a későbbiekben sem lett: Tamásit mindvégig figyelték, telefonját lehallgatták – a Hatalom szemében holtáig „gyanús” maradt. Erről az örök zaklatottságról, anonim félelemről vall *Valahol, nem tudom hol* c. versében: „Valahol, nem tudom hol, eljajdul már egy este /.../ s nem lesz időm, látom, levélre, üzenetre / amikor váratlanul hozzád megérkezem /.../ Az ajtót némán nyitnod kell jönnöd gyorsan / s bezárnod jól mögöttem, tudván, hogy léptemen / az üldözők csapatja már itt lehet nyomomban / s el kell még igazodnod szaggatott beszédemen, / addig, míg meg nem halljuk kívülről a parancsszót / amikor reccsenéssel rántörök majd az ajtót”.

A megdermedt hegyvidéken c. verse árulja el, milyen mély emberi-költői kataklizmát élt át – amiből soha többé nem tudott kigyógyulni, ha időlegesen magába temette is kínzó élményeit. „A megdermedt hegyvidéken száll a köd, / eltűnnek benne az utak /.../ Naphosszat állnék, úgy, hogy meg se rebben / szemem és számról nem hullik a szó, / nehéz és szörnyű csönd van a szívemben, / annyit tudok csak: elárultak engem. / S még nem tudom, hogy ki volt az áruló...”

Még december folyamán reménykedik – ő is, és az egész Írószövetség is – hogy talán letisztulnak a dolgok.... Az 1956. dec. 28-ai taggyűlésen Erdei Sándor főtákar ismerteti és értékeli az okt. 22.-ike óta zajló eseményeket, természetesen, a forradalmárok szemszögéből, hangsúlyozván, hogy a megtorlás, a vérengzés indokolatlan, s remélve, hogy a letartóztatottakat – okafogytán – mielőbb szabadlábra helyezik. Szót emel a betiltott lapok újraindításáért, hiszen írók, újságírók százai maradtak munka / kenyér nélkül (v. ö.: id. *Jegyzőkönyv*). Majd Tamási Áron felolvassa *Gond és hitvallás* c. megrázó tanulmányát, amelyet közös állásfoglalásként fogadnak el (történelmi tévedésnek minősíti a szovjet beavatkozást, kiáll a forradalom, a semlegesség, a demokratikus szocializmus ügye mellett, s megjelöli a korábbi hibák – tévedések korrigálásának útját-módját). Végül némi vita után (melyben a volt „moszkoviták” az „ellenforradalom” terminust próbálták ráerőltetni a többiekre) Veres Péter elnöki *zárszavában* leszögezte: „Semmiféle olyan alkut nem fogunk kötni, vagy olyan határozatot nem fogunk hozni, amiről az Írószövetség taggyűlését előzőleg részletesen, alaposan és becsületesen nem informáljuk”.

Alkut kötni persze nem is állt módjukban. Még dec. 31-én Tömpe István belügyminiszter behívatta Veres Pétert, Erdei Sándort („a kormány csalódott az írókban” – hangoztatta), a sajtó pedig össztűzet nyitott rájuk. 1957. jan. 16-án felfüggesztik az Írószövetséget, majd 19-én a MUOSZ-t is (v. ö.: *Standeisky* É. i. m. 182-200. p.). Január folyamán Erdei Sándort többször is kihallgatják (de őt se tartják fogva), majd az „exponált” írókat sorra letartóztatják. Jan. 21-én belügyminiszteri felügyelet alá helyezik az összes művészeti szövetséget (a korabeli eseményeket értékeli és a dokumentumokat közzéteszi Pomogáts Béla az *Irodalmunk szabadságharca* c. kötetben. – Az *Írószövetség utóvédharca* c. fejezetben). Aztán megkezdődik az író-/újságíró-perек előkészítése (a „nagy per” vádlottai: Déry Tibor – Háy Gyula – Tardos Tibor – Zelk Zoltán, a „kis peré”: Fekete Gyula, Molnár Zoltán, Varga Domokos). Lefogják Lengyel Balázst, Boldizsár Ivánt (őket pár hét múlva kiengedik), valamint a „legtranzigensebb” újságírókat (Fekete Sándort, Lőcsei Pált, Novobáczky Sándort, Obersovszky Gyulát, Tóbiás Áront, Vásárhelyi Miklóst stb.). Aztán Lakatos Istvánt, Eörsi Istvánt, Márkus Istvánt és még sokakat, kevésbé jelentékeny írókat is. Többségük csak az 1963-as amnesztiával szabadul, van, aki éppcsak „megússza” a halálbüntetést (v. ö.: *Standeisky* É. i. m. 200-212. p.).

Az Írószövetség jogosítványait átmenetileg az 1957 áprilisában alakuló *Irodalmi Tanács* gyakorolja (tagjai: Fodor József, Földeák János, Goda Gábor, Illés Béla, Kárpáti Aurél, Köpeczi Béla, Szauder József, Tolnai Gábor – elnöke Bölöni György). Félve vigyáznak mindannyian arra, nehogy a forradalom szelleme újraéledjen. Márciusban még odaítélik *Németh Lászlónak* a Kossuth-díjat, ezzel is mintegy demonstrálva, hogy lám-lám, a valódi értéket megbecsülik! – de májusban már leveszik Széchenyi-drámáját a műsorról. A Műcsarnokban rendezett *Tavaszi Tárlaton* még minden irányzat helyet kap, de aztán csakhamar ismét a „szocreál” lesz az egyedül támogatott stílusforma. Márc. 7-én *Kassák-kiállítás* a Váci utcában – az „újholdasok” szinte tüntetnek Kassák mellett (Jékely, Kálnoky, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Rába György, Vidor Miklós) – aztán alig telik el egy-két hét, mindnyájan a periferián találják újra magukat. A Magvető Kiadó tavasszal még megjelenteti a közlésre elfogadott műveket (Nagy László: *Deres majális*, Mészöly Miklós: *Sötét jelek*, Weöres Sándor: *A hallgatás tornya*, Eörsi István: *Üsd az ördögöt!* stb.) – de csakhamar be is zúzza azokat.

Tamási Lajos *Keserves fáklya* c. kötetének is ez lesz a sorsa... Februárban még megkapja a kefe-levonatot, de Köpeczi Béla telefonon figyelmezteti: saját érdekében vegye ki a könyvből a *Piros a vér...*-t. Mire ő tiltakozik: „ha kihagyjuk, mindenki tudja majd, hogy cenzurázás történt!” Végül – több irányú nyomásra – mégiscsak kiveszi, sőt az *Egy körüti sírkeresztre*-t

is kihagyja, helyettük beteszi a nem kevésbé megrázó, frissen született *A megdermedt hegyvidéken*-t. *Előszó* címen a kötet élére a *Most küzdöm végig... c.* vers kerül, s *Epilógussal* zárul az egész: „Számotvetettem jóval és a rosszal, / kegyetlen és nehéz a mérlegem, / birkóztam angyalokkal és gonosszal, / isten s ördög alkudott velem /.../ ajtóm becsapták, boromat mind megitták / s röhögve, úgymond: magamba' nehogy fázzak, / fölgyújtották fejem fölött a házat / S nem maradt más belőlem, csak fölégett / vesszőfutás, kínlódás, félelem. / Önnönmagát fölfalta ez a lélek. / Nyitott sebek hallgatnak mellemen”.

Természetesen, a kötet „vörös posztó” volt a Hatalom szemében. Tamási emlékezése szerint Révai „gaz ellenforradalmár”-nak nevezte, s az 1957. májusi pártértekezleten nyíltan „fehérterrorista”-ként emlegette. Ezek után mindenki lesajnálóan nézett rá: „Ja, ez az, aki *azt* írta!” Több „jóakarója” intette: „Határold el magad a forradalomtól! Írsz egy kis nyilatkozatot, másnap lejön a *Népszabadságban* – és szabad az út előtted. /.../ Megírod, hogy megtévesztettek. Hisz sokan írnak ilyen nyilatkozatot – ez a párt és a te érdeked is” (v. ö.: Györffy M. *id. interjú*). Ő természetesen hallani sem akart erről („meg vagytok örülve!... Hogy tehetném én azt, hogy azt mondjam: nem ér a nevem! Egy sort se tudnék javítani rajta!...”). Mire a *Népszabadságban* 1957. máj. 12-én terjedelmes gúnyos kritika jelenik meg könyvéről (Baracs Dénes: *Keserves példa* – Egy verseskötet margójára). A kritikus e könyv ürügyén veri el a port az „írólázas”-on: „Mint sokan mások, Tamási is az új kor lendületes dalnokaként fogott lantot. /.../ Az üresre söpört padlások esztendeiben a *vakhit* vetett hályogot szemére, később pedig a *vak düh*. /.../ Tamásinak és íróársainak, miközben nagy buzgalommal bontogatták a „forradalmi szellem palackját”, úgy látszik, mindegy volt, mi rejtőzik az üvegben! – nem akarták észrevenni, hogy ez a szellem nem vörös, nem is rózsaszín, hanem *fehér*! Sőt, egyesek, s ezek közé tartozott Tamási is, a felkelés napjaiban úszító verseikkel maguk is az ellenforradalmi tobzódást segítették. A *Piros a vér*... persze kimaradt ebből a kötetből, de a cáfolata, sajnos, nem került belé...” Hát persze, hogy nem, hiszen Tamási a cáfolatot soha nem írta meg – így aztán az irodalmi élet perifériáján maradt egész életében.

Az utak tehát valóban összekuszálódtak, sőt: lezárultak. *Küzdelem* c. versében, amelyet barátjának, Kis Ferencnek ajánl, Tamási mindenképp pontosabban örökíti meg sorshelyzetüket: „A tettek és az álmok rádcsikordult / gyötrelme – mondták – neked nem elég? / Ne bajt keress magadnak újra, inkább / kutasd föl, merre van még menedék? // Valamit elvállaltam – mondtam én, s hogy / kötésem is van, nélküle vakon / járnék, mint a magányos bujdosók a / véget nem érő országutakon, // birkózva is vele, de megjelölve: / fiának tud, küzdésre ő szorít, / vele a gond, az én gondom, s megérti / a csöndet és a szótlanságot is”. Nem hajolt meg, mert nem tehetette – fontosabb volt számára az Eszméhez (az „emberarcú szocializmus” ideálképehez) való hűség, hogysem annak meggyalázóival kezdet fogjon. Így érezte leverettetésében is „győztes”-nek magát. Pedig nem volt könnyű elviselnie a megbélyegzettséget: „És elfogott a megdermedt, magányos / órák ütése, mikor nincs tovább / se keresés, se töprengés, s az ember / boldogan széjjelzúzná homlokát, /.../ s lettem alázott, és sárba letiport, és / lettem szabad és tiszta sugaras / ezért fehér, mint hó a lelkem, / s ezért fekete, mint a vas”... Igaza tudatában elszánja magát a magányos küzdelemre, mert már biztos benne: „nincs sehol megoldás, csupán a vállalt sorsban, bármi jön, / s ha elesünk is, ragyogva borul ránk / szemfedőnk, a megharcolt öröm.” E felismerés vezérli aztán további útjain...

1957 júniusában *Benjámín* Lászlót – *Kuczka* Pétert – *Örkény* Istvánt – Tamási Lajost magához hivatja Aczél György (aki ekkor már művelődésügyi miniszterhelyettes): „várjuk a bűnbánatot!” – amit persze egyiküktől sem kap meg. Június 27-29-én az országos pártértekezleten pedig meghirdetik „a kulturális ellenforradalom” elleni harcot (v. ö.: Révész Sándor: *Aczél és korunk* Sík K. 1997. 79-81. p.). És megkezdődik a „vérbosszú” időszaka...

Tamási sokszorososan áttételes versben válaszol minderre (*Közvetítés*). Képzeletben képernyőre vetít egy kivégzést, amelyről a király egyik fullajtárja – mint riporter – „közvetít”: II. N. N. király bosszút áll azokon, „kik mocskos kezüket királyukra felemelték”. A ‘közvetítő’ hidegen gúnyolódik azon, ahogyan „a megbilincselte bandát a teljes elégtétel ünnepi színhelyére” hurcolják: „hogyan dülöngél, tántorog félelmében némelyik”. A kivégzőosztag – „próbált mesterlövészek valahányan” – cölöpökhöz köti őket, majd dobszó, zene, sortűz („hadd hallja s lássa a világ, hogy győztünk az áruláson”) – az „árulók” eközben végsőt vonaglanak, „vérük is szennyesfekete, mint a bűn”. A kis drámai jelenet a hatalmon levők „civilizáltan” gonosz kajánságával zárul: „visszajátsszuk Önöknek, hogy lássák még egyszer s lassítva is az utolsó képsort”.

Egy másik versében (*Reggel*) pedig „egy vén fogoly” kivégzését örökíti meg: „Amikor három katonának / parancsot adtak a lövésre / a vén fogolynak nem jutott már / idő sírásra, hördülésre: / megrándult testét iszonyodva / földobta és levágta porba / a kín, s villanó dördüléssel / három géppisztoly letiporta”. A verszárlat megdöbbenő: „három katona megy a téren, / fény veri parafa-sisakját. / Egy közülük várja a bosszút, / mert sejti, hogy megölte apját”. Jelképesen, természetesen, magát a *népet* végezték itt ki.

Látszólag persze aztán mégis megindul az élet. A világ felölti a béke ruhadíszait. „A hegyen túl a világ vége van. / A hegyen innen örök béke van.” Csakhogy az *otthonosság* lehetősége végérvényesen elillant... „Sugarak záporában áll a ház: / sarkig kilököve ajtó s ablaka, / kenyér az asztalon, de még szegetlen, / a szobában a kettős ágy vetetlen, / lehull a nap: senki nem ér haza, / fölkel a nap: senki sem indul el”. Kihalt itt minden – a Jövő ígérete pusztult el. Mint kísértetkastélyban, „a falak csöndjéből éjszaka / fölszáll a löporfüst s a vér szaga, / s a keréknyomon hosszan, ismerősként / lobog el egy sikoltás szallaga” (*Sugarak záporában áll a ház*).

Jézust most is meggyilkolták... *József*, az ács tehetetlen szomorúsággal áll kerti szerszámai között s töpreng: „Ceruzám piros bánat: / megölték egyszülött fiát, / mit mondjak Máriának?” A „megváltás” ígérete s reménye tehát mindörökre álom maradt, marad.

A „rend” is helyreállt aztán persze. Csakhogy milyen „rend” s hogyan? „Csönd van. S ennél nem telik többre / a megreccsent gerincek földjén. / Nyitott sebekre ráfagyott a / megalvadt sűrű vér vöröse. / Födetlen idegek remegnek / s a csontok rosszul fornak össze” (*A rend*).

Hosszú hónapok teljes bizonytalanságban telnek Tamási sorsát illetően. A kis család életét Magdus, a jóban-rosszban hű társ biztosítja: 1957 februárjától tanít, s aztán éveken át ő lesz a „kenyérkereső”.

Kállai Gyula 1958 júniusában az MSzMP KB Titkárságáról levélben jelzi: szíven viseli Benjámin László – Jobbágy Károly – Kónya Lajos – Kuczka Péter – Tamási Lajos további sorsát. „A közeljövőben megbeszéljük problémáitokat – írja. – Az időpontról még külön értesítést küldök.” Csakhogy ez nem jelent többet, minthogy mégse maradnak teljes létbizonytalanságban. Bugár Jánosné szakszervezeti funkcionárius különféle üzemi lapoknál, illetve könyvtárakban biztosít állást a „renitens lázadók”-nak. De az 1959 őszén újraalakuló Írószövetségben már nincs számukra hely! Az ún. „reform-ellenzék” és a „polgári irodalom” lesz a támadások célpontja. Még hosszú időn át meg-megjelenik náluk egy-egy civilruhás detektív „elbeszélgetésre” – dehát legalább mégiscsak szabadlábban vannak! Tamási életformája végérvényesen a csendes szembeszegülés, az etikus kívülállás lesz. Igazi szellemi tekintélyt vív ki magának ezzel mindazok körében, akik nem hajlandók a hatalom-védte bensőség belterjes és pórázon tartott köreiből beilleszkedni. De ennek ára van: a későbbiekben is megfigyelés alatt tartják, telefonját „zavarosabb időkben” lehallgatják, s „veszedelmes napokon” (márc. 15., okt. 23.) járőr posztol lakása körül.

Tamási 1960-ban saját szabad választása alapján kerül a *Csepel Művek* szakszervezeti bizottságához, ahol a *Csepel* c. üzemi újság irodalmi mellékletét szerkeszti. Majd 1962-ben megszervezi az *Olvasó Munkás Klubot*, s ezt vezeti egészen 1983-ig (nyugdíjazásáig). Az OMK-t a közművelődés egyik fontos szellemi fórumának tartotta. „A klubtagokat az olvasás szeretete hozta oda – de a klubtagok közül a későbbiekben sokan hivatásos költők – írók – újságírók lettek” – vallja a nyugdíjazása alkalmából vele készített interjúban (dr. Reigl Endre: *A SzOT-díjas költő – Csepel Újság*, 1983. szept. 15.).

Tamásiban megvolt az a magasrendű emberi-szellemi képesség, hogy saját sérelmeit félretéve, pártfogoltjai útját egyengesse, szellemi igényességre szoktassa, s az élet dolgaiban való eligazodásra nevelje őket. „Mérő és mérce” volt, amint azt egyik legtehetségesebb tanítványa megfogalmazta (Benke László: *Előttem kiterítve* c. regényében, megrendítően szép képet rajzolva mentoráról, atyai pártfogójáról – 40-49. p.). Miközben tőle magától vagy róla sokáig egyetlen sort se közöltek az ismert irodalmi lapok, ő kivívta, hogy az OMK tagjainak műveiből önálló kiadvány-sorozat jelenhessen meg (mintegy negyven, színvonalas vagy kevésbé színvonalas, de életdokumentumként mindenestre rendkívül érdekes „műhelyfüzet”!). Így a *Klub* tagjai esélyt kaptak arra, hogy nevük a szélesebb nyilvánosság előtt is ismertté váljon. Tamásit az egyszerű, de tudásra szomjas idősebb munkásokkal, vagy a fiatal újságíró-palántákkal való szellemi együtt-munkálkodás örömmel töltötte el: önzetlen odaadással sugározta feléjük szeretetét, fáradhatatlan törődését, önmaguk személyiségének „kimunkálására” ösztönözve őket. Szilárd erkölcsi tartása, széleskörű műveltsége, a társadalmi s emberi problémák iránti nyitottsága alkalmassá tette a „nevelői” szerepre. Szellemi ujjlenyomatát mindmáig magukon viselik mindazok, akik személyes vonzáskörébe kerültek több-kevesebb időre, közülük többen jelentős személyiségekké váltak a későbbiekben maguk is (Benke László, Bokor Levente, Csőregh Éva, Csillag Tibor, Lezsák Sándor, Molnár M. Eszter, Oláh János, Szemes Zsuzsa stb.) De azok is, akik nem tettek szert országos ismertségre, értékes, s a maguk szintjén érdemleges alkotókká váltak (Bíró Ferenc, Halász Imre, Keppel – Adorján – Gyula, Lendvai Sándor, Pap Sándor, Schuch János, Szentpéteri Zsigmond stb.).

Eme viszonylag független munkahelyen Tamási tehát megtalálta az alkotó munka örömét. Úgy érezte: ez a „küldetése”. Hiszen „őrangyala” – lelkiismerete, magasabb ÉN-je – valami nagyon fontosat bízott rá egykoron, s neki felelnie kell: teljesítette-e vállalt feladatát? Három „angyal”-verse is van ebből az időből (*Harc az angyallal*, *Csipkebokor*, *Ha utolsó ítélet lenne*), amelyekben – némi öniróniával – szembenéz önmagával: vajon a neki rendeltetett utat járja-e? Nem kellene-e inkább megbékélnie-megalkudnia a viszonyokkal? „Sóvárgó, nyugtalan magammal birkózom harminc éve már” – s az Úr talán nem is nézi jó szemmel, hogy örök hadakozásban él. Örangyalával szárnyalni akartak valamikor – s lám, mire jutottak? „Megkopott glóriájú” angyala azonban nyugtatgatja – vigasztalja: „Lehet, hogy nem telik szívünkől / zengésre, álmódott dalokra, / melegedni talán még jó lesz / lelkünk parázsló csipkebokra”. S nem engedi, hogy lanyhuljon küzdelmeiben. S ő megy tovább megkezdett útján: „El-elakadt számon az ének, / lélegzetem, tudóm sípolt, / de tisztább lettem és keményebb, / ahogy az angyal megtiport. / – Lehet, hogy csak egy nem is fontos / üzenet van rádbízva még, / ha nem felejtet s továbbmondod, az is elég”.

Továbbmondta... Feletteseivel sokat vitázott, elvi kérdésekben nem engedett. Rangján alulinak tartotta volna, hogy a maga számára bármit kérjen – *Petőfi* szelleméhez híven, ő sem alkudott. A kádárista politikai gyakorlatot – Győrffy Miklósnak adott (fentebb idézett) interjúja szerint – olyannyira visszataszítónak találta, nemcsak a véres megtorlások idején, hanem még az ún. „puha diktatúra” korszakában is, hogy képtelen volt megbékélni vele. Nagy Imre szelleméhez továbbra is hű maradt, magatartását példa-értékűnek tartotta: „Megtehetette

volna, hogy kivágja magát, de ő nem tette – halálig kitartott álláspontja mellett, nem vállalta a sztálinizmus bűneivel való azonosulást, nem akart igazolni egy olyan hatalmi struktúrát, amely – bár némileg más eszközökkel, de lényege szerint – a sztálinizmus nyomán haladt.” Ha Nagy Imre múltjában volt is „folt” (mert ugyan kiében ne lett volna a szovjetunióbeli emigránsok közül?!), önvérével mosta le azt. Meg-nem-alkuvásával „új perspektívát nyitott” a nemzet előtt, arra buzdítván: ne feledjen és emlékezzen ‘56-ra mindenkor...

Tamási egy 1958-ból való verstöredékében (kézirat) már megfogalmazza, miért nem vállalhat közösséget semmi áron a régi-új „rend”-del: „A szenvedélyek próbáit levetjük / a bosszút és a szégyent eltemetjük / s az elrontottat bölcsen újrakezdjük? // Nem úgy bizony! A szégyent elpöröljük / a szemetet a szomszédba söpörjük / s a töprengést az agyakba betörjük”. Világosan látta: az MSzMP „pontosan ugyanazt csinálja, mint a régi” (az MDP) – „megcsavarni az embert, megtörni, megreccsenteni a derekát, utána a hóna alá nyúlni – ‘segítünk neked, ha szolgálász hűségesen!’” *A gazda lelke* c. versében világosan kifejezi: itt a sztálinizmus bukása óta szinte semmi nem változott – elhagyott szobájában minden az ő szellemét őrzi („csaholva puha székek”, „megfojtanak a karmos faliképek”, „a hínár szőnyeg lábad megragadja”, „az óra áll, de ütni kész titokban”). Látszólag elment tehát, „de mégis ittmaradt a gazda”. S megmérgezte a hátramaradottak életét.

1961-ben aztán mégis némileg enyhül a légkör, Kádár kiadja az új jelszót: „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Tamási is egybegyűjti az íróasztalfiókjának írt régi és újabb verseit, remélvén, hogy változtatás nélkül kiadhatja őket. Tervezett kötete élére a *Küzdelem* c. költeményt állítja, a kötet címe is ez lenne. Csakhogy a Kiadói Főigazgatóság közbeszól – „ideológiailag tisztázatlan”-nak minősítvén Tamási világképét (v. ö.: *Írók pórázon* – MTA Irod. tud. Intézet kiadványa, Bp. 1992. – 80/81. p.). Hosszas huza-vona után aztán mégis megjelenik a Magvető Kiadónál 1963-ban *A ledöntött kőfal* c. kötete. A Tóth Istvánnak ajánlott címadó vers természetesen szimbolikus, benne költőnk egy gyermekkori emléket idéz fel: Erzsébeten volt egy kőfallal körülvett, titokzatos magas épület, amely előtt ők sóváran toporogtak (vajon mit rejtenek a falak?). Később aztán, mikor már lehetősége nyílt bepillantani a zárt világba, visszahőkölt: „megcsapott a szemét, a bűz és / mocsok és szenny és trágyalé /.../ tíz év után tudtam, hogy itt már / egyéb reménység nem maradt, / mint a penész sok szégyenét, mocsokát / tisztára mossa az öröm, / ha a tulajdon kőfalából / nem marad semmi kő kövön”. Viharos idők jöttek, a fal összeomlott, de a megtisztulás nem következett be! – maradt a szenny, a penész, a mocsok...

A Természet őszi haldoklásának képeit is allegorikus célzattal idézi meg költőnk – mint egykoron Vörösmarty az *Előszó*ban a téli csendet és halált. „Fönn a hegy tetején már szelet, riadót / fújnak fagyos kürtök, nehéz utakra valót, / leszorulnak a völgybe az elrémtől rigók. /.../ Tanyát ver a némaság az utca kövein, / labdarózsa ágain már jajvörös a kín, / végső görcsök kunkorodnak tört levelein /.../ Sejtelem és félelem és rémület alatt / megriadva iramodnak vadak, bogarak / futtában vert tetemükre ködzápor szakad” (*Zugligeti ősz*). A későbbi – válogatott – kötetekbe már némileg más szöveggel kerül be majd a vers, a zárás így hangzik: „Állok a dombon, bekerítve / a nyári lobogó alatt, / oly védtelen vagyok, hogy szinte / szabadnak érzem magamat”.

Kőlovas c. versét a régi jóbarátnak, „fegyvertársának” – Sipos Gyulának ajánlja. Ady *eltévedt lovasa* immáron megzabolázott – meggyötört, ellehetetlenített hősként aláhullott a semmibe (ne felejtjük: a lovas az egyik legősibb magyarság-szimbólum!). A Hárshegy messziről nézvést olyan, mint hatalmas kőparipa, „melynek lovasát leverte az Idő”. Ám néha, pusztító viharok idején, a lovas mint a legendák hőse, újraéled, s lóháton terem: „lovának erdő-sörénye lobog, / s amerre feketedve elhalad / dörögve omlik le a közuhatag / s szorítja a megrémült völgyön át / tajtékos, szakadékös kőlovát”. De a vihar elültével minden marad a

régiben: „Megtörve ott áll komoran a ló, / belül remeg még, reszket és zihál / orrlukain ezüstös pára száll. / Lovasa a mélységben elmerült, / kitörni most sem sikerült”. Veresége immáron végérvényes és jóvátehetetlen...

Tamási ez időbeli önarcképét az *Ikarus beszéde indulás előtt* c. költeménye őrzi. Bár a röpülésben mindig benne van az aláhullás, az óceánba zuhanás veszélye, ő ezt tudva és vállalva, mindig újra *útrakel*. Ikarus hite nem rendült meg azért, mert kudarcot vallott: „Zuhanva is tudtam, hogy visszatérek /.../ Töprengtem. Próbálkoztam. Lezuhantam. / Meghaltam. S újrakezdtém az egészet.” Bízik önmagában: „holnap küszködve elérem / fény szárnyamon sugarát minden napnak, / s megelőzve röptét a pillanatnak, / a gyors időt is elfogom a térben, / hol a halál gyötrelme nem fog rajtam / ki az eget áttörni megfogadtam”.

Ez a kötet már egy igen jelentős, fegyelmezetten visszafogott hangú, mégis nyugtalanságtól izzó, érett költő arcát mutatja. Mind az egyes versek, mind a kötet-egész szerkesztési módjában érzékelhető a belső feszültség dinamizmusa. A lázasan sodró jambikus lejtés az ütemhangsúlyos verseléssel szimbiózisban felfokozza a költemények érzelmi-hangulati intenzitását, ugyanakkor a feszes, zárt kompozíciók forma-fegyelme mintegy „megzabolázza” az impulzív áradást, racionális keretbe fogva az irracionális indulati elemeket. Pontosra csiszolt, éles oxymoronokkal, paradoxonokkal érzékelteti költőnk: korunk a nagy és feloldhatatlan antinómiák kora. Itt bármikor bármi megtörténhet, hiszen hiányoznak a tradicionális „garanciák”, erkölcsi gátak, az Igazság fogalma is relativizálódott. Ebben a fellazult, *közösségi normatívák nélküli* állapotban semmi nem „végérvényes”, de éppen ez adhat okot a reménykedésre is: holnap esetleg újrakezdődik minden, s a mai leverettetés esetleg visszájára fordul... Hiszen: „Láttunk már mocskot palotában / nagyságot sárba vájt veremben, / törpét hatalmas díszteremben, / nagy tereken csikorgó láncot / börtönök mélyén szabadságot / bukást is boldog szárnyalásban / s győzelmet mondhatatlan gyászban...” (*Láttunk már*).

Megpróbáltatásai idején az egyetlen menedék költőnk számára az otthon, a család. Kristályosan áttetsző tisztaságú versek sora vall a megtartó szerelem csodájáról, erejéről, amely segít elviselni a külvilág minden negatívumát, a közelmúlt borzalmait.

A *Jázmínbokor* c. – 14 szonettből álló – ciklus az „apokalipszis utáni” létállapotot idézi meg. Költőnk, társával összefogódzva jázmin-illatú Édenkertjükben, „a földi vonzás karjából kitörve”, „elátkozott fajunkból kimenekülve”, „patakzó könnyekben úszva” szemléli a hegyi magaslatról az általános pusztulást: „tűz csapott föl, / a tenger feketedve hánykolódott /.../ leroskadt villámok omlottak a föld szívéig / a száraz folyómedrek párologtak”, a tenger kivetette magából összörnyeit. „El innen, gyorsan, gyorsan – könyörögtek / s motorjaink süvöltve földörögtek” (1-3. vers). A továbbiakban kibomlik előttünk a közelmúlt nagy katasztrófájának panorámája. Hiába vonnak köréjük védőgyűrűt „a jázminbokor szép lángjai”, mint fenyegető jövőkép vetül eléjük az égő múlt „vad árnyéka”: „tudtuk, hogy minden léptünket az állam- / biztonság éber kopói követték. / Fegyverekkel vigyáztak ránk szavunkért, / féltünk, de már régen nem önmagunkért /.../ Ehhez már nincs közünk itt, menjünk – mondtam. / Éjszaka szöktünk ketten s nagy titokban” (4-10. vers). Bárhová néztek–léptek, tűzcsóvák, rakéták, szirénák vijjogása kísérte útjukat – míg a Kozmosz távlata végül rádöbentette őket: menekvés csak akkor van, ha az egymásra fogott fegyvert eldobjuk, ha a katasztrófa ráébreszt mindannyiunkat, hogy megbékélés nélkül nincs lehetőség a továbblépésre. „Jázmínbokor, ragyogj, te gyönyörűség / Van még idő? – Mindenre van idő még!” (11-14. vers). A ciklushoz közvetlenül kapcsolódó záróversben mintha felsejlene némi remény: „S mikor már fönn repültünk, fönn a kéklő / magasság útjain, a földi táj / egyetlen egész lett a messzeségből / nem volt rajta sorompó, sem határ /.../ Kék áramlás sugárzott vissza ránk: / egyetlen ragyogás vagy, Föld-anyánk” (*Egyetlen ragyogás*).

Költőnk tisztában van vele: az „ártatlanság kora” soha többé nem térhet vissza... Ő sem lehet többé a régi, hívő, lelkes harcos. A jázminbokr-fényben fájdalmasan tekint végig önmagán: „Vígságnak szomorú vagy / békének háború vagy, / a tisztos nyugalomnak / gyanús vagy, de gyanús vagy. // Barátaidnak szétszórt / csapata csupa vérfolt, / de megriadnak látva / rajtad a szelíd tébolyt” (*Mert az úton a lomb közt*). Az összekuszálódott valóságban – a „labirintus”-ban – az egyetlen orientáló fényforrás számára a feleségéhez fűződő szoros kötelék: „Bekerítve, magam-vert rácsokon / keresztül nevedet kiáltozom, / rekedten bár, mert némaság szorít, / de a kiáltás engem bátorít /.../ Már mellemig felér a szürkület / összekuszáltam magam nélküled, / sürgetve hívnak dolgaim: siess, / Ariadne, sötétből kivezzess” (*Ariadne*).

Szerelmes versek gyönyörű sorában vall a költő ifjú feleségének arról a sorsszerű, széttephetetlen láncról, amely kettejüket immár végérvényesen összefűzi (*Tudnod kell, Balatongyörök, Este, Nem sejtethetem, Zugligeti este, Ahol már jártam egykor* stb.). Gyötrődik amiatt, hogy nem tudja Kedvesét megkímélni a megpróbáltatásoktól: „Meg kellett volna mondanom neked, hogy / hová kerülsz majd, hogyha mégis / elindulsz útjaimra, hogy nyugalmad / vigaszod, békéd nem lesz...” (*Tigrisek*). Mást nem adhat neki, mint rendíthetetlen hűségét – de abban Magdus biztos lehet: „Ha azt hallod majd rólam egyszer, / hogy legszebb álmod megtagadtam, / s elmondanak mindennek, rossznak, / csak mosolyogj, mert jól tudod, hogy / az, aki voltam, az maradtam...” (*Ha azt hallod majd*). A sebesen futó évek aztán még bensőségesebbé tették kapcsolatukat, míg végül kettőből Eggyé váltak: „Szorzom és osztom magamat, / de az eredmény csak te vagy” (*Eredmény*). Ez talán már nem is „földi” szerelem, hanem „égi” szövetség (hiszen minden igazi házasság az „égben” kötődik!). „A színeket szeretem s a halványarcú nőket / szemed komoly derűjét és homlokod nyugalma, / mögöttük sejtelemként érezni / egyensúlyát / egy messzi égnek és egy ismeretlen földnek”. Ahogy az *anya*-természet gyógyít, s minden megpróbáltatást feledtet, úgy köti be sebeit az „édeni” Asszony, orvosságot kínálva gyötrelmeire. Egy-egy pillanatra legalább elfeledtetni vele, hogy voltaképpen már élő-halott. „E tájhoz tartozom már s talán e földhöz inkább, / bokor vagyok meg fűszál, vidám lepkék kerülnek, / vér-gyantás ágaim görcein meg nem ülnek / dalaim dideregni, a meggyilkolt pacstírták” (*A színeket szeretem*).

Az ország gondjától-bajától azonban költőnk mégsem szabadulhat. *Zsákhordónak* érzi magát, ki vállán cipelve-vonszolva átélte szenvedéseinek terhét, kövekkel telt zsákjából itt-ott szívesen elhagyogatna már néhány emléket, de erre képtelen: „megyek, de aztán visszatérek, / nélkülük nem én vagyok”. Tudja: útja végén majd „egy szakállas bölcs” várja, aki igazságosan mérlegelni fogja tetteit – „ki szó nélkül megvizsgál mindent, / s tudja, hogy mit, miért / cipel a lélek, s azt is tudja, / miben hisz, remél? /.../ Kegyes lesz, vagy így büntet éppen: / nem vámol, nem pöröl. / Menj csak, fiam, mondja, s a zsákot / maga segíti föl”.

Tamási aztán – felismervén sorsa korlátait – nagy önfegyellemmel, meg-nem-békélve az „elfogadhatatlan realitással”, teszi a dolgát. Minden kedden kijár „övéihez”, s a klubesteken megvitatják a nagypolitika visszasságait. 1968-ban még megjelenik *A vas gyötrelme* c. kötete (Szépirodalmi K.), de aztán ismét „vesztegzár” alá kerül (Aczél Györgyöt 1970 őszén bevásárolják a Politikai Bizottságba, a kultúra ügyeiben övé lesz a teljhatalom, s ettől kezdve a „három T” szégyenteli jelszava uralja a kultúrát).

A kötetnyitó vers (*Dobszó*) elárulja: költőnk bizonyos értelemben még mindig „csatában” érzi magát. Más eszközökkel ugyan, de most is belülről vállalt eszméi tisztaságáért, megvalósításáért küzd. „Tudom, hogy gyönyörű szép / hegedű hal meg bennem. / De, mivel csatatéren / éltem, csak dobos voltam. / Kezem már görcsbe rándul / s figyelni inkább másra, / hiába, / minden ujjam / rájár a dobolásra”. Hiszen a sereget a dobos nem hagyhatja magára a vereség idején sem – ha mást nem is, de legalább „szívünkéből a jajsztót kidobolni” neki kell.

Így lesz több más versének is alapszimbóluma a dob és a dobos (*Jaques halála, Pierre Mulele halálára*), illetve a trombitászó (*Pacsirtaszó*).

Ezért temeti magába poétikus, gyémánt-ragyogású álmait-hangulatait. Egyik legszebb, kristálytisza verse elárulja: valóban *hegedűszó* muzsikál lelkében, amikor – kertjébe kilépve – a reggel fényözönében megfürdetve arcát, a fű növést és az édes, áradó sugárzást figyeli. „Puha galambsírás tollai peregnek / levelek a fákon álmukat sorolják / egymásnak, a méhek munkába erednek / csak a tücsök ásít, / lerakja vonóját” (*Puha galambsírás*). De ritkán engedi meg magának, hogy az ilyen hangulatokban feloldódjon. Életelve: „Mindennap valamit / ami erőből telik / rosszkedvűnek vidámra fogott szót. / egy kicsi jót /.../ Légy a közöny, gyanakvás, önzés ellen / nyugtalanító szellem. / Az ember bekerítve / birkózik vasra-hitre, / maga sem tudja szinte: / önként vagy kényszerítve, / hogy ő ad, vagy csak adják, / ő fut, vagy csak futtatják, / verik vagy ő ver, / s meddig győzi erővel?” (*Egy kicsi jót*).

Lírája töprengőbbé, filozofikusabbá mélyül. József Attila nagy szintézis-verseinek világára rezonál leginkább, hiszen ő is „a város peremén”, munkások között éli hétköznapijait. *A vas gyötrelme* c. nagyobb kompozíciójában a vas fiainak keserves, kemény életét örökíti meg, az anyaghoz közvetlenül kötődő lét nehézkesét, reménytelen sóvárgását a szellemibb, magasabb szintű életre. „Fejünk fölött a kéményekből / korom dül, forró vas zihál, / a fehérszárnyú galamb innen / csapkodva és riadva száll, / a város körül alkonyatkor / némán, sötéten zúg a vaspár”. Megmunkálni a tömör, rideg anyagot, szikrát csilholni belőle csak iszonyú küszködéssel lehet! „A vas gyötrelme sír. Az ének / szikrázik, nem száll könnyedén, / más hőfokon, de együtt égnek / a vas, az ember és a szén, / madarak, erdők, szövevények / fornak a föld tüzén”. *Az esti Duna-parton* sétálva el-el-töpreng a múlton, véres, súlyos történelmünk tragikus eseményein, s szorongva kutatja a jövőt: „hogya mit ígér / a hold reménye, / szikrázva mire kél a hajnal fénye, / hogy merre nyílik pálya és a tér / az ősök gyötrődése mennyit ér / s hogy a várost előnti-e a vér?” Tisztában van vele: „a csodák ideje elmúlt végérvényesen már”. Ő, aki Tengerre vágyott valaha, eltemeti egykori álmait: „hínáros vízben, mocsarak közt, / vergődtem a szelekkel szemközt / a magyar tengeren, / s lettem, mivé a szél s a zajló / vizek közt lenni tudtam, / lennem lehetett” (*Úton a kikötő felé*). Most már inkább egyfajta „belső védelmi vonal” kialakítására törekszik, hogy ne morzsolódjon fel a mindennapos harcokban (*Egyensúly*).

A kötetbe *Ceruzasorok* címen apró bókversek, költői „összessenetek” is bekerülnek (összesen 44) – mini-portrék úrgazdagokról, gyorstalpaló és engedelmes káderekről, az egyengondolkodás és a vélemény nélküli szolgálalkúság világuralmáról. Nem gyilkos szatírák – sokkal inkább el- és lenéző, egyszerre pironogató és megbocsátó hangvételűek. Hiába! – ilyen az emberi világ, ezért nem lehet rajta segíteni... Pedig a Törvény (a *Tízparancsolat*) vallás nélkül is érvényes: emberi életszabályozó. Ha mindenki megszegi: kaotikussá válik a társadalom, a szabadrablás erkölcs/telenség/e uralkodik el benne.

Egyik nagyszabású kompozíciója, *Az északi föld* mitologikus-mesei keretben – valójában önmagára vonatkoztatva – újraértelmezi az örök-ösi történetet: mint szakadt ki az isteni védettségben élő ember az Édenből, mint vezette lázadó akarata, önmagává-lenni vágyása (a hübrisz) az édes és buja Délről, a boldog öntudatlanság földjéről a szikrázó fényű, de hideg Északra. „Még része voltam az Egésznek / föld voltam, tenger és a fény, / titok varázslat volt az ének / mikor még Délen éltem én”. Nem véletlenül választja mottóul Madách *Luciferének* szavait („Küzdést kívánok, diszharmóniát, / mely új erőt szül, új világot ad”), hiszen az ember az *értelem* hívására tépte ki magát „a Dél pompázó, mérhetetlen tenyészeté”-ből, s vágott neki dacosan az ismeretlen, hűvös Északnak: „Ha el is fordul tőlem isten / s nem bánom, ha rámhull a vad / vihar és égbolt, de ott minden / tisztább és világosabb”. De nagy árat fizetett a tapasztalásért! – szeretetlen, vad, ellenséges világba jutott... „Sírtam, hogy annyi szenvedés

vert, / békét akartam, nem vihart, / de nincs megállás, pihenés, mert / Észak mindig előre hajt”. „A boldogság a szabad küzdés” – ez Észak törvénye: csakis küzdelmeink által emelkedhetünk önérvényre („Én vagyok a mérő s a mérce / csak magamra hasonlítok”). Ezért hiába, hogy „egykor Délen az ég illatos lobogás volt, / a tenger lángoló öröm, / s örökös nap sugara táncolt / fekete-finom bőrömmön” – költőnk nem vágyik vissza oda. „Varázsló, ki Északra küldted / a fiút régen, áll a pör, / nem szabadul, nem menekülhet / tündöklő álmai elől.”

1968 után azonban mégis temetni kezdi tündöklő álmait. A „prágai tavasz” vérbe fojtása felidézi benne az ‘56-os vereség minden fájdalmát. Most válik számára végérvényesen nyilvánvalóvá: az ún. „létező szocializmus” megreformálhatatlan, a „puha diktatúra” bármikor újra átválthat a sztálinizmus kemény, nyílt terrorjára. Számot vet tehát *ifjúkori eszményeivel*, s már tudja: azok megvalósíthatatlanok. Nincs olyan társadalmi rendszer, amelyben valóra válhatnának – egyszerűen azért, mert nincs realitásuk, *csupán illúziók*. Búcsúzik tehát tőlük: „A selymek kifakultak, / saját fényes tűzükbe hulltak / a híres lázadó dalok” (*Vásárfia*). Ekkor már a Pagony u. 11-ben laknak, ugyancsak gyönyörű kertes házban, gyümölcsfák között, s vigaszt most is a Természetben – az egyetlen „valóság”-ban – keres és talál. Egyre kevesebbet ír – akkor is csak íróasztalfiókjának. Szelíd öniróniával nyugtazza a világban való paradox helyzetét: a perifériára szorulva elveszti a hatni-tudás lehetőségét, ha viszont meghajolna (akár csak parányi gesztust tenne az „aczélos” kultúrpolitika felé), önmagát veszítené el. Egy 1973-ban írt versében pontosan megfogalmazza szorongatott közérzetét: „E cselszövényes viszonyok közt / rángatózunk bogozva-kötve, / s idegeink meg-megremegnek // a szükséges és a lehetséges / villognak mint a jelzőlámpák / agyunk világos metszőpontján // s megfeszült áramkörein, míg / össze nem kuszálódik az egész / folyton-zúgás, remegés, tiprás / *annak jó, aki tombol*” (ez a vers címe is).

Kristálytisztán látja: az ennyire kemény, szálfá-tartású embertől mindenkor tart a „hatalom”, ezért nem engedik szóhoz, valódi társadalmi szerephez jutni. „Mikor megmértem gondjaim a bánat / kő-mérlegén és elgyötörve álltam / színe előtt a lélek szigorának / szívemet fegyelemmel megaláztam, / kenyéren-vízen éltem, a sugárnak / súlyát is alig tudtam hordani, / ‘Az a gyanúnk – szóltak – hogy túl sovány vagy’. / – Mit akarsz ezzel mondani? (*Kő-mérlegen*). Nem véletlen, hogy egyre közelebb érzi Kassákot is magához, szellemi elődjének s rokonának vallja most már őt is (Petőfi – József Attila után és mellett). A gyanú-övezte soványság, szikár tartás, erkölcsi puritanizmus, a hatalmi manipulációkkal szembeszegülő hajlíthatatlanság mindkettejük közös jellemzője. Kassák példa és erőforrás lesz számára. Bizonyára tudatos az összecsengés – a szóképek, kifejezések szintjén – a fenti vers és a Caesar szemében „holtan is gyanús” Cassiusról (kinek alakja Kassákra asszociál) rajzolt portré között: „Mért ilyen élesen sovány? / Mért ilyen fehér-halovány? / Miért süt mindig a veszélynek sugara homlokán / mint bélyeg / gyötrő és háborús? / Mért nem kövérebb? / Hát ez az, / mért nem kövérebb Cassius?” (*Kassák temetése*).

Az autentikus élet egyfajta szerves benső önazonosságra épül. Aki aprópénzre váltja önmagát, eladogatja-elhagyogatja szellemi kincseit az élet zsibvásárában, az könnyebben „boldogul”, de közben esetleg identitás-tudata is felbomlik. Akinek nem olyan lángcsóva-sors jut osztályrészéül, mint Petőfinek, annak konokul állnia kell a küzdelmet a méltatlan viszonyok között is. Tamási Lajos 60. születésnapján az ezredvég ars poétikájával lepi meg maga-magát (*Születésnapomra*), mintegy ráfelelve szellem-elődje egykoron híres program-versére (*A XIX. század költői*). A ma költője – vallja – már nem hisz, nem hihet azon eszmékben, amelyekért Petőfi az életét adta volt: a „szabadság” megcsúfolva, „a jognak asztala” letarolva, „a bőség kosara” kiürítve, „a szellem napvilága” pedig kihunyóban. Akiben tehát az ő lánglelke él, csakis rezignáltan tekinthet szét a nyolcvanas évek Magyarországon. „Fiatal árnyékodban már

csak hulló / fehér hajammal állok / s fényes / sugaraidban megfürösztöm / arcom s nehéz szomorúságom / szobrod előtt / a zuhogó esőben. /.../ Hiszek neked. / De jobban kell magamnak / hinnem, ha körülnézek, itt korom dül / fejem fölött sötéten s úgy futok, mint / aki csatából menekül s már / elérte a kukoricást / s csak / nem szűnnek a dobajok mögötte”.

Petőfi üstökös-ragyogása messze tűnt az Időben. Realitásként a ma költője számára József Attila tragikus önpusztítása maradt, avagy Kassák kemény, halálig kitartó ellenállása. A XX. század szinte minden jelentős alkotója szembenézett a József Attila-i sorsmegoldással – Tamási is. „Ha majd a rosszal nem győzöm a párbajt / és megcsöndesül szívem is, talán majd / lesz egy bolond, ki hírt visz rólam is. / Értelmetlen szavakat dadog, / s megzörgeti az esti ablakot” (*Ablakzörgetés*). Mégsem ezt az utat választotta: remény nélkül is küzdött tovább... Mint Kassák egész hosszú életén át.

Pedig másfél évtizedig nem jelenhetett meg kötete sem. Végül a csepeli OMK tagjai harcolták ki, hogy 60. születésnapjára napvilágot láthasson egy kitűnő válogatás addigi költeményeiből (a kötet a *Születésnapomra* címet kapja). A szerkesztőnek, Benke Lászlónak nem volt könnyű dolga, hiszen a minden öntevékeny megmozdulást, kezdeményezést elfojtani akaró kultúrpolitika felsőbb régiói folyamatosan gáncsolták. Cenzurálni próbálták nemcsak a verseket, hanem a *Pályatársak* c. részt is, amelyben a hajdani küzdőtársak, barátok s az ifjabb tanítványok köszöntötték (ez a fejezet majd változatlan formában átkerül a *Hazatérés* c. posztumusz kötetbe).

Az OMK tagjai a közösen írt *Bevezető*-ben hangsúlyozzák: „Eszméletünket elsősorban Tamási Lajosnak köszönhetjük. S azoknak az íróknak, akik az ő hívó szavára eljöttek közénk, a csepeli Munkásotthonba. Kassák Lajos, Veres Péter, Lengyel József, Szabó Pál, Devecseri Gábor, Erdei Ferenc, Féja Géza, Sipos Gyula, Tersánszky Józsi Jenő s a többiek bátorító bizalma, útbaigazító embersége, gondolkodásra és cselekvésre készítő példája nélkül ma nem olyanok lennénk, mint amilyenek vagyunk.” Benke László, aki kora-ifjúsága óta Tamási „iskolájába” járt (16-évesen ismerte meg őt!), leginkább élete és költészete tökéletes összhangját csodálja. Tudja: Mestere „vért és velőt fizetett ezért az egységes magatartásáért, több könyve megíratlan maradt”, mégsem tért ki, „mert nem térhetett a hatalmas sors elől, nem hátrált, mert nem hátrálhatott – nem engedte meg neki önmagához való hűsége, no és istenadta tehetsége” (*Mérő és mérce*). Csillag Tibor pedig – aki maga is a félreszorítottak sorsát élte ragyogó költői adottságai ellenére (1949-52-ben a kistarcsai internálótáborban életre szólóan meglegeztették!) – „súlyos egyéni hanghordozású és vállalású költő”-nek nevezi Tamásit: „nagy szabású hagyományépítő és mégis modern. /.../ Szabadverseinek ideges zaklatottsága, lasszó-kanyarjai a mi ideges tépettségünket fejezik ki újszerűen. /.../ Költészetének egyik oldala a köznapi realitások rézmetszete, a másik a látomások északfénye. Az érett Tamásiba Vörösmarty próféta-lelke költözött...” (*Viharok küldötte*).

Mezey Katalin és Oláh János – akik nem tartoztak szorosan a tanítványi körhöz, de Tamási ifjú barátainak tarthatták magukat – tisztelgő írásukban a magyar művelődéstörténet szempontjából felbecsülhetetlennek nevezik azt a munkát, amit Tamási évtizedeken át az OMK-ban végzett. „Az annyi tehetséges embernek talajt, önmaga kimunkálása útján biztos menedéket jelentő Klub bázisáról” sokan indultak el a szellemi életbe „az írott szó szeretetének varázsával” – írja Mezey Katalin. – „Sokszorosított kis füzetekben felmutathatták írói arcukat” – ami keveseknek adatott meg „ebben a hányattatásokkal, világégésekkel teli korban” (*Kisugárzások*). A Tamási-féle „szabadiskolában” elfogulatlan szemléletet kaptak – fűzi hozzá Oláh János. – Hiszen „Sinka István sámáni szavai könnyen összebékültek itt Kassák Lajos telített lírájával, /.../ s Veres Pétert olyan tisztelet övezte, amilyen igazság szerint az egész magyar műveltség körében kijárna neki. /.../ Tamási Lajos

szívós, egyfelé irányuló, piciny, szinte hajszálnyi moccanásokkal építette a maga világát, de következetességével utat mutatott és nyitott másoknak is” (*Az emberség makacs őrzője*).

A születésnap i kötet mintha ismét felpezsdítette volna Tamási körül az életet. Végre a kritikusoktól is elismerő szavakat kapott... *Köpeczi Béla* oktatási miniszter pedig hivatalos levélben köszönti 60. születésnapján, „őszinte tisztelettel és barátsággal”, utólagos köszönetet mondva „azért a sokrétű irodalomszervezői munkáért, amit az Írószövetség titkáráként végzett” annakidején (vagyis a „nehéz években”!), s „azért az áldozatos, többévtizedes közművelődési tevékenységért is, amit a Csepel Művek Művelődési Házában folytat a munkások művelődése érdekében”. 1983. ápr. 14-én az Operaház klubjában költészet napi bemutatót szerveznek számára. *Vésci Endre* verssel köszönti, *Gyárfás Miklós* pedig költészetét méltatja: „Vannak költők, akik nem tűnnek jelmezt magukon, nem rejtőznek szavak mögé, és saját hangjukon másokért szólnak. /.../ Azért vonzódom Tamási verseihez, mert érzem: nemcsak hozzám szólnak, de mindazokhoz, akik ma és holnap elvegyülnek, mert a reményeiket korbácsoló megaláztatások közben is makacsul örülnek annak, hogy embernek születtek”. Dr. Nagy Péter professzor pedig – aki szintén még az ‘56-os időszak küzdelmeiből ismerte őt, csak hogy a későbbiekben mintha megfélemezett volna erről! – ápr. 10-én kelt levelében (amely Tamási hagyatékában fennmaradt) elismerően köszöni meg „magávalragadó, megrázó” kötetét: „Rajtad is beteljesedett a József Attila-i szabály: ‘dudás’ lettél, a javából /.../. A versek állnak az Időben, s velük együtt a költő is kora tanúja és művészetté desztillálója. Ha van a történelemnek ‘költői igazságszolgáltatása’, akkor bizonyos lehetsz benne: verseid antológia-darabok lesznek akkor is, amikor már számos, ma díszkiadások sorozatában megjelenő költőcskének a nevére sem fognak emlékezni”. S milyen igaza lett!...

Az elismerések újraélesztik költőnk alkotókedvét. Már is új kötet összeállítására készül. A Szépirodalmi Kiadótól szerződést is kap rá, de a munka nehezen halad. Hiába, a hosszú évek mellőzöttsége egészségét is megrendítette már... Ennek ellenére 1985-ben megjelenik *Zugligeti ősz* c. kötete, jórészt korábbi költeményeinek – s néhány újnak – sajátos csoportosításával, feszes koncepciójú elrendezésével, amelyből egyfajta „lírai önvizsgálat” folyamata bontható ki. A címek csupán a kötet végén (a *Tartalomjegyzék*ben) vannak felsorolva, egyébként az egyes darabokat számokkal határolja el egymástól a költő, s így *belső monológ*ként, már-már mélypszichológiai meditációként hatnak, ami poétikai erejüket is megsokszorozza.

E kötet fényesen bizonyítja: Tamási Lajos mível költő, a legváltozatosabb formák könnyedén hajlanak a keze alá. Mérték és strófa a kifejezési szándéknak, az érzelmeknek engedelmessé válik. Az álom-finomságú, puha hangulatok, s az acélkeménységű, pengeéles gondolatok egyaránt adekvát, csiszolt köntöst kapnak. Többségükben laza jambikus lüktetésű szabadversek ezek, amelyek belső koherenciáját a költői világkép egysége biztosítja. Egy nagyon erős személyiség differenciált élmény- és élet-mozzanatai simulnak itt egységbe – az egész fölött pedig szelíd ironia lebeg. Ezzel védekezik mintegy Tamási a külvilággal szemben, így óvja-védi szellemi integritását. Egyik fő erőssége a kontrapunktos szerkesztési mód, mind az egyes versek belső struktúráját, mind a kötet-elrendezési módot illetően. A plasztikus-dinamikus, sokirányú asszociációt ébresztő komplex képekben mintegy a világ-egész ellentétekre épülő, többpólusú szerkezete tükröződik. Hiszen a valóságban *Gyümölcs és féreg* együtt, furcsa szimbiózisban egymás mellett él – az „isteni akarat” rendeléséből! „Hogy a törvényt s kedvét is töltsé, / a gyümölcsfa halálra, őszre / nem gondol, csupán a gyümölcsre, / hogy szépen, csöndben megteremje / amit a föld s ég üzen benne. / Igaz: nyüzsögve, sürgölődve / a férgek sem hallgatnak másra / csupán az isten parancsára”. S ha ezt tudomásul vesszük, már is csitul az ádáz ellenségeskedés-gyűlölködés az egymást kioltani – pusztítani! –

vágyó „részek” (nézetek, érdekcsoportok, ‘szekértáborok’) között. Mindig az *egészet* kell szem előtt tartanunk, mielőtt a sok ‘*rész*’ egymással háborúba kezdene! – Tamásit erre tanította sorsa, a sok mellőztetés, szenvedés. Azért fohászkodik az ‘égiekhez’, hogy tiszta ítélőképességét, egyensúly-érzékét mindvégig megőrizhesse: „Ha már nem állok meg / önmagam előtt / uram, szépen mennem / nekem adj erőt. /.../ Hadd maradjon arcom holtig aki volt, / elmémben a zengést / agyon ne csúfod” (*Fohász*).

A retrospektív „életregényt” lapozgatva, világossá válik: Tamási ekkor már *mindent* tudott a korról, amelyben élnie adatott, és nem voltak illúziói a „létező szocializmust” illetően. Tudta: a *látszat*-eszmeiség (miszerint úgy teszünk, *mintha* ‘szocializmusban’ élnénk) alól csakhamar végleg kicsúszik a valóság, és az egész vérrel-vassal összetákolt épület össze fog omlani. Egy pillanatra sem próbált azokhoz tartozni, akik e quasi-rendet kiépítették, s egyre rémültebben kapaszkodtak belé. Nem kívánt azonosulni „a megkoszorúzott, védett s földicsért vénecskék”-kel, akik „a bölcs belátás terített asztalánál” ejtőznek, „s ha csak egy szellő rezdül, már dühödten / döfnek az ostobákra, kik e csöndet / és a nyugodt emésztést megzavarnák”. De nem azonosult a kor ún. „kisemberével” (valójában: tömeg-emberével) sem, aki a „fogoly-lét” szűkös keretein belül próbált a lehető legkényelmesebben elhelyezkedni, csak a saját nyugalomával, könnyebb megélhetésével törődve. „Egy kis rezignált / sóhajocska, / egy kis kacsintás / balra-jobbra, / a koncert egy kis / kuvasz-morgás, / egy kis mohó / újrafelosztás /.../ egy kis finom kiábrándultság / egy kis kivárás / lesbe állás...” – ez (volt?) a többség élete. Ott, ahol a mindennapos árulás természetes életformává vált, Tamásinak nem lehetett helye. Viszolygott azoktól, akik bármiféle helyzetből kivágták magukat, s mindig megtalálták a számukra legelőnyösebb megoldást: „Nem kell téged tisztára mosni: / szépen meg tudsz te mosakodni. /.../ S ha ne adj’ isten, úgy fújna a szél, / mindent pontosan újrakezdenél” (*A megkoszorúzott, Királyfi voltál, Te könnyen békülsz* stb.).

Tisztában volt vele: alattvalók és uralkodók ugyanannak az éremnek két oldala. *A diktatúra kitenyészti az alattvaló-lelkületű embereket, és fordítva: azok önként meghajlanak, s meghunyászkodásukkal fönntartják a diktatúrát.* Szabadságról ilyen körülmények között természetesen beszélni sem lehet. „Szabadok voltunk valaha nagyon régen” – írja – de aztán „fogságba estünk és olyan tökélyre / jutottunk ebben már, hogy a fogoly / áll őrt / saját börtöne kapujában. / S a szabadítók bátor és merész / csapatait egy ügyes sorozattal / elégedetten lekaszáljuk” (*Az ember mértéke*).

Kafkai világ ez, kafkai félelmekkel – az abszurditás mindennapos élményünké vált. A „magánszorgalmú kutyák” (nem véletlen, hogy Illyésnek van is egy ilyen című verse!) rettegésben tartanak mindenkit – de szerencsére gazdáikat is! „Ezt a kutyát etetni kell, mert tud ugatni, / De azért ne simogasd: rejtelem, hogy / mikor nyal, mikor harap? / Egyre rosszabb idegei vannak a dögnek”. Akkor már szimpatikusabb a ravasz Svejtk, aki látszólag készségesen teljesíti feljebbvalói parancsát: mindenkit vezessen elő, aki szidja a császárt – mire ő az egész népet elővezeti! (*Idegek, Svejtk*).

E kötetnek is komoly visszhangja van – főként az író társak körében. *Hajnal* Gábor elragadtatott levélben köszöni meg: „A pokoljárás feszültsége van benne, szívszorító költemények. Néhány egészen kivételes ‘nagy vers’ is van a kötetedben”. Őszintén kívánja: „Találd meg harmóniádat, azt a régi, legényes harmóniát, a kicsit góbés mosolyút...” Az ismerős régi és új pályatársak szívből gratulálnak.

De – úgy tűnik – ezzel a kötettel (mint bizonyos értelemben vett csúcsteljesítménnyel) Tamási alkotói vénája ki is merült. Egyre többet betegeskedik (keringési, idegrendszeri problémák, majd infarktus). Csak ritkán jár el hazulról, nem csatlakozik „őfelsége ellenzéke” hangoskodó hadához, de éberén figyeli a villamossággal teli légkör vibrálását. *Lezsák* Sándor, e korszak

egyik kulcs-embere, gyakran időzik Pagony utcai lakásukban, s leveleiben is beszámol „mentorának” a főbb történésekről. A *József Attila-kör* „derékhada” több ízben is meghívja Tamásit tisztázó beszélgetésekre (a PIM Hangtára őrzi a hangszalagra vett előadásokat, vitákat). Tamási azon van, hogy a jövőendő irodalmáraiban az ún. „demokratikus szocializmus” eszmekörét mint ideál-képet elültesse. Még ekkor is bízik benne, hogy az *alapoktól újrakezdve* megteremthető lenne az „emberarcú szocializmus”, a szabad, független, többpárt-rendszerű Magyarország (azaz valóra válhatnak ‘56 eszményei).

A Történelem azonban más forgatókönyvet tartogatott az ország számára!

1988/89 folyamán mind sűrűbben fordulnak meg otthonában a régi barátok. Hétfő délutánonként magasröptű eszmecserékben vitatják meg a magyarság helyzetét s a változtatás lehetőségeit. *Bárány Tamás, Czine Mihály, Cseres Tibor, Dékány Károly, Fekete Gyula, Gergely Mihály, Göncz Árpád, Kuczka Péter, Kunszabó Ferenc, Molnár Zoltán, Varga Domokos*, az ifjabbak közül *Benke László* az ő javaslatára alapítja meg a *Móricz Zsigmond Kört*, amelyben a hajdani „56-osok” újra az irodalom és az öntevékeny cselekvés szabadságáért emelnek szót, s bekapcsolódnak az ekkor már feltartóztathatatlanul elinduló „rendszerelváltó” politikai küzdelembe. Tamási persze inkább csak tanácsaival segíti őket, a közvetlen cselekvésben-szervezésben nem vesz részt. *Nagy Imre* újratemetése 1989 jún. 16-án új reményekkel tölti el (e korszakról, a *Móricz-Kör* tevékenységéről, majd a *Hét Krajcár Kiadó* megszervezéséről lásd: *Benke László: Sértők és sérültek* c. regényének idevágó fejezeteit). Közös állítják össze az „utolsó szamizdat”-kiadványt, az *Oly sok viszály után* c. antológiát (Fórum sorozat, Amsterdam, 1989. – szerk.: *Benke László*, szerkesztői tanácsadók: *Cseres Tibor – Fekete Gyula – Molnár Zoltán – Tamási Lajos*), amelyben az ‘56-os forradalom alatt, illetve nyomán született legmegrendítőbb verseket, visszaemlékezéseket teszik közzé. Itt még együtt van a „demokratikus ellenzék” – *népiek és urbánusok* a legnagyobb egyetértésben megférnek egymás mellett! *Illyés Gyula, Tamási Lajos* híres egykori versei mellett és után *Benjámin László, Benke László, Dékány Károly, Kónya Lajos, Kuczka Péter, Nagy László, Mezey Katalin, Sipos Gyula* költeményei, valamint *Bartis Ferenc, Cseres Tibor, Fekete Gyula, Gergely Mihály, Göncz Árpád, Galgóczy Erzsébet, Kunszabó Ferenc, Molnár Zoltán, Oláh János, Sánta Ferenc, Simonffy András, Szeberényi Lehel, Tardos Tibor, Varga Domokos, Vásárhelyi Miklós* visszaemlékezései, novellái, avagy szociográfiai írásai olvashatók itt, amelyekből hamisítás nélküli képet kaphatunk a letűnt időszak minden kegyetlenségéről, ember-ellenességéről. Úgy tűnik: „oly sok viszály után” végre valóban kialakul az egyetértés a rendszerelváltó politikai erők között, és a nemzet elindul az egészséges fejlődés útján...

Mintha a beköszöntő új korszak elégtételt kívánna adni végre Tamásinak, neve egyre gyakrabban hangzik el a rádióban, a sajtóban. 1989. okt. 23-án a TV-ben, majd egy nov. 17-ei rádióadásban elszavalják egykori híres-hirhedt versét, a *Piros a vér a pesti utcán*-t. Még megéri, hogy az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* c. antológiában (Püski S. K. 1991.) két jelentős „nagyversét” olvashassa (a *Piros a vér...* mellett a *Halottak napját*). Úgy érezhette: talán most mégis valóra válnak ifjúkora álmai, s tér nyílik a demokratizmus eszméinek megvalósulása előtt...

A *Győrffy Miklósnak* 1990-ben adott – idézett – interjúbán így vall ezekről a feszültséggel teli évekről: „Én 1986-ban már biztos voltam (t. i. az összeomlásban). A 87-88-89-es év a lelkem legmélyéig megrázott. Az, hogy megértem, az, hogy nem voltam ostoba – alapjában véve igazunk volt akkor, ‘56-ban. Hogy mi szolgáltuk a haladás, meg a nép ügyét. /.../ Sírnam, mikor aztán jött a temetés. A Magyar Nemzetben jelent meg egy sorozat a 301-es parcelláról. Az nagy tett volt, és tisztelet annak, aki megcsinálta. /.../ Miután megértem, úgy szeretnék még valamit elvégezni. Harminc évet kibírni abban a várakozásban, amit kimondani se

lehetett nyíltan – ez nagyon hosszú volt! A kádárizmusban a besúgó rendszer olyan tökéletesen működött, hogy ahol négyen-öten összejöttek, feltétlen volt köztük egy „tégla” is. Ilyen légkörben élni és dolgozni – rettenetes dolog! A tizedrészét sem tudtam megcsinálni annak, amit akartam...”

Többszöri kórházi kezelés után végül is a szíve vitte el 1992. nov. 26-án. Temetése még ugyanez év decemberében volt. Posztumusz megkapta a *Nagy Imre* emlékérmét, majd az ‘56-os emlékérmét is. A *Hét Krajcár Kiadó* és a *Móricz Zsigmond Kör* gyors munkájának köszönhetően már 1993 januárjában megjelent *Hazatérés* c. válogatott kötete, amely az életmű teljes hosszsmetszetét kirajzolja, az indulástól a végérvényes „hazatérés”-ig.

A posztumusz kötetből a XX. század második felének egyik legjellegzetesebb, poétikailag is kiérlelt életműve bontakozik ki. Bizonyos értelemben szimbolikusnak tekinthetjük ezt a pályáivet: a „küldetéses”, népből jött értelmiség sorstapasztalatai fogalmazódnak meg benne. A reményekkel, egy „igazságosabb” társadalom megteremthetőségébe vetett bizalommal teli indulást megaláztatások, kudarcok sora követte. Végül szertefoszlottak az illúziók, de maradt a sorsvállalás konok méltósága. „Ami történik, az jobbra rajtunk kívül és nélkülünk történik, s az, hogy a világot átalakíthassuk a legszűkebb körön túl, legtöbbször öngyötrő sóvárgás marad – vallja Tamási. – Már nem áltatjuk magunkat, de nem is adjuk föl magunkat: ragaszkodunk életünk vállalt értelméhez, tagadva és szembeszegülve is...”

A kötetet válogató és szerkesztő *Varga Domokos* – az egész életét végigkísérő hű jóbarát – joggal hangsúlyozza: e versek mint „lírai önéletrajz”, mindent elárulnak alkotójukról. „Nemcsak a költőről – a korról is, amelyben élt, s amely már jóval halála előtt maga alá temette álmait. /.../ S a hitről is, amelyet álomtalan nappalokon és álomtalan éjszakákon mégiscsak őrizhet a lélek, míg maga is ki nem lobban” (*A költő emlékezete*) Varga Domokos átemeli a *Születésnapomra* c. kötetből a *Tiszteletadás* c. részt, valamint az *Epilógus* c. fejezetbe beépíti azokat a verseket, amelyeket Tamási barátainak ajánlott egykoron. Így mintegy „a síron túl” is együtt van a csapat, amelyet szerteszét szórt a Történelem. Időközben sorra eltávoztak (azóta már Varga Domokos is!), már csak hárman-négyen élnek közülük. Úgy történt, ahogy Tamási sejtette: „részletekben így halok én / és nem először és nem lehet / tudni, kivel legközelebb? / S utamat, ha befejezem, / ki hal meg egy kicsit velem?” (*Talán újság hozta a hírt*).

A kötetzáró *Epilógus* II. (amely a *Születésnapomra* c. kötet befejező verse volt), költőnk egyik legszemélyesebb önvallomása: „Nem a dicsőség, amit kértem, / csupán annyit reméltem, / hogy amiért harcolok / annak / harcolnia kellene értem”. Nem így történt... Az erkölcsi diadal mégis az övé. Jól sejtette: nélküle árva lett a világ – kihalt belőle a tisztaság és egyértelműség...”Csak egy parányi csillag sírjon / hogy: ő volt / aki kigondolt / aki látta / hogy bennem a remény tüze / parázslik, / és most árva / derengés vagyok nélküle”.

Nem csak egy parányi csillag siratta, természetesen. Családja, az OMK tagjai, pályatársai. Amit élteben nem kapott meg, azt megkapta holta után... Nincs azóta olyan antológia, amely ne idézné ‘56-os verseit, a *Piros a vér...* pedig minden új tankönyvbe bekerült. Hátrahagyott kötete egy tiszta, makulátlan emberarcot rajzol ki az utókor előtt – az örökké vérző Bárány fehérségével és ártatlanságával. Ez teszi költészetét maradandóvá a múltó Időben...

Halálának 10. évfordulója alkalmából az Írószövetség Tamási-emlékestet szervezett. De nem halála, s nem is temetése napján, hanem 2003 jan. 16-án, azon a napon, amelyen ‘56 után felszámolták az Írószövetséget. Ezt a dátumot természetesen szimbolikusnak tekinthetjük, hiszen ezzel a ténnyel kezdődött az a társadalmi hazugságösszjáték, amelynek bizonyos értelemben még ma is nyomát viseljük. 2005-ben pedig megjelentette gyűjteményes kötetét a Hét Krajcár Kiadó, *Keserves fáklya* címen, ezzel is élesztgetve-ébrentartva ‘56 emlékét a

forradalom 50. évfordulója közeledtén. A minden eddiginél teljesebb válogatás képet ad a korról, amelyben élnie – élnünk! – adatott, s azokról a belső gyötrelmekről-vívódásokról, amelyekkel Tamási nemzedéke birkózni kényszerült. A kudarcok és eszméinek megcsúfolása (a Kádár-kor „mocsári” világában) nem törték meg a Jövőbe, az Élet értelmébe vetett hitét, s a szembeszegülés méltósága ragyogja be kései verseit. Etalon volt nemcsak szűkebb környezete számára, hanem mindazok szemében is, akik nem érték be a „szélárnyékba” húzódással, hanem tenni próbáltak valamit egy demokratikus társadalmi rend kialakításáért.

Így tehát a személyiséget letörni, megalázni, gúzsba kötni akaró (új s újabb) hatalmi manipuláció(k) ellen védő-elixírt kínál nekünk Tamási Lajos költészete. Ezért „halhatatlan”: sorsa, életműve tanulság és intelem az eljövendő korok számára is.

Felhasznált irodalom

Pacsek Józsefné *életinterjúja* Tamási Lajossal – 1983 (PIM Hangtár)

Györffy Miklós: *interjú* Tamási Lajossal, 1990, kézirat, – megjelent részletei:

Piros-e még a pesti vér? – 168 óra, 1992. okt. 27. (10-11. p.).

Tamási *visszaemlékezése* Kónya Lajosra és közös harcaikra (kézirat, részleteit lásd:

A megkoloncolt sólyom ÉS 1982. aug. 13.

Tamási Lajosné *emlékezése* az 1956. dec. 6-án történteke

(Az interjúk szövegét, kéziratot emlékezéseket, valamint az író hagyatékában fennmaradt leveleket Tamási Lajosné, illetve dr. Nagy Péter műgyűjtő bocsátotta rendelkezésemre.)

Az íróról rajzolt portréhoz lásd: Benke László: *Elöttem kiterítve* (Gondolat K. 1991.),

valamint *Sértők és sérültek* (Hét Krajcár K. Bp. 2000.) c. regényeit

Az *irodalomtörténeti, történelmi* problémák feldolgozásához felhasználtam:

Irányított irodalom: Írók lázadása – (MTA Irod. tudományi Intézet)

Írók pórázon – (Bp. 1990, ill. 1992)

A XX. század krónikája (Officina Nova K. Bp. 1994, 777-840. p.)

Pomogáts Béla: *Irodalmunk szabadságharca*, 1956 (Gondolat K. Bp. 1989)

Rainer M. János: *Az író helye* (Viták a magyar irodalmi sajtóban, 1953-56).

Magvető K. Bp. 1990

Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom* (1956-1963), kiadta: az 1956-os Intézet, Bp. 1996

Révész Sándor: *Aczél és korunk* SÍK K. Bp. 1997

Kahler Frigyes: *A szabadság 12 napja Magyarországon* (okt. 23.- nov. 3.)

Napi Magyarország 1999. okt. 22. – 21-26. p.

1956 a sajtó tükrében (okt. 22 – nov. 5.) – Bp. Kossuth K. 1989

Tamási Lajos kötetei:

A Harmadik Szerszám Szépirod. K. Bp. 1950

Munkások Szépirod. K. Bp. 1952

Dal az ifjúságról Szépirod. K. Bp. 1955
Keserves fáklya Magvető K. Bp. 1957
A ledöntött kőfal (versek 1957-62) Magvető K. Bp. 1963
A vas gyötrelme Szépirod. K. 1968
Születésnapomra Csepel Munkásotthon 1983
Zugligeti ősz Szépirod. K. 1985
Hazatérés Hét Krajcár K. Bp. 1993
Keserves fáklya Bp. 2005
 Antológiák, amelyekben *Tamási Lajos* versei is szerepelnek:
Oly sok viszály után (szerk.: Benke László) Forum sorozat 7. kötet
 Amsterdam – Szentendre 1989
Ezerkilencszázötvenhat, te csillag (szerk.: Medvigy Endre – Pomogáts Béla)
 Püski K. 1991
Hét évszázad magyar költői (szerk.: Kovács Sándor Iván – Lakatos István)
 Tevan K. Békéscsaba 1996 (2021. p.)
Vérrel virágzó Hét Krajcár K. Bp. 1996
Ünnpeink u. o. 1997 (mindhármát szerkeszti: Benke László)
Piros és fekete u. o. 1998
Költők forradalma (szerk.: Csicsery-Rónay István) Occidentál Press Bp. 1996
Piros a vér a pesti utcán (szerk.: Györi László) Magyar Napló K. Bp. 2001

**„Ím, itt vagyunk gyanakvón s együtt,
 az anyag gyermekei...”**

Tamási Lajos köre, a csepeli OMK

A Csepel Vas- és Fémművek munkásotthonában 1960/61-ben kezdett szerveződni Tamási Lajos – a Csepel újság *Olvasó Munkás* c. irodalmi mellékletének akkori szerkesztője – körül egy kis szellemi kör az érdeklődő, olvasó-írogató munkásokból, újságírókból. A Vasmű XXI. kerületi Rákóczi úti könyvtárában – meglehetősen elhanyagolt környezetben, inkább akadékoskodó, semmint támogató vezetőkkel szüntelen vitázva – tartotta rendszeres megbeszéléseit a melléklet szerkesztésében közreműködő gárda; s az érdekeltek minden héten kíváncsi izgalommal lesték, ki/k/nek a műve került be a lapba? Mert „az *Olvasó Munkás* mellékletben megjelenni óriási dicsőség volt, de előtte biz’ pokolra kellett érte szállni – idézi fel eme izgalmas éveket az egyik ottani könyvtáros. – Vérrel és verítékkal összehordott írásainkat Tamási ízekre szedte, rámutatott fogyatékoságainkra, nem került el figyelmét egyetlen suta mondat, pontatlan szókapcsolat sem. Éles szemmel vette észre ugyanakkor a tehetség legpislákolóbb jeleit is. Minden egyes szám a remekmű-alkotás igényével készült, közös munkával, lázas izgalomban. A szava szent volt számunkra, lubickoltunk szűken mért dicséreteiben, és ha megkívánta, javítottunk, újrafoglalmaztunk... Fizikai munkások képezték a derékhadát ennek a kis csoportnak /.../ az egymás segítése és becslése íratlan alaptörvényünk

volt” (Meiszner Tamásné: *Egy barátság forrásvidéke*; in: Tamási Lajos *Születésnapomra* c. kötetének *Tanítványok* c. része; Csepeli Munkásotthon, 1983; 220-222. p.). Szentpéteri Zsigmond pedig így idézi fel a klub-alapítás heroikus időszakát: „Jöttünk minden kedd délután beszélgetni a világ dolgairól, életünkről, magunkról, munkánkról. Jöttünk örökösen csörömpölő daruk árnyékából, sivító esztergapadok mellől, poros öntödékből. Próbáltuk birtokba venni a világot – a könyveken, baráti beszélgetéseken, és akikben megvolt az erő, az íráson keresztül is” (Bevezető Schuch János: *Az öreg trénparancsnok* c. kötetéhez).

A melléklet körül szerveződő viszonylag állandó gárdából aztán megalakult az *Olvasó Munkás Klub* (továbbiakban: OMK – a Csepel Művek Munkásotthon jóváhagyásával és a SzOT támogatásával). Az alapító tagok közt voltak fiatalabb és idősebb, tapasztalt munkások, s a mintegy 30-35 fős „törzsgárda” – amely némileg fluktuált: többen elmentek, helyettük újak jöttek – több mint három évtizeden át, jóban-rosszban kitartva, minden kedden megtisztelte jelenlétével a klubot, amely a hetvenes években már a Csepel Művek újonnan épült, tágas és szép munkásotthonában tartotta foglalkozásait. Tamási Lajos célkitűzése – a *kassáki* szellemi nevelés programjával egybehangzóan – az volt, hogy a kultúra által ráébressze szellemileg nyitott „munkás-testvéreit” a magasabb rendű emberség, az erkölcsileg igényes és társadalmilag „hasznos” tevékenység személyiséget gazdagító-formáló jelentőségére. Rá akarta vezetni őket ügyes-bajos problémáik közös (egymást segítő) megoldására, tágabb (szellemi) érdekeik képviselésének fontosságára, sorsuk alakításának felelősségére. Mindemellett pedig fel akarta szabadítani bennük az önkifejezés bátorságát, azt a formáló erőt, amellyel életük keserveit s örömeit, a világban való vergődéseik – helykeresésük – helyretalálásuk élményeit megfogalmazzák. Ugyanis Tamási valóban hitt abban (s nemcsak hirdette!), hogy „a dolgozó nép okos gyülekezetében (József Attila szavaival élve) hányini-vetni meg száz bajunk” *megvalósítható* program, s a demokratikus, alulról építkező társadalom megteremthető (lenne, lett volna). Hitt abban is, hogy minden embernek egyenlő joga van az élethez; hitt a bensőleg szabad emberek méltóságtudatának szétroncsolhatatlanságában, a társadalmi igazság és esélyegyenlőség megteremthetőségében, s abban, hogy „az anyag gyermekei” őszinte kíváncsisággal, eligazító szóra várva szeretnék megismerni – megérteni sorsuk magasabb összefüggéseit, s bizalommal tekintenek arra, aki az *emberi* emancipáció perspektíváját kínálja nekik („emeljétek fel szívünket, azé, aki felemeli”). Mára persze már kiderült: mindez illúzió! De ez nem von le semmit munkája értékéből, hiszen mindazok, akik az OMK-ba (rövidebb-hosszabb ideig) jártak, beépítették személyiségükbe az itt tanultakat. „Írni annyi, mint cselekedni” – vallotta Tamási; s rendkívüli műveltsége, az irodalom és a társadalom kérdéseiben való széleskörű tájékozottsága imponáló „húzóerőt” jelentett a klub tagjai számára.

A törzstagok (András Ida, Barcs János, Benke László, Berecz Miklós, Bérczessi B. Gyula, Bíró Ferenc, Bodor Miklós, Bokor Levente, Cserjés János, Csillag Tibor, Csőregh Éva, Fodré Sándor, Földesi József, Keppel – Adorján – Gyula, Kiss István, K. Kovács István, B. Kulcsár János, Lendvai Sándor, Pap Sándor, Prohászka László, Sári Kázmér, Sárközi Vendel, Schuch János, Szántai Sándor, Szabó Lajos, ifjú Szabad József, Szentpéteri Zsigmond, Szombathy Lajos, Vadász Ferenc, Varga Dezső, Varga István, Vas István Vilmos; később: Szemes Zsuzsa, Bottyán Kiss Mihály, Madár János, Molnár M. Eszter stb.) kivétel nélkül mindannyian fontosnak tartották, hogy legégetőbb kérdéseikre közösségi választ kapjanak; így írásait a klub elé vitték, s a keddenkénti vitaesteken mindenki véleményét formál/hatott/t a többiek munkájáról. Csőregh Éva – Mikes modorában írt *Törökországi levelében* – így idézi fel Tamási szerepét személyiségük kibontakoztatásának folyamatában: „Megbátorítod azokat, akik maguktól szégyenlenék világosságra hozni gondolatjukat, noha jobban gondolkodnak sokszor, mint azok, akik nagy bátran kipökik alacsony gondolatjukat is. A félénkeket megsegélyleni, szavukat törődéssel jó formába igazítani – hatalmas érzés lehet. Ha csak egy is

kibontakozik közülük – márpedig nem egyet, kettőt, de sokakat megindítottál azon az úton – az polturával meg nem fizethetõn felékesíti a velük fáradozót, vagyis Kedet, édes bátyám” (in: *Születésnapomra*, 216. p.).

Az OMK kibõvített vitaestjeire, esetenként a munkásotthon színháztermében rendezett író-olvasó találkozókra gyakorta hívtak meg vendéglõadókat: a szellemi és társadalmi élet kiválóságait, akiknek példájából s szavaiból erõt meríthettek saját útkeresésükhöz. E rendezvények elõkészítését, lebonyolítását a klub tagjai szinte személyes ügyüknek érezték; elõre „felkészültek” az elõadó munkásságából, szakterületének ismert eredményeibõl, s kérdéseikkel, egyéni véleményük nyilvánításával hozzájárultak ahhoz, hogy a vendégek otthonosan érezzék magukat körükben, s mint jó ismerõseikhez, máskor is eljöjjenek hozzájuk. A klub naplójában mindegyikük otthagyt a kézjegyét s köszönetnyilvánító sorait. Többnyire fényképes beszámolók is készültek az estekrõl. „A meghívottak a világban eligazodni kívánó munkások számára annak a szellemi igénynek a megtestesítõi voltak, amely az emberi minőség irányát jelzi, a tudás birtokba vételét, a gondolkodás bátorságát és hatalmát. /.../ A meghívó munkások tanulni akartak, látni és hallani kívánták azokat, akiket a munkásságuk alapján addig is tiszteltek” – írja Kovalcsik József, az OMK szerteágazó tevékenységét méltatva (*Köszönöm az értõ figyelmet*, in: *Minden kedden – Dokumentumok a csepeli OMK életébõl*; Táncsics K. Bp. 1981, 9-21. p.).

Az elsõ meghívott természetesen *Kassák Lajos* volt, majd közvetlen utána *Veres Péter*, hiszen mindkettejük sorsát, életmûvét szimbolikusan érezhették az OMK tagjai: faluról, a legszegényebb élet-régiókból indulva, autodidakta módon küzdötték fel magukat a szellemi élet ormaira. Mindkettejükkel való beszélgetés rendkívül ösztönzõen hatott a klub tagjainak eszmélésére.

Kassák 1964. II. 12-én kelt levelében melegen üdvözli az OMK körét: „Kedves fiatal Barátaim! Örülök, hogy ilyen tág körû az érdeklõdésük, és ilyen komolyan veszik kultúréletünk aktuális problémáit. /.../ Modern mûvészetünk éppen az ipari munkásságban fogott elõször gyökeret. Ápolják tovább ezt a hajtást az ország népének szellemi gazdagodásáért.” Majd márc. 20.-ai látogatásán baráti természetességgel mesél küzdelmes életútjáról, mintegy biztatóan sugallva hallgatóinak: õk is végigjárhatják az önmegismerés, önmegvalósítás bátor és örömteli útját. Hangsúlyozza: a demokratikus társadalom megteremtéséhez önérzetes, önértéküket ismerõ, nem a politikát „kiszolgáló”, hanem a közösség érdekeit képviselõ „kollektív individuumok”-ra van szükség. Szavai erõs visszhangot váltottak ki a közönségben. Az est végén a naplóba ezt írta: „Sokáig megõrzõm emlékét a szép estének”. Csongrádi János így örökíti meg Kassák látogatását: „Akik találkozhattak vele, egy szikár, törekeny alkatúvá vált idõs embert ismertek meg, kinek legjellemzõbb, legkiáltóbb tulajdonsága a még mosolyában is elõbukkanó szigorúság, keménység. /.../ Hatalmas, öntörvényû életmûvet hagyott ránk a modern irányzatok élharcosa – a költõ, az író, a festõmûvész – aki még ifjúi tûzzel magyarázta, propagálta mûvészeti nézeteit, szocialista meggyõzõdését” (*Tiszteletadás Kassák Lajosnak*, in: *Szembesítés*, az OMK antológiája, 1970; 9-15. p.).

Június 2-ai estjén Veres Péter a „történelmi jelenlét” fontosságát hangsúlyozta: a népbõl kikerült értelmiségnek benne kell állnia a történelemben, együtt kell lélegzenie a néppel. „Most, amikor magunk volnánk a ‘gazda’ – fejtegeti – egész csomó új kérdésre nincs érvényes válaszuk, s fõleg nincs használható javaslatunk.” A legégetõbb kérdésekre (mint pl. a magyarság elõregedése, a gyerekvállalási kedv folyamatos csökkenése, az ‘élvezet-vallás’-ba alámerülõ életek meddõ volta stb.) az írástudóknak kell választ adniok. De ha az értelmiség „nem érez szellemi – lelki – erkölcsi – világnézeti, egyáltalán: semmiféle elkötelezettséget valamely emberi közösség (nép – nemzet – felekezet) iránt, ha nincs benne

elkötelező szeretet az övéi iránt – van-e kulcsa az emberi lelkek megnyitásához?” Veres Péter azt is fontosnak tartaná, hogy az írástudók megismerjék – megértsék a múltat, s emlékezetét ébren tartsák az új s újabb nemzedékekben. Nekik kell mindazt, ami a történelmi – társadalmi tudat „küszöb alatti” zónáiban található, a tudatba emelni (szociológiai, társadalom-lélektani, pszichológiai és szépírói eszközökkel). Hangsúlyozottan fontosnak tartja a birtokosi – „guvernamentális” – gondolkodásmód elsajátítását: ami a sajátunk, azért mi felelünk, nem rombolnunk, hanem gyarapítanunk kell mindazt, ami a mienk (Cserjés János – Földesi József interjúja Veres Péterrel: *Magunk volnánk a gazda*; in: *Szembesítés* 215-224. p.).

Még ugyanez évben (1964) összeállítják (Tamási Lajos irányításával) a Csepel Művek Könyvtári Tanácsának *olvasmány-ajánló* jegyzékét – az önművelés alapjait meghatározó korszerű műveltség-anyag jegyében. A világirodalom klasszikusai mellett a legjelentősebbnek tartott – de a korabeli kultúrpolitika szemében korántsem „kedves” – magyar írók (Jókai – Madách – Mikszáth – Móricz – Kosztolányi – Nagy Lajos – Déry Tibor – Kassák – Veres Péter – Illyés – Tamási Áron – Kodolányi – Németh László – Szabó Pál stb.) műveire hívják fel elsősorban a figyelmet. Az OMK és a szakszervezeti könyvtárak között ezidőtájt igen szoros az együttműködés: Csepel több-ezres olvasótáborának szellemi igényességét próbálták az „ajánlott olvasmányok” révén magasabb szintre emelni. És nem eredménytelenül! – hiszen a 60/70-es években még tömegek hittek a műveltség „hasznában”!

A rendszeressé tett író-olvasó találkozók egyre szélesebb közönséget vonzottak. A meghívottak – a klubnapló tanúsága szerint – maguk is sokat tanultak a beszélgetésekből, s örömmel konstataáltak, hogy a kor erőteljes politikai manipulációi és a tudatmosás különféle ‘mesterfogásai’ ellenére az „olvasó munkások”-ban valódi érdeklődés van történelmünk s a társadalom, valamint saját maguk égető létproblémái iránt. *Darvas József*, az 1959 őszi újjáalakult Írószövetség elnöke szintén az elsők között látogatott el a klubba, s helyeselte az OMK „népnevelői” munkáját, fontosnak tartván, hogy a – zömmel a parasztságból elszármazott – munkások társadalmi önismerete kialakuljon. (A hetvenes években aztán az ő kezdeményezésére született meg az „*olvasó nép*” mozgalom, s indult útjára – a harmincas évek példája nyomán – a *Magyarország felfedezése* c. szociográfiai sorozat). De járt itt a szovjet lágerekben meghurcolt *Lengyel József* is, valamint az ötvenes években félreállított és megbélyegzett *Féja Géza*, *Sinka István*, s *Komlós Aladár* – feleségével, a csodálatos szavalóművésszel, *Palotai Erzsivel* együtt.. Az ‘56 tüzeiben megperzselődött, s ezért háttérbe szorított írók közül *Benjámin László*, *Fekete Gyula*, *Földeák János*, *Képes Géza*, *Kónya Lajos*, *Kuczka Péter*, *Molnár Zoltán*, *Sipos Gyula*, *Varga Domokos*, *Vészi Endre* stb. többször is eljöttek és kifejtették mind az irodalmi, mind a társadalmi élet anomáliáival szembeni fenntartásaikat (mindnyájan híven őrizték ‘56-os eszményeiket). A meghívottak között volt az outsider voltaival tűntető *Devecseri Gábor*, *Kolozsvári Grandpierre Emil*, *Tersánszky Józsi Jenő* stb. A fiatalabb korosztályból a szóhoz jutásért ekkoriban még éles harcaikat vívó *Alföldy Jenő*, *Hernádi Miklós*, *Lázár Ervin*, *Mezey Katalin*, *Oláh János*, *Rózsa Endre*, *Spiró György* stb. is megfordultak itt egy-egy vitaesti beszélgetésre. A neves irodalom- és társadalom-tudósok közül *Benedek István*, *Erdei Ferenc*, *Erdei Sándor*, *Nagy Péter* arat jelentős sikert; a természettudósokat pedig *Jánossy Lajos*, *Ferenc Csaba*, *Marx György*, valamint a csillagász *Kulin György* képviseli. De képzőművészek is kapnak meghívást – mint pl. *Pátzay Pál*, *Bálványosi Huba* grafikusművész; sőt olykor a sportélet kiválóságai is.

Az író – olvasó találkozók keretében folyó, a művészet emberformáló hatását kiaknázó szellemi nevelést a helyi állami- és párt-vezetők sokszor gyanakvással kezelték, sőt, gáncsolni próbálták (az ő „ember-eszményük” ugyanis a mindent elfogadó „alattvaló” volt, aki nem kíván kitekinteni sorsa kereteiből). Olykor politikailag is „veszélyes”-nek tartották a „tűrt” kategóriába szorított írók „lázító” jelenlétét; de Tamási Lajos szellemi tekintélye akkora volt,

hogy semmit nem tehettek ellene. Sőt, az OMK vezetése azt is kivívta, hogy antológiákban, majd 1973-tól kezdve műhelyfüzetek formájában napvilágot lássanak a klubtagok önkifejező írásai (a műhelyfüzetekről a későbbiekben még szó esik). Minden kötet megjelenését baráti vita követi, amelyen ki-ki nyíltan elmond/hat/ja véleményét. Így a 70/80-as éveket a klub virágkorának tekinthetjük.

* * *

Az **antológiák** (*Ember és munka*, 1967; *Szembesítés*, 1970; *Minden kedden*, 1981; *Bukj föl az árból*, 1981; *Együtt*, 1985; *Kibontott zászló*, 1987) színvonala mindenképp megüti, sőt talán meg is haladja az ilyen jellegű kiadványok szokásos átlagát; sőt, egyikük – másikuk országos szinten is jelentősnek mondható. Nemcsak az olvasó – írogató munkások kapnak bennük bemutatkozási lehetőséget, hanem a klub színes, gazdag mindennapi életébe, vitáiba is bepillanthatunk általuk.

Az *Ember és munka* a Csepel Művek fennállásának 75. évfordulójára készült a Vasas Szakszervezet támogatásával. Az OMK alapító tagjainak többsége szerepel benne; írásaik zöme a munkás-életforma nehézségeiről – gondjairól – örömeiről szól. A társadalmi vezetés, amely demagóg módon „munkáshatalom”-ról beszélt, minden eszközzel azon volt, hogy az állítólagos „uralkodó osztály” a lét alsó szintjére szorítva vegetáljon, s eszébe se jusson beleszólni a „nagypolitikába”. A „kisemberi” nézőpont azonban zöld utat kapott, s így néhány megrendítően szép írás hírt adhatott az élet mellőzötteinek, a nehéz sorsúaknak a világról (elsősorban *Fodré Sándor*, *Pap Sándor*, *Schuch János*, *Szentpéteri Zsigmond* írásai emelkednek ki a kötetből esztétikai megformáltságukkal is). Tamási Lajos, aki mindenkor komolyan vette azt, amit a korban sokan csak frázisnak tekintettek („legfőbb érték az ember”), *Bevezetőjében* fő pozitívumként emeli ki, hogy „e kis gyűjtemény szerzői a munkásosztály soraiban élve megkísérlik kifejezni a világot és önmagukat az irodalom eszközeivel”. A közös sors, a hasonló látásmód és lélegzetvétel köti őket össze; elsősorban emberségre, világosságra vágyanak. „Nem elnézést, csak bizalmat kérnek”.

Érdekes megfigyelni, ahogy a *Csepel* újság irodalmi mellékletében megjelenő munkák színvonala esztétikai értelemben véve is egyre emelkedik, az írások valóságképe differenciáltabb, az élményvilág gazdagabb lesz. A következő antológia (*Szembesítés*) már akár országos szinten is értékelhető. Tamási a *Bevezetőjében* kiemeli: „Több és más ez a könyv, mint az írások sikerült és kevésbé sikerült összeállítása. /.../ Ez antológia révén a mindennapi életben, az ország és a világ dolgában, napjaink társadalmi és szellemi erőfeszítéseiben aktívan és cselekvően jelenlévő közösség fejezi ki elsősorban önmagát. Bizonyítva, hogy a munkások /.../ nem csak befogadják, hanem élük, és saját sorsukkal, tehetségükkel töltik meg az igényes, az őket segítő kultúrát”, s hogy „a műveltség és az ismeretek gazdagodásának középpontjában mindig az ember boldogulása és tisztelete áll.” A kötet gerincét azok az interjúk, az OMK-ban folytatott vitaülések, beszélgetések jegyzőkönyvei alkotják, amelyekben a szellemi élet kiválóságai kifejtik véleményüket a kultúra szerepéről, hagyomány és újítás, konzervativizmus és modernség viszonyáról, a sematizmus veszélyeiről, az emberi élet alapkérdéseiről. Az interjúk zömét az OMK újságíró tagjai: *Cserjés János* – *Földesi József* – *Prohászka László* készítették. Zömük megjelent valamelyik folyóiratban is; és revelációként hatott a meglehetősen szürke mezőnyre alászorított szellemi életben. Friss levegőt hoztak szókimondó bátorságukkal akkor, amikor még az egész irodalmi élet a „sematizmus” csapdáiban vergődött.

Benjámin László pl. azt fejtegeti, hogy a kultúrpolitikában a „három T” alapelve mennyire megosztja az író társadalmat. Nem helyesli, hogy vannak „protekciónált” alkotók, akiknek minden – bármily silány – műve megjelenhet; a politikailag „priuszosak” pedig nem juthatnak

szóhoz. Holott „minden egyes írónak és irányzatnak magának kell/ene/ kiküzdenie helyét az írói és olvasói közvéleményben.” *Féja Géza* azt hangsúlyozza: nincs két kultúra (ti. a kiválasztottaké és a tömegé); az igazi „magas kultúrát” kell a néppel megismertetni, megszerettetni, az „egyszerű emberek” ízlését, látásmódját kell formálni a legkiválóbb művek által. Igazán jelentős művet – hangsúlyozza – csak nagy műveltségű író alkothat (legyen bár autodidakta vagy magasan iskolázott), aki egységben látja népét-nemzetét és az emberiséget. A Gulág poklait megjárt *Lengyel József* pedig – szovjet-országi tapasztalatai alapján – az „egyenirányított kultúra”, a kötelező „szocreál” veszélyeire hívja fel a figyelmet, s a nyílt viták létjogaért emel szót. Az író kötelessége – vélekedik – az igazság kendőzetlen kimondása, hiszen az élettények „lakkozása” a művet erkölcsileg – esztétikailag hitelteleníti.

Az értékes és érvényességükből máig sem vesztett interjúk közlése mellett az antológia egyik legizgalmasabb része az 1969 áprilisában folytatott *Vita a munkásműveltségről* jegyzőkönyve (233-248. p.). Az ülés elnöke – *Tamási Lajos* – megnyitó szavaiban *Veres Péter* korábbi megnyilatkozásaira hivatkozva felhívja a figyelmet arra, hogy a műveltség nem csupán ismeretanyag, hanem a műalkotások folyamatos szembesítése a valósággal, s a közösség fórumain az olvasókkal, akikben a művek és az eszmecserék hatására a lélek és a jellem erősödik. Az elnökség tagjai – *Veres Péter*, *Fekete Gyula*, *Molnár Zoltán* – a hallgatóság kérdéseire őszintén válaszolnak. *Veres Péter* most is a „guvernamentális” gondolkodásmód jelentőségét hangsúlyozza, s a legfontosabbnak azt tartja, hogy az emberekben valódi közösségi szemlélet alakuljon ki – azaz ne „alattvalókként” teljesítsék a felsőbb „parancsokat”, hanem vállaljanak felelősséget családjuk – munkahelyük – falujuk-városuk, sőt az egész ország sorsáért, jövőjéért. Az írástudóknak pedig a közgondolkodás formálásában kell/ene/ aktívan részt vállalniuk – ez a szó legnemesebb értelmében vett „szolgálat” (ami természetesen nem azonos a hatalmi érdekek kiszolgálásával!).

A vitában felszólalnak a „kétkezi munkások”, valamint a munkásotthon aktivistái, a párt és a szakszervezet képviselői is; mindannyian egyetértenek a „tulajdonosi szemlélet” kialakításának s a minél magasabb műveltségi szint elsajátításának fontosságával. Az ő eszményük sem valamiféle szeparatista „munkáskultúra”; de úgy vélik: a művészetben a nép (a parasztság és munkásság) arculatának is meg kell valamiképpen nyilatkoznia. *Fábián László*, a munkásotthon előadója a kritika fontosságát emeli ki (ne dezinformáló szerepet töltsön be, hanem hitelesen tájékoztassa az érdeklődőket a művek valódi értékeiről). *Oláh János* népművelő – akkor még a Csepel Művek fiatal előadója – azt hangsúlyozza, hogy a „munkásosztály” fogalmába a mérnökök, technikusok stb. is beleértendők; s a műveltségi különbségek csak úgy (lennének) áthidalhatók, ha a segéd- és szakmunkások is közelebb kerül/né/nek az ún. „magas kultúrához”. *Benke László* – akkor még köszörűs – égető hiánynak tartja, hogy az adott kor műveiben nem lát/hat/ja viszont önmagát a munkás (mint egykor Zola vagy Hauptmann műveiben), hiszen a kulturálódni vágyó ember – ha nem kap választ saját benső problémáira – könnyen elfogadja mások értékítéletét, ízlését, s így nem tud fejlődni a maga törvényei szerint. A vitában felszólal az akkor még érettségi előtt álló *Lezsák Sándor* tanuló is, aki az öneszmélés folyamatában az ún. „népi kultúra” jelentőségét hangsúlyozza. A hozzászóló „olvasó munkások” (*Schuch János* szerszámlakatos, *Forgács Ferenc*, *Kovács István* és *Lendvay Sándor* esztergályosok), valamint *Cserjés János* újságíró az önművelés – önnevelés fontosságát, a népi és a „magas” kultúra egymásra hatásának szerepét hangoztatják.

Az idő távlatából nézve úgy tűnik, hogy a vitán elhangzottak termékenyen hozzájárul/hat/tak /volna/ egy magasabb szintű közművelődési koncepció kialakításához, amennyiben szabadabb kulturális légkörben élünk. Néhány évre – az amatőr mozgalmak országos fellendülésével párhuzamosan – az OMK előtt is tágabb lehetőségek nyíltak, s a Csepel

Művek pártvezetése is támogatta más közművelődési körökkel (a győri *Kassák Kollégium*, a miskolci – kazincbarcikai munkás-művelődési körök stb.) való kölcsönös kapcsolatait. 1973-ban az *Ifjúsági Törvény*, majd 1974-ben a *Közművelődési Törvény* teret nyitott az alulról jövő kezdeményezések megerősödésének, amelyek az intézményi struktúra dinamizálódását biztosíthatták volna. A művelődési házak nagyobb önállóságot kaptak; a táncház-, az amatőr színjátszó-, szavaló-körök stb. megszorodása utat nyitott a kultúra demokratizálódása felé. Csakhogy az ország legfelső vezetése mindebben veszélyforrást látott, s már 1975/76-ban elkezdődött a „visszarendeződés”, a hozott törvények negligálása, majd visszavonása. Igaz, a pártállam kulturális monopóliuma így is megrendült némiképp; az „olvasó nép” mozgalom azonban nem bontakozhatott ki nagyobb lendülettel; a kulturális élet a gazdasági, politikai szempontok alárendeltje lett. Vagyis megvonták az „oxigént” a fellelegezni próbáló közművelődéstől, s a valódi kultúra helyét újfent „az ipari szórakoztatás terjeszkedő sivatagai foglalták el” – amire *Fekete Gyula* több ízben is felhívta a figyelmet (*Megjegyzések a Szembesítés c. antológiáról*, in: *Minden kedden*, 1981, 133-39. p.).

Tamási Lajos személyi tekintélyének köszönhetően azonban az országos „elsivatagosodás” idején, a hetvenes évek derekán is még jelentős szerepe volt az OMK-nak az üzem közművelődési munkájában. A Csepel Művek Szakszervezeti Bizottságának támogatásával jelent meg harmadik antológiájuk, az *Üzenet* (1975). Tamási az *Előszó*ban bemutatja „a Csepel Művek munkás-tengerének kis önművelő közösségét”, amely nem a mindennapok kérdései *elől* menekül az íráshoz; ellenkezőleg: „az írás életük minőségi többlete”. „Munkások beszélnek itt – írja – saját sorsukról, saját szavaikkal, bizonyára azért is, mert úgy gondolják: érzéseiket, gondolataikat helyettük vagy a nevükben nem mondhatja el senki. /.../ Azzal a reménnyel nyújtjuk át e könyvet az olvasóknak, hogy a legszebb oldalain megütött hang és a megszólaló lélek másokban is visszhangra talál.”

A kis kötet a szorosán vett klubtagok (*Adorján* – Keppel – Gyula, *Benke László*, *Bíró Ferenc*, *Bokor Levente*, *Fodré Sándor*, *Hármor Vilmos*, *Kiss István*, *Markó Pál*, *G. Molnár Ferenc*, *Oláh János*, *Pap Sándor*, *Schuch János*, *Szemes Zsuzsa*, *Szentpéteri Zsigmond*, *Zimányi Tibor*) eredeti hangvételű „önkifejező” munkái mellett más jellegű írásokat is tartalmaz. A 80 éves *Draho Lajos* – hajdani ifjúságmunkás, ’45 után országgyűlési képviselő, később a Parlament elnöke – *Egy munkás élete* címen eleveníti fel ifjúkorát, a mozgalomban töltött éveit, majd kiemelkedésének történetét. *Eigner János Kovácsok* címen hiteles munkásportrékat vázol fel; mintegy példát kínálva másoknak emberségből, munkaszeretetből. Találunk itt több brigádbeszámolót is (*Tajmel József*, *Molnár Tiborné*, *Csernati Bálint* életszerűen mutatják be saját brigádjuk mindennapjait, művelődési szokásait stb.). *Várkonyi Magda* pedig fiatal munkáslányokkal készít riportot jövő-elképzelésükről, a családi élet és a munkájuk összeegyeztethetőségéről, érdeklődési körükről stb. Az antológiából világosan kiderül: ezek a munkás emberek teljes értékű életre vágnak, vágytak, s a kultúra iránti érdeklődés, az életük magasabb dimenzióinak megértésére törekvés valóságosan életük része lett. Hittek, / hisznek abban, hogy egy demokratikus társadalom valóban felépíthető, s hogy ehhez az utat Október nyitotta meg (ezt jelzi a *Munkások Leninről* c. rész). Természetesen, a történelem azóta bizonyította, hogy mindez illúzió volt; a Nagy Októberről is kiderült, hogy elviselhetetlen vérontásával csak még borzalmasabb viszonyokat teremtett, s ma már nem hihetünk a „demokratikus szocializmus” ábrándjában; mégis, szubjektíve e munkások élete gazdagabbá vált a kultúra által, volt hitük és céljuk, fontosnak érezték/tevékenységüket – tehát mindaz, amire a klub, a közművelődési viták nevelték őket, társadalmi értelemben az ő előrehaladásukat segítette. A *művelt* munkás ideálképe lebegett szemük előtt. Mindenesetre életüknek több értelme volt, mint a ma munka és megélhetési lehetőség nélkül tengődő sokaságnak, amely már nem is ismeri a kultúra élet-átalakító szerepét; nem művelődni, hanem műveltség és fáradozás nélkül pénzhez jutni kíván.

Az *Üzenet* nemhogy elismerést nem kapott, hanem inkább elutasítást a kultúrpolitika korifeusai részéről. *Hernádi Miklós*, aki *Tamási Lajos* körével mintegy másfél évtizede kapcsolatban állt, a *Kritikában* szeretne volna ismertetni a kötetet; *Pándi Pál*, a lap akkori főszerkesztője azonban elutasította, azzal az indokkal, hogy az amatőr munkásírókat nem lehet a hivatásosak mellé állítani; a szövegek informatív értéke nem jelent egyúttal esztétikait is. Ez természetesen így is van; csakhogy a „támogatott” kategóriába bőven befértek ezeknél jóval gyengébb színvonalú munkák is. Inkább arról van szó, hogy a magát „közösségi”-nek deklaráló társadalom nem tűrte meg a valódi közösségi megnyilatkozásokat. Ezt felismerve *Vérsi Endre*, aki maga is munkás-közegből, s *Kassák Munka*-köréből indult, kiállt az OMK mellett, s a kötetet méltatva (*Egy antológia margójára*, in: *Minden kedden*, 1981, 144-45. p.) hangsúlyozza: az nem baj, hogy az antológia vegyes színvonalú; „ahogy a ‘munkástengerből’ az új és újabb tehetségek” előbukkannak, úgy válik a klub egyre nyitottabbá, sokhangúbbá. Az OMK valódi értéke nem színvonalában rejlik, – hangsúlyozza – hanem az együttműködés örömeiben, az együtt értékelő-bíráló közösség erejében. A kötetben szereplő alkotók közül kiemeli *Oláh Jánost* („férfias tehetségének markáns vonásai, egyéni jelei egyre jobban kirajzolódnak”); *Benke Lászlót* („sajátosan absztrahálja drámai élményvilágát, belső érzékenységgel vonzódik a groteszkhez”), s *Bokor Leventét* is a „kirajzolódó tehetségek” közé sorolja. „A lelkes, önművelő gárdából kiválasztódó igazi tehetségeknek arra kell törekedniük” – írja biztatóan – hogy „az írói-költői hivatás mesterségbeli részét mélyebben elsajátítsák. Így lépnek majd túl a tiszteletre méltó szakköri szinten, s adhatják át tehetségük eredményeit a kortárs irodalomnak”.

Az OMK egész addigi életét, közös szellemi tevékenységét méri fel és mutatja be a *Minden kedden* c. antológia, amely már nem „házi kiadvány”-ként, a munkásotthon gondozásában jelenik meg, hanem ismert kiadónál és országos érdeklődésre is számot tartva (*Egy közösség két évtizede; Dokumentumok a csepeli OMK életéből*, Táncsics K. 1981). A belső borítón a tőrzstagok saját kezű aláírása; de rajtuk kívül még sokan mások is szerepelnek benne. *Kovalcsik József*, a Népművelési Intézet tudományos főmunkatársa méltatja az itt folyó két évtizedes munkát (*Köszönöm az értő figyelmet*, 5-21. p.). Elismerően szól a klub „vendéglátó”, mindig gondosan előkészített munkájáról, ami nem annyira a főhivatású népművelők, netán könyvtárosok érdeme, hanem elsősorban az aktív tőrzstagoké. Ők azok, akik „nagyon fontosnak érzik a klubban folyó gazdagító beszélgetéseket” egymással is, s a meghívott vendégekkel is. Az írókkal itt valóban olvasók találkoznak, „olvasó, kérdező és véleményt nyilvánító emberek. /.../ Ez a művelődő közösség a helyi társadalmi szervek, közművelődési intézmények támogatását élvezi ugyan”, mégis alaposan meg kell/ett/ vívnia harcát a közönnyel, „gyakori értetlenkedéssel”, olykor a helyi vezetők gáncsoskodásával, akik „az ízlés- és tudatformálás irgalmatlanul lassú munkáját nem méltányolják”, s a klub tevékenységét szeretnék a gazdasági, politikai célok alá rendelni (nekik „a termelési eredményekhez” nem „művelt munkások”, hanem „engedelmes alattvalók” kellene!). *Kovalcsik József* azt tartja a legfontosabbnak, hogy a műhelyfüzetekben kendőzetlenül feltárul a munkások belső világa, hasonlóképpen, mint az országos jelentőségű szociográfiákban (pl. *László Bencsik Sándor: Történelem alulnézetben*, vagy *Halmos Ferenc: Illő alázattal* c. műveiben). A szerzők élményvilága, sőt a feldolgozott témák is rokonok, ha az esztétikai megformálás göcsörtösebb is némileg. *Kovalcsik József* azt hangsúlyozza, hogy az OMK „nem hivatásos írókat akar felröptetni”; ellenkezőleg: „a művészet értő befogadására és az önkifejezés fejlesztésével teljesebb önismeretre nevel.” „Ha valakinek sikerül a fészekből felrepülnie, nem irigylik”, ha vissza-visszatér, itt újra otthonra talál; „s ha esetleg sikertelenül visszahull, nem fogadja káröröm”.

Az antológia első részébe (*A klub vendégei*) izgalmas élménybeszámolók kerülnek a meghívottakkal töltött estekről, akiknek egy-egy rövidebb művét (versét, novelláját) is

közzéteszik. A közösség egészét érintő kérdések itt is tág teret kapnak (*Vita a munkáról, Vita a munkásműveltségről*). Eleven kép rajzolódik ki a 20/30-as évek munkás-művelődési fórumairól (*Csili, Vasas Székház, MEMOSz* stb.), illetve a 30/40-es évek fordulóján a paraszti rétegekből merítő *Győrffy-kollégiumról*; hiszen ezek voltak a háború előtti években a népi értelmiség formálódásának bázis-helyei. Az ezidőtájt induló munkás-írók (*Benjámín László, Fodor József, Földeák János, Kis Ferenc, Vészi Endre* stb.) Kassák – Veres Péter – József Attila – Illyés szellemi örökségét vállalva, életüket tették fel a „világmegvált/tozta/tó” küzdelemre. *Sipos Gyula* az 1976-os Költészet Napjára az OMK tagjaihoz írt levelében arra biztat, hogy keressék s találják meg egyéni útjukat, teremtsék meg azokat a kulturális formákat, amelyek között otthonosan érezhetik magukat. Minden nemzedéknek magának kell kialakítania a fennálló intézményi rendszer elleni sajátos lázadása kereteit, amelyek aztán lehetőséget biztosítanak számára az „önmegvalósítás”-ra (*Levél a csepelieknek* – 117/18. p.).

A II. rész (*Műhely*) az addig már megjelent 17 műhelyfüzetről ad általános képet. *Tamási* mutatja be az itt folyó aprómunkát: „Egy közösség önmaga-keresése, tagjainak sokszor szikrázó önmaga-csiszolása: mindez együtt a műhely. /.../ Itt mindenki tiszteli egymást és egymás vélemény-szabadságát; az alkotó munka feltételei már magában ezért is adóttak: senki se akarja a mások fejét a sajátjára kicserélni”. Ez tehát a valódi műhely-munka: „gondolkodó jelenlét a világ eseményeiben”. A társadalom hierarchikus viszonyai itt nem korlátozzák az egyént, kinek-kinek egyaránt fontos az önkifejezés és a kritika szabadsága. *Hernádi Miklós* a „kívülálló” szemével, mégis belülről nézve szól itt szerzett tapasztalatairól: „Ez a klub olyasmit vitt véghez – nem utolsósorban közösségteremtő erejével, de munkájának írásos eredményeivel is – amit egyetlen más kör se tudott véghezvinni, bemutatván: más-más eredetű, életű, sőt világképű emberek is egyetérthetnek legfontosabb dolgaikban”. Hiszen „világosság felé törekvő növény minden ember. /.../ Aki a fénytől el van zárva, az is ritkán végzi úgy, hogy valami fényben ne lett volna része. Neki harcolnia kell a fényért. Másnak bezuhog folyton az ablakán, mégsem fényes az élete tőle. E klub tagjainak életét a szellem fénye ragyogja be...” (*Gyorsvasúttal az osztálylénküliségbe*).

A III. részben (*Vallomások és dokumentumok*) a klubtagok vallanak a klubhoz tartozás fontosságáról, életüket meghatározó szerepéről. *Szentpéteri Zsigmond* *Az önálló gondolkodásért* c. írásában fejti ki: mindnyájuk életszemlélete a közösség vitáiban csiszolódik, itt kapnak választ legfontosabb kérdéseikre. *Vas István* Vilmos szerint *Csepel – az ország kicsiben*; ha ők itt meg tudják beszélni, netán oldani ügyes-bajos problémáikat, azzal példát kínálnak az „országos ügyek” rendezéséhez is. *Berecz Miklós* azt hangsúlyozza: a vitaestekre való felkészülés – bármily kemény feladat is – új s újabb lendületet, erőt ad a további munkához (*Vonzó győtrelem*). Hasonlóképpen nyilatkozik *Lendvai Sándor* (*Kell az embernek egy hely, ahol őszintén beszélhet*), valamint *Bodor Miklós* is (*Baráti körbe kerültem*). Az önművelést, ami önismeretet, tisztánlátást, sőt örömet ad, mindannyian elsőrendű feladatuknak tartják (*Adorján – Keppel – Gyula: Felcsattanó szavak, Egressy István: Az előadóművész szép pillanatai*). *Benke László* arról szól, hogy a klubban folyó „gerincegyenesítő beszélgetések”, a nyílt viták vonzották őt és tartották meg majd’ két évtizede abban a közösségben, amely a kulturális értékeket „erőt adó szellemi tápláléknak”, valóban „mindennapi kenyér”-nek tartja. Itt tudatosodott benne: „a könyvek elsősorban arra valók, hogy segítségükkel kiformáljuk magatartásunkat. /.../ Az OMK színvonalas vitái után nagyobb önbizalommal, emberhez méltóbb tartással állhattunk meg magunk és mások előtt” (*Vitáink a művelt munkásért*).

Természetesen, elsősorban *Tamási Lajos* széleskörű tájékozottságán, biztos alapokon nyugvó műveltségén és a társadalmi „igazságosság” elvéhez rendületlenül ragaszkodó objektív mércéjén múltott, hogy ennyire színvonalas, őszinte és egymást segítő közösségi légkört tudott

kialakítani. Erkölcsi szigorával, az emberi „egyenrangúságot” (és *nem* az „egyformaságot!”) komolyan vevő méltóságtudatával, nevelői sugárzásával összefogta és a közös célra buzdította a tagokat; *emelni* akarván őket, nem pedig korlátozni, netán manipulálni. Itt valóban mindenki megtalál/hat/ta a helyét, aki számára a kultúra a *belső* igényesség kérdése volt, nem pedig külső máz.

Ugyancsak 1981-ben jelent meg – az OMK kiadványaként – egy József Attiláról szóló beszélgetés-sorozat a költő 70. születésnapján (1980. ápr. 11-én) rendezett ünnepi est dokumentumaképp (*Bukj föl az árból*). A kis kötetet József Attila ugyane című verse vezeti be, amit *Tamási* Lajos tisztelgő, vitaindító szavai követnek: „Lehajtott fejjel állunk okos és fürkésző tekintete előtt. /.../ Ő segít bennünket abban, hogy fejünket felemeljük. /.../ Félelemmel és megszégyenülve vesszük észre, hogy a fényesre suvikszolt és sematikus formába öltöztetett ‘proletárköltő’ hangja riasztóan megelevenedik; hogy ő már járt azokon a vizeken is, amelyeken mi hanykolódunk, ismerte azokat a pusztaságokat is, amelyekre elsodródtunk. /.../ Ő valóban ‘nem ember szívébe való nagy kínok késeivel’ játszott”. De éppen ezért: „Nem a megvert, hanem a győzni fogó ember költészete az övé. /.../ A vértanúk soha nem megvert emberek; születésnapjukon tábortűz körül ülünk” (*Tábortűz körül*)..

Az est ünnepi fényét a klubtagok által szabadon kiválasztott és elemzett József Attila-versek emelték (az elhangzott versek s az elemzések is bekerültek a kötetbe). Így egy szubjektív véleményekből összeállt József Attila-kép bontakozik ki az antológiából, amely arról is vall, mit érez magáénak egy századvégi munkásközösség az akkor már félszázada halott költő-előd zseniális életművéből. *Csőregh* Éva a *Szeretném, ha vadalmafa lennék* c. versről szól, *Bodor* Miklós a *Karóval jöttél* megrendítő ön-analízisét mutatja be, míg *Adorján* – *Keppel* – *Gyula* a *Tudod, hogy nincs bocsánatot*. *Bíró* Ferenc a „horgerantalizmus”-ról beszél a *Születésnapom* kapcsán; *Berecz* Miklós pedig a *Föl! Föl!* – motívum és az Internacionálé közötti kapcsolatot vizsgálja. *Halász* Imre *A város peremén-t* elemzi, *Szentpéteri* Zsigmond pedig *A Dunánál-t*, s saját öneszmélésének József Attilához kötődő történetét meséli el. *Schuch* János *Sors és szerelem* címen a József Attilával kapcsolatos személyes emlékeit eleveníti fel. A *Majd emlékezni jó lesz...* c. költeményt ketten is méltatják (*Bottyán* Kiss Mihály, *Vas István Vilmos*). *Csillag* Tibor a költő *filozófiai* jelentőségéről elmélkedik, *Bokor* Levente pedig egy saját-élményre épülő József Attila-képet vázol fel (*Összhangzat egy életműre*). *Benke* László az *Irgalom* c. költemény kapcsán elemzi József Attila és az illegális mozgalom viszonyát, több más, mélyen „húsba vágó” élményét, gyötrődő versét is felidézve; szól József Attilának a pártból való eltávolításáról és az ezt követő összeomlásáról. A kötet végén *Benjámín* László zárszavában (amely első ízben a *József Attila Emlékbizottság* nyilvános ülésén hangzott el 1980. ápr. 10-én) röviden áttekinti a József Attila-életmű utóéletét (*Szépet, tisztát felmutatni*). Tragikusnak tartja, hogy e költészetet nemcsak a „fasizálódó Magyarország” vetette ki magából, hanem „a proletár utókor” is meghamisította; kései költészetét sokáig „beteg”, „polgári dekadens jajgatás”-nak minősítette. De hamisításnak tartja azt is, hogy a jelenben (a 70/80-as évek fordulóján) az „ítészek” a közösségit, a nemzetit, a proletárt taszítják el, s tragikumának okait nem a társadalomban, hanem pusztán betegségében keresik.

Az OMK 1982-es pályázati anyagából ismét egy gyűjteményes kötet áll össze (*Előretolt őrsegen*, 1983). A törzstagok is szerepelnek benne, de most a cél a „merítés”, az újak felfedezése. A szépirodalmi anyagban újak és régiek munkái vegyülnek (*Barcs* János, *Berecz* Miklós, *Bertalan* Ágnes, *Bottyán* Kiss Mihály, *Flórencz* Katalin, *Hajós* Magdolna, *Madár* János, *Schuch* János, *Szentpéteri* Zsigmond stb.); ugyanakkor fontos szociográfiai írások is helyet kapnak benne (*Szántai* Sándor: *A műhelyek világa*; dr. *Szőke* Sándorné: *A termelő munka konkrét vizsgálata*; *Koch* Júlia: „Még a szerelemhez is iskola kell...” – a Dolgozók Esti Iskolájában tanulókkal készült riportok). A legérdekesebb mégis *Csenkiné Csupka*

Erzsébet (a munkásotthon versmondó körének egykori vezetője) *Szabadidőmozgalom a Weiss Manfréd gyárban* (1938-44) c. szociográfiája, amelyből később önálló műhelyfüzet is születik (1982-ben). A szerző aprólékosan feltérképezi a gyár szociális – kulturális ellátottságát, amiből világosan kitűnik, hogy az már a XX. század elején (!) magasabb szintű volt, mint a magát „szocialistának” tételező pártállam idején (munkáslakások épültek, volt sporttelep, kórház, kiépített üzlethálózat, jó étel-miszer-ellátás, üdültetés, kirándulásokat szerveztek a munkásfiatalok számára, színházbérleteket, hangverseny-jegyeket, gyógyfürdői bérleteket biztosítottak a rászorulóknak; dalárda, szavalóköri, „szabadidő-rendezvények” tették változatossá a fiatalok életét stb. stb. A nagy-kapitalista Weiss-család tehát tisztában volt vele, hogy a termelés minősége a munkások közérzetén, jólétén /is/ múlik, ezért az országos átlagnál jóval magasabb életszínvonalat teremtett számukra.

* * *

1983-ban Tamási Lajost nyugdíjazzák. Ez alkalomból, 60. születésnapjára az OMK kiadja válogatott verseit (*Születésnapomra*), benne a pályatársak, barátok és a csepeli kör köszöntő írásaival. A bevezető sorokban a klubtagok leszögeznek: „Az OMK két évtizedes működése alatt ő annyit tett értünk, a munkások művelődéséért, mint rajta kívül senki más. Igazán csak mi tudjuk megmondani, hogy a bennünk lappangó közösségi kultúra iránti igény felébresztésétől milyen és mekkora utat kellett bejárnunk addig, amíg elmondhattuk magunkról: vitaképes, cselekvő és gondolkodó közösséggé váltunk. Olyan emberekké, akik már nem elégszünk meg azzal, hogy csak termelő munkánkkal alakítsuk a társadalmat.”

Mi ez, ha nem a *kassáki* – s annak nyomán a Tamási által is felvállalt – szellemi nevelőmunka eredményességének visszaigazolása? A művészet által öntudatra ébreszteni az egyszerű, hétköznapi embereket, megtanítani védekezni őket a „nyomorító hatalmakkal” szemben, s arra inspirálni őket, hogy alkotóerejüket kibontakoztatva „teljesebb” életet éljenek... Ugyanakkor megértetni velük, hogy az egymásért viselt felelősség tudata milyen hatalmas energiaforrás a közösség számára – az egymás iránti szolidaritás mekkora pszichés erőket szabadít fel bennük, ami által önmagukat is, a közösséget is védhetik a különféle társadalmi manipulációkkal szemben. Szentpéteri Zsigmond köszöntője (*Levél*) fejezi ki ezt talán leghitelesebben: „Köszönöm azt a szellemi védelmet, amivel hosszú éveken át fölverteztél engem. Nekem a keddi beszélgetések, az Alkony-, majd a Pagony utcai találkozások hozták el azt a látást, magatartást, amelynek együtteséből felépült az a körkörös védelem, amely életem maradandó részévé vált. /.../ Kemény harcáidban nem tudtam neked másképp segíteni, csak úgy, hogy minden kedden tisztelegtem nálad egy kézfogással és jelenlétemmel az Olvasó Munkás Klubban. Bár tudtuk: rókák ólálkodnak körülötted, mi megmaradtunk melletted a Sancho Pansák egyszerűségével...” (223-31. p.). Ugyancsak Szentpéteri Zsigmond – egy későbbi – fájdalmasan szép verse fejezi ki a leghitelesebben, mit jelentett Tamási Lajos és az OMK a régi tagok számára, s azt is, hogy az ő távoztával körükből valami végérvényesen (jóvátehetetlenül!) megromlott. „Ülünk az őszi kertben. / Köröttünk a béke csendje, / mégis, a természetben / mintha új háború lenne. // ... // Ülünk az őszi kertben, / ráül a városra köd és pára, / gyöngyszínű fagyok ereszkednek / szívünknek minden sóhajára. // Ha egyszer majd, túl a folyón, / találkozunk egy fényes kertben, / bizonyosan kezét fogunk / minden kedden, minden kedden.” (*Az őszi kertben* – Tamási Lajosnak, 1985.)

Az *Együtt* c. antológia már Tamási távollétében, de ugyanúgy mint az eddigiek, az ő szellemi inspirációjára készült (1985). Szerkesztik: Barcs János – Csillag Tibor – Keppel Gyula. Borítóján Gaál Imre *Sárkányeregetők* c. monumentális festményéből részlet (ez is a pesterzsébeti Gaál Imre Galériával való „rokonságra” utal). A Bevezetőt az OMK együttese jegyzi: „Vagyunk és együtt vagyunk. Mert együtt többek vagyunk önmagunknál. Vagyunk régiek és újak, kétkezi munkásokból lett szellemi foglalkozásúak, idősebbek és fiatalabbak,

elsősorban olvasó munkások. /.../ Szándékunk szerint úgy élünk, ahogy azt hozzánk írt levelében Kassák Lajos meghagyta nekünk: ‘az ország népének szellemi gazdagodásáért’ munkálkodunk. S tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy amikor önmagunkat alakítjuk, a társadalmat alakítjuk – már nemcsak mindennapi munkánkkal, hanem a kultúra részeként, az emberi méltóság felszabadulásába, az ember boldogulásának lehetőségébe vetett reménnyel”. A szépirodalmi anyag egyfajta kronologikus – de korántsem sablonos! – képet nyújt az addig megtett – történelmi – útról (*Csillag Tibor: Emlékezés fiúknak 1945-ről; Falus Ottó: Járőrök; majd az új élet kialakuló formáiról, a parasztból munkássá váló fiatalok problémáiról – Barcs János, Benke László, Bodor Miklós, Bokor Levente, Fodré Sándor, Pap Sándor, Schuch János, Szentpéteri Zsigmond írásai*). A pályázatokon feltűnt újabbak, akik ekkorra már szintén bekapcsolódtak az OMK munkájába (*Balogh László, Bottyán Kiss Mihály, Gátfalvi István, Kanizsa József, Madár János, Markó Pál, Molnár M. Eszter, Mulicz Imre, Sárközi Árpád, Szalai József, Szántai Sándor, Tamási Orosz János stb.*), némileg más életérzéssel, más problémákkal küzdve mutatják fel gondjaikat, a sorsukból fakadó kérdésekre keresvén a válaszokat. Az írások színvonala jóval meghaladja azt a szintet, amit a „munkás-művelődés” öntevékeny köreitől várni szoktak. Az antológia egészében egy igen jól megkomponált, értékes híradás a „perifériáról”.

A nyolcvanas évek politikai „fűnyírógépe” ekkorra már ellehetetlenítette a hason-jellegű köröket, de az OMK rendületlenül állta a sarat. Utolsó közös kiadványuk is leteszi voksát a kassáki örökség vállalása mellett (*Kibontott zászló, 1987*). Benke László szerkeszti, ő írja a *Bevezetőt* is, hangsúlyozván: az antológia arról tanúskodik, „mit végeztünk az OMK fennállásának közel 30 esztendeje alatt”, s arról is, hogy „amit tettünk, azt valóban Kassák örökségének szellemében tettük-e?” Itt is szól arról, hogy Kassáknak és Veres Péternek köszönhetik eszméletüket, s mindazoknak az íróknak-költőknek, akik jelenlétükkel megtisztelték az OMK-t. A kötetet a klubnaplóból kiemelt fényképek vezetik be, majd ezt követi Kassák legszebb, hozzájuk leginkább közelálló költeményeiből egy csokorra való.

Az *Így vagyunk együtt* c. részben az *egykori Kassák-körösök* (*Déry Tibor, Heimer Jenő, Justus Pál, Kiss Ferenc, Komlós Aladár, Lengyel József, Palotai Boris*) emlékező írásai kapnak helyet; őket azok követik, akik már az *idősödő* Kassák vonzáskörébe kerültek (*Földeák János, Kárpáti Kamil, Vészi Endre*); majd az 50/60-as évek idején a „számkivettségében” osztozók (*Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Rába György, Szécsi Margit*), végül az akkoriban még egészen fiatal – s a Mestert inkább már csak hírből ismerő – tisztelői (*Kovalcsik József, Lezsák Sándor, Mezey Katalin, Oláh János, Szervác József stb.*). Ez után a klubtagok főhajtása következik; ki versben, ki prózában tesz tanúságot a Mester életművének máig ható sugárzásáról. Így tehát Kassák szellemi örökösei valóban mind „együtt vannak”, bizonyítván, hogy bármennyire igyekezett is a kultúrpolitika elhomályosítani az ő valódi jelentőségét, hatósugarát, lázadó és lázító személyiség-ereje áttörte a homályt. A „demokratikus szocializmus” eszményét, amit a pártállami diktatúra eltorzított – meghamisított, ő szabadon, a maga tisztaságában felmutatta, s életműve ma is eme vágyképet állítja követői elé (bármennyire utópikusnak tűnik is ma már ez az eszmeiség).

Az antológia zárórészében (*Már-már itthon*) Tamási Lajos portré-remeke (*Kassák temetése*), Major Ottó írása (*Kassák mindenkié*), valamint Benke László költői prózája (*A méltóság felkelése*) már arra int: megérett az idő, hogy az ál-demokratikus, egy történelmi hazugságra (és rosszul egybeforrt csontokra) épülő, magát „szocialistának” nevező struktúra összeomljon, s átadja helyét egy valóban demokratikus társadalmi formációnak.

Persze ez is csak illúzió volt – ma már, sajnos, tudjuk... A pártállam eresztékei ekkor már valóban recsegték-ropogtak, s 1988-ban kezdetét vette az a folyamat, amelyet „rendszer-váltás”-ként tart számon a történelmi tudat. Csakhogy a változás nem egészen azt hozta, amit

a nemzet, a nép remélt tőle – az életkeretek felbomlottak, százezrek kerültek az utcára; az ellehetetlenült gazdasági viszonyok közepette többé álmodni sem lehetett már a „demokratikus” társadalmi rend kialakításáról, s a kultúra ügye egészében „ebek harmincadjára” jutott. „Munkásművelődés”-ről már rég nem esik szó, sem a munkásság emberi emancipációjáról – legfeljebb a szakma-tanulás anyagi hasznáról. A megváltozott világ megváltozott körülményei között tehát az OMK is elvesztette funkcióját. A minden-keddi összejövetel látszatra továbbra is a régi volt; de anyagi bázis híján műhelyfüzetek is már csak elvétve jelentek meg.

1989-ben Halász Imre – egyik törzstag – vette át a klub irányítását. Az ő és néhány más törzstag (Benke László, Nagy Ferenc, Pap Sándor, Sárközy Vendel, Szentpéteri Zsigmond stb.) kezdeményezésére Tamási Lajos halála után (1992. nov.) a klub felvette az ő nevét, s minden keddtől este egy Tamási-vers elszavalásával kezdték a beszélgetéseket. De a szellemi összefogó – erjesztő – nevelő munka nélküle természetesen már nem lehetett olyan, mint azelőtt; hisz maga a munkásotthon is átalakult, s a Csepel Művek összeomlásával értelmét veszítette az „olvasó munkás” fogalma is. A legidősebbek lassan elfáradtak – elmaradoztak, ki meghalt, ki betegséggel küszködött; a fiatalabbak szétszóródtak – ki a politikába, ki az alkoholba, ki a megélhetés utáni hajszába vetette bele magát. Az ezredvégre a klub inkább már csupán néhány régi tag nosztalgizáló egyesülete lett. Halász Imre 2003-ban betegsége miatt visszavonult. A régi tagok azonban mégis összefogtak a klub „megmentésére”: Szántai Sándor és felesége, Stancsics Erzsébet vállalták, hogy újraélesztik hagyományait; megpróbálják a megváltozott körülmények között s természetesen megváltozott funkcióval újjászervezni a klub feladatkörét.

Az ő szervező munkájuk nyomán ismét megélénkült a klubélet: a kéthetente tartott keddi esti összejövetelre mintegy huszan-harmincan járnak rendszeresen, fiatalok és idősek („régiek” és „újak” vegyesen). A folytonosságot az biztosítja, hogy az esteket egy-egy *Tamási*-verssel vezetik be (továbbra is); majd ez után hol a klubtagok mutatkoznak be saját írásaikkal, hol pedig irodalmi, esetleg zenei rendezvényeket tartanak. A klub kétségtelenül már nem az „olvasó munkások” szellemi műhelye – inkább a közösségi, magasabb szintű társasági élet fóruma; de ma is fontos szerepet tölt be az érdeklődő, művelődni vágyó fiatalok összefogásában. Maga a munkásotthon is funkcióját veszítette, nincs lehetősége irodalmi kiadványok szponzorálására; ennek ellenére azonban – pályázatok kiírásával, kiállítások szervezésével stb. – igyekszik a tehetségeket felkarolni és pályájukon segíteni. Különböző irodalmi körökből, az ország minden részéből eljárnak ide az alkotók (írók-költők-előadóművészek stb.), jórészt a Stancsics-Szántai házaspár tágas ismeretségi körének köszönhetően. Így a klubéletre továbbra sem a „bezárkózás”, sokkal inkább a szellemi nyitódás jellemző. A Tamási Lajos Klub az ezredforduló megváltozott viszonyai között is fontos „közművelődési” fórum maradt, amely a társasági-társadalmi élet igényesebb „szórakozási” alkalmait is kínálja.

A csepeli OMK műhelyfüzetei

Az 1973-ban indított *Műhelyfüzetek* sorozat az OMK tevékenységének igen fontos része volt. Nemcsak a munkásélet problémáinak feltárása okán, hanem azért is, mert olyan értékes és érdekes sorsokat ismerhettünk meg belőlük, amelyek máig hatóan példaértékűek lehet/né/nek. Egyik-másik kötetnek szépírói jelentősége is van. A szerzők többsége valóban nem több, mint „olvasó munkás”, de akik közülük az önkifejezésben magasabb szintre jutottak, egy-egy műhelyfüzetben (versben vagy prózában) sorsuk tágabb összefüggéseit is láttatni tudták. Így e kis füzetecskék fontos és maradandó dokumentumok egy lezárult történelmi korszakról.

Megjelenésüket a Csepeli Munkásotthon vezetése – esetenként némi vita után – támogatta, anyagilag finanszírozta, a szerkesztői véleményt tiszteletben tartotta. A kötetek megtervezését, a sorozat szerkesztését Szentpéteri Zsigmond vállalta. A szerzők zöme csupán „önkifejezés”-nek szánta művét, s érdeklődő kíváncsisággal figyelte a többiek munkáját is; nem rivalizáltak, nem akarták egymást „lehengerelni”. Minden egyes műhelyfüzet megjelenése a klub *közös ünnepe* volt, a keddi vitaesteken – kritikusan bár, mégis együttérző jóindulattal – beszéltek meg az alkotásokat. Tamási Lajos mint szigorú, de szeretetteljes „nevelő” örködött a vita mederben tartásán, s mindenkit véleménynyilvánításra készítetett. Dicsért és nyesegetett – olyan légkört teremtve, amelyben a legbátortalanabbak is meg mertek szólalni, ugyanakkor a jól sikerült „telitalálatok” kiemelésével egyfajta minőségi munkának is teret nyitott. Csőregh Éva – a klubba rendszeresen járó, innen induló tudományos kutató – szerint az itt folyó munka legfontosabb eredménye „az a világot megismerni és birtokba venni, alakítani akaró szándék”, amely az ÉN kiteljesedésének is feltétele; „az az elemző, értelmező nyitottság, amely mindig többre törekszik annál, ami van” (Cs. É.: *Két sávon*; in: *Minden kedden*, 175-77. p.). A szintén itt debütáló fiatal tanár, Keppel (művésznevén: *Adorján*) Gyula az OMK jelentőségét az *emberi minőség* kiformálásában látja. „Sokan megróják a klubot ‘magas szintű’ vitáiért – írja – holott e viták önismeretet, tisztánlátást adnak; bárki idehozhatja bizonytalanságait, problémáit, s minden retorzió nélkül megkérdezheti: ‘hát hogy is van ez?’ /.../ Itt valójában ‘rólam’, ‘rólunk’ van szó, ‘értem’ csattannak fel az olykor késő estébe nyúló szavak” (*Felcsattanó szavak* – uo. 249-250. p.).

A sorozatot a „koridős” – így mindenki által „rangidős”-ként tisztelt – **Schuch János Rendhagyó önéletrajza** nyitja (1973 ősze). Az ekkor már 64 éves, világot járt, sokat tapasztalt szerszámlakatos színes-mesélősen, ízes népi nyelven, szórakoztató vidámsággal idézi meg kalandos életútját; mintha ő lenne az a bizonyos szerencsét próbáló „legkisebb fiú”, aki végül is célba ért. Apja „urak szolgája”, sofőr volt, anyja kis cselédlány; ő maga a polgári iskola elvégzése után inasnak szegődött – volt kocsihúzógaató segédmunkás, kovács, autószerelő, dunai teherhajón segédgépész, mikor mire nyílt lehetősége. Majd – apja példáját követve, sofőrként – bejárta Közép-Európa legszebb nyaraló- s fürdőhelyeit. Aztán szüleivel együtt kis tanyát vett a harmincas években, felhagyott a „vándorélet”-tel, megnősült – öt gyereket nevelt. 1938-ban a csepeli Weiss Manfréd gyárban – „amit az öreg proletárok csontmalomnak neveztek” – szerszámlakatos lett, nyugdíjazásáig (1969) itt dolgozott. Emellett 1958-tól üzemi kiskönyvtárat vezetett, Tamási Lajos biztatta írásra; így lett az OMK egyik alapító tagja. Első műhelyfüzetét csakhamar követte a második (*Az öreg trénpárancsnok*, 1978), melynek *Bevezetőjében* Szentpéteri Zsigmond így jellemzi klubtársát: „Felépített egy világot, amelyből valamiféle joviális humor árad. Neki is – akár az öreg trénpárancsnoknak – örökösen a neheze jutott, otthon is, a munkahelyen is a másokkal való törődésre ment el az élete”. Az OMK „Schuch bácsija” karcolat-sorozatában az emberi helytállás szép példáit, s a világ fonákságait mutatja fel (*Az első munka, A szorgalmas ember, Régi közmondás, Hévízi képeslap, A könyvtáros egy napja, A bányászüdülőben* stb.). S bár nyugdíjaztatásakor könnyes szemmel búcsúzott „az öreg szerszámoktól, a huzatos, poros-füstös műhelytől, a szikrát ontó köszörűgéptől, reszelőktől, vágóktól, tüdőt szakasztó nagykalapáccstól – a soha vissza nem térő fiatalságától”, mégis derűs maradt. Élete koronája, a mindenkiről gondoskodó szeretet jutalma: az unokái körében töltött vidám öregség (*Veterán lettem*).

Schuch bácsi mellett a legidősebbek közé tartozott a nehéz sorsú, kevésbé szerencsés **Fodré Sándor** is. A második műhelyfüzet az ő posztumusz verseskötete – *Késő este van* (1974). Mint fiatal falusi legény érkezett „a Körös-hátról” a harmincas évek elején Budapestre, szerencsét próbálni: „Nem is az útra, napba néztem / s nem bántotta szemem a fény, / könnyedén jártam be a falvak / meg a külváros kenyérkereső / zezugait, vitt a remény, / hogy rongyaim helyett új ruhába / öltöztet majd a szorgalom” (*Régen indultam*). A csepeli

szerszámgépgyárban talált ő is munkát; harminc éven át dolgozott köszörűsként, többször is elnyerte a „kiváló dolgozó” címet. Már fiatal korában verselgetett, s az OMK alapító tagjaként a többiek körében tekintélynek számított. A hatvanas évek végén – érszűkülettel küzdve – már sejti: „Elfogynak lassan az utak. / Félelem jajdul. / Sugaras tető a hegyen / és messzi mező hiába vár, / merevülő lábam / másféle utakra lódul” (*Fogyó utak*). Fél lábát csakhamar amputálni kell, de ő így is nagy akaraterővel viszi tovább az életét, amíg bírja, hiszen úgy érzi: „csonka tagokkal is lehet egész életről vallani” (*Kitakartan*). „Megalázó nyomorúságát” feledve próbál visszatérni az életbe: „Járni tanulok újra csikorogva, / lassan nyitódok fokról fokra ki, / rozsdás a sarok, a zár, / kedvetlenségem meg sem érdemli / hogy meleg szoba vár” (*Bolyongás kórház után*). Verseiben mindvégig igazi, élő emberszeretet bujkál, még betegen is segíteni próbál a szenvedőkön. A késő esti csendben magánosan elmélkedik az emberi sorsról, s érzi: a Kozmosz része ő is, mint mi mindannyian (*Kórházban, Nyugalanság, Késő este van*). S aztán eljött a végső este is... Szentpéteri Zsigmond megrendítő versben örökíti meg előző esti beszélgetésüket: „Törődött arcodat, / mit összeszabdalt / az utolsó hetek fájdalom-ekevasa / csak néztem kínlódó szégyenkezéssel /.../ Nem tudom, vigasztaltalak-e? / Vagy csak mondani akartam valamit /.../ Hangod valahogy még mindig idecseng, / mint ahogy a harangzúgás vész lassan el...” (*Az utolsó vacsora*). Klubtársai nem feledték emlékét: 1982-ben újra kiadták kötetét, emberi tanulságul másoknak, a Jövőnek...

Bodor Miklós valamivel fiatalabb volt a két „szent öreg”-nél: 1920-ban született Kisvárdán, nyolcgyermekes szegényparaszti családban. Őt ‘45 után a megélhetés vágya és a kíváncsiság hozta Budapestre. „Nyírségi táj, szülőföldem, / amikor elindultam / betakart az ég szürke árnya. / Boglya tövében megvetett ágyamról / még hazajárt aludni a lelkem” – idézi meg a múltat (*Mikor elindultam*). Vonzotta a város, a gyár – a szabadabb élet lehetősége. Pesterzsébeten, majd a Csepel Vas- és Fémművekben először segédmunkás, majd hegesztő, végül – különféle szaktanfolyamok elvégzése után – darukezelő lesz. Versei már viszonylag korán megjelennek különböző megyei, városi, üzemi lapoknál; majd az OMK-val kapcsolatba kerülén, Tamásitól s a klubtársaktól „őszinte szakmai segítséget, ösztönzést” kap – amint azt maga írja első verseskötete (*Az én virágom*, 1977) előszavában. A hasonló felfogású munkásokkal – igazi „demokratikus légkör”-ben – hetente eszmét cseréltek a kultúra fontosságáról, életbeni szerepéről, könyvekről; voltaképpen itt tanult meg gondolkodni, látni, önmagát kifejezni – ahogy maga vall róla (*Baráti körbe kerültem*, in: *Minden kedden*, 274-75. p.). Természetesen, a szülőfölddel sem szakadt meg kapcsolata, a *Messzi utakról* visszavisszanéz: „Elöttem az Apám háza / diófával körülzárva / háza falán tűzzománca / a vércseppek óceánja. // Virágzik az utca hossza / Anyám hangját a szél hozza. / Messzi utak porát járom / csillagvirág ül az ágon.” Népdalszerű, könnyeden megmunkált verseivel az OMK minden antológiájában sajátos szint képvisel. A 80/90-es évek során aztán több kötete is megjelenik, különböző kiadóknál (*Tisztavízű forrás, Utak, útvesztők, A csend hónapja, Szólalj meg, Tiszatáj*). A nyíregyházi Váci Mihály Kör egyik alapító tagja a nyolcvanas évek derekán; azóta aktívan részt vesz szülőföldje irodalmi életében /is/ – bár Budapesten él. Elsődleges élményvilága mindmáig a Nyírséghez köti (*Szülőföldemen*); ugyanakkor a gyárak, az épülő lakónegyedek, a város nyüzsgése is kedves neki – egyéni hangon örökíti meg a munka világát (*Sárkánylovam, Csepel, Csőgyári darus verse, Erzsébeti séták, Forró napok a fűrésztelepen* stb.). Lassan kifelé lépkedvén az életből, arra büszke, hogy „embernyi ember” tudott maradni a változó Időben: „Csontjaim kopását érzem / szél simogat a nap lesüt. / Keményre edzett az élet / emberként járok mindenütt” (*Emberként mindenütt*).

Barcs János hasonlóképpen a klub egyik jelentős személyisége (sz. Barcs, 1927). Az ő útja Somogy-országból, tízgyerekes parasztszaládból vezetett Budapestre, sokáig a Csepel Sportklub versenybokszoja volt, majd a köműves-szakmát elsajátítván, a Csepel Üzem

dolgozója lett. Fodor András – „földije” – vezette be az irodalmi életbe, több napi- s hetilap közölte munkáit, s 1969-ben már verseskötete jelent meg (*Hosszú virrasztás*). Már „neve” volt tehát, mikor az OMK-val kapcsolatba került; itt 1983-ban kiadták *Fekete barázdák* címen verseit, majd az *Együtt* antológiában (1985) ugyane címen tette közzé önéletrajzi regényrészletét. Ebben is, költeményei zömében is a széthulló paraszti életformát, az egyre jobban elhanyagolt somogyi tájat siratja, amelyet sohasem tagad meg („Földbe menetelő, hajlongó hátú rokonaim / sikoltását hallom a barázdák alól, / de rajtatok már – szürke csontváz-őseim – / hiába akarok, nem tudok segíteni”). Anyja emléke, s az anyaföld örökre odaköti (*Szülőházam, Talyigasírás, Felhők forrásvizén* stb.). Ugyanakkor megszerette a kevésbé „röghöz kötött” munkáséletet is, hiszen a köműveslegények – a szabadban dolgozván – szabadnak érzik magukat, „napba nevetve feszítik / mellüket a szélnek” (*Állványok kontya alól*). Remek kis életképei, pillanat-felvételei természeti elemekből építkeznek (*Vihar, Tavasz, Favágók ebédelnek, Köműves* stb.) Az évek múlásával – bármily távol került is a földtől – egyre inkább érzi: az ősi sors betelik rajta /is/. „Mint édesanyák a friss kenyeret, / hogy jóllakhasson az éhes gyerek, / keresztülszelik és kettévágják / homlokom csöndjét érett barázdák” (*Csönd*). Felesége, Bakos Mária, aki maga is írogat, s akihez költőnket ifjúkora óta életre szóló kapcsolat fűzi, meghitt otthont teremt férje számára. Ő pedig büszkén vállalja a nagycsalád terheit: „Mögöttünk már lefutott / mérkőzés a három évtized, / fényből-árnyból is jutott, / osszuk el: s több lesz a tied. /.../ Három lányt szültél nekem – / s ma tizennégy fő már a család; / van gondod, elismerem, / ha nálunk mind a hat unokád. //...// Mondd: hol vetted az erőd? / Te bölcs, bárány-türelmű élet, / és Isten-ember előtt / hogy bírtad viselni az enyémet?” (*Halkabban*). Családjával Tökölön él, maga-építette házában; s feleségével együtt a Váci Mihály Irodalmi Körhöz kapcsolódtak /ők is/. Nyaranta részt vesznek alkotótáboruk munkájában; közös kötetük is a Kör gondozásában jelent meg (*A Dráva-parttól Szicíliáig*, Rím K. 1997.). Barcs János a Kör vezetőségi tagja; a *Kelet felől* c. folyóirat egyik szerkesztője. 2000-ben az Uranus Kiadó *Költők levelezése* címen kiadta Fodor Andrással való három évtizedes kapcsolatának dokumentumait, amelyből nyilvánvalóvá vált: a „Somogyország”-beliek évtizedeken át jóban-rosszban összetartottak, s a sikeres pályatárs élete végéig felelősséget érzett a kevésbé sikeresekért, gondot fordítva a kisebb jelentőségű életművek nyilvánosságához juttatására is.

Az OMK egyik sajátos színfoltja **Csőregh Éva** is, aki Csepel Csillagtelepen egy általános iskolában tanított másfél évtizeden át, miközben pedagógiai, szociológiai témákban publikált, s felméréseket végzett a lakótelepi iskoláskorú gyerekek körében (1968-ban az MTA Szociológiai Intézetének lett tudományos munkatársa, ma már nyugdíjas). Részt vett a klubéletben, 1976-ban pedig az OMK pályázatán 1. díjat nyert *Különféle gyerekek* c. esszéfüzére, amelyből aztán kialakult *A hal jegyében* c. műhelyfüzete (1977). Megrendítő írói érzékenységgel és pedagógiai beleélő-képességgel, ugyanakkor tárgyilagos szociográfiai hitelességgel jeleníti meg az „unatkozó” – „élménytelen” – „veszélyeztetett” – „ittas-debil” gyerekek sivár életét (a családok alacsony kulturális nivója, a folyamatos és válogatás nélküli tévzés, esetleg a szülők alkoholizmusa áll szinte minden esetben a háttérben – a gyerekek otthon nem tudják elsajátítani, miként kell a szabadidőt kulturáltan eltölteni). Sajnos, a kép még ma is aktuális; sem a kulturális, sem a szociológiai feltételek nem javultak azóta – sőt! ha lehet, még rosszabbak!... Mindezek „ellenpontjaként” Csőregh Éva bemutatja az „alkotó gyerekeket” is, jelezvén, hogy a „jól teljesítő” családokban a szülők – példájukkal is! – ránevelik gyermekeiket az értékes, értelmes tevékenységre, a könyvek szeretetére, s mintát adnak a harmonikus családi életre. Éles szemmel és megrázó őszinteséggel mutatja meg az „esélyegyenlőség” jelszavának demagóg mivoltát (hiszen hogyan indulhatnának az életnek azonos eséllyel a külvárosi munkáscsaládok gyerekei a ‘magaskultúrát’ már otthon /”vom Haus aus”/ magukba szívó, céltudatosan az értelmiségi létre nevelt belvárosi gyerekekkel?).

Ezen a helyzeten – jelzi az író – csupán a tehetségesek kiemelése, külön „gondozása” segíthet/ne/; de erre a „tömegtársadalom”-nak se figyelme, se megfelelő eszközei nem voltak (s tegyük hozzá: ma sincsenek!). A hal ősi megváltás-szimbólum; két évezred a „hal jegyében” telt el – de sajnos, „megváltást”, lényeges javulást az emberi állapotban nem hozott!

A már ‘56 után, a „Kádár-korszakban” eszmélkedők közül **Bíró Ferenc** emelkedik ki valamelyest (sz. 1941, Pesthidegkút). A Csepelen – érettségi után – raktárosként dolgozó fiatalember is az OMK egyik alapító tagja volt. 1971-ben Győrbe költözött (megnősült, lakást kapott), s ott a néhány éven át jól-működő *Kassák Kollégium* vezetője lett (1971-76). Az ő szervezői munkájának köszönhetően a győri Ifjúsági Házban felvirágzott a klub-élet; szavaló – színjátzó – grafikus kör működött (utóbbi műterem-szobát is kapott, rendszeresen tárlatot szervezett tagjainak festményei- rajzai- kisplasztikáiból. Györkös László *Kassák-émlékplakettet* készített, amelynek országos szinten is sikere volt). Az alkotó kör, melynek legjelentősebb tagjai (*Bratka* László – *Györkös* László – *Kádár* Péter – *Odorits* Ferenc – *Pátkai* Tivadar – *Villányi* László stb.) később a tágasabb hazában is nevet szereztek maguknak, akkoriban némi támogatást is élvezett a város kulturális vezetése részéről (a *Kisalföld*, a *Győr*, a *Rába*, a *Xantus Zoo* c. lapok, olykor a szombathelyi *Életünk* publikálási lehetőséghez is juttatta a legjobbakat). A nyílt klubdelutánokon, valamint a különböző helyeken (iskolák, művelődési házak stb.) tartott irodalmi esteken a szerzők nemcsak bemutatták saját műveiket, hanem – az OMK mintájára – vitára bocsátották, meg is beszéltek őket (az ‘író-olvasó találkozók’ lelkes résztvevőivel). Győr kulturális élete felpeteszült ezekben az esztendőkből, élénk kapcsolat alakult ki a város középiskolásai és az Ifjúsági Ház között (*Z. Szabó* László, *G. Komoróczy* Emőke tanárok közvetítésével). Sajnos azonban az amatőr-mozgalmak „nem-kívánatos”-sá nyilvánításának időszakában (1975 után) a *Kassák Klub* mindinkább elvesztette jelentőségét, vonzerejét, s az évtized végére tagjainak többsége „elmenekült” a városból; Bíró Ferenc is visszatért Budapestre, az OMK kebelébe. 1979-ben jelent meg *Libéria* c. műhelyfüzete, amelyben remek pillanatfelvételekben örökíti meg a különböző emberi fonáságokat, a hivatali bürokráciát, nagyzóási hóbortot, a hatalomba került emberek szükségszerű eltorzulását (*Káderezés*, *Bicikli*, *Libéria*, *Szervusz*, *Sanyi*, *Végtisztesség* stb.). Írásai értéke szemléleti érettségükben, visszafogott, fegyelmezett szerkezetükben, erős benső intellektuális feszültségükben rejlik; s a cselekményt lezáró ironikus „csattanók”-ban, amelyekkel a valóság színét-fonákját villantja fel az olvasó előtt. Néhány szatirikus vers is van kötetében, s egy humoros kis jelenet Bonfini Mesterről (*Krónikás Stúdió*), amelyek tehetsége sokszínűségére utalnak. Kötetét azonban nem követték újabbak, s a kilencvenes évek nagy változásai során Bíró Ferenc elkallódott (munkanélküli lett, majd az alkohol sírba vitte az ezredforduló hajnalán).

A 70/80-as évek fordulóján már 3-4 műhelyfüzet is megjelenik évente. A rendszeresen meghirdetett pályázatokon új s újabb fiatal tehetségek tűnnek fel, akik az OMK munkájába bekapcsolódva friss és más hangot hoznak, mint elődeik: a „munkás-tematika” egyre inkább az élet általános kérdéseinek, a fiatalos, lázadó hangvételnek adja át helyét.

Az 1950-ben Túrkevényen született **Szemes Zsuzsa** (miután Debrecenben épületgépszerelő szakmát szerzett) szinte még gyerekfővel, tízes évei végén kerül fel Csepelre (ahol aztán különböző munkakörökben – építőipari segédmunkás, kazánfűtő, épület-gépszerelő, toronydarus stb. – dolgozik; miközben beiratkozik a budapesti Tanárképző Főiskolára, s ott könyvtár-pedagógia szakos oklevelet szerez). Írásaival – mi sem természetesebb! – ő is az OMK pályázatán tűnik fel: 1969-ben díjat nyer *A lány meg a ló* c. – önéletrajzi fogantatású – kisregényével, amely a *Szembesítés* c. antológiában meg is jelenik (1970). Hogy mit jelentett számára ez a váratlan siker, arról a Tamási Lajost köszöntő kötetben vall (*Születésnapomra*,

1983). Mikor az OMK-ba hívták, hogy átadják a díjat neki, idegennek érezte ott magát; eleinte bizalmatlanul méregette a hozzá képest jóval idősebb, összeszokott társaságot. De „Lajos bácsi” pár közvetlen szóval máris feloldotta tartózkodását, s ezután lelkesen járt a kedd-esti összejövetelekre. Mikor azonban „a Lajos bácsi” kritikával illette verseit, sértett királynőként visszahúzódott egy időre, hogy aztán „mint megvert kutya” kullogjon vissza, újabb dicséretre sóvárogván, „mert aki ezt megkapta, az még hetek múlva is megdicsőült képpel járt-kelt közöttünk” (i. m. 232-37. p.). Aztán egy-két évig nem hallat magáról; majd *Út a csillagokig* c. drámájával arat sikert (ami önálló műhelyfüzetként meg is jelenik 1978-ban). Csakhamar a Kortárs, Új Írás, s minden fontos folyóirat közli munkáit. 1980-ban megjelenik önéletrajzi regénye – már nem az OMK keretei között – amellyel elnyeri a Művészeti Alap Első-kötetesei díját (*A hallgatag mélyből*); 1981-ben pedig SzOT-ösztöndíjban részesül. Elbeszélései *Kancahotel* címen jelennek meg 1987-ben, majd ezt követi 1988-ban *Boldogságziget* c. regénye. A kilencvenes évek óta kevesebbet hallani róla; könyvtárban dolgozik, s lehet, hogy csöndben érlelődnek újabb művei, melyekkel majd /ismét/ meglepetést szerez olvasóinak.

A nyolcvanas évek elején aztán több eredeti tehetséggel is felfrissül az OMK. Tamási Lajos nyugdíjba vonulása után (1983) Szentpéteri Zsigmond veszi át a klub irányítását, s ő is mindent megtesz azért, hogy az egyre szűkösebb körülmények között is változatlanul megjelenjenek a műhelyfüzetek.

Madár János (sz. Balkány, 1948) már egészen fiatalon verselget, neves folyóiratok (*Alföld, Forrás, Jelenkor, Mozgó világ, Napjaink, Új Írás* stb.) közlik munkáit. Pályázat útján kerül be az *Előretolt őrségen* (1983), majd az *Együtt* (1985) antológiákba, s már 1984-ben megjelenik *Kövek szólítanak* c. műhelyfüzete. Ugyane című, ars poétikának is tekinthető verse nyitja kötetét: „Szíved fölött parányi harang szól: / hallgass a kövekre! /.../ Kvarcos tengerhomok – / belekezd a tavasz / egy dalba. Hallgasd mindhalálig!” Költemények sora jelzi: írójuk szilárdan megvetette lábát a „rögön”, s a gyökerekbe, a halott elődök csontjaiba erősen fogódzva birkózik a való világ keserves-rideg viszonyaival (*Szorítja torkomat, Siratjuk magunkat, Dombok mögül, Nagypám, Ne kérdezzétek, Teremtő alázat* stb.). Ő is nagycsaládból származik; tanyán, igen nehéz körülmények között nevelkedett: „Tanultam a szegénységet, / arcomat fűrosztottam tanyasi szélben. / Vérről és izzadsággal / bemocskolt utakon / mentem héthatáron át. / Csak anyám sírdogálása / kísérte léptemet” (*Vérről és izzadsággal*). Mégis: sorsa – hite – jövője szülőföldjéhez köti (*Enyém, Cipeljük álmait*). Halott anyja-apja emléke kínzóan, s mégis erőt adóan bukkan fel verseiben (*Elégia, Glória, In memoriam, Szent Borbála, Kereszt, Ne irgalmazzon* stb.). Tőlük, s a „magyar rög” sok-sok névtelen halottjától tanulta meg elviselni mélyre szorított népe, s saját – nehezekekkel teli – helyzetét (*Évszakok tapossák, Elmerengve szégyenemben, Keresztet keresek magamnak*). Megtartó erőt a szerelem – egy nagyon szép és tiszta kapcsolat – jelentett számára, s a családi élet boldogsága (*Veronikon, Fiam, Karácsony, Máriaholdas éjszakáért, Szerelmünk záloga* stb.). A rendszerváltás előtti időszak nyomasztó, szorongással teli atmoszféráját pontosan, szuggesztíven örökíti meg: „Rímekkel kerített / hazában élünk. / Arcmélyi kaszárnnyak / zezugaiban. // Száműzött ország, / szakad a hó. / Tél tömi a lebontott szájakat” (*Tájkép*). Felismeri, hogy az adott korszakban (nyolcvanas évek) az egyetlen lehetőség mindnyájunk számára a személyiség védekező erejének s bensőséges kapcsolatainak, a tradíciónak őrzése: „Építhetsz magadból / – másoknak – tűzhelynyi fészket / kékből fölizzó pentatóniát. / A többi kezébe melegével szólítsd. //...// Megválthatod az embert, / csak először magadat találod ki!” (*Magadat találod ki*). Csakhamar harmadik kötete is napvilágot látott (*Rovátkált énekeddel*, 1987). A rendszerváltás lázában aztán a helybeli irodalmi élet átfarmálásában vett részt tevékenyen: ő lett a Váci Mihály Irodalmi Kör egyik alapítója, majd a *Rím Kiadó*

vezetője s a *Kelet felől* c. folyóirat alapítója, főszerkesztője. Jelenleg ő a Tokaji Íróklub egyik főszervezője, titkára.

A hasonlókorú **Bottyán Kiss Mihály** is OMK-pályázaton tűnt fel; szerepelt a nyolcvanas évek minden antológiájában, s 1986-ban napvilágot látott *Jajhajnalhasadás* c. műhelyfüzete. Amint az *Előszó*ban írja: „Véletlenek együtthatása és kevés tudatos támogatás eredménye”, hogy épp a csepeli munkásotthon biztosított számára publikálási lehetőséget. Mint állami gondozottnak ugyanis nem volt lehetősége érettségi után továbbtanulni, s a Csepel Műveknél helyezkedett el. Megismerve a munkáséletet, a munka kemény és szigorú világát s a kétkezi munkások kiszolgáltatott helyzetét (a magát „szocialistának” nevező társadalomban!), megnőtt benne „a szokimondás óhaja”, s „az igazság ereje” mellett megértette és megcsodálta „a művészet erejét” is. Azóta küzd az önkifejezés pontosságáért, képességei, tehetsége lehetőség szerint teljes kibontakoztatásáért. S az eredmény? – egy rendkívül érdekes, összetett, a szokásos első próbálkozásoktól elütő hangvételű kötet. A versekből egy rendhagyó sorstörténet bontakozik ki. Az *Ember-tűz* és a *Fekete fény* ciklusokban az eszmélés, önmagára ébredés folyamata tárul fel. A lírai hős előtt példaképként névadó őse, Vak Bottyán lebeg – érzi: ő is heroikus sorsra termett, ugyanakkor fulladozva vergődik a kicsinyes viszonyok között. Apja korán meghalt, anyja a Romániához tartozó Szatmárból a teljes elnyomorodás elől menekült három gyermekével, akiknek nevelését itt sem tudta felvállalni (állami gondozásba kényszerült adni őket). Szülei hiánya égő sebként marja lelkét; gyönyörű természeti képekkel siratja el a család széthullását, az elhagyott szülőföldet (*Apám. A panasz örök. Hol atyáink bölcsője ringott, Apa és fia, Anyám, Anyámhoz* stb.). Ugyanakkor felsejlik a „megváltódás” ígérete is: a társra találás, otthon-alapítás, kislánya születése (*Mert tudnunk kell teremteni, Küszöbén a jövődönnek, Egy világnak két virága, Mozdul az ág...* stb.). Magát a *Jajhajnalhasadás* c. ciklust a szülőföld, az erdélyi táj fájdalmas elsiratása, sorsa-jövője iránti aggodalom, s a remény egy parányi szikrája hatja át: hátha felvirágozik még Erdély is! (*Magyar énekek, Széki legényes, Erőt hívó ének gyimesi zenére, A Nyikó völgyében, Gyermekkorom csodája, Jajhajnalhasadás* stb.). A 21-tételes záróciklus (*Hithűség*) a személyes sors, az öneszmélés folyamatának fájdalmas-kesergő rajza. Többször is felbukkan József Attila arca, az árvaság, elhagyatottság, megalázottság, sokszoros megcsalattatás szimbólumaként. Költőnk menedéke és támasza a hit: „Az embernek új lélekarca lesz. / Az új hit tüze életmegváltó lesz. / Erkölc aranyvesszői hajtának / Istentől szabadult, világ ellen / lázadó, küzdő, jajtalan kamasznak” S valóban: az erkölcsi Törvény parancsát követve, költőnk megveti lábát a való világban...

M. Molnár Eszter a Viharsarok szülötte (Gyula, 1950); egész életpályája, szellemisége e táj örökségét viseli magán. Édesapja, akit tizenkét esztendősen veszített el, a kulákperek áldozata volt (úgy megverték, hogy belerokkant). A lázadó alkatú és rendkívül céltudatos fiatal lány érettségi után Pestre jön, tisztviselőként dolgozik, majd az ELTE-n magyar nyelv és irodalom, valamint filozófia szakon végez. Ő is az 1983-as OMK-pályázat egyik nyertese; s 1986-ban már meg is jelenik *Viharsarki szélben* c. műhelyfüzete. Versei egy markáns, küzdeni tudó személyiség belső portréját rajzolják ki; aki ugyanakkor mély érzelmi szálakkal kötődik szülőföldjéhez, annak lázadó tradícióihoz, s saját – szűkebb és tágabb – családjához (*Apám, Anyám, Apai prologus, Nagyanyám, Testamentum, Áldást dobog lovam, Kit csillagnál útnak indítottak, A Viharsarokért* stb.). *Önarcképében* szorongva teszi fel maga-magának a kérdést: „Mi vagyok én? / Fénytől nőtt virág, / vagy fekete szén? / Vagy csak hamu, / kit pörölve fölkap / az alföldi szél?” Erős szálak kötik szülőföldje hajdani nagy lázadójához, Áchim L. Andrásához, akinek vértanúsága, szöges glóriája – úgy érzi – ma is fölöttünk ragyog. Egyetemi szakdolgozatát is róla írta (*Áchim L. András az irodalomban*), majd a későbbiekben könyvet jelentetett meg, tanulmányát az Áchimról szóló sodró erejű versciklusával kiegészítve (*Áchim L. András emlékezete*, 1997). A kilencvenes évek derekán bekapcsolódott

a népi írók örökségét feltámasztó, az újraindított falukutató munkába; nyaranta szociográfiai feltáró munkát végez főiskolás diákokból álló csoportokkal. A *Kovács Imre Társaság* elnökeként konferenciákat szervez, előadásokat tart; s Áchim szellemét ápolva a hazai szlovák irodalmi szervezetekkel /is/ együttműködik. Jelenleg fenti könyve és versei szlovák nyelvű kiadásán dolgozik, hiszen meggyőződése: a Kárpát-medence nemzeti/ségi/ ellentétei csakis az Európa Unión belüli megbékélés útján oldódhatnak meg. Ehhez kíván hozzájárulni sokoldalú tevékenységével: elősegíteni a „dunatíji patriotizmus” megszilárdítását a költészet, az irodalom eszközeivel.

Nem is az a fontos talán, hogy a fent említettek közül kinek sikerül/t/ maradandó életművet létrehozni. Az sokkal fontosabb, hogy mindannyian tevékeny, a társadalom öntisztító küzdelmeiben szerepet vállaló alkotó emberek. Létük, munkájuk igazolja, hogy az adott közösségen belül folytatott következetes, személyiség-tisztelő szellemi nevelés csodákra képes: ki-ki megtalálja általa a saját egyéni útját, ugyanakkor – egyéni törekvései által – a közösség szintjét is emeli. A keddi esti összejövetel célja – Kassák szellemében – az volt, hogy az olvasás megszerettetése, fontosságának felismerése által szélesebb látókörű, társadalmi szerepüket, feladataikat mélyebben megértő embereket neveljen, s „a teljesebb életet” megkívántassa az idejárom – többségükben a paraszti életből érkezett – munkásokkal. A Klub betöltötte feladatát: akik részt vettek munkájában, lélekben-tudásban gyarapodva értékesebb emberek lettek – a társadalom egészének javára is.

Ha az ezredfordulón már nem is jelent meg újabb műhelyfüzet, a Klub új tagjainak írásai is napvilágot láttak más-más fórumoknál (itt elsősorban a nyíregyházi Rím Kiadót kell említenünk), különböző helyi szponzorok támogatásával. Az újabb kötetek közül jelentősnek mondhatjuk a *Szántai Sándor-Sztancsics Erzsébet* munkáit.

A gödöllői születésű (1927) és szinte egész életét ott leélt *Szántai Sándor* – miközben esztergályos szakmunkásként a Ganz Műszer Művekben dolgozott – korai ifjúsága óta írogat. Az OMK-val az 1982-es pályázat egyik nyerteseként került kapcsolatba, s azóta rendszeresen járt a keddi klubestekre. A legkülönbözőbb üzemi lapoknál publikált, majd szociográfiai írásai, helytörténeti munkái is sorra jelentek az ezredfordulón – lakóhelye támogatásával (*Gödöllői séták I-II.* – 1992, 1999; *Gödöllői dombság ege alatt* – 2000; *Völgyek ölén a város* – 2003). Az utóbbi évtizedben, a Sztancsics Erzsébettel való megismerkedése, majd házassága (1998) óta lírai vénája is felbuzgott; „őszies” fellobbanása különös zamatú, aszú-ízű-illatú költészetet eredményezett (*Hetven év* – 1999; *Pár sor a józan észről* – 2003). Költői életművét hosszmeteszben bemutató válogatása (*Csiszoltam tengelyt s verset* – Gödöllő, 2005) egy nehéz sorsú, mégis boldog és kiegyensúlyozott lelkületű munkásember életének szépen megformált dokumentuma.

Felesége, Sztancsics Erzsébet (sz. 1944. Székesfehérvár) – Tancsics Mihály testvérének egyenes ági leszármazottja – ugyancsak több műfajban mutatta meg magát (*Szavaim, színeim* – versek, 1998; *Hidegkúti történetek* – prózák, 1999; *Hidegkút ege alatt* – helytörténeti, szociológiai munkák, 2001). Korábbi és újabb verseiből egy érdekes és egyéni hangú válogatás jelent meg (*Fortélyok nélkül* – 2005). Közös kötetüket – összetalálkozásuk, szerelmük sors történetét – 2001-ben a *Krúdy Gyula Irodalmi Kör* adta ki (*Létünk – itt élünk!*). Életszeretet, a kései boldogság derűje árad verseikből; olyan emberek nyugalma, akik egész életüket a kötelességnek (munkájuk, családjuk) szentelték, s végül – egyedül maradvány, de nem kiszakadva gyermekeik, unokáik köréből – a tisztességben leélt élet felszabadult, benső harmóniájával örülhetnek egymásnak, az életnek.

Ez a boldogság aztán átsugárzik a Klub életére is: tevékeny és sokoldalú szervezőmunkával meghitt, „családias” légkört teremtenek mások számára (is). Így próbálják a kulturált,

magasabb szintű élet, a tágabb közösségi együttműködés eszményét megvalósítani. Távol tartván magukat a politikától, a pártharcoktól, a művészet által maguk köré vonzva – szavaló estek, zenei délutánok, jóízű beszélgetések közegében – egy olyan kört, amely nem az alacsony nivójú „szórakozást” tekinti életcéljának, hanem a kultúra varázskörében magasabb életminőségre vágyik. Így tulajdonképpen a klub beteljesíti eredeti hivatását: a művelt „hétköznapi”, „egyszerű” emberek számára otthont és pihenőhelyet jelent, alkalmat a közösségi létforma megélésére.

A csepeli OMK három kiemelkedő személyisége

Szentpéteri Zsigmond (1924-1997)

„Hatvan éve űzi-hajtja
Nem lesz soha nyugodalma,
Betüerdők sűrűjébe
Csodaszarvas csalogatja”

(Kerekarcú)

Az Olvasó Munkás Klub egyik legjellegzetesebb személyisége volt *Szentpéteri Zsigmond*, aki valóban az ideális ‘olvasó’ és ‘írogató’ munkás alakját testesítette meg. A dévaványai születésű parasztfiúnak igen mostoha sorsot tartogatott a történelem. Egyéves volt, amikor édesanyja meghalt, hatéves korában édesapját is elveszítette. Anyai nagyszülei nevelték, iskoláztatták. Szeghalomban járt gimnáziumba, de mint leventét, még érettségi előtt besorozták, s 1944 őszén a Debrecen környéki harcokban megsebesült. Hadifogolyként Szibériába hurcolták; iszonyatos körülmények között, erdőirtáson dolgozott, s csak 1949 őszén térhetett haza. Itthon megpróbálta kezébe venni a gazdaságot, de – a korabeli törvényeknek megfelelően – kuláknak nyilvánították; s ő – a teljesíthetetlen beszolgáltatástól és az erőszakos téeszésítéstől menekülve – odahagyta földjét, s 1950-ben Pestre jött munkát keresni. A fővárosi vasútépítésnél helyezkedett el mint pályamunkás; később a *Csepel Művek* öntödéjében lett kohász. Irgalmatlanul nehéz munkát végzett majd’ húsz éven át. Az OMK egyik alapító tagja volt, s Tamási Lajos biztatására kezdett írogatni; majd beiratkozott a csepeli esti gimnáziumba, s 1966-ban színjelesen érettségizett. 1970-től raktárosként dolgozott a Zrínyi nyomdában; innen ment nyugdíjba 1984-ben. Mindeközben kitartóan részt vett az OMK munkájában; ő volt az 1973-ban indított műhelyfüzetek sorozatszerkesztője. Tamási Lajos nyugdíjba vonulása után három éven át irányította a klubot, s továbbra is szerkesztette a műhelyfüzeteket. Később is – egészen haláláig (1997) – részt vett a vitadélutánokon, s a változó történelmi időkben bekapcsolódott az Írószövetség munkájába is.

Szellemi érlelődéséről így vall az egyik OMK-antológiában: „Gyermekekoromban már megigézett a betű. /.../ A magyar mese- és mondavilág volt az első meggyújtott lámpás, melynek fényénél nekivágtam a fölfedező utaknak. /... / A féktelen betűszomj nyomta rá bélyegét suhanc- és ifjúkoromra is”. Ugyanakkor senki nem állt mellette, aki a könyvek világában eligazítást tudott volna adni neki, így válogatás nélkül elolvasott mindent, ami a kezébe került. Az OMK-ban – Tamási Lajos igényes vezetését követve – egyre szélesebb körű olvasottságra tett szert, a vitadélutánokon megtanulta véleményét kifejteni, s csakhamar az önálló tájékozódás képességét is elsajátította. „Az önálló gondolatok kicsiholása néha a gyötrelem határát súrolja” – vélekedik; mégsem érte be azzal, hogy mások véleményét kritika nélkül elfogadja, hiszen úgy tartotta: „az ember felelősséget érez a munka és azok iránt, akiknek a nevében beszél” (*Az önálló gondolkodásért*; in: *Minden kedden*, 213-17. p.). Első

műhelyfüzete (*Egy szerelem története*, versek és elbeszélések) 1976-ban látott napvilágot, Oláh János bevezetőjével: „A férfi, aki valamikor elindult, nem önszántából, de önmaga feje szerint, s megpróbált valami egészen másba kezdeni, mint amit eddig tett, nem rendelkezett Próteusz könnyen változó alkatával. Fogcsikorgatva, minden akaratát megfeszítve sikerült csak e változást elviselnie, s úgy, hogy közben maga is megváltozott. Paraszt volt a Kunságban, Csepelre kerülve, öntő lett belőle – itt is, ott is kemény munkához szokott, az küldte, az várta. Külsőségekben bármily távol van egymástól a két világ, a föld és a gyár, belső törvényük ugyanaz.”

Költeményeiben minden életkorszakát megörökíti – ha nem is tökéletesen megformáltan, de emberileg mélyen őszintén. A hétköznapi síkon maradva, pontosan és közérthetően fejezi ki magát; szinte látható-tapintható egyértelműséggel vetíti ki mindenkori lélekállapotát, gondolatait. Kicsit ‘adysan’ fogalmazza meg „küldetését”: „Én messziről jövök / és következtlen utamon / alig volt híd, / de sok a verem. / Csak egyedül én hittem el, / hogy leperdülő könnyeimen / szivárvány terem / mert messziről jövök” (*Én messziről jövök*). A háború derékba metszette álmait, életét: „Minden estével több a csillag, / minden estével több a sötét, / és minden fával több az árnyék, / amely félelmet fon köréd. // Minden lépéssel több a sóhaj, / zizzenéseivel a levél, / és minden perccel messzebb az otthon, / amely mindennél többet ér” (*Éjszakai őréségen*). A messze Szibériából álmatlan éjszakáin hazagondol: „Hanyatt feküdtem a priccsen mozdulatlan / Csak a tetvek mozogtak alattam / és mordan hallgatott a szibír éjszaka” (*Honvág*). S aztán a fogságból visszatérve, sokszorosan úgy érzi: valami fontosat tartogat még számára a sors, ha ennyi viszontagságon át hazavezérelte: „Megjártad a félelmek útját, / hol fák helyett szuronyok álltak /.../ Veled volt mindig valaki, és hazád / mint bőröd, mely le nem vethető. / Aki így marad meg a mának, / az maga is egy kisdarab jövő” (*Félelmek útján*). Majd szülőföldjéről elúztatva, fájó nosztalgiával gondol az örökre elvesztett Édenre: „Átforgolódom az éjszakát. / Hajnal felé elnyom az álom, / pejszínű lovakkal szántok otthon / dértől csillámló határon” (*Augusztus végén*). Miközben napjai igen-igen kemény munkával telnek, s ő nem fut meg a legnehezebb feladatok elől sem. Hitelesen, szinte „zsigerekig” hatoló pontossággal jeleníti meg a munka világát: „480 perc a fullasztó melegben / A verejték rajtad szinte összeáll. / Korom- és izzadság-ötvözetben / Fürdik kohászinged alatt a váll. /.../ Egy öntés után néha remegve / Tódul a vér szét ereidbe / És ugrál az izom karodon / Fujtatsz, zihálsz, míg lélegzed / A rendes ütembe visszatér, / S már nem dörömböl belül a szíved, / Megcsendesül benned a vér” (*Öntödében*).

Még sokáig nem érzi igazi otthonának Pestet. Ha olykor-olykor hazalátogat szülőföldjére, feltámad képzeletében a Múlt: „Félig nyitva a vonatablak, / bodorkás felhők az égen, / gyufát gyújt az emlékezés / a sűrűsödő estében”. Ahogy elsuhan mellettük a táj, a nagyszáltkás tarló, a tengeri-földek, kiskondás a malachaddal, kis csikós a pejkióival – szíve megtelik örömmel: „Így vágtatok emlékeimmal, / körülöttem minden ragyog, / s a Hadak útján fölkontározva / szölongatnak a csillagok” (*Vonaton*). De már nem hagyná cserben munkás-társait, hiszen örökre hozzájuk kötötte sorsát: „Igazitokért és értetek / talpig fegyverbe öltözöm” (*Munkástársaimnak*). S lassanként egyre megszokottabbá válik számára új életformája. Felismeri és elfogadja: nem tartozik a „szerencsefiak” közé, mindenért keményen meg kell/ett/ küzdenie: „A gyárba bementem tegnap is / az ismert régi utakon. / Ma is megyek, tán holnap is, / éveimet így elhagyom. /.../ Nem került elém sohasem / akár egyetlen kékmadár, / ilyen korán talán még ő is / a fészek mélyén szundikál”. Pedig olykor-olykor látni véli „lemenő álmai egén”, amint V-alakban, „ragyogva és isteni kékben, / örökös nyárban, északi fényben” tündökölnék – „akár a mesében” (*Kékmadár*).

Időközben társra talál, majd fiuk születik; hosszú évek albérletezése után végre lakáshoz jutnak; keservesen összerakott filléreikből még könyvekre is telik. Feleségéhez írt versei

gyöngéd, köznapian egyszerű, tiszta és meleg érzelmekről tanúskodnak – a feltétel nélküli összetartozás mélysége, a sors-azonosság széttephetetlen kötelékei kapcsolják őket össze (*Láncszemek vagyunk, Öt iksz, Tél, Vallomás helyett, Éjfél után* stb.). Csodálattal adózik asszonyának, aki hosszú éveken át „türelemmel és derűvel” várta, hogy végre otthonhoz jussanak, miközben hajukra „az évek szürke cementpora szállt” (*Új lakás avatására*). Úgy érzi: kettejük kapcsolata kárpótlás minden addigi szenvedésért, s erőt, belső békességet ebből a szilárd életszövetségből merít; ugyanakkor mintha bántaná is, hogy ennyire esendő, segítségre szorul: „Nyugalmad tömör támasz, / láthatatlan hátország. / Mint melengető menedékhez, / úgy dülök hozzád. /.../ Te, egyetlen seb-Mária, / látod, megátalkodott vagyok. / Miért is szeretted meg ezt az esetlen csillagot?” (*Nyugalmad* – Máriának). A gyorsan pergő évtizedek mitsem változtattak egymáshoz fűződő érzelmeiken: „amikor tervezgettük a jövőt egyre-másra, /.../ nem volt fájdalmas az idő múlása, / napjainkon fényes pecsét volt a mosolyod. / *Akkor*. De már fehérek vagyunk mind a ketten; /.../ Mégis alig veszem észre, / hogy a szavunk hull egyre csendesebben, / de idevillámlik mosolyod égi fénye” (*Fényes pecsét*).

Szentpéteri Zsigmond tehát a maga-választotta életben derűs és kiegyensúlyozott /volt/. Mondhatnánk: „tipikus” munkás-életet élt; elfogadta a sors kihívásait, nem lázadt, belső békéjét őrizve viselte a külső terheket. Számot vetett a realitásokkal: „Ez a föld hazám, de nem szülőföldem, / mely álmaimban sokszor visszajár; / ha messze is maradtál tőlem, / szívembe téged zártalak, kunsági táj. //...// De a fiam már itt született, / szülőföldje Csepel, / s azt, hogy nekem még *az* a kedvesebb / nem érti már, nem is hiszi el” (*Szülőföld*). Ha sorsa idevetette, s Csepelt adta otthonául, itt kell helytállnia, itt kell „hasznossá”, gazdaggá tennie a maga s a többiek életét: „Sokszor kérdezem magam, hogy / lesz-e elég időm? / Mert még egy dalt, / egy villanásnyi szépet / szeretnék adni mindenkinek” (*Én sokáig úgy éltem...*) Hétköznapi, és mégis jelentőségteli volt ez az élet, hiszen költőnk hírt adott magáról és sorstársairól: a történelmi kényszerhelyzet folytán munkássá vált parasztokról. Akiknek nem állt módjukban megvalósíthatatlan álmokat kergetni – örültek, hogy volt munkájuk, s becsületben leélhették az életük (és nem vesztek oda Szibériában). Olykor-olykor még a Szellem tágasabb birodalmába is be-bepillanthattak, s véleményt formálhattak az Élet nagy kérdéseiről. Hittek egy demokratikus, szabad ország megteremthetőségében, és úgy érez/het/ték: rajtuk /is/ múlik, milyen lesz a Jövő...

Talán mert mindez tudatosodik benne, azért szánja rá magát önéletrajzi regénye megírására. Ugyanazon a címen, mint korábbi verseskötete, jelenik meg 1982-ben kétrészes műhelyfüzete (*Egy szerelem története* – I.-II.). Ahogy Kassák hajdan mindenkinek szóló tanulságul megírta az *Egy ember életét*, úgy meséli el – ha nem is azon a színvonalon, nem is olyan sodró művészi erővel – Szentpéteri Zsigmond ízes nyelven, élvezetesen élete folyását, öneszmélését, háttérében a háború utáni negyedszázad egész történelmével. Tamási Lajos *Bevezetőjében* így méltatja a művet: „egy öntudat története, a munkásélet sűrített metszeteivel”. „Hol van már a régi kunsági fi?” – kérdi, s rögtön válaszol is: „megvan az is, miért ne lenne? Ott feszül igazságkereső indulataiban, megfegyelmezett nyugtalanságaiban, éjszakai kunsági álmaiban, felesége-szerelme évődésében (‘te, tatárfajzat...’) /.../ A Fémműben már csepeli születésű fia áll a helyére, jóval magasabb szinten kezdve, mint apja egykoron...”

A regény „in medias res” kezdődik: írója – éjszakai műszak után – reggel felébredvén, kitekint a kertbe, ahol felesége és fia már vidáman dolgoznak. Miközben gyönyörködve szemléli őket, feltámad benne a múlt, peregnék az események, s ő – egyes szám harmadik személyben, némileg eltávolítván magától élményeit – mesélni kezdi a történetet. Voltaképpen szociológiai, pszichológiai „láttelepet” rajzol a vidékről feláramló sok-sokezer

fiatalember nagyvárosi „szocializációjáról”. Alterego-hőse, Bánhorváti László, a kulákká nyilvánított „szabad pusztai ember” nem hajlandó elviselni egy-akolba terelésük gyötrelmeit; s „mint akinek sikerült kijátszani a halált”, úgy indul útjára – „könnyű szívvel, nehéz lélekkel, lába alatt a hazai föld, de már csak annyi az övé, amennyi a csizma talpára ragad”. Laci nyakas „kunsági fi”; bízik benne: „talán két keze munkájával meg lehet élni ebben az ölelésnyi hazában”. S valóban, Pesten sikerül is elhelyezkednie a Beszkártnál segéd munkásként, de – nagy szája lévén – vitába keveredik feljebbvalóival, így csakhamar az utcán találja magát. „Két millióan élünk ebben a városban – kesereg – s én olyan egyedül és csupaszon állok itt, mint ősszel a földeken a kint felejtett napraforgó-karó.” Végül Csepelen a *Vas- és Fémművek* öntödében – bármily nehéz is a munka – igazi megértő közösségre talál. A II. rész a társra találás és a lelki-szellemi „felépülés” története. A háttérben itt az ötvenes évek társadalmi mozgása is kirajzolódik. Egy szép napon jön a hír: „Rákosit leváltották!” (1953). Mindenki fellélegzik, s az üzemvezető csakhamar bejelenti: ősszel emelkednek a bérek, áttérnek a 40-órás munkahétre. Rajk László /újra/temetésén (‘56. okt. 6.) az egész üzem részt vesz; Laci fejében az motoszkál: „miért szaporodik a mártírok sora?” – hát nem voltak elegenden már eddigi történelmünkben is? Október 23-án nem vesz részt a tüntetésen, nem foglal állást egyik oldalon sem: „Örökre megutáltam én a fegyvert a háborúban, nemhogy még most a kezembe vegyem, és löjek valakire!” S aztán? „Tanácstalan napok kavargó egymásutánjában vegetáltak hetekig. Mindennap bejártak a gyárba, de nem dolgoztak.” Egyik vasárnap hajnalban aztán ágyúdörgésre ébredtek (nov. 4.). Kisvártatva jöttek a kósza hírek: ez is, az is elment... Laci a helyén maradt. Eszébe jutott a boldog pillanat, mikor a hadifogságból hazajövet Csapnál átlépték a határt („Mintha gyémánt nap ragyogna az égen, /.../ Itt minden fának ismerjük a nevét, mindenkinek értjük a szavát...”). Nem vágyott /újra/ idegen földre...

A Tamásival való találkozást, az OMK megalakulásának történetét, az ott formálódó izgalmas szellemi életet, a vitadélutánokat a maguk elevenségében varázsolja elénk az író. A legjellegzetesebb egyéniségekre szinte rá lehet ismerni leírásaiból. Szerető (Fodré?) Sándor és a becsületes öntőtárs, Sandri (Pap Sándor?), Azúr (Schuch?) Jani bácsi s rajtuk kívül még tizenöt-huszan szintén eljárnak a szakszervezeti könyvtárban tartott megbeszélésekre, ahol a többi érdeklődő munkással – *Ács Lajos* író vezetésével s tanácsaira hallgatva – megismerik a magyar és világirodalom legnagyobb szerűbb alkotásait. Dante – Tolsztoj – Th. Mann – Gorkij, illetve Petőfi – Arany – Ady – Móricz – József Attila társaságában igen jól érzik magukat. Bánhorváti László itt és ekkor tanulja meg, „hogyan lehet leásni a lélek zugaiba a szépségért, az igaz valóságért”. A klubban folyó vitákon döbben rá: aki a „tetszetős dolgokat” követi, „a mélységet és a magasságot soha nem ismeri meg.” „Szinte téglánként rakta össze magában azt a világot, ahol helyükre találtak a dolgok és a tárgyak”. Ezért szánja el magát 40 éves fejjel a tanulásra; felesége mindenben segíti, magára vállalja az otthoni terheket. Miközben ő nehéz munkájában s a tanulásban egyaránt becsülettel helytáll. Szentpéteri megjeleníti az öntödei életet is, csöppet sem idealizálván a belső viszonyokat (sok a selejt, sok a „lógós”, sok a munkaidő- és anyag-pazarlás stb; s hiába emelnek szót mindezért a becsületesen dolgozó munkások, a helyzet nem változik – csak a művezető haragját vonják magukra vele). A „nagyszájúakat” az un. „fekete brigád”-ba sorolják be, jutalmat, elismerést csak a vezetőkhöz lojálisak, a simulékonyak, a mindig-meglapulók kapnak. Egy szép napon aztán robban a feszültség a „kiváló dolgozó” kitüntetés körül, mert a jól dolgozó munkások önértékét sérti, hogy nem az ő általuk jelöltet terjeszti fel az üzemvezető, hanem egy olyasvalakit, akit a társak nem tartanak rá méltónak. Az üzemi demokráciát végül is kijátszva, a jutalmat egy harmadik személy kapja meg. Ezek után Sandri, a párttitkár otthagyja az öntödét; Bánhorváti László is munkahelyet vált: nyomdai raktárosként végre nyugodtabb életkörülmények közé kerül.

A regénynek a klubtársak körében nagy sikere volt. Szentpéteri Zsigmond továbbra sem hagyja abba az írást; 1989-ben megjelenik *Kunkötés* c. műhelyfüzete, amely régi és újabb verseit fogja egybe, szigorú válogatásban. Egyik sorát („*Árva kis parasztszallag*”) élre emelve költőtársa, Csillag Tibor mutatja be a kötetet (*Stádium*, 1991/2. sz.), melyből „a kun ősök profilja rajzolódik ki”, s „a földmunkával, az ekével, a boronával és népe múltjával való azonosság árad.” A szerző „regényes, egyben földközeli ragaszkodása szülőföldjéhez és kun népéhez sajátosan magyar öntudattá változik” – írja a recenzió, a költő szép önjellemzését idézve: „Magyarrá is tán azért lettél, / mert kun őseid élni akartak”.

E kötet egyúttal élet-számvetés is. Költőnk egész életútját a kun ősök jelölték ki: „Tedd a mindennapi dolgot, / amit belső önmagaddal elvégeztél. / Dolgozzál olyan egyszerűen, / mint ahogy késő ősre jön a tél.” Bár tudja: „a hőszerű téllovas” csakhamar átgázol rajta, szorításából ő sem szabadulhat; mégis haláláig az szeretne maradni, aki: „Szorongasson, de ne engedj neki, / légy könnyedén csomózott kunkötés. / Hét csődör kapálózik benne, / velük te mégis birokra kélsz”. A helytállás, az emberi tisztesség őre szeretne maradni mindvégig: „Maradnod kell hát őrnek tovább. / Keress egy hűséges cimborát, / kivel vigyáztok fényre, napra, / elárulva is, vagy megcsalva” (*Belső monológ*). Kései versei népdalszerűen tiszták, olykor zsoltárosak. Nyakas kálvinistaként perlekedik önmagával s a Úrral is; szeretné újra gyermeki hittel, bizakodva énekelni: „Tebenned bízunk eleitől fogva...” Sajnos azonban, az életből már egyre kevésbé futja a bizalomra; a külső – társadalmi – küzdelmek is egyre keservesebbek (ne felejtsük el: még a rendszerváltó harcok elején vagyunk!), s fogy az ereje is: „téli álmát alussza a lélek. / Jégcsapok csüngnek, lándzsaerdő, / karma van még a télidőnek. / Bíznom kéne, de meddig hát? / Kifutok már az időből. / Ki látja, ki veszi észre? / Ha omladéka lassan rámdől” (*Eleitől fogva*). Felesége továbbra is hűséggel áll mellette; s bár az évek tovatűntek, ők ketten egymás szilárd támaszai maradtak – amint azt a versek tanúsítják (*Mária, Megkötözve* stb.). Az élet elpergett (*Pogány évek*); a világváltozás késik. Hajdani eszményeit a „demokratikus szocializmus”-ról elfújta a szél. „Ködbeveszett az áhított sziget. / Talán sosem volt, talán sosem lesz? / Lobogó dühünk vajon ki érti meg? // Mert nincs már nekünk maradásunk / ebben a hazug, hamis szó-akolban, / bolyongunk elorzott hitünk után, / mondjátok meg hát: hol van? Hol van?” (*Kétségbeesetten*, 1988).

Betegségekkel küzdve, Szentpéteri Zsigmond egyre reménytelenebbnek látja mind a maga, mind az ország jövőjét (*Műtét előtt, Műtét után, Magyar sóhaj 987-ben, Egy képtelen újsághírre* stb.). De erkölcsi tisztaságát, lelki igényességét most sem adja fel. Tamási Lajos – aki ekkor már túl volt első agyvérzésén – baráti levélben köszöni meg a vele csaknem egyidős jóbarát kötetét: „Könyved számomra: a Becsület könyve. Magvában egy megcsúfolt kérdés bánata és büszkesége parázslík: mit ér az ember, ha munkás? És eltűnnek nyomtalanul a hivatásos hazudozók, s a jó király sok-ezer példányban megjelent ömlengései a munkás-osztályról, s nevetségessé válnak a titkos és nyilvános besúgók jelentései. De megmaradnak a maguk nemes tisztaságában egy magyar munkás szép és igaz szavai a reménységről, a lélek kétségeiről, a szembeszegülés hűségéről és gyötrelmes indulatairól. S kiderül, amit mindig is tudtunk, hogy csak ilyen emberek teszik lakhatóvá a szülőhazát és az egész földet” (1990. jan. 20. – a levél a kötet hátsó borítóján olvasható).

A rendszerváltás – sajnos – nemhogy nem hozott megoldást a munkásság problémáira, hanem inkább még mélyebbre taszította – mind anyagi, mind szellemi létfeltételeit illetően. A munkásotthon fennmaradt ugyan, de csupán csak mint intézmény, s nem a kulturálódás bázisa. Az OMK (ekkor már *Tamási Lajos Klub*) estjei sem a régiiek voltak: inkább csak alkalmat kínáltak a létproblémák megbeszélésére, a társas összefüggésekre. Hiányzott a szellemi „húzóerő”... Sokan elmaradoztak, s már nem voltak komoly vitatémák, amelyekben a jövő útjai világosan körvonalazódtak volna. Ki-ki élt, ahogy lehetett. Szentpéteri Zsigmond –

immár mint „koridős” – továbbra is el-eljárt a klubestekre, de beleszólásra, érdemi munkára már nem volt lehetősége. A „munkásművelődés”-ről pedig – társadalmi szinten – szó sem esett többé...

Pap Sándor (1934-2002)

„Ha szeretetünkért rosszal fizetnek,
akkor egész biztosan vétettünk
a szeretet valamelyik szabálya ellen”

(*Ami Pál apostolnál kimaradt*)

Pap Sándor is „kunfajta, nagyszemű legény volt” (Ady szavaival élve). Fülöpszálláson, a „kiskunok földjén” született, ott élte kisgyerekkorát. Édesapja fuvaros volt, két lovával útépitésekhez szállított követ. A fiúi emlékezetben így maradt meg alakja: „Ostor, meg gyeplő, meg vasmarok, / és faluhosszat megcsodált lovak / és estelenként zengő-bongó csárda; / tudott ám hajtani az ifjú Szikra Pap, / aki kocsis volt, / falujában a legkülönb kocsis” (*Apám*). Az édesanya – a kor szokásának megfelelően – háztartásbeli; ő tartotta össze a családot, nevelte a hat gyereket. Fia – gyöngéd szeretettel – így örökíti meg később, ifjúkori fényképét nézegetvén: „Törékeny kislány ezen a képen, / sötét haja lágy, mint az őszi esték, / ártatlanság ünnepi fehérben, / szemében jóság van és jó melegség”. E képet látva ki hitte volna egykoron, hogy „nyolc gyermeket hozott a világra / és nyolcból hatot emberre nevelt / s hogy annyi nyomort, szenvedést visz a válla?” (*Fiatal anyám*). 1940-ben Csepelre költözik a család, a könnyebb megélhetés, a gyerekek taníttatása reményében; s bármilyen nehéz is, a háború utáni általános szegénységben mind a hat gyerek kezébe szakmát adnak. Sándor szereti az iskolát, jól tanul, s már egészen korán verselget; de – nyilván hogy mielőbb a maga lábára álljon – a váci Ipari Tanuló Intézetbe adják, ahol az öntő szakmát sajátítja el. Aztán behívják katonának, ‘56 őszén szerel le. Egy időre a dunaújvárosi Vasműnél helyezkedik el; majd visszatérve Pestre, a *Csepel Művek* öntödéjében kezd dolgozni, amire – sokáig – nagyon büszke: „Porban, pizokban, kékes fojtó gázban / vasat öntök, / ez a mesterségem. // Műszak végén, / szerszámaimat elrakva szépen, / nem érzem már / a hajnali friss erőt, / mely izmaimban / ficánkolt feszülve, / de megvan, / ott van / öntvényeim / rideg testébe merülve” (*Hétköznapiak*). Szereti, mert teremtő tevékenységnek tartja az anyag formálását, s örömet leli az erő kifejtésben: „Csobog a vas, csillagokat szórva, / s mintha csak a nap / földre szállt volna, / az öntőtégely gyilkos hőt lehel. //...// Szigorú világ ez, / de emberhez méltó...” (*Öntödében*).

A „szocialista demokrácia” eszméjének hithű elkötelezettjeként 1960-ban a pártba is belép, sőt egy ideig ő lesz az öntöde agitprop.-titkára. Sokszor konfliktusba kerül az üzemevezetőséggel, „önfejűen” vitázik eszményeiért, mert hisz benne, hogy azok valóra válthatók (lennének, ha az emberi gyarlóság nem torzítaná őket el). A sors groteszk fintora, hogy amikor a normarendezés miatt szót emel, „szabotőr”-nek bélyegzik, s perifériára szorul; az igazságos/abb/ bérezésért vívott harcaiban pedig még a brigádtagok sem támogatják – így végül teljesen magára marad. A közösség, amelynek egészséges életműködése csakis az „igazságosság” elvére épülhet/ne/, már rég „megfertőződött”: ki-ki egyéni alkut köt saját boldogulása érdekében, s apró előnyök kedvéért lemond a közös érdekek érvényesítéséről. Szentpéteri Zsigmond fentebb idézett könyvében (*Egy szerelem története*, II. k.) hitelesen örökíti meg „Sandri” keserves harcait, jogos erkölcsi felháborodását az igazságtalanságokon, amit persze a művezető gúnyosan visszautasít: „Mit van annyira oda ezekért az emberekért? Kis pont maga ahhoz, hogy megváltoztassa az egész elosztási rendszert!” Mire Sandri végül is félreáll: „Nézd csak – itt most mindenki lapul / s reménykedik, hogy majd kialakul... / Hát mért legyenek pont én csendháborító?!” (*Ahhoz, aki súg*).. Néhány éven át még az öntödében

dolgozik; de többé már nem küzd egy igazabb világért azzal a hittel, erővel, mint ifjúkora hajnalán. Felismeri: „a szocialista demokrácia” – fából vaskarika, s megvalósíthatóságában már senki nem hisz: „Ó, én ritka példány, / ó, én kihalófélben levő / (úgy mint a bölény, vagy mint a vadszamar) //...// Ó, én mások kínjait is érző / mások nevét is imába foglaló / mások terhét magára vállaló / igazságban bízó, / konok rendületlen: / ó, süllyedő hajó! / Észre se vettem: példaképből kuriózum lettem!” (*Megvilágosodás*).

Kiábrándulva egykori eszményeiből, némileg meghasonlik önmagával is, s belső válságba jut: „Öntőlegény / öntőlegény! / vasat öntő, bronzot öntő / öntőlegény / az voltam én / lelkem sziklakemény”. S most? „Mint egy bűnös, úgy hallgatok, / árnyékomtól megborzadok, / mindenféle gízgaz benőtt, / nem érdemlem a levegőt” (*Öntőlegény*). Megcsömörülve a hiábavaló társadalmi küzdelmekről, a hatvanas évek végén otthagyja egykor szeretett foglalkozását; 1970-ben kilép a pártból és az öntödéből; kisiparos lesz (akkor már van lehetőség erre). Elsajátítja a fenő- és köszörűkő-készítő szakmát, de – töke híján – csakhamar belebukik (még az ipar-adót sem tudja kifizetni). Így pár év múltán feladja önállóságát, bedolgozó lesz ugyane szakmában. Először Tiszakécskén vállal munkát a TSz-ben, majd a budapesti Kertészeti Egyetem tangazdaságában, egészen nyugdíjaztatásáig.

Mindeközben végig kapcsolatban marad az OMK-val, részt vesz a vitákon, hozza újabb verseit, s 1979-ben napvilágot lát *Villanófény* c. kötete. Igazán feloldódni a közösségben ugyan nem tud többé; de felismeri: „Csak az Isten tud egyedül maradni” (*Egyedül maradni*). Ide tartozónak érzi magát, mert itt legalább tiszta és egyértelműen jó szándékú közösség veszi körül: „Hogy kik vagyunk, / mik vagyunk, / mennyit érünk, / nem az dönti el, / mit hiszünk, mit érzünk, / hanem hogy a másik / különb lesz-e, vagy / silányabb általunk” (*Öreg barátaimhoz*). Tamási Lajosban s a klubtársakban igazi segítőtársakra talál, s belső válságából lassanként ez emeli ki: „Le vagyok nyomva, akár a hangya, / amelyre kemény cipőtalp tapos, / mégis hiszem, hogy az ég csillagos, / hiszem, hogy nem a sötét végzet ért el, / hiszem, hogy az egész csupán próbatétel, / amelyből a lélek / végül tanulni fog” (*Le vagyok nyomva*). Az igazságról írt verse a klub egészének „hitvallását” fejezi ki: „Az Igazság / a leggorombább angyal: / rengeteg bánatot, jajt okoz, / s bizony, bizony van, hogy leterít. //...// Mégis, csak azok lehetnek boldogok, / akik tudják, / hogy jó dolog, / akik sóvárogják, / akik szeretik”. Kötetét a klubtársak elismerően fogadják (Tamási mellett Bokor Levente, Halász Imre, *Szentpéteri* Zsigmond őszinte megbecsüléssel szólnak róla); majd elküldi Vészi Endrének, Képes Géának, akik kortörténeti jelentőségét is méltatják.

1961-ben családot alapít. Csakhamar két gyermekük születik, akiket gyöngéd szeretettel vesz körül – mint versei is mutatják (*Első hó*, *Barackvirágzás* – Ágnesnek; *Piros, piros* – Zoltánnak). Asszonyához írt egyik kedves „udvarló-versét” akár önarcképnek is tekinthetjük, amely egyúttal kettejük viszonyát is kifejezi: „Nem vagy tigris, / csak macska vagy, / kis cirmosom, / annak se nagy. // Ha üvöltesz, / csak miákolsz, / lásd nem félek, / hogyha rám szólsz. // Tíz körmöd is, / ó, te édes, / ha piros is, csak festékes. // Nyisd ki végre a szemedet: / kutyát fogtál, nem egeret” (*Feleségemhez*). Lassanként felismeri: fontosabb a békesség környezetével, mint a minden áron való harc az igazáért – netán az „igazságért” /?/. Most már inkább nyugalomra vágyik: „Jó lenne úgy élni, / békésen, mint a fák: / állni szilárdan a / kijelölt helyen, / s egy-egy gyűrűvel / növekedni / évenként, csendesen” (*Békésen élni*). Rádöbben: „Az a legnagyobb baj, / hogy azt tesszük, / amit akarunk / vagy azt, amit mások akarnak, / s nem azt tesszük, amit tenni kell” (*Tűnődés*). A társadalmi cselekvéstől immáron elfordulva, egyfajta vallásosságba menekül. Fokozatosan átértékeli hajdani önmagát, egész addigi magatartását, s rádöbben: „Az a bizonyos lelki kényszer, / amely mindig harcba / és bajba sodorta, / nem az igazság áhítozása volt, / hanem az igazság bajnokainak / kijáró dicsőség és tisztelet / áhítozása csupán. / Nem az Igazságot kereste ő, / hanem a maga

igazságát, mindenáron. /.../ Ezért jutott osztályrészéül a szenvedés, / ezért van az, hogy / harmincéves ifjúkorára / odakerült / a példázattá merevültek / szerencsétlen szellemtáborába” (*Megméretett*). Természetesen, nem érzi magát „bűnösnek” korábbi életéért, hiszen lelkiismeretét követte mindvégig; de úgy érzi: a sors jelölte ki számára az életútját, s most már nem lázad sorsa ellen.

Apai öröksége egy kis tanya, amit ő maga hoz rendbe, s ahova elvonulhat a világ elől. Már-már a nazarénusok alázatával, tisztulni-vágyásával a Bibliához menekül. „Istent keresem magamban, mert itt kell lennie bennem; ő az erő mindeniben, benned is” – mondja Sandri Bánhorváti Lászlónak Szentpéteri Zsigmond fent említett regényében. S csendes magányába húzódva mintha valóban rá is találna... Versek sorában próbálja tisztázni Isten és ember egymáshoz való viszonyát. Szeretné tudni, vajon egylényegű-e az Ószövetség haragvó-büntető Istene az Újszövetség irgalmas Krisztusával, aki „elhozta nekünk a szeretet-vallást”, s „aki meg tud mindent bocsátani”? Ugyanakkor azon tépelődik: megérdemli-e az irgalmat az ember? – hiszen Krisztust mindennap újra meg újra keresztre feszíti, immáron kétezer éve; s bűneiben megátalkodva, nem is keresi a kegyelem lehetőségét?! S hátha a haragvó Isten a csúfos pusztulást szánta az emberi fajnak? Ha ő is olyan kegyetlen, mint az ember, akit „saját képére és hasonlatosságára” formált – akkor nincs, nem is lehet benne szánalom teremtményei iránt! Akkor egyetlen pillanat – s az emberiség egy tizedmásodperc alatt megsemmisülhet, mint a szappanbuborék! (*Szeretném tudni végre, Szappanbuborék, Villanófény, Műteremben, Az istenség természetéről* stb.).

Mintegy a „krisztusi szerepkörbe” beleélve magát, egyre inkább időtlennek érzi saját „itt és most” – jelentőségét: „Kétezer éve éltem utoljára, / s most az élet ismét felszínre dobott. / Idegen vagyok újra a világban, / mert lám, azóta semmi sem változott. //...// Mit akarsz azzal a néhány Igével? / Ide ma is csak ártatlan friss vér kell, / nem a szeretet homályos álmai. / Fortyog a világ ezer érdekével, / ezért – hidd el nekem – semmit sem érsz el. / Nem fogsz itt ma sem senkit megváltani” (*Beszélgetés a sárgaházban*). És mégis, ennek ellenére tisztában van vele: az ember nem mondhat le /ma sem/ a jézusi tanok képviselőtéről, a jézusi szellemiség bensővé tételéről. De nem a „kereszthordozás”-ban látja immáron feladatát, hanem az „isteni szeretet” (agapé) lesugárzásában. Csendes elmélkedéssel tölti kint a tanyáján napjait, s túl a valláson, fontos bölceleti konklúziókhoz jut el. „Szeretni mindenkit egyformán kell” – vallja. A hozzánk közelállókra sem jobban, mint másokat – inkább „a valóságosan velük töltött időt kell hosszabbra nyújtani”. „Ahogy a bölcsesség magasabb rendű tulajdonság az értelemnél, úgy az igazi szeretet is magasabb rendű képesség az érzelmeknél (érzelem fölötti)”. Ha szeretetünk csak egy-valakire irányul, akit ki akarunk magunknak sajátítani – az már nem szeretet! – „az birtoklási vágy” (*Ami Pál apostolnál kimaradt*). Egészen sajátos, a léttitkokat faggató gondolkodásmódra vall, ahogyan a bennünk munkáló „isteni erő” felfogja: „Az istenség a valóság egy létezési formája, amelyet csak a fajta-fejlődés bizonyos stádiumában levő ember képes érzékelni, illetve befogadni és olyan erővé lényegíteni, amely erő segítségével egy közösséget (család, párt, nemzet stb.) huzamosabb ideig dinamikus és feltétlen munkára ösztönözhet; azt az erőmennyiséget biztosítva, amely egy cél, program megvalósításához szükséges” (*Quintesszencia*).

A rendszerváltozás folyamatait érdeklődéssel kísérte végig, de az eredmény kiábrándította. Az összeomlott munkahelyek, az utcára került emberek sokasága, az egyre inkább elnyomorodó rétegek alkoholba fulladása, a hajléktalanok látványa iszonyattal tölti el. *Röpirat* c. kor- és kórképe az ország lepusztult állapotát örökíti meg – érdekessége, hogy már a hatvanas években megírta, s most csupán néhány tollvonással kell kiegészítenie.” Ez lenne hát az a kor amelyért / milliók vágya és sóhaja szállott / postagalambok suhogó rajaként – / fel, egészen a csillagos égig? /.../ Meg-meginog már bennem a hit, / mert túl sok a jel, mely

arra utal, hogy / a rend, a szabadság, a béke helyett / úrrá lesz, eluralkodik itten a káosz. /.../ Nem nyugszanak addig, míg / nyomorult koldussá nem lesz újra a nemzet – / míg romhalmazzá nem lesz újra az ország” (1964 – 1997). Családja mindvégig mellette áll válságaiban, megértő együttérzéssel veszi őt továbbra is körül – s ő feloldódik unokái körében, a szeretet törvényei szerint él mellettük, velük.

De leginkább termékeny magányban, tanyájára visszavonulva társalog önnön lelkével. Egyre jobban leválva az életről, szinte megbékél a halál gondolatával: „Én majd ott lenn / elporladok szépen /.../ És a csoda, amit / Embernek hívtak, / egyszerre csak / nem lesz már sehol. /.../ Ám azért / ne kezdjünk / szomorkodni, jajgatni, sírni. / Ha eddig valahogy / mindenki kibírta, / akkor mi is / ki fogjuk majd bírni...” (*Memento mori!* – saját lelkemhez). Utolsó éveiben – bár már sokat betegeskedik – még mindig rengeteg terve van. A művészethez menekül a világ gondjai – bajai elől. Fest – zenét hallgat – szobrászkodik – kerámiát készít – elmélkedik a lét nagy kérdésein. Úgy tűnik tehát: univerzális tehetség szorult belé, de sorsa nem engedte, hogy kiélje azt, s rátaláljon a neki legkedvezőbb irányra. Az ereje nem volt meg hozzá, s a körülmények sem kedveztek neki, hogy kibonthassa és nyilvánosan felmutassa a lelkében rejtőző „isteni” adottságokat...

Pap Sándor nem lett elismert költő, de mint gondolkodó ember – úgy hisszük – eljutott a lét teljességének megértéséhez, megvágyásához, s kísérletet tett rá, hogy szellemileg úrrá legyen sorsa adottságain. Azt is felismerte: az emberi világ elszakadt Istentől, így nem is várhat tőle segítséget. „Hiába lángol a bor, / ha nincs aki inni akar; / ha nincs, aki hallja, / hiába szárnyal a dal. / Hiába árad a jóság, / ha nincs aki várja remélve, / hiába trónol az Isten, / ha nincs aki nézzen az égre”. Mindenesetre sorsa, belső vívódásai megértették vele: nincs, nem lehet *evilági* „üdvözülés”; tehát hamis nyomon járnak mindazok, akik a „földi Paradicsom” megvalósításán fáradoznak. Itt, e földi létben a szenvedés elkerülhetetlen – gyötrelmeink, belső vívódásaink árán értjük meg sorsunk mélyebb összefüggéseit. „Voltam Isten, / s voltam a nép fia, / ám nem mentett meg / szenvedéseimtől / sem a marxizmus, sem a biblia” (*Ismerem én...*). Az emberi társadalmat azért nem lehet megjavítani („megváltani”) – vélekedik egyik prózai eszmefuttatásában (*A szeretetről*) – mert az alapvetően két félre oszlik: a „szeretet-termelők”-re és a „szeretet-fogyasztók”-ra, s ezek biológiai érdekei ellentétesek. „A szeretet-fogyasztók az önmagukat még meg nem találta, vagy önmagukat már elvesztett emberek”, „a szeretet-termelő emberek viszont Isten munkatársai”. Sajnos, hazánkban túl kevesen vannak az utóbbiak – véli – s azok többsége is „az ügyeletes hatalom szolgálatába szegődött”, míg másik részük „a társadalom periferiájára szorult, elvesztette hatóképességét”. „Egy olyan közösség pedig, ahol szeretet-hiány van, előbb-utóbb elgyengül, elzüllik, elvadul”. „Isten az élőknél magasabb rendű valóság – hangsúlyozza. – Ahogy a Nap nem az élet, hanem az élethez nélkülözhetetlen külső tényező, úgy az Isten sem a szeretet, hanem a szeretet termeléséhez szükséges külső valami – a lelkek Napja. /.../ Az Istent lehet csodálni, lehet tisztelni, de végső soron a Hűség érzése az, ami Isten és az ember kapcsolatát eredményessé teszi.”

Némi elégtételt azért mégis kapott a Sorstól. 1999-ben a TV portréfilmet készített róla, amit még életében be is mutattak (2001. dec. M/2. csatorna). Beszámol szenvedéseiről, az alkotás szépségéről, értelméről; arról, hogy még szeretne szobrokat önteni, s hogy a Természet anyaolében vágyik megpihenni, távol a világ zajától, a soha nem szűnő érdekharcoktól. Voltaképpen már 1985-ben írt sorsösszegző verse is mintha egyben búcsúzás lett volna – s azóta folyamatosan búcsúzott az élettől, némi nosztalgikus fájdalommal, ugyanakkor mégis úgy, mint aki élete beteljesülését várja: „A kiskunok földjén / jöttem a világra, / De tejfogaim már itt hullottak el, / sőt később a csontfogaim is. /.../ A csepeli utca volt a nevelőm, / a Királyerdő, / az öntöde, a gyár. / Bizony, bizony / hogy múlik az idő! / Itt élek több mint /

ötven éve már...” Kedve lassanként fogyóban; de nem fél, mert tudja: „ha elhagy az erő, / elküldi hozzám / szelíd üzenetét / csendesen a csepeli temető” (*Bemutatkozás*).

A halál voltaképpen a megnyugvást és a békességet hozta el neki. Szellemi hagyatékát családja gondozza; emlékét gyermekei, unokái őrzik...

Halász Imre (sz. 1938)

„Vers, egyetlen ünneplő ruhám,
ha meghalok, ebbe temessenek”

(*Vers – fiamnak*)

Szigetszentmiklósi fiatalember lévén, már tizenévesen a Csepel Autógyárban helyezkedett el, s itt dolgozott majd 10 éven át (1955-63), először segéd- illetve betanított fagép-munkásként, majd betanított edzőként. 1963-ban újságíró lett a *Csepel* újságnál, majd más üzemi lapoknál. Megváltva „gyötretesei” színhelyétől, örömmel búcsúzik a „szögek – szekercék – drótok” csillogó világától: „Mit szerettem ezen a gyáron? / Szalámi szelet borítékait havonta, / megfizethetetlen ifjúságom? // Veri most eső, sújtja keményen, paskolja huszonhét évem. //...// Már örökre így fogom látni: / izzad három segédmunkás / bent két mártó, / s kint az eső, e szitáló / permetező, nagy zöld eső...” (*A hamarjött júniusi eső újra megfürdeti a Csepel autógyárat*).

Korai verseit több napi- s heti-lap, sőt néhány folyóirat is közölte; pályáján Havas Ervin, Tamási Lajos, Tornai József segítették. 1970-ben bekapcsolódott az OMK munkájába. Első kötetét (*Gyöngédségem gyűlölete*) az OMK adta ki 1979-ben. A címválasztást Tamási Lajoshoz írt – segítségét megköszönő – levelében így indokolja: egy Kodály-idézetből merítette az ötletet („a gyöngéd és a gyöngye egy töről fakad” – „a művész vagy erős, vagy elpusztul”). Ő „gyöngédnek” – azaz „gyöngének” érzi magát, de mert szeretne „művész” lenni, ezért gyűlöli harc-képtelenségét. „Ha most kezdenék hozzá, vagy folytathatnám, ez a kötet is keményebbre sikerülne.” Benke László a *Bevezető*ben így jellemzi ezt a gyöngy-gyöngéd költőt: „Ezek a versek Halász Imrét kétségbeesetten ironikusnak és védekezőnek, dühösnek és dühödtlen visszavonulónak mutatják. Olyannak, amilyenek a többiek, akik ugyancsak gyűlölik saját gyöngédségüket, /.../ hiszen nagyon átjárta őket a tehetetlenség és hiábavalóság érzése”.

Nem kirobbanó indulás a Halász Imréé – költészete inkább egy tehetséges és többre hivatott munkásember hétköznapi életének, külső-belső válságainak dokumentuma. Egy álnokságra – csalásra – gátlástalan önérvényesítésre képtelen ember vergődése a hazugságnak – képmutatásnak – hízogó vagy tolaogó előrejutásnak kedvező korban. „Kitörni” az alulra szorítottak, a mindenből kisemmizettek életformájából lehetetlen. A „létező szocializmus”, amelyben – szavakban – „legfőbb érték” volt az ember, nem kínált semmiféle lehetőséget, ösztönzést még kevésbé adott az önálló gondolkodású, lázadó alkatú tehetségeknek. Sőt! – inkább visszaszorította, belekényszerítette az átlag-életek „öntőformáiba” őket. Csak az „engedelmes”, a politikai és ízlésbeli elvárásoknak megfelelő, feljebbvalóikkal nem vitázó emberek (a hatalomhoz „lojálisak”) kaptak viszonylag szabad utat egyéni elképzeléseik megvalósításához. Aki „nem”-et mondott a felülről jövő utasításokra, netán vitába szállt a maga s mások érdekeiért, nézeteiért, s véleményét őszintén nyilvánítani merte – az örökre „priuszos” lett a „munkáshatalmat” képviselő (de sokkal inkább munkásárulónak nevezhető) pártvezetők szemében. Így hát érhető, hogy Halász Imre sem tudott – sok-sok tehetséges társával egyetemben – önérvényre jutni, s élte a fél-értelmiségi, fél-munkás kinkeserves életét.

Immár túl 40. évén, számot vet addigi életével, amelynek kísérői, szemtanúi és elsíratói – a nyárfák. Egész ciklust ír róluk, hozzájuk (*Nyárfák*), mintha élő jóbarátai lennének. *Nyárfák, házak, mosógépek* / befelé fut ez az élet // emlékszem húsz éve hajdan / szökni kifelé akartam // mosógépek! Házak! Nyárfák! / lombjuk közt száz új világ várt”. A *Gyári nyárfa* gyökérkezeivel a „homokhúsba” kapaszkodik; „bogárázású áramkör járja levélkéit / s mind egy-egy lámpa, / függőleges fényttest, derengés”. Hűségesen vigyázta egykoron költőnk ifjúi lépteit. S a *Miklósi nyárfák?* – szelídek, életet sugárzók, gazdagok; „ezüstpénzzel fizet a nyárfa / aranyait szórja a nyárfa”. Erőt s hitet adtak neki: „Hogy szép az ember és nem magános / hogy testvérek kötik e tájhoz / – én úgy mentem minden nyárfához”. Az évek teltek-múltak; – lassanként megöregszik „tavasz őszre, ősz válik télre /.../ fizetnem kéne / adósuk vagyok már negyvenegy éve”.

Édesanyja korán meghalt („aki megszült, felpofozott, / korán árvaságra adott”); gyermekkorára mégsem volt kietlen. Apja újránősült; majd elvált s ismét megnősült; mostoháihoz, s főként azok anyjához (négy nagyanyjához) mindvégig ragaszkodott. Leginkább azonban anyai nagyszüleit szerette, akiknél igazi, meleg otthonra talált. „Fodor Mári nagyanyám körtefája /.../ végtelen vadonában nőttem” – emlékezik (*Dalok a körtefáról*). Majd’ negyven év távlatából visszatekintve megjelenik képzeletében a virágpompájában tündöklő egykori fa: „Minden virágod betlehem-i jászol / Vén fa! /.../ Honnan üzensz, milyen világból? /.../ Ne eressz el! – Mert ez a sorsom: / a boldogság gyötrelmeit hordom, / ígéretet az elérhetetlenhez”. *Szeptember! Szeptember* c. versprózájában megidézi a gyermekkori édent, amit apja s nagyszülei varázsoltak köré, akik kora hajnaltól napestig dolgoztak, rendben tartották a nagy kertet; a „kell” parancsa szerint éltek – pihenni, a természetben gyönyörködni nemigen állt módjukban. Ő természetesen nem ilyen robotos életre vágyott, mégis ez maradt neki is.

Korán megnősült (*Legényének*, 1957; *Kuszált húsz évem mérlegén*, 1958). Felesége, Csöre jóban-rosszban kitartó, egész életükre hűséges társa lett. Csakhamar megszületett fiuk is, s ők szegényen is boldogok voltak. „Csodavárók: lottós zörget / futnak hármában nyaralni, / s szoba-konyhás lavórjukban / kezd a tenger tavaszodni” (*A szent család*). Csöre felvállalta a gondoskodó asszonyi szerepet: „Vájdlingok közt, melegítőben / – rabszolgalány a Gangesz völgyben”. Mosógépük mint „monoton malom”, őrli az Időt – nemcsak az ingeket tisztítja, hanem az életüket is. „Ó, vasárnap zenéje, / konyhákban kereplő monoton malom! / s molnárai, ti nők! / Nincs más hatalom, csak a tisztaság! S küzdelmek érte” (*Dal a mosógépről*, 1967). A *Csöri három műszakja* c. vers a korabeli fiatalasszonyok mindigtevékeny, „hősies” helytállásának dicsérete: „Kilyukadt élet: befolyik / a sár. Cipők az ágy alatt. / Egyikünk mindig érkezik, / másikunk kapkod és szalad. /...// Albérletünk üres mozi, / csak árnyékok játszik benne. / Elém küldöd. Már a kapu / szárnya is mintha ölelne. // Megjöttél! Krumplival, késsel / bajlódsz, a kályhánk vallatod, / és káromkodsz hozzá, Kedves – / Tengerpart: lavór víz ragyog. // Végül te is díványra dőlsz / önmagaddá zuhansz végre – premier plan! – fél-párnára, / te, hétfői Hófehérke!”

Önmagával, a munkából lett értelmiségi életformájával is számot vet költőnk: mire vitte 30 éves korára?: „feleségem van, aki szeret”; „házat is örököltém anyám után”; „kocsim? – majd ha meghalok”. S pénze? – „amíg hazaérek, havonta egyszer”; mire kifizeti adósságát, s jóllakik végre – semmije sem marad. „Túl becsületes vagy! – inti önmagát, de hiába: ő még ma is álmodozó, „nyugdíjas kamasz / ki jól tudja: /.../ a kamaszkor foglyait könyörtelenül kivégzik” (*Interjú*). Ekkorra már felismerte: a versektől nem lesz jobb az ember, sem a világ; mégsem mond le az írásról, hiszen az a saját ember-arca kimunkálásához nélkülözhetetlen. Még akkor is, ha gyötrelmekkel jár, és semmi „haszna” nincs (*A versírás gyötrelmei*).

A hetvenes években a személyes válságok, belső vívódások kerülnek előtérbe költészetében. „Él mindenki, ahogy tud. Én is. / S ki gondolná végig: furcsa, / békében is meg lehet halni. // Ha gyorsan forgatják: törlik, / ha lassan: megpattan a lélek” (*Szerelmes levél*). Nagyon mélyen átélt lét-meghasonlását pontosan, hitelesen rögzíti versek sorában (*Szavak, Jaltai képeslap, Édeskés iszap, A nyár katasztrófái, Őszi dalok* stb.). Úgy tűnik: élethelyzete dilemmáit próbálja feloldani a borral; az viszont újabb válságok felé taszítja – és így a végtelenségig... *A bor bunkerei* (1970-79) egyik legérdekesebb ciklusa, amely mintegy magyarázatot kínál arra a problémára is, hogy miért lett nálunk értelmiségi „népbetegség” az alkohol-éhség?! Karmikus élmények bukkannak fel mélytudatából, szorongás, nemcsak a saját, hanem a magyarság múltja – jelene – jövője miatt; kínzó gondolatait fojtja a borba. Bizonyára Ady *Ős Kajánja* lehetett a költői mintája, s ha nem is sikerült neki olyan elementáris erővel, művészi tökélytel megfogalmaznia benső hasadtságát, vívódásainak okát, mégis, a vers fontos dokumentuma korosztálya általános válság-élményének... „A bor: történelem. /.../ Egyetlen korszerű érzésem maradt: / a szorongás szabadsága / a félelem, hogy valamit messze / a félelem, hogy valamit itten / ott ahol még nem is jártak / ott ahol még nem is jártam / valamikor (nem is éltem) / valamikor (nem is élek) / elkövettem! Elköveltünk! / s előbb-utóbb kitudódik”. Érzzi, hogy tehetségét nem sikerült úgy kibontania, ahogy indulásakor képzelte (részben a körülményeket, részben magát okolja ezért): „ketten vagyunk minden pohárban, én és aki lehettem volna...”. Enyhülést a borban keres/talál: „a bor bevérzett anyatej / megvéd vigasztal fölemel / s a térdein játszat”. Tudja pedig: ezzel felemészti maradék erejét is, s hiába színezi ki képzelete a Jövőt, az nem lesz se szebb, se jobb a mánál... „Naponta birkózom a halállal: iszom / a holnapi józanságért iszom /.../ két deci, négy deci, kancsó / és mindez a holnapért /.../ mert nem tűz jár már át / valami iszony // a holnapi józanságért iszom...” S aztán? „Szégyenkezik bennem a tegnapi bor / és álmodozva gondol a holnapi pohárra...”

Ő, aki hajdan *Ikaruszként* (1971) akart szárnyalni, a „krisztusi” korban azzal kell szembenézzen: „Itt állok kitért könyvszekrénnel / szárnyak helyett a vállamon /.../ Asszonnyal, sráccal, napi gonddal / – új Ikarusz, zsámoly alattam – / itt állok most lobogómmal, / szégyenemmel: lemaradtam – / kopott, kölcsönzött könyvszekrénnel / szárnyak helyett a vállamon. / Legyetek hozzám megértéssel, / s szigorúbbak, hisz vállalom”.

A *Fénylik egy madárdal* c. ciklusban (1967-77) költőnk szembenéz korával, melyben élnie – és szenvednie – adatott... A József Attila-i parancs („a Mindenséggel mérd magad!”) mára elfelejtődött; ki-ki beéri az ellentétével („ehess, ihass, ölelhess, alhass!”). Az értekezleteken folyton azt harsogják: „a szocializmus is téglából épül!” – no de ha a téglákat ellopják? „A káplár, aki hullát égetett / ma egy hőerőmű igazgatója / s aki tegnap megégett a tűzben / ma csak moroghat: rosszul fűtenek” (*Reggeltől reggelig, vekkertől vekkerig*).. S a *Hazámban* megjelenített hajdani körkép a nyomorról az írás jelenében (és sajnos, a mi ezredfordulós jelenünkben is!) még mindig érvényes, sőt! – némi látszat-jóléttel vegyülve, a szellemi és lelki nyomor még embertelenebbé torzult (*Vázlatok a szülőföldről*): „Baromi táj / teli a kultúra kacatjaival /.../ OTP-házak, Kannibál-házak / a bontástéglákra korcs ebek vigyáznak” Hisz ma „beton a haladás útja / beépül újba új / régi az újba /.../ sóder-cement-sóder Sopronkőhidák”. E vasbeton-jelenből vajon milyen jövő fakad? – kérdi költőnk. (Ma már tudjuk, hisz az a jövő vált *mostani* jelenünkkel: lepusztult panelek, fizethetetlen számlák, teljes életcsőd). A *Zsoltár kérdőmondatokból* c. dinamikus kompozíció – Halász Imre egyik legjobb verse – felmutatja a „kirakat-haza” minden ellentmondását. „Lehet: nincs is hazánk, csak a múlt. /.../ Huzatok hazája, hol a történelmet folyton kijavítják / s ahol mégis minden megtörténhet / újra. /...// Ó, órákat késő vonatok hazája, / a József Attilát elgázoló haza / a ‘színészkirályt’ is sínen sirató!” Kié ez a haza? „Mindenké, csak nem a munkásoké!” Bár a szlogenek a „munkáshatalom”-ról szólnak, a munkások – mindmáig – a legkiszolgáltatottabb páriák!...

1989-ben a törzstagok (*Benke László, Nagy Ferenc, Pap Sándor, Sárközy Vendel, Szentpéteri Zsigmond* stb.) közös akaratából Halász Imre veszi át az OMK irányítását; a klub pedig 1992-ben felveszi *Tamási Lajos* nevét. A műhelyfüzetek – anyagiak híján – ekkorra már igen megritkulnak. Így természetesen saját újabb verseit sem adja ki; második kötete majd csak 1998-ban jelenik meg; a csepeli munkásotthon eszmei jóváhagyásával, de már a nyíregyházi *Rím Kiadó* gondozásában (*Kettősünnepek*). Újrarendezi, más konstellációba állítja a régi verseket, az újabbakkal kiegészíti; szinte egész életét „átértékeli”. Keserősége, kiábrándultsága az idő múlásával párhuzamosan egyre nőtt. A *Kohászok tündöklése* kicsit villonosballadás hangon idézi meg „a régi szép időket”: „Még csodálták a tüzet, a lángolót, / miközben szívükben parázs se volt. / Így tündökölték a Pokolból valók, / az oltár-döngölők – oltárfaragók. // Volt köztük ki Kossuth-díjat kapott, / volt ki csak – mínuszban prémiumot //...// Volt akinek tonnás koporsója volt – / Sírjuknál nyugdíjas dalárda dalolt. // A legtöbbjüket sohasem láttam, / csak kétkilónyi csontjuk – egy zsákban. / Vagy nevüket a műhelyirodákba’ / bevésve egy-egy acéldarabkába.”

A rendszerváltás eufóriája épp csak egy pillanatra érinti meg, hiszen ami velejárt (a gyárak összeomlása, az általános munkanélküliség, a bevallottan kapitalista viszonyok kialakulása, s az abból fakadó létbizonytalanság) neki – s a munkásságnak – semmi jót nem hozott a „szabadon szólás” öröme kivül (ami persze nem kevés!). Az *Európai ház* kapui kitárultak ugyan – írja (1990) – de mi vár ott ránk? „Itt a jövőnk kontinensnyi: / ezer szoba, ezer kamra. /.../ Bankházak és lámpás házak / egyházak – pártházak háza. /.../ Európa sebek háza / ma is vörös folt zöld füben. / Európa halottasház: / gyerekcsontok, gyereksírás. /.../ De e földrész babaház is / s imaházak, indóházak, / felfűtött mozdonyok éje. / Néha egy szentté nőtt férfi / ‘nemet’ int és van reményünk. /.../ Európa a mi hazánk... / Európa a mi hazánk?”

A *Kiürült váróterem* c. kompozíció (1994) az előbeszéd szabadosságával, szellemes rímjátékokkal, a falfirkák groteszk hangnemében örökíti meg a lepusztult gyártelepek, kiürült terek kiábrándító hangulatát. A szigetszentmiklósi váróterem falait gúnyos feliratok tarkítják: „Volt munkásör / munkást nyúzik, / KISz-titkárunk / káeftézik”. Másutt: „Itt fekszem / nem Pesten / nem is / Budakeszin. / Élek / győri kekszen / kukákból a / semmin” (Aláírás: Egy jobb napokat látó / peronon szunyáló / nehézgépkezelő / kurucfi Tarpáró’). És sok más hasonló... Mit fűzhet ehhez még hozzá költőnk? „Munkásörből védő-örzők / Tegnap Iván, mára Jack! / Összefirkált falak előtt / összefirkált emberek! / Őket böngészem, olvasom, / és röhögnék, de fáj nagyon / – kortársaimat olvasom!” Minden széthullt – de vajon mikor s hogyan épül fel valami új ezeken a romokon? „Most egy döglött világ vasszerkezetét, / mit kintről vigyáznak, / bentről verik szét. / Semmi sem számít már, csak a papiros / ami kivihető – behozni tilos! // S hű portások, kopott nyakkendősen, / megzavart nénik – fodrászhoz menőben – / mert még a kapu áll, őrzik a másét: / ‘felszámoló úr’ – tegnapi elvtársét” (*Egy privatizációra váró kenyérgyár előtt*, 1996). A régi műhelyek is üresen tátonganak, „huzatos folyosókon, kihűlt fűtőtestek mellett” a csend virágzik. „A palásttá dumált csíkos kohászingekeket /.../ felmosórongyként szabják / a bolhapiacon méterét, darabját”. „Sustorog az eső / az eső /.../ titkok tudója: susog, susog, / s mint a csont: recseg! /.../ ránk szakad, / csörömpöl s locsbál – / Kórus ez, szomorú zsoltár / Esőisten, sirasd meg Mexikót!” (*Az eső csontja*, 1994).

A 90-es évek folyamán Halász Imre bekapcsolódott feleségével, a szintén írógató Csörével együtt a nyíregyházi Váci Mihály Irodalmi Kör munkájába. Éveken át rendszeresen részt vettek a nyári alkotótáborokban; mindaddig, amíg a betegség s az idősödés problémái nem vetettek gátat e dinamikus életformának. Otthonukban – immár nyugdíjasként – nyugodt szellemi feltételek között éltek, dolgoztak; csak hogy mind több gonddal-bajjal kellett most már megküzdeniök. A csepeli Klub is kezdte vonzerejét elveszteni; a régi törzstagok nélkül

inkább csak terhet jelentett már az odajárás... Ebben a korban már jelentős javulásra nem számíthat az ember; így hát Halász Imre – hatvanadik évét betöltvén – a klub vezetését az ezredfordulón átadta másnak (az ekkorra már szintén törzstagnak számító Szántai Sándor és Stancsics Erzsébet vállalják, hogy amíg lehet, életben tartják a klubot *Tamási* Lajos emlékezetére, s amennyiben erre lehetőség nyílik, a *műhelyfüzetek* szép hagyományát is újraélesztik).

A világváltozás forratagában sem Halász Imre, sem mások – a régi tagok közül – érthetően, nem tudtak már új perspektívát adni életüknek. Költőnk sorsjelképének most már a házuk mellett álló akácfát érzi, amellyel születése óta „együtt él”. Fiatal édesanyját ez alatt ravatalozták fel; ő itt, e fa tövében álmodozott magasra szárnyalásáról, élte kamaszkorát, majd egész későbbi életét. Fia itt tanult fára mászni, s most már, lám kisunokája is itt játszadozik alatta. „Itt él velünk együtt / Húsából lopok / gyökeret talpunkra, / fölénk csillagot, / bátorságot s hitet – / Testvérem e fa; / áll a ház végében / mint a katona. //...// Így, 57 évesen / réz leveleit / azért számolgom, ha / új ősz közelít, // ha szememre is majd / ‘kopejka’ kerül, / közülük válassza ki / Csörim egyedül. / De addig vele élek / – egyidős velem. / E május döböntett rá: / ez már szerelem...” Sajnos, 2004 nyarán a fát a vihar kettéhasította – költőnk mintegy sors-jelképnek tartja ezt...

Halász Imre mélyen gondolkodó ember. Ha nem is lett jelentős költő, versei mégis fontosak: sokmindent elárulnak arról a korszakról, amelyben éltünk, s amely annyi szállni vágyó ember szárnyait megnyeste. Felismerései, megélt gyötrelmei, útba igazító tapasztalatai fontosak az utána /utánunk/ jövők számára, hogy könnyebben leszámoljanak illúzióikkal, amelyek nosztalgikusan a Kádár-korszakhoz tapadnak; s megtanulják reálisan – szédítő és túlságosan reményteli elvárások nélkül – értékelni az új viszonyokat, amelyek között majd élniük kell. A szétrombolódott múltra építhető jövő sem lesz csupa-rózsaszín; tudni kell számot vetni a valóság-megszabta korlátokkal és lehetőségekkel. Amihez – természetesen – kultúrára, tájékozódni tudásra van /lenne/ szükség. No de ki törődik /ma már/ a munkás-kultúrával?!

* * *

Az *Olvasó Munkás Klub* e három személyisége az elmúlt korszak jellegzetes „művelt munkás” típusa. Ők még mindhárman a szellem bűvkörében éltek, s megkíséreltek értelmet adni sorsuknak. A történelem viharában helytálltak, s a becsület, az emberi tisztesség útját soha nem tévesztették szem elől. Nem váltak „megélhetési” besúgóvá, nem igyekeztek könnyebbé tenni sorsukat árulással, mások életének megrontásával. Megértették a kultúra – mint életalakító erő – szerepét, fontosságát. *Tamási* Lajos munkája – mint egykoron *Kassáké* – nem volt tehát hiábavaló: az elhintett magvak meggyökereztek, egészséges fává terebélyesedtek lelkükben. Ha minden munkás ezt az utat – és ilyen felelősségtudattal – járta volna be, talán a „létező szocializmus” sem olyan csúfos kudarccal ér véget, mint ahogy véget ért... A nemzet megtartó ereje ma is a kétkezi dolgozóknak rejlik; nélkülük, ellenükre a „nagypolitika” sem tud eredményessé válni. Magyarország jövője az ő áldozatos, becsületes munkájukon múlik. Ha van még egyáltalán jövő, az az ő helytállásukból fog kibomlani...

Az írás: növekedésbe fogott cseppkő
Bokor Levente: Aranylázalom
(Hét Krajcár K. 2003.)

„Vitrin-tél. Szárnyal a csönd szajkója
Hallatlan rohanatok.

Aranylázálom a lélek
a teste sült ezüst”

(*Aranylázálom*, 1980)

„Egykönyvű” alkotónak is nevezhetnénk Bokor Leventét, aki önmaga krónikásaként szinte 10-12 éves kora óta mondja-meséli életét, belső történéseit, anélkül, hogy valaha is szélesebb nyilvánosságot kapott volna. Pedig indulásakor két vérbeli költő – Nagy László és Tamási Lajos – állt biztató támogatással a háta mögött. Meditatív hajlamú, töprengő személyiségalkatú lévén, ő mégis inkább a csendes félrehúzódot választotta, semmint részt vegyen az irodalmi élet politikummal kevert „ökölharcaiban”.

1941 márciusában született Budapesten a VII. kerületben, ahol „urak” és „prolik” éltek egymás mellett, hihetetlen zsúfoltságban. Édesanyja Kovásznáról elszármazott székely tanítónő; édesapja – a „Vitéz” címet elnyert alezredes – 1942-ben elesett a fronton. Apa nélkül nőtt fel tehát – s ráadásul a későbbiekben származását bélyegként hordta magán („osztályidegen”). Segítség nélkül, csak önmagára utalva kellett végigküzdenie harcait: már 10 éves korában „kenyeret keresett” labdaszedőként a tenispályán, majd VII. osztályos kora óta egészen a gimnázium befejezéséig egy fogtechnikus mellett volt „kifutófiú”, takarító. 1955 őszén fől-vették a Madách gimnáziumba, ahol egy évig Vásárhelyi Miklósné volt a történelem tanára, aki a XX. kongresszus szellemében a szocialista társadalom „megreformálhatóságába” vetett hitet sugározta. 1956-ban diákként részt vett az okt. 23-ai tüntetésen; hajnalban elfogták – történyekkel a zsebében, így bevitték a Deák téri főkapitányságra, ahonnan pár nap múltán szabadult. 1957-ben egy iskolai irodalmi versenyen 2. helyezést ért el írásaival; 1959-ben már kész kötete volt, amit maga gépelt irodalomtanára, Telegdi Bernát lakásán (s ami persze soha nem jelent meg).

Érettségi után (1959) nem tanulhatott tovább; de ekkor már nem is igen akart: széles körű olvasottságra tett szert, s költőként szeretett volna „érvényesülni”. Két évig (1959-60) a Csepel Műveknél dolgozott betanított esztergályosként, majd elektroműszerész szakmát szerzett. A hatvanas évek végén került kapcsolatba *Tamási* Lajossal, mintegy „véletlenül”, s ő rögtön közölte néhány versét a *Csepel* újságban. Ettől fogva eljárt ő is az OMK vitaüléseire. Később más napi- s hetilapokban, olykor folyóiratokban is meg-megjelentek írásai. 1968-ban kerülnek a kezébe *Fülep* Lajos húszas évekbeli művészetelméleti írásai; ettől fogva elmélyülten foglalkozik a filozófiával – valláskritikával (*Gecse* Gusztáv előadásait hallgatja a „szabadegyetemen”). A Móra Kiadó lektora, *Majtényi* Zoltán is megpróbálta egyengetni az útját, de kötete publikálásáig soha nem juthatott el. *Mezey* Katalin-*Oláh* János *Nagy Lászlónak* is megmutatták verseit, aki a FIJAK-ba való felvételi kérelmét támogatta, de hiába. Az *Alföld* 1974/11. számában méltatja ifjabb pályatársa „versbe vont tömény bölceletét”, különös erényeként említve, hogy „igen komoly szellemi erőfeszítéseket tesz azért, hogy megtartsa önállóságát” az irodalompolitikai elvárásokkal szemben. „Nem könnyű, nem behízélgo költészet az övé” – hangsúlyozza, s József Attila, Szabó Lőrinc, T. S. Eliot „szellemi atyafiságába” tartozónak, versbeszédét Olson „nyitott vers”-poétikájával rokonnak véli. „Puritánság és csiszoltság határolja el a szabadverstől” szövegeit, nem zilálja szét a verssort, „határozott törekvést mutat egy másfajta, hagyományunktól elütő költészet létrehozására.” E nagyszerű „ajánlás” ellenére költőnk a későbbiekben mégis valamiképp perifériára szorult...

A hatvanas évek derekától (egészen a kilencvenes évekig) „magánszorgalomból”, pusztá érdeklődésből az esti egyetemen filozófiai, esztétikai stúdiumokat folytat (különösen Bizám Lenke előadásai vannak rá nagy hatással, valamint a Havas Katalin, Hársing László-vezette logikai stúdiumok). Költészete is mindinkább elmélyül a bölcelet irányában. Közben – a

munkássorsból kiemelkedve – munkavédelmi laboráns lesz, majd szakközépiskolai szak-
oktató; a pártba is belép, remélvén, hogy így nagyobb befolyása lesz a világ alakítására,
amiről persze szó sem lehetett. 1984-94 között üzemi újságíró; inkább „ellenzéki”-nek
mondható, mintsem a hivatalos vonal „szócsövé”-nek. Emiatt természetesen sok konfliktusa
is van. Több kötet-terve aszalódik éveken át az irodalompolitika útvesztőiben, míg végre
1978-ban megjelenik első kötete az OMK *Műhelyfüzetek* sorozatban, Mezey Katalin elő-
szavával (*Föltétlen elégiák*). S mintha oldódna végre a jég: 1983-ban a *Kozmosz* sorozatban a
Móra Kiadónál a *Befejezhetetlen mondat*; 1996-ban pedig a Zalai Írók Egyesülete adja ki
újabb verseit *Isten magányossága* címen. *Aranylázalom* c. kötetét, mely összes eddigi
munkáit egybefogja, Nagy László emlékének ajánlja, „aki sok jó szavát kockáztatta a
költészetért és művelőiért”.

Így, együttesen, átrendezve, a ciklusbeosztással új megvilágításba helyezve a régi versek is új
konnotációkkal gyarapodnak, s egybelátva hosszsmetszetében a teljes pályáivet, világossá
válík: egy korántsem jelentéktelen életműről van szó. Az „arany – láz – álom” hármas
dimenziójában az „aranykor” (*Paradicsom*) mint elérhetetlen vágykép jelenik meg, amelyet
ősidők óta „lázasan” keres az ember/iség/ – de egyre inkább rádöbbenünk: az vágykép-
festette „álom” csupán. Voltaképpen ez „az ember tragédiája” (visszaulálás Madáchra!): nincs
oda visszatérés. Az ember képtelen „kézbe venni” saját sorsának, történelmének irányítását,
mégis erre törekszik „lázálmaiban”. A kötetszerkezet spirálisan halad előre a mind
spirituálisabb régiók felé, míg a végső összegzésben – a megtalált benső béke nyugalomával –
célba ér: költőnk kiküzdí személyes – a szokványos vallásosságtól eltérő – istenhitét.
„Lázálmaimban isten is akartam lenni / és nevemre írtam a teológiát. / Nem Ő büntetett
nagyzolásomért. / Kezdetől tudta: az lesz, ami lehet / a lehetetlent nem ő találta ki. /.../ Az én
istenem a Minden Ittlelőség / aki minden csak nem érdemtelen” (*Énistenem* –1991, *Kánon* –
1996).

Bokor Levente kedveli a többtételes, nagyívű, ellentétekre épülő kompozíciókat, hiszen
színéről-fonákjáról, több aspektusból szemléli a világot, hit és kétely örök vitájában keresi a
maga útját. „Beszédszövetében” – ahogy maga nevezi kedvelt műfaját – az ezerarcú világ-
egyetem különböző pólusai között vibráló feszültségeket rögzíti, a világ működésének rejtett
törvényeit kutatja: „Ha rend van a világon, minden egyszerű, vagy lehetetlen. / Csoda csak az,
ha minden egyszerű és semmi sem lehetetlen” (*A semmi hatalma* – 1999). A szövegek
rendezésekor a költő a nyolc-fokú zenei hangsor ciklikus elvét választotta mértékül: tehát a
hetes számrendszer „szerpentinjén” halad, fel egészen a csúcsig: a *Hüperiszóp* – a 8. hang –
fordulópontjái; ahol is újra kezdődik /kezdődne/ a nullpont /ha lenne folytatás/.

A *bevezető* ciklusok (*Mínusz egy, Hangoló, Teremtetlen*) zömmel a korai verseket tartal-
mazzák, illetve „a belőlük megmentett szólamokat” (1958-1971). A „–I” többretegű kollázs,
különféle tipográfiai eszközök, dinamikus betű- és szó-konstellációk kialakításával (vastag –
normál – kurzív szedés, vizuálisan elrendezett betétszövegek, nagy és kisbetűk variálása stb.).
Mintha valamiféle groteszk „varázskastély”-ba lépnénk („ajtó hajlik / falragasz lendül / puk-
kadnak a tárgyak / elgurigáznak /.../ sapka lehull nevünk sincs már / vigyázzanak /
nevetünk”). Költőnk kiszórja (lelki) fiókosszekrényéből kacatjait, s számot vet életével,
megverettéseivel, apró sikereivel, fiára örökítve léttapasztalatait: „Ami enyém volt, figyelj,
fiú / elsőül rád hagyom életem. / Még megmenekülhetsz...” Mármost akkor, ha figyelmeztet
szavára, tanul kudarcaiból, s megérti: „Szabad az ember, mert semmije sincs / szabad, mert
teste van / és a szív a test közepe / és szíve újratermeli”. A konstrukcióba vendégszöveggént
be-beépül egy-egy József Attila-, Radnóti sor is, jelezvén: az ő mártíromságuk mindannyiunk
közös – szimbolikus – sorsa. „Itt nem szabad győzni / mert megver az ünnep / kardélre
hányak a fegyvertársak / kettészél / nyelvük lapja / amint a suttogáson átszisszen”. Kassák

képverseinek egyes elemeit is beépíti enyhén ironikus szövegeibe (pl. „Úr ír” – „nem úr-nem ír”). Nem magánmitológiát épít, hanem nemzedéki sorsot rögzít – ahogy azt Mezey Katalin megjegyzi a *Fűlszöveg*ben (írásaiban „mindannyian felismerhetjük a közös elindulást – a könyv közös történetünk közel fél évszázadának egyéni, költői átgondolása”).

Mintha ősi mágikus szövegek lennének, úgy árad a *Hangoló* és a *Teremtetlen* ciklusokból a szakrális „tanítások” szellemisége. A Sors „ördöglakat”-ként hurkol körül bennünket – érzékeli szorongva poétánk – s hiába a tisztánlátás: „a kudarc szerkezete – előretolt vesztes és belebotlás”. Az „okosság” önmagában kevés életünk alakításához: életfánk csakis „a földben gyökerezhet”, s a hit által növekedhet magasra. „Aki az életet elfogadta, saját kilátásait fogadta hazájává” – indítja költőnk *Gravitáció* c. eszmefuttatását. „A Jó vonzása az a természetfeletti erő, amely a Miemberünket teremti” (a Miemberünk a Miatyánk és a Miasszonyunk analógiára alkotott szó); „csak őbenne ismerhet magára az ember, nélküle okafogyott a világ”. A ráció összes vonzó igazsága „részletenként kárhozik el”, ahelyett, hogy „valósággá szépülne a világismeret”. „Az ember, aki rásejt az Egészre, nem feltaláló, hanem Megszólított”. Erős gondolatiság hatja át a szövegeket, sokrétű, asszociatív világlátás bomlik ki belőlük. Bokor Levente idejekorán felismeri: a „molyette”, hanyatló világban az autonómiájához ragaszkodó embernek nincs érvényesülési lehetősége, hiszen maga az „egyen-irányított tömeg” akadályozza meg, hogy kitűnjön álmodozásaival, alkotó lendületével. Mindazokat, akik nem hajlandók engedelmesen belesimulni a „társadalmi normák” uniformizált rendjébe, nyitott kapuval várja az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet (*Moly, Nem sokat választhatsz, Anonymus, Íme, a fák, Vadgalamb suhog, Töredékes Triptychon* stb.).

A kötetcímadó ciklus (*Aranylázalom*) a 60/70-es évek lázas, változtatni akaró, az ifjúság magas hőfokú tenni-akarásával, reményekkel s visszametszésekkel teli *arany*-korszakáról vall szemérmes visszafogottsággal. A szövegek mitológiai utalásokkal telítettek: a jelen visszasságaival viaskodó költő az „Aranykorra” (Aetas Aurea) való emlékezésben, illetve egy tisztább, igazabb Jövőre való vágyakozásban keres / talál menedéket. Persze, tisztában van vele: mindez „lázalom” csupán, hiszen a régmúlt is csak a messzeségből tűnik szépnek, harmonikusnak; a Jövő pedig olyan lesz, csak olyan lehet, amilyen az adott jelen alapjára épül. Így hát egy fancsali fintorral tudomásul veszi helyzetét: „nem segít az álom”, az ábrándok sehová sem vezetnek. „Az Élet: Egy. S ez csak jelenidő. Múlttal és Jövővel egy Időbe torkoll”. Tudatosul benne: „itt és most”, a számunkra adatott téridőben kell helytállnunk, de „a Tárgyalások Házában” „fölég és elmosódik” minden jobbra irányuló törekvés. „Megegyezni” a torz valóságviszonyokkal lehetetlen. A családalapítás felelősséget ró rá /is/ – két gyermek, hétköznapi gondok: az „aranylázalom” végetért (*Három hiperbola, Beavatás, Áldozat, Tűz-víz, Élhet az ember, Beszorulsz a fába, Két gyerek, A folyosón, fiúk...* stb.).

A *hetvenes* évek a lassanként krisztusi korba érő költő kemény küzdelmeinek nyitánya. A világot úgy érzékeli, mint felbőszült, minden irányból támadó bikát, amely eltiporja mindazokat, akik szembeállnak vele: „Forog a világ jaj hol a szarva / hol fogjam hogy ne ontsa belem! / Értelmetlen halálom lenne / elpusztulni ezért a semmiért. / Nem az én dolgom, hogy lecsillapítsam / vérem rongyait aggassam izgalmára”. Ereje fogytán – de hogyan menekülhetne a szorongató viszonyok közül? „Áll a költő ablaka mögött / öldösi magát látványokkal / inge fürdik verítékben / az üvegre ráborul. // Áll a költő mint az árnyék / csupa vaspánt, titkos mellvért, / gyilkosokra mered vele / mint Hamlet atyja szelleme” (*Forog a világ, Corpus, Áll a költő...*).

A csepeli OMK, Tamási Lajos demokratikus, ösztönző-nyesegető klubvezetési módszere jelent végső soron menedéket Bokor Levente számára /is/. POP-TANÁCS-ÜLÉS-SZAK c. többtétéles kompozíciójában örökíti meg a klub kedd-esténkénti vitaüléseit, ahol a „beteg

világ” bajaira közösen keresnek gyógyírt. „Szükségünk van levegőcserére” – érzik mindannyian, s tudják: a bajok főforrása a gúzsba-kötöttség, a cselekvési szabadságtól való megfosztottság, az „állóvízben tocsogás”, a változtatni-nem-tudás. Költőnkben a közös beszélgetések nyomán erősödik meg az elszánás: nem hagyja magát eltiporni! Meg akarja érteni sorsa magasabb összefüggéseit, munkástársai és saját leszorított helyzetének okait. Ezért fordul érdeklődése egyre inkább a filozófia felé: „Órabérek közt kaparászok / s erre jön mint dölyfös madár / az acéltollú Filozófia // Épp ilyet keres, mint én vagyok /.../ Megszoktam én, hogy folyvást építék / a nálam szebb is tőlem izmosul / másnak vagyok csak csontrendszerem, / s a húsból kibújni nem tudok...” Az okokat és összefüggéseket keresvén, a „megfigyelő”, a „szemtanú” pozíciójából szemléli a történeteket, de tudja: a „kívülállás” is veszélyeket rejt magában, ezért ironikusan kezeli távolságtartó alapállását: „Ülök a Nagy Fán / évgyűrűzik alattam a város /.../ leszédülök a gyűrűs arcképembe / – tükrömbe taszít a hiúság”.

A *Leteremtés* könyve, *Alvilág*, *Lakoma* c. ciklusok a hétköznapiak ellentmondásait, a jobbító szándékot visszaverő közönyt nagyjából olyan felfogásban örökíti meg, mint a korszak egyik híres-hirhedt drámája – László Bencsik Sándor: *Történelem alulnézetben*. Bokor Levente szövegei erősen aforizmatikus jellegűek, itt-ott a vizualitás eszközeivel is nyomatékosítja mondandóját. A nagylélegzetű kompozíciók alkalmasak a differenciált valóság sokoldalú, többsíkú megjelenítésére. Az ironikus mini-darabok pedig rávillantanak a valóság feloldhatatlan paradoxonaira, arra például, hogy az un. „létező szocializmus” keretei között a demagóg módon „uralkodó osztály”-nak nevezett, zömmel hajdani cselédekből lett munkásság valójában szolgálalkúen eltűrte-elviselte megalázott helyzetét, erősítvén ezzel a bürokratikus apparátus korlátlan uralmát. Sem kellő tájékozottsága, sem képzettsége nem volt ahhoz, hogy maga vegye kezébe sorsát. ‘56-ban, mikor felemelte fejét, hogy akarátát a munkástanácsokon keresztül érvényesítse, tankok fojtották belé a szót, s ezzel végérvényesen vereséget szenvedett. „Megvert urak hiszékeny cselédét / valaki móresre tanította. / Elfenekelték s letépték ruháját. / Kapott egy gatyát, ne legyen meztelen / s rárivalltak: szerezzon öltözetet / valami egészen másikat. / Zavartan bókol és szalad a lábak előtt / mint a megszeppent kisgyerek” (*Példázat*).

Ennek szomorú következménye volt, hogy a munkásság szakképzett, szélesebb látókörű, műveltebb rétegei bizonyos értelemben szembe is kerültek „cseléd tudatú”, fölötteseik előtt meghunyászkodó (a kocsmában bezzeg nagyhangan lázadozó!) sorstársaikkal. Bokor Levente és az OMK öntudatos, az *emberség* mércéjét mint eszményt maguk elé állító tagjai nem tudnak, nem akarnak megbékélni ezzel a mentalitással (*Úgy rémlik*, *Mozdulatlan*, *Itt vagyok én* stb.). A *Leteremtés* könyve c. kilenc-tételes monumentális kompozícióban dolgozza fel költőnk azt a megdöbbentő felismerését, hogy semmiféle szubjektív elszántság, világjobbító akarat nem vezet/het/ az objektív valóság megváltoztatásához, s valójában nem vagyunk képesek érvényt szerezni igazságainknak. „Így a világ egyensúlyban / – egyensúlya kívülünk van – / görgünk benne. /.../ Játszik az igazság hamiskodván / mindig csak mókázik velünk / hogy ne öljön úgyis halandókat / kik magukat tornásszák felé”. Hiszen azt, hogy *mi* az igazság, csak Isten tud/hat/ja. S ki lehet abban döntőbíró, hogy melyikünk rész-igazsága áll közelebb az elvont „Igazság”-eszméhez?! Költőnkben most tudatosul: nézőpont kérdése, hogy „kisigazságaink” közül melyik az „igazabb”. Ahhoz viszont, hogy az absztrakt Igazság mibenlétét megismerjük, el kell/ene/ szakadnunk valós földi életünkől. „Megölöm minden oldalam / hogy lényegem legyek / lényegében halott legyek”. Ha viszont kiszakadtunk (végre) a világból – akkor már soha nem tudhatjuk meg, mi is /volt/ az Igazság egy adott szituációban! Ez tehát a Sors – és a Történelem – paradoxona!... Így a Teremtés „le-teremtéssel” zárul (visszajára fordul): „mindenki csak lóg fönn ember-kötélén / fogódzik / fullad / leszakad”. S ezzel a szubjektum számára vége a világnak, anélkül, hogy az Igazság birtokába jutott volna.

Szorosan e gondolat-komplexumhoz kapcsolódik *Torzóliget* c. sokszólamú vers-együttese. Csupa *torzóból* álló világunkban semmi sem úgy valósult meg, ahogy egykoron az Atyák megálmodták. A hatalmas park sétányain félbetört – félkész – beteljesületlen eszmék, álmok keringenek, a *Torzás panteonjában* az egykoron „világmegváltó” eszmehívók dermedten nézik, mivé lettek álmaik. Több József Attila – utalást is találunk itt – részben az *Elégia*, részben *A város peremén*, illetve az *Eszmélet* képei köszönnek vissza. Csakhogy tragikus méltóságuk fonákjára fordult: az anyagba aláhullott ember/iség/ elvesztette transzcendens távlatait. Hiszen „aki szegény...”, az ma már nyomorult is. „A nincstelen előd még Valaki, az utód – röhögnivaló”. Hamlet s Madách voltaképpen már mindent elmondott az alásüllyedt emberi világról, sugallván: nincsen remény! „Belelovalva a Történetbe / majom akar ember lenni. / Lehet-e az? / ‘That is the question’ /.../ ‘Számúzve minden szellemkapocsból’ / nyúl ni az etetőrácsra át / s egy fizikai közleményben / fogni fel a közönség jogát: / dühöngeni ha mogoró helyett / foga közé kavics szorul” – ennyi az ember/iség/ jövője (s ez az útja – ősidőktől napjainkig).

Ha e szövegek manapság keletkeztek volna, betudnánk a posztmodern iróniának – de ott és akkor (a hetvenes években) ilyesmit leírni bizony „nem illett”. Nem csoda, ha szerzőjük nem kapott bebocsátást az államilag ellenőrzött folyóiratok szerkesztőségébe! Egy-két szürreális álomszövege pedig a görög mitológia színtereit idézi meg – ami akkoriban úgyszintén megrovandó volt, már-már „bűncselekmény”-számba ment... Az *Alvilágban*, „alkonyilila csendben”, „alvadt drapériák között” farkas – hiéna – sakál társalog, a mozarti „kis éji zene” adja az aláfestést. „Én még őszinte ember voltam” – utal költőnk ismét József Attilára; no de az őszinteségből csupán ennyire futotta: „gyantával reszeltem a világ idegét”. Csakhogy ezzel magára zúdította „a vad bikacsordát” – „egy is halál, ha rúg”. A *Lakoma* c. kompozíció (a kötet bölcséleti tengelye) egy halotti tort idéz – talán az eszmékét? Egyetlen emberét? avagy a nemzetét? Aki eszmék, eszményei szerint próbál élni, az a való világban halálra van ítélve. Az „eszmeharcosok” természetesen a „létező szocializmus” kereteibe sem férnek be, hiszen nem hajlandók a gyakorlati „engedelmesség” szabályait követni. Míg Platón *Lakomáján* a szellemvilág élvezeteibe pillanthatunk be a szépséges Dyotima kalauzolásával, addig itt díszes katafalk mellett folyik az ünneplés: „felszentelt lakomára / testvéreimmal egybegyűltünk /.../ tartson meg jó emlékezetében az elhunyt /.../ mindenkinek jut a csontocskákból / csak hajsza ne küsszon a szájpadrásra és ne tekerőzzön a nyelv közepén...” Vajda *Virrasztók*-jára, vagy akár Nagy László *Menyegző*-jére is asszociálhatunk („Majd nem látszik az a csont, rátömködjük a betont! Húzd!”). Részint saját maga fájdalmas torát is megörökíti költőnk. Vívódásait, gyötrelmeit, „a pusztulásban oly otthonos” életét. Magányát, világból-való kivetettségét. „Nem kellek én az Istennek sem / s az ember se tudja, mit kezdjen velem / nem vagyok kifejezhető”.

Pentaton c. öttételes prózáját Tamási Lajos emlékének ajánlja, s benne az OMK keddi-esti vitáinak atmoszféráját idézi fel. 1972 őszén az ő egyik novellája került terítékre, amelyben valamiféle „földmérő” bolyong a labirintusban (egyértelmű az utalás Fr. Kafka *Kastélyára*!). A szociografikus jellegű „valóságírodalmat” kedvelő klubtársak körében élénk vita bontakozik ki körülötte pro és kontra – aminek Tamási természetesen szabad folyást enged. Bokor Levente végül megköszöni a kritikákat; annakidején nyilván hasznosította is egyiket-másikat. A *Nézőpont* c. részben aztán kifejti saját ars poétikáját, amelyet esztétikai tanulmányai során alakított ki önmaga számára. A művészetet „természeti erőforrás”-nak tekinti, „ami korlátok közé vezetve buzog”. S bár sokan szeretnék „hasznos”-nak látni, az igazi alkotó erre csak azt válaszolhatja: „vajon mi haszna annak, hogy az ember él? /.../ Életünk, mely ‘haszon’-talan, adottság, csakis önmagában hordhatja értelmét”. Így a művészet is. Életforrás annak a számára, aki élni tud vele. A *Föltétlen elégiák* c. kötete kapcsán lezajlott vitában (1978) pedig külön hangsúlyozza: a művészt nem lehet gúzsba kötni a „közérthetőség” kényszerével. Ha előírunk

bizonyos kényszerítő szabályokat akár az alkotónak, akár a befogadónak, az mindenkor a manipulációk forrása (volt és marad).

Esztétikai nézeteit még alaposabban kifejti a *József Attila egyenletei* c. kis értekezésében. „A poézis kozmikus esemény hírnöke – hangoztatja – amelynek során valamilyen elem képződik csakis rá jellemző atomokkal. /.../ Megfoghatatlan tünemény, csak fényceruzával írható le”. A mű: számvetés a költő és a költészet sorsával. Megértése két – egymástól eltérő – gondolkodásmód szembesülésén múlik (függ az értelmező beállítódásától, empátiájától, műveltségétől stb.). Olyan jelentős költők esetében, mint József Attila, félévszázadokig is eltarthat, míg sikerül az utókornak a kulcsot megtalálnia hozzá. Bokor Levente úgy véli: az irodalomtudósoknak még mindig van tennivalójuk e monumentális életmű körül...

* * *

Túl „az emberélet útjának felén” és a „lázálmokon”, némileg lehiggadva, töprengőbbé válva Bokor Levente is számot vet önmagával, kudarcaival, ellehetetlenülő lehetőségeivel. Az *Utó* c. ciklus I. részébe az 1971-79 között született versek kerülnek, a II. rész a nyolcvanas éveké, a III. részbe pedig az 1990-2001 között írtakat sorolja.

A *hetvenes* évek remény nélkül elperegtek: „A világ amire odafigyeltem, / amire figyelni tudtam, / amiről gondolkodtam / labdázott velem felrúgdozott /.../ – most mikor már kétségtelen / hogy ropják a haláltáncot / kire tudhatok odafigyelni? /.../ Egymást éri a végzet / sűrű ablakkocogás / sűrű bölcselmek / szókimondás / – szó...” (*Merre?*) Pedig: „*Gond* nélkül embernek értelme sincs. / A *gond*tan ember idegen magának: / a *gond*tan nem *gond*ol-kodik. // Jaj itt lenn az elfeledőben elütött *gond*om komolyodik” (*Gond-hívó*). Belső válság-érzetét fokozza, hogy erejét – idejét a család, a köznap robot, érdektelen feladatok sokasága emészt fel (*Genezis, Csattog a család, Az utca, Boldog kor* stb.) A műhelyt, ahol elektroműszerésként dolgozik, börtönnek érzi, melyben élő automaták kiszigerelt rabszolgákként teszik a dolgukat – mind közelebb kerülve a roncsstemetőhöz (*Börtön-napló*). Változtatni egyelőre nem tud helyzetén, így hát a szellemi dolgokba próbál kapaszkodni, elzárva magát – amennyire lehet – a külvilágtól. József Attilától merít most is erőt („Gyenge létemre így vagyok erős”): „Gyöngeségnek ‘tudás’ a neve / gondolkodjék ki vesztésre áll. / Az oktan meg csak éljen, ő nyerhet / – bármi üssön ki – okot legalább”. „Bárhogy is legyen, csak álljak ki a falból” – hangsúlyozza; azaz ne jusson a bevert szög sorsára, hiszen a „tömeg-szürkeségbe” beolvadni nem akar (*Gyengerős, A csillagos ég* stb.).

A *nyolcvanas* években mintha némileg rendeződne sorsa: újságíró lesz a Csepel lapnál. „Munkahelyet ilyentájt szoktam cserélni: / új tanév, ismétlő diák, / bukott, idegen, magányos. /.../ Biztattak sokan: ‘meghalni jobb’ /.../ de túlélni hősiesebb. /.../ Íme egy ‘hős’ villamoson” (*Koraősz*). Költészete mind filozofikusabbá mélyül, élet-halál kérdései mind gyakrabban foglalkoztatják (*Bányavirág, Gyermekágy* stb.). A sokféle gáncsoskodással, bürokratikus akadályokkal, politikai cenzúrával küzdve mind tártalanabbnak érzi magát, „világűri” otthontalanság és magány gyötri. Szinte szeretne felszívódni az Űrben: „a hang nem ér utol / a hang magánál gyorsabban távolodik. / Gyorsabban fut a szőnyeg alattad / mintsem a látvány elérne” (*Űrhajósének, Űrhajótörés, Fekete lyuk*). Már-már irigyli azokat, akik kívül vannak az életen: „Az öregek már *vannak*: / hideg patakvizet beszélnek. / Én, aki még lángcsalánok közt lótfutok / végül patakjukba vetem magam” (*Az öregek már...*).

Barátja és nemzedéktársa, a maga-magát túl korán felemésztő-elégető Rózsa Endre (aki többször is a Klub vendége volt) emlékének egész ciklust szentel (*Zártosztály*). Sorsát jelképesnek érzi: halála egy nagyot-akaráó, egy eszményibb valóságért küzdő nemzedék nyilvános kudarcát reprezentálja. Ez a nemzedék nem tudott kilépni lefojtott, politikai kényszekkel gúzsba kötött helyzetéből. Két választása volt csupán: vagy elfogadja az „elfogad-

hatatlan realitást”, vagy belepusztul az ellene vívott meddő küzdelembe. „Marad végül a nagy halom beszéd: / tenger-adta bizsu! /.../ a víz vonyíthat! / – ha lenyúzzák bőrét nem őt hallani. / Börtelen víz hangtalan ember / egymással összefűlnak” (*Kórisme, Ördöglakat, Nyúzott víz*). Csakhogy az önpusztításnak sincs semmi értelme – ‘haszna’ – hatása: nyomában mi sem változik. „Elveszett levél a történeted. / Lehunytt lélek nem színez csak árnyal: / nem lesz az már kit eltörölt / az árnyék cenzúrája” (*Az igazi cenzúra*).

A III. rész szövegei már az un. „rendszerváltás” éveiben keletkeztek (1990-2001). No de rendszerváltás volt-e valóban az, ami történt? amit oly hön vártunk, amiért annyit küzdöttünk, akár egzisztenciális érdekeink ellenében is?! Az 50 éves Balaskó Jenőnek, az *Ilyen éjszakát hagyatok...* c. költemény nagyhírű szerzőjének, valamint Kárpáti Kamilnak, a *Relief egy fegyházzal* c. kötet írójának, aki majd’ nyolcévnyi börtönéből való szabadulása után negyedszázaddal később is alig juthatott szóhoz – ötrészes, nemzeti sorsanalízisnek is tekinthető monumentális verskonstrukciót ajánl (*Programtalan mihez se fűlik...*). „Mondani szokták meg úgy is van: ‘torokszorító’. / Tíz-évek átellenes sarkaiba menekültünk a fulladás elől. / S ahogy szokott volt lenni: ‘az élet ennyi volt’. /...// Milyen éjszaka is maradt! / Mert a tartomány maradt. /.../ Sohasem hitték, valaha is ingyen / valaha is ingyen Krisztus koporsóját / hogy őrzették vala, de ennyiért? /.../ Éppen egy Krisztusba került. / Az örök kezén tűnt el a tetem. / Kiszagolta egy koporsókereskedő. /.../ Gyanútlan térít a hozzátartozó / az örök megpucolnak addig / vagy elvegyülnek a gyászolók között. // Ki hinné hogy lopnak a cinteremben / méghozzá szemből részvevő szemmel?!”

Költőnk a „szép új világban” is kívül kerül az Élet sodrán. Már tisztában van vele: minden egyéni jóakarat, szándék ellenére ismét tévútra jutottunk. Munka nélkül maradván – mint sokszázezer „hasonszörű” kortársa – később könyvkiadói segéderőként dolgozik, hogy családja legalább éhen ne haljon. Keserű iróniával morfondírozik sorsán: „Nem vagyok egyetlen aki átesett halálán / mert jól tudta nem a költészet győz. / De legtöbbet a nyertes veszíthet / mert semmi oka a harcra / övé már csak a gyáva kegyelemdöfés. /.../ Ám az igazságon most és mindörökké / csak röhögni illik / mint a világ kitárt sliccén” (*Profán*). E vers akár az egész frázis-dagasztó „új” korszak szellemi kritikájaként is értelmezhető. Bármilyen nagy dolog a szabadság, ha nincs miből „megélni”, írni sem lehet; „mert él aki él / és ‘megél’ aki közöl” – de ha nincs hol közölnie, akkor *hogyan* éljen? – hangsúlyozza költőnk ars poética- jellegű versében (*Levél MO-nak*, azaz Mezey Katalinnak és Oláh Jánosnak). Mégis: hogysen eladja tollát, inkább – most is! – beéri a Semmivel: „Asztalnyi a szobánk / és boldogok vagyunk / mert semmi sem eshet / asztal alá” (*Boldogság*). A kialakuló viszonyokkal szemben még tehetetlenebb, mint korábban: „Árva vagyok mint a lét / és annak mindenféle foka / mert a létnek anyja-apja nincs / ‘a semmiből leszen’. Mit akarhatok akarni akkor?” (*A lét*). Már nem hisz semmiféle ‘megváltás’-ban, tudja: a jelen éppoly megoldhatatlan paradoxonokból áll, mint a múlt. „Körülmények alkalmazottai vagyunk. / Léteznek intermundiumok a sejten belül is / ám lehet, hogy egy furunkulusban kapsz munkát. / Tudod te jól kinyomnak mihamar / de addig is jóllakolsz / fehérvértest” (*Poetica pauperum* – egy csepeli népművelőnek).

A ciklust egy aforizmatikus ‘létigazság’-gal zárja: „A lét szava Isten szava. / Semmi sem utánozhatatlan csak eredeti. / A jó pap hóttig káromkodik” (*Mondás születik*).

A kötetzáró *Hüperiszkóp* összegző jellegű. Maga a ciklus-címadó vers egyfajta benső békét, kiküzdött nyugalmat sugall: „A költészet nem más / mint harmónia azzal / hogy nem érnek véget a dolgok / ha eltűntek is szemünk elől. // Senki sem kétli: látóhatárra látóhatár jó / s hogy minden zenit fölött még csillagok. /.../ Más világon ébred a lényeg / fogékonyan / – költi költő, tanítja teológus”.

A hetvenes évektől napjainkig ívelő ciklus szövegeiben Bokor Levente istenkereső attitűdjének fokozatos mélyülését követhetjük nyomon. Isten létére / nemlétére vonatkozó bizonyossága természetesen neki sincs (mert nem is lehet!), de kérdéseire kezdettől fogva választ vár valahonnan, valakitől (*Tudod talán* – 1971, *Ima* – 1975, *Fohász* – 1976). Az Urat „világteremtő metafora”-ként gondolja el, akinek kilétét, mibenlétét, hatósugarának erejét, következményeit saját maga sem ismeri: „Minden előállt, amit gondoltam valaha, és marcangolják egymást. Bármennyit gondolok, nem marad egyetlen gondolatom sem. Tágulok szünetlenül, sejtelmem szélvész. /.../ Úristen! ki vagyok ÉN? Behunyatkozom” (*Buzdítás* – 1976, *Isten magányossága* – 1977). S a költő? „Isten fogalmazója” talán? – vagy teremtetője? – netán „függvénye”? A Teremtés: „Mondá az Úr: / ‘Minden a Van / legyen tehát világosság és sötétség’ /.../ A hiány megmaradása természeti törvény: / nem eloszlatja az Úr, csak kettészeli a homályt” (*Május* – 1977, *Voltam volna Isten* – 1989, *Minden van* – 1994).

A történelemben – véli költőnk – nem Isten akarata valósul meg, ellenkezőleg: az ember folyvást megszegi Isten akaratát. Ezért „a történelem balesetveszélyes. /.../ Ha a Törvény alól kibújsz, / még nem tudod, hová bújsz / – s az a történelem”. Igazsága „lehető legegyszerűbben oszlik meg az emberek között”. Természetesen „nem az az igazság ez, amit Mátyás király osztogatott / hanem az az igazság: így gondolkodik Isten / miközben fejében forgatja a világot / és a bátrabbak vele számolnak el” (*A történelem, Énistenem* – 1991). A *Lélek* folyamatos párbeszédben van Istennel, tőle kapja a bizonyosságot: „Csak a szeretetnek van világa. / Ő tud mindent egyszerre vendégül látni / ami a meghívásig idegen. / Ha *föltétlen*: magával ragad / *feltételes*, ha nem éget csonkig /.../ Istent ott kell megszólítani / ahol tartózkodik éppen / – a régi hit lestrapált cipő” (*A három* – 1996) Azaz: nem szükséges vallásosnak lennünk a szó hagyományos értelmében ahhoz, hogy közel kerüljünk Istenhez, s megértsük lényegét – ami nem más, mint az egyetemes Szeretet. „Vajon nem laboratórium-e a világ, ahol gyermeki hiteden kívül semmivel sem kísérletezhatsz? – teszi fel a kérdést a Nap a költőnek. „Mit akarsz a hiteden túl megismerni, ahová soha nem juthatsz? – a fejlődést? /.../ Miért akarod mindig legyőzni az Urat, akiről nem tudsz többet *tenmagadnál*? – Ládd, az Egy nem fokozható kettővé. Annyivá csak *lefokozható*. /.../ Ösmérhetsz-e meg többet a Legjobb nál, amikor kettőtökön áll a világ, és mi legalább hárman beszélgetünk /.../ Van-e kétségebb annál, mint hogy létezik jelen, ha a Legjobb nincs *jelen*, aki a hitelesítő párod?” (*A Nap kérdése* – 1996).

A kötetet *A fekete szűz* c. költemény zárja (2001. aug. 22.), amely érdekesen vegyíti a „fekete Mária”-kultusz és a teremtésmítosz elemeit. A Világ Anyja: „Sötétség-anyánk” megtermékenyült az Ige által („teremj! – csak ennyi”), s a Világosság forrása lett. Hiszen azt látjuk csak meg, amit meghallottunk / felfogtunk – azaz aminek számunkra való értelme van. A Szent Szűz fülén keresztül hallotta / értette meg, Isten milyen küldetést szán neki, s ő elfogadta sorsát: megtermékenyülve az Ige által, betöltötte rendeltetését. Ami szimbolikusan azt jelenti: csak az lát/hat/ tisztán az ember és a világ dolgaiban, aki az Atya és az Anya *együttetésében* gondolkodik, azaz a Sötétségből kifeszítő Világosság felé halad. Az Élet továbbvitele: az ellentétes pólusok szintézise: Nap – Hold együttese. A Nap a domináns tényező (Sarastro diadala Mozart *Varázsfuvolájában* az Éjkirálynő fölött szimbolikusan az élet anyag-elvűségének legyőzése a Nap-logosz által!). A Holdkirálynő nélkül viszont nem lehet folytatása semmilyen életnek...

Az „eredendő bűn” Bokor Levente felfogásában: az isteni tudás és teremtető képesség önerőnknek való tulajdonítása, elfordulás az Atyától, s eltelés saját magunk értékének gögjével. Holott mindent (tudást, értelmet, életalakító képességet) az Atyától kaptunk, így az nem ön-érdemünk. A Nap-logosz világítja be egész életünket, s életünk annyiban „gazdag”, „értelmes” csupán, amennyiben ennek tudatában (s nem az anyag bűvöletében) alakítjuk –

éljük. A kötetből plasztikusan kirajzolódik Bokor Levente belső fejlődésének spirituális íve: a sötétben-tapogatózás felől lassan-fokozatosan elindult a Fény felé, s így találta meg a lélek egyensúlyát. Sikerült kiszakadnia a világbörtönből (az ő Ariadné-fonala, amely a labirintusból kivezette: az élő isteni Szeretet). A *lázalom* továtűnt, de megmaradt az *arany* – a legkikezddhetetlenebb Érték szimbóluma – a lélek mélyrétegeibe lerakódva. Költőnk tehát betöltötte Sorsát: benső harmóniáját már semmiféle külső erő nem foszlathatja szét.

Az OMK kereteit túlnőtt alkotó: Benke László

Veszteség

(Hét Krajcár Kiadó, 2005)

„Te fájsz nekem földem menyasszonya,
tündöklő suhanás, piros barackfám,
én is megérintettem vércsepp szirmodat
még gyümölcs előtt – te fájsz nekem,
ifjúság, lelkem szegett szárnya,
mint fejszének kivágott fa, elárult képzelet,
szerelem lehullt virága, veszített rózsaszín”

(*Veszteség*)

Benke László legújabb – az életmű egészét áttekintő – retrospektív kötete sok meglepetést hoz mindazoknak, akik előző könyveiből már ismerték költészetét. Nem azért, mintha új költemények sorával mutatkozna be, sőt: szinte minden darabja megjelent már az elmúlt évek folyamán. És mégis... Az egyes fejezeteken belül átstrukturálódott a versek rendje, plasztikusabban kirajzolódott a tematikai összetartozás, s a háttérben egyfajta kronológiai linearitás is kitapintható (ugyanis a kötetekből annak idején „kicenzurázott” darabok most bekerültek a megfelelő helyükre). Így világosan nyomon követhető a szellemi érlelődés, a világkép folyamatos változása, s kibontakozik a poétikai megoldások egyre differenciáltabb bősége, árnyaltsága is. Örömmel ismerjük fel: a mindig árnyékban élő, sokáig a túrt / tiltott határmezsgyéjén botlogoló költőnk *jelentős* életművet alkotott.

Benke László élete, sorsa – amint az kötetéből kirajzolódik – bizonyos értelemben szimbolikusan tekinthető: nemzedéke *nagy részének* útját reprezentálja. A kis somogyi falu, Újvárfalva paraszti családjának fészekmelegéből kamaszként kiszakadt „fellegjáró legény” 1959-ben, 16 évesen nagy reményekkel érkezik Budapestre. Rövid hányattatás után – az angyalföldi „Kapagyrában” mint segédmunkás kezdte, majd – betanított köszörűsként a *Csepel Műveknél* helyezkedik el, s éli a testvéri-baráti közösségre vágyakozó, küzdeni kész fiatal munkás életét. Tíz évig, a hetvenes évek elejéig dolgozik itt, megtalálván azt a tagadva vállalt munkásközösséget, amely hiteinek és kételkedéseinek fölnevelője lett. Sok-sok hasonló korú, a nehéz paraszti élettől menekülő fiatallal együtt ő is azt remélte, hogy majd neki/k/ sikerül „a világot megváltani”, és felépíteni az „emberarcú szocializmust”. Nem sejtik még, nem is gondolnak rá, hogy hősi halottak nyomában járnak, s az emberarcú szocializmus álmát, sőt a nekik ígért „szebb jövőt” is épp az előző években temette maga alá véglegesen a történelem. Reményeik, várankozásaik aztán persze csakhamar lelhorgadnak, s az eszmék és valóság dichotómiájának feloldhatatlansága, eszményeik folyamatos devalválódásának szégyenteli átélése sodorja belső válságba őket.

Évtizedek múltán Benke László két kitűnő önéletrajzi fogantatású regényében (*Előttem kiterítve*, 1991, *Sértők és sérültek*, 2001) örökíti meg ezeket a várankozással és útkereséssel teli esztendőket. Már ekkor írogat, s első próbálkozásait egy ízben beviszi a *Csepel* újsághoz, ahol aztán az irodalmi rovat szerkesztőjében, *Tamási Lajosban* atyai barátira talál. A *Piros a vér a pesti utcán* c. ‘56-os költeményéről „elhíresült” költő maga is az irodalmi életből való száműzetése miatt került Csepelre. Mindig hangoztatta: „Író csak olvasóból válhat. Aki nem tud olvasni, nem tudhat írni sem”. Benke László előtt itt tárult fel az élet magasabb szellemi

horizontja, e közösségben válhatott igazán kíváncsivá sorsa tágabb összefüggéseire, itt alapozta meg műveltségét. Itt, „a város peremén”, ahol a szellemi és a fizikai lét munkásai rendszeresen találkoztak, „gyanakvón s együtt” élhették – érthették meg egyéni és közösségi életük lényegi azonosságát, a József Attila-i „új nép, másfajta raj” helyzetét, saját erejüket és gyöngeségüket. Az olvasó (és írógató) munkások a klub-esti vitákban tanultak meg reálsan gondolkodni saját sorsukról, jövőjükéről, képességeikről és korlátaikról, a gyakorlati politika útvesztőjéről, amely az „alulról építkező” demokratikus társadalom eszméjének épp ellenkezőjét valósította meg. Benke László tudatosan olyan költővé kívánt válni, akik az alulra szorítottak (a „megszomorítottak és megaláztak”) nevében, érdekében szól, ugyanakkor tekintetét magasra emeli – olyan, aki híd lehet „fent” és „lent” között. Első versei a *Csepel* újságban, majd az OMK antológiáiban (*Szembesítés*, 1970; *Üzenet*, 1975; *Minden kedden*, 1981), valamint a klub műhelyfüzetében (*Piros barackfa*, 1974) jelentek meg. A klubtagok (Fodré Sándor, Halász Imre, Papp Sándor, Schuch János, Szentpéteri Zsigmond stb.) társaságában a legifjabbak közé tartozott, s körükben valódi otthonra és élénk szellemi környezetre talált.

Tamási Lajos „mérő és mérce” volt Benke László – és a klubtagok – szemében. Önéletrajzi regényében (*Előttem kiterítve*) így jellemzi őt ifjú pártfogoltja: „embernek és költőnek egy és ugyanaz. Emberi és költői magatartásáért vért és velőt fizetett”, de az irodalmi élet peremére szorítva is jelentékeny költő, sziklaszilárd jellem maradt. „A tisztesség nehéz vaspáncélját viselte gyöngé testén”, mindvégig hű maradt ‘56 szelleméhez. A vele való beszélgetésekben, vitákban értette meg s ismerte fel „védenec”: a magyar nép amnéziában szenved 1956-tal kapcsolatban, szándékosan temeti-feledti a forradalom emlékét. „Kapott előbb hatalmas ütések a fejére, hatalmas altató ütések, aztán mézet is kapott a szájába. Hadd fuldokoljon! Kapott azután, mikor úgy-ahogy magához tért, egy kézzelfoghatóbb jobblétet. De semmivel se szabadabbat, semmivel se boldogabbat, mint azelőtt. Jó altató lett a tele has.”

Tamási mutatta be Benke László – hosszas huzavona után megjelent – első önálló kötetét az Írószövetség klubjában (*Csordítok nyírvizet*, 1978), az „elsőkötetes költők estjén”, 1978 márciusában. Hangsúlyozottan felhívta a figyelmet arra, hogy a „tehetség kifejlődésének van egy optimális időszaka, amikor feltétlenül levegőre van szüksége, /.../ hogy az ifjú hajtás a maga sudárságában növekedhessen legjobb erői és vonzalmi szerint”. Mint fontos értéket, külön kiemeli, hogy Benke László „nem hódolt be a dekoratőrök drapériás kirakatainak”, a hamis és felszínes munkásromantikának, nem idealizálja a munkáséletet (*Gyár díszben* c. versét említi: „A csinnadratta mögött dideregve cipeljük a némaságot /.../ A vasma és reményre valahonnan köd szivárog / Színpompás novemberi köd // Nem. Nem szivárog. Ráhömpölyög”). Az ifjúkori remények hamar lehamvadtak költőnk arcáról, – hangsúlyozza Tamási – hisz sorsa vereségről vereség, igazi pokoljárás. Kiemel néhány fontos verset (*Arcom magasában*, *Jó utat*, *Séta a Váci utcában*, *Koszorúzás*, stb), amelyek lényegileg ugyanarra mutatnak rá: a cselekvésre és gondolkodásra született ember a felelősség és a düh kettősségében viaskodik önmagával – tétovázván, hogy meddig mehet el a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelemben. Ami „gyakran hamleti kétségekig fokozódik” – ahogy Alföldi Jenő írta annakidején Benkéről. A kívül és belül egyszerre korlátozott ember szabadságának igényéből és szűkös lehetőségeinek ellentétéből fakadóan költőnk szótlanul, megaláztatottan viseli sorsát: „Tétova öklömben sorsom kettéhasad”.

A *Koszorúzás* talán egyik legelső (1967-ben, a forradalom 10. évfordulóján keletkezett) jelzés alságos ünnepeinkre (ápr. 4., máj. 1., nov. 7. stb) vonatkozóan. „A szónok / állig / ünnepi beszédben /.../ különös születésnap, különös temetés ez. /.../ A bukás diadalmaskodik, a lélek megnyomorítottatik, / elhatalmasodik rajtunk a hozsánna: hozsánna / néked, győző! /...// Állok. Pántlikás zászlók // S mint zsíros lé / csorog a szónok állán / a szó.” A tribünről

szónokló „forradalmár” előtt lent a megalázott – leköpött – köpködő, a koszorúzásra kivezényelt tömeg tudathasadtan álldogál. Miközben a költő a levert magyar forradalomra gondol, s elborzad azon, hogyan hozsannázik a tömeg szobornak – hatalomnak „a földön átsütő csontokon” taposva. E kettősség miatt (t. i. hogy a tömeg, beletörődve a változtathatatlanba, könnyen feladta forradalmi eszményeit), költőnknek sosem lett igazán otthona a *Gyárnegyed*; lemondóan veszi tudomásul: „a jövő elfáradt ideérni/.../ A tűzfalak repedtek, ráncosak. / itt, ott golyó ütötte seb / Nem könnyű meghalni. / Ideszokott a szenvedés, hallgatag, / mint a küszöbre vert / szerencsepatkó”.

A *Csordítok nyírvizet* c. kötet legszebb – „legharmatosabb” – versei a gyermekkor Édenéhez, a hűséges-hűtlenül elhagyott, kötöző-oldozó szülői házhoz és környezetéhez kapcsolódnak (*Hűség, Ünnepek, Elvágódás, Holdözön, Piros barackfa*). A kötet címadó vers kisfiúját még mesebeli tisztaságvágy vezette, mikor a versbéli hajnalon fát irtani ment apjával az erdőre, magával cipelve a József Attila-i fejszét („Ej, dönts a tőkét!”). Ugyanakkor az anyja-apja (Mária és József) szeretetén nevelkedett gyerek már a havas erdőbe vezető Szentkirály mezején tudta: irtani – ölni nem szabad. Átéltte, a fejszecsapások nyomán szinte érezte a nyírfák remegését, a kavargó hóesésben hamar áttűnt a kép, s megváltozott a kezdeti „döntögető” szándék: „nyírfák a lélek, gondolom, / megeshet, én is nyír leszek, / nagyfejsze hüppög vállamon”. Csaknem harminc év múlva írt *Veszteség* c. versének záróképében „köszön vissza” az „elárult képzelet” jelképe: „...te fájsz nekem / ifjúság, lelkem szegett szárnya, / mint fejszének kivágott fa...”

Édesanyjától egykor azt tanulta költőnk: *Isten likas kötényében* vagyunk mindannyian, didergünk-fázunk, olykor ki is zuhanunk onnan, de a szeretet megtartó ereje minden viszontagságért kárpótol. Nem tud, nem is akar végérvényesen kiszakadni ebből a melegségből: „Szívemen átrobog a táj, / ez a darabka hazai föld. / Hogy is hagyhatnád el, / hőszi krába öltözött édesanyám! – / Szülőházam a keménységével ideköt” (*Vonaton*). A nagyvároshoz fűzött reményei már rég odavannak: „E modern korban öntörvénye szerint szövődik / fény, homály és megaláztatás. / Fázom óezüst sugárban, fővilágosító. / Rekedt reflektorodban podvás fényhasáb” (*Óezüstben*). Holtig siratja az odahagyott természetet, miként az is elveszett fiát: „Búzamező, búzavirág, / hová lett aranytrombitád? / Kék mosolyod, az a gyöngye, / sírdogál kévébe kötve” (*Kék mosoly*). Ugyanakkor azzal is tisztában van: hazatérni már nem tudna... A paraszti sorsba beletörni, a város-kínálta kulturális lehetőségektől elszakadni már nem is akar. Így hát ambivalens a viszonya mind az odahagyott, mind a választott életformához; csupán a költészet jelent számára menedéket: „Te rejtőző, te vetkőző, / ragyogó / meztelen szó. // Pilléző életjel / első és utolsó / bölcső, // védj meg és védekezz, / fegyverem, szó!” (*Szó*) Örök tűzre kárhoztatva kell tehát élnie: „A napraforgókat rendre lefejezték, / sugaras fejüket sarlóval leszelték, / megrakták szekerünk koporsó formára, / felültettek engem a legtetetejére: / halál lángolásba / halál lángolásba” (*Hazatérés*).

A kollektív felelőtlenség időszakában folyó szellemcsönkítés, az alkudni nem hajlandó tehetségek kifulladásának taktikája következtében Benke László második kötete (*Változás*) csak erősen cenzurázva jelenhetett meg – mint oly sokaké! Mottója egy megdöbbenő egysoros: „A magban másik oldalára fordul a féreg”. Azaz: a változás – ha van is – nem hoz eredményt. A féreg kiirthatatlan!...

Az új kötet egészében a számvetésé. Költőnk szembenéz múltjával, feltárja gyökereit és sorsa buktatóit (*Kihantolt emlékezet, Panelmagány, Szobám közepén, Az utolsó szó jogán, Hagyaték* stb.). Siratja a tovatűnt naiv-tiszta gyerekkort, amikor még anyja mellett üldögélve, „lámpafényben, mesék kellős közepében” az édes, frissen fejt tejre várt. Azóta minden megkopott, mintha valamiféle „gonosz Hatalom” megmérgezte volna „a tiszta forrást”: „Ki volt az a

holdas árnyék, / ki lépte át küszöbünket, / mesék kellős közepében / ki itta el meséinket? / Édesanyám, / mért nem mondtad, / hogy a hóhér, / hóhérunk is / tejet iszik fejükéből?” (*Gyermekkor*). A boldog védettség kora elmúlt, nem térhet vissza többé, bármily fájdalmas is. A szavak úgy hullanak-peregnek, mint könnyecseppnyi virág-gyöngyök: „Gyöngyvirágként / könnyen voltam / levél-anyám védelmében / szüntelenül nem zokogtam” (*Ha felnő a gyöngyvirág*). A jelen – megalázó harcok, kudarcok színtere.

A70/80-as évek világával szemben felgyült jogos indulatait költőnk némiképp mégis kénytelen megfékezni, ha nem akarja, hogy lemoshatatlanul ráragasszák a „deviáns” bélyeget (a korszak ugyanis előszeretettel minősítette így mindazokat, akik nem voltak hajlandók kiszolgálni a hatalmi elvárásokat). Egyébként is felismerte: a szolga-sorba taszított „alattvalók” csakis egymás ellen fordulhatnak, esélyük sincs feljebbvalóikkal szemben jogaik érvényesítésére. „Öljön újra szolga szolgát? / Ezt a kérdést jól föladták, mióta trónt, bármekkorát / emel fölénk a szolgaság. / Emel s ledönt, emel s ledönt. // És így tovább...” (*Életrajzi jegyzet*). Ezért fohászkodik tehát: „Segíts, / jó szenvedés, ma se vegyenek rá az öldöklésre / kik általam pusztítanak el ellenségeik / hogy háborítatlanul uralkodhassanak fölöttem / örökkön / örökké” (*Reggeli ima*). Frappáns satirikus versek sorában figurázza ki az anonim Hatalom megtestesítőit, akik rafinált eszközökkel alakítják ki és tartják fenn az „alattvaló”-tudatot a közemberi világban (*A csalhatatlanság tojásában, A fegyverkovács dilemmája, Tükrök fogságában, Kockakő a pokolból* stb.). Néhány igen fontos verse be se kerülhetett annakidején a kötetbe, de most – az életmű-válogatásban – keletkezési idejüket feltüntetve, beilleszti őket „helyükre” a költő. A lengyel események jelentőségét már akkor – szinkronban – ‘56-hoz, ‘68-hoz mérte: 1981-t is a visszametszett forradalom évének tartotta. „Haldokol, mint a megperzselt embererdő, / a szépség, jóság és szabadság / megdermedt ága. /.../ Statárium van a reményre, kijárási tilalom a gondolatra...” (*Lengyelország*, 1981). Szeretné életét visszavenni a „dögkeselyűk, hiénák, ragadozók” karmából – de hát ez lehetetlen! A *Kivilágított gyász* c. (szintén 1981-ből való) versében pedig okt. 23-át siratja, a „rejtőzködő ünnep”-et: „Szívenlőtt utcák és szívenlőtt terek /.../ országos akasztófa, ahogy rázuhan, / szélütött hazánkon a csend / szétszivarog, / kivégzettek, meghazudtoltak, tehetetlenek / kísértő árnyai /.../ élők hallgatása, holtak sgélykiáltozása /.../ leégett hit, az ür / hideg lehelle, /.../ hova futtok innen idegenbe?” A *legitimitás kérdéséhez* c. vers is kimaradt a kötetből egykoron; most – megfelelő helyére kerülve – megdöbbenünk fogalmazásmódja merészségén: „Én nem bíztam rá, / te sem bíztad rá, / ő nem bírta rá, / mi nem bíztuk rá. // Ki bírta rá? / Hatalma gyökértelen. / Hatalma törvénytelen”.

Íme, egy jellegzetes, a labirintusban vergődő „kisemberi” nézőpont! Változtatni nem tud – bárhogya is akar – a világ folyásán, de beletörödni is képtelen abba, ami körötte történik... Nem véletlen, hogy Benke László további könyveit sorra elnyelték a kiadói fiókok! Fentebb említett önéletrajzi regényét (*Előttek kiterítve*), valamint *A kihalt játszótér* c. verseskötetét azzal utasították vissza, hogy „állampénzen lehetetlen ilyen könyveket kiadni!” Mindkettő majd csak a rendszerváltás után jelenhetett meg, a *Gondolat* (1991), illetve a *Hét Krajcár* Kiadó (1993) gondozásában. A kiadók packázásai mellett az irodalmi életben való járatlansága és némely írók tisztességében való csalódása (*Debreceni Irodalmi Napok*, 1982), továbbá az Andrássy úti útlevélosztály politikai rendőrségének kudarcba fulladt szervezési kísérlete következtében érthető, hogy költőnk egyre inkább belevetette magát a politikai küzdelmekbe. 1983-ban, Tamási Lajos nyugdíjba vonulása alkalmából ő szerkesztette a hatvanéves költő tiszteletére kiadott *Születésnapomra* c. kötetet, amelyben Tamási versei mellett az OMK tagjainak, valamint a szellemi élet nagyjainak elismerő köszöntői is olvashatók. Az OMK szellemi irányítója ez után Benke lett (Szentpéteri Zsigmond klubvezető mellett), ő is és a Klub tagjainak egy része is bekapcsolódott az akkortájt már nyíltabban szervezkedni kezdő ellenzéki mozgolódásokba.

Benke László nonkonform szembeszegülése a Hatalom embereivel mind több konfliktushoz vezet. *Tamási* Lajos bevonja őt a népi elkötelezettségű, '56-ban fontos szerepet játszó, majd '56 után meghurcolt, s később is – a „népi demokráciában” – paradox módon ellenzékinek számító, eszméik mellett kitartó írók csoportjának fél-legális munkájába. A nyolcvanas években *Cseres Tibor*, *Erdei Sándor*, *Fekete Gyula*, *Gergely Mihály*, *Kuczka Péter*, *Molnár Zoltán*, *Varga Domokos* stb. rendszeresen összejárnak beszélgetésre, a nemzet sorsának, jövőjének megvitatására – s ezeken az összejöveteleken olykor-olykor az ifjabb pályatárs is részt vehet. A nyolcvanas évek során az ő társadalmi tisztánlátásuk, nemzeti felelősségtudatuk formálta a 40. életévén immár túljutott Benke gondolkodásmódját, aki ezidőtájt ismeri fel és fogalmazza meg: „Ott van a jövőnk, ott van / meggyilkolt álmainkban, / a ránk roppantott éjben, / kiontott magyar vérben, / temetetlen múltban, / élve ott él a sírban” (*Ott*). Érthető tehát, hogy egyre bátrabban és tudatosabban veszi fel a harcot a felszíni hazugságokkal, a késő-kádárizmus álszent és üres zsargonjával („a legvidámabb barakk”), s a „kicsinyke jólét” kedvéért a szabad és őszinte beszédet feláldozó meglapulókkal szemben. A kultúrpolitika korifeusai pedig egyre szorosabb kordont vonnak a „rakoncátlankodó”, a „három T” kategóriája ellen lázongó – a „tilt” mezőnybe szorított – rebellisek köré. 1986 őszén, az '56-os forradalom 30. évfordulóján már izzik a levegő – érezhetően egy új korszak vette / veszi kezdetét. A „lomtalanítás” jelszavát kitűzve (*Előttem kiterítve*) a társadalmi „nagytakarítás” reménye is megcsillant.

1987-ben – nagy harcok árán – megjelent az OMK gondozásában, Benke László szerkesztésében a *Kibontott zászló* c. antológia (Kassák születésének 100. – halálának 20. évfordulójára), ezzel jelezve mintegy, hogy az OMK vállalja a kassáki örökséget. 1988-ban a *Tamási* köréhez tartozó írók (*Cseres Tibor*, *Fekete Gyula*, *Gergely Mihály*, *Kuczka Péter*, *Molnár Zoltán*, *Varga Domokos* stb.) megalapítják a *Móricz Zsigmond Emlékbizottságot*, majd a *Móricz Zsigmond Kört*, amelynek egyik fő szervezője, titkára Benke László lesz. Olvasótáborokat szerveznek, lapalapításra készülnek, támogatókat gyűjtenek az egyre szaporodó alapítványoknak (*Kölcsey*, *Bethlen Gábor*, *Illyés Gyula* stb.). Benke és *Szentpéteri* részt vesz az 1988-as lakiteleki találkozón is, küzdenek a szabad, független, demokratikus Magyarországért, amelynek – akkori hitü/n/k szerint – meg is lett volna a realitása, hiszen Gorbacsov a reformfolyamatok támogatására szánta el magát, nem készült hazánk lerohanására. 1989-ben eufórikusan éljük át 1956 „népfölkeléssé” nyilvánítását, Nagy Imre újratemetését, okt. 23-án a Köztársaság kikiáltását, s a nemzet szinte egyöntetű „igen”-jét egy demokratikus, szabad Magyarország megteremtésére. 1989-ben jelenik meg Benke László szerkesztésében az *Oly sok viszály után* c. 1956-os antológia, amelyben végre Tamási Lajos 33 évre eltemetett *Piros a vér a pesti utcán* c. verse is napvilágot láthat. Tamási halála (1992) és válogatott verseinek (*Hazatérés*, 1993) kiadása teremti meg az alkalmat és a szükségét arra, hogy a *Móricz Kör* írói létrehozzák a *Móricz Zsigmond Alapítványt*. Arra építik fel egyszemélyes vállalkozásukat, a *Hét Krajcár* Kiadót, amelynek ügyvezetője (mindenesé) Benke László, főszerkesztője pedig – egészen haláláig (2003) – Varga Domokos. A *Hét Krajcár* több mint tízesztendős munkájának gyümölcse a közel 100 megjelent kötet. Ez Benke László életének, munkájának is fontos része. A továbbiakban az ő könyvei is lényegében zavartalanul megjelenhetnek.

* * *

A rendszerváltás azonban nem egészen azt hozta, amit az irodalmi élet prominens személyiségei – köztünk költőnk is – vártak, s amit az ellenzéki mozgalmak vezetői s a magyar nép remélt. 1990-ben megalakult az első szabadon választott kormány, de a lavinaszerűen alázóduló gazdasági összeomlást már nem lehetett kivédeni. Emberek ezrei kerültek utcára, köztük Benke is; s miközben a régi és új gazdagok gátlástalanul

garázdálkodtak (garázdálkodnak), nem szület/het/ett meg az a kíváncsi társadalmi erő, amely képes lenne /lett volna/ megakadályozni a nemzet szétesését. A magyar többpártrendszerben a szabadság a gátlástalanok szabadossága lett. Az irodalom elvesztette addigi nemzet-eszméletű szerepét, minimális pénzügyi tétellé alacsonyodva az állami mecenatúra könyvelésében. Furcsa-groteszk fordulata történelmi sorsunknak, hogy azok, akik mindvégig az „alulról jöttek” és a perifériára szorultak érdekeit védelmezték, továbbra is a „megszomorítottak és megalázottak” sorsára jutottak. Költőnk felismeri: ő most is a vesztesek közé tartozik. „Boruljanak rám magányos esték. / Alul maradtam, bár felül lehetnék. / De nem tudtam én a magyar sárban / agyonverni és megtaposni társam” (*Helyzetkép*). Így hát most sem marad más a számára, mint felvenni az „örök ellenzéki” mezét.

Válogatott verseinek gyűjteménye (*A kihalt játszótér*, 1993) hosszsmetszetben ad képet egész addigi pályájáról, s az utóbbi évek feszített történéseiről. Újraértékeli múltját, amelyben – ha nem akart a heroikus küzdelemben felmorzsolódnia, „mártír”-rá válni – el kellett viselnie a megalázottság, a tehetetlenség szégyenét. A „kihalt játszótér” valójában mindannyiunk gyötrelmes életteré (volt évtizedeken át), ahol fulladásos közérzettel cipeltük a mindennapok terheit (*Gyötrelmem és átok, Mikor a csend zuhog, A félretaposott cipősök* stb.) A történelem gyalázata behatolt a magánéletbe is – hiszen hogyan adjon hitet, reményt másoknak az, akitől elvették terét és holnapját, s aki legszentebb eszmé/nye/iben csalódnia kényszerült? Költőnk magánélete is lassan-fokozatosan felborult... A nyolcvanas évek világát meglepő pontossággal, a „közös emberi” közérzetet megjelenítve idézi fel. Az otthon – „sírások és versírások” színtere – már nem is emlékeztet „múltba tűnt csöndes otthonokra”. Gyermekai – kik még nem érzékelik, hogy a mindennapos „lakótelepi idill”, a szabvány-panellakások megfertőzik életszemléletüket – „szembekötősdit játszanak / ha már a játszótér kihalt”. S mindeközben „épül az ország, épül / madarak meggyilkolt dalából / pirosból, feketéből / hitekből, hitetlenségből /.../ sírkeresztekre temetők csendjéből, / fölszántott csontokra / megdermedt emlékből”. S mindeközben – a „már nem” és a „még nem” szakadékában – dermedten, „hitetlenül hiába, / hittél is mindhiába” várunk „létünk vasárnapjára”, ami soha el nem érkezik (*Az én otthonom, Szobánk közepén, Lakótelepi idill, A jövő nyomortelepén, Épül az ország, Az idő szakadékában* stb.).

Benke László költészete kevés elismerést kapott. Pedig képei rendkívül szuggesztívek, egyszerre elvontak és szemléletiek – tehetsége valódi arányai épp e kötetben sejlenek fel. A visszafogott indulat alakítja nála általában a verstestet; csapongó képzeit szinte „geometrikus” szerkezetbe fogja (mint egykoron Kassák): „Lerajzolom a meggyilkolt szerelmet / a szívenlőtt forradalmat, / a maradék emberség rettegéseit. /.../ Rajzolok tágra nyílt pupillát, / mindent elnyelő fekete lyukat, / kiirtott játszótéereket, / várakozókat, / reményteleneket / s csalásnak / édes vigasznak / rajzolok égi rózsakerteket” (*A kép*). Valamikor azt remélte: a Múzsát – akit „szépségnek, tisztaságnak”, „tündöklő barackfának”, „gyönyörű szép lánynak” látott – karjaiban tarthatja egy életen át. De most keserűen ismeri fel: „mindenki ringyója” után sóvárgott; így hát inkább lemond róla, „imát és szitkot” egyszerre szórva a hűtlenre, aki cserbenhagyta őt. Szavait, melyek „sötét pincébe hajló gyertyafények”, egyre görnyedtebben viszi-cipeli, nincs, ki meghallgassa őket. „Fényre vágytam, tiszta egyértelműsége, / s utánózni kezdtem az eget / s a csillagos menny után / csilláros mennyezet / alatt hajtottam egyre mélyebbre fejemet”. Már-már tehetetlenül megadja magát a sorsnak: „Ülök és várok. / Nem tudom, mire. / Ha csak nem a tél csontkezeire”. Megdöbbenő képekkel érzékelteti csalódottságát (nemcsak a Múzsában, hanem általában: az életben): álmai „veszendőbbek az úton jajgató pornál”, „a megsértett élet víztükre” remeg lelkében, s „a lélek huzatos terméin” szél süvít át, szívét „a fényes sikolyokon vergődő Nap” sem tudja felmelegíteni. „Nyomorult porokat” kavár földközélen maga körül, holott csendre és fényre vágyik; a szívén „gyorsan alácsorduló vércseppek” – mint „fényes, elszállni kész sikoly” – belülről marcangolják

(*Csilláros menny alatt, Szavak a palotába, Félelem, Irgalom, Gyötrelem és átok, Tévedés, A várakozó, A veszendő por, Mikor a csend zuhog, Piros telefon stb.*).

A kilencvenes évek kemény szervező-munkával telnek. Költőnk lőt-fut a *Hét Krajcár* ügyeit intézve, számlákkal szaladgál a nyomdától a szponzorokig, aztán a terjesztőig, könyvekkel házal, ad-vesz. Végül is sikerül a kiadót „felfuttatnia”. „Vasalt ingben, / gyűrött lélekkel / teszem köreimet a városban, / cipelem gyönyörű és nevetséges terheimet, / viszem a könyveket. /.../ Hurcolom álmaimat, / viszem barátaimat / s elvagyódom pacsirtás ég alá, / patak partjára, erdő szélére, / szelíd vadak és madarak csendjébe” (*Vasalt ingben, gyűrött lélekkel*). Eközben járja az országot. Ismerkedik az emberek mindennapi gondjaival-bajaival, s a móríci hagyomány szellemében „felgyűjti” a mezítlásosok panaszait (*Gyalogos riportok*, 1995).

Benke László, aki mindig a „félretaposott cipősök” oldalán állt, nem tud belenyugodni abba, hogy a történelem nagy „játszóterén” övéi most is vereséget szenvedtek. Újabb kötete (*Halálíg szomjazom*, 2001) már „ezredvégi” távlatba állítja a történeteket: „Ha már elénekelte Himnuszát és Szózatát a nép, / ha már a meggyilkoltak hosszú névsorát / felolvasta két színész, / s a kikökkent időt újra helyretolta az alacsony tömeg, / kié a mi nehéz szívünk, Uram, / s ki emeli fel? /.../ Mit ér az újra elosztott hatalom / és szabadság annak, akinek jut majd / belőle egy Uram-segélj? /.../ Mit ér a kérdés, a remény, az erény, / a hűség, az őrség, a fogság! /.../ Mire való volt annyi áldozat? / Mit ér az utca és mit ér a tér? / Mit ér a kövekre kiontott vér?” (*Ezredvégi játékok*).

Úgy érzi (s sajnos nem téved!): ‘56 eszmé/nye/i a jelenben sem jutottak / jutnak érvényre; hiábavaló volt hát ezernyi ember meghurcoltatása, mártír-halála?! Nagy Imre heroikus önfeláldozása, hűsége a forradalomhoz – a látványos újratemetés után – ismét feledésbe merült, hangja a föld alól tompán szól, nem figyelmez rá senki. A Nagy Imre emlékét megörökítő versek között az egyik legmegrendítőbb épp Benke Lászlóé – egyes szám első személyben, mintha a halott maga szólalna meg a síron túl, idézi fel kivégzését. Nyakcsigolyáját tapogatva fölsejlik előtte, mint roppantotta meg a hóhér, mint állt meg remegő szíve. „Nem kértem kegyelmet. / Letettem a nemzet kezébe sorsomat. / Azon járt az eszem, / Uram, te tudhatod, / hogy az én népemnek, / ami tölem telik, / fölemelt fejemmel / valamit még adok. / Majd azután kicsit / kényelmesebben is / kinyújtózhatok” (*Hang a föld alól*). Az áldozatokat – a 301-es parcella halottait – eltemettük ugyan, s „lelepleződtek a gyilkosok” – de aztán? „A kötőröket újra el lehet felejteni. /.../ Apám kötőrő volt, anyám is az, / én sem születtem szabadnak. / Tegnap se tudtam, mi a szabadság, / ma sem tudom, mi fán terem” (*Gödörben*). Költőnk alázattal fordul tehát az Úrhoz, akitől még – talán! – segítséget remélhetünk: „Beavatkoztál az életembe, uram / azt akarod, hogy világosan lássak. / Add vissza hát az elveszett költőt, / s az értelmetlenségben világosság támad” (*Ima az elveszett költőért*).

A világváltozás időszakában – annyi sürgős és fontos társadalmi teendő közepette – Benke László nem képes úgy odafigyelni családjára, mint korábban. A sok-sok belső vita váláshoz vezet; két kamaszodó fia árván s tanácstalanul vergődik a két szülő között. Felelősséget érezvén a történelektől, ugyanakkor a sorserőkkel szemben tehetetlenül, „elvált szülők kallódó gyermekeinek” ajánlja *Kis magyar csillag* c. versét: „szégyenkezve és szorongva / sírdogál a csillagocska / anyjától s apjától elhagyottan / arcát ujjával eltakarja / befelé sírdogál a csöndbe /.../ ellene vétkezett anyját siratja / ellene vétkezett apját siratja / egyetlen könnycseppjével / testvéreit és barátait hívogatja”. Költőnk – átmenetileg – elveszti minden reményét. „Kényszerzubzonyba kötözött” életéből visszavágyik „a zaboskerti erdőbe”, Malomárok mellé, ahonnan egykor csillag-reményekkel útra kelt: „Áldott napsugárban, / vagy ha levél zörren, / szótlán békességben / üldögnél”, „csodálva „a zöldebbnél zöldebb

pázsiton” „méltóságosan lépegető napot”. Akkor talán újra tudna verset írni, s emelt fővel állhatna Istene elé (*Városi akác sóhaja, A zaboskerti tölgy*). Az öreg Életfa példájáról, helytállásáról, magára maradásáról, a Föld és az Élet pusztulásáról, ugyanakkor mindenkori megújulásáról gyönyörű mese-példázatot ír, amely akár elbeszélő költeményként is olvasható (*Szélvízvölgye*).

Aztán, ahogy az lenni szokott, jönnek az új szerelmek – Jutka, Anna és sokan mások... Benke László visszanyeri alkotó kedvét. Versek sorában köszönti, ujjongva-hálásan rajongja körül a nőket, akiknek ölelésében újjászületett. Egyszerre anyát és szeretőt keres bennük (*Érintés, Üdvözlég, Megfejtethetlen álmom, Részlet, Kérlelő, Éjszakai eső után, Simogató* stb.). Majd féltékenykedő civódások, szakítások, újra a „családtalanság” fájdalma, a keserű magány (*Az innenső parton, Egyetlen-Em, Sóhaj* stb.). Némiképp eltávolodván önmagától, valós élethelyzetétől – költőnk a széttört magyar családok sorsán, a nemzet alapvető létkérdésein töpreng. Az *Este* c. nagyszabású kompozíciója a magyar költészet filozofikus vonulatába is beilleszthető. A hegyoldalon üldögélve, „a hegyek koszorúzza folyó víztükre felett”, a Dunakanyar csodás panorámájában, a „csöndes és fáradt alkony” színpompájában gyönyörködve elmélkedik, miközben kedvese a kis rozoga faházban tesz-vesz. Hová, kihez tartozik, mi a célja s értelme életének? „Végére is magamat kellene elfogadnom / úgy, ahogy vagyok...” Megbékélni sokfelé ágazó útjával, „a történelemben gyökerező természeté”-vel, „az örök keresésre készítő erő”-vel, kielégíthetetlen szomjával, „mely az élet vizéért vezetett ide”. Feledni kéne végre a sok-sok kudarcot, a sérelmeket – „ahogy a fájdalomban született hegyek / fájdalmukat feledve állnak / az örök folyó felett”. S miközben egy-egy csillagot aláhullni lát, atyai barátaira gondol: „Legyen bármelyik, / élő vagy halott, / mindegyik ott van, ahol én vagyok. /.../ Nemzetemhez általuk / oly természetesen tartozom, / ahogy a hazai öcsi-hegyek / édes bátyjuknak hívják / a szent Kárpátokat”. S éppily szoros kötelék köti szüleihez, s három – immáron felnőtt – fiához. Mi lesz velük? a családokkal? s a nemzettel? – „ha ér, csermely és patak / kiszárad, s a vén folyam elapad?” Amíg akad „négy-öt magyar”, ki sorsunkon töprengve „esett, szép, szomorú fejekkel” összehajol (utalás az Ady-versre!) – talán van még remény... Az *Este* végül is meghitt-melegen fejeződik be: „Szorongva nézek kedvesemre: / – Az élet vizéért jöttem, / s halálig szomjazom?”

Egyre több a betegség-közeleli élmény, a szorongás, olykor a rémült halálfélelem (*Folyóparton*). Mind gyakrabban gondol atyai barátjára, Tamási Lajosra – sorsuk már-már összeér... „Itt sötét van és hideg. / És ott milyen lehet? / Te ott vagy, én itt vagyok. /.../ Mióta elmentél, / legtanítványabb – vagy leghitványabb – / tanítványodként / én itt majdnem olyan mélyen hallgatók, / ahogy te ott” (*Sírbeszéd*). Lassanként kezd megbékélni a halálgondolattal, amint atyai pártfogói sorra távoznak. Mintegy vigasztalva az elhunyt/ka/t, a síron túlra üzen: „Ne félj, a cseresznyefán / akkor is lesz virág – / dönögve dolgoznak a méhek – / lesz rajta gyümölcs, lesz madár: / természet és romlatlan ének / egyensúlya majd helyreáll” (*Egyensúly*). Benső megnyugvást végül is munkájában talál: „Fogy a napom, / fogy az élet; / próbálgatom: amíg élek / oszlatom a sötétséget” (*Költői napfogyatkozás*).

A retrospektív kötetek egy megrendítően szép fiatalkori költemény zárja: *Az Isten cseresznyefája*. Benke László költészetének szinte minden jellegzetes motívuma összefut benne. Gyönyörű természeti képpel kezdődik, amely összefogottan sugározza életszemléletét: „Mikor a méhecskék az Úrnak dolgoznak, / virágról virágra boldogan poroznak / – magasságos egek! örvénylő mélységek!.- / kékebbnél is kékebb foltozott kötényén / átsütő Napjával, zöldebbnél is zöldebb / pázsiton lépkedve fénysugár pálcával, /.../ maga az Isten jött”. „Felséges tenyerén” egy „virágjába lobbant cseresznyefát hozott”, s letette apja-anyja „napfényes kertjébe”. Ő – „csaknem térdre hulltan” a meglepetéstől és csodálattól – imába kezd; mire az Úr leinti: „Emeld föl a fejed, addig, amíg fönn van! / Nézegesd, gyönyörködj,

ez itt a helyén van...” Valóban találkozott tehát Istennel? Ez az egykori költemény (lett) költészetének szimbolikus beteljesítője?... Szenvedései jutalma: a megtalált (visszanyert?) Éden. Szíve örömmel és hálával teli: „Hozott Isten – mondtam. A méhecskék pedig / dönögve dolgoztak, virágról virágra / mézért, cseresznyéért boldogan poroztak”.

Benke László költészetének – talán – nem ártott a késleltetett kibontakozás. Így, egybeolvasva a poétai életművet: érett zamata van, mint az őszi gyümölcsnek. A bő harminc évnyi háttérbe szorítottság, a „versnyírógépek” lankadatlan agressziója, amely beléfojtotta a szót, talán arra is jó volt, hogy megtanuljon meggondoltabban, pontosabban fogalmazni, ne lázadó indulatai vezessék tollát. A Természet türelemre, kitartásra intette, reménnyel töltötte fel, hogy egyszer majd mégis révbe ér ... Ha nem tér le a végre megtalált útról, talán még vár rá egy kései kivirágzás – termés-betakarítás; mint ahogy sors-jelképei, kedvenc barack- és cseresznyefája a viszontagsággal teli esztendőök után is újra és újra bőséggel terem. Túl egy szívinfarktuson, vidékre költözvén, az „őszikék” békéjével tekintetében, hátha megleti végre nyugalmát, s új otthonra talál az elvesztett helyett...

A rendszerváltást követő időszak „állapotrajza” Benke László prózájában Gyalogos riportok

(Bp. Hét Krajcár Kiadó 1995.)

A móríci hagyomány szellemében „országjáró” körútra indult író a század utolsó évtizedében – az autócsordák világában – örömmel fedezte fel, hogy „gyalogolni jó” még most is. Tisztában van vele: hiteles képet egy korról csak az adhat, aki „alulnézetből” (is) ismeri, aki az ún. „egyszerű emberek” világában elvegyülni képes. *Benke László* kötete tudatosítja bennünk, hogyan vonul(t) át a történelem – most is, mint mindig – a kisemmizettek, az alulra szorítottak feje felett. A riportok, útirajzok az 1990-1995 közötti időszakban készültek, jó részük már megjelent különböző lapokban (*Új Magyarország, Ring, Lyukasóra, Magyarok Világlapja* stb.). A szerző elsősorban arra volt kíváncsi, miként élte meg a rendszerváltás folyamatát a nép – a városon és falun, határon innen és túl? Kinek milyen változást hozott az életébe az a fordulat, amelyre mindannyian vágytunk, amelyet közös akarattal hajtottunk végre, de amely sokkal több „szennyet” hozott felszínre, mint valaha képzelhettük.

Gyárak útvesztőiben bolyongva kereste az író hajdani sorstársait, „munkára és emberi méltóságra” tanító Mestereit, s talált helyettük „omlást, rontást, pusztulást, becsapottakat, sok szemetet, üres csarnokokat, eladott lelkeket és eladott üzemeket. Gyarmatosítókat, cinkosaikat és kisemmizetteket”. Angyalföldön, a Váci úton, Kőbányán, Csepelen ugyanaz a kép fogadta: az egykor életkedvtől, vidám munkazajtól eleven műhelyek kihaltak, „a legtöbb gép üresen magába roskadva hallgat”. A volt „szakik” százával-ezrével utcára kerültek, „gyorstalpaló nyugdíjasok” lettek; a legjobb munkaerőket szélnek eresztették, de a gyér tudású, tunya és lelkiismeretlen „Olcsó Jánosokat” megtartották. A jól működő üzemeket elkótyavetyélték, esetleg bővli áruk gyártására alkalmas „káefték”-ké szervezték át. A többit feloszlatták, szétdúlták, kiürítették; a rozsdás roncsok között szomorúan dudál a szél.

Benke László a lehangoló kép háttérében rejlő okokat is feltárja: a leépülés valójában már a Kádár-korszak utolsó évtizedeiben elkezdődik. „Csepelen ugyanúgy, ahogyan az angyalok földjén, hagyták leromlani, összedűlni, elavulni” az üzemegységeket; a veszteséges vállalatokat már réges-rég fel kellett volna számolni. No de ki felelős mindezt? A dolgozók? – akik egyre fogyó reménnyel néznek sorsuk elé: „Nem tudunk tájékozódni, összezavartak bennünket! /.../ Azok akarnak kapitalizmust csinálni, akik elrontották a szocializmust is?” – A pécsi uránbányászok helyzete sem vigasztalóbb, mint a pesti

munkásoké. 1994 decemberében a kormány döntést hozott: a Mecsek-uránt 1997 végéig fokozatosan fel kell számolni. Így hát a legjobb munkaerők (innen is) elmenekültek már. Az író kínban fogant humorral állapítja meg: „Hatalmas munkával, ha majd betemetik, kiírhatják a fejfájára: élt 40 évet. Érdemes volt megnyitni a sírt?”

Faluról falura járva sem tapasztalt derűsebb viszonyokat. Szülőfaluja, a Somogy megyei Újvárfalva (korábbi nevén Vrácsik) a többi kistelepüléshez hasonlóan egyre kopárabb és kihaltabb. Pedig gyönyörű természeti környezetben virágzott hajdanán! tündöklő kis házsorait már a '70-es évek elején szétzilálta a „faluközpontosító” ostoros akarat, azóta egyre fogy a népesség, a valaha takaros-szép házak omladoznak. Ma alig 300 lakosa van a falunak; iskola nincs benne. Gázvezeték sincs. Mind több a cigány, s nem ők „idomulnak” a kulturált(abb) életet élő magyar lakossághoz, hanem fordítva. Az Ormánság képe még lehangolóbb, hiszen ott már a század eleje óta pusztít az „egyke-járvány”. Gazos, parlagon hagyott földek, rossz utak, dülöngő kerítések, mellbevágóan sivár elmaradottság – büzlő kocsmák, munka nélkül tébláboló emberek. A kárpótlási jegyeket csak kevesen tudták hasznosítani; hitelt nem tudnak felvenni, mert nincs mire. A dolgozni szerető (és akaró) gazdák háborognak: „nem lett volna szabad szétverni a tsz-t, szélnek eresztene a népet, hogy csak menjen, ki merre lát” (*Ormánsági jajkiáltás*).

Benke László bejárja a szomszéd országok magyarlakta területeit is, „a föld alvó lelkét” lesve-figyelve (*Határon innen és határon túl*). Kitűnő érzékkel mutatja fel a cseppben a tengert: az emberi sorsok tükrében történelmi ellehetetlenülésünk folyamatát. A XX. század derekán „malenkij robot”-ra hurcoltak, a tőlünk kitelepített svábok, a Szlovákiából kiűzött magyarok sose gyógyuló sérrelmei s a napjainkban Erdélyből, Kárpátaljáról, a volt Jugoszláviából hozzánk menekülők (magyarok és nem magyarok), a Reménység Szigetén magukat meghúzó, „országok útján” kóborló-batyuzó tízezrek nagy népvándorlása egyaránt azt sejtetik: a Duna-tájon soha sem lesz béke. A sebek újra és újra felfakadnak, a történelmi emlékezet nem felejt...

Miért nem váltak be a „rendszerváltáshoz” fűzött reményeink? – erre a mindnyájunkat gyötrő kérdésre is választ kapunk az írásokból. Rég-elkopott s mégis mindig újraéledő mechanizmusok működnek itt. Maguk az emberek sem „hibátlanok”: a többség szívesebben él az állam-apuka gyámsága alatt, életét apró segélyekből, könyöradományokból tengetve, mintsem keményen megfogná a munka végét. Sokan felülnek mindenféle trükkös csábígéretnak, amit a mesebeli meggazdagodásról fecsegnek nekik, s aztán keservesen élük meg a csalódást: kifosztották őket. Mindenki hagyja széthullani azt, ami már amúgy is szétesett; de arra csak kevesek erejéből futja, hogy a régi értékeket védjék, netán (új) értékeket állítsanak – amelyek segítségével az élet újjáteremthető lenne (*Bűnök és bűnözők*).

Benke László riportjain átsüt az ország s a benne élő emberek szeretete. Jártában-keltében megfordult Tiszacsécsén, Balmazújvároson, Orosházán, ahol Móriczra, Veres Péterre, Darvas Józsefre emlékezik; a Garadna partján gyönyörködik a haltenyészet bőségében, a Bükk-hegység szívében „gyógyító Bükkszentkereszt” levegőjét élvezi. Boldog, hogy a Hortobágyi Alkotótábor 16 európai országból és Japánból összesereglett festői mennyi szépséget, gazdagságot halmoznak fel, egyetértésben munkálkodva. „Sohasem volt ekkora, lélekből fakadó szükség békére, barátságra, a sajátosság és a különbözőség tiszteletére. Emberszeretetre” – írja. Annak is örül, hogy van mit kínálnunk az ide látogatóknak: a Viharsarok „ékszerszép Gyulája” a Fehér-Körös partján, világhírű gyógyfürdőjével és Kohán-emlékmúzeumával, a Balaton parti Keszthely a Festetics kastéllyal, a Major-múzeummal, a táj rendezettségével messzi földről csábítja-csalogatja a látogatókat; boldogok és elégedettek lehetnénk. Ha...

Ha nem lenne az ezerfelé húzó viszálykodás. Ha össze tudnánk tartani, ha nem „győzni” akarnánk minden áron *egymás ellenében*, hanem egymás javát nézve keresnénk az együttműködés lehetőségeit...

Olyan ez az ország, mint a széthullott, egymást keresztező irányokba indult, egymás ellenségévé vált családok otthona. Ady jóslata (*Szétszóródás előtt*) máris beteljesült: „szétszóródtunk az országban, világban”. Van-e, lesz-e még annyi maradék erőnk, hogy újra szőjük a felbomlott, szétszakadozott élet-szöveget? – teszi fel a kérdést az író önmagának s nekünk mindannyiunknak.

A szembenállásra, a merev totalitárius struktúrák megbontására, börtön-falaink összetörésére volt erőnk – de az „építés”-re már, úgy látszik, nem futja. Elfáradtunk, „kivéreztünk”; a rendszerváltás lázas eufóriája ernyedett letargiába torkolt. S most már (újra) védtelenül és tehetetlenül szemléljük, mi történik felettünk, nélkülünk, sőt ellenünk. A Hatalom (újra) kezd személytelen gépezetté válni. Úgy tűnik: a történelem ismétli önmagát; az ötvenes évek kísértete jár köztünk. Csak most vér nélkül, gazdasági eszközökkel fojtogat bennünket...

Vérrel virágzó

(1996)

1996. okt. 23-ra egy megrendítően szép antológia jelent meg a Hét Krajcár Kiadó gondozásában, Benke László szerkesztésében. Nem emlékező verseket tartalmaz, hanem negyven magyar költő összességében jórészt korabeli alkotását fogja egybe: így együtt, „csokorban” idézve meg a forradalom tragikus heroizmusát, a nemzet vérbe fullasztott reményeit, ‘56 szellemének jelenkori küzdelmeinket is átható sugárzását. Az antológia bemutatása az Írószövetségben (1996. okt. 24-én) forró hangulatot, régi emlékeket kavart fel; egykorú hangfelvételekről életre keltvén a 40 év előtti események szellemét is.

A kötetet Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* című, híres-”hírhedt” költeménye nyitja, amely a zsigerekig hatoló, metsző pontossággal fogalmazza meg mindazt a gyötrelmet, amit az ‘50-es évek hoztak e népnek. Az *első* ciklusba (*Hol zsarnokság van*) azon versek kerültek, amelyek a forradalom kirobbanását közvetlenül megelőző időszak félelmetes atmoszféráját, a megkínzottak jajsavát, a kifosztott nemzet keserű lázadását örökítik meg (*Benjámín* László, *Csanádi Imre*, *Gérecz Attila*, *Kárpáti Kamil*, *Kuczka Péter*, *Nagy László*, *Tamási Lajos*, *Tollas Tibor*, *Tóth Bálint* művei). A *második* ciklus (*Felmutatjuk véres fejünket*) magukat az októberi lázas eseményeket, a forradalom kétségekkel s reménnyel teli pátoszát, a halálra szánt küzdők bátor helytállását mutatja fel (a fenti költők mellett itt új neveket is találunk: *Buda Ferenc*, *Eörsi István*, *Dékány Károly*, *Fáy Ferenc*, *Jobbágy Károly*, *Kassák Lajos*, *Képes Géza*, *Lakatos István*, *Nárai Sándor*, *Sinka István*, *Sipos Gyula*, *Szabó Lőrinc*). A *harmadik* ciklusból (*Nincs irgalom*) a véres megtorlás kínzó gyötrelme, a letaglózott nemzet fájdalmas segélykiáltása, az elhurcoltak, bebörtönzöttek panasza és néma szembeszegülése, az elmenekültek lelki-furdalással teli gyásza árad felénk (itt új nevek: *András Sándor*, *Csoóri Sándor*, *Fodor András*, *Fónay Jenő*, *Krassó György*, *Mészöly Dezső*, *Sulyok Vince*, *Szepesi Attila*, *Zas Lóránt*, *Zelk Zoltán*). Végül a *Túlélők* c. ciklus mint tompa gyászmise zárja a kötetet. Itt a forradalom néhány hajdani szereplője mellett elsősorban azok kapnak szót, akik – életkoruknál fogva – még nem ve/he/tek részt a harcokban, de költészetük kegyelettel őrzi ‘56 emlékét (*Bella István*, *Benke László*, *Döbrentei Kornél*, *Kiss Benedek*, *Kiss Dénes*, *Nagy Gáspár*, *Utassy József*). *Faludy György* 25 év messzeségéből vádlón tekint vissza a forradalmat vérbe fojtó, Nagy Imrét és társait sírba küldő, ezeket eltaposó gyáva és alattomos „helytartó”-ra, aki „Haynaunak” indult, de aztán némileg „megszelidült” az évek során (*Egy helytartóhoz, 25 év után*).

A kötetet lapozgatva felfakadnak újra a vérző sebek, s szinte megperzsel bennünket a kérdés: ennyi véráldozat, ennyi erő és állhatatosság, ennyi tiszta szándék és nemes akarat miért nem (volt) elég ahhoz, hogy a negyven évig tartó tetszhalálból végre feltámadjon a nemzet, s méltósággal vegye kezébe sorsa irányítását? Ez a gyászkeretbe vont, apró formátumú kis emlékkönyv eleven mementó: a rabság évtizedeit soha ne feledjük, s tudjuk, hogy a „Fenevad” most sem alszik. Ha nem vigyázunk: újabb rabságba esünk (még ha cellánk pénzzel lesz is kipárnázva). Van-e még egyáltalán magyar Jövő?

Sértők és sérültek

(Hét Krajcár Kiadó, 2001.)

Benke László prózája is költői természetű. Olyan elementáris elevenséggel idézi meg önéletrajzi regényében a múltat, hívja elő az Idők kútjából – tudatalattijából – régi élményeit, mintha ez a Múlt még ma is élne, s az emlékezet szűrőjén átengedve most nyerné el igazán értelmét. Abban a jelenben, amely – e korosztály számára – már semmi jót nem ígér. Védás, a főhős, a szerző alteregója, tárgyilagos szomorúsággal állapítja meg: „Nem volt a múltban jövő.” A személyes életanyagot át-átszövi a rendszerváltás folyamatának retrospektív, analízis rajza – hiszen annak függvényében történt, történik minden hőssünkkel, hőssünk körül. „Úristen! – kiknek kapartuk ki a gesztenyét?” – sóhajt a munkanélkülivé vált Védás, aki annak idején lázadó volt, nem volt hajlandó beilleszkedni a Hatalom védte bensőség köreibe, s reménytelenül sürgölődéssel vett részt a rendszert lebontani próbáló ellenzéki megmozdulásokon. Maga elé idézi ifjúkori önmagát, amikor még hitt egy szebb Jövő ígéretében. S aztán mi lett ebből a Jövőből? A régóta várt-sürgetett rendszerváltozás nem a *dolgozó* ember(ek)nek kedvezett. Munkanélkülivé vált hőssünknek most szembesülnie kell a szétvert műhelyekkel, az utcára került derék és becsületes munkások ezreinek nyomorával. „Didergett. Mint a bűnös, behúzta a vállát, majd sarkon fordult, átment az üres műhelyen, aztán a gyárudvaron, s a kijárat fel vette útját. Lám, kisémmizték őket, őt is, az egész életükből!” Ugyan hogy tarthatna Európa felé ez a megcsúfolt, megalázott nemzedék, ez a létfeltételeitől megfosztott sokaság, mikor még a tengődéshez is kevés, amit alamizsnaként juttatnak neki?

A regényt az teszi különösen izgalmassá, hogy Védás tudatilag jóval magasabb szinten áll az átlag-munkásnál, mind törekvéseiben, mind intellektuális képességeiben. Kezdetől fogva írói ambíciók feszítik, s a világban történő dolgokat, eseményeket intellektuálisan próbálja feldolgozni. A nehéz sorsból való kiemelkedéshez szellemi támaszra talált *Tamási* Lajos személyében és az *Olvasó Munkás Klubban* (ott megismert barátai mindegyikét név szerint említi, a Klubról, az ott folyó szellemi nevelő-munkáról is természetes nyíltsággal beszél). Tamási még holta után is gondoskodik védencéről: már súlyos betegen az egykori „fényes szelek” nemzedékének – többségében börtönviselt – irodalmár-csapata gondjaira bízta őt. Így aztán Védás elesett munkanélküliként Szultán Papa – az Elnök úr barátja és volt rabtársa – rózsadombi villa-lakásában főz-takarít-mosogat, kiszolgálja a nagynevű, sűrűn jövő-menő vendégeket. Legalább fontosnak hiheti magát.

Védás az évek teltevel-múltával egyre inkább felismeri, hogy a „tisztes baloldaliaknak” – akikhez tartozónak vallotta magát – nincs mit várniok egyik párttól sem. Hiszen hatalmi helyzetben minden párt értékrendje megváltozik, s utána már csak a Hatalom megtartására van gondja, nem pedig a szociális problémák megoldására. Szégyenkezve és elképedve hallgatja a „forradalmárokat” és „ellenforradalmárokat”, a jobboldali baloldaliakat és baloldali jobboldaliakat, az újnál újabb „világmegváltókat”, akiknek minden erőfeszítése a Hatalom megragadására irányul (*Nietzsche* felismerése „a Hatalomra törő Akarat”-ról, sajnos,

az ezredforduló pártharcaiban leplezetlenül manifesztálódott!). Most vált nyilvánvalóvá: Az Élet alulra szorítottjai mindig is alul maradnak, bármerre forduljon is a világ kereke.

A regény másik szála – Védás magánéletének alakulása – legalább ennyire lehangoló, és ugyanúgy a közös nemzedéki sorsot példázza, mint az eddigiek. Ugyanis a tradicionális kultúra felbomlásával ez a nemzedék már jórészt magánéleti fogódzók nélkül járt-kelt a világban, ösztöneire – s nem szívére, intellektusára – hallgatva választott társat, így természetesen az esetek többségében a házasságok hamar fel is bomlottak, a családok széthulltak. Amit persze megsínylettek elődök-utódok egyaránt: érzelemszegényen, lelki-anyagi támaszuktól megfosztva maradtak árván mind a szülők, mind a gyerekek. Szülőföldjéről, anyja-apja példaadó házasságáról (hisz ők még szilárd keretek között, egymást mindenben támogatva, a családjukért éltek!) az író a legmélyebb szeretettel szól. Poétikus, álomragyogású képekkel eleveníti meg az elhagyott Édent, copfos kis lánypajtását, kicsi Annát, akit azóta sem tud felejteni... Mindmáig abból a szellemi-lelki útravalóból táplálkozik, amit ott, akkor kapott. Mikor meséli „fellegjáró legény”-ként útra kelt, „vérében és szívében ott volt már a boldogságra való képesség. /.../ Emlékezetében élt a harmatban fürdő hajnali rét, az ököryárral felhúrozott berek /.../ vitte homlokán a vrácsiki út porát, vitte anyanyel-vét, s vitte a hulló virágszirmokat”.

Hogy lehet mégis, hogy ennyi magába szívott szépség és erő nem volt elegendő ahhoz, hogy Védás „sikeresen” alakítsa életét? Házasságai, kapcsolatai megfenekléséből egyértelműen kiderül: választásai soha nem voltak „hózzá illőek”; impulzív természete folytán nem adottságaihoz – törekvéseihez illő társ/ak/at keresett, hanem a sorsdöntő pillanatokban mindig érzékei fogságába esett. „Világéletében ő olyan ember volt, aki az első útjába került nőt nyomban elvette feleségül. Ahogy az első, úgy a másodikat.” A tizenéves Margitka, a vele csaknem egykorú kislány, fiút szült neki, de törékeny szerelmük nem bírta ki a próbatételeket: a katonaidejét töltő férjhez hűtlen lesz; majd válásuk után új s újabb szeretők karján tovalibben. A kisfiút, Misikét jórészt a nagyszülők nevelik. Védás – az esetből mitsem tanulva – újra gyermekleányt választ: csakhamar falujabeli unokahúgát, Terikét vezeti oltárhoz, akivel aztán húsz évig együtt marad, anélkül, hogy valaha is összezsizsolódnának. Két fiukat – Attilát, Misit – úgy-ahogy felnevelik, de házasesetük lélekromboló beháború lesz: az asszonyka nem érti-értékeli férje magasabb ambícióit, végül már testük sem felel egymás hívására... Benke László meglepő őszinteséggel analizálja tönkrement házasságait. Kereshetnénk, hol, miben, melyikük hibázott – de minek? Ötvenéves korára – mikor leginkább társra, támaszra szorult volna – magára maradt. Sebeire gyógyírt most is a Természetben keresett – horgászni járt a Dunára. Távolság az emberi világ zajától, az üres fecsegésektől – gönyörködött a méltóságteljesen hömpölygő folyóban, a fészket építő vadkacsákban...

Aztán jöttek az új szerelmek. Az ősz hajú, de fiatalosan karcsú, intelligens tanárnő, Jutka, ugyancsak érzékei számára keresett partnert, független magányát fel nem adta volna semmiért, senkiért. S aztán Anna – Jutka mellett, vele párhuzamosan – a tüdőgondozóban felelősségteljes munkát végző orvosnő, három nagyfiát egyedül nevelő asszony, aki szerette volna megkötözni őt, de mert nem sikerült, végleg kiadta útját. Így hát Védás ismét magára maradt... Ő, aki becsülettel végigdolgozta életét, aki három fiút, úgy-ahogy, mégiscsak felnevelt, most munka és pénz nélkül, családtalanul járja az utcát. A regény azzal zárul, hogy a reménye-vestett Védás a milleniumi fényözön sokadalmában bolyongva betér egy városligeti kocsmába, ahol keservében a sárga földig leissza magát. „Az éjszakában olyan megsemmisülve, szétvetett karokkal feküdt a földön, *mint a megfeszített.*”

Ezzel véget is érhetne a szomorú történet, ha az író – rátalálván az utcán fekvő regénybeli alteregójára – nem karolná fel őt, s vezetné el az időközben elaggott Szultán papa villájába.

Ott aztán elbeszélget Szultán papával az emberi szenvedésről, a hajléktalanok helyzetéről, a munkanélküliekről, akik lám, végső reménytelenségükben mind idejutnak; s akik iránt az emberi társadalomban az együttérzés – a részvét – a szánalom minimumát sem lehet felfedezni. Egyetlen gazdag sem hajol le segítőkészen hozzájuk – de lehet-e ennyi nyomorúságon egyáltalán segíteni? Szultán papa – most is, mint mindig, bizakodó: „Ha ezerszer elesik is az ember, akkor is feltámadunk!” Igen, de mikor és hogyan? – e kérdésre nincs válasz Benke László szerint (sem). Az élet azonban mindig megy tovább, s mindig új reményt kínál...

A regény lezáratlan marad. Képzeltünk hozzá happy endet, avagy tragikus végkifejletet. Az író bízik benne: az ő sorsának is lesz még folytatása, s talán a társadalom is kikerül majd a mélypontról.

„És hirtelen leszáll az este...”

(Hét Krajcár Kiadó 2003.)

A Batthyány Strattman László Idősek Akadémiájának alapítója és köztisztelettől övezett állandó előadója, dr. Iván László gerontológus professzor e szavakkal ajánlja az olvasók figyelmébe Benke László könyvét: „üzenet lélektől lélekig, öregekről és fiatalokról, a jövőidősödőinek, istenhívőknek és hitetleneknek, szegényeknek és gazdagoknak, a várakozóknak és az elköszönőknek, kicsiknek és nagyoknak, hazaszeretőknak és világpolgároknak, egyszóval élőknek és holtaknak”.

A könyv egyszerre olvasható mélyen lírai, személyes vallomásként és hiteles, aprólékos, pontos tájékoztatást adó szociográfikus munkaként. Az író saját legbenső, legrejtettebb érzéseit fedi fel előttünk édesanyja halála kapcsán, ugyanakkor élményszerű kórképet rajzol az idősek otthonainak hazai hálózatról. (A terep Somogy megye, de országszerte nagyjából hasonló a kép.) Lelkiismeretfurdalás gyötri amiatt, hogy „tudós” bátyjával (aki az egyik vidéki nagyvárosban háromszobás lakásában egyedül él) nem tudtak más megoldást találni, minthogy „beadják” idős édesanyjukat a kaposvári Pannon Mentő Kht. szociális otthonába. Hiszen mindkettejük családja szétesett, nem volt, aki az édesanyjáról gondoskodni tudott volna. Ugyanakkor megkönnyebbült szívvel gondol arra, hogy a mama mégis a saját otthonában tölthette utolsó idejét, köszönhetően fia egykori feleségének, aki saját anyja gondozása mellett elvállalta volt anyósáét is. Ott halhatott meg, ahová sóvárogva visszavágyott, fia szeretetét érezve, aki vigasztalóan ott volt ágya mellett: „Itt vagyunk mindannyian... Jóska is, apánk is. Most itt vagyunk, aztán ott is együtt leszünk. /.../ Eljönnek mind, akiket szeretsz... unokáid, dédunokáid, barátaid, testvéreid, a nagyszülők...” A haldokló – mintha mindent megértett volna – csendben kilehelte lelkét. Fia megrendülten fogta le a szemét: „Milyen hirtelen leszállt az este! /.../ Köszönöm, édesanyám, hogy legalább utolsó óráidban Veled lehettem...” Ekkor döbbsen rá arra: „Az élők nem nyugszanak. Mert hibát hibára halmozunk egymás ellen és magunk ellen. Széthullunk. Széthullik közösségünk, családuink, nemzetünk. Részekre hullunk mi magunk. És halálig teljes életre szomjazunk.”

Mindössze három hónapot töltött az édesanyja idegenben, de e három hónap elegendő volt mégis arra, hogy az író kívülről-belülről megismerje az öregotthonok életmódját, az oda kényszerült idősek lelki szenvedéseit. El-elbeszélgetett a lakótársakkal, a szomszédos szobák lakóival, s rádöbbsen, milyen mérhetetlenül kiszolgáltatottak az itt élők, főként pénztelenségük miatt. Kis nyugdíjukból éppen csak a térítési díjra futja (vagy még arra sem), és semmi nem marad arra, hogy kissé elviselhetőbbé, változatosabbá tegyék mindennapjaikat. Többségük a szeretethiányos léttől is fuldokol, családjuk-gyermekeik nemigen akarnak tudni róluk.

Benke László több intézményt is felkeresve, jót is, rosszat is tapasztal, s végül leszűri a mindenütt érvényes tanulságot: a „túl mohó” (lakásra éhes) fiatalok idejekorán megfosztják idős szüleiket otthonuktól, akik az öregotthonban ételt-italt, gyógyszert, ápolást megkapnak ugyan, de az „idegenek” között, szeretetre éhezve boldogtalanul vergődnek. A „szomorú, vigaszra szomjazó lelkek” csak Isten kegyelmében reménykedhetnek, hiszen a legkedvesebb családtagok hiányát, odafigyelő jelenlétét senki és semmi nem pótolhatja. Az otthonban – bár társaságban vannak – önnön magányuk foglyai, ezért többnyire atomizálódnak az itteni közösségek is.

A megható, érzelmileg telített leírások (egy-egy gondozott sorstörténete, az együttélés problémáinak feltárása stb.) a szárazabb, adatközlő, tárgyias részletekkel váltakoznak – ez teszi a kötetet szociográfikusan is hitelessé. A közhasznú társaságok és betéti társaságok (kht., bt.) formájában működtetett otthonokba a módosabb öregek jönnek. Nekik esetleg ún. apartmanra is telik, zsebpénzük is marad a nyugdíjukból. Itt szépen felszerelt, olykor luxusholmikkal is ellátott közösségi helyiségek (társalgó, TV-szoba stb.) vannak, rehabilitációs nővérek, mentálhigiénés csoportok gondoskodnak testi-lelki egészségükről – a családot azonban ez sem pótolja. Kaposvár zöldövezetében a *Liget Otthon* Kht. olyan, mint „egy nagy család” otthona, csodálatos parkban, kényelmes, korszerű, ízlésesen berendezett lakrészekkel, a személyzet valóban szívvel-lélekkel végzi munkáját. Az igazgatónő mégis úgy véli: ha az állam szakmának tekintené az otthoni ápolást, s elfogadható bért fizetne a szociális gondozóknak, talán könnyebben meg lehetne oldani az idősök házi ellátását, hasonlóan ahhoz, ahogy azt Európa fejlettebb országaiban teszik.

Az író maga is úgy látja: a társadalomnak nem egyszerűen „gondoskodnia” kell/ene/ az öregekről, hanem az otthoni ellátáshoz-ápoláshoz szükséges segítséget kell/ene/ megadnia a családok számára. Ehhez persze a mai családok szemléletének is meg kell/ene/ változnia, felismerve, hogy ők maguk is felelősek öregeik sorsáért. „Miféle anyák-apák-gyerekek-unokák vagyunk, hogy eláruljuk testvérünket, apánkat, anyánkat, nagyszülönket – pénzért, lakásért, hatalomért, túl drágán vett nyugal munkáért?” A fogyasztói társadalom lélektelensége, erkölcstelensége, képmutató álságossága, amely az utóbbi tíz évben kialakult köröttünk, még inkább rontott az eddig is rossz helyzeten: felerősítette az időskorúak kirekesztődés-, illetve fölöslegesség-tudatának rögzülését. A csalódott, elfásult, beteg idősöknek elsősorban pszichés ápolásra, megértő szeretetre volna szükségük, aminek biztosításában az egyházakra várna a főszerep.

Vonzó és követendő például állítja az író a Kaposvár-Dombóvár között félúton gyönyörűen kiépített *Őszi Napfény Otthont*, amely a Mosdósi Tüdő- és Szívkórház része, s amelyet 2002 nyaratól a Református Egyház működtet (bár fenntartója továbbra is a Somogy megyei Önkormányzat). Az igazgató főorvos, dr. Gyurkovits Kálmán professzor valamikor a Bethesda kórházban dolgozott és szerzett tapasztalatot a betegek lelki gondozásában. A kórház főprofilja a krónikus betegellátás. „Aki ide bekerül, jó helyre jön, szép környezetbe érkezik, kényelmes helyen, szakképzett, gondoskodó emberek veszik körül. Aki tevékeny volt saját otthonában, az itt is elfoglalhatja magát.” Az itt lakók természetes emberi életet élnek, nem kell „ápolottnak” érezniök magukat. Az öregek nincsenek egyedül, hiszen a Tüdő- és Szívkórház betegei, a gyermekosztály kisebb és nagyobb gyerekei ugyanabban a csodálatos parkban sétálnak, hancúroznak, hallgatják a madárdalt, gyönyörködnek a pávákban, a virágokban, a természet pompájában, élvezik a váltakozó évszakok kínálta örömeit (úszás, szánkózás, hógolyózás, séta stb.). A mosdósi plébános már korábban is kijárt az elfekvő betegekhez (kis kápolna is van az intézményben), 2002 nyara óta pedig állandó lelkészük van, aki a keresztény ökumenikus szellemiség jegyében végzi a lelki gondozást, bármilyen vallású

legyen is a rászoruló. Az orvosok a holisztikus egészségügyi szemlélet alapján gyógyítanak, azaz testi-lelki egységben szemlélve kezelik betegeiket.

A könyv végén „magyarságtörténeti” áttekintést kapunk a jelenkor gondjainak megértéséhez (*kevés a gyerek, sok az öreg: elfogyunk*). Hiszen már az első világháború óta kong a vészharang: pusztul a nemzet! Fülep Lajos, majd Illyés Gyula már a húszas-harmincas években felhívta a figyelmet az elöregedés katasztrofális következményeire. Kiss Géza *Ormánság* című könyvében 1937-ben le is írta: „halálra ítélt nép vagyunk”. A negyvenes években Kodolányi a *Süllyedő világ* című szociográfikus jegyzetében rajzolt megrendítő képet Baranya megye elnéptelenedéséről. Fekete Gyula a hetvenes években próbált felrázni bennünket (*Éljünk magunknak?*). Varga Domokos egész életében a népességfogyás ellen, a családok fennmaradásáért küzdött (maga is példát mutatva a nagycsalád mintaéletére hét gyermekével és huszonhét unokájával). Gergely Mihály *Röpirat az öngyilkosságról* című megrázó könyve már a hatvanas-hetvenes évek fordulóján arra figyelmeztetett: önpusztító nép lettünk, az alkoholizmus, öngyilkosság „ragályos betegségében” szenvedünk. Az utóbbi évtizedekben pedig egész országrészek „elcigányosodása”, most meg már a munkanélkülivé vált tömegek lezüllése is fenyeget. Ha nem sikerül a kultúrába beemelni ezeket a rétegeket, ha nem tudjuk rászorítani-ránevelni őket az öntevékeny életre, akkor menthetetlenül elnyeli őket az iszákosság, a szegénység, a lelki restség, s ezzel még inkább fokozódik a társadalom lepusztultsága, magatehetetlenné válása.

A zárófejezetben az író dr. Iván László professzor „nemzetmentő” programját ismerteti tömören (*Kincsesbányaként kellene élnünk*). A nagy tudású, nagy tapasztalatú, immár 70 éves professzor *Ne féljünk az öregedestől* című könyvében, valamint az Idősek Akadémiáján tartott előadásorozatában arra hívja fel figyelmünket, hogy egy társadalom mentális egészségét a társasság, a nemzedékek közötti helyes és ésszerű munkamegosztás, a terhek kölcsönös – és önkéntes! – viselése biztosítja. Ezért fontosnak tartja a társas együttlét jó megszervezését idős korban is (nyugdíjas klubok, családi otthonok kialakítása, közös programok, kirándulások szervezése stb.). Az államnak intenzívebben kell(ene) támogatnia az egyházak karitatív munkáját, az öntevékeny civil szervezetek létrehozását. Ugyanakkor ne feledjük: a humanitárius szolgáltatások csupán enyhíthetik, de meg nem oldhatják gondjainkat, nem tudják egészében átvállalni a családoktól a felelősséget az idősek-fiatalok problémáinak rendezésében.

Benke László szépen megírt, mélyen megható, ugyanakkor a tényekkel felrázó könyve még időben szól hozzánk: rendezzük át életünket, az egymás iránti felelősség jegyében éljenek együtt öregek és fiatalok – csak akkor tudunk egészséges, virágzó országot teremteni, csak akkor élhetünk európaiságunk előnyeivel, ha erre önerőnkől képesek vagyunk!

* * *

Benke László egész életútja, írói látásmódjának csiszolódása, fokozatos elmélyülése a bizonyíték arra, hogy egy adott közösségen belül folyó „szellemi nevelés” valóban hozzájárul(hat) az ún. „kollektív individuum” kialakulásához. Önszmélése első pillanatától fogva – jórészt Tamásinak köszönhetően – Benke László közösségi értékrendben gondolkodott; gondolkodik ma is. Személyes életproblémáit is a társadalmiság felől közelíti/éli meg. Ezért lehetnek művei „kor-dokumentumok”, ugyanakkor mégsem szimpla szociográfiák, hanem magas szintű műalkotások.

Az OMK „neveltjei” közül ő emelkedett szellemileg a legmagasabbra, s az irodalmi közélet egyik fontos alakítója lett. Példája mutatja: ha egy *tehetséges* fiatal a kellő időben megkapja azt az intellektuális irányítást, amely a benne szunnyadó *szellemi erők kibontását* segíti, akkor – legyen bármily mostoha is hozzá a sors – áttöri az őt leszorító kordont. És végül az őt küldő

társadalmi közeg „reprezentánsa” lesz, amint azt valaha *Kassák*, majd nyomában *Tamási* elgondolta. Hírt ad a jövőbeli koroknak azokról az életproblémákról, amelyekkel – adott időszakban – a közösség egésze vívódott.

III. rész

Kárpáti Kamil és körei

„Ki a csillagokig futna, szürke szájjal hull a kőre...”

Kárpáti Kamil: Relief egy fegyházzól

(Stádium K. 1993.)

„Ne higgyétek, hogy fekszik itt valaki
ugyan, alattatok?
Hisz a mandulafa virágos lombja
s toronytetőn a fény
fölköttek ragyog.”

(*Sírvérs*)

Kárpáti Kamil szinte egész ifjúkorát börtönben töltötte. Még nincs húszéves, amikor egy sikertelen határátlépési kísérlet miatt – 1949 májusában – letartóztatják, s csak 1956 októberében szabadul... Hét és fél év egy fiatalember életében – felér egy elrablott fél-élettel! „Az ember egész életében mindig egyetlen verset ír, mindig a Verset” – s Kárpáti Kamil esetében ez a Vers: a XX. századi ember bebörtönzöttsége létrácsai közé (amint erről *Utószavában* vall). Kötetét volt fegyenctársainak: Béri Gézának, Gérecz Attilának és Szathmáry Györgynek ajánlja – „a három églakó magyar költőnek”; versekben is megemlékezik róluk (*Vers, halhatatlan; G. A. úr(fi) szökése Vácról; Sírbeszéd Gérecz Attila fölött; Három ösztövére angyal*).

A legnevesebbek (*Határ Győző, Faludy György*) mellett a náluk jóval fiatalabb Kárpáti Kamil volt talán leghosszabb ideig a „börtönköztársaság” lakója. Költészetének jelentős hányada itt fogant. Belőle nemcsak a kor állapotrajza bontható ki, hanem nyomon kísérhető az a folyamat is, hogyan birkózik a rabság – állandósult – érzésével egy olyan ember, aki nem pusztán az empiria síkján éli meg az élettényeket. A „fogoly-lét” metafizikai élményét teszi számunkra átélhetővé, igen magas költői szinten. A szokványos „börtönköltészet” túlmenően így emelkedik lírája a kor szimbólumává.

A börtön-versek ciklusrendje a helyszínek szerint alakul; így mintegy képet kapunk az ‘50-es évek egész börtönrendszeréről. Ugyanakkor világosan kirajzolódik az a benső érlelődési folyamat is, ahogyan egy huszonéves fiatalember – mind nagyobb rálátást szerezve sorsa buktatóira – felülkerekedik élethelyzetén, s lélekben mind szabadabbá válik.

Kárpáti Kamil első kötete, a *Hajnali gyümölcsös*, épp letartóztatása előtt került nyomdába. Így természetesen bezúzták; de a költő mintegy negyven verset mégis átmentett belőlük későbbi köteteibe, előhívva őket az emlékezet kútjából. Eleven rácsodálkozása a valóság dolgaira, áradó életszeretete, szürreális megjelenítési módja már itt jelzi: nem szokványos költői arculat van kibontakozóban! A „börtönköztársaság” aztán még inkább a szürreális képzeletvilág kivirágzásának kedvezett: a versek jó része a „belső képernyőre” vetítődött, rögzíteni ritkán tudta őket a költő (papír – ceruza híján) – így a képzelet ág-bogas szövedéke tartotta meg őket a maguk friss elevenségében.

A fiatalembert – a kor „szokásának” megfelelően – először az *Andrássy út 60*-ba viszik, majd néhány hónapi vallatás után *Kistarcsára* szállítják. Itt csakhamar minden fizikai fájdalomnál

brutálisabb élményben van része: mintegy száz versét – amit az ismert borzalmas körülmények ellenére titkon sikerült WC-papíron rögzítenie – megtalálják, s két „párban járó, jól megtermett nyomozó” a szeme láttára elégeti (később *A menyasszony vetkőztetése* c. regényében megidézi ezt a soha-nem-feledhető lelki gyilkosság-jelenetet, amit a verseskötetébe is beemel, szimbolikus értelmét hangsúlyozandó). A börtönversek első ciklusa ezért (is) kapja a *Kigyúl...* címet. Másrészt azonban a „kigyúl” szó magát a költői önérzet születését (a lélek „kigyúlását”) is jelképezi – amit a *Találkozás 1949-ben* c. versben örökít meg. Az ifjú vigasztalni szeretné az őt meglátogató édesanyját, s elhíttetni vele, hogy a börtön, a megpróbáltatások javára válnak: jobba teszik őt. Ezért – szerepet játszva! – magabízónak és erősnek mutatja magát: „Díszítem magam akácfalombbal / Olajvirág porán visz utam. / Hadd fogjalak, anyám, karommal, / mikor fiad kigyúl és elsuhan”. Csakhogy lázas erőlködése hiábavaló: édesanyja „keskeny, keserű szája”, konok hallgatása elviselhetetlen belső szenvedést takar – aléltan hull fia karjába („úgy hulltál karomba, hogy elestél”). Őt magát azonban megkegyelmezte a belső dac.

1950 őszén „poklaink legpoklába”, *Recskre* hurcolják, ahol majdnem egy évet tölt. Az első hetekben meglepően sokat ír (még papírra-ceruzára is szert tesz, amit aztán egy „hipisen” elkoboznak tőle – ettől kezdve memorizálja verseit). A mintegy 40-50 recski vers közül a válogatás 20-22-t emel ki (*A kő alatt* c. ciklus). Maga a ciklusnyitó „hosszúvers”: a *Sosem halottak éneke* majd csak a Gyűjtőfogházban nyeri el végleges formáját (s kerül a kézzel írt *Füveskert* antológia élére), de már itt megfogalmazott. Kivégzések alkalmával, egy-egy rabtársuk halálakor a foglyok kórusban mondták-énekelték; a dac és a remény hangja az ég felé szállt, fohász helyett. „Oldott hajjal két halott, szegény. / Lágyan simulunk mi a porhoz. / Véres fejünk süt a hold helyén. / A balta zúg, a sas rikoltoz, / de szánk gödréből zúg a remény /.../ Oldott hajjal ért még a végzet. / Lecsaptak. Vittek a halálba. / Azóta ott a forrás kékebb / s nyomunk a vándor megtalálja.” A halottak megtermékenyítik a földet, így ők hozzák az új tavaszt; a virágok „gyöngyház-kelyhe”, a fák „epedő szirma” az ő bomlásukból fakad. A továbbélőkben ők maguk is diadalmasan újjászületnek: „Szeressetek minket tavasszal, / ha sziromhajtó szél kiáltoz! / Véres tetemünk? Sorsunk? Azzal / lettünk hasonlóak a virághoz! / S hogy megtörtek izzó vasakkal? / Hiszen száll szívünk a világhoz!”

Egyszerre konkrétak és absztraktak ezek a versek: a közvetlen élményt a reflexív-intellektuális képzeleti és gondolati elemek szövik át meg át. Az ifjú költő dús képalkotó fantáziával a természeti elemeket szürreális látomásokba ötvözi. A zárt formák zenei ritmikája, sodrása nemcsak az emlékezetben való „tárolást”, hanem a továbbadást, a szájról-szájra-szállást is megkönnyítette.

Természetes, hogy egy huszonéves fiatalembert – az ismert körülmények között – legmélyebben a halál-élmény foglalkoztat: hiszen bármikor ő maga is elvesztheti az életét! Egy ízben, munka közben egy hétmázsás, koporsó alakú sziklakolosszus, amely a kőfejtő oldalán lassan-észrevétlen csúszott lefelé, kishíján maga alá temette. Szerencséjére, az agyagos-sáros föld lassan engedett az óriás-kőnek, így az lesodorta ugyan lábáról a lapátjával épp a tövében munkálkodó ifjút, de a sár szépen befogadta, s védőn körülölelte őt, megóvván a nagyobb sérüléstől. *A kő alatt* c. versben ezt az élményt örökíti meg. Eszméletvesztése előtt még belehasít a rémület: „ha derekam most nyomorék marad...”; képzeletén végigcikázik szerettei (nagyanyja, anyja, húga s kedvese, Anna) arca, az otthon, mely visszavárja – aztán minden elsötétül. A hozzárohanók nagy ügyel-bajjal félrefordítják a sziklát, kiszabadítják, s ő feleszmél: „Megmenekült... s itt maradhatott”. De valami itt, ekkor végérvényesen véget ért számára („gyermek én már nem leszek soha...”). Nemcsak saját halálát élte át e balesetben: kicsiben az egész országét. „Lent, ezüst mélyben Recsk falva halott, / s lila fátyol közt holt az ég szeme. / Hófolatok hátán szédülő rabok. / A fényeshasú szél: sírok szele.” Tehetetlenül

szemléli a lassú pusztulást, amely őt magát is felemészt: „Ülök. Szívemből egy kép száll tova. / Kővé válok. Robajlanak a napok. / Majd mord sörénnyel övez a moha.”

Milyen jövő vár arra a nemzetre, amely „új világrend”-ről álmodik, s eközben saját legjobbjait kivetí magából? „Nálunk bátyám, kettő a nemzet. / Egy fenn, tündököelve úszik: / az álmunk. Való egyszer sem lett. / A másik gyúrja a sarat. / Orvvadász is és bölénycsorda. /.../ Pár ősi nagyvad az erdőn. / Kivesző fajta. Üldözöttek. / Európát elrabolták. / Csak az ég, az ég döng mögötted.” Az „ördög paradicsomkertje” ez: „Fekete ország kő-vetésekből / sziklák réséből kikelnek kígyótojások, / hol a határon szakállát rázó Isten / köpönyegébe rejti a világot”. Ordas szelek fújnak; „most minden zsombék farkassal üvölt”; „albatroszt utánzó gépek szárnyán az új Középkor vacog”. A Halál lett úrrá az Élet felett: „Szél, szél csikorog akasztócsiga hangon. / Nem, nem lehet más az: társam csikorog, hallom. / Csont, csont nyüsztve, s a fog, e malomkősor. / Fogain nem, nem méz-íz, hús-rost: temetőpor.” (*Magyarok, Magyar ének 51-ből, A túlsó szegély, Ezerkilencszáz-ötvenegy, Befelé hallgatkozó*).

Istent gyöngeséggel vádolja: miért fogott a teremtéshez, ha nem képes megvédeni ártatlan és tiszta teremtményeit? Vagy eleve áldozati oltárra szánta őket? – s szánalom nélkül nézi vergődésüket? „Isten háta fekete, vak koporsónak látszik itt”; ezen a helyen érvénytelenek az Újszövetség ígéi... Az örök – ördögök hada – a legcsekélyebb engedetlenségért is vérebeiket uszítják a rabokra. Egyik társukat, erős és nagyszerű embert, szemük láttára verték agyon. „Rút sziklák szarkofágján” nyugszik; átlényegült az Örökkévalóságba... „Olyan ő így, mint a Sixtus / vén falára festett Ádám. / Vénhedt, / alvadt fekete muzsikával / beszötte őt a végzet / Repedések / iszonyával” (*Isten háta fekete, Halott, Halál a hegyekben, Áldozat, stb.*) „Korán eltévedt csillagszekér. Meghaltunk, paradicsom-madaram?” – kérdi önmagától is fájdalmas öniróniával. Most még jobban fájnak neki az elillant, és már soha vissza nem térő ifjú évek játékos-lebegő álmai: „Élhettem volna Firenzében! / Arcom köré a megszülető / tavaszt festve, ha szűzen érem / a fénnel teli tenger verő / taréjain! /.../ S nézd: önarcképem / háttere Recsk lesz. Kőd. Temető.” Mégis bízik benne: az „égi szikrát”, a lelket nem lehet egykönnyen elpusztítani! „Hullám csókolják szarkalábok. / Csípőmre szomjas őzek hajolnak. / Korbáccsal vertek s meghaltam tán. / Helyettem tovább csillagok szólnak” (*Arckép temetővel; Mint a bábút, célba vett; Sírfelet*).

Ekkor jelennek meg, s a továbbiakban mindinkább megszaaporodnak a mitologikus emblémák költészetében; elsősorban a biblikus, illetve a képzőművészeti utalások. Saját magát – érthetően! – a szenvedő Krisztushoz hasonlítja – „Kereszten, Jézusom, / nyaka-tört fejem függ”?; édesanyját pedig a fiát gyászoló Máriához (*Recski húsvét, Mária megy a sziklasírhoz*). De nem reméli, hogy számára lesz még húsvét, azaz feltámadás...

1951 őszén átviszik a Gyűjtő siralomházába, a *Kisfogház*ba, majd néhány hét múlva a budai *Fő utcai katonai börtön* VI. emeleti „Hűtlen” osztályára, ahol 1952 tavaszán katonai bíróság ítélkezik fölötte. Egy ideig magánzárkában tartják, majd „a 30 fekete vasággal három-emeletesen telezsúfolt 25 négyzetméteres közös zárkában” – amint arra *Előszavában* emlékezik. E színhelyeken fogannak a *Szökik a szív vad poklából* című ciklus darabjai. Zenéjüket a börtönműhelyekből beszűrődő fűrészgép- és eszterga-morajlás ihleti: az örök rabszolga-sors szimbolikus zenéje. A versek egy része – meglepő módon, ám nem véletlenül! – ráfelel a Rákóczi kori bujdosó énekekre, ezzel is emlékeztetve bennünket: a „temető magyar történetben” mindig ugyanazok a szituációk ismétlődnek! „Csak éppen csizmám nyomát nem lepi / szűzi hava szikrázó télnak. / Szűz pelyhei ilyen véres nyomra / csak öz-riadalommal lépnek” (*Öreg versek*). Több költemény visszautal a „csodaszarvas”-legendára, amely Hunort és Magort ismeretlen tájak felé csalogatta, s amelyet később álmodók – „eszélős próféták” – egész csapata vett üzőbe. De ma már – „öreg, szélütött, mocsáron tűnő szarvassá” változva –

senkit nem vonz, csak a költő magányos alakja követi szomorúan, egyre reménytelenebbül. „Agancsod fáklyavilágán / kapaszkodunk beléd árván” – de hiába. A „csillagokig futók” mind mocsárba vesznek (*Egy nagy ember halálára, A sűrűn*).

A halál otthonos, mindennapos vendég „a város alatti szobákban”; „a múltak alatti múltban” „ruhátlanított félelem”, „kesztyűtlenített csend” honol. „Itt csupa lélekharang-suhogás a nappal”. A már élő-halottá sorvadt foglyok szinte farkas-irigységgel merednek a külvilágból frissen, még egészségtől duzzadón, izmosan érkező új rabra: „Éhes, fullánkös szemével harmincegy nyomorult / állja körül a szépszál, kékszemű szökött katonát”, aki riadtan hátrál a sóvár tekintetek előtt: „Állatok vagytok? – És úgy rejti testét, mint amit lopott”. Viszont a kivégzésre hurcoltat bajtársias együttérzéssel búcsúztatják, s mikor „a nehéz ajtó döngve bezárul” mögötte, tiszta szívvel gondolják: mindenüket neki adnák, ha életben tarthatnák ezzel – „kortynyi vizem, falatnyi kenyérm, / gúnyám, s – ha lesz majd – asszonyom”. Hisz tudják: rájuk is bármikor sor kerülhet. „Hánytató éhséggel rongy kötélre várva” lesik-félik saját sorsukat (*Fejem fölött akasztófám, Hatan, Temető mellett, Újonc, Károlyt kitepték, Alvilág*).

A *Domborműves Ház* (a Fő utcai börtön rácsos ablakai alá – XIX. századi építtetői – kínszenvedést ábrázoló domborműveket vésettek) a Golgota-út szomorú stációit őrzi. A sátáni világ áldozatai „hurokba csaltan” vonulnak itt, véget nem érő menetben. „Új támadó csap új szökevényre, / új vér ragyog a vén út hamuján”. A szenvedés mitológiai távlatokat kap: a Gonoszság erőit soha nem lehet legyőzni; a „mosolygó kígyó kétszínűn, puhán” fonja körül s fojtja meg az ártatlanokat. „Kígyózó teste kiolthatatlan. Ezerré vágnám, ezer új terem” (*Az út*). Őt is hányszor, de hányszor fenyegette már a rőt frakkos, szakállas, „pompás öreg legény”, ki „havas kezében sétatob”-tal kószált élete tájain – de lám: még él! („s még mindig van vérem, szívem... és szavaim”). Talán a Sors valami fontosra szemelte ki; olyasmire, amit rajta kívül senki nem végezhet el... (*Vers, amely majdnem epilógus*).

E ciklusban két hatalmas kompozíció is van, amelyek önmagukban is bizonyítják Kárpáti Kamil rendkívüli költői érzékenységét (*Téli rege, Az utolsó öröm*). Mindkettő az ún. „időszembesítés” létfilozófiai remeke: a gyermek- és kamaszévek bájának emléke teszi elviselhetővé a korai, rideg telet. A Múltból fel-felbukkannak, s a zene lágy hullámain mint édes-bús álom-foszlányok lebegnek az egykori élet-emlékek (az apa, anya, első szerelem képe). „Tó habját látom. S azon túl / tavaszt, menyasszony-fáival”. A kietlen és zord téli magányban csak ez a képzeletbeli meleg és fény élteti: „Álom – s igazabb minden valónál. / A vers: felejtés – kagylón kelt tavasz. / Szívetek mérgedt lombján haló ág: / utolsó jel /.../ Elhulló nyarak tüze, ha havaz.” Igazán csak a hiány fájdalma tudatosítja bennünk az elillant öröm szépségét: „Csak, hogy tűnt, nyílik bűve a percnak. / Anyám öreg szemére gondolok: / égő lányszemekben nyílnak-e szebb, / érintetlen tűzben a jázminok? / Mi nagyobb? muzsikánk, vagy hogy csend lett, / hulló dallamát hordó csend nagyobb?”

A 4. ciklus (*Amputáció alatti álom*) a *váci börtönben* keletkezett, ahol költőnk ismét kis fecniken, WC-papíron rögzíthette a verseket, s egy jobb érzésű foglár, Mókusz tizedes ki is juttatta azokat Édesanyjához. A modern Hádészben „Órangyala” egy sápadt fényű *MZ lámpa* (magánzárkája „tejszínű, sima gömb”-je). 1952 tavaszától ‘54 nyaráig van itt, tehát az ún. „olvasás” időszakában is, amikor – a Sztálin halála után fellélegző országban – egy pillanatra úgy tűnik: a Nagy Imre-program érvényre jutásával rehabilitálják a politikai foglyokat.

Az ekkor keletkezett versek jó része a „kint” és „bent” ellentétére épül. Bár a költő jól tudja, odakint is hideg és köd van, – rablétéhez képest mégis ott minden álomian ragyog: „Künn valódi a csillag-gyümölcsös. / A csillogóhavú szélben fehér / ökörszem minden hópehely, csapong, röpdös”. A tél nem hidegét, csak szépségét mutatja. Az odalátszó Pilis „minden

árnya rőt már, / s a jégcsap-furulyás zuhatag medrein / hajnali hócsillagú fák közt / nyargal
 Ady úr gíme, egy sötét, karcsú gím”. A költői képzelet tündérregéket varázsol maga köré:
 „Egy ősi, gyémántlevelű, őszi / erdő az ablaküvegen, / didergő testünk harmatától / kinyílt s
 mesélt, mesélt nekem” (*Tél, reggel; Próba*). Önmagát többnyire „fény”-nek, „láng”-nak, „az
 ég mosolyá”-nak aposztrofálja; ugyanakkor tisztában van vele: az őt (is) összeroppantó
 „világmedve” szorító karjából nincs menekvés. Az elvarázsolt Paradicsom kapuja (talán)
 örökre bezárult előtte: „az Ádámot kiűző angyal pallosa / most lobogva állja utam”. Pedig „a
 patak túloldalán nyit az olajvirág”. Vissza kell térnie oda, amit „az Úr égő jelére” figyelve
 egykoron elhagyott; talán mégse jó úton indult: netán félreértette a jelet... Meg kell találnia
 „anyja jázminlugását, a rózsafákkal átfont gyertyák fénykörét, jázmin-lugasok közt a
 templomot” (*Medve és dal, Üzenet, Az elvarázsolt Paradicsom, Uram és te és életem*). Hisz
 abban, hogy a Fénynek előbb-utóbb át kell törnie a sötétséget. Mint hajdan Csokonai remélte:
 „az Éjszaka kárpitjai” egyszer majd lehullanak (*Magyar! hajnal hasad* c. versében).
 Csakhogy az „ígéret” teljesülése századokról századokra tolódik – s mire felkel a Nap a
 havasok közül, „verőfényes ragyogása” már csak a holtak „szétvert seregét” találja. „Süpped
 a hó és hol az út? / Tündérek lábnyoma hol van? / Utánuk nyúlt kezem faág. / Megkövül
 árnyam a hóban” (*A Fényhez*).

Most tudatosodik költőnkben: ő sem térhet ki a magyar költők tragikus sorsa elől (ahogy Ady
 írta: „Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik /.../ rokkanna ér el az éjszakáig” – *Ének a porban*).
 Méltósággal áll be tehát „az ősi nyugalma örláncba” egy szemnek. „Úgy írom én most ezt a
 verset / Bolond Istók jobbra s Jónás, / Majd Ady úr a Léda balján / s Attilával Vitéz nótáz”.
 Míg Vörösmarty „a napfénybe emeli homlokát”, Arany úr intőn szólal: „Kik Isten arcát kőbe
 zárták / tán a görögöknek volt ily kedvük, / rossz versek köpenyébe is, öcsém / fajtánk örök-
 arcát rejtettük” (*Klapancia Arany úrral, Magyar költő*).

De tágabb körbe is beágyazza a művész-sorsot; lényegének azt a fájdalmas tehetetlenség-
 érzetet, reménytelenséget tartja, amellyel a legnagyobbak minden korban Ég felé törnek.
 Szavuk azonban „meghallgattatásra” soha nem talál. Isten nem hallja meg a feléje szálló
 sikolyt; s az ember tudja: még a halhatatlan – és romolhatatlan! – művészet útján sem érheti el
 őt („Nincs híd, se hús, se márvány, amit Istenig rakunk”). Aki komolyan veszi a művészetet,
 mégsem térhet ki a kihívás elől – meg kell kísértetnie a Lehetetlent: „Ahogy a halálban
 megvonagló rabszolga, / vállalhatom föl sorsom. / S állok, Mögé, a sorba” (*Aki összerag-
 szítja, Hat durva vázlat Michelangelo alakja köré*).

1954 derekán – sok más fogolytársával együtt – *Kárpáti Kamilt* is *Tatabányára* vitték
 bányamunkára. A *Ballada* c. vers őrzi ez időszak egyik borzalmas emlékét (az egyik rab
 haláláról). A könyörtelen munkaviszonyok elleni lázadásuk miatt többüket csakhamar *Mária-
 nosztrára* hurcolták; már a Karácsonyt ott „ünnepelte” a költő, szigorítottban. Újabb két évet
 sóztak rá az addig kiszabott büntetésen felül. A *Kampó, kötél, hurok* c. ciklus ezt az időszakot
 örökíti meg, egész a szabadulásig.

A márianosztrai dermesztő Magaslaton megfagy a szívben minden remény... „A szél itt
 forgandó. / Lobbal jár, sebbel ver /.../ Didereg az ég is”. A rettenet eme „elvarázsolt
 kastélyát” néhány plasztikus, pontos képpel idézi meg a költő. „Itt láncon lóg a megállt óra”:
 nincs jelentősége az időnek se; a fülkesorok csontsovány, nyírt koponyájú lakói sejtik: nincs
 jövőjük. És mégis... „Lesurlódott innen az álom / a szem istállószegetéig, / ott maradt csak,
 mint széna nyáron / egy kicsomó zöld tűz az égig”. Ez a csöppnyi zöld: a csodába vetett hit.
 A foglyok tudják: hiába is kiáltanának segítségért, „senki nem felel”. Odakünn „az apoka-
 liptikus horda üget”, „*arccal a földön a Huszadik Század*”. A végső kétségbeesés állapotában,
 „a történelem pojáca-kordéján” ülve, mezítelen szívükben – „mint a tükörben” – mégis
 felmosolyog a Mindenség, „láthatatlan kezek” emelik őket, fel, egyre feljebb, a csillagokig,

hova csak az juthat, „akinek nincs már semmije” (*Márianosztra, Relief egy fegyhárról, Új születik*).

A fegyház mellett áll a templom; közel a temető. Szinte mindennap visznek valakit temetni. „Börtönharang. Lélekharang. / Halálpiros, lázas álom / Semmivé lett tiszta fészek, / mint mesékben, utad járom”. Faragott fejfák szólítják-hívják az elítélteket „csontot mosó sárban, / kísértetes, szurokegű éjen”. „Itt mindig a mély múlt hangja cseng”, az Időből elfeledett-eltemetett emlékek lépnek elő (*Álom harangszóval, Kifaragott fejfák, Mély múlt hangja*).

Sok apró tárgyi konkrétum felsorakoztatásával, a kínzó „kellékek”, a száguldó rabautó, az ablakra nőtt rácsok felidézésével adja vissza a költő azt a hangulati atmoszférát, amelyhez – iszonyodva bár, mégis – fokozatosan hozzá kellett szokniok (*Jelek sora; Kampó, kötél, hurok; Sűrű*). „Hidegfényű reggelek”, naptalan, „hidegen aranyló” nappalok dermesztik a lelket; „farkas gondolatok” s „medve énekek” veszik őket körül. Az Idő múlását csak a karácsonyok jelzik: az 54-est csakhamar az 55-ös követi – közben a *szigorított* – a *sötét* – és a *magánzárka* „rotációja”. Kilátástalanul hosszú és egyforma napok... „Nem látsz. Nem hallasz. Nyelved dagadt. / Mint kinek izzó csípő nyeste, / véres, görcsös teste ráng – s néma marad”. A tehetetlenség bénítja – hisz „kiutat” nem lát, nem láthat. „Amihez értem, szúr, sebet ejt. / A fájdalom lassan megkövül. / Felleges siratófallal nyolcszor-rab tavaszom vesz körül” (*Karácsony után, Néma szájú, Nyolcadik tavasz jött*). Személyes sorsában már nem vár, nem remél fordulatot. Bensőleg mégis épp ekkortájt válik képessé arra, hogy eltávolító iróniával kezelje eddigi gyötrelmeit, s a lélek erejéből táplálkozva újragondolja, újra felépítse életét. Most válik belülről igazán szabaddá: többé nem függ a külső körülményektől. Tisztában van vele: ha hazatér is, ő már nem lesz többé ugyanaz, mint aki évekkal ezelőtt otthonról eltávozott. „Majd legalább heten érkezünk” – s ha anyja sírdogálva-csodálkozva keresi: „hol a régi?”, ők „mind a heten” vállukat vonják szelíden. A hét év hét különböző arcot mutat, s hogy ki is valójában ő, *Kárpáti Kamil* – azt nem tudja már senki, aki egykor ismerte őt (*Elégia, Szelíd kísértet, Ballada a 7 év után hazatérő fiúról*).

Halott az Öröm, mert megölte a XX. század, – de hátha csak tetszhalott? Pislákoló fényére figyelnek a cella-lakók, mint egykor Vajda Virrasztói a Nemzet koporsójánál, „a hideg, a téli éjben” új Tavaszra várva... (*Az Örömről*).

A börtönből 1956. október 28-án szabadult. Pest felé robogó vonatukat szovjet tankok vették tűz alá. Egy kis csapat menekülővel együtt az utolsó komppal sikerült átjutnia a Dunán; de 29-én már a kékparolis ávéhások az *esztergomi* börtönbe hurcolták. Csakhogy a forradalom itt is utolérte; szabadulván felkapaszkodott egy Győr felé induló vonatra. Ott a forradalmi bizottmány tartóztatta ugyan (Szigethy Attilával az élen), de ő egy ponyvás – élelmiszert, fegyvereket szállító – szabadságharcos teherautón kuporogva visszatért Pestre. „Megúsztá”...

Börtönviselt volta miatt a későbbiekben is örök politikai gyanakvás kísérte; a szellemi életből kirekesztődött. A hét és félévi börtön után hét és félévvel (1964-ben) rehabilitálták ugyan; „írást kapok, hogy feleslegesen ültem, /.../ önéletrajzomba akár bele se írjam”; valódi elégtételt azonban mindmáig nem kapott.

* * *

A kötet *záróciklusa* (*Örök fogoly*) kitágítja, s a téridő Végtelenjébe emeli a börtönéveket. Az 1956-88 között írt versek bizonyítják: a zsigerekbe ivódva, kitörölhetetlenül továbbélnek-munkálnak az effajta élmények. „Sok börtönkaput hord magában az, aki akárcsak egy ilyen kapu mögé is került”. Hozzáforradt a kapu keretéhez: „benned van, sosem léphetsz ki rajta. Sok vers ‘bent’ született, sok ‘kint’. Ki dönthetné el, melyik a börtönibb vers: a benti-e, a kinti-e?” – írja *Előszavában*.

A kínzó álmok, kínverítékes éjszakák... „Érttem jöttem, kerékbe törtek, felkötöttek, karóba húztak”. Szíve örökké „temetőketrecekbe” zárva; „bujdosón nád szemfödél, s a rászegzett idő / hull, hull a vérsötét semmiből”. A magány és az elhagyatottság soha ki nem törölhető érzete, az azóta is tartó megaláztatások, a „fekete hangú angyal” fojtó kígyóharagja. „Az örülés ezer arca közt a legcsúfabb, / ha a szeretetnélküliségbe örülsz” bele. Minden fényt kiolt, minden virágot elfagyaszt-megdermeszt-elnehezít a sötétség (*Emberarcú század, huszadik; Sirató; Nád szemfödél; Fény és magány*).

A *benső hang* nem engedi pihenni: „Lement a nap kint – most jön föl benned: / világít, hogy fényén törleszd tartozásod”. Előhívja a Múltból és az Alvilágból „a lekaszált foglyokat”; „napból visszaverődő árnyékuk” most újra élettel telítődik. „Az egyformára szabott börtönablakok” mint „pupilla nélküli szemek” merednek rájuk; „az örök őrtornyaikban háttal nekik” – de mindig készen a fogadásukra. A „vérszívó had” azóta sem pihen... S a *Falba vésett nevek* is örökre ott maradnak mementóként. Akit, akiket a Jövőből „kiakolbólítottak”, azoknak jelenük se maradt. Tantalosz *festett* ételekkel-italokkal van körülvéve; „a vágy verebének mindkét / szárnyát / megtörték, megvagták / már nem is veri a földhöz”. Mózes pedig tétován nézi, amint „egy hágó ködlő útja bukik alá / a Visszavont Ígéretig” (részlet a *Madárszülőmnnek szárnya* c. kompozícióból).

Valami végérvényesen lezárult 1956 bukásával. Nemcsak itt, nálunk, hanem talán emberiség-szinten is: meghalt a hit, a remény, hogy valaha is megteremthető egy „emberszabású”, humanizált, igazságos társadalom. S most, az ezredfordulón, illúziótlanul kell szembenéznünk a lecsupaszodott valósággal: nincsenek erőtartalékaink, a hit s remény után a szeretet is kihalt világunkból. Hogyan léphetünk így át az új évezredbe? – erre a kérdésre már nem várhatunk választ a megkínzott és megalázott, a szabadságuktól megfosztott alkotóktól. Ők csak a tapasztalatot adhatják tovább, nehogy a gyanútlan és „agymosott” új és újabb generációk ugyanabba a csapdahelyzetbe kerüljenek, s a modern „inkvizíció” markában vergődve örlődjenek (ők is) fel.

A fegyház-lakók költői tanúságtétele

Füveskert antológia, Vác, 1954.

Pünkösdi Füveskert, Vác, 1956. máj.

(Stádium K. 1995.)

„A világ erős embereinek környezetében a költészet
halott. Művelői: esettek, betegek, „mások”; a
legkisebb létszámú kisebbség, a legjelentéktelenebb
kivülállók”

(Bevezető)

A Stádium Kiadó gondozásában 1995 őszén megjelent *Füveskert* antológia valóságos irodalomtörténeti bomba lehetett volna, ha felfigyelnek rá. De sok gondunk – bajunk közepette szinte észrevétlen maradt. A sokat emlegetett, a hazai nyilvánosság elé azonban az eredeti formájában most első ízben kerülő kötet külföldön már sokszor, sok helyütt megjelent (mindig más és más összeállításban) – elsősorban azzal a céllal, hogy 1956 heroikus szellemét az emigrációbeli magyarság körében ébren tartsa. A Münchenben letelepült **Kecskési Tollas Tibor**, a NEMZETŐR szerkesztője fáradhatatlan szervező körútjain népszerűsítette az egykori váci politikai foglyok verseit, ugyanakkor – szemmel tartva az aktualizálás szempontjait is – mind új s újabb alkotásokkal bővítette a „repertoárt”, ezzel is hangsúlyt

adva az emigráns körök tiltakozásának a hazai szellemi diktatúra ellen. „Minden kiadás új szerzők egy-egy egész csoportját gyűjtötte maga köré, valódi költőket és az időszerű politika-teremtette lelkesült rímelőket, akik többnyire attól a tévhittől áthatva fogtak ‘a húrok pengetéséhez’, hogy a rímekkel megfejelt és strófákba rendezett eszmei mondanivaló a versformától tartósabbá és nemesebbé emelkedhet” – jegyzi meg a jelenlegi kiadás szerkesztői, akik végre az *eredeti* antológiát állítják helyre (Pfützner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint). Ennek ellenére elismerően méltatják Tollas Tibor egykori érdemeit az antológia körüli „hírvetésben”, hiszen ezáltal a magyar forradalom becsületét és rangját a világ közvéleménye előtt sikerült tartósítani. A volt váci rabtárs, **Csizmadia Zoltán**, a nyugati emigráció egyik legtekintélyesebb személyisége ad áttekintő értékelést a kinti Füveskert-változatokról, a hét országban nyolc nyelven és tíz kiadásban megjelent antológiákról (*Füveskert-változatok az emigrációban*). Az első magyar nyelvű kiadás már 1957 tavaszán napvilágot látott Bécsben, ezt követte még ugyanebben az évben a müncheni, német nyelvű. 1958-ban már némi változtatással jelent meg Torontóban a második magyar kiadás, majd Buenos Aires-ben az orosz; 1959-ben pedig ugyanott spanyol nyelven, valamint Firenzében magyar-olasz, Oslóban norvég, Koppenhágában pedig dán nyelven is kiadták. A szövegek ekkor már jelentősen eltértek egymástól, mindenütt az adott ország kultúrtörténeti igényeihez is igazodtak. Rendkívül heves elismerő sajtóviesszhangot váltottak ki. Tollas Tibor amerikai előadókörútjait ugyancsak nagy érdeklődés kísérte, s a forradalom 10. évfordulójára az *amerikai-angol* nyelvű változat is megjelent (Hungarian Ithaca – New York, 1966). Végül 1981-ben Münchenben a második német kiadás kavarta fel a már-már szunnyadni látszó hullámköröket – ‘56 szelleme kezdett újraéledni.

Hozzánk csak 1988-ban jutott vissza az antológia, a Katalizátor Kiadó jóvoltából, félig még szamizdatként; valódi jelentőségét fel sem mérte a hazai irodalmi köztudat (ez voltaképpen a bécsi Füveskert hasonmás-kiadása volt). A Stádium Kiadó egyelőre – elsősorban anyagi eszközök híján – csupán arra vállalkozhatott, hogy az 1957-es bécsi kiadású Füveskert mintegy harmadát, a „börtönjárt írókat” mutassa be, s egyúttal áttekintő képet adjon azokról az életművekről, amelyek ugyan a váci börtönben virágoztak ki, de messze meghaladják az ún. börtönköltészet fogalmát. Az itt egybefogott szerzők számára a költészet „a lélek balga fényűzése” (Tóth Árpád szavaival élve), azaz: védekezés a fojtogató, a személyiséget megsemmisíteni akaró viszonyokkal szemben. Erről számol be az egykori rab-pszichológus, **Pfützner Rudolf** (*A börtönirodalom pszichológiai jelentősége a lelki sérülések feldolgozásában* című tanulmányában). A Szépség világába, álmaikba alámerülve szereztek immunitást a rabok a külvilág gonoszságával, durvaságával szemben, fejlesztették ki belső ellenállásukat, s találtak gyógyírt lelki sebeikre.

A börtönköltészetnek a magyar irodalomban közismerten nagy hagyománya van; ez sajátos történelmi viszonyainkból következik. A „szabad” Nyugaton legfeljebb „botrányos” erkölcsi vétségekért szoktak művészeket meghajszolni, netán letartóztatni, – amiből aztán ők alkotóként profitálnak (lásd Verlaine: *Jóság-ciklusát*, Oscar Wilde: *A readingi fegyház balladájá-t*, újabban: Passolini egész életművét.) Nálunk azonban már a XVIII. század végén börtönbe zárta a szabadságot minden eszközzel korlátozni kívánó diktatórikus politikai hatalom az egyéni és nemzeti jogokért, a személyiség autonómiájáért tollukkal is küzdő, a felvilágosodás eszmekörében gondolkodó alkotókat. A Martinovics köré szerveződő köznemesi mozgalomnak nem csak a közvetlenül politizáló (s az összeesküvés leleplezésekor kivégzett) politikusok voltak az áldozatai, hanem a Kufsteinben, Spielbergben, Schlossbergben s másutt éveken át fogva tartott írók is. Kufstein a kor börtönlírájában kitüntetett szerepet játszott: az Inn folyó partján, Tirol helyeivel övezett vártoronyban nagyjából egyidőben (1795-96) raboskodott Batsányi János, Verseggy Ferenc és Szentjóbi Szabó László. Kazinczyt

valamivel később hurcolták ide (1799), de annál hosszabb időt kellett itt eltöltenie (hetedfél esztendő).

Batsányi *Három töredék* című versében írja: „Nézzed az ostobaság véres zászlóihoz esküdt / Vakbuzgók mi dühös-törekedve rohannak előnkbe! / Szíveiket vad gyűlölség mérgével itatván / Mint fenekednek! Mint hányják az ezernyi kelepécét / Újra, hogy a szabad ész szűkebb korlátba rekesztvén / Népünket levetett alacsony jármokba szorítsák!”. A felvilágosodás ígézetében ők még töretlenül hittek, hihettek abban, hogy egyszer majd diadalmaskodni fog a Szabadság, az értelem: „a nagy Egész hasznát kereső törvényes igazság, /.../ melyet az ész mint bölcs kalauz vigyázva vezérel” (*Levél egy régi várból*). (A XVIII. század végi börtönlíráról bővebben: Várhelyi Ilona: *Költők a jakobinus mozgalomban majd a börtönben*; Miskolc, 1991.)

A XX. század azonban szertefoszlattott minden efféle illúziót. Épp a „szocializmus építése” égisze alatt hallgattatták el, tartóztatták le a legtöbb író: mindazokat, akik komolyan vették a Szellem szabadságát, és nem adták fel szuverén gondolkodásmódjukat a „szóhoz jutás”, az elismertség kedvéért. Recsk, Vác és Márianosztra a XX. század második felének legalább olyan fontos szimbóluma lett a magyar költészetben, mint Kufstein a XVIII-XIX. század fordulóján volt.

A váci fegyházban már 1953 későnyarán szerveződni kezdett egy kis alkotói kör a börtönkönyvtár fegyenc-könyvtárosa, az ismert újságíró, Márkus László közreműködésével. Az ősz folyamán Tatabányára vitték a rabokat pár hónapos munkára. Ott a barakk-táborban már jóval fesztelenebbül érintkezhetek egymással: munka után is eszmét cserélhettek, vitatkoztak, eleven szellemi életet éltek – amint azt **Tóth Bálint** emlékezéseiből megtudjuk (*Köszöntjük az olvasót*). Majd 1954 tavaszán – már ismét Vácott, az „olvadás” időszakában, a Nagy Imre-féle politikai vezetés jóvoltából – szabadabban össze-összeülhettek a börtönkápolna melletti füves tisztáson (innen az elnevezés: „füveskertiek”). Az egykori börtönlakók emlékezete szerint ebédidőben s munkavégzés után itt is, mint a recski esteken, valódi irodalmi élet zajlott. Újraélték s újjáélesztették a világlíra „gyöngyszemeit”, költői versenyre hívták ki egymást. „Az itt összegyűlt költőket helyzetük egyformaságában az összeismerkedés első percétől fogva nem azonosságuk, hanem másságuk kapcsolta össze”; méghozzá főként „költői másságuk” – idézi fel a közös „szimpozionok” emlékét **Kárpáti Kamil** (*Utószó: Füveskertiek*). Közös megbeszéléstek egymás műveit, olykor kemény kritikával illették egymást. „Szóban és folytatólagos levelezésben folytak az összecsapások, a viták, méghozzá egyre nagyobb hallgatóság előtt, egyre több résztvevő karéjában.” A magyar költészet integráns részének tekintették magukat az itt összekerült alkotók: börtönben írtak ugyan, de korántsem „periférikus” élményekről! Úgy vélték (jogosan!), költeményeiket bátran oda lehet állítani „megmérettetésre” a falakon kívül élő alkotók írásai mellé.

S valóban, az antológia lapjait forgatva, meglepődve tapasztaljuk: verseik még ma is élnek, ízük-zamatjuk, életillatuk van; nem úgy, mint az ‘50-es évek politikai diktatúráját kiszolgáló, szabadlábbon futó ún. „közéleti” költők „alkotásainak”! Még a kifejezetten aktualizált, egy-egy társadalmi-lélektani szituáció megörökítését célzó költeményeik is egyetemes érvényre emelkednek, legerősebben épp azok, amelyekben a rabság létállapotáról adnak hírt (Kárpáti Kamil: *A sosemhalottak éneke*, Tollas Tibor: *Bebádogoztak minden ablakot*).

Először a műfordítás-irodalom virágzott körükben. Csakhamar mintegy félszáz fordítás járt kézről kézre. A világlíra „újraélesztése” bizonyos értelemben az európaiság tudatát erősítette bennük (az „ázsiai” despotizmus letaglózó élménye ellenében). A börtönkönyvtár ugyan elég foghíjas volt, így nem mindig tudták beszerezni az eredeti szövegeket. Tóth Bálint fentebb idézett emlékezése szerint sokszor a velük együtt raboskodó „szerzetestanárok, professzorok,

diplomatak, vezérkari tisztek, a Sorbonne-t, Heidelberget, Bolognát, Cambridge-t járt” barátaik „nem mindig pontos irodalmi emlékeit, versmemóriáját” vették igénybe; az átültetések gyakran több változatban is elkészültek. Mindenki azt hozta, amit tudott – így a kezdeti vékonyka füzet lassanként három vaskos kötetté duzzadt. A könyvkötészetben dolgozó rabtársak (Kubik Béla, Major Kálmán) révén sikerült szép, „viharálló” köteteket létrehozniok, amelyeket az 1956-os forradalom bukása után az egykori fegyencek kicsempészték a „szabad világba”.

A jelenlegi *Füveskert-antológia* ízelítőt ad az eredeti gazdag műfordítás-anyagból. A mintegy 80 vers többségét Szathmáry György, Tollas Tibor, Tóth Bálint fordította, de *Alföldi* László, *Béri Géza*, *Gérecz Attila* is jelen van itt átültetéseivel. Szent Ferenc Naphimnuszától a zsoltárokon át, a római költészet virágkorától (Horatius, Ovidius, Catullus, Martialis, stb.), az angol klasszikusokon át (Keats, Wordsworth, Shelley, Wilde, stb.), a francia modernekig (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé) s a nagy német szintetizálókig (Goethe, Schiller, Heine, Nietzsche, Rilke, stb.) képet kapunk szinte az egész világlíra folyamatáról. A leghíresebb költeményeket, amelyek nemcsak a műfordítói képességeket, de a költői ihletettséget is próbára teszik, többen is lefordítják (egymással, sőt a Nyugat nagyaival „versenyre kelve”!). Pl. Verlaine: *Őszi chanson*-ját és Goethe: *A vándor esti dalá*-t Gérecz Attila, Szathmáry György, Tóth Bálint, Tollas Tibor; Apollinaire: *Búcsú*-ját Szathmáry, Tollas; Rilke: *A régi ház*-át Gérecz, Szathmáry egyaránt tökéletes csiszoltsággal ülteti át, „modern” csengést adva az ódon kifejezéseknek, s érzékeltetve azt a leheletfinom tisztaságot, ami ezen alkotásokat a világgöltészet csúcsára emeli.

A „füveskertiek” költői tehetségét mégsem a műfordítások reprezentálják elsősorban, hanem önálló alkotásaik. A most megjelent *Füveskert első része* híven követi az egykori antológia szerkezetét, ciklusrendjét, ha nem is tartalmazza az összes verset, amely 1954 tavaszán született és kéziratos kötetben terjedt a váci rabok körében. Az itt szereplő nyolc költő (sorrendben: *Kárpáti Kamil*, *Szathmáry György*, *Tóth Bálint*, *Tollas Tibor*, *Béri Géza*, *Hámory Jenő*, *Gérecz Attila*, *Ghéczy István*) alkotta a „törzset”. Mindannyian huszonéves ifjak (egyedül Tollas Tibor túl a harmincon). Egymást biztatták-erősítették, tartották egymásban a lelket; egyikük-másikuk cellatársként is közelkerült egymáshoz (pl. Béri Géza és Gérecz Attila). A szerkesztők kis szócikkekben (amelyeket az Új Magyar Irodalmi Lexikonból vettek át, s amelyek bizony elég szűkszavúak, hiányosak) jelzik további sorsukat, mintegy mementóként: lám, így becsüli meg ez a kis ország nem-mindennapos kincseit, értékeit. Gérecz Attila hősi halált halt 1956-ban, nevét egy márványtábla őrzi csupán a Klauzál téren. Béri Géza a szóhoz-jutás reménye nélkül egy ideig még dolgozott ugyan az íróasztalfiókjának, végül azonban, nem bírván a fullasztó mellőzöttséget, 1979-ben öngyilkos lett. Szathmáry György a szabadulása után bárzongoristaként kereste kenyerét, a költészetnek hátat fordított (1990-ben halt meg, anélkül, hogy az irodalmi élet egyáltalán tudomást vett volna róla). A „túlélők” – Kárpáti Kamil, Tóth Bálint, Tollas Tibor – úgy-ahogy kivívták az ismertséget, de valódi elismerésben – „kárpótlásban” – ők sem részesültek, még az 1989/90-es fordulat után sem. Pedig mind erkölcsi, mind esztétikai értelemben rangos helyen állnak a kortárs költészetben. Hámory Jenő, Ghéczy István véglegesen búcsút vettek az irodalomtól, köznapi józansággal cserélvén fel ifjúkori ábrándvilágukat, jóllehet – a *Füveskert*-ben megjelent verseik alapján ítélve – mindkettejükben igazi tehetség szunnyadt. A „Golgotamotívum” szövi át az ő benső világukat is: a Történelem keresztjére feszülve, gyötrődve viselték a rájuk mért szenvedéseket, de az „üdvösséghez”, a feltámadáshoz – költői síkon – nem juthattak el (Hámory: *Mozdonyok*; Ghéczy: *Este*).

* * *

1956 tavaszán nagy „fogolymozgatás” kezdődött Vácott (is, mint szerte az ország politikai börtöneiben): kihallgatások, szigorítások, büntetés-átütemezések, stb. Az eredeti „füveskertieket” szétszórták; kiket máshová vittek, ki amnesztiával szabadult. Csak Szathmáry György maradt ott a régiek közül. Pünkösdi ünnepére mégis elkészült az eddigre már több mint ötszáz oldalnyira duzzadt költői antológia (*Pünkösdi Füveskert*), amely színvonalában jóval egyenletlenebb az *Ős-Füveskertenél*. A szerzők jó része anonim maradt. Kárpáti Kamil szavaival élve: „Mintha középkori szerzetesek vagy XX. századi névtelenségbe húzódó köztéri szobrászok lennének” (*A Füveskert „ködlovagjai”*). Az ismeretlenségből mégis kiemelkedik három „ködlovag”, akikben Kárpáti Kamil a tudatos költőt ismeri fel. Ezért e három nevenincs alkotót beemeli a Füveskert mostani kiadásába, ízelítőt adván egyúttal a *Pünkösdi Füveskert* jellegéről is, amelynek rekonstrukciójára – közelebbi adalékok híján – a szerkesztők egyelőre nem vállalkozhattak. Ugyanakkor nem is hallgathattak róla, a tisztesség okán.

A három „ködlovag” egyike – a *Köntösök, Mesék költője* – mesteri kompozíciós készségével, kristály-csiszoltságú formakultúrájával az átlag fölé emelkedik (*Szonett egy mérhetetlenről, Kőből könnyek, Halottas köszöntő*, stb.). Melodramatikus alkat, aki hajlik a sanzonszerű megoldások felé. Ha valóban Szathmáry György rejtezik a háttérben – amint azt Kárpáti Kamil sejti-sejteti –, akkor itt már készen áll „sorsképlete”: érthetővé válik, miért lett bárzongorista. Lassan csak a Múltjában élt, tekintete hátrafelé fordult, önsajnálattal, a hangulatokban-érzelmeiben alámerülve.

A *Szókratész áldomása költője* is keserű-borongós hangon siratja sorsát: a méregpoharat ki kell(ett) innia. Hangja mégis drámaibb, feszesebb, magával szemben is keményebb: „Bárony suhog kinn... – hó hull. / Szikrázva kering, száll a sok / Hókristály túl a rácson. / Ó, emlékek, ne fájjatok, / Már nem lesz több Karácsony” (*Hó*). Az élet elszállt; tudja: nincs kihez „kárpótlásért” fordulnia. Ki-ki úgy éli a *maga* életét, ahogy tudja. Amit elveszített: legszebb ifjúságát soha senki nem adhatja vissza neki (*Kárvallás után, Az ember*).

A *szent kettősség költője* töredékességében is remeket alkotott: hét apró mozaik maradt fenn abból a ciklusból, amelyben a magányra kárhoztatott, de a Másikkal – önnön női felével – kiegészülni vágyó férfi metafizikai sóvárgását örökíti meg. A „félszárnyú” ember nem tud repülni, de képzeletében, testi burkát levetve, Kedveséhez száll, s mintegy „szellemszikrában” egyesül vele: „Nem botlunk bicegve, sután suhanunk ketten – bűvös álom – / itt vagy, megtalált a pillanat /.../ kettőnkben érzem ős-magam. / S kicsordulok, akár a hegy, / ha völgynek hús forrást csobog, / amíg bennünk a boldog egy / Isten két arca már együtt ragyog”.

A *Füveskert* hazai – első *hitelesen* rekonstruált – kiadása azt is célul tűzi, hogy röviden bemutassa annak a hat költőnek a pályáivét, akiket alkotói teljesítményük, egyéni hangjuk, személyes ihletettséjük már ekkor magasan az antológiák szokványos színvonala fölé emelt. Akiket valóban költőként, s nem „rímfaragóként” kell számon tartanunk. Kirekesztettségük (s részint önkéntes kirekesztődésük) a hazai szellemi életből fájó hiányt takar. Az irodalomtörténet mindmáig nem nézett szembe ezzel a helyzettel. A negyven éven át tartó (kultúr)politikai diktatúra idején a társadalmi „konszenzust” keresők, elfogadók az értéklistán magasabbra kerültek, mint a lázadók, a szembeszegülők, a kísérletezők. Épp ezért a sok esetben „torzó”-ként fennmaradt életművek rendkívül sok tanulságot kínálnak az elmúlt időszak történelmi és irodalomtörténeti anomáliáit illetően.

Gérecz Attila, a költő – 1956 mártírja

Stádium K. 1991

„Ez a szomorú magyar róna,
Halálszagú, bús magyar róna,
Hány megölt lélek sikoltott
Bús átkot az egekig róla”
(*Ady: A lelkek temetője*)

A XX. század Petőfije? Az lehetne, ha a kor lehetőséget kínált volna a szárnyaláshoz, a népével való együtt-lélegzéshez, a nagy nemzeti célokért való küzdéshez, mint elődjének a XIX. század. De neki csak mártír-szerep jutott. Magányosan, börtönbe zárva, ifjúsága legszebb éveiben ő csak álmodozhatott a Szabadságról, s percig sem érezhette, hogy a Sors teret nyitott volna számára. A politika ravasz pokolkeresztjére feszítve nem remélhetett „megváltást” sem magának, sem nemzetének; nevét nemhogy kegyelettel őrizte volna (örizné) az utókor, még emlékezetét is kitörölte tudatából. Legszűkebb barátain túl senki nem tartotta számon se hősként, se áldozatként. Versei fennmaradása is csupán néhány volt rabtársa jó memóriájának, az erős lelkű édesanyjának és „Kicsi”-nek, lelki társának köszönhető, akik a börtönből kijuttatott WC-papírfecniket hűséggel őrizték.

A XX. század költészetének nem véletlenül lett alapszimbóluma a keresztre feszített Szellem és Szeretet: a töviskoronás Jézus. Az alig 25 éves **Gérecz Attila** is elfogadja a kikerülhetetlent:

„Ím, vedd Uram a sorsom; úgy lankad Elébed,
mint Krisztus-fő, amely már tövisekkel érett!”
(*Az Isten balján*)

És ő is „feltámadt”, ha nem is „harmadnapon”, de bő három évtized múltán. Halála 35. évfordulóján emléktáblával jelölték meg első sírhelyét a Klauzál-tér sarkán, s a köztársasági elnök, Göncz Árpád, „nagyapa-szívében” felbuzgó fájdalommal köszöntötte: „*Hányunk épségében mennyi csonkaság!... S mekkora épség az ő töredékességében!...*”

Az ő köszöntője került a Stádium Kiadó gondozásában megjelent kötet élére, amely gránitszürke síremlékként őrzi a költő egész szellemi hagyatékát (40-45 versét, néhány műfordítását, s egy prózai naplójegyzetét, amit a váci börtönből szabaduló rabtársa, Lőrinczi György útján anyjához kijuttatott.) Gustave Dore: Dante Isteni Színjátékához készített metszetei nem csupán díszítik, hanem illusztrálják a versgyűjteményt: szuggerálják, közvetítik a Pokol bugyrain gyötrődve áthaladó lélek prométheuszi kínjait.

Mint minden igazi tragikus hősben, *Gérecz Attilában* is a görög „hybrisz” munkált. Alig 19 évesen a magyar Öttusa Válogatott tagja volt; ám „vakmerőségével” magára vonta a kor hamis isteneinek haragját: „kémkedés és hazaárulás” vádjával tartóztatták le társaival együtt, alig 20 évesen, 1950-ben. Hármat közülük kivégeztek, ő – talán fiatalságára való tekintettel – „csak” 15 évet kapott. Később versben is megörökíti az ítélethozatal félelmetes pillanatát, amint a komor teremben „megreped a csönd, a nyíló szemeken átszáll a halál”. A négy ifjú rezzenetlenül állja a bírák könyörület nélküli tekintetét: „Hűen, mint négy ezüstszobor. / S a négy vágás finom sebére / kivérzik négy gúnyos mosoly” (*Ítélet*).

Aztán a rabság reménytelenül sivár évei... Vácott, a modern Hádészben, élőhalottak között. „E fulladozó tájék / mintha sápadt lelkemnek mélyén járnék...” Ha munkára viszik őket (a „darócba bujtatott, sok ványadt kubikos”-t), sóvár tekintete a „ballagó Dunán” kalandozik, de lépést sem tehet a víz felé, mert „a szürkébe öltözött őrség” azonnal felfigyel (*Szenelés*). A

Sors, úgy látszik, mégis akart vele valamit, s ezt ő is érezte... Az „olvadás” idején, 1954 tavaszán, a magánzárkák csenevész lakói kiléphettek a Fényre; s ő cellatársával, Béri Gézával együtt a „füveskertiek” körében otthonra talált. „Vác most a fiatal magyar líra egyik legjelentősebb központja – írja jegyzeteiben Attila. – Társaim jelenleg a világirodalom legnagyobb költőit fordítják”. Egyik meghitt „műhely-beszélgetés” alkalmával Attila – csibészes-pimasz mosollyal arcán – tökéletesre csiszolt verssel állt barátai elé. A „hybrisz” készítette most is nyilván arra, hogy „bocskorosan”, darócban hegynek induljon „márványt törni”, „hegymászóbot” s „tömött zsák” nélkül, megmutatni ország-világnak belső erejét:

*„a hegytetőn majd minden mezt lehántva
én is kacagva szélnek öltözök;
karjukra fűznek mind a fény-nyalábok,
s eltáncolunk a fejetek fölött.”*

(Így bocskorosan)

A „parnasszusi” gyülekezet egyenrangúként fogadta őt. „Attila istenáldotta tehetség volt, öbenne régóta szunnyadt mindaz, amit poézisnak nevezünk” – emlékezik Kárpáti Kamil, aki egy év múlva Márianosztra szigorított börtönében Attilával újra összekerült, s aki később a legtöbbet tette azért, hogy a költői hagyaték végre méltó helyére kerüljön. – Mindenki el volt ragadtatva attól az üdeségtől, tisztaságtól, ami első verséből áradt, és nem utolsósorban formai biztonságától. A „nyugatos” verseszmény hatása érződik fordításain is: Goethe *Wanderers Nachtlied*-jének lehelet-finom átköltése még a Tóth Árpád-i műfordítói mércével mérve is megállja helyét („Minden orom felett / csend ül. / Fákon lehelet / Ha rezdül; / Alig zavar. / Madár is hallgat. / Semmi nesz. / Várj csak! Elpihensz / Te is hamar!”) Saját fájdalmas-szomorú hangulatait tolmácsolja néhány remekbe sikerült Heine- és Rilke-verssel (Heine: *Hazatérés, Clarisse, Seraphine*; Rilke: *S aztán? A régi ház*). Verlaine *Őszi chanson*jának elomló, tragikus-lágy hangulatisága pedig *Varázsdob* c. versének vissza-visszatérő strófáiban idéződik fel, amit maga is „legnagyobb formai bravúr”-jának tart („Borzongva zsong a szél, / oly lomha lombja kél / a tájnak. / Gomolygó fény kering, / mint oszló éveink, / ha fájnak”).

Bármennyire is feloldódott azonban Attila a „füveskertiek” társaságában, a „hybrisz” nem engedte nyugodni. Szökését tervezte; s valóban: 1954. július 18-án zárkája kettéfűrészelt vasrács-ablakán át a zajló Dunába veti magát. „Csönd. Majd hosszú vonatfütty reszket /.../ Fénysor kúszik valahová... Most!” – örökíti meg a feszült pillanatokat elfogatása után, Márianosztrán, a szigorítottban újabb ítéletre várva, egy nagyszabású „hősköltemény”-ben (*Töredék*). Ez a monumentális vers-épület, remekbe csiszolt stanzáival, fojtott drámaiságával és plasztikus nyelvezetével messze túlemelkedik az „életdokumentum”-nak minősíthető lírán. Az *eseménysort* izgatottan követjük nyomon, amint hősünk a feltámadó viharban, szirénabúgás, reflektorvillogás, a riasztott őrség hajszája közepette vergődik a vízben; lába görcsbe rándult, s „mint roncs gálya / maradt el egy-egy eltakart / sziget sötét lombkoronája, / de nem látszott sehol a part”. Végül a szentendrei szigeten mégis földet ért. Ugyanakkor világosan kirajzolódnak a menekülő lelkében zajló *érzelmi-indulati folyamatok* is. Egy-egy apró életképszerű jelenetben felsugárzik az a plasztikus atmoszféra-teremtő erő, amit csak az igazán nagy költőknél tapasztalhatunk (találkozás a rendőrrel, az „egymásra fogott magyarok” békés szóváltása – a rendőr végül emberségesen útbaigazítja; majd az álmos, kedves-szavú idős asszony, aki tanácsokkal látja el; s aztán a kis „viselős” fiatalasszony, kinek a kezdeti gyanakvás után „lekékül szeméből az első mosoly”, s urával elrejtí őt a padlástetőn az üldözők elől, stb.). A szökött fegyenc 20-án reggel már Pesten van, azonban tudja: „Közvetlen ismerősökhöz, rokonokhoz nem mehetek”. Farkasréten bekerítik üldözői; de ő kitör a gyűrűből, s bizonytalanul folytatja útját („mentem, mindinkább megingó hittel a Sorsomban”), mikor „egy kis budai étkező utcai részén” megpillantja Margitot, a

menyasszonyát. S bár sejti: „közénk nőtt már a börtönöm”, mégis reménykedve lép hozzá. Margit az első pillanatban megörül (mily finoman árnyalt képekkel érzékelteti ezt is költőnk: „Szemén megtört a szomorúság, / s hozzámsimult egy percre, mint / virágkehely, ha odahúzzák / s szelíden újra visszaring”); látszatra még segíteni is próbál: frissen-szerzett barátjára, *Labanc* (nyilván beszélő név!) Dénesre bízva kedvesét, aki aztán másnap este ellenségei kezére játssza. Hősünk most sem adja meg magát szótlanul („ütöttem már nem tudom, hányat, / de végre lebírt a fölény”); a keresztre feszítettség gyötrelmét érzi („Bevert szögeknek koppanása, / szívem, lakatra zárt az Isten. / A hegy megnyílt, hogy oldalára, / az Úr szörnyű sebére intsen”).

A *Töredék* egy tervezett – de el nem készült – önéletrajzi poéma egyik epizódja csupán, mégis sejteti a költői tehetség arányait és jellegzetességeit. „Zúzott szívvel” búcsúzik egykori társától („véres életemmel kaput nyitok”); megbocsát annak, aki kegyetlenül elárulta szerelmüket: „Szeme hajnali tó, ha ívó / halak szikrázva felkavarják. / Keze gyöngéd, arcomat simító / virágos almaág, de karját / rőt fény ölelte, mint a kígyó, / kettéharapva melle halmát...” (*Búcsú Margittól*). A *Gyűjtőbeli töredékek*-ben még egyszer visszatér hozzá képzeletben: szerelmük hajnalát, meg-nem-született kisfiúk álom-arcát, csöppnyi lelkét idézi maga elé (*Letartóztatásom előtt, December 7-én este*); s fáradt-reménytelenül leszögezi: minden hiába, a XX. században „az embernek gyeplő jutott. / Csupán a két szára: a köldök-zsinór és a bitón a hurok”.

A szökési kísérlet kudarca után a pesti *Gyűjtő* Kisfogházában (azaz: a Siralomházban) őrzik hónapokon át szigorított magánzárkában; van tehát ideje és alkalma eltöprengeni az emberi élet határhelyzetein, a kitörés lehetetlenségén. Szembesíti a ragyogó és reményteli Múltat, az ifjúság eltűnt Édenét (mikor még „körülöttünk csak fény és csak tükör volt / szivárvány íven hajolt ránk az ég”) a Jelenel:

„Fagy jött. A tükör megrepedt s lehullt.
Mosolyszilánkok, tört remény maradt.
Bezárult négy fal, jéghideg lehellet,
s a céljavesztett, szürke évek mellett
elidegenült, szennyes áradat.”

(*Az idegenné lett élet*)

A szerelem is – mint a „kinti” világ, a tovatűnt boldogság szimbóluma – már csak hiányával éget, s a társtalanságot teszi feloldhatatlanul végérvényessé: „Szerelmek éjjelét magamban járom. / Csak fönt a hold kísér a fák között. /.../ Az arcodat már álmomban sem látom. / A messzeség homálya elfedett, / de érzek, ha szél borong a fákon, / s az éjtől visszakerem lelkedet” (*Szamóca ért a lejtőn*).

A fiatal szíven esett seb azonban még könnyen beforr. Magánzárkájába a sötét falakon át is behatol olykor egy-egy fénysugár, rácsos ablakából elfogja egy-egy ismeretlen rableány felé villanó mosolyát, amely talán nem is neki, csak a szenvedő társnak szól – s máris „mozgásba lendül” a képzelet: „Mosolyodon úszott a hold, / én felléptem rája. / Fényt mosolyod sugara szórt / egy új, tiszta tájra” (*Kis dal egy mosolyról*). A fiatal szervezet elementáris élni-akarása áttöri a csalódottság és keserűség lelki rétegeit, s szinte akaratlanul is „meghempergős jókedve” támad (*Van így néha*). Naplójegyzetei tanúsága szerint egy szép fekete házimunkáslánnyal valamiféle szerelem is felloboghatott („Titokban leveleztünk. Ekkor már ismert és szeretett az egész Kisfogház. Ha sétáltattak, női fejek jelentek meg a rács mögött, integettek, csókokat dobtak”). A bezártságban felizzó szenvedélyről maga sem tudja eldönteni: „menny hozta-e vagy pokoli láng?” – „szememre szirmokkal hulló kárhozat virágae”, avagy „kelyhének szelíd illata imánk?” (*Mindegy*) Becéző gyöngédséggel, áttetszően

finom képekkel, áhítatos-tiszta erotikával idézi maga elé a Kedves „fénymosott szemét”, amint „a barna fák tövében” – képzeletben – átkarolja, s mint „kigyúlt, pogány oltáron” felizzó barbár tűz, megperzseli testét: „Ruhád majd lassan nászra oldozod, / s öledre kúsznak bíbor csóknymok” (*Alkony*).

A szeretet (szerelem) Ariadné-fonalába kapaszkodva keresi itt a kiutat sorsa labirintusából egy lefokozott életre kárhoztatott fiatalember. Emlék-mozaikokból és álmokból-reményekből szőtt élethitét női fogolytársaira („akik nehezebb körülmények között vannak, mint a férfiak, de ragyogóan viselkednek”) is próbálja átsugározni: „Nyirok ha fojt is, új lombot nevel /.../ s leányszemekek tiszta ragyogásán / kúszik az Isten meztelen szívéig!” (*Óda bajtársnőimhez*). A szerelem tehát szeretetté, a szeretet testvéri szövetséggé nemesedik és szublimálódik a magányban. Költőnk számára a legfontosabb megtartó erő épp ezért az Anya és a „fogadott testvér”, Kicsi. („Két nő miatt maradtam meg: Anyám és Szerelmem miatt”). Egymásra bízva őket: „ha egymásra vigyáztok, akkor rám vigyáztok”; „ne gyűjtsetek semmit, ne vigyázzatok semmire, csak az egészségetekre és a jókedvetekre.” Érzi, sejti, hogy ő – konok, hajlíthatatlan egyéniségével – nem számíthat kegyelemre („Amnesztiában velem kapcsolatban ne reménykedjete, én csak teljes győzelem esetén szabadulhatok ki innen”). Egyetlen „vigasza” a bizonyosság: „Amíg Te élsz, Anyám, addig én is élek!” (*Isten balján*) Anyja az ő legigazabb énjét, legbenső lényegét örzi: „Szemedben dajkált arcom tiszta már, / mosolyt cserélt a széthullt fényeken” (*Széthullt fényeken*).

Ezek a költemények mutatják leginkább, milyen tökéletes formaérzékenység, a versmérték, a ritmus abszolút biztonságos kezelése, a rímekkel való bravúros játék s a kompozíció tudatossága, a kötöttség és kötetlenség funkcionális variabilitása jellemzi költőnket; szinte hitetetlen, hogy alig pár hónapja írta első versét! Az „istenáldotta tehetség” nyilván ősidők óta szunnyadt benne; a börtön magánya, a füveskerti „ujjgyakorlatok” csupán hozzájárultak, hogy ösztönös sejteit mesterségbeli tudássá érlelhesse.

A magány egyébként más vonatkozásban is érlelte: elmélyítette szellemi rálátását az élet hétköznapijaira, s filozófikusabbá tette gondolkodásmódját. Egyik legutolsó verse, egy ismeretlen Évához, azaz a szimbolikus Nőhöz írt *Levél*, komplex egyszerűségével, az absztrakció és szemléletiség mesteri szintézisével fogja egybe mindazt, amit Életről-Halálról tudni lehet (kell). A versben nyoma sincs szerepjátszásnak, netán érzelmi túlpörgetésnek – a lehető legtermészetesebben vall arról, hogy a mindennapos halál árnyékában (amely „itt körbe-körbe jár, naponta, mint a séta”), a temető szomszédságában felfokozódik az életvágy, „mélyebb, lázadóbb a derű”. „Örömnak, csóknak, Éva, más az íze itt. / Élmény. Megrázóbb, mint az álom. / Kicsit úrrá leszel a halálon”. A rácsok mögött talán még elementárisabb öröm megérezni a Tavasz ízét, mikor „csillagfény pereg szét, / s a dal szép, mintha máris haldokolna”. Az ismeretlen Éva tavaszillattal sugározza be a nyirkos cellát. „Olyan voltál ott: titkos, szép és égő, / mint összeölelt lelkünk gyűrűjén az ékkő /.../ Sorsunk? sorsunk örök üzenet. / Két könnycsepp ráhullt. / Ráhullt a szemed.”.

„A boldogság nem külső tényezők eredménye – írja fentebb már idézett naplójegyzeteiben – hanem belső, lelki tulajdonság, mondhatnám: közérzet. Többször a nagy szenvedéseket követő enyhülés, a legkínzóbb vágy megszűnése, feloldódása.” Tehát nem túlzás azt állítani: a börtönben is lehet átélni boldog pillanatokat!

A versek többsége két alapmotívum pólusán kristályosodik ki: Fény – Mosoly – Szeretet (Szerelem) – Anya, illetve az ellentétén: Halál – Szenvedés – Bezártság – Gyötrelm. A kettő között a Híd: Isten, aki – úgy tűnik – *Gérecz Attila* költészetében maga a Teremtő és Teremtett Természet, az elesetteket és a szenvedőket az Abszolútumhoz emelő Fény és Erő. A márianosztrai börtön magaslati csúcsán közelebb kerülnek még a rabok is a „megváltás”

reményéhez, hiszen a hegyi templom és a Végtelenségbe nyúló sziklák látványa a Teljesség fenséges és felemelő érzésével tölti el őket:

*Oly szép itt a vidék, és benne hasonlóbb
ember az Istenhez. Homloka tiszta, szelíd.
Jézust látom, a hús Gecsemáné kertben elomlót.
Csönd van. Olajfák. S fönt, már valahol közelít
Isten – a hajnal rőt poharát ajkához emelni.*

(Nosztrai leoninusok)

A Nosztrán töltött év (1955 tavaszától '56 nyaráig raboskodott itt, szigorított börtönben) az elmélyülés tekintetében rendkívül sokat hoz. Az eddig is fontos szeretet-elv most a személyiség hyperbolizációja révén egyetemes, világot átfogó érzéssé szublimálódik. Aki individualitását, elemi emberi érdekeit meghaladva („felfüggesztve”) képes a szeretet jegyében élni, s még ilyen körülmények között sem engedi magán elhatalmasodni a gyűlöletet, az a bezártságban és csonkítottságban is Teljes Életet él. K. S. rabtársának ajánlott filozofikus nagy-versében, a *Sorsod művészetében* fogalmazza meg ezt: „Vagyok: a Teljes, csillagokra válva. / Vagyok: az Isten Sorsa; hogy világra / ő hoz, s én mégis világa vagyok. / Vagyok: a szomjú szarvas a pataknál; / bizonyág, hogy Többért vagy önmagadnál”; hiszen „az ember útja fönn a Csillagok”. Az ilyen ember méltósággal viseli – sőt alakítja! – sorsát, a Világmindenséghez is hozzáadva valamit önmagából; ezért büszkén hiheti: „Vagyok, mert hiányzom valahonnan /.../ nélkülem nincs beteljesülés.” Mózes, Buddha, sőt „Jézus, a költő” a Teljesség inkarnációi; s ő, a gyöngye és méltatlan utód, maga is végigjárja a szenvedés útját („az olajfák hegyén én jártam ott”). Tudja: így válik részévé az egyetemes Szeretetnek („Magam kell ismét százszor összetörnöm, amíg az Úr felé hidat verek”); hiszen bármi történt, történik is a véres valóságban, „a Végtelen mégis ami véges / szívünkben nő; hogy lombja zeng! – én édes dalát hozom, s e dallam fönnmarad!” Az „édes dal” a Fényt zárja magába, így „üdvöt” hoz a világnak.

Lassan-lassan mintha beletörődne sorsába. „A nagy, gótíves templomablak, napsugarakkal ötvözött” (amelyre cellájából rálát) az állandóság érzetét kelti benne; a „hús pompa és szilárdság” árnyékában tovalebbennek az Élet apró emlékei (*Emlék*). Eszébe jut egy gyermekkori karácsony, mikor paplanáról kacagva-boldogan tépdeste a virágokat (*A lelkem csöppnyi volt*). Anyja mosolyát „próbálgatja”, az ő lelkére szeretné szórni dalait: „könnyeket, mik már nem fagynak át a formán”. „Másom sincs, Uram. Beérem / azzal, hogy arcodat viszem”. (*Kenyéren és vízen*) Tragikusnak érzi általában is az emberi sorsot, de különösen a költőkét: „Szívük helyén rőt kereszt függ, / s alul a föld áll a vérnek, / a Hold szarván hasad a testük / – és boldogok, kik halni éltek!” (*Költők, emberek*) Áhítatosan és fájdalmasan visszavisszatér képzelete a „betlehemi csillag”-hoz, amely egy vemhes jászol fölött ragyogott (*A csillag*); s *Halottak napján* gyertyát szentel a Názáretiinek, ki a „földön járt... és nem volt magányosabb nála”.

Boldog Özséb szerzetesi álarcába öltözve, mint középkori énekmondó panaszolja: „Egybe-omlott könny és a vér, / nyílt seb lett az ország, / nyugatra pernyét hord a szél, / tanyák, falvak sorsát”. Ebből a szörnyű helyzetből már csak az ima emelheti ki a népet: „Add Urunk, hogy rab és szegény / mind testvérré leljünk! / Áldd meg hazánk, hogy a remény / átölelje lelkünk” (*Boldog Özséb himnusz*). A csöndes karácsonyi áhítatban szinte keserőséggel s vádlón fordul a Názáretihez, aki nem hajol le a szenvedőkhöz, nem segít a „nedves zárkák alján” kuporgó „összeroskadt árnyak”-on, a mártírhálálra zokogva készülőkön, s nem hallja meg a hozzá forduló jajszavát: „Megtiport országon dühöng szilaj átok”. Aztán mégis, mintha a feltörő panaszáradat megfordulna: „Túl a szitok zaján felcsendül az ének. / Zúg, dagad, hömpölyög,

felujjong a lélek” – s közös ima tör fel ezernyi „rab torokból”, messze hangzóan: „Hallod, Názareti? Hozzád száll az ének” (*Karácsonyi ének a börtönben*).

Ennyi szenvedés és megalázás ellen csak az imával, a költészettel lehet védekezni. „A vers körülvesz, mint ezüstös vért”, s talán megóv bennünket a Jövőnek. „Művészetünk, az egyetemi város / – amit fölépítünk –, a gyáraink, / s vén földünk vert, ráncos arca, hová / rozsszíjak hegén gyümölcsös árnya int / lesz örök arcunk s pár sosemhalott dal. / Más mi lehet itt még a magyarokkal? (*Örök arcunk*)

Nagyra hivatott életmű maradt itt torzóban, bár torzó-mivoltában is érződnek a lehetséges Teljesség arányai. *Gérecz Attila* is a „csodaszarvas” nyomába szegődött, mint szinte minden magyar költő; de nem jutott el az „új hazába”! Mintha előre érezte volna sorsát:

„Századok óta csal egyre. Ki tudja
mely égre hív csodaszarvasom át?
Hajh, de leánykarok ág-boga hajlik
elém, s takarja el ősi nyomát!”

(*Csodaszarvas*)

1956. október 30-án kiszabadult ő is a börtönből; de csak pár napot töltött otthon Anyja s Kicsi mellett: november 4-től részt vett az utcai harcokban. *Drechsler Mária* emlékezése szerint november 5-én este hazatért még, de éjszaka már visszament harcolni. November 7-én telefonon beszéltek utoljára. Mária kérlete: „Attila, gyere haza, édesanyád nagyon aggódik, én is”. De ő hallani sem akart erről; úgy érezte, cserbenhagyná a hazáját, ha letenné a fegyvert...

Most is a hybrisz vezérelte? Kereste a hősi halált? Tudta, nyilván, ha élve elfogják: életfogytiglan vagy bitó várja. Két szovjet tankot a harc során kilőtt a Rákóczi úton és a Blaha téren, aztán november 7-én az úttesten átszaladtában egy szovjet tankból leadott sorozat szíven találta. Másnap Mária temette el – kezével ásva a sírt – a Klauzál tér sarkán két ismeretlen segítségével. 1957 tavaszán innen átvitték a Kerepesi temető 21-es parcellájába, az 56-os elesettek közé; majd 1977 májusában, anyja halála után, vele közös sírban hantolták el a Megyeri úti temetőben. Majd 2001-ben ismét megbolygatták sírját, s porait – édesanyjával egyetemben – újra áthelyezték a Kerepesi temetőbe, a forradalom mártírjai közé.

* * *

A kötetnyi verset a *Fejhajtás* című rész, valamint az egykori fogolytársak, a szabadságharcban bajtársai (*Csaszkóczy Emil*, *Zsótér András*) visszaemlékezése egészíti ki, s egy rádióbeszélgetés szövege, amelyből életének apróbb részleteit is megismerhetjük (*Élete és halála* c. rész).

Döbrentei Kornél A medveölő halála c. verssel ünnepli 1991. júniusában a „barbár neszezésű” orosz tankok végleges távozását hazánkából. Attila, az „önerős medveölő” álma, végre teljesült – 35 év után! Csillag Tibor a *Vérző szarvas* c. fájdalomasan-szép költeményével elsíratja az ifjút, ki helyette is – s még sokunk helyett! – fegyvert ragadott, s életét bátran odadozta mindannyiunkért. Az egykori rabtársak (*Béri Géza*, *Kárpáti Kamil*, *Tollas Tibor*, *Tóth Bálint*) a „túlélők” restelkedő hódolatával köszöntik: „Te éltél túl minket, / lézengő élőholtakat. / Így maradtál meg fiatalon, / darócruhások névtelen / serege élén, boldog költő, / kit fölvelt a történelem” (Tollas Tibor: *Beszélő*). Nem siratják, hisz nincs miért: korai halálával nyert igazabb (mert egyértelmű, megalkuvások nélküli) életet: „... úgy szállsz és nössz az időkben / egyre élesedő körvonalakkal a fényben, hogy nem változhatsz, / lobogásod egyre nagyobb lesz s mind tisztább” (Tóth Bálint: *Sírató*). Tovaillanó lényre Költészetté változott:

„Üveghegy élein
siklott ő, fürge hal.
Szétszaggatta az üveg-él?
Most mind a száz énje dal.”

(Kárpáti Kamil:
Sírbeszéd Gérecz Attila fölött)

1992. nov. 4-én a Stádium Alapítvány Gérecz Attila-díjat létesített bátor szellemű, tehetséges fiatal költők számára. A díjat minden év okt. 23-án ünnepélyes keretek között osztja ki egy neves kritikusokból és költőkből álló bizottság. Így őrzik és örökítik át az utókorra a túlélő egykori rabok halott bajtársuk emlékét.

A Stádium Kiadó 2001-ben díszkiadásban ismét megjelentette Gérecz Attila verseit; neves írók, irodalomtörténészek tanulmányaival-értelmezéseivel kiegészítve; *Sorsod művészete* (Gérecz Attila versei és utóélete). A kötet záró-részebe itt is bekerül a költő-társak „fejhajtása” (azaz a Gérecz Attilát megidézők legjobb versei; ezzel mintegy a költő „utóélete” is kirajzolódik előttünk.

A Kráter Kiadó ugyancsak 2001-ben adott ki egy viszonylat teljes Gérecz Attila-kötetet (*Így bocskorosan*). Bár nem tökéletes „szövegűsséggel” kezelték a hagyatékot, mégis, ez a könyv is hozzájárul(t) ahhoz, hogy a mártírhaltalt halt ifjú költőt az utókor minél szélesebb körben megismerhesse.

Talán a forradalom 50. évfordulóján (2006-ban) az ő emléke is felragyog történelmi emlékezetünkben...

A létbörtön rácsai között... Béri Géza válogatott versei és novellái

Stádium K. Bp. 1992.

„Csendes vagyok és már nyugodt egészen”

Béri Géza lázadó alkattal született („alkatilag visszaeső bűnöző vagyok” – írja *Gyónás* c. versében); s szinte haláláig „börtönben” élt. Bár valódi fegyházban mindössze három évet ült (1953-56, Vác), a cellafalakat maga körül sohasem tudta áttörni. „Börtön immár a világ”, s benne ő örök „életfogytiglanos” (*Vörösmarty* c. verse). Halálát is mintha egy láthatatlan bíróság mérte volna rá: 1979 karácsonyán öngyilkos lett.

1953-ban, alig húszévesen vitték be a *Gyorskocsi* utcába. Helyzete komolyságát fel se fogta, amint azt egy cetlire odavetett versikéje mutatja (*Meglett, amitől félt Anyu / Gézukából lett vértanyu*). A Sors talán „kegyes” volt hozzá, hiszen a váci politikai börtönben olyan társaságba került, amely szellemi-költői érlelődését segítette. A nála négy évvel idősebb Gérecz Attilával közös zárkába tették, majd 1954-ben mindkettejüket költővé avatták. Az 1956-ban hősi halált halt Gérecz Attila emlékét két verse is megörökíti (*Torzó, Pásztorsíp*). S az ő számára sem marad végül más választás, mint a kényszerűen vállalt heroikus élet és a lázadását kifejező halál. Holott tisztában volt vele: „a lázadás nem hősi: keserű / a szívem száll le a pokolra” (*Erőszak nem szülhet fegyelmet*).

Később, az élet-börtönben szinte nosztalgikusan idézi meg rabsága éveit: „legalább séta volt, sütött néha a nap /.../ vigyáztak, hogy meg ne szökjem, s enni hoztak. /.../ Tudtam, rab vagyok, ki nem szabadulhat” (*Életfogytiglan*). Odakünt nagyon hamar fel kellett ismernie: számára sohasem lesz a „fogoly-lét”-ből szabadulás, mert képtelen különbékét kötni a

világgal. Érzékeny bőrén a külvilág minden tüskéje áthatolt, s ő „tövissel befelé” vette magára „százhegyű kabátját”, mint valami anti-sün (*Önarckép*). „Átutazóban” éledgett, mindig reménykedve, hogy valami majd kiemeli reménytelen helyzetéből; ugyanakkor sejtve, hogy ez a „valami” sosem jön el. Csak mint tovatűnt emléket őrizte ‘56-ot is, holott – a fegyházból kiszabadulván – ő is részt vett az utolsó pillanatig az orosz megszállók elleni utcai harcokban; de így annál inkább megalázta a vereség. „Hiszen csak pillanat volt / történelmi pillanat volt – / mit életünk értelmének hittünk néhány napig” (*Létforma, Vers helyett*). Egyik novellájában mint nyomasztó élményt idézi fel a Bakáts téri halottak exhumálásának és temetőbe szállításának képét. Egy kis öreg latin tanár fájó szégyennel mormolja maga elé az ismert citátumot: „Dulce et decorum est – pro patria mori”. Érvényes-e még ez a szállóige? ennyi vérontás után nem gúny-e „édes”-nek és „dicsőséges”-nek nevezni a hősi halált? (*Halottak temetése*). Láncon táncoltatott medvének érzi magát, s szégyenkezik amiatt, hogy nem tépi szét láncait: „Medve! üvöls! Ne járd tovább! / hová lett szörnyű erőd? /.../ tombolj, szívjad a vér szagát /.../ meglátod, végül nyugtot ad / egy puskadörrenés” (*Medve*). Máskor úgy érzékeli: fojtó, fullasztó csigaházban kereng, útja spirálisan vezet mind beljebb-beljebb. „Szűkül a kör /.../ nem sok kell már, végére érek / a levegőt sziszegve harpom. /.../ Üvöltök még egy iszonyút / s magamra döntöm szörnyű csigaházam” (*Csigaház*).

Mégis „übermensch”i” göggel viseli nehéz sorsát, soha senki előtt meg nem alázkodván. Ha a lázadás „bűn”, ám legyen – vállalja mindazt, ami „a fennálló isteni-emberi törvény értelmében” ezért jár. „Nem tiltakozom tehát / a súlyos és aránytalan ideig tartó örök-büntetés ellen / tudomásul veszem, mert a dolgok / természetéből egyértelműen következik”. Ha igaz a bibliai átok („kard által pusztul el, / ki karddal támad / és nem tanulja meg, mi az alázat”), akkor ő méltán szenved. Számára a legfontosabb: „kegyelmet? azt sose kérni!” Csupán azért fohászkodik az Úrhoz, hogy „szelíd, szép elmével” halhasson meg, s „legyen kéz, ki kegyesen elhantolja”. Mert szabadlábban is kísérti a rémkép: „állva kell meghalnom egykor / holott azt fekve illenék” (*Gyónás, Ki karddal támad, Infinitívuszok, Zsoltár, Menekülés*).

Szabadulásakor, huszonhárom évesen még nyilván azt remélte: „priusz” nélkül startolhat ő is. „Itt vagyok, élek, visszajöttem. / Minden tagom ép, szememben / újra emberi értelem van”. Mégis érzi: valami jóvátehetetlen történt vele: „Élek. Majdnem úgy, ahogyan mások. / Csupán az ölelés poharában / nem találom a régi szeszt. / Üres, örömtelen”. Balsejtelem gyötri; felrezen, ha szól a csengő, hiába tudja: „csak vendég érkezik” (*Ami megmaradt*). Valami végzetesen megromlott az emberekhez való viszonyában; elvesztette a kétely nélküli kapcsolatépítés képességét. Verseiben adatszerűen csak keveset árul el önmagáról, mégis szinte nyitott könyvként tárulnak fel bennük azok az alapélmények, amelyek sorsát meghatározták. Az *Egyszólamú szerelmes ének* c. ciklusa, s maga a címadó vers bizonyítja: örökre megfészkelte benne a gyanakvás, hogy társa nemcsak az övé, vagy nem mindig volt az övé – talán éppen akkor árulta el őt, amikor legnagyobb szüksége lett volna kitartására („behunyt szemmel is láthatom / combját, testét más ágyakon, / ölet mint kelyhét, poharát / úgy emeli, úrvacsorát”). A szakrális élmény örökre deszakralizálódik szemében; profán kegyetlenséggel, ugyanakkor szinte önkínzó gyönyörűséggel kutatja kedvese „gyanús szavát, volt mosolyát, / harmatból gyűjtök pocsolyát, /.../ eltaszítom – sebzett madár / vergődik, vijjog, visszaszáll / szívem ágára, fészkre / tíz karmát mélyre vési be”. Ennyi gyötrelmet képtelen elviselni („menekülj, ó, hát menekülj / tisztább magányod egyedül”). Mindegy, mi a valóság – ő úgy érzi, a törött váza cserepeit összeilleszteni, az eltékozolt kincset, az ártatlanságot visszaszerezni nem lehet. Mégis, mikor végérvényesen lefejtí magáról az ölelő karokat, egyre erősebb lesz a hiány: „Így élek, pontosan, akár az óra /.../ csendes vagyok és már nyugodt egészen. /.../ De néha felriaszt egy mozdulat, / most te is mozdulsz – vállamat kerested / mert alvó testem konokul keresi még a tested”. S elképzeli, amint elhagyott

kedvese is őt siratja, róla álmodik (*Suta magyarázkodás, Szerelmünk, Szelídnek, mint az angyalok, Magam ura, D. B.*).

Két sebzett magány, és két elhagyott gyerek... Utóbbi külön súllyal is nyomhatta lelkiismeretét. Nem is tudott soha igazán elszakadni családjától – erre utal az *Amatőr*film c. novellája is, amelyben – szimbolikusan – az ő körükben hal meg, egy ünnepnap i látogatáskor. A fenti vers D. B.-je, Dombrádi Béla (alias Béri Géza) szinte restelli érzelmeit. Fiához-lányához mély kötelék fűzi; de a család terhét képtelen magára vállalni. Bizonyára ő szenved legjobban attól, hogy nem találta meg élete „arhimédieszi pont”-ját: „Odahagytam apám-anyám / két feleség- s egy unokám / egy, két, hány gyerek? /.../ visz, visz, visz az út / járom ezt az iszonyút” (*Visz az út*).

Miután elvágta az emberi világhoz fűződő érzelmi, metafizikai kötelékeit, érthető, hogy elidegenülten, sőt elidegenítően tekint azokra a futó kapcsolatokra, amelyek mint „hódító” férfit körülveszik. Szégyenkezik amiatt, hogy az emberben – különösen a nőben – az „állatit” látja megnyilatkozni. Groteszk pillanat-képekben, összevillanó négysorosokban leplezi le alkalmi kedvesei animális lényét (*Gomblyuk, Házi idill, Szerelmes vers, Cipő, Reggel, Őszinteség, Modern stb.*). Inkább él egyedül, minthogy ezek közül bárkivel megossza magányát („egy se ezek közül, akik / a nap éltető melegét / a combjaik között őrzik”). Iszonyattal tölti el a nő kétarcúsága, egyszerre „szent” és „hetéra” volta: „a széttárt combú isten, / szülőanyánk pokoli szobormása / testvérhúgod” – akinek méhén mégis „áldás lesz minden koron”. Megveti azokat, akikben „a szerelem nemzéssé aljasult”. Kísértetiesen visszhangzik fülében „a meg-nem-születők különös éneke”; úgy érzi, az a világ, amely ennyire meggyalázta a természetet – megérett a pusztulásra. A tenger új, pokoli robbanásra vár, „hogy újra kezdődjék az ősnemzés kora”. Csak olyan nőt tud(na) elfogadni, aki – hüen ősi szerepéhez – alárendeli magát neki, s mindenben támogatja őt („Ha vagy, hát légy, de szárny legyél / ha kő leszel, elejtelek /.../ senkit nem tűrök, aki visszatart / ha kellek, tarts magad felett” (*Platoniáda, Bálványszobrok, Ősz, Duna-part, Nászi ének; Futurum perfectum, stb.*).

Gyökértelennek és kiszolgáltatottnak érezte magát. Háta mögött nem volt meleg-puhára bélelt szülői ház, se védő, megtartó kultúra. „Proligyerekként”, apátlan nőtt fel a külvárosban, „csúf, öreg házban”, „nyirkos, hosszú udvaron”, hol több száz ember zsúfolódott „szobakonyhák boltíve alatt” – s mégis szeretetben, megértésben, az élet alulra szorítottjainak ösztönös összetartozás-tudatával. „Hiába próbált szabadulni” származása nehéz örökségétől, tudta, sorsa determinált; „rabbá nemzette apja-anyja”, s „rab lesz gyermeke, rab lesz fattya”. Mégis hitt rendeltetésében: „hogy virágozzék ki szám végre, / hogy ágként tárujak az égre, / gyümölcsözzenek nyelvén anyámnak. / Elvállaltam sorsát a fának” (*Ősök nélkül, Nyúlkaszárnnya, Hiába, Szerelmes ha nem lettem volna, stb.*). Felnőtt életének nagy részét is a külvárosban élte, „három kerület” metszéspontján, az Illatos út, a Határ út, s a Nagykörösi út találkozásánál, „a rossz szagú gyár közelében”. *Albérlet* c. novellája sejteti, mennyire kietlen helyen, lehangolóan „ember-alatti” viszonyok között. Kenyerét a szomszédos Vegyi Művekben kereste, nehéz robottal – szívlapátolással – három műszakban. Egy-két verse utal is a veritékes „igavonó élet” gyötrelmére, s az azt feledtető kábult zuhanásra – az ivásra (*Harmadik műszak, Éjszakás hét, Pohár, Kilenc óra*). Helyzetét mégsem érezte megalázónak, sőt, inkább valamiféle konok büszkeséggel vállalta, mert tudta: ott legalább emberséges emberek között van. A „mélyvilág” egy-egy lakójának arcát megbecsüléssel, sőt szeretettel örökíti meg (*Portré, Imre bácsi, Üzenet-féle, Katonák, stb.*); szemben a „fent” polcán dölyfösködő „hatalmaskodókkal” (*Ellenportré, Vacsoravendég, Honfoglalók, Oly átlátszóak...*). Egy-két novellájából mégis kiderül: hosszútávutónak érzi magát, idegen tájakon zihálva menekül; s fellélegzik, ha csak egyetlen napra is kiléphet rabszolga-létéből, –

akárha zsúfolt strand medencéjében lubickolna, úgy vegyül el az utca forgatagában (*Egy nap fizetett szabadság, A futás*). Ennek ellenére hűséges a talajhoz, amelyből vétetett: „A rög az élet. A rög a cél. Messzebb jutok a rög között” (*Hajamba túrt a szél.*).

Talán ezért érezte önmagát is kettős-arcúnak: a vegetatív létbe alászorított félig-állatnak, ugyanakkor magasba szálló szellemi lénynek. Amint azt a *Dal a kentaur-bivalyról* c. ciklusa mutatja: e kettősséget is ironikusan kezeli. A kentaur – a mitológia lótestű, emberfejű szörnye – itt nehézkes bivalyként jelenik meg; utódai is kentaur-borjak. Remény sincs rá, hogy igazán szellemivé váljon. Szinte morbid mosollyal így határozza meg „faját”: „Magyar állat. Csak itt honos. / Sokat iszik, de nem kér legelőt / Főképp a járdán otthonos / Kéthetenként egyszer vesz levegőt” (*Természetrajz*). De „állatbőrben” sem hajlandó lemondani a szárnyalásról: féléltre kárhozottatottan, korhadt levelek közt meglapulva is madarokról álmodik (*A sünn*). „A madár száll, nem medítál”, s nem kérdezi: „van-e még értelme a repülésnek?” (*Madárdal*). Pillanatfelvételeket készít különböző „állatbőrbe bújtatott” emberekről: a ragadozók (*Vércse, Farkas*) zsákmányra lesnek, „a puhány sikló csúszik-mászik”, a kutya szánalmasan meghunyászkodik („rúgáshoz szokott teste már nem tűr simogatást”); a csimpánzok – hadifoglyok, kik fölött az „übermajom” aratott győzelmet; a számár szomorú igahúzó, „sorsával van tele”; a bálna, a halak a modern élet áldozatai – kivette a parti fővenyre, fuldokolnak; „no de majd valamennyi belátja, hogy itt kell / élni tovább szabadon, s nem a fojtogató tavi létben” (*Eszme, halaknak*).

Költőnk élete megalázottságból, soha nem teljesülő álmokból állt össze, mint azé „a kicsi országé”, amely hazájául adatott. *Ez a kicsi ország* c. ciklusa – és verse – bizonyítja: az „itt élned, hálnod kell!” parancsát ő is komolyan vette. Tudta, hogy a sokezernyi áldozat vére nyomtalanul beivódik a földbe, hogy „a vízi parányok pusztulásáról nem tud az óceán”, mégis bízott abban, hogy „a sok elhullott élet” egykor – „feszületté magasodván” – megváltást hoz. Az Igazsághoz konokul ragaszkodó ember magaslati pozíciójából tekint körül „birtokán”: „Itt nekem még időm és jogom van / fordulni el, keresni újat, régit! / Igen, jogom. S megvédem élve-holtan: / egy szó ölében feljutni az égig” (*A tornác kövén*).

E ciklusban néhány nagyobb lélegzetű kompozíció bizonyítja: *Béri Gézában* erős intellektuális tudatosság és költői rendező képesség működött. Tudta: a „hamis” – mert erőszakkal fenntartott, a személyiség jogfosztottságára épülő – Renddel szemben mindannyian tehetetlenek vagyunk. Egy háromtétéles nagyszabású geometrikus költemény-épületben (*Aritmetika*) egymásra vetíti a háború és 1956 őszének véres eseményeit: hídroncsok, robbanások, német, orosz és magyar katonák holtteste, fáklyaként égő gyerekek, szanaszét gurult tárgyak, „szétloccsant lobogó tócsa”, „seb seb seb a jog csökönyös testén” – s mindez beborítva a „fekete justitia” leplével, s a felszínen a látszatrend szabályozottsága, a véres valóságot elfedő képmutatás („igazad szép / igazad jó / igazad aritmetika”). A „hivatalosság” a költészetnek is e fajta rendező – elfedő – szerepet szánt: „a költészet (is) csak aritmetika” (*Pars poetika*). Ebbe természetesen nem nyugodhatott bele költőnk; így legfőbb törekvése épp e hamis rend leleplezésére irányult. *Rend* c. versében visszaül József Attila: *Levegőt!*-jére („ó, én nem ilyennek képzeltem a rendet!”), s vele együtt lázad az ember kiszolgáltatottsága ellen („nyomtatványok szabályozzák az emberi lét mozgásait”, „számon tartják életének kicsi, még kisebb, és egészen jelentéktelen történeteit” – „hajtják a csordát, vigyázva a tilos útra, veszélyre”). E látszatrenddel szemben, amely a hatalmi manipuláció érvényesülését hivatott biztosítani, ő érthetően a „rendetlenség” pártján áll: „MINDENKI tudja meg – a nagy dolgok rendetlenek, az ember naggyá a Rend ellenére lehet, ha szembeszáll és alakít, ha változni mer – s így néha terem”. Azonban azzal is tisztában van: ez csak a „Nagy Emberek” törvénye lehet; a „kicsiknek” be kell érniök az „apró lázadások” örömeivel, azzal, hogy néha-néha áthágják „józan öltözékű életük” túlszabályozottságát.

Elnézegetvén a „vén Duna” partján csillogó-villogó luxusszállókat, csöndes iróniával állapítja meg: „Negyedszázadnyi verítékben / egy világváros így ragyog. / Fintorognak a nyári égen / a változatlan csillagok”. Szomorkásan azon tűnődik: „hol úszott el a dinnyehéj?” – hová lett mindaz, amit még József Attila a Jövőtől remélt?! (*Duna*). A „Szabadság” álmából új Szent Bertalan-éjszaka lett; most is folyik az ártatlanok vére, mint hajdanán, mikor „a pápák e világi hatalma ellen” protestálók tömegeit lemészárolta az Inkvizíció (*Protestánsok*). Lehet-e hinni ezek után a lázadás értelmében? „Néhány tízezen meghaltak, mert ellenezték a réztrombiták harsogását” – s mi történt? „a trombiták harsognak azóta is, Jerichó falai állnak” (*Jerichó*).

Ezért ironikus és patetikus egyszerre a *Szabadsághoz* írt ódája: már nem hisz abban, hogy valaha is alászáll ez a gyönyörű égi Lány az emberi világba, mégis bízik benne: hatalma örök az emberi lelkeken, az Idő múlása sem öregíti (hiszen „szerelmes szívünk nemzette” őt). Petőfi a XIX. század derekán ujjongva köszöntötte (*A Szabadsághoz*); Heltai Jenő a XX. század derekán arra figyelmeztetett: mindenkinek egyenlően kell(ene) kegyeiben részesülni (*Szabadság*). S íme, a ‘70-es évek társadalmi toloncházában is akadt, aki remélte: „beteljesülsz, ha kis időre / és láthatunk, te emberarcú / jelet vág lépted az utcaköre, / ha torlaszhordó szélvihar fű”.

Koráról alkotott véleményét leghitelesebben áltörténelmi tablóképei s allegorikus novellái közvetítik. A Kádár-kort a mohácsi vésznél is pusztítóbbnak lát(tat)ja (*Törökveszedelem, Buda, 1566.*). Hazánk egykor gazdag földjeit „idegen, fegyveres nép” dúlja, s a halott táj „csökönyösen hallgat”. A tanyák, apró falvak népe a Városba menekült; „szorongtak, vártak. Feltámadásra holtak. / A város nőtt. Kétmillióan voltak”. Aztán csakhamar Buda is elesett. Mátyás gyönyörű temploma „gótikus mecset”-té változott – „köcsipkés torony, rajta kajla félhold”, délben nem kondult harang, s „napszálltakor a müezzin kiáltott”. Egyetlen „igaz könyv” volt: a korán; s az épp „soros basa” kényúrként kényszerítette megtérésre a gyaurokat. Csoda-e, ha a leigázottak a Hódító vallását átveszik? – „Az indiánok máig keresztények” – de miért? hogyan lettek azzá? Természetesen, az orosz megszállás majd’ félévszázadára vonatkozik mindez.

Drámai erejű novelláiban épp azt mutatja meg, mint demoralizálódik, hull szét erkölcsileg a leigázott nép, amely – ki lévén szolgáltatva a hatalmi önkénynek –, igyekszik megkapni az „eszmék” fedezékében. „Kivárára” rendezkedik be; míg feje fölött a „vezérek” cserélődnek, ő éli hétköznapias életét (*A csata*). Még a hőst is beszennyezi az ilyen kor. A *Sárkányölő* itt nem dicsőséggel tér meg a mesebeli küzdelemből, hanem elvadult gyilkosként, csatakosan, véresen, fél-állattá válván maga is. A megmentettek sem hősként üdvözlik, hiszen már hozzászórtak a Gonosz uralmához – ha nem az egyik, akkor a másik, de valaki mindig „leigázza” őket. A *Foglalkozási ártalmak* c. kis pillanatképsor pedig azt villantja fel előttünk, hogyan azonosul maga az ember a rárótt szereppel, büszkén arra, hogy „beosztásában” tökéletes munkát végez! *A vadászpárduc*, *A jeruzsálemi hóhérsegéd* és *A káder* egyaránt „szakértelemmel” végzi el mások nyakának kitekerését.

Béri Géza számkivetettnek érezte magát hazájában. Kifosztott életű hajótörötként a Hegy Magasán – szellemi Noé-bárájában – tehetetlenségre kárhoztatva töpreng Élet és Halál dolgain (*Hajó a hegyen*). *Béketárgyalások*at próbál folytatni Istennel és az emberekkel. Számvetést készít: „Éltem. Múlt-jelen között voltam. /.../ Vesztett csatát harcoltam hasztalan / s hasztalan harcoltam csata nélkül.” Kapta és továbbadta az Életet; de a *sajátját* nem élhette („Fiam és apám közül kimaradt az életem”). Föld és Ég között reménytelenül lebegve mind világosabbá válik előtte: „értelme csak a halálnak lehet”. A versből úgy tűnik, túl van már egy sikertelen öngyilkossági kísérleten („ájulásnyi alvás a sárga avaron”, „vértócsa”, „csuklónon lüktetés”; „öklendező undor a fájdalom ára”). „Nem sok kedvem van már élni” – sóhajt máskor is (*Jegyzet*). Tudja: a költő mindig „kés élén jár, pár ujjnyi mélység peremén” (*Költő*);

s úgy érzi: hiábavaló volt minden, amit tett („vizet vittem a tengerbe pohárral” – *A vízholdó*). *Az agykoponyák hegyén* látja legördülni „cítátumokkal ékes, szép fejét”, elvegyülve a többi halott között, végre békére s beteljesülésre lelve: „tudom a csendem alakítja / azt aki voltam s holtan lesz egész”. Szinte könyörög az Úrhoz: „reggel hadd ne nyissam ki a szemem.”

Aztán egy reggel valóban csukva maradt a szeme. Így üdvözölte a Karácsonyt, a Szeretet ünnepét. Földi mivoltában eltávozott, de költőként újjászületett: amit ő tudott a világról, azt senki más nem mondta, nem mondhatja el.

Életében alig jelent meg munkája; pedig a Nagyok között lehetett volna a helye. A „futtatott” költők helyett, mindannyiunk helyett kimondta azt, amit „nyilvánosan” tilos volt kimondani: a háttérbe szorítottak, a szellemi lefojtottságban vergődők közérzetét. Pontos és nagy sugarú asszociatív mezőt mozgásba hozó képei, a létállapotokat hitelesen megjelenítő atmoszférateremtő ereje, a kon-trasztos szerkesztésmód biztonsága, s nem utolsósorban az életanyag lírai hitelessége azt bizonyítják: nagy formátumú életműre futotta volna erejéből. Még így, töredékességében is jelentős, amit alkotott. Talán túlságosan is mélyére látott a káoszban vergődő-fuldokló emberi világ reménytelenségének, s nem voltak illúziói „megjavíthatóságát” illetően – ez akadályozta meg a „beilleszkedés”-ben. Ami az elmúlt időszakban nagy bűnnek számított!

„Történelmi alulnézetből” sikerült átvilágítania azt a rettentő hazugság-birodalmat, amire ez a kor épült. Életműve végül is lezárt, kerek egész – sokkal több, mint kordokumentum.

Az élethiányos lét állapotrajza **Csillag Tibor: Veszélyes utazás**

(Stádium K. Bp. 1966.)

„Börtönajtóm, mikor a katonák kinyitották,
Hátbavágtak nagy röhejjel. Nem repülök többé, tudták.”

(*Kárpáti Kamil: CS. T. költő hazatérése*)

„Aki rab volt, mindhalálig szorong az. / Ki rabruhát hordott, frakkján is átüt. / Ha ráförmednek, ma is összerezzen. / Kit egyszer megaláztak, megalázott. /.../ Akit vallattak, ma is vallomást tesz. / Akit vádoltak, bűntudatba dermed. / Kit kitaszítottak, maga húny otthon. / Kit elítéltek, hóhéra magának. / Akit egyszer a föld alá lelöktek, / nem az égig, a járdáig se törhet” (*Bűntudatom*).

Így jellemzi önmaga s sokszázezer egykori fegyenc létérzetét Csillag Tibor költő, aki a fogoly-tudatot nem heverte ki egy életen át. Pedig „mindössze” két és fél évet raboskodott, s nem is a leghírhedtebb fegyenctelepeken, hanem – néhány napos Andrassy-úti kihallgatás után – Kistarcsán. Alig-húszéves volt, mikor Kárpáti Kamillal, legjobb barátjával együtt tiltott határátlépés kísérlete miatt letartóztatták. A kistarcsai évek egy életre megtörték: fél évszázadon át lehajtott fejjel élt, félrehúzódva az emberi világ küzdelmes „hadszínterétől”, mégis makacsul őrizve lobogó ifjúsága értékeit. Az elmúlt évtizedekben nem állt módjában szavát hallatni; neve csupán néhány külvárosi antológiában tűnt fel (*Versmondók könyve*, 1971, Győr; *Külvárosi jeladás*, 1973, Pesterzsébet; *Versmondók könyve*, 1975, Győr-Pesterzsébet; *Együtt*, 1985, Csepel, OMK), s verseiből egy soványka önálló kötet jelent meg, szintén a csepeli Olvasó Munkás Klub gondozásában (*Harangöntő*, 1980).

Pedig származása szerint az állítólagos „uralkodó osztály”-hoz tartozott. *Történelmi örökségem* c. versében mutatja be nagyhírű „felmenőit”: „apám / felnőtt napszámba járt már nyolc-

éves korában, / mindig az élen”, aztán kovácsinasnak állt, majd a „felszabadulás” után – azaz rabságunk kezdetén – sofőrködött; kevés-szavú, pénz nélküli közember maradt egész életében. Édesanyja pedig már tizenegy éves korában árva, „fakó fénykép-arcú kis cselédlány”, aki otthonában is szelíd, magát-megadó cseléd maradt: „Szerény szereped volt a színpadon: cseléd mint a világban. / Csirkéből csak a maradékot etted” (*Jelentéktelen szerepeid*). Az egyszerű kis prolikakás „konyhakő-egében” az ő „világító arca” ragyogott, s töltötte be meleg fénnel szegényes, amúgy kietlen életüket. „Hajnalként tündöklött a konyhád”; s ahogy élt, úgy is ment el: „Meghaltál bocsánatkérő arccal” (*Kimosom a világot, Anyám életrajza*).

Hatvanöt éves korára kapta meg a lehetőséget Csillag Tibor, hogy életmű-válogatással léphessen végre a nyilvánosság elé. Érthető tehát, ha a kötet-tagolás az életrajzot, a belső arculat kialakulását hangsúlyozottan nyomon követi. Az első ciklus (*Fűgyöngyök*) a ragyogó, „fényes”-kedvű indulásról, a világ-átalakító lázas ifjúságról ad hírt: MADISZ-szervezet, újságíróskodás, eleven „közösségi” élet – s ő boldogan, reményekkel telve írja fénylően hamvas, éterien tiszta verseit a lányokról, barátairól, az otthonáról, nagyra törő terveiről (*Május, Lázadás, Véres hold, Csend, Vadalma-szeretőm, Egy tündér lábnyoma*, stb.). Valóságos kis alkotóműhely alakul ki már ekkor Pesterzsébeten a festő-barátok (*Gaál Imre, Rátkay Endre*), s a kezdőként is figyelemre méltóan egyéni hangú Kárpáti Kamil (akit „Borzorru”-nak becéztek) és Csillag Tibor körül. „Repülni” szándékoztak mindannyian, szürreális álmoképek világában éltek, s azt hitték: a valóság „átköltőiesíthető”. Schopenhauert, Platon *Lakomá*-ját olvasták, az élet metafizikai összefüggéseit kutatták, s mindannyian a Művészet csodás otthonába, Itáliába vágytak, a hajdani Nagyság és Méltóság volt az örök mérce számukra. Ifjú költőnkön olykor át-átsuhan a „létbánat” szomorkás hangulata – pedig nem sejti még, milyen sors vár rá hamarosan: „Szinte játszom a halállal, / mint kézbeszűrt fénnel s árnnal, / pergő Időm mérlegelem / mint gondtalan gyerkőc a port, / s nézem én is: merre legyen?” (*Incseledő vers a halálhoz*).

Az ismert történelmi okok folytán azonban csakhamar elkomorul a baráti társaság pirosuló kedve: „Láztűzű hajnalunkra piszkosszürke est folyt, / szítálva mérgezte a várost /.../ Sétálunk, de most már halkan, / kiábrándultabban konganak a kövek. /.../ Micsoda piszkoskék festéktócsa zúdul / az alkony vödreből néma városunkra” (*Néma pacsirta/telep*, 1947.). A halkszavú és a köznapi dolgokban járatlan költő már-már megsejti szomorú jövőjét: „Az ég kék, / ma este ég, / súlyos parazsa, vére ágra koppan, / és egy csepp vér – vagy csak a fénye? – / megvillan a szememben” (*Tört új vers*, 1947.).

A *Börtön* c. ciklusból aztán fény derül „lebukásuk”, majd internálásuk körülményeire (*Lebukásunk* – 1949. jún.; *Lebukásunk első órái*, 1994-ben írt emlékező verse). Az Andrásy úti „pokol” után (*Három nap a pokolban*) Kistarcsa a hosszadalmas „purgatórium”: a szenvedés mintegy „megfínomítja” a lelket, a lázadó indulatok lassan-fokozatosan elcsitulnak, s költőnk tiszta humorral, a költészet vigasztaló erejével feloldja magában a kínzó megaláztatások emlékét, s a Természet csodálatos összhangjában gyógyírt keresve feledi földi bajait (*Varázsos éj, Virrasztó csillag*). Mint Radnóti a haláltáborban, sorról sorra araszolván, csöndes parázsló szerelemmel írta Fannijához a VII. eclogát, úgy írja ő Édesanyjához, az „égi szabadság” varázslatában, szívében megbékélve szelíd panaszló-vigasztaló leveleit: „Mindig van vigaszom, lásd. Este, ha szunnyad az ezred, / és az őrtorony árnyéka elúszik, egy árva / csillag izzik a bús égen testvéri szemembe, / nincs éj, hogy ne tárja a térbe a végtelen álmot; / Isten rétje csodásabb, mint a földi szabadság” (*Levél az Anyához*, 1951.).

Itt született versei zöme elveszett (a mosdóba rejtette őket, de szabadulásakor már nem sikerült magához vennie – amint erről a *Szabadulás előtt* c. vers tanúskodik). Így kiszolgáltatott és megaláztatásokkal teli életük legfontosabb mozzanatait utólag, 1994-ben írt verssorozatában örökíti meg (fontosabbak: „Ügyészelés”, *A falábú táborparancsnok, Öngyilkossági*

kísérlet, Tolonckórház, Könyvek Kistarcsán, stb.). A fegyőrök – nyilván parancsra – első-sorban arra törekedtek, hogy ízzé-porrá zúzzák a rabok büszkeségét, emberi önérzetét; „szórakozásból” csak ritkán kínozták őket. A megalázottak pedig szótlanul túrtak abban a reményben, hogy majd kiszabadulásukkor emberséges élet vár rájuk.

A gödöllői HÉV-re felülve, 1952 tavaszán, Csillag Tibor arca mosolyra gyúlt: „Egyetlen szárnyalással hazaérek”. De az otthon nem olyan volt, amilyennek ő álmaiban képzelte: „Apám öreg lett: múmia; anyám: fény. / Most kezdődött csak igazán a rabság” (*Szabadulás*). „Országos vastüdőbe zárt az égbolt /.../ Nyolc évig állás nélkül tévelyegtem. / Hazámban mellékutcákon osontam, / mert a főutcán igazoltatás folyt, / nyomozó szólt nyersen: „Nem dolgozik?” / És új versemért az Írószövetség / lángpallosával üzött ki. / Az éjféli / halálfejjé vált. Ez volt a szabadság” (*Szabadulásom után*).

Mit is tehetett volna ilyen körülmények között? Alkalmi munkákat vállalt, a Fedéllemez-gyárban portáskodott, az Állami Könyverjesztő Vállalat nevenincs alkalmazottjaként könyveket árult s magányos délutánjain a világlíra szépséges fedezékébe húzódott (angolból, németből fordított). A kristálytisztá formák varázsbüvöletében megfedkedezett a nagyon is földi, kisszerű s álnoksággal teli világról. „Négy évtizeden át úgy éltem, hogy nem láttam a holnapot, megzavartan és szégyenben. Költészetemen azonban nincs semmi sajnálni való – írja kötete *Előszavában*. – A terror (Rákosi) és a kedélyes zsarnokság (Kádár) éveiben is, szakadatlanul a költői formaművészet építőköveit csiszoltam magamban. Számomra a tökéletes forma az erkölccsel és a célját meglelt létezéssel azonos”. Ha egy-egy fordítása megjelenhetett: ünnep volt. 1988-ban, hatvanéves korában gyönyörű műfordításkötete (*Óda a Nyugati Szélhez*, az angol líra „gyöngyszemei”, válogatott versek 1250-1950) végre napvilágot látott, Göncz Árpád *Ajánlás*-ával. S ekkor, immár nyugdíjasként, megszabadulva evilági kötelmeitől, költői vénája felbuzgott újra: patakzó kedvvel áradnak belőle a tökéletes műgonddal felépített, egy szerény és rendkívül kulturált ember belvilágát feltáró versek. A *Stádium* c. folyóiratnál végre szerkesztői munkát kapott (míg a folyóirat meg nem szűnt, azaz 1994-ig). S most már – egészen kiszakadva a neki csak fájdalmakat okozó valóságból – újraálmodja – újjáteremti *Shakespeare szonettjeit* (1994-ben jelent meg a Petit Print Kiadónál). Tehát az „öregkor” meghozta a már nem is remélt sikert! A *Stádium* folyóiratban megjelent nagyszerű kritikáit lényeglátó – s máig időszerű – tanulmányait pedig a közeljövőben készül megjelentetni a Stádium Kiadó.

Élete valójában nem is volt, hiszen álmaiban élt – légiesen, lebegőn, poétikusan. Így versei nem is lehetnek élettől, örömtől duzzadók; sokkal inkább az *élet-hiányos lét* állapotrajzát örökítik meg. S ez ad különös ízt költészetének; hiszen mindannak ellentétét mutatja meg, amit mi általában „valóság”-nak nevezünk. Kicsit sajog is ez a seb: „A szemembe sűrített Tejút most / majd holt betű lesz egy könyvtetetőben? / Pedig azért szőttem a szót, hogy éljek!” (*Könyvtető*). A „csillag-világ” rokonának érezte magát kezdettől fogva („nomen est omen”). A „tömeg”-gel, a „közönséges emberek” életformájával soha nem azonosult, bár köztük élt (*Lakótelepi csoportkép*). Ifjúkori barátaival sorsközösségben, s néhány távolabbi – a politika által ugyancsak nem kegyelt – író társ (Kárpáti Kamil, Szakonyi Károly, Tamási Lajos) segítőkészségére támaszkodva meg tudta őrizni a maga függetlenségét, önérzetes belső arculatát, személyi szuverenitását.

A felnőttkor eseménytelen éveit s a költői képzeletből kivirágzó álmokat két ciklus is őrzi (*Egy őr naplójából; Változatlan történelmünk* – 1960-80 között írt versek). Apró pillanatképek, bársonyos puha hangulatok, miniciózan kidolgozott parányi vers-ékszerek jelzik, mennyi szépséggé, mennyi gyöngédséggé tudta átfordítani belső energiáit. „Hogy illan a lepkelábú idő. / A múlt éjlepte völgyéből kinő, / elválik, szárnyal, s a jelenbe lebben. / Már hét év hídja! És észre se vettem” – írja 1958-ban (*Az idő völgye*); s tíz esztendő múlva

ugyanaz az ámokfutás: „A hold narancsai közt itt botoltam, / mint a gömbvillám, gurult szét a nyár-éj, / csillag-fénybogár nyüzsgött a magosban. / S indultam a vers konduló szaváért” (*Téglagyári éjszakák*). A hétköznapi egyhangú gyötrelmeit a költészet feledtette el.

Egy-egy ifjúkori emlék, a szerelem lehetőségének meg-megcsillanása olykor átmelegíti a szívét; valósággá azonban egyik ábrándját sem tudta, tudja váltani (*Vidám fürdőzés, Az első találkozás, Mindenre rávetítelek, Tested otthona, Azonosulás*, stb.). Pedig vágyik a családra, a meghitt házi tűzhelyre, gyerekekre is; de az otthonteremtésre nem futja erejéből (s persze, szűkös anyagi lehetőségeiből sem). *Alkalmatlansági bizonyítvány* c. versében (1976-ban) szomorkás öniróniával rajzolja meg belső portréját: „A látható dolgokkal nem boldogulok /.../ alkalmatlan vagyok forradalmakban a géppuskás szerepére /.../ s mivel égből-hullt testemet nem ébreszti fel hajnali madárdal, / alkalmatlan vagyok a páros létre is, / szeretőm fészke ágyamban kihül.”.

Az ifjúkor néhány „életes” éve mind fénylőbb ragyogással tör fel a Múltból. Lassan kiürülő tenyeréből pörgeti alá költőnk a homokóra szemcséit, megidézve szeretteit, hajdani társait, egy-egy emlékezetes emberarcot (*Nagymama szeme, Emlékezés, A vak zongorista és köre, Dömsödiek, Soroksári tábortüzek, Süllyedő idő*, stb.). Több versben is megörökíti a három hajdani jóbarátot, akik azóta már „iskolát” teremő, neves művészekké váltak: a Dante-léptékű „piros-szakállú” Rátkay Endrét (*R., a képiró, 1946-ban; A kamasz lázadás, Szirt jövő*), a „Kosfejű” Gaál Imrét (*Kosfejű /G. I./, Anti-legenda Gaál Imréről, Barátom homlokára*); s a „Borzorrút” (*Pinceajtó, Angyal, 1945; A kakastó költő-Don Juanja*). Két édesanya áldó-óvó szeretete magaslik e baráti társaság fölé (*Mindnyájunk édesanyja* – Kárpáti Kamil anyjának emlékére; *Anyám és barátaim* – saját édesanyjáról). A *Vitaklub* c. versben pedig életre kel a Múlt: „Tüzes kő / pörögve sárga / vulkán sebvörös tűzölben: / nyelvünk kavicsai – szavai – lázban / éppígy forogtak, lassítva zuhantak / a kétablakos, hajnal-lándzsás vitaklubban”. Ők négyen s a többiek: Gosztola, Bauer Gyurka, Szolcsányi – „a szélingatta nád-fiók, a vita-üzte, alvilági árnyak” a viharos tengeren „tajtéket kavartak”; „kitűztük kalózlobogónkat a romos tetőkre”. A költő önmagát a többieknél sokkal bágyadtabbnak, kissé gyámoltalannak láttatja – valójában már ekkor tisztában volt vele: ő nem küzdelemre termett. Voltaképpen egészen fiatalon is ugyanaz volt, aki most: „Harminc éve nem változott az arcom, / a feszülő távolság, táguló ür- / ugyanaz a fekete éji maszk nyom /.../ Kamaszarcom tündöklött mai holdban, / s mai arcom lett; az, ami ma: nem. / S mai arcom volt látomásba olvadt, / sohsem voltam az: ami, az igen.” (*Változatlan történelmünk*, 1976.)

A magányban, könyvárúsítással, olvasással és műfordítással töltött évek azonban nem váltak Csillag Tibor kárára – költői értelemben. Világúri árvasága mindinkább felerősítette benne a benső ragyogást: egyre tisztább, magaslatibb és hűvösebb tájak felé lépegetett. Metafizikai érzékenysége az évek teltevel mindjobban kifinomult, míg végül – földi mivoltában már-már árnyékká válva – lélekben a szellemi világban otthonra talált. Túl az ötvenedik életévén szinte semmi köze sincs többé a földi élet vaskosabb régióihoz, ahol „a törpék a koncon marakodnak” (*Különös város*); már nem is kíván ez „árnyékvilágban” berendezkedni. Szülei halála (akikkel mindvégig együtt lakott egy zuglói „beton-nekropolisz” kietlenségében) elmetszette az utolsó szálakat is, amelyek a hétköznapi élethez kapcsolódtak.

Őt is – mint szinte minden költőnk – a sok-sok fájdalom érlelte bölccsé. Anyja (majd nem sokkal utána apja) elvesztése szimbolikus értelemben a földi Otthonosság végérvényes eltűnését jelentette számára. Költészete ebben a fájdalomban teljesedett ki: most már valóban a hiányérzet, a hiányzó élet költője lett.

Az 55 tökéletes szonettből álló (bár tipográfiai megjelenítésében „tömbvers”-nek, strófa-szerkezet és belső tagolás nélküli 12-sorosok összefüggő láncolatának ható) *Üvegkoporsó* c.

ciklus újabb magyar költészetünk egyik legmegrendítőbb halotti búcsúztatója. Az Anya-síratás élet-síratássá mélyül: „Világegyetem-öblü a hiányod” (*Kiürül a világ*). A Fiaért egész életét odaáldozó Anya a szentek tisztaságával és alázatával viselte mindazt, amit a Sors rá – rájuk, hármójukra – mért. Mint villámhárító vezette le fia s férje összecsapásait; végül is ennek lett az áldozata: agyvérzést kapott, megbénult, évekig élt még tolókcocsiban (*Titok, Sétáink, Kegyetlenség, Csillagködben, Vissza Anyámhoz*, stb.). Aztán a végső szenvedés a kórházi ágyon, a búcsú, majd a jeges hiány, amit maga után hagyott (*Megváltás, Anyám utolsó percei, Hiány-valód, Vak szemhatár*). A halott-síratás egyetemes értéksíratássá tágul, s egyben vezeklő zsoltosmává is – hiszen ki merné azt állítani magáról, hogy „vétlen”, s hogy soha nem bántotta meg szeretteit? De utólag jóvátenni már semmit nem lehet. „Mind elhagyjuk hűtlenül anyánkat, / kalandokért, légnemű fecsegésért. / Pedig ő az öröklét Napja és vár. / Vár megcsalva. Leborulnánk / utólag világhoz kötő kezéhez. / S nem hervad el száján szelíd türelme” (*Hűtlenség*).

Az Anya – kinek ösképe Sophia, a Bölcs Istenasszony, a világ szülője, s Mária, a Tiszta és Szeplőtelen – minden Élet forrása: belőle fakadunk s hozzá térünk vissza. Jelképesen is (az Anya-földbe). „Egyszer szeretünk: anyánkat, / s minden szerelem nosztalgia, vízjel; / a vágy, hogy te simítsd tarkónkat, áthat. / Kenyér-arcodhoz, bár Semmibe, hívj el!” (*A szerelem ősmintája*). A Szentképpé vált szelíd anya-arc védő-óvó melegséggel tekint rá még a sírból is, „zseblámpa-fénnyel” vigyázza lépteit, s „az ordas téiben”, nehogy megfagyjon, „sült-krumpli”-jével beburkolja őt. Feltörnek a gyermekkori emlékek, amikor mint kisfiú csodálta (és imádta) anyját, s az Éden puha-otthonos biztonságában ringatózott (*Ámulat, Varázsod, Karácsonyi emlékezés, Csillag-követ, Jelenet szüleim házasságából, Kimosom a világot*). Már-már úgy érzi: anyja magával vitte az ő életét is; ugyanakkor asztrál-lénye itt van most is vele (*Találkozás, Álom*).

Az Apa – szintén büntudattal s bűnbánattal küzdve – egyre szótlanabb s mogorvább. Az üres lakásban egyikük sem leli helyét: „Anyám nélkül lakatlan föld a konyhánk, / szobánk csendjén át huzatos hideg hűz /.../ Véré-kezét vesztett apa, kit ott látsz; / egy csapkodó denevér árnya áthúz, / az éj lábunkat ólom völgybe húzza” (*Lakatlan föld*). Az Anya fel-felbukkanó kísértet-alakja ott bolyong köztük, köröttük: „Kék holdköpenyben látlak, hogyha lebbensz / Ofélia-járással, a folyosón /.../ A kulcslyukon eső-illattal áradsz. / Apám felsír: ‘Mindig várom anyádat’ / Aztán eltűnik rémei honába”. A dermesztően fagyos estéket csak ez az Alvilágbeli imbolygó ködalak tölti meg némi melegséggel (*Ofélia*). A fiú szorongva lesifigyeli az üres lakásban egyre soványabban ténfergő apát; „főz fiának” – de maga nem eszik. „Megakad a falat s a víz a torkán”. Mi lesz így vele? „Anyám, át sem tűzte halálod, / a kék lidérc, apámat. S nyeli őt is” (*Anyám után apám is elmegy?*).

Lakásuk „mélyhűtött magánya” fojtogatja mindkettejüket. Az apa olykor-olykor „hajótörött szemmel, örült logikával” megkérdi: „Anyukád hol alszik?” – s a fiú riadtan válaszol: „Hol aludna szegény?” Mintha már nem is evilági gondok nyomasztanák őket, az elmúlás jeges lehelete szoborrá dermeszti árny-alakjukat (*Mélyhűtött magány, Döbbenet, Fekete csend*). A „halottas ház” aztán csakhamar még üresebb lesz: az anya után alig két évvel elmegy az apa is... Az elárvult fiú szomorú-csendesen veszi számba mindazt, ami e dolgozós élet után hátramaradt: „Idő-szántotta kezéd műve minden szegletben: ezeréves holdsütötte / barázdák árnya, kovácműhely, üllők. / Ami az egyutcás faluközösség / boglyáinak éjéből égre terjedt, / apám, szerszámaidban testet öltött” (*Elhunyt apám kezeművei*).

A kettős halottsíratás mintegy gyászszertartással zárul: requiem az élőkért és a holtakért. Azaz mindannyiunkért, akiknek ideje véges, s akik elveszünk hétköznapijaink apróságai között, ahelyett, hogy az „örök dolgokra” függesztve szemünk, megbecsülnénk a számunkra adatott Időt, értékes tartalmat adva életünknek (*Befalaz a jelen*).

Csillag Tibor nemigen foglalkoztatják a közélet kérdései (legalábbis nem verseiben). Ez érthető, hiszen akinek nem volt beleszólási – beavatkozási – joga egy életen át a társadalmi folyamatokba, attól nem is várható, hogy idős korában „porondra” lépjen. Szkeptikusan szemlélte az 1989/90-ben zajló változásokat is. Örült neki, hogy leomlottak az országnyi börtön falai, de a lényegi átalakulásban percig sem tudott bízni. Nem csoda, hiszen ők, az Életről kiebudaltak nem kaphatták vissza azt, amit elvettek tőlük: nem kezdhették újra az életük. A harang őértük sohasem szólt... „Míg él egyetlen száműzött, akit nem / kárpótol lába elé odaajtvé / zászlóerdő, ne beszéljünk hazáról!” – írja keserűen *Száműzöttek* c. versében. A *hazáról* c. ciklusban fogja egybe 1989-93 között keletkezett ilyen témájú verseit. Szomorkás iróniával veszi tudomásul: elment mellette a történelem – éppúgy, mint az egész élete. Most sem sikerült „új világot” teremtenünk, mint ahogy a „fényes szellők” idején sem. A „civódó magyar” – ha szabadságot érez – nem a Jóra, az előrevivőre, az össztársadalmi kérdések megoldására fordítja erejét, hanem az érdekharcban felemészti minden energiáját. S mindig azok járnak a legrosszabbul, akik önzetlenül, az eszményekben híve, nemesen küzdik végig az életük (*Szabad polgár, Demokrácia, A pártviszályra, A lázadó*, stb.).

E felismerések után a halkszavú költő még inkább visszavonult magányába. Életszámvetést készített (*Egy szerelem összefoglalása*, 1994.). E ciklus azért érdekes, mert itt valójában nem szerelmes versekről van szó, hanem élet-magyarázatot ad a költő: oknyomozást végez, hogyan s miért vált „félszárnyúvá” ő, a hajdan repülni készülő. S így voltaképpen az „élethiányos lét” genezisét tárja elénk. Korunk megalázott, jogfosztott kisembere magánéletében is félszeggé, bátortalanná vált: elvesztette az életalakítás képességét, s csupán elviseli, amit a Sors ráért. Pedig Csillag Tibor is ismerte az „edenkerti vágyat”, a „világkezdeti hajnal” tüzeit; de nem sikerült magához láncolnia azt, akit szerelmére méltónak talált (*Teremtés, Méreg, Vénusz, Karácsonyi szerelem, Erdőtűz, Magány*). Az „érzéketlen” ifjú hölgy tehát csak *hiányával* volt jelen költőnk életében (*Hallgatni, Szóló szonáta, Szakadék*). A meghitt otthonosság örökre elérhetetlen vágykép maradt a számára: „De jó is volna téged hazavárni! /.../ Jó volna vizes seprűvel a tadzsik / szőnyeget lesöpörni, hogy szobánkat / s a világot otthonunkként belakjuk. / Jó volna kiszidolozni a Göncöl- / csillagot, míg megjössz az irodából, / hogy a ködfényből feltűnjék az Isten” (*Házasság*).

Az utolsó ciklus (*Ultima Stádium* – 1989-93.) már-már búcsúzás a soha-nem-volt élettől. „Éltem, s hogy élek, véletlen csupán, / nem nézek már a láng szoknyák után /.../ nincs őrzőm, támogatóm: semminő, / ami kis fény utánam megmarad, / az anyám mosolyából egy darab”. Mégsem érzi üresnek fél-életét, hiszen belső irányítúje mindig a Szellem magaslata felé vezette: „Pesterzsébet tetői felett / megláttam ott a platóni eget: / áttörte a valóság vas egét / a zöld fénylépcső, a néma beszéd” (*Önarckép, zöld fénylépcsővel*, 1990).

Csöppet sem idegenkedett a haláltól, az elmúlástól. Sőt: szinte várta, mint léte beteljesültét (*Túl a Styx vizén, A megőrző pusztulása, Zsugorodik az idő, Lábam nyoma*). Megbékélt sorsával; elfogadta a szenvedést, mint olyan létállapotot, amelyben „megtisztult” és megszabadult a földi salaktól. „Foszló és fényes takaróba bújok, / míg a hold vérzik. Önáltatva vések / verset, míg nem leszek köd-nagykabáttá” (*Szavak zúgása*). Teste mintha észrevétlenül lassan eloszlna az éterben: „Lassan áthágom a köd-láncot ottfenn / Isten között s közötttem, és a lelkem / az égi ködbe vegyül már betelten / a hársfaillattól – nem fedi folt sem /.../ most áthatolt a / salaktalan szándék az esti hálón /.../ az éter kristályfátylába oszolva, / a szeretet erőt vesz a homályon” (*Szeretet*).

Megrendítőek, áttetszően tiszták búcsú-versei. „Már csomagolok, szétosztom amim van, / halk füttyöm küldöm a sárgarigóknak, /.../ Barátaimra hagyom pedig ezt az / elásott

aranyamat – zeng, ha ráütsz – / temetett vágyam a szeretetre” (*Vérszerződés*). *Végakarát* c. versében ezt hagyja ránk örökül: „Szeretet oldja összhangba a földet”.

S alakja már-már tovalebben, szemünk láttára foszlik szét a Végtelenségben: „Csillag Tibi nincs. Csak egy gyöngyvirág van, / meg egy holdtükrű tócsa lenn a Csertő / utca ívlámpája alatt. S a túlsó / parton száz fényjel, égi csendre csengő. / Én nem vagyok. /.../ De tündérek röpülnek ősz barátom / szájából, ha versem fülébe tódul lélegző, rügysodró nyugati széllel. / S ha Borzorrú: barátom int a bércek / táncolnak s versemben a szó, ha rámnéz, / füstárnyékból alakot ölt az énem” (*Bércek táncolnak*).

Távozóban még búcsút int felénk, s a soha nem múló Szeretet vágyát, szépséggé finomult álmát hagyományozza ránk.

„Emberi sors ez is? Állni középen a közuhogásban?”

Kárpáti Kamil: *Időaranylás* I-II.

Stádium K. 2001.

*„Két havad elsuhan? Itt az egészre legyintesz. Öregszel
s két havad bántana? Kit magasan szíven üt, hogy – elégtem! –
nincs hova visszanevessen. Útést se akar sehová sem
mérni. Mi változik égen, e földön, alátaszítottban?
Vég, ami teljesedett, soha több alakot nem ad árnyak
Semmibe indul. Egyéb mi jöhetne? Kivéve a Köztest”.*

(*A Köztes*)

Kárpáti Kamil retrospektív kötete majd’ negyedszázad itáliai verseit (I. kötet) s a hozzájuk készített bőséges jegyzetanyagot (II. kötet) fogja egybe. Hosszmetszetben ad képet e különleges életmű egyik legfontosabb vonulatáról. Bár szinte minden korábbi kötetében voltak itáliai ciklusok (*Erotikus kánikula*, 1982; *Ha a lónak szárnya van*, 1984; *Farkasa gyomrában lakik*, 1987; *Minden Nagyság emlék*, 1988; *Napördög Firenzében*, 1994.), így, együttesen a költeményeknek egészen más akusztikájuk van: a kibontakozás folyamatában ismerhetjük meg a költő mély vonzalmát az olasz kultúra iránt, kötődését a reneszánsz szellemiséghez, az európai múlt örök értékeihez.

Itália már ifjúkorában vonzotta Kárpáti Kamilt. Húszévesen, 1949-ben útnak is indult (no persze hivatalos papírok nélkül!), hogy megtekintse albumokból-reprodukciókról régóta ismert csodáit, s ennek következtében hét és fél évet kellett börtönben senyvednie. Harminc évnyi „Firenze felé szamaragolás” után végül is célba ért: 1978-ban, majd’ ötvenévesen végre eljutott álmai földjére. Jóllehet odakünn se szabadulhatott meg (és azóta sem szabadulhat) honi megalázottsága nyomasztó emlékeitől, mégis ez az utazás egész költői világlátását átrendezte. Megértette: semmi sem egyértelműen „jó” vagy „rossz”, „szép” avagy „csúnya”, ugyanazon dolog mindig más és más arcát mutatja az őt faggatónak; a „ha” és a „volna” szorítójában csupán álmodunk lehetőségeinkről, de azok soha nem úgy válnak valóra, ahogyan képzeltük-reméltük (*Mindenféle idők összezsukódnak, Mellénk ül Gaál Imre, negyediknek*).

Az egymást követő, koncentrikus körökben bővülő, egymást értelmező-kiegészítő ciklusok – a hozzájuk rendelt magyarázatokkal, mini-esszékkel együttolvasva – szinte kirajzolják előttünk a költő szellemi önéletrajzát. A „szabadságban” fogant olasz kultúra ellenpontjaként fel-felbukkannak a hazai „börtön”-képzetek, a „fogoly-lét” soha be nem hegedő sebei. A műemlékcsodák, a megrendítő szépség-élmények felszakítják a mélytudatban eltemetett

tragikus élettartalmakat, amelyek az intellektus szűrőjén átbocsátva különös feszültséget, vibráló erőteret hoznak létre az ellentétes pólusok között. „A sorsommal kergettük egymást végig Toscana városain, hazám púpjával hátamon; vagyis: *Petrarca* kerítése alatt *A közelítő tél*-lel, Padova sikátoraiban (a leköpés ellen gyógyírként) egy latinul író magyar verssorával, Veronában *Gulácsy* Lajos nakonxipáni szótárából kiírt mondataimmal, s ebből következőleg: ezer gondommal, bánatommal, hiányommal, magammal és korommal” – írja költőnk már az 1982. évi kötet (itt újraközölt) *Előszavában*, s azóta sem mondhat mást, az *Előszó 2000. évi kiegészítésé*-ben: „Olaszországba ingázásunk 22 éve alatt költői kirekesztődésem, ami alatt elsősorban a munkám, nem a személyem értendő, nemhogy megennyhült volna, hanem különösen a tíz utolsó évben a kitörlésig fokozódott”.

A hajdani utazást megörökítő 33 vers időközben mintegy 200-ra duzzadt, elmélyültek s megsokszorozódtak a kulturális szimbólumok, a páratlanul gazdag műveltséganyag pedig a költői világ szerves alkotója lett. Mára már nyilvánvaló: Kárpáti Kamil a *Berzsenyi* klasszikus műveltsége és verseszménye nyomán kialakult, s az egymást követő Nyugat-nemzedékek által is képviselt európeer-tradícióhoz kötődik (*Babits*, *Szabó Lőrinc*, *Rónay György*, *Devecseri Gábor*, *Somlyó György*, *Lakatos István* stb. után és mellett). Ugyanakkor képalkotásmódjában leginkább a szürrealisták rokona, költői szerep-felfogásában pedig a Mallarmé-Valéry-Rilke-Eliot hatására nálunk is polgárjogot nyert „álarcos”, „objektív lírához” áll közel (*Nemes Nagy Ágnes*, *Gergely Ágnes*, *Székely Magda*, *Lator László* stb.). Ez különös feszültséget ad költészetének: a képzőművészeti téma mintegy alkalom és lehetőség arra, hogy – rejtkezve bár – önmagáról (is) szóljon. A művelődéstörténeti anyag nála a költői megmunkálás tárgya lett (szó szerint „műalkotássá” változtatja azt), s egy gazdag utalásos jelrendszer szabad-asszociációs működtetésével a tudattartalmak mélyrétegeit világítja át.

Verseiben van valamiféle ezoterikus tudás a Létről: szintézisben látja a valóság empirikus és intellektuális-érzelmi rétegeit, s nem transzcendentáliákban, hanem a szellemmel áthatott Mindenségben gondolkodik. A *Paradicsom* – az ő felfogásában – a kettő Eggyé válása, a testek összefonódásában megvalósuló *Lélek-Egység*. A *Pokol* pedig az a társadalmi színtér, amelyben élünk: a viszály, a hidegség, a szeretet-nélküliség, az egymást maró elkülönültség, sőt gyűlölség létállapota (nem véletlen a sok Dante-utalás a versekben; a Nagy Firenzei sorsát, helyzetét egyébként is a sajátja előképének érzi! – anélkül, természetesen, hogy önhitt módon költői rangban mellé állítaná önmagát). Egyes kritikusai (*Kabdebó Tamás*, *Prágai Tamás* – *Napút*, 1999. v. ö.: Fülszöveg a II. kötet borítóján) „mediterrán géniusznak” nevezik, akinek költészete nem csupán „táplálkozik” az olasz tájból, kulturális élményekből, hanem az válik verseinek építőanyagává. Ő maga él a képben, megszólaltatja-átlelkesíti a tárgyak világát (legyen az épület, szobor, freskó, gyertya, kút avagy természeti táj), páratlan technikai tudással, ugyanakkor egész szívével-lelkével megszólítja és újjáteremti a Múltat. Ezért költészete időtlen – bár építőköveiben időhöz/korhoz kötött. „Rózsalugassal elkerített művészettörténeti hercegség” az övé a 800 éves magyar költészet virágoskertjében.

Kárpáti Kamil a megszokott vallásos érzülettől elszakadva (de korántsem „istentagadóan”!), a formalitások és dogmák megkerülésével „újpogány” áhítattal (azaz természetimádóként) szemléli és éli át újra meg újra a Lét csodáját, amely a műalkotásokban nyer formát és örök életet. Szótárában egy új, maga-kreálta fogalom jelenik meg: a „noah-noah” emberség (amelynek egyik ihletője nyilván Gauguin *Noa-Noa* könyve volt, de ami „újjászületett embert” is jelent az ő fogalomkészletében, s így egyértelműen utal a reneszánszra). E szóalkotásban tehát az antikvitás újraéledése és a modern életérzés együttesen van jelen: természeti-erotikus-kulturális élménykomplexum, amely egy *másfajta*, sajátos világglátáshoz vezet, eltér minden konvencionálisitástól. Költőnk az Örökkévalóság habjaiban fürdekezve, az életerőt megújító Mindenható Szerelem által a „halhatatlanság” ízeit kóstolgatva csodálkozik

rá a Művészet elévülhetetlen szépségeire s a Lét kiapadhatatlanul buzgó forrására. Mint a mesebeli „Élet vizéből”, úgy kortyol e tiszta forrásból, s megújul tőle, nem engedvén magát az érdekek, a „megélhetés”, a mindennapiság gondketrecébe zárni. Ettől válik tágassá, gazdaggá és színessé Költészet-palotája.

Ugyanakkor – érdekes paradoxon! – Kárpáti Kamil mégis ízig-vérig benne él saját korában. Látszatra apolitikus költő, hiszen verseivel nem politizál. De mint a reneszánsz kori nagy művészek, ő is minden idegszálával érzékeli kora anomáliáit. Nem *menekül* a Múltba, a Múlthoz, hanem tanulságot keresve benne, „toposzként” felhasználja annak alaphelyzeteit. Hiszen tisztában van vele: maga az ember, az emberi szituációk mítsem változnak a múltó Időben; a történelem ismétli önmagát. Ezért nem beszélhetünk „haladásról”, csupán „változásról”! A középkor óta ugyanabban a permanens fenyegetettségben él az európai ember: az inkvizíció, az autodafék, a kínzóeszközök, a felgyújtott városok lángja mindmáig kísért; bárhol, bármikor újraéledhet a gyilkosság ősi ösztöne, a barbárság és kegyetlenség. Önáltatás azt hinnünk – vélekedik –, hogy az ezredforduló „új világot”, „új valóságot” hoz, hiszen az ember maga képtelen szabadulni „káini” természetétől (*Közjáték Padovában, Savonarola keresztesei, Hidomlás, Rubens hentespultjai, Urnát Dávid hamvainak!* stb). Az „Európa-sebhelyes”, „Európa-fekélyes” élet nem remélhet valódi megújulást, csak riadt-tétován tapogatózunk az örök/új Értékek felé, amelyek talán enyhíthetik (de meg nem szüntetik) gyötrelmeinket (*A lecke, Válaszlevél a gubbiói farkassal* stb). Áttételesen saját koráról vall, saját kérdéseire keres választ, sebeire gyógyírt a régi korok alkotásaiban és a költészetben, hiszen a művészetet tekinti az élet legmagasabb rendű megélési lehetőségének (*Himnusz Piero della Francescához, Pávaszemszárnyú érkezés*). Ugyanakkor tisztában van vele: hazája gondjától, az itthoni szűkös problémák elől nem menekülhet sehova.

A „púp”, amelyet költőnk levethetetlenül cipel hátán halálig, P. (azaz Pesterzsébet, tágabban szülőföldje): „Két tenger se oldotta le rólam. Jöhetek-mehetek, mindenhova hurcolom. Mert az én Candide-i kertem a hátamra nőtt” (*A púp*). Tisztában van vele: ha kora nem ismeri is /f/el jelentőségét, ő akkor is fontos értéket képvisel elsivárosodó világunkban. „Mind a mai napig tartó kirekesztésem korom költészetéből csupán a mai olvasót rekesztette és rekeszti ki az én versvilágomból, de sem e versvilág létrejöttét nem akadályozhatta meg, sem engem nem fosztott meg társadalmi érdeklődésemtől és magyarságtudatomtól” (II. 141. o.). Szeretve gyűlöli s átkozva szereti szülőföldjét, mint egykoron Dante, a nagy Előd Firenzét, ahonnan száműzték, s ahonnan mindmáig hiányoznak hamvai (a *Három szív* című monumentális kompozícióban állít emléket neki – egyúttal önnön sorshelyzetét is megjelenítve). S akik azt kérdik, miért nem marad/t/ kint álmai földjén, azoknak költőnk így válaszol: „Mert magyar költő vagyok. Halként a parton is ez a hazám /.../. Rosszul tájékoztatták felőlem, azért vet ki. Ami élethosszomból még hátravan, csak takarékosan elegendő ahhoz is, hogy számkivetésem tényét leszögezzem” (II. 9. o.).

Kárpáti Kamil – ellentétben sok „modern” költőnkkel! – nem érzel szakadást múlt-jelen-jövő *folymatában*, ellenkezőleg! „A régi művészet tanulmányozása” az ő szemében a kontinuitás helyreállításának záloga. Itáliai élményei ébresztették rá „a művészet szervességének fontosságára”, „a kézből kézbe átadott tudás, tapasztalat kivételes becsére, a nagy rítus – az utód beavatása az előd lelkének és műhelyének titkaiba – azaz a folytonosság szentségére”. Az európai művészetben – hangsúlyozza – „a görög nagy praeludium után (amely végeredményben a XX. század elejéig előjátszott minden későbbi virágkort és hanyatlást) a római naturalizmus (már-már szürnaturalizmus)” következett. A reneszánsz: „visszanyúlás a régiért”; s azóta is minden nagy művészeti virágkor a görögség kultúrájából építkezik. A XX. század nagy tévedése volt, hogy eme régivel szakítani kell/lehet. A művészet vészhelyzetbe került – véli költőnk – azáltal, hogy a mindenáron-újat hajszolta:

„Csaknem minden kitakarított, ami ‘régi’ az egymás után sorjázó nemzedékek koponyájából, – *anélkül*, hogy a szülési fogcsikorgatáson és üvöltözésen túl abból a bizonyos újból 60-70 év óta bármi is megszületett volna. Most tehát, a nagy köldöknyszálási rohamok után aki még valamilyen fonalat szorongat a kezében, akár a legfoszlékonyabbat is, ami a múlthoz köti, talán sorsdöntő fontosságú tettet hajt, hajthat végre” (II. 52. o.). Kárpáti Kamil tehát azt tekinti hivatásának, hogy hidat építsen Múlt-Jelen-Jövő között. Nemcsak témáiban: verselésmódjában is. Hiszen tudja: minden újítás forrása a „rég” meghódítása, egyéni „átvariálása”; s az új előbb-utóbb szervesen belesimul majd az Egész folyamatába. Költőnk a hexameteres verses elbeszélési formákat éppoly ismerős otthonossággal kezeli (a *Prózák* című, illetve a *Levél egy fiatal püspökhöz* című ciklusok), mint a magyar alexandrint (az *Énekek és imák* című ciklus jórésze). Az aszklepiadeszi – alkaioi – szapphoi strófákat mesteri tökélyrel, a természetes élőbeszédhez igazodva újítja meg (ezért gyakori nála az ún. szóátvágásos áthajlás). Példák százaival lehetne bemutatni, mint feszíti szét a klasszikus mértéket s teszi izgalmasan modernné az enjambement-nal! Az ismert strófaszerkezetek metrikai holdudvarát egyéni variánsokkal bővíti. Kedveli a choriambizált tizenkettőt, az anapestizált hatosokat, aiol kolonokat; játszik az anakreoni sorváltozatokkal, az ambrosianus különféle ritmikai lehetőségeivel. Talán nincs is jelenkori – a formátlanságot és a szabadverset kedvelő – líráinkban olyan költő, aki ennyire tudatosan teremtené meg a klasszikus formakincs és a nagyon is modern életérzés szintézisét!

Ihletet és alkotókedvet merít Kárpáti Kamil a halhatatlan képzőművészeti alkotásokból, általuk teremti meg a maga művészi image-át. A kinyílt Időben, 1990 óta ezért jár ki mind sűrűbben „tüdőtöltésre” álmai földjére, a Művészet Őshonába Gível – s olykor fiával – együtt (*A nagy tüdőtöltés* c. ciklus). A *Napördög Firenzében* című 1994. évi kötet anyaga évről évre új ciklusokkal egészült ki (*Szép korom* – 1996, Velence; *A tűzevő öregkora* – 1997 nyara, Firenze; *Római toronyzene* – 1998 nyara, 1999 tavasza), majd az egész együttese a mostani impozáns, könyvészeti értelemben is remekműként megformált kettős kötetben látott napvilágot. *Időaranylás* ez valóban, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt: klasszikus kiérleltég, őszies fényzuhatag, érett zamatú gyümölcs íze, sűrű borpárlat különleges illata árad a költeményekből.

Gí s a költő „útítársai”, kalauzai hol a „nyelvöltögető Kis Hölgy” (Csáth Géza *Egy elmebeteg nő naplójá-ból*), hol Szeléna (Kárpáti Kamil *A menyasszony vetkőztetése* című regényéből), máskor Sába (Séba mesebeli királynője – a *Jelenés a pápatemetőn* című ciklus neki-érte-róla szól!). A *Kis Hölgy* tréfás-gunyorosan fintorog, valahányszor elérzékenyülnek-meghökkennek a látnivalókon, s kísértője, a *Napördög* velük is incselkedik: csábítja-kínozza-gyötri, ugyanakkor soha nem látott-tapasztalt fantasztikus élményekben részesíti őket. *Szeléna* a firenzei karneváli éjszakában lépdél velük, a Signoria-tér extatikus hangulatában fürdözik, északi szépsége metszően tündököl az „eltömegesült csúnyság és hétköznapiság tengerében”. *Sába* pedig, a Jövő leánya az augusztusi Hold fényében „sárány angyalként” sütkérezik, s korokon átívelő sóvár vággyal lesi-várja, hogy lovagja a fülledt római éjben rózsaszállal lepje meg. Mindhárom mesebeli útítárs áttetszően finom erotikával sugározza be a Művészet csoda-honát; így a költeményekben szétválaszthatatlanul bogozódik össze a Művészet és a Nőiség, általában: a Szépség iránti áhítatos, kultikus Szerelem. S mindennek diadalmas királynője Gí, Kárpáti Kamil költészetének immáron harminc éve ihletője, tápláló forrása, koronázatlan Úrnője. Ő az „égi kalauz”, mint Dante Beatricéje, aki nemcsak az alkotáshoz szükséges feltételeket teremti meg férje számára, hanem sorsa fájdalmas-keserű gondjaiban is osztozik. „Én vagyok Te. Szétbogozhatatlanul ring egyfele sorsunk” (*Római kút*). Kettejük szerelmének is örök tanúságtevője hát ez a kötet.

*Hol „római nyár hurkolt összebb velem,
s én válladra hajtván könnyedén fejem,
hittem: szárnyam van! Kettőnk fölemelem”*

/.../

*Ez a nyár. – Szólsz, hogy összehurkolt velem?
Ha ejtőernyődbe beszorul fejem,
megfojtasz is – szárnyunk fönt lebegtetem*

(Janus-arcúd válaszolja)

A retrospektív kettős kötet kiállításában is gyönyörű, autonóm műalkotás. Rendkívül gazdag és nagy hozzáértéssel válogatott képzőművészeti anyaga korántsem pusztán „illusztratív”, esetleg „díszítő” jellegű: képzeleti és kulturális asszociációival öntörvényű sugallatokat hordoz. Az „örök Értékek”, a halhatatlan művek metafizikai síkon teremtik meg az Idő kontinuitásának képzetét. A Művészet az örök Jelen dimenziójában létezik, a múltbeli és jövőbeli alkotások egyaránt szólnak a mindenkori Jelen emberéhez is! A megidézett legnagyobb reneszánsz mesterek (*Giotto, Donatello, P. della Francesca, Fra Angelico, Mantegna, Uccello* stb.) mellett a későbbi korokból *Bernini, Caravaggio, Canova, L. Fini, El Greco, R. Magritte, P. Delvaux, Sodoma, Picasso* és a magyar *Gulácsy Lajos, Gaál Imre, Czétényi Vilmos, Kondor Béla, Rátkay Endre* művei szimbolizálják Kárpáti Kamil számára ezt a szellemi, egymásra épülő folyamatot: mintha minden alkotó ma (is) élne, oly meghitten-ismerősen társalog velük.

Mindezt kiegészíti az a páratlan jelentőségű fotóanyag, amely a legjellegzetesebb helyszíneket (utcarészletek, köztéri szobrok, egy-egy épület, a gyönyörű olasz táj egy-egy darabja, hidak, folyók, tengerpart stb.), vagy egyszerűen csak a fényragyogást, a pompázatos naplementét, az „időaranylást” káprázatos hangulatait valódi esztétikai érzékenységgel, igazi fotóművészre valló ízléssel választja ki és örökíti meg. Az oly sok versben megdicsőített Gí a fényképeivel mintegy elénk varázsolja a költemények fogantatásának megrendítő pillanatait, s kulcsot ad olvasatukhoz is. A fotók többsége kivételes helyzeteket rögzít (hajnali derengésben, déli verőfényben, alkonyati napragyogásban, késő éjjeli holdfény-sugárzásban jelennek meg a tárgyak, a tájrészletek). Egyikük-másikuk akár autonóm műalkotásként is megállná helyét: Gí valódi képzőművészeti (festői-szobrászi) érzékenységgel, látásmóddal fedezi fel s mutatja meg a látvány „mögöttes” – eszmei-eszményi, poétikus-szellemi – tartalmait. Számára a művészet: „lélekvezető” – hermetikus titkok hordozója.

Gí nélkül talán meg se született volna Kárpáti Kamil remekművé – egyszerre képzőművészeti és költői ihletésű – kettős kötete. Gí „száz és száz fényképével két kényszerű hazajövetelünk között partra vetett hal-időnkét mindkettőnk számára élhetőbbé tette és teszi” – írja férje az *Előszó*-ban, s versben is megdicsőíti kiváló „munkatársát”, aki itáliai útjainak minden órájában, jóban-rosszban mindvégig mellette állt/áll:

*Miracoli márványán a nap int, s rőten besötétül.
Még lekapod tűz s fény vegyülését, híd-mögi láanggal
hogy kihajolnak nézni a víztükröt primuláid,
s holt, szutyogó, sármélyi rión vibrál tüneményes
alkonyi háló színarany ívvé gyűjtva a roncsot.*

(Capriccio – Gínek)

E könyvészeti értelemben is ritkaságszámba menő remekművé kettős kötet talán feloldja a „veszttegzarat” Kárpáti Kamil körül, aki a hazai irodalmi életből mindmáig kirekesztettnek, alig-méltányoltanak érzi magát. Pedig költészete „versmenéses” korunkban igazi arany-értéket

képvisel: szintézist teremt az európai és a magyar kultúra, a Múlt és a Jelen között. Ott a bőség, a fény – itt a szűkösség és a hétköznapiaság. Az aktualitásokba (főleg a politikai csatározásokba) alámerült versek tömegét csakhamar elnyeli az Idő – az a költészet viszont, amely „örök emberi” élettartalmainkkal szembesít bennünket, soha nem veszíti el érvényességét. A jelen: múltó pillanat. A túlélés csak azoknak adatik meg, akik felülemelkednek (és bizonyos értelemben kívülkerülnek) az aznapiság korlátain.

Kárpáti Kamil ilyen, így költészete kor/szak/okon átívelő.

Szellemi műhely Pesterzsébeten Kárpáti Kamil művészetszervező tevékenysége

(1956 után)

1956. okt. 28-án bocsátják szabadon a márianosztrai politikai foglyokat, Köztük Kárpáti Kamilt, aki aztán kalandos úton elvergődik Pestig. Október 31-én a szabadságharcosok kiszabadítják a *Gyűjtő*-fogházból is a rabokat, köztük Gérecz Attilát, aki még aznap este megfogalmazza a volt fegyenc írók-költők *Kiáltványát*. Kárpáti Kamillal másnap felmennek *Tamási Áronhoz* (akivel Kamil már 1942 óta jó barátságban volt), ott Attila felolvassa a szöveget, amely aztán nov. 2-án a *Szabad Magyar Rádió*ban is elhangzik. Az ezt követő lázas napokban Kárpáti Kamil a politikai foglyok tervezett újságja, a *Szózat* megjelenését készítik elő. A Blaha Lujza téren, a *Szabad Nép* volt székházában lefoglal egy félemeletet a lap számára, s már tervezik is az első számokat, mikor a Végzet közbeszól. A nov. 4-ére virradó éjjel fél egy körül, miután a POFOSz Benczúr utcai székházában a másnapi munkát megbeszélték, Kárpáti Kamil búcsút vesz Gérecz Attilától (ui. őt és a „perifériákon” lakókat autón viszik haza, hiszen nincs semmilyen közlekedés ekkor már! – Attila viszont gyalogosan indul a közeli Munkácsy utcában lakó édesanyjához). Aztán soha többé nem látják egymást: hajnalban megkezdődik Budapest lerohanása. Kárpáti Kamil – szerencséjére? – kinn reked Pesterzsébeten; Gérecz Attila beleveti magát a szovjet csapatok elleni harcba, s nov. 7-én, miután két tankot kilőtt, egy gépfegyversorozat leteríti a Dohány utcánál, a Continental szálló környékén (vö.: Kárpáti Kamil: Az összelappadt víztömlő, Gábrriel arkangyal és Európa szelleme; 2000. 241/43. p. – valamint: *Kósa* Judit interjúja Kárpáti Kamillal, *Kossuth Rádió*, 1989. nov. 21.; ismétlése: 2004. máj. 9.).

A vele egyidős Kárpáti Kamil túléli a harcokat, s azt követően a véres megtorlás időszakát is. 1957 tavaszán (amikor még úgy tűnik, hogy a kultuskormány engedékenyebb lesz a fiatal alkotókkal szemben) megalakul a *Fiatal Írók Stúdiója*, amelynek Kárpáti Kamil lesz a titkára. A Dohány utca sarkán levő, *Egressy Klubban* speciális könyvtárt szervez az írók számára; A SzOT országos költői pályázatát értékelő bizottság tagjaként költemények százait olvassa és bírálja (ő fedezi föl többek között *Nádor* Tamást!). A *Pódium Színpad* szerkesztő-dramaturgjaként *Abódy* Bélával, *Mezei* Évával nagysikerű műsoros esteket szervez (*Hajnali óraiütesek* címen), amelyeken Weörestől Kassákon át egészen Juhász Ferencig szinte minden neves alkotó jelen van Kárpáti Kamil ekkor még természetesen rendőri felügyelet alatt áll. Így nem csoda, hogy ellenségei kikezdi; alig néhány hónap elteltével „Dohány utcai ellenforradalmi összeesküvők”-nek titulálja őket az ekkor már a kultúra fölött bábáskodó Aczél elvtárs. Kárpáti Kamilt megfosztják tisztségétől, éjszakánként „néger” munkában a SzOT pincéjében, a könyvraktárban dolgozik, hogy pénzhez jusson. Azonban a Legfelső Ügyészségen egy jóindulatú ügyész-pártfogója kegyelmi kérvényt írat vele *Dobi* Istvánhoz, az Elnöki Tanács elnökéhez, így ‘57 decemberében „kegyelmet kap”, s azzal együtt személyi igazolványt is (vö.: *Kósa* Judit: id. interjú). *Kállai* Gyula, az akkori kulturális miniszter az

írók megszólalásának feltételül szabta, hogy nyilvános önkritikát gyakoroljanak, „hűségnyilatkozatot” írjanak alá, valamint hallgassanak az elmúlt időszak (a terror évei és a forradalom) valós történeteiről (vö.: *Standeisky Éva: Az írók és a hatalom*, Bp. 1996, 424 – 444. p.). Természetesen, erre nem mindenki vállalkozott; így *Kárpáti Kamil sem* (aminthogy *Tamási Lajos sem!*).

Kárpáti Kamil az akkor pályakezdő „birtokon kívüliekkel” (*Ágh István, Béri Géza, Csukás István, Hernádi Gyula, Kiss Dénes, Marsall László, Szakonyi Károly* stb.) ‘56-os emlékeiket melengetve toporogtak az Irodalmi Élet zárt kapui előtt, hiszen a forradalom tüzeiben többé-kevésbé valamennyien megpörköltöttek. A Dohány- és Síp utca sarki könyvtárban találkoztak, ostromolták a lehetetlent: hogy az újonnan szerveződő periodikáknál (*ÉS, Kortárs*, vidéki folyóiratok) publikálási lehetőséghez jussanak. A pesterzsébeti *Molnár Géza* egyengeti útjukat a kultúrpolitika kacskaringós útvesztőiben – nem túl nagy sikerrel. Az 1959 szeptemberében újjáalakuló Írószövetségből *Jovanovics Miklós* egyszerűen kiutasítja Kárpáti Kamil mint „börtöntölteléket” – ezzel a kör végleg bezárul körülötte (vö.: *Kárpáti Kamil: Páratlan esetem Arató Karcival*; in: *Az összelappadt...* 244/46. p.). Végül azért mégiscsak elhelyezkedik az OKISZ-nál mint művészeti szaktanácsadó. Főnöknője pedig 1963-ban (az általános amnesztia idején) kiharcolja számára a rehabilitásáról szóló okmányt (amiből kiderül, hogy ártatlanul ült hét és fél évet!). Ennek ellenére továbbra is az irodalmi élet periferiáján marad... „Az ávéhá hét és fél éves szilenciuma után következett a harmincon túli, a negyvenen még inneni „virágkorom” hasonszörűek általi elárultatása. /.../ Elérkezett az a nap, amikor ugyanúgy éreztem magamat, mint 1956 szeptember végén a márianosztrai szigorított börtönben: már kékülni kezdtem a fulladásos halál szorításában” (u. o. 246. p.).

A fulladás ellenszeréül ifjúkori – szintén perifériára szorított – pesterzsébeti művészbarátaival 1960-ban megalapítják az *ÁTLÓK* csoportot (Kárpáti Kamil mellett *Csillag Tibor* költő, *Gaál Imre, Rátkay Endre* festők tartoznak a legbenső maghoz; csakhamar csatlakozik hozzájuk *Czétényi Vilmos* grafikus, *Juhász Sándor* költő – festő – rajzfilmtervező, később az ifjú *Morvay László* költő és grafikus, aki majd 1974-ben létrehozza a *Gaál Imre Stúdiót* tizenéves képzőművész-palánták számára). Utólag a Soroksáron élő *Zsombok Tímár* György is az *ÁTLÓK*hoz tartozónak vallja magát; *A tenger szociológiája* c. „hőskölteményé”-ben örökíti meg ifjúkoruk reménységgel teli esztendeit, a *Halleluja*-sziget boldog „feltámadás”-hitét.

Rátkay Endre *Átlós* utcai lakásában találkoznak szombat délutánonként; ki-ki a legfrissebb művét hozza magával, azokat vitatják meg, s esztétikai problémákról beszélgetnek-vitatkoznak. A csoport mégsem az Átlós utcáról kapta a nevét, hanem az egymást keresztező művészi törekvések szerves összetartozásának szimbólumaként. „Arra gondoltunk – emlékezik Rátkay Endre – hogy minden átló máshonnan indul, máshova érkezik, de egy közös pontban valamennyi metszi egymást. Valamennyien a nagy klasszikus hagyományok s az igazi XX. századi avantgárd ötvözésére törekedtünk” (idézi Nádor Tamás: *Rátkay Endre*, Bp. 1983. – 15. p.). *Csillag Tibor* és *Kárpáti Kamil* versekkel jelent meg az összejöveteleken, *Gaál Imre, Rátkay Endre* festményt hozott, *Czétényi Vilmos* monotípiát, *Juhász Sándor* rajzfilm-vázlatokat (ő *Erdély* Miklóssal is szoros kapcsolatban állt az *Iparterv* keretén belül). Fittyet hányva a kor „szocreál” kényszer-divatjának, lazább szálakon *Kondor Bélához*, sőt a *Vécsey*-szalon és a *Nárcisz* presszó „tiltott modernjeihez” is kötődtek (az 1948-ban elhallgattatott *Szentendrei Iskola* utóhulláma, a *Csernus Tibor* körül csoportosuló „mágikus realizmusa”, *Gyémánt László, Lakner László, Molnár C. Pál, Szabados Árpád* stb. szürealizmusa együttesen egy új kivirágzást ígértek, amit persze a művészeti élet korifeusai minden eszközzel igyekeztek visszaszorítani). Az *ÁTLÓK* csoport – naivul – úgy remélte: amint *Chagall* európai hírvé / rangúvá tette a kis orosz falut, Vityebszket, úgy fogják ők Pesterzsébetet beemelni a világ-művészetbe. Képzeltbeli diadalmenetüket s gyakorlati

kudarcukat Kárpáti Kamil később *A szentek bevonulása* c. remekművű ciklusában örökíti meg (in: ugyane c. kötet 184-195. p. – valamint *A barátok királysága* c. vers, uo. 66/67. p.)

Valójában ők is a hagyományra alapozták művészetüket, hiszen Pesterzsébet már a harmincas években szinkronban volt az európai művészettel. A *Gödöllői Iskolához* tartozó *Nagy Sándor* freskói a preraffaeliták modorával átszínezett európai szecesszió egyik utolsó tetőpontját képviselik. A Kossuth utcai nagytemplom falfestményeiben egykor gyönyörködő későbbi „Átlósok” már gyermekkorukban magukba szívták e légiesen lebegtetett képek szellemiségét a reneszánsz iránti rajongással egyetemben. „A firenzei léptéket akartuk alapul venni egy olyan városi közösség kialakításához, amelynek legfőbb jelentősége éppen pezsgő, sajátos szellemi életében, művészetének önállóságában rejlik” – idézi meg a múltat Kárpáti Kamil (*Szűkmenet*, in: *Kinyitom az Időt* c. antológia, Bp. 1987, 198-202. p.). Csakhogy a város légköre nem kedvezett törekvéseiknek. „A hatvanas évek derekán már világossá vált előttünk, hogy a lakótelep-szisztéma egyszer s mindenkorra ködevéssé tette elképzelésünket a magát fölépítő új Pesterzsébetről”. Természetesen, így sem Firenze, sem Vityebszk nem lett lakóhelyükből. „Az erzsébetiség a művekben van. Szóljon bármiről a munka, a tömény külvárosi atmoszféra nyomásában született”, amely „jellegzetes, mint a falu levegője. Nemcsak a légzés – a gondolat, a nyelv, az ének ritmusát is kiszabja. Aki a tenger vizében megmerül, sója is rárakódik, tekintet nélkül arra, hogy óhajtja vagy nem óhajtja. Ez a só Erzsébet érintése”.

Gaál Imre halálával (1964) aztán fel is oszlott az ÁTLÓK; nemhogy Európába, de még a hazai művészeti életbe sem sikerült betörniök. A későbbiekben azonban a művészettörténet jelentős csoportosulásként tartotta már számon a kört intenzív inspiráló-erjesztő szerepe okán (vö.: Lázár Judit: *Gaál Imre művészete*, Bp. 1997.). 1967-ben megrendezik a barátok a Pesterzsébeti Múzeum támogatásával az első *Gaál Imre emlékkiállítást*; a katalógusban Kárpáti Kamil méltató – elismerő tanulmánya (*Egy pesterzsébeti európai*, később ugyane címen verset is ír róla). Az 1974-ben induló *Gaál Imre Stúdió*ban a tehetséges – általános iskolás korú – diákok beavatást nyernek a grafika – rézkarc – litográfia stb. mesterségébe. Állandó helyet is kapnak a múzeum egyik részlegében, s az évente megrendezett *Tavaszi Tárlaton* bemutatkozhatnak ők is az idősebb alkotókkal együtt. 1989-ben önálló épületben, gyönyörűen berendezett múzeumként létrejön a *Gaál Imre Galéria*, ahol a névadó állandó kiállításán kívül végleges helyet kap *Rátkay* Endre csodálatos *Arany Ikonosztáza*, valamint az egy időben Erzsébeten élő *Tóth Menyhért* néhány remekműve a „fehér” korszakából. A *Galéria* azóta számos művészeti rendezvénynek ad otthont, s az erzsébeti szellemi élet egyik legfontosabb centruma.

Az ÁTLÓK kezdeményei nyomán a 60/70-es évek fordulóján az irodalmi élet is felpettségült Erzsébeten. A XX. kerületi Népművelési Tanácsadó és a Múzeum támogatásával kialakult az országos versmondó mozgalom pesterzsébeti bázisa. Ami persze azzal is összefüggött, hogy az ország akkori kulturális vezetése – a „művelt nép” szlogenjét hangoztatva – felismerte az amatőr mozgalmak (színjátszó és szavaló-körök, zenei együttesek, táncház stb.) „energia-levezető” szerepét az ifjúság lázadó lendületének „hivatalosan engedélyezett” keretek közé szorításában. A munkás-művelődésnek a XX. század kezdetétől intenzív és mély gyökerű hagyományai voltak Erzsébeten, hiszen a „Csili”-ként emlegetett Munkásotthonban igen magas színvonalú kulturális élet zajlott. Itt hallgatta Kassák a Galilei-kör tudós professzorainak előadásait, innen indult ragyogó versmondó pályájára Simon Jolán, aki aztán a harmincas években a MUNKÁ-kör szavalókórusát vezette. A művelődés feltételeit még a nagy-kapitalista Weiss Manfréd is igyekezett alkalmazottai számára biztosítani, hiszen tisztában volt vele: a magasabb szakképzettségű, kulturáltabb munkások fegyelmezetten, nagyobb hozzáértéssel végzik munkájukat. A történelem paradoxona, hogy a magát

„szocialistának” nevező *pártállami struktúra büntette* a kultúra-szervező, alulról jövő kezdeményezést, az autonóm gondolkodást, a *szellemi igényességet*, mert félt a tisztánlátóktól, a magasabb minőséget képviselő, kulturált személyiségektől – hiszen őket nem lehet/ett/ az uniformizált életkeretekbe beszorítani. Átmenetileg azonban mégis létrejöhettek egyfajta együttműködésre épülő felvirágzás az amatőr mozgalmak körében is. A Győr-Sopron megyével való összefogás eredményeképpen, Kárpáti Kamil és a győri Gárdonyi Béla szerkesztésében közös gyűjtőmunkával született meg a *Versmondók könyve* I-II. (1970, 1971). A kötetek országos visszhangot keltettek: mind az irodalom-oktatásban, mind a szavalóköri szervezésében jelentős segítséget kínáltak a tanároknak s a közművelődési szakembereknek.

Az I. kötetbe – mintegy „segédanyag”-ként – nagyszerű verselemzések kerültek, ismert irodalmárok, írók tollából (mint pl. *Arató Károly, Bella István, Csorba Győző, Ferenczi Zsuzsa, Fésüs András, Fodor András, Galambosi László, Kulcsár János, Makay Ida, dr. Szólás Rezső, Z. Szabó László, Vadász Anna* stb.). Bemutattak egy-egy művet a népköltészet köréből, illetve legnagyobb költőinktől, megtörve a hivatalos kánont (Petőfi – Ady – József Attila mellett Berzsenyi – Kisfaludy Károly – Arany – Vörösmarty – Babits – Kassák – Illyés – Nagy László – Juhász Ferenc alkotásait méltatták, s néhány szemelvényt találunk az akkor induló fiataloktól is). A II. kötet 209 költőtől hoz egy-egy verset. Itt akkoriban még kevésbé ismert alkotók is szerepelnek, s a válogatás minőségét, a szerkesztők bátorságát és igényességét jelzi, hogy az antológiában szóhoz jutók (akiknek többsége a „tílt” vagy „tűrt” mezőnybe tartozott) ma már irodalmi életünk „derékhadát” alkotják – egyikük-másikuk meg is halt, jelentős nevet hagyva maga után. A legismertebbek közülük: *Ágh István, Bella István, Bertók László, Buda Ferenc, Horgas Béla, Kalász Márton, Mezey Katalin, Oláh János, Orbán Ottó, Petri György, Rab Zsuzsa, Ratkó József, Szepesi Attila, Szécsi Margit, Tandori Dezső, Tóth Éva, Utassy József* – és természetesen az ’56 után háttérbe szorított „meghurcoltak”: *Béri Géza, Csillag Tibor, Kárpáti Kamil, Tamási Lajos és Tóth Bálint*.

A II. könyvet Kárpáti Kamil remek esszéje zárja: *Mit tehet a versmondó?* A válasz: „Fel kell ébreszteni tetszhalálából a költészetet!” Bemutatja saját diákkori önképző-körös múltját, amikor is mindig a perifériára szorított költőkkel foglalkoztak, ugyanis kiváló tanárunk az erzsébeti Kossuth gimnáziumban azt vallotta, hogy a hivatalos értékrend soha nem a valós értékeket tükrözi (hiszen kialakításában politikai s egyéb protokoll-szempontok is közrejátszanak). A versmondóknak tehát mindig a teljes mezőnyt kell szemmel tartaniok; választásukba természetesen szubjektív indítékok is belejátszhatnak. Néhány gyakorlati tanácsot is kínál a szavalóknak – mint költő és mint szerkesztő – arra vonatkozóan, hogyan tudják megeleveníteni, az érdeklődőkkel megszerettetni a költészetet.

Mindkét kötetet a kortárs festőművészek képei díszítik. A Győr-Sopron megyei *Barabás László, Bartl József, Cziráki Lajos, Dohnál Tibor, Karczagi András, K. László Enikő, Misch Ádám, Sulyok Gabriella*, illetve az erzsébeti *Czétényi Vilmos, Gaál Imre, Nagy Rezső, Nolipa István Pál, Rátkay Endre, Tóth Menyhért* alkotásai azóta szintén országos rangra emelkedtek.

Egy röpké pillanatra úgy tűnt tehát: Kárpáti Kamil művészetszervezői ambíciói előtt is megnyílik végre az út! S talán mint költő is szóhoz juthat. 1966-ban jelent meg első kötete a Szépirodalmi Kiadónál (*Ördöggyolyó*); most pedig – igaz, magánkiadásban, mégis – napvilágot lát újabb könyve (*Fejek felemelésének háza*, 1972), amelybe már ciklusnyi börtönverse is bekerül. Csakhogy – a sors iróniája! – 1973/74-ben újabb „szigorodás” időszakát éljük (az új oktatási, majd közművelődési törvény, a munkásosztály vezető szerepének újbóli hangoztatása, a Népfront erős pártirányítás alá kerülése egyaránt azt célozzák, hogy az alulról jövő kezdeményezéseket mindinkább „mederben” lehessen tartani). Az 1973-ban megjelenő *Külvárosi jeladás* c. antológia így már nem érheti el célját (elkészült

példányait százszámra raktáron fektetik). Pedig ez a könyv lenne éppen a legalkalmasabb arra, hogy a Pesterzsébeten több mint félszázada folyó magas szintű kulturális munkáról képet adjon. Az *Utószóban* Kárpáti Kamil széleskörű tablóképet rajzol a városrész múltjáról, közművelődési hagyományairól, jelenbeli törekvéseiről, s a XX. kerületben rövidebb-hosszabb ideig élő alkotókról, akik „lokálpatrióta”-ként az „erzsébetiséget” beemelik az egyetemes (magyar és európai) kultúrába. A legidősebb nemzedék jelesei (*Bakó József, Gellért Oszkár, Nagy Lajos, Molnár Kata, Zsigmond Ede* stb.) mintegy hidat képeznek a *Nyugat* esztéta-szárnya és a szociálisan érzékenyebb, a negyvenes években induló fiatalok között. Utóbbiak közül kiemelkednek a Földeák János-szerkesztette „munkásíró”-antológiák (*Mérték* – 1940; *Tollal és szerszámmal* – 1941; *Március* – 1942) szerzői, elsősorban *Molnár Géza, Tamási Lajos, Végh György* és *Zágoni Ferenc*. A még ifjabbak (a 20/30-as évek fordulóján születettek) közül a 60/70-es évekre már ismertté váltak: *Albert Zsuzsa, Béri Géza, Csillag Tibor, Juhász Sándor, Zsombok Tímár György* stb. Ők mindannyian szót kapnak az antológiában, amely így teljes kultúrtörténeti bemutatást kínál Erzsébet múltjáról és jelenéről. A *Sárkányeregető* ciklus a 30/40-es éveket idézi meg; a *Sorsforduló* és az *Alapítók* a háború utáni, reményekkel teli, majd fokozatosan illúzióit veszített időszakot. A *Hétköznapiak* ciklus az 50/60-as évek átalakuló Erzsébetét mutatja be, korántsem a korban divatos hurrá-optimizmussal, sőt! – sokkal inkább az *Epreserdő*, a *Kakastó*, a *Halleluja*-sziget eltűntét sirató nosztalgiával. Az *Átlók*-korszakot Csillag Tibor – Juhász Sándor – Kárpáti Kamil versei képviselik; végül a *Virágének*, *Ez a kicsi ország* (Béri Géza ciklusa), valamint a *Külvárosi kiáltás* c. ciklusokba „szerelmes hitvallások” kerülnek, abban a reményben, hogy „Erzsébet” talán felfigyel költőinek „udvarlására”, s netán a kerület hivatalos vezetése felkarolja a kultúra ügyét.

1975-ben még megjelenik a *Versmondók könyve* III. kötete, ugyancsak Kárpáti Kamil és Gárdonyi Béla szerkesztésében, Berek Kati lelkes bevezetőjével. Z. Szabó László, jeles győri tanár *Vázlat a múltból, portrék a jelenből* c. tanulmányában áttekinti Győr-Sopron megye kulturális életét egészen a 70-es évekig, bemutatván az e tájhoz kötődő alkotók (*Galgóczy Erzsébet, Gyárfás Miklós, Hárs Ernő, Kormos István, Maróti Lajos, Simon Lajos, Szakonyi Károly, Szapudi András*) addigi életművét. A kötetben szót kap az akkor épp lázadó avantgárd korszakát élő legfiatalabb nemzedék is (*Bíró Balázs, Bősze Balázs, Bratka László, Györkös László, Háklár Tivadar, Kádár Péter, Kerék Imre, Marafkó László, Rácz Zoltán, Szalay Antal*), akik közül néhányan – elsősorban Kerék Imre – azóta már országos nevet szereztek maguknak. A már korábban megismert *pesterzsébetiek* (*Albert Zsuzsa, Béri Géza, Csillag Tibor, Földeák János, Kárpáti Kamil, Molnár Géza, Tamási Lajos, Zsombok Tímár György*) mellett az egészen fiatal *Bókkon Gábor* (sz. 1954-ben!) is szerepel itt. A kötetet Kárpáti Kamil *Költészet – közművelődés – versmondás* c. tanulmánya zárja, amelyben – Erzsébet múltjáról-jelenéről szólván – hangsúlyozza, hogy „a por-borította, homok alá süllyedt értékek felszínre hozatala közben” derült ki: az utóbbi években „talán még nagyobb kristályosodási folyamat” kezdődött e városrészben, mint 1945/47-ben, a folyóirat-alapítások időszakában.

Ma már tudjuk persze: e felívelési folyamatból semmi nem lett; az országos /kultúr/politika ellehetetlenítette a szépen csírázó magvak növényé bontakozását. Kárpáti Kamil – mintegy húsz év múlva visszatekintve erre az időszakra – úgy látja: „Az ‘olvasó nép’ mozgalom üres demagógia volt; inkább a ‘nem-olvasást’ váltotta ki, nem pedig a múlt iránti tiszteletet.” Az ‘olvasó’ egyre kevésbé volt kíváncsi a klasszikus irodalomra, miután saját korkérdéseire nem kapott választ belőle; a jelenben való tájékozódását segítő modern irodalmat pedig nem értette (valódi értelmező – ‘közvetítő’ közeg híján, amely eljuttatta volna hozzá a műveket). Így hát inkább letette a könyvet, s a mozgalom eredménye az ‘olvasni-nem-tudás’ lett; az érdeklődő a jóval hígabb TV-adaptációk felé fordult; végezetül pedig – a nyolcvanas évekre – a politikailag manipulált tömegre zúduló információ-özmény a valódi, értékes irodalom iránti

teljes közönyhöz vezetett. A költészet így vált végül is ‘magán-monológgá’: az ifjabb költők ‘kényszeres magánzárkában’ monomániásan morzsolgatják maguk elé senki által nem értett (mert nem is érthető!) ‘szövegeiket’. A leépülési folyamat most tetőzik: a fiatal költészet – a ‘posztmodern’ örve alatt! – az ‘idegen kottából’ átvett-gyakorolgot artikulátlanság útvesztőjében kanyarog (tisztelet a kivételnek!). „Amikor a költészet nagyhatalma többé már nem az, pusztán szél septe provincia – zárja fejtegetéseit a szerző – /.../ akkor bizony a vándor belebotolhat a kiürült, két oldalával egymásba esett, a lebbenékeny homok porával félig betemetett víztömlőbe – de csodák nincsenek... Ha Gábrriel arkangyal találja meg, viheti okulás végett az Égbe. Ha Európa szelleme: vakarózhat” (*Az összelappadt víztömlő*; válasz a *Napút* kérdéseire, 1999; in: ugyane c. kötet, 2000; 145-151. p.) Kárpáti Kamil a „versmondó láz” visszametszését nem egykönnyen heverte ki. Már-már kialakult körötte egy fiatalokból álló művészet-barát kör, amelynek további tevékenységét a pártbizottság ellehetetlenítette. Így – „kényszer-pihenő-höz” jutván – saját kötetei rendezésébe kezd. 1977-től egy-két jelentős kiadó megnyitja kapuit előtte. A *Szépirodalminál* és a *Magvetőnél* jelennek meg sorra verseskötetei (*Óceán alatti hajnal* – 1977; *Ezüstöntő* – 1978; *Madárszülőmnek szárnya* – 1980; *Erotikus kánikula* – 1982; *Ha a lónak szárnya van* – 1984; *Farkasa gyomrában lakik* – 1987; *Minden nagyság emlék* – 1988.). Ezzel párhuzamosan a *Móra* Kiadónál sorra napvilágot látnak ifjúsági regényei (*Kísértet! Kísértet!* – 1979.; *Trombitás Ali cirkusza* – 1980; *Trombitás Ali és a gyerekrablók* – 1982; *Égjáró Trombitás* – 1985.).

1987-ben nyílik újra lehetőség – Gyulai Gusztáv akkori tanácselnök széles látókörének, kultúra-szeretetének köszönhetően – az erzsébeti és soroksári művészek közös reprezentatív jelentkezésére. A *Múzeumi Füzetek* sorozatban igen szép kiállításban, Rátkay Endre festményével a borítón, Kárpáti Kamil szerkesztésében megjelenik a ***Kinyitom az Időt*** c. antológia. Barabás László, Czétényi Vilmos, Gaál Imre, Hartung Sándor, Kadarkúti Richárd, Kovács Borbála, Nolipa István Pál, Rátkay Endre, Tóth Menyhért – tehát az ide kötődő legjelentősebb alkotók – képei díszítik. A szerkesztő – aki jelen esetben háttérben maradván, saját verseit nem szerepelteti – tömör kis ajánlásban egyenként mutat be minden költőt (*Adorján Gyula, Bókkon Gábor, Endrődi Szabó Ernő, Fejér Balázs, László E. Piroska, Morvay László, Petrőczy Éva, Zalán Tibor*), akik többsége ma már ismert, rangos név! *Szűkmenet* c. utószavában a szerkesztő „világ-perspektívába” ágyazva elemzi az „erzsébetiség” sajátos problémáit, amelyek elsősorban abból fakadnak, hogy a városrésznek „nincs valódi értelmiségi magja”. A tudományos-technikai forradalom előrehaladtával – hangsúlyozza – a költészet kiszorult a mindennapi életből. Az emberek először közömbössé, később szinte ellenségessé váltak vele szemben. Ma már generációk nőnek fel – nemhogy a művészet nélkül, de a művészet ellenében! A mintegy évszázada kialakult művelődési hagyományok teljességgel eltűnni, feloldódni látszanak, a régi híres munkás-kultúréletnek már nyoma sincs! Az elbürokratizálódott hivatalos szervek a közepszerűséget pártfogolják a kiemelkedő tehetségek ellenében; így az álirodalom megfullasztja, elszigeteli az olvasóktól a valódi, értékes műveket. Ezt a „szigetelő réteget” próbálja áttörni ez a kis alkotói csoport, amely, ha a városrész további támogatására is számíthat, a XX. kerület művészeti felvirágzását készítheti elő. A szerkesztő tehát az arra „illetékesek” figyelmébe ajánlja az ízléses kivitelű, értékes kis antológiát, remélve, hogy további támogató együttműködésükkel elősegítik majd a lokális irodalom bekapcsolódását az országos művészeti vérkeringésbe.

Ekkoriban már a „rendszerváltó” folyamatok kellős közepén vagyunk... 1988 őszén Kárpáti Kamil folyóiratot indít a *Pesterzsébeti Múzeum* „kulturális szemléje”-ként (***Stádium***). A soroksári németiség is csatlakozik a támogatókhoz, sőt, a külföldi németek is hozzájárulnak valamelyest az anyagi feltételek megteremtéséhez. Így természetesen – az „Ungardeutsch” háttérnek is kedvezve – kétnyelvű a lap: a bővebb magyar rész tanulmányai, fontosabb szépirodalmi alkotásai (túlnyomórészt *Kalász Márton, Endrődi Szabó Ernő* fordításában)

átkerülnek a német részbe; sőt, ezen túlmenően önálló tanulmányok, szociológiai felmérések, mintavételek is szerepelnek itt a svábság és magyarság közös történelmére, Soroksár és Németország kapcsolataira, a svábság sajátos nemzetiségi problémáira, az 1944/45-ös kitelepítésekre vonatkozóan. Csömör – Gödöllő – Gubacs – Rákoscса – Pestszentlőrinc – Soroksár múltjáról – jelenéről, valamint a térség társadalompolitikai, gazdaságtörténeti problémáiról igen értékes cikkeket olvashatunk ugyancsak a német részben *Balogh János*, *Berend T. Iván*, *Glatz Ferenc*, *Hanák Péter* stb. akadémikusok tollából. Kárpáti Kamil kiváló szerkesztői érzékkel biztosítja a szépirodalom és a tudománytörténet egyensúlyát a kivételesen szép kiállítású, színes reprodukciókkal díszített lapban. Mellette a szerkesztőtársak (*Endrődi Szabó Ernő*, *Hambuch Vendel*, *Nádor Tamás*) is figyelnek a periodika belső arányaira, hiszen a *Széchenyi* hármasság alapművéből (*Hitel – Világ – Stádium*) átvett cím már önmagában véve is arra utal, hogy a folyóirat egy új reformkor (polgárosodás, Európa-orientáció) előkészítésében kíván részt vállalni. Magát a szerkesztőbizottságot pedig úgy alakítják ki, hogy abban minden korosztály, minden irányzat és szemléletmód képviselve legyen, és lehetőleg sikerüljön áthidalni a népi-urbánus, nemzedéki, nemzeti/ségi/ellentéteket. Gyulai Gusztáv tanácselnök az „állami mecenatúra” képviselésében van jelen. A szerkesztőbizottság némileg fluktuál: néhányan időközben kiválnak, majd újak jönnek. Rövidebb-hosszabb ideig tagja *Albert Gábor*, *Kalász Márton*, *Kőhádi Zsolt*, *Rátkay Endre*, *Veress Miklós*, *Zalán Tibor*, *Zsombok Tímár György*.

A szerző-gárda is rendkívül változatos: szóhoz jutnak itt a nyugati magyar irodalom neves alkotói (*Csíky Ágnes Mária*, *Faludy György*, *Határ Győző*, *Kabdebó Tamás*, *Kemenes Géfin László*, *Monoszló Dezső*, *Tollas Tibor* stb.). A tanulmányok – kritikák szerzőinek többsége szintén ismert, de – a szerkesztőkhöz hasonlóan – a „pártállamban” meglehetősen háttérben maradt író, irodalomtörténész (*A. Gergely András*, *Bakonyi István*, *Csűrös Miklós*, *Csillag Tibor*, *Enzsől Ellák*, *Horpácsi Sándor*, *G. Komoróczy Emőke*, *R. Kocsis Rózsa*, *Koppány Zsolt*, *Lakatos István*, *Lengyel Balázs*, *Pécsi Györgyi*, *Pósa Zoltán*, *Pomogáts Béla*, *Rónay László*, *Téglás János*, stb.). A főszerkesztő arra törekszik a munkatársi gárda megválogatásában, hogy az „európaiság” gondolata hangsúlyozottan jelen legyen írásaikban. A *Stádium* 5 évfolyama (összesen 19 száma) igen határozott, egységes szerkesztői koncepcióra vall. A rendkívül gazdag, sokszínű szépirodalmi anyag részint az idősebb, ismert (esetleg már halott) – a pártállamban ugyancsak perifériára szorított – szerzők tollából származik (*Albert Gábor*, *Benke László*, *Béri Géza*, *Bokor Levente*, *Csillag Tibor*, *Csendes Béla*, *Czakó Gábor*, *Dobai Péter*, *Döbrentei Kornél*, *Galambosi László*, *Gergely Ágnes*, *Hamvas Béla*, *Kalász Márton*, *Krasznahorkai László*, *Kárpáti Kamil*, *Losonczy Miklós*, *Mándy Iván*, *Nemes Nagy Ágnes*, *Orbán Ottó*, *Petri György*, *Rákos Sándor*, *Tóth Bálint*, *Utassy József*, *Weöres Sándor*, *Zsombok Tímár György* stb.). Ugyanakkor a fiatalabb nemzedék is szép számban van jelen, sőt, néhány akkori pályakezdő is szóhoz jut itt (*Adorján Gyula*, *Bókkon Gábor*, *Endrődi Szabó Ernő*, *Fabó Kinga*, *Fejér Balázs*, *Fumacs Viola*, *Gittai István*, *Kántor Zsolt*, *Kelényi Béla*, *Koppány Zsolt*, *Krausz Tivadar*, *Kun Árpád*, *Kurdi Imre*, *Kukorelly Endre*, *Lackfi János*, *Markója Csilla*, *Marchall György*, *Petőcz András*, *Petrőczy Éva*, *Szakács Eszter*, *Szentmártoni János*, *Szikra János*, *Turczy István*, *Turcsány Péter*, *Tornay Mari*, *Villányi László* stb.). Persze ma már mindez történelem... Azóta a fentiek az irodalmi élet aktív szereplőivé, sőt hangadóivá váltak.

Az 1988. szept. 1-ei – *első* – szám *beköszöntője* a Szent István, illetve Széchenyi István által ránk hagyott örökségre (polgárosodás, európaiság) hivatkozik, ugyanakkor hangsúlyozza a „lokálpatriotizmus” fontosságát is. A napirenden lévő rendszerváltás erkölcsi megújulásra kötelez, a szociális gondolkodásmód elmélyítésére, fokozottabb személyi felelősségvállalásra s a *‘citoyen’* életforma, morális szemlélet megerősödésére. *Kőhádi Zsolt* a *Kinyitom az Időt* c. antológia kapcsán az „erzsébetiség” közösség-teremtő hagyományait s a peremvidéki

önismeret fontosságát állítja előtérbe. A német nyelvű részben *Berend T. Iván*, *Glatz Ferenc*, *Hanák Péter* akadémikusok, *Cserháti József* érsek, *Harmati Béla* püspök és más közéleti személyek üdvözlik a nagyszabású szellemi vállalkozást, s alapos gazdaságtörténeti – politológiai – társadalomtörténeti elemzésekben mutatják fel a hazai polgárosodás korábbi eredményeit, jelenkori perspektíváit.

A *Stádium* aztán a továbbiakban együttlélegzik a rendszerváltoztató erőkkal, figyelemmel kíséri a politikai ‘térkép’ átrajzolódását, de korántsem a napi-politikai csatározások és a mindennapos érdekharok szintjén!... Szellemi távlatokat vázol fel, amelyek mentén átértékelődik az elmúlt félszázad történelme, s új alapokra helyeződik a polgárosuló magyar társadalom jövőképe. Központi helyzetben természetesen most is az irodalom marad. A *második* (novemberi) szám pl. kritikákkal, irodalomtörténeti tanulmányokkal, szépírói alkotásokkal van tele; a német rész zömmel ezek fordítása; ugyanakkor itt olvasható *Endrődi Szabó* Ernő beszélgetése *Bíró* Zoltánnal a jelenkor legégetőbb társadalmi problémáiról.

A *harmadik* (1989. májusi) szám élén áll Kárpáti Kamil nyílt levele *Pozsgay* Imréhez (*A kiegyezés alapmondatai*), amelyben a nemzet nevében gratulál neki, megköszönve, hogy ‘56 kérdésében állást mert foglalni a hivatalos pártvezetés ellenében (amely több mint harminc éven át fenntartotta az “ellenforradalom” minősítést). Az általa vezetett munkabizottság nyilatkozata (*Történelmi utunk*) nyitotta meg az Európába vezető kapukat, s tette lehetővé Közép-Európa integrálódását a szabad nemzetek szövetségébe (Kárpáti Kamil mint fontos egykorú dokumentumot a levelet 2000-ben megjelenő esszékötetében is közzéteszi – in: *A összelappadt víztömlő...* 231-34. p.). Ugyane számban *A. Gergely* András elemzi *Bibó* István nyomán és szellemében a Kárpát-medencei identitástudat jellegzetességeit, felhívva a figyelmet arra, hogy „egy jól végiggondolt Közép-Európa-politika” lehetőséget teremt majd a ‘kulturális nemzet’ határokon átívelő egyesülésére (*A közép-európai identitás ígérete*). *Vékony* Gábor pedig az akkoriban nagy vihart kavará, nyíltan magyar-ellenes dákó-román elméletéről fejti ki véleményét (*Dákok, rómaiak, románok*). A *Kritika* rovatban *Elmer* István három fontos könyvet mutat be eleinkről (*Arcunk a múltban* címen: *Bartha* Antal: *A magyar nép őstörténete*, *László* Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete, Árpád népe*). A *Pozsgay*-bejelentés felszabadította a szókimondás bátorságát a szerkesztőkben és nyilván a szerzőkben is. *Albert* Gábor remek szatirikus képet rajzol a pártállami időszak irodalmi életéről az írószövetségi közgyűlések (1951-85.) alapján (*Kalangya*). Ugyanitt találjuk *Pécsi* Györgyi ironikus széljegyzetét az ún. „fiatal” költészetéről (*Tervutasításos irodalom – leltárhiányos nemzedék*). Az 50-es években születetteknek – hangsúlyozza a szerző – a sok visszafojtás, retorzió ellenére is sikerült betörniök az irodalmi életbe (*Garaczi* László, *Kukorelly* Endre, *Marno* János, *Petőcz* András, *Rakovszky* Zsuzsa, *Zalán* Tibor neve már országosan ismert a 80-as évek végén!); az utánuk jövőknek viszont se kötete, se neve – az egész nemzedék marginalizálódott.

Érthető tehát, ha Kárpáti Kamil e nevenincs nemzedéknek akar teret biztosítani folyóiratában, s a továbbiakban szívügyének tekinti az új s újabb nemzedékek felkarolását, támogatását. Emellett pedig – természetesen – saját volt börtöntársai, a „füveskertiek”, s a hajdan internált jóbarátok életművét szeretné jobban a figyelem középpontjába állítani.

A *negyedik* (1989. szept.) szám tematikus összeállítás *Gérecz* Attiláról, a forradalom egyetlen költő-halottjáról. *Töredék* c. erős sodrású költeményének közzétételével bizonyítja a szerkesztő, hogy nagy formátumú költészet szakadt itt félbe, s szerzőjét költőként s hősként egyaránt rehabilitálnunk kell. Ugyanitt jelenik meg *Csillag* Tibor emlékezése az orosz túlerővel szemben vívott ‘56 őszi délpesti védekező harcokról (*Külváros a szabadságharcban*), bizonyítván: Pesterzsébet kezdettől a forradalom ügye mellé állt, itt működött „a külvárosok szabad rádiója”, a Róka-adó, amelybe már nov. 9.-én beléfojtották a szót. Az itt állomásozó

honvédség átállt a nemzetőrséghez (miközben tisztjeik az oroszokhoz csatlakoztak!); s nov. 4. után csaknem 90 tankot lőttek ki a Népliget fái alatt, a tököli repülőtéren pedig 19 lökhajtasos gépet pusztítottak el. Erzsébet tehát nem vált hűtlenné a század eleji demokratikus szellemi hagyományokhoz, ezek megvédéséért nem sajnálta vérént ontani – de hiába. A túlerővel szemben tehetetlen volt... Az *ötödik* számban tovább folytatódik '56 szellemének feltámasztása: Kárpáti Kamil *Rendhagyó emlékezése* egykori váci rabtársáról, Béri Gézáról, ízelítőt adva alkotásaiból, valamint Tóth Bálint verseiből is, végül Határ Győző és Kárpáti Kamil versváltása (*Fegyházablak – Átváltozásaink hóval*). Ugyane számban olvashatjuk Petőcz András kiváló tanulmányát (*Költészet és európaiság*), amelyben – a pártállami dresszúra megszűntével – az európai tradícióhoz való visszatérésünket és a politikától független alkotói szabadság megvalósulását sürgeti.

Úgy tűnik: a *Stádium* csakhamar elnyeri méltó helyét a frissen induló periodikák között, hiszen sikerült sajátos profilját kialakítani és értékes munkatársi gárdát tudhat maga mögött. Az 1990-es év valóban „virágkor”-nak látszik: most már négy szám jelenik meg *Tavaszi – Nyári – Őszi – Téli* megjelöléssel. A *hatodik* számban tovább folytatódik a disputa Európáról s a közép-európaiság mibenlétéről. A *Hol húzódik a határ?* c. rovatban Losonci Miklós verse Litvániáról (*Pásztorbot*), Albert Gábor úti mozaikja Erdélyről (*Harmadik nekifutás előtt?*), Galambosi László verse (*Csonkoló félelem*, Marosvásárhely, 1990. márc.), valamint Kabdebó Tamás kiváló tanulmánya (*Konföderációs tervek Kossuthtól Jásziig*), amelynek folytatása a következő számban jön. Ugyancsak a *hetedik* számban jelenik meg A. Gergely András mélyreható elemzése az 1945-ben, illetve 1953-56-ban „malenkij robot”-ra hurcoltak iszonyatos sorsáról (*Munkanélküliségre várva*). Az írások kivétel nélkül átkerülnek a német részbe is, kiegészítve N. Banacius körképével (*Exodus der rumänien-deutschen Literatur*), valamint Ódor László: *Deutsche und Ungarn – in Europa* c. cikkével.

A *Stádium* sikereivel együtt mintha a régvárt elismerés is megérkezne végre: Kárpáti Kamil megkapja a clevenlandi *József Attila*-díjat, itthon pedig a kiváló publicisztikai teljesítményekért járó *Böloni*-díjat. Most már új erőre kapva örömmel dolgozik *A menyasszony vetkőztetése* c. regényén, melyben a rendszerváltó folyamatokat analizálja, s amelynek részletei meg is jelennek a *Stádiumban*. Abban bízunk: eljött végre az idő '56 igazságának elismertetésére s a kultúra-teremtő munka szellemi-anyagi függetlensége biztosítására. De semmi nem úgy történt, ahogy remélte. A *Stádium* profilja sokaknak nem tetszett, egyre élesebb támadások kereszttüzébe került, s anyagi fenntartása is egyre jobban ellehetetlenült. A *nyolcadik* (1990 *Őszi*) számban a szerkesztő már védekezni kényszerül („...Amikor nem fojtogatja testvérünket...”). Egyértelműen kiáll a közölt írások igaza mellett, s közzéteszi Albert Gábor egykori nevezetes beszédét, amely az Írószövetség 1989. nov. 25.-ei közgyűlésén hangzott el (*A bedobott törülköző suhogása*), s amelyben arra figyelmeztetett, hogy mennyire veszélyessé válhat az, ha az irodalmi életnek nincs saját – intézményesített – érdekvédelme. „A hatalom ‘kiszállt’ az Írószövetség ügyeiből – hangoztatta – ugyanakkor annak mecenatúráját is felfüggesztette. /.../ Olyan szövetség kellene, amely a rövidesen ránk zúduló politikai acsarkodások fölé képes emelkedni, és abban a tudatban áll ki tagjai mellett, hogy azok művészi szuverenitását védve a nemzet lelkiismeretének szuverenitását védi”. Albert Gábor jóslata csakhamar valóra vált, s mert nem szerveződött meg azóta sem az a bizonyos érdekképviselő, az Írószövetség valóban az érdekcsoportok martaléka lett. De nemcsak az Írószövetség: maga a kulturális élet is. Ugyane számban *Gereben* Ferenc alapos szociológiai felméréseinek lehangoló eredményét teszi közzé (*Olvasás és könyv a családban*), melyben kimutatja, hogy az anyagi helyzet romlásával a családok kulturális érdeklődése a minimumra csökkent; az új könyvek – ha meg is jelenhetnek – nem kerülnek az olvasók kezébe (széthullott a könyvterjesztői hálózat, a drága könyveket csak igen kevesen tudják

megvenni stb.). Az „európaiság” tehát az általános kulturáltság tekintetében csupán vágyálomnak tűnik. Lengyel Balázs *Márai*ról szóló esszéje, Rajnai László *Az európai lélek forradalma és szabadságharca* (körkép a romantikáról) c. tanulmánya, valamint Kárpáti Kamil *Téglás János dokumentumai egy meghíúsult régi magyar-román írótalálkozóról* c. elemzése az „európai” vonulatot látszanak erősíteni, de sajnos csak felszíni eredménnyel, hisz a köztudatba ezek az írások – terjesztési korlátok miatt – nemigen hatol/hat/tak be. Ugyanezen témák folytatódnak – variálódnak a *kilencedik* (1990 Ősz) számban, kihívva a *Stádium* elleni további támadásokat. Albert Gábor: *Család – nemzet – nemzet – család* c. írása (elhangzott az 1990. jún. 14-17-ei család-kongresszuson) „a nemzeti szellemű nagycsaládok” mellett foglal állást: egészséges nemzettudat csakis a családok belső kohéziójának megerősödésével alakulhat ki. Ugyanitt a *Magyarságunk: európai* c. részben Kosáry Domokos eszmefuttatását találjuk *Széchenyi politikai iskolai éveiről*, valamint A. Gergely András írását az ún. „westernizálódás” veszélyeiről, aminek egyetlen ellenszere csakis a tudatos kultúra-építés lehet/ne (*Hatalomkorlátozás és európaizálódás*).

A szám végén Kárpáti Kamil rövid bejelentést tesz: egészséges, perspektivikus nemzet-tudatunk csak akkor lehet, ha szembenézünk múltunkkal, s nyíltan vállaljuk 1956 örökségét. Ezért a továbbiakban a maga és a folyóirat fő feladatának azt tartja, hogy elégtételt adjon / szerezzon mindazoknak, akik a Kádár-korszakban háttérbe szorultak ‘56-os múltjuk miatt. Tömören tájékoztat a „Béri-ügy” állásáról (1979 karácsonyán lett öngyilkos; a szerkesztőség szeretné kiadni írásbeli hagyatékát, de szponzor mindedig nem akadt rá). Szégyenletesnek tartja, hogy az egyéves szabad Magyar Köztársaság nem karolta fel a börtönviselt költők erkölcsi – szellemi rehabilitációjának ügyét. Azt pedig felháborítónak, hogy Gérecz Attila, a forradalom egyetlen költő-mártírja Klauzál-téri emléktáblájának avatásán sem a TIB, sem a POFOsz, sem a Szabadságharcosok Világszövetsége nem képviseltette magát. Ezért érzi tehát legfontosabb kötelességének, hogy az ‘56-osok szellemét életre keltse, megdicsőítse, s mindazok számára, akik a „puha diktatúra” korában sem lettek hűtlenek e szellemiséghez, megjelenési lehetőséget biztosítson. S valóban, a *Stádium* további számaiban mind gyakrabban találkozunk élők és holtak – Béri Géza, Csendes Béla, Csillag Tibor, Gérecz Attila, Szathmáry György, Tóth Bálint, Tollas Tibor stb. – nevével, s a folyóirat mellett Kárpáti Kamil létrehozta a *Stádium Alapítványt* (természetesen nem önerőből!), amely már önálló könyvek kiadására is vállalkozik. Elsőként *Gérecz Attila, a költő – 1956 mártírja* c. kötet jelenik meg Göncz Árpád bevezetőjével, amelyhez komoly anyagi segítséget nyújt a hősi halott költő Svájcban élő bátyja, a neves hegedűművész és karmester – Gérecz Árpád. Ezt sorra követik a volt börtönviselték (köztük természetesen magának Kárpáti Kamilnak) mindaddig kiadatlan kötetei: Béri Géza *Vál. versei és novellái*, 1992; Kárpáti Kamil: *A tengerre vetett ágy*, – *Relief egy fegyházzól*, – 1993; Csillag Tibor: *Veszélyes utazás* – 1995; *Füveskert antológia (1954 – 1994)* – 1995; Csendes Béla: *Aszú és áfonya* 1995, – *Darócbán* – 1996; Szathmáry György: *Sejtések könyve* – 1998. stb.

A *Stádium* folyóirat /hó/napjai azonban már meg voltak számlálva...

* * *

A *tizedik* (1991. Tavasz) számot a *Stádium Alapítvány* jegyzi. Élén Kárpáti Kamil tanulmánya (*Széchenyi 200 éve alulnézetből*), amelyben végigtekint a reformkor lezárulta és a ‘48-as szabadságharc elvesztése okozta sokkos állapotunk következményein. Ahelyett, hogy Széchenyi intelmeit hasznosítva alakítottuk volna (s alakítanánk a jelenben is) társadalmi berendezkedésünket – hangoztatja – mi épp ellenkezőleg jártunk – járunk el: tetteinkre kerestünk – keresünk igazolást, jóváhagyó bizonyítékokat az ő munkáiból. Németh László 1943-as *Szárszói beszédére* utal, amely a Széchenyi által megfogalmazott alapelveket idézte meg; hangsúlyozva, hogy ha akkor – a történelmi kényszerhelyzet folytán – ez illúziónak tűnt

is, ma talán nagyobb sikerrel szorgalmazhatnánk a *polgári* Magyarország létrejöttét. Csak szemmel kéne tartanunk az alapigazságot: csakis a „kiművelt emberfők” sokasága teremtet/meg és tart/hat/ja fenn a nemzet jólétét, megfelelő társadalmi közérzetét. Csakhogy ehhez nagyobb teret kell/ene/ biztosítani az önszerveződési folyamatoknak. Ugyanis a jogilag diktált, felülről levezényelt struktúraváltás visszaszorítja a kreativitásra épülő civil kezdeményezéseket; így a nép – ma is, mint történelmünk során mindig – úgy érzi: feje fölött dőlnek el a fontos kérdések. Végül apátiába süllyed, s akkor már hiába nyitja meg kapuit előtte (előttünk) az Európa-ház! Ugyane számban *A. Gergely* András: *Rendszerváltozás – avagy felvilágosulatlan abszolutizmus?* c. cikkében arra figyelmeztet, hogy a „kiművelt emberfők” helyett a sikeremberek vették át a gazdasági, politikai irányító szerepet, s a régi-új hatalmi eliten úrrá lett a haramia-etika, a szerzésvágy mohósága. Úgy látszik tehát, a *Bibó* István által felvázolt „*zsákutcás történelem*” csapdáiból a közép-kelet-európai kisállamoknak most sem sikerül/t/ kitörniök. Mai szemmel nézve, mikor már némi távlatunk van a másfél évtizede zajló folyamatok megítéléséhez, el kell ismernünk: a *Stádium*nak igaza volt. A rendszerváltás első pillanatától fogva semmi sem úgy történt, ahogy történnie kellett volna, ha *valóban* egy demokratikus, polgári köztársaságot akartunk megteremteni, s az ‘56-os alapokra akartuk /volna/ helyezni a társadalmi építkezést! Kárpáti Kamil és köre időben jelzett: utat tévesztünk /megint!/. E szám szépirodalmi anyaga egészében ‘56 szellemiségét sugározza: Szathmáry György versei (Tóth Bálint: *Maharadzsakumár* c. emlékező esszéje kíséretében), Albert Gábor – Csillag Tibor – Döbrentei Kornél – Koppány Zsolt – Rákos Sándor – Zsombok Timár György stb. munkái mellett Kabdebó Tamás *Danubius Danubia* c. regény-folyamának idevágó fejezetei is a történelmi tudat erősödését segítik.

A tizenegyedik (1991 Nyár) számban aztán Kárpáti Kamil frontálisan nyit a *Gérecz-ügy* felé (*Hogy 1991-ben méltóbb legyen 1956 ünneplése*). „A nemzet nagy-beteg” – hangoztatja. – „Lázár-Magyarország az évtizedekig tetszhalott lélek ‘szagát’ árasztja magából”. Végigtekint „a haza élve eltemetetésének” dátumain (I. világháború, Trianon; 1944, a nyilas vérzivatar; majd 1945, az orosz megszállás; 1948, a bolsevista „fordulat éve”; 1956 – reményeink leverettetése, s az azt követő véres megtorlás). „Lázár-Magyarország” csak úgy térhet vissza az Európa-Házba, ha alaposan megtisztálkodik. A ‘vidám barakk’ és a ‘frigider-szocializmus’ éveiben a lélekgyilkolás nemzeti méreteket öltött: Kádár lanyha ‘paternalista’ uralma szétverte az iskolát, tetszhalottá tette a költészetet, eltűntette az ‘olvasó ember’-t, protokolláris ceremónia kellékkévé alacsonyította a kultúrát. Kialakította a ‘kétlelkűség’ szellemét: az emberi szolidaritást szétroncsolva némi (anyagi, életmódbeli) kedvezményekkel amnéziára kényszerítette az országot. A „magyar falanszter”-ben „a még élő nemzet szellemét széttördelték, mint a mártírok lábszárcsontjait”. Ugyane számban *Börtönök költői* címen a szerkesztő rovatot indít, amelyben megidézi az ötvenes évek fegyházban, kényszer-munkatáborban sínylődő „européer” szellemiségű alkotóit. Elsőként *Sztáray* Zoltán mutatja be *Csendes* Bélát, *A súlyos fenség és komolyság költőjét*, aki az orosz hadifogságtól az Andrásy út 60-on – Kistarcsán – Recskén át egészen Vácig végigjárta „a szovjet Paradicsom” minden stációját. *Tóni* címen pedig *Kárpáti* Kamil teszi közzé emlékeit volt fegyenc-társáról, *Koósa* Antalról, néhány elfeledett verse kíséretében. Végül *Csillag* Tibor megrendítő nekrológja *Ottlik* Gézáról azt sugallja: fegyházon kívül /is/ ‘világbörtön’-ben éltek legkiválóbb alkotóink.

Kárpáti Kamil 1991. júl. 22.-én Gérecz Árpádhoz írt levelében beszámol az előkészületekről, amelyekkel Attila halálának 35. évfordulóját szeretné megünnepelni. *Rácz* Edit szobrászművész – a honoráriumról lemondva – bronzplakettet készít; a fölmerülő költségeket *Tollas* Tibor (*Nemzetőr*) és *Végh* Éva (*Kanada*) finanszírozza. Az emléktábla-avatás nov. 7.-én, a költő hősi halála napján lesz a Klauzál téren, fővédnöke *Göncz* Árpád. Megalakult a *Gérecz Attila Emlékbizottság* is (az Írószövetség, a TIB ‘56-os tagozata, a POFOsz, a Magyar Öttusa

Szövetség képviselőiből, az egykori „füveskertiek” részvételével, sőt, néhány neves személyiség is – köztük Kocsis Zoltán – vállalta a részvételt benne. Az avatás időpontjára a hagyatékot tartalmazó kötet is kész lesz – ezzel kapcsolatosan kéri Gérecz Árpádot, mondjon le örökösi jogdíj-igényéről a *Stádium* Kiadó javára (a levelet közzéteszi *Fehér könyv* c. kötetének Függelékében – *Stádium* K. 2002; 141-44. p.).

A *tizenkettedik* (1991. Ősz) számban aztán megkezdődik a rendszerváltás folyamatának kritikai elemzése. Mai szemmel csak bámulhatunk, mennyire világosan látta a *Stádium* szerkesztősége azokat a gazdaságpolitikai hibákat, amelyek végül is az első szabadon választott kormány bukásához, s az MDF felmorzsolódásához vezettek. A. Gergely András közgazdasági szemlélettel közelít a „modernizáció” problematikájához (*Kényszer, jog, szabadság*; majd a következő – 13. – számban: *Útban az önépítő társadalom felé*), hangsúlyozván, hogy a rendszerváltás ugyan *elvileg* megteremtette a feltételeket az önszerveződési folyamatok kibontakozásához, a gyakorlatban azonban mindez önnön ellentétébe csapott át: a ‘piacgazdaság’ viszonyai újfajta kasztrendszert hoztak létre; ami ellen csakis a demokratikus intézményi rendszer működésének biztosításával lehet/ne/ védekezni. Csakhogy a Parlament a hatalomért vívott politikai érdekháborúk, s nem a gazdasági-társadalmi problémák – lehetőleg igazságos és előremutató – megoldásának színtere (lett). Így nem csoda, ha az apátiába süllyedt tömegek a Kádár-korszak langyos álmodernizációját sírják vissza, holott az tette tönkre a gazdaságot. Természetesen, e figyelmeztetés úgy halt el, mint a pusztába kiáltott szó – s csupán a *Stádium* anyagi ellehetetlenülését készítette elő.

Ugyancsak a 13. számban Kárpáti Kamil újabb Gérecz Attila-émlékezőket hoz (Zsilinszky László: *A kamasz Gérecz Attilával Sümegtől a francia hadifogságig* – hadapród-iskolai emlékeik, fogságba esésük után próbálkozásuk az *Idegen Légió*-ban, majd hazatérésük 1946 őszén; valamint Lévay Zoltán *Emlékezésül* c. költeménye, melyben fejet hajt hősi halott barátja előtt). Ugyane szám végén Kárpáti Kamil a *Stádium Alapítvány* nevében ünnepélyesen bejelenti, hogy ez év nov. 4-én az Írószövetséggel, valamint a TIB-bel közösen, egyetértésben a Gérecz Attila-Emlékbizottsággal megalapították a *Gérecz Attila-díjat*, amelyet ezentúl minden évben nov. 7-én (első ízben 1992-ben) adnak át egy tehetséges elsőkötetes fiatal költőnek. A díjat, valamint az első Gérecz-kötet kiadását a karnagy és hegedűművész testvérbáty támogatása mellett több nyugati magyar adománya (a gyűjtést Tollas Tibor mellett az Egyesült államokban élő Zsótér András kezdeményezte) fedezte, s az Alapítvány számlájára érkező összegeket, valamint minden eladott kötet bevételét is a díjalap gyarapítására fordította a *Stádium*.

Gérecz Attila emlékének megidézése még a *tizennegyedik* (1992 Tavasz) számban is folytatódik, az *In memoriam* rovatban. Koppány Zsolt a vérző Bárányhoz hasonlítja őt, akit igaztalanul megöltek, s aki – megtisztulván szenvedéseiben – „fellépdelt a mennyekbe”, mint egykoron Krisztus (*Mégis, kinek a halottja?*). A volt fegyenc társ, Cservenka Gyula pedig öttusa-csapatbeli közös élményeiket idézi fel 1949 nyarától fogva. 1950 nyarán buktatta le őket egy volt ludovikás barátjuk, aki megtudta, hogy Nyugatra akarnak szökni. Ettől fogva mindketten a börtönköztársaság lakói voltak ‘56 őszéig; ő – kiszabadulván – elhagyta az országot, míg Attila a hősi halált választotta („... a fej, amelyet már betapasztott, körbeölelt a föld”). Kárpáti Kamil mindezt kiegészíti Gérecz Attila újratemetésének adalékaival (1957 februárjában szállították át hamvait a Kerepesi temető 21-es parcellájába az ‘56-os áldozatok mellé, természetesen a belügyesek kíséretével – vö.: *Zsebemben Gérecz Attila hantolási papírjaival* – ugyane számban). A gazdag versrovatban Adorján Gyula, Csillag Tibor, Gergely Ágnes, Kenéz Ferenc, Szakács Eszter, Szikra János, Takács Zoltán stb. költeményei is valamiképp a „világbörtön” képzetét erősítik. A próza-rovatban pedig Sztáray Zoltán volt

politikai fogoly idézi fel recski emlékeit, '56-os menekülését, letelepülését Kaliforniában (*Recsk*).

1992-ben végre a hazai József Attila díjat is megkapta Kárpáti Kamil, sőt a Magyar Köztársaság Érdemrend tisztikeresztjét is. Ennek ellenére, úgy látszik, a *Stádium* szuverén szerkesztési koncepciója, '56 örökségének konzekvens vállalása s politikai helyzetértelmezése az Antall-kormány kulturális hangadóinak tetszését nem nyerte el. Így anyagi támogatást egyetlen kuratóriumtól sem kapott. A *tizenötödik* (1992 Nyár) szám élén már megrázó erejű közleményt olvashatunk: „A Stádium nincs a 120 legjobb magyar folyóirat között!?” – „Így fest tehát ‘a két szék közt a padlón’ az irodalom függetlensége”?! Mezey Katalin: *Mit keres ma az író?* c. helyzetelemzése pedig „a szégyenletesen alacsony írói jövedelmek”, az irodalom piaci kiszolgáltatottsága, s ami vele jár: a színvonal süllyedése szellem- és erkölcs-romboló hatását vázolja fel. Mindennek ellenére a *Stádium* még próbálja tartani magát. Se jobbra, se balra nem tesz engedményt: szigorúan viszi tovább a korábbiakban kialakított koncepciót – s valódi, történelmi „igazságtételt” sürget. Csakhogy ekkorra már a társadalom reményei is szertefoszlottak a tekintetben, hogy ez a bizonyos „igazságtétel” valaha is elkövetkezik, s a legjobb erők, akik végigküzdöttek „ellenállóként” a Kádár-rendszert, elfáradtak a meddő csatákban. Kárpáti Kamil is búcsúzik a szerkesztői munkától: a *tizenhatodik* (1992 Ősz) szám impresszumában mint felelős szerkesztő és kiadó már Kárpáti Péter szerepel. A középpontban most Gérecz Attila – 1956 mártírja áll; a tanulmányok mellett Csillag Tibor szemlézgeti a 35. évforduló kapcsán a különböző lapokban megjelent írásokat (mintegy 20-25-öt számol össze, többségük persze csak felszínes főhajtás – inkább az ember, a hősi halott, semmint a költő előtt). Egyúttal sürgeti „a politikailag büntetett előéletű költők irodalomtörténeti rehabilitását”; s jelzi: miután nincs olyan személy / fórum, amely ezt felvállalná, a *Stádium* kötelessége ezért küzdeni. Mint ahogy a Gérecz-hagyaték és szellemisége továbbéltetéséért is (*A kritika kritikája – Gérecz Attila posztumusz kötetének sajtóvisszhangjáról*). A szépirodalmi anyag is ezt a koncepciót erősíti: Bokor Levente, Csillag Tibor, Oláh János, Szikra János, Utassy József versei, Béri Géza, Kabdebó Tamás, Pósa Zoltán prózája mellett külön rovatban szerepelnek a *Fiatalok*: (Antal Attila, Appel Béla, Fumacs Viola, Krausz Tivadar, Markója Csilla, Szakács Eszter, Szentmártoni János, Varga Tibor stb.).

A *tizenhetedik* (1992 Tél) szám élén újra lehangoló szerkesztői közlemény: a *Stádium* most sem kapott támogatást! Ennek ellenére az első Gérecz-díjat kiosztották a karácsonyi ünnepek előtt az Írószövetségben, a még egyetemista Lackfi Jánosnak *Magam* c. kötetéért. Az elnök – Tornai József – adta át neki Rácz Edit emléklakettjét 100. 000 Ft pénzjutalom, valamint Kárpáti Kamil laudációja kíséretében. Ugyanez alkalommal Kárpáti Kamil átnyújtotta Tornai Józsefnek Béri Géza – a napokban megjelent – kötetét is: „vedd át, őrizd és szeresd azt a költőt, aki életében soha nem tehetette be lábát ebbe a székházba. Most, öngyilkossága után 13 évvel, leljen otthonára a Szövetségben, mint egykori váci rabtársa és legjobb barátja lelt a nevét viselő díjjal.”

Az 1993-as év mind eme sikerek ellenére már a „végjáték”... Az 1.-2. (azaz: 16.-17.) szám még erőfeszítéseket tesz, hogy korrigálni próbálja a megcsontosodott protokolláris irodalmi értékrendet, s az „európaiságot” emelje mértékké. Csillag Tibor megrendült és megrendítő empátiával mutatja be az 1944 óta Németországban élő Csíky Ágnes Mária *Álomnyelven* c. összegyűjtött verseit tartalmazó kötetét, amelyből „evilági hontalanságunk zaklatottsága” süt (*A honvágy állomásai*). Ez alkalmat megragadva fejti ki véleményét az irodalmi élet merev – és hamis – értékhierarchiájáról; szégyenteljesnek tartván, hogy a rendszerváltás óta mit sem változott az értékrend, sőt! – „a diktatúra által irányított közvélemény” még mindig e mesterségesen felállított értékrendet védi. Hiszen nem is ismeri a „status quo-”n kívülrekedt

alkotók műveit! – Épp ezért lenne fontos, hogy az évtizedeken át peremre szorított alkotók művei mielőbb az olvasóközönség szemhatárába kerüljenek. *Endrődi Szabó Ernő* – nemzedéke nevében – hitelesen fogalmazza meg rossz közérzetünk okait (*Rangod rejtse csak el...*): a rendszerváltás valójában nem oldotta meg (de nem is oldhatta!) a szellemi élet problémáit, hiszen „a hangzatos jelszavak mögötti fogalmi zűrzavart senki nem tudja áttekinteni. /.../ A közel 50 esztendő mesterségesen létrehozott, tervszerűen kialakított össznépi ostobasága, az emberi igénytelenség kulturális mintái szívósan élnek tovább. /.../ Holott metafizikai „én”-ünk semmiképp sem fér/het/ be a „megélhetés” szűkös, gyakorlatias kereteibe! „Európa elsősorban szemléletmód és magatartás, az emberi méltóság magatartása, amely a gondolkodás igényességén nyugszik – ami nem más, mint eleven kapcsolat saját életünkkel!” Tehát ahhoz, hogy a rendszerváltás eredményes legyen, bennünk magunkban is végbe kell menjen egyfajta szemléleti átalakulás. „Önnön európaiságunk megalkotásáért csakis mi magunk vagyunk felelősek!...”

Az igazi „európaiság” mércéjének a *Stádium* köre Babitsot tekinti. *Béki Elemér* (Kárpáti Kamil egyik írói álneve) a *Téglás* János által gondozott Babits-sorozat új kötetét, az *Amor sanctust* ismertetve hangsúlyozza: Babits 1932-ben elhangzott kérdését kellene megszívlelnünk, miszerint: „Ha szárnyunk nő, mint az angyaloknak, mi közünk többé a sorompóhoz?” Ő, aki az esztergomi dombháton is „européer” volt, tud/na/ a legtöbbet mondani nekünk „magyarság és európaiság kapcsolatáról”. Verseik sorának elemzésével igazolja, hogy a kereszténység szellemében e kettő szintetizálódik – „a nagy nemzetközi koncertben a magyar hang is megzendül, nem méltatlanul...” *Szitányi György Dyslexia* c. írásában pedig a kultúra „mélyrepülésének” okait tárja fel (a gyerekek nem hallgatnak *élő* mesét, később nem értik, amit olvasnak, nem tudnak koncentrálni, így tanulni sem!). Hiába igyekszünk Európába – hangoztatja – ha gyermekeink, a jövő letéteményesei még *magyarul* beszélni, olvasni sem tudnak – nemhogy *idegen* nyelveken! Közös anyanyelvünket a művészet őrzi – tehát a művészet megszerettetéséért, megismertetéséért mindent meg kell tennünk, hogy Európába belépve egyszerre lehessünk hazánk s az európai kultúra honpolgárai...

Azután még néhány erőtlen próbálkozás... *Lackfi* János díjnyertes kötetéről két kritikát is közöl a következő szám (*Vörös István, Eörsi Attila*); majd *Galambosi Lászlótól* – rövid életrajz kíséretében – pár nagyon szép, tiszta verset. Kárpáti Kamil – *Csillag* Tibor készülő kötetéről szólván – keserűen jegyzi meg: „a költészet vértanúja” ő is, sokakkal együtt. „Költő volt a költészetre végzetes korban. /.../ És most, miközben a pártok másról se beszélnek, mint a ‘keresztény magyar’ vagy ‘európai szabadelvű’ erős középosztály megteremtéséről – a költészetet kihajítják a századvég ‘modern’ Valéria-telepeinek betoncelláiból a szemétkbe.” S miután a folyóirat fenntartásához sehonnan nem érkezik meg a szükséges, nélkülözhetetlen támogatás, a *Stádium* szépen-lassan megszűnik. Utolsó erőfeszítésként még egy gyönyörű kiállítású művészeti *különszáma* is megjelenik 1993 tavaszán (a 18. számban), amelyben *Béri Géza, Csiky Ágnes Mária, Csillag Tibor, Kabdebó Tamás, Szakács Eszter*, valamint *Lackfi János* költeményei mellett (akiről a Gérecz-díj kapcsán rövid méltatást is találunk, Kárpáti Kamil laudációjával egyetemben) Nagy Sándor csodálatos freskóinak színes reprodukcióit szemlélhetjük két kitűnő tanulmány kíséretében (*Gellér Katalin: Nagy Sándor pesterzsébeti freskói és üvegfestményei; Kárpáti Kamil: A Szépség szeretete – A preraffaeliták, Nagy Sándor és mi*). Egyébként is, a *Stádium* szinte minden számában olvashattunk képzőművészeti – zenei tanulmányokat, élő és izgalmas elemzéseket az „erzsébetiek”-ről (*Czétényi Vilmos, Gaál Imre, Morvay László, Rátkay Endre, Tóth Menyhért* stb. alkotásairól), *Bókkon Gábor*, a korán elhunyt ifjú zenész-költő, avagy költő-zenész műveiről, vagy éppen a *Koppány Zsolt* által *Kocsis Zoltánnal* készített három-részes interjút Mozart halhatatlan muzsikájáról (1991/92-es számok).

A legutolsó szám (*tizenkilencedik* – 1993. május) végén az alapító szerkesztő – nehéz szívvel bár, de – bejelenti: „Aki alapítottam, én kaparom rá a földet is. /.../ Hiányzik belőlem a hajlam mindenféle hűségeskü, elkötelezettség, odatartozás iránt” – így hát nem csodálja, ha egyik kuratórium sem méltatta támogatására. Maradék anyagi s szellemi erejét életmű-sorozata kiadására kívánja fordítani. „Az éppen most földbe taposott *Stádium* – úgy, ahogy én öt éven át iparkodtam megmenteni magamat – kísérli meg a túlélést, életművemben vetvén meg lábát. /.../ A rendszerváltást magamnak kell, magammal, sorsommal végrehajtanom /.../ Nem hiszem, egyáltalán nem hiszem, hogy létezne egyéb megoldás: mindenki csak maga vágthat bele. /.../ Főlöszleges számíthatni, hány lépés van hátra: lépni kell.” (*Néhány nélkülözhetetlen adalék az életmű újraolvasója számára*; újraközli in: *Az összelappadt víztömlő...* 191-199. p.).

A fentebb már jelzett kötetek után, illetve mellett tehát a továbbiakban sorra jelennek meg az életmű darabjai, amelyek nemcsak gyönyörű kiállításuk, gazdag illusztrálásuk, hanem a gondos válogatás, újrarendezés okán is újabb magyar líránk legszínompásabb remekei közé tartoznak. 1994-ben *A néma páva* c. esszékötet mellett a *Napördög Firenzében*; 1995-ben *A ibolyántúli ember*; majd 1996-ban *A szentek bevonulása*, *Szép korom*, 1998-ban *A tűzevő öregkora*, 1999-ben a *Római toronyzene* c. versválogatások jelennek meg gyors egymásutánban; 2000-ben *Az összelappadt víztömlő...* címen Kárpáti Kamil kritikái, tanulmányai, a *Gérecz*-ügyben vívott csatáinak dokumentumai, amelyeket a 2002-es *Fehér könyvben* egészít ki további adalékokkal. 2004-ben pedig az „erzsébeti” költemények látnak napvilágot – „szülővárosának” ajánlva, Rátkay Endre képeivel díszítve (*Ünnepély a nagy üvegverandán*). S alkotókedve – túl 75. életévén! – még mindig buzog: új regényén (*Isten háta fekete*) dolgozik mind a mai napig. Mindezek mellett természetesen a *Stádium* Kiadó több más alkotótól is folyamatosan jelentet meg könyveket; lehetetlen (és főlöszleges) lenne itt számba venni őket – mindenesetre az eltelt 10-12 év alatt sajátosan sokszínű – bár a „kultúra-menedzserek” által most sem kedvelt és támogatott – vállalkozássá nőtte ki magát.

Az a keserves küzdelem az értékek megmentéséért, ‘56 szellemiségének megőrzéséért, amit Kárpáti Kamil vív szinte magányosan, lényeges támogatás nélkül, önmagában véve is tiszteletre és elismerésre méltó. Mindaz, amit feltár és továbbhagyományoz az utókornak, a magyar kultúrtörténet szerves része lesz egykoron... Nagy formátumú költő nagy formátumú életművéről van szó, aki soha nem kapta meg az őt jogosan megillető irodalomtörténeti értékelést, s voltaképpen „életfogytiglani” hallgatásra ítéltetett volna, ha önerőből nem tudja megszervezni művei kiadását. A *Stádium* (először a folyóirat, majd a kiadó) köré olyan széleskörű alkotói gárdát szervezett, amely – a jelenkori izoláltság körülményei között – szinte csoda számba megy; a fiatal költők előtt pedig önzetlenül kaput nyitott a *Gérecz Attila*-díj által, megkönnyítve pályára kerülésüket, későbbi elismertetésüket. A *Stádium* a kulturális-művészeti nevelés tekintetében is felbecsülhetetlen jelentőségű szellemi műhely, amely minden támogatást megérdemel/ne/ a kultúra „menedzselői”-től.

A Stádium Fiatal Írók köre **Gérecz Attila-díjasok antológiái**

A *Stádium Alapítvány* a Gérecz Attila Emlékbizottsággal, a TIB elnökségével, valamint a Magyar Írók Szövetségével egyetértésben 1991. nov. 4-én alapította meg a *Gérecz Attila*-díjat harminc éven aluli, elsőkötetes fiatal költők számára. Az Alapító Okirat értelmében minden évben november 7-én, a költő hősi halála napján kell átadni a díjat egy – esetleg megosztva, két – ifjú alkotónak, pénzjutalom, valamint a Gérecz Attila portréját ábrázoló bronzplakett (tervezte: Rácz Edit) kíséretében. Ha nincs arra méltó kötet, a díjkiosztás abban az évben szünetel. A *Stádium Alapítvány* – kevéske vagyonából – 150 000 Ft-ot különített el e célra,

ami természetesen önmagában csekélynek bizonyult, a további fedezetet az Írószövetségnek, avagy a NKÖM-nak kellett (illetett) volna biztosítania. Mivel ezt egyik sem tette, így egy évtizeden át magának a Stádium Alapítványnak kellett kigazdálkodnia a szükséges összeget, elfogadva a nyugati magyar emigránsok – hajdani bajtársak – hozzájárulását. Míg végre 2002 őszén felvállalta a NKÖM a díjkiosztáshoz szükséges előfeltételek megteremtését, jóváhagyva a díjat odaítélő kuratórium összetételét.

Kárpáti Kamil már a korábbiakban is sokat tett azért, hogy egykori „füveskerti” (Vác), majd márianosztrai fogolytársa megkapja méltó elismerését, nemcsak hősi halottként, hanem költőként is. A *Stádium Kiadó* gondozásában 1991-ben jelent meg *Gérecz Attila, 1956 mártírja* c. versválogatás a költő hagyatékából, benne a volt bajtársak – fogolytársak emlékezésével. A *Stádium* c. folyóirat több száma is foglalkozott a költői életmű jelentőségével. A túlélő jóbarát úgy érezte: a nemzet közös érdeke – párt hovatartozástól függetlenül –, hogy Gérecz Attila élete, heroikus halála közismertté váljon, hiszen a felnövekvő új s újabb nemzedékek nem tudnak addig szembesülni közelmúltunkkal, amíg a vele kapcsolatos problémagócot homály fedi. Ki kell mondanunk végre – hangoztatja: Gérecz Attila sorsa, a börtönben töltött években megteremtett költészete, szabadságunk eltipróival szembeszegülő halála örök memento – a véres diktatúra elleni nemzeti tiltakozás szimbóluma. Tisztázatlan, meghamisított történelmi tudattal nem lehet világos jövőképünk sem. A mai fiataloknak tudniuk kell, hogy az ifjú költő sokszáz névtelen társával együtt azért áldozta életét, hogy a *majdani* fiatalok már Európában, az európai jogrendszer védeltségében élhessenek (vö.: Kárpáti Kamil: *Az ősszelapadt víztömlő...* Gérecz Attila-fejezetei, 1999. – *Sorsod művészete – Gérecz Attila versei és utóélete*; valamint: *Fehér könyv – Gérecz Attila utóéletéről*, az elismertetésért vívott küzdelemről 2002.)

A kilencvenes évek folyamán – részben még a *Stádium* folyóirat fedezékében – valóságos „költő-iskola” alakult ki Kárpáti Kamil körül, Gérecz Attila szellemiségének nyomába lépve. A Mester önzetlenül egyengette – egyengeti azóta is – a művészpálcát útját, szigorral s szeretettel rostálva munkáikat, s ha közlésre érettnek találja azokat, publikálási lehetőséget teremt számukra (a folyóirat megszűnte – 1993 nyara – óta antológiáik sorát, illetve önálló köteteiket adja ki a *Stádium Kiadó*). Mint egykor Guarino Mester reneszánsz poéta-iskolájában (ahol Janus Pannoniusunk is tanult), itt is minden ambiciózus ifjú tehetség elsajátíthatja a költői mesterség fogásait, majd további szárnyalásában is maga mögött tudhatja tutora pártfogoló – röptető jóindulatát. A kör nyitott: mindmáig egyre bővül, új s újabb tinédzser-korúak csatlakoznak hozzá, s a „régiek” jó része is velük marad. Közülük került ki az eddigi *Gérecz-díjasok* többsége (kisebb részük viszont egy tágabb „külső körből” való merítés útján).

Első ízben – 1992 őszén – az akkor 21 esztendőes **Lackfi János** nyerte el a díjat *Magam* c. kötetével (KÉZirat K. 1992.). Kárpáti Kamil ünnepélyes laudációval avatta költővé: „Nem színésszel van dolgunk: nem kellett magát, nem kábít játékokkal – erős, egyenes, szerény és hiteles. /.../ Gérecz Attila itt van most köztünk, örök-fiatalon, örök-huszonévesen. A díjnak nevet adó és a díjban most részesülő költő egyaránt ismeretlen hazájában. Tegye hát útját járhatóbbá e díj!” Az eltelt évek azóta bizonyították: az első kiszemelt valóban méltó volt a díjra, útja azóta messzire vezetett – ma már országosan ismert költő (*Hidas Antal*-díj 1995, *Soros*-ösztöndíj 1998, *Illyés Gyula*-díj 1998; belga fordítói díj 1999, *József Attila* díj 2000, *Déry Tibor* jutalom 2001, valamint számos pályázat fődíja, különdíja, 2004-ben az *Édes Anyanyelvünk* pályázati program 2. díja vers kategóriában stb.). Hat önálló verseskötete, egy regénye, tucatnyi műfordítás-kötete látott napvilágot azóta. Nemzedéke emblematisztikus megtestesítője: alig-túl a „krisztusi koron”, az irodalmi élet egyik legjelesebb alakítója, szervezője. 2003-ban maga is díjat alapított: a *Nizzai kavics-díjat* azon fiatalok számára,

akiknek költészetét kedveli – „hátha az évek során a kövekből felépül egy szubjektív és szolid, de lakható kis irodalmi épület” (vö.: az első díjkiosztó ünnepség indoklása, 2003. dec. 4.).

A második díjazott, a huszonéves pécsi könyvtárolány, **Szakács Eszter**, a *Stádium* folyóirat rendszeres szerzőjeként vált ismertté. Első könyvét (*Halak kertje*, 1993), majd a következőt is (*Süllyedő Atlantiszom*, 1995) a Stádium Kiadó gondozta. A kivételesen szép, finoman megmunkált kötetek sok elismerő kritikát kaptak: nőies ösztönössége, amellyel költőnőnk a primér síkokon megélt élethez kötődik, áttételes, már-már szürreális versépítkezési módja szuggesztívvé, mind intellektuálisan, mind érzelmileg átélhetővé varázsolja költeményeit. Képein az északi tenger hűvös, diadalmas – ugyanakkor mégis szomorúan magányos – ragyogása tör át, mintha elsődleges élményforrása az „élet-óceán” lenne, amelyben alámerülve, a szerelem által Istenhez kerül közel. A későbbiekben az ő nevét is szárnyára vette a hír (*Móricz Zs.* ösztöndíj 1998, *Déry Tibor*-díj 1998, *Soros*-ösztöndíj 2000). Legújabb kötetét (*Álombeszéd*) a Széphalom K. jelentette meg (2002). Decens hangja, éterien poétikus választékossága – nyers szókimondásra, sőt durvaságra hangolódott korunkban – sokak számára lett „tisztá forrás”. Érezhetően Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes lett számára a mérce, versformáik szigorával erősen hatottak rá.

1994-ben – méltó kötet híján – nem került sor díjkiosztásra. Viszont ugyanez évben megjelent a *Stádium* körül felnövekvő – egy kivételével kamaszkorú – fiatalok első antológiája: **A sivatag kupolája**. Mentoruk, s szerkesztőjük tudatos műgonddal válogatta-korrigálta a műveket, arra inspirálva a szerzőket, hogy csakis „tökéletes” műgonddal megformált alkotásokkal lépjenek a nyilvánosság elé. Az *Előszó*ban bemutatja a hat alkotót (*Balázs Eszter*, *Kulicz Gábor*, *Szentmártoni János* – versek, *Oravecz Péter* – versek és próza, *Bertalan Gergely*, *Renczes Cecília* – elbeszélések). Örömet fejezi ki, hogy költészet-ellenes korunkban akadnak még magasba szárnyaló, a „maroknyi szabadság” igényével, lendületével induló fiatalok. „A költészet lehet, hogy haldoklik – írja. – De hogy közben repül, hogy holtában is repülni tud – azt bizonyítja ez a kis kötet.” A borítón Geszthelyi Nagy Zsuzsa festménye az élet három szintjét szimbolizálja: alul az ördögfiókákkal, torz, kifacsart testtartású alakokkal teli földi pokol (a sivatag), fölötte egy gránitsír-szerű vaskos tömbben egy halott fekszik mereven (az emberi világ), körötte maszkok halmaza, a felső szinten pedig a Bárány – s felé tárulkozó karú, repülő angyal. Aki a Bárányt eléri: megváltást nyer. Maga a kötet címadó vers Oravecz Péter tömör kis ötsorosa: „Hatalmas terráriumban lakunk: / körös-körül üvegfalak, fölének az / árnyadó égbolt hajol. / Nézz föl! Isten roppant koponyáját / láthatod belülről”. Ez tehát a „kupola”, melyben védve vagyunk a külvilág ártalmaitól. A Sors furcsa játéka, hogy e kupola mégsem mindnyájukat védte: Bertalan Gergely még ugyanezen évben öngyilkos lett...

A következő évben az itt debütáló fiatalok közül ketten már önálló kötettel jelentkeznek (**Szentmártoni János**: *Útszéles magány*, **Oravecz Péter**: *Mindenség-kalitka*). El is nyerik – megosztva – a Gérecz-díjat.

Szentmártoni János költészete már ekkor nagy formátumú kibontakozást ígér. Lázadó alkatát a fegyelmezett formák mögé rejtji: „Kettészelt fában a kiáltás / én vagyok. / Italért nyúló kézben / a remegés / én vagyok. / A zsebbe varrt képzelet / én vagyok. / Tó felett a madárvíjjogás” (*Bemutakozás*). Számára a vers: menedék, az egyedül lehetséges „vészkijárat” a fullasztó valóság-labirintusból. „Felgyűröm a talpam alá szorult / nagyapám-gondozta kertet / versekkel hónom alatt / a homokba fúrom magam, / viharvert futórózsák betakarnak” (*Vészkijárat*). Ellenszenvvel tekint a „világszínpad”-ra, ahol mindnyájan szerepeket töltünk be, ágálunk, küzdünk, keresünk, szenvedünk – de megnyugvást nem lel/het/ünk: „A boldogság csak statisztál / gyűrött életünkben. / A fájdalom az igazi rendező. / Mosolyunk csak koreográfia, / ügyes arcjáték / mögötte némán vonaglik a történelem. //...//

Mikor a főhős hazafelé indul / *útszéles magánya* les rá / s csillag-kezével álomtört döf ázott szívébe” (*Színház*). Kárpáti Kamil a kötet *Utószavában* „a nagyság szinonimája”-ként értelmezi az „útszéles magány” kifejezést (átléphetetlen, kikerülhetetlen – azaz: útnyi széles nagyság). Emellett azonban a félretaszítotttság, az útszélre-sodródtság szinonimája is: a peremre szorított ember magányáé. Ifjú költőnk ugyanis bizonytalanul érzi magát a világban, a kivetettek és céltalanul tévelygők családjába tartozik: „Hozzád igyekszem, Uram, / de valahogy mindig félrelepek. /.../ Te is tudod, vissza már nem mehetek, / nem hinnének nekem. /.../ De mintha Te sem bíznál bennem. / Vagy lehet, hogy nem is az út végén vársz rám, /.../ hanem itt sompolyogsz a hátam mögött / és folyton összeakaszkod / felsebzett, tétova lábaim?” (*Útközben*)

Azóta már Szentmártoni János útja is messzire ívelt: második veseskötete (*Madárjós*) 1998-ban a Tevan Kiadónál jelent meg, 2000-ben a *Magyar Napló* versrovatának szerkesztője lett, 2001-ben napvilágot látott harmadik kötete is (*Itt, a papíron* – Széphalom Könyvműhely), 2002-ben NKH-ösztöndíjban részesült. Ő szerkeszti 2001 óta *Az év versei* c. antológiát. Több pályázat díjnyertese, 2004-ben az Édes Anyanyelvünk pályázati program 1. díját nyerte el vers kategóriában, 2004-ben tanulmány- és kritika-kötetét (*Eleven csónak*) a *Magyar Napló* adta ki.

Oravecz Péter „Mindenség-kalitkájában” – szerkesztője *Utószava* szerint – valóban benne van a Mindenség, mely kismadárként „röpdös, hintázik benne, énekel”. Ifjú költőnk hisz a létezés magasabb, láthatatlan régióinak valóságában: „Tündérek? Tündérek mindig is voltak. /.../ A történelmet? Emberibbé tették. /.../ Piciny testükben roppant erő, / fátýolszárnyuk láncokat szelő! / S ha otthonuk börtön? Hát mindenség-kalitka”. Költészete legfőbb jellemzője az erős zeneiség, a Mindenséget átható „kozmosz-zene” (a szférák zenéje!). A weöresi versépítés könnyed muzikalitása a korai Szabó Lőrinc-re emlékeztető természeti vadsággal, expresszív lázadó hevülettel társul nála (több versét is neki ajánlja). Ugyanakkor a szecessziós halál-élmény is át-átszínezi verseit, az egzotikus, burjánzó növényi lét festőiségével, az öntudatlan vegetáció ösztön-bujaságával keveredve: „Húsos szírom-ajkain izzik a vágy / – hűvös üzenet: szűzies ábránd a valóság / kietlen sivatagában /.../ az érintetlenség gondtalan szobra ő: gyengéden szorítja / hangszerét, ujjai holtan simulnak sosem-/volt kedvese meztelen hátára” (*Zene a kertben* – D. G. Rossetti lánghajú kedveséhez) Vonzódik a képzőművészethez, a festmények mint élmény-valóságot emeli be költeményeibe. G. Klimt, Renoir, Courbet, Tiziano, valamint a szürrealisták képeit csodálva, éteri-lebegő magaslatokra szárnyal képzelete (*Klimt-akvárium, Hódolat, Egy szecesszista oltár három szárnyára, Álomszövőlepkék* ciklus). Gaudí-tartja az újkor Nagymesterének, ki képes volt „jövőt álmodni jövőtlen jelenben”, s megteremtette „a formák muzsikáját”, „bádog-sárkányok hárfá-szárnyán játszva” (*Gaudíhoz I-III.*). A bibliai alakokat mint arche-típusokat örökíti meg (*Jákob a vörös gyepen* c. ciklus). Ars poétikáját „luciferi” göggel fogalmazza meg az *Útmutató a teremtéshez* c. versben. Teremtőjével dacosan szembefordul: „Jó neked, Uram, míg / szembekötösdit játszol: / vihorászva keresel minket /.../ Ha látnál, észrevennél engem is. /.../ De ha látsz is, nekem ne nyújts / segítő jobbot – / istenemre mondom: / magammal rántlak a sárba!” 1998-ban a Tevan Kiadónál jelenik meg második kötete (*Sehova-tanúja*), amelyről elmondhatjuk: valóságos „honfoglalás” a szellemi hazában. Ifjú költőnk a próteuszi alkatok hajlékonyságával bújik egyik költői szerepből a másikba. Csukás István ajánlása szerint: „fényes tehetséggel idézi meg a mestereket (*Weöres, Nagy László, Kormos István, Rákos Sándor* stb.), s bátran indul új kalandokra. /.../ Ez az attitűd a nagy költészet felé mutat, /.../ túllépve a napi divatok stílusbravúrain”.

A későbbiekben az ő neve is ismertté vált szélesebb körökben: 2000-ben jelent meg *Majd Papitiben* c. kötete (Kortárs K.), 2001-ben Móricz Zs. – ösztöndíjban részesült.

1996 októberében – a forradalom 40. évfordulóján – ünnepi Gérecz Attila-emlékezést tart a Stádium köre az Írószövetséggel, valamint az Irodalomtudományi Intézettel közösen. Kárpáti Kamil javaslatot tesz, hogy a Gérecz-díjat ne csak költők, hanem prózaírók, esszéisták is megkaphassák adott esetben. Így ez évben a két díjnyertes – megosztva – **Babarczy Eszter** és **Grecsó Krisztián** (mindketten „külső kör”-ből valók).

Ugyanez évben megjelenik a Stádium Kör második antológiája (**Lépcsők a csendbe – tisztelgés Gérecz Attila és költészete előtt**). Szerzői az első antológia hírére és sikerére erőre kapva, annak serkentő hatására csatlakoztak az alkotó körhöz. A „régiek” közül csupán *Oravecz Péter* és *Szentmártoni János* csupán csokornyi verssel szerepel. Miután ők már második kötetüket készítik elő, átengedik a terepet a hat gimnazista lánynak, akik közül három szinte teljes kötetnyi ciklussal mutatkozik be (*Iván Ivett: Éjféli himnusz, Nagy Cili: Arccal a Napba, Pacziga Andrea: Lépcső a csendbe*). A másik három lány ciklusa sem marad el mögöttük (*Benyovszky Anita: Csapongó alagút, Rózsássy Barbara: Keskeny fénycsík, Sinkó Kriszta: Tüskebokorlány*). Kárpáti Kamil az *Utószó*ban mini-portrékban mutatja be őket, s jellemzi költészetüket, figyelve szellemalkatuk különbözőségére, egyéniségük rokonszenves autonómiájára, meglepően kiforrott költői hangvételükre.

Iván Ivett verseit „a vékonyfalú elefántcsont áttört faragásához” hasonlítja, a mértéktartást, a megszólalás tiszta csengését csodálva benne (*A semmiről, Látomás, Egy éjjel, Kétszer halt rózsá* stb.). *Benyovszky Anita*ra – jegyzi meg – a „metsző intellektualitás” jellemző, átvilágítja a lélek „sötét szféráit”, egyértelműségével, világos látásmódjával „rendet tesz” a mélytudat zűrzavaros bozótjában. Képei többretegűek, számtalan mögöttes jelentés bontható ki belőlük (*Mágia, Fény, Bújócska 1-4., Főpróba* stb.). *Sinkó Kriszta* félénkebb, visszahúzó alkat, olykor szorongásos álmok gyötrik (*Porból mese, Álmomban, Repülés, Messze* stb.), ugyanakkor kedveli a váratlan ötletek játékoságát, gyakran zárja csattanóval verseit (*Báb-lázadozás, Ösztönök, Ma* stb.) A másik három lány költeményei kiforrottságában, költői személyiségük érettségében máris ott sejlik a Gérecz-díj lehetősége. *Pacziga Andrea* „a csönd költészetét” teremti meg (az ő vers- illetve cikluscíme lett a kötet címadója, parányi változtatással: lépcső-k). Ő úgy érzékeli: „Hosszú lépcsőn visz az út a csendbe” – mindannyiunké, sok-sok tragédián át, s „végső sikolyunkat” elnyeli a némaság. Metafizikai érzékenysége, már-már „temető-közel” élményvilága az almanach-líra melankóliáját idézi. Mentora szerint „a szenvedés költője ő” – **Nagy Cili** viszont „a szenvedélyé”. Ciklusa „maga a lángoló tűzvész”. Ő nem „menekülő ember”, sőt! – inkább szembeforduló, tettvágygal teli. Konok szókimondása, dalra való kiapadhatatlan készsége, teremtő erőnléte a záloga majdani költői kiteljesedésének (ami nem is késett: már 1997-ben elnyerte a Gérecz-díjat, megosztva **Zsávolya Zoltán**: *A duplum sötétje* c. novelláskötetével).

Az antológia legnagyobb meglepetése talán mégis **Rózsássy Barbara** ciklusa. Ez a gimnazista lány – minden „Ady-s póz” nélkül – „a halál rokoná”-nak érzi magát. Saját léttapasztalatai, a lét / nemlét határ-titkainak kutatása tárják fel előtte az enyészet ajtaját. „Ki ez a halott szemű lány?” – kérdi. „És a zár kattan. / Súlyos vasajtó dörren mögöttem / már nem tudok visszafordulni. /.../ Keskeny fénycsík a fájdalom” (*Keskeny fénycsík*). *Romokkal betemetve* fekszik a porban, mozdulatlanul, Kedvesével – „Szél fúj felettünk. / Egymást ölelő halottak vagyunk”. Ugyanakkor valami olthatatlan szépség-szomj munkál benne, verseinek mély zeneisége, képei titokzatossága, áttetsző tisztasága valamiféle rejtélyes, médium-szerű beavatottságról árulkodik. Már-már belehal „a fehér csönd”-be, kísérteties szorongással tekint szét maga körül: „Tegnap: egyre jobban összefolyó árnyak szigete. / Ma: egyre sebesebb folyó. / Holnap: egyre szűkül az átjáró rajta” (*Foszladó rettegés*).

Kárpáti Kamil az antológiában szereplők közös jellemzőjének tartja a feltétel nélküli őszinteség, igazmondás igényét. „Ez lesz ‘túlélésük’ záloga. Ha van még értelme Babits: a költők ‘csoportos madarak’ hasonlatának, akkor talán mégsem reménytelen a fölrepülési kísérlet”. Ő mindenesetre mindent megtesz azért, hogy a fiatalokat „röptesse” és gondos műhelymunkára szoktassa.

Egy rövid időre úgy tűnik: ez irányú törekvéséhez végre megértő támogatókat – szponzorokat – is talál. A szép kiállítású borító belső részén, valamint a kötetben is a fiatalok számos csoportos képe látható – vidám, ünnepélyes arcú társaság, amely mosolyogva s hittel készül jövőbeni sikereire. Érdeemes megjegyezni, hogy Radnótiék fellépte óta (*Jóság*, 1930) nem születtek pályakezdő költőkről ilyen csoportos fotók. Csak jóval később, 1956 után jelent meg a *Szép versek* c. antológiák (Magvető K.) borítóján a költők „képcsarnoka”, de nem csoportkép formájában: mintegy „magánzárkába” zártan, bélyeg-méretű miniportrékkal sorakoznak egymás mellett. Kárpáti Kamil voltaképpen egy nagyszerű európai hagyományt próbált felújítani, közvetlenebbé téve ezzel költő és olvasója viszonyát.

1997-ben máris új antológiával jelentkezik a ‘rég’ s ‘új’ fiatalok (*A huszonötödik óra*). Az „idősebbek” immár 20. életévük közelében, vagy épp csak túl rajta: *Benyovszky Anita* (*Küszöb-üzenet*), *Greco Krisztián* (*Dogmák isten kabátjából*), *Nagy Cili* (*Tű fokán túlról*), *Pacziga Andrea* (*Ki hogy imádkozik*), *Renczes Cecília* (*Szívkamra ikonok*), *Rózsássy Barbara* (*Fodros ujjú kékség*). A két új – kamaszkorú – lány ciklusai is érdekesek: *Kovács Judit* (*Fűszilánkok*), *Kleinheinz Csilla* (*Meztelen nyugalom*). Az utóbbi tömör kis verse lett a kötet címadó: „Éjfélkor megfagynak az órák. / Homályos emlékek hímpera / szítál rám egy kísértet szeméből, / ő uralja testem száz kapuját. / Hatvan perces szabadságát / álomtükörhöz vagdossa, / repedjen meg a képzelet! / Majd megint moccan a mutató, / s én magammá gömbölyödöm össze / árnnyal hintett lepedőmön” (*A huszonötödik óra*). Ez tehát a túlélés órája! – éjfél utáni egyig, mikor is az új hajnal hasad. Mert nem kétséges, hogy *lesz* új hajnalpirkadás! – csak túl kell élni a „kísértetek óráját”. A 25. óra tehát: híd a szakadék fölött. Ahogy Rózsássy Barbara gyönyörűen kifejezi *Függőhíd* c. versében: „Egymás kezét fogva lépkedtünk át / a függőhídon. / Köztünk finoman sodort kötél: / titkos szövetség. / És a beavatottak mosolya. / Aznap este / nagy utat tettünk meg / a túlsó part felé.”

Kárpáti Kamil az *Utószóban* féltő gonddal mutatja be kis „csapatát”. A kör az utóbbi években állandóan fluktuált: egyesek elmaradtak, jöttek helyettük mások, majd ismét visszatértek a régiek – összesen mintegy félszáz fiatal fordult meg itt, olykor-olykor harmincan is ültek az asztal körül (ami igen nagy szó a „közösségi gondolkodás” degradálódása idején!). Ő a fluktuáció okát abban látja, hogy az ifjú alkotók /is/ könnyen feladják elképzeléseiket, a gyors/abb/ „érvényesülés” kedvéért lemondanak a költészet kínkeserves útkereséséről, s a „divatot” majmolják /ebben is/. A legkisebb ellenállást tapasztalva „elhalasztják” az írást, elutasítják a feléjük nyújtott segítő kezét. Mindenesetre már az is fontos eredmény – véli –, hogy „a *Stádium* körül továbbra is ifjú tehetségek hullámszanak, s mindegyikükben külön-külön hullámszik a vers”.

Valóban, a kötetben szereplő fiatalok arca egyénien kimunkált.

A húszéves **Renczes Cecília** *Szívkamra ikonok* c. ciklusa a fénypontja az antológiának (2000-ben ugyane címen jelenteti meg első kötetét a *Stádium*). Az ifjú költőnő a szürrealisták létérzékelési módjához áll leginkább közel, képszerűkesztési technikája viszont a posztmodern kezdetekhez köti (siklószerű átcuszások álomból a valóságba és fordítva). „A sivatag nála oázis-jellegű” – hangsúlyozza Kárpáti Kamil a későbbi kötethez írt bemutató tanulmányában, visszaulva a korábbi antológiára, ahol Renczes Cecília még prózával volt jelen. „Itt az egykori kupola-építésre esküvők (összeesküvők) rendteremtő becsvágya helyett

a vámos Rousseau húsos, szegélyes kardlevelei között nagyra duzzadt orchideák nyílnak”, Tehát a Szaharában is van remény a költészet szívós túlélésére, virágfakadásra? Ahol halál van, ott újjászületésnek is kell lennie! Egyik legszebb – legfinomabb versében Cecília az élet szakadatlan körforgását az anyjával való azonosság-tudatban éli meg. A tükör előtt állva mellette, bizonytalanul kérdi: „Nem tudom, milyen vagyok...” – Mire anyja: „Mint én, kedves gyopárkám, / mint én voltam fiatalkoromban”. S ő boldog: „Először mondta, hogy rá hasonlítok. / Rég a testébe elvállalt magnak. / Most csemetének élete erdejében” (*Bella sum*).

Nagy Cili – aki *Apollónsziluett* c. kötetével az 1997-es esztendő Gérecz-díjasa lett – újabb ciklusnyi verssel jelentkezik (*Tű fokán túlról*). A szavakkal, képekkel való biztosságos bánni-tudása, kitűnő formakészsége, patetikus hevületű lírai érzékenysége, gondolati bátorsága bizonyos értelemben fölényt biztosít neki a többiekkel szemben. Megszenvedett benső érzelmeit látomásokban vetíti ki: „Jönnek értem. Zabolátlan / lovai a fehér fénynek, / fölöttem égbolt ablaka tárva, / hajnalra ideérnek. // Eltűnök innen, egynyári erdő, / gyógyíthatatlan puszta álljon / felfordult helyemen: szörnyű mélyre / fűrtam a halált ezen a tájon” (*Egynyári erdő*). Szikrázóan perzselő hangulatait hűs vízzel, lágy/abb/ érzelmekkel oldja: „Nyár volt, vagy akár nyár lehetett volna, / mezőtűz-izzása távolról is éget / az emlékek, ahogy maga után húzta / az áramvonalakban úszó sötétséget, // aztán csak víz volt. Éjszakai nádas. / Csillagok fényében meztelen fürödtünk. / Észrevétlen indult utánunk a hajnal, / arca holdba zárva megjelent előttünk” (*Éjszakai nádas*). Olykor mintha futna-menekülne önmaga izzó vágyai elől: „Erdőizzás parazsa ül / megfőkezett szíveden. / Narancssárga lángokban áll / a háztetőváz szerelem. / Kígyónyelve utánad nyúl / csavarja még derekad. / Égő ajtón visszahátrálsz / eloldozni magadat” (*Égő ajtón*). Költészete kiérleltségét, áradó bőségét bizonyítja, hogy csakhamar három kötete is napvilágot lát a *Stádium* gondozásában (*Halottak pedig nincsenek*, 1999. – *Fénylés foglya*, 2001. – *Kád a parkban*, 2004.) Ha neve még nem is ismert szélesebb körökben, tehetsége *Lackfi* – *Szentmártoni* mellé állítja.

Pacziga Andrea, az előző antológia felfedezettje fogalmazza meg a legpontosabban nemzedéke közös magányát, az egymáshoz-eljutás reménytelenségét: „Mintha mind egy telefonfülkében / kagylón lógva várnánk egymás szavát. /.../ Mintha egész életemben / üres telefonfülkét / hívnék vissza folyton: / semmi, semmi válasz” (*Közös magányaink*). Imájuk nem hatol fel az égbe, hisz nincs valódi hitük – elvesztették a kontaktust Istennel (*Ki hogy imádkozik*), így „megváltást” csakis a költészettől remélhetnek: „Egy vers. / Kis fehér papíron, / mellkasomra feltűzőm. / Mert túlélni csak így lehet. / Akkor löhettek majd, / keresztülszúrhattok. / Agyonszabdalt húson / lassan átítatódik a gyűrt papír. / Sorok közt a vérem. / Mert más hit / nem létezik” (*Hitem szerint*). Számára a párkapcsolat sem hoz feloldódást – a nemeket inkább ösellenségnek, semmint egymás szövetségeseinek látja (*A fiú és én*). A maszkot nem szívesen tépik le arcukról, még egymás előtt sem, hiszen az ráégett már vonásaikra. S ha mégis: „levettem a maszkot / – húzott eleven húst magával – / feltört iszonyatos erejével, / arcodba mart a magányom. / S te ijedt kisgyerekként elfutottál” (*Fantom magány*). Az egyedüllét elől a társadalmon-kívülség dacos felvállalásába menekülnek: „Kell a drog, / hogy ne lássam, ami kint folyik. / Hogy vízióim nyissák rám / az ajtót, és / megismerhessem magam” (*Tudattágítás*). E nemzedék magánya tehát – úgy tűnik – feloldhatatlan.

De vannak, akik számára mégis elviselhető. **Benyovszky Anita** például könnyedebb, ironikusabb alkat – ő nem veszi úgy szívére a társtalanságot, a létben való árvaságot: „Megjátsszod a túlélőt. / Látják rajtad. / Nem sejtik, hogy túlélted” (*Látletet*). Remek kompozíciós arányérzékkel, kontrapunktos szerkezetekkel dolgozik, metaforikus képei – bár többrétegűek, mégis – könnyen értelmezhetők. „Rejtjeles” üzeneteket bíz mini-struktúráira – hátha eljutnak ahhoz / azokhoz, akinek / akiknek szánja. S akkor megmenekül. „Talán

berántasz / végül egy ajtót. / Míg olvassák / küszöb-üzeneted, / eléred a menetrend / szerinti utolsó ablakot. / Érzél kilincsfeszülést, / papírhullást, / csuklódra féltés szorul, / azt hiszik: belehalnál. / Hiába üzented: csak repülni indulsz” (*Menekülő*). Ő még bízik a „megváltó szeretet” erejében: „Fagy börtönéből az utca / puha üvegekre virágzik. / Ködben még megrázkódik / néha a hóba csiszolt reggel. / Jöttem, hogy havat gyűjtsék / tenyerembe: suttogó / hóesésnek ablakotokra” (*Karácsony után*). Számára talán épp ezért van / lesz „feltámadás”: „Reggel menekülés / erdő ízével ébredtem. / Ismeretlen csók nyoma / nyakam hajlatán” (*Február*). S ha magánya feloldódik – a létezés csodája, kozmikus távlatok nyílnak meg előtte: „Szélbe szakadó lomb-magányodba / költözöm majd, szeplős egedre / tücsöközöld nyarat festeni. / Együtt hallgathatnánk a ciripelő csillagokat” (*Beköltözöm*).

Greccsó Krisztián – az 1996-os év egyik Gérecz-díjasa – bizarr-meghökkenítő ciklusa (*Dogmák isten kabátjából*) az álom / ébrenlét, képzelet / valóság közti lebegésről árulkodik, a lírai groteszk időtlen / időtlen fitoraival. A cikluscímadó vers egy soha-nem-volt konyhában, soha-nem-élt dorbézolókkal mint cirkuszi parádé játszódik (talán narkósok maszkabálja?): „Dagadt ínnyel körbenevetik a konyhát, aztán / kékülő térdel az oltott mézszig csoszognak, / fogaik nyoma, mint a drótkerítés. /.../ Aki már szóra gyenge, / az feje intésétől emésztődik el. / Előbb egy karéj keserűség, / utóbb egy tál mézes zserbó íze a halottnak. / Isten kabátja a hazaindulókon”. Ők tehát védettek mindenfajta ártalom ellen... A téridőben kerengve, költőnk számára egybemosódnak a volt / van, van / nincs határai, s a jelent az élet előtti, halál utáni periódusokkal tágitja végtelenné. Az abszurd világ abszurd élményeit abszurd módon éli át: itt minden visszajára fordult már, a fehérből fekete lett, a savanyúból édes és fordítva. S aztán – vándorutunk végén – az örök csend fogad bennünket (*Az időből I-IV.: Harminckettő, Számvetés, Savanyú – édes, A satuba szorított szög*). Rossz közérzete a világban-való-létből fakad (tehát ontológiai fogantatású), mert úgy érzi: mindennapjaink is a temetőhöz kötnek – élőhalottak közegében zajlik életünk (*Képzeltetés téma*). Apró mozaikokból, szótörmelékekből állít össze félig-meddig ironikus „egészség-receptet”, ami a halál utáni többévezredes nyugalmat szolgálja (*Szótlankok esszenciája*). Az ő útja is túllendült ma már a *Stádium*-körön: a békéscsabai *Bárka* c. folyóirat szekesztője, 1999-ben Móricz Zs. ösztöndíjban részesült. 2002-ben nagy port ver fel *Pletykaanyu* c. regénye.

Az 1977-es antológiában bemutatkozó két tinédzser-lány világa természetesen valamivel rózsaszínűbb, szerelemtől, reményektől napfényes.

Kleinheincz Csilla: *Mezítelen nyugalom* c. ciklusának dalszerűen áradó szerelem-vallása kislányos tiszasággal párosul: „Szeretnék kiállni a megáradt éjbe, / átmossa az eső tiszta hófehérre. / Lidércfény futkároz nyirkos bőröm alatt, / harmatos-pórén, mint tavasszal a vadak /.../ Homorít a Hold, mint csillagfoltos macska: / hónapos őszben kék szarvas agancsa” (*Eső éjjel*). Ő még – hamvas naivitással – úgy sejt: „férfi és nő, bilincsben keringve”, csakis egymásra utaltan, együtt élhet, vállalva mindazt, ami szerelmükből következik (*Árnyék, Az első, Alvók* stb.). A társra-találás öröme betölti egész lényét (*Az Egy két fele, Nyugalom, Tavaszunk* stb.). Számára a Költészet varázslata és az Éden boldogsága – egy. Újra és újra elindul a Jelenés után – üzni a csodaszarvast?! – mert sejt-tudja: „hahogy hazatérnénk: / nincsen visszaút” (*Honvágy*).

Kovács Judit úgyszintén önfeledten újraéli a gyermekkor Édenét, bár tudja: nincs oda visszatérés (*80-as évek, Ébredés*). Elementáris sóvárgással szeretné magát belevetni a szerelem-forगतagba, hisz egyedül kietlennek-fagyosnak érzi maga körül a világot (*Vénusz, Találkozás után, A kertben, Boszorkányszombat, Szöktetés, Boszorkánylány márciusi fagyban*). *Égő sötétben* vacog s várakozik: „Mossuk arcunkat tiszta fájdalomban, / kezünket, szűz testünket súrolhatjuk mi: / test-üvegcsénkbe viaszos fényként / csöppen a magány kőolaja”. Mégis bizakodással telten tekint a Jövő felé: „Ablakot vágok rég nem látott világra, / Szárnyam

ahogy visszaveri a kapott fényt – megvakít. / Ambróziától illatos erdő felé tapogatódnék, / ahol balzsamos fészekben újraálmodhatom magam – / de van-e még tűz, amiből (főnixként) / egy ilyen test kikelhet?” (*A kétezredik év*).

A *Huszonötödik óra* c. antológiát **Rózsácssy Barbara** finom-ívű, szinte éteri ciklusa zárja (*Fodros ujjú kétség*). Kristálytisztá képei egy „égi” – égi-földi? – szerelemről vallanak, ugyanakkor egyfajta belső magányról is, a nemes lélek nehezen oldódó, érzékeny egyedülvalóságáról: „Minden éjjel hozzád keresek utat. / Hívó szavad ha halkul, / vakon bolyongok tovább. / Kettőnk közé / hold sarlója emel hidat” (*Híd*). Áttetsző, tűnékeny képekkel érzékelteti a léthez való melankolikus viszonyát: „Üvegből van a csönd. / Csak egy apró érintés / és ezer apró darabra hullik. / Hogyan illesztetted aztán újból össze? / Hangulatunk simogató ujjai is könnyen szétporlanak. / Pedig hidd el, / nincs finom érintésükhöz fogható. // Ahogy lábujjhegyen beléptél, / még éreztem ezt a simogatást.” (*Hangulat*). Fájdalmasan éli meg magányát – mintha lenne is, nem is kedvese. „Fázom. Kértelek, lépj ide. / Nem hallottad? / Arcod tűnik ködfoltos semmibe” (*Hangod*). Talán éppen ezért boldog, hogy a *Stádium* alkotói körében otthonra talált: „Most itt vagytok mind. / Fogjátok meg a kezem, / ha megint félek. / Vegyetek körül fénnel. /.../ Ne hagyjatok magamra, / mert félek. / Ne hagyjatok itt” (*Nektek írtam*).

Első kötete (*A suttogással telt szoba – Stádium K.*) már készülöben. 1998-ban elnyeri vele a Gérecz Attila-díjat, **Kulicz Gábor** *Levelek az Olümposzra* című kötetével egyidejűleg. 1999-ben pedig máris új kötettel jelentkezik (*Barlangnyi álom – 82 míviesen kidolgozott szonett*). Kárpáti Kamil elismeréssel adózik *Utószavában* az alig-húszéves lány intellektuális és érzelmi önállóságának, amivel a *saját* útját járja. Kisujjában van a mesterség minden csínjábanja, artisztikusan, a tökéletesre csiszolt formák telt zengésével, „a tisztaság akusztikájával” lép elének a XX. század végnapjaiban – írja. Számára az ‘én’ pontosan annyi, mint a költészet: a kettő szétválaszthatatlan. Kötetéből valóságos önéletrajz kerekedik ki, ‘a szonett és én’ címmel. Tiszta csengésű „én-lírárt” teremt, amely a mindannyiunkban szunnyadó arche-rétegeket szólaltatja meg. A vers: lelke otthona (*Dal, vértem*). Hozzá fohászkodik – és nem a Múzsához – kötetnyitó szonettjében: „Én nem kértelek senkitől / vers, ajándék, százfelé nyílt szárnyú ablak. / Forrj bennem össze, segíts, hogy megmaradjak. / Szórj arany homokú időt. /...// És formázóm legyen kezed, / míg testbe öntöd lelkemet, / megszülöm, emberré alakító vésőm” (*Ima*).

* * *

1999-ben ismét nem adják ki a Gérecz-díjat. Viszont a *Stádium* köré ekkor már szorosan felzárkózó fiatalok összeállítják a *Gérecz Attila-díjasok antológiáját*, amely **A hasonmások városa** címen 2000-ben jelenik meg *Szentmártoni János* szerkesztésében. A kötet nem csupán tisztelgés a hősi halott költő emléke előtt, hanem jó alkalom arra is, hogy *Kárpáti Kamil* számot adjon a „Gérecz-ügy” eddigi állásáról.

A kötetcímadó vers Lackfi Jánostól származik: „a hasonmások városa” voltaképpen mindennapi életünk színtere. Itt senki nem az, akinek látszik – mindenki álarcot visel, s az egymással kapcsolatba kerülő emberek csak felszínesen ismerik egymást – senki nem szavatol senkiért, senki nem véd meg senkit. „A hasonmások városában óvakodj, / mert valamibe belekeveredhetsz, / az utcán könnyen néznek betörőnek, / zsebtolvajnak, s tán apja gyilkosát / ismeri fel benned, ki szembejön. /.../ Veszélyes hely, csak akkor menj oda / ha nemigen emlékszel már, ki vagy”.

Az antológia I. részében (*Valami egyértelműt*) a Gérecz-díjasok Attilához/Attiláról írt versei olvashatók. Azért csodálják az ifjú hőroszt, mert önmagához mindvégig hű maradt, egyértelmű volt élete-halála (nem úgy, mint „a hasonmások városá”-ban céltalanul

bolyongóké!) Szeretnének megkapaszkodni példájában, erőt meríteni magatartásából, tőle próbálják ellesni, hogyan lehet/ett/ a sártengerben is a fény igézetében élni!

Rózsássy Barbara két verssel fordul „idősebb bátyjához” (*Gérecz Attilához, Élni tanulnék Gérecz Attilától*), akinek személyisége a börtönben sem tört meg, s aki inkább hazatért fényhonába, hogysem rabként kelljen tovább élnie. – *Szentmártoni János* tömör négysorosban idézi meg heroikus halálát (*Fénykép*). *Gérecz Attila egy verssorára* megrendítő gyászverset komponál. A fény falán – „mint álom függönyén” – felsejlik örök arca: „átvonul felettünk /.../ s mikor már csak egyetlen pontban sűrűsödik össze, / szégyellni kezdjük itt-maradásunk, / hogy lentünk lemezdarabjait sosem sikerült összeszednünk, / s gyökeret vernek lábaink s álmaink az anyaföldbe”. – *Kulicz Gábor* fogalmazza meg talán legpontosabban: *Miért Gérecz Attila?* „Mert márványtörő fény-mosolya / áttáncol kéz-erezetén, vágyik a dalba. /.../ Mert kinnal, ha fal felé fordulsz, / súlyodra ígéz szárnyat, oldja a földtől. / Mert börtönöd ajtaját nyitja az álma, / szava hegyről a szél: szabad vagy!” Több élethelyzetben is elképzei ifjú elődjét (szökése a börtönből, újabb elfogatása, cella-magánya, szabadulása után szeretteinél otthon stb.), végül az utcán, eleste közben: „A végső pillanatban izmaid megfeszülnek, / a hangnál gyorsabb a fájdalom” (*Látni téged*). – *Nagy Cili* lelke várába örök lakónak fogadja be a három „füveskertit” (*Lakóim: Béri, Gérecz, Szathmáry*): „sápadt arcok nyílnak bennem, / nagy fájdalomra jön a télnek, / olyan holtak vára lettem, / kiket soha nem idéznek”. Attilához, Béri Gézához külön-külön is ír verset (*Bezárva, Átok*). – *Oravecz Péter* többtétéles kompozícióban idézi meg örök-fiatal költőtársát: „Telik, múlik. / Először öcsém, / azután fiam, / végül unokám leszel. / Átrendezed a lombokat, / pergőbb táncra bírod a rétet, / a gyöngye szarát is. / Illatot hozol felém, / újabb illatot. /.../ Erre-arra ring a rét, / kék örvény kavarg. / Fogadalmak ideje. / Valami egyértelműt, egy életen át” (*Valami egyértelműt – Gérecz Attila Vác és Zugló között*).

E huszonéves fiatalok tehát erőt, bátorságot, kitartást merítenek Gérecz Attila sorsából. Nem azért, hogy ők maguk is a hősi halált válasszák, inkább azért, hogy egyenes gerinccel, önmagukat vállalva, belső meghasonlás nélkül tudjanak élni.

A II. ciklusban (*Karácsonyi vacsora*) a fentiek mindegyike egy-egy csokornyi versét mutatja be.

Lackfi János mint „koridős”, ekkor már négy gyerek édesapja (azóta az ötödik is megszületett!) éretten-higgadtan néz szembe az élet ellentmondásosságával: mindennek van színefonákja, jó és rossz oldala – a „túlélésnek” is! Természetes őszinteséggel, közvetlenséggel szemléli saját „édes terheit”, hisz – bizonyos értelemben – mindannyian kötelességeink s a hivatás „áldozatai” vagyunk! (*Bűvésznek lenni, A teher édessége, Eltávolítás* stb.). Tisztában van vele: az embernek magának kell megvonnia a határt: mi az, amit még elvisel, s mi az, amit már nem... (*Jogos önvédelem – O. J.-motívum*). Nostalgiaival idézi fel eltűnt gyermekkorának emlékeit, miközben tisztában van vele: bármily jól esne is, most már nem veszi le válláról senki a terheket, neki magának kell helytállnia mindenben. Nagy, nehéz táskájával, amit „holtak keze húz le” (könyvei), járja az útját, közelítve saját halála felé (*Az evezésről, Ha higannyal telt, Kesztyű, Táskaelégia*).

Szentmártoni János – némileg megcsömörülve a meddő életcsatáktól – egyre inkább saját belső köreibe vonul vissza, csöndes daccal védve-örizve autonómiáját. „Látod, én vagyok az, / amit fölfedeztem, / én voltam s én leszek a kifordított álom, / mit éveim fokáról / sikerült belátnom, / nem vehetik el azt, / mi nincs birtokomban / – vagyok a szél, homok a lábnyomokban” (*Gulliver hazatérése*). Próbál szintézist teremteni egykori – gyermeki – s mostani énje között (*Bőrkabát, Egy másik ember élete, A madárjós halála és újjászületése*). Fájdalommal veszi tudomásul: „Mikor az idő körbeér, / mint a medence hullámai, / kivet

magából Napot, Holdat, / s az életeddel kezd játszani. /.../ Körötte semmi, csak saját / iszonyatod köd-indái / – közülük halottak néznek, / akikre nem győztél várni / s e kiürült, láthatatlan / hullámvásból, mint a Hold / arcuk fogyni kezd, pontosan, / míg nem marad, csak tintafolt” (*Holtfogatkozás*). Egyfajta élet-számvetést is végez (*Drogo főhadnagy* álarcában); úgy érzi, csak árnyéka egykor-volt önmagának. Gaál Imre fényben lebegő táncosait, lángoló szobraikat szemlélve, saját megkötözöttsége szégyenét éli át (*Drogo-ciklus*, *Galambok a Galériában*, *Jótanács*, *Hajtépés*, *Fekete hold*, *Idegen szobákban* stb.).

Oravecz Péter expresszív hevületű létezés-élmény módja is lehiggadt némileg az eltelt esztendő során – a szemlélődés vált életformájává: „sokasodó nemlét: mégis-létezés / tűnődve virrasztok a játszótér felett” (*Némajáték*). Megértő együttérzéssel gondol az öreg *Aranyra* („e világra én is ellebegni jöttem” – *Arany Szentmihályon*), Petőfi előtt viszont szégyenkezve hajt fejet, mert érzi: „bilincseid nem tudja megbocsátani” (*Jelenés – Segesvár* 99). Beáll most már ő is a költők végtelen nemzedéki láncolatába, az előtte járók nyomdokain lépegetve: „végeláthatatlan kapusor / a távozó folyton érkezik / rágyújt kifújja magát / és megint útra kel” (*Érkezések – Rákos Sándornak*). *Naplórészlet* c. kétrészes kompozíciójában a Tudat és a test (önnön felnőtt s gyermekkori énje) párbeszédét jeleníti meg (tudatunk sokkal színesebb – tágasabb – teljesebb életet él, míg köznapiságunk gúzsba kötve vergődik). Az „életmentő vers”-be próbál (ő is) kapaszkodni, de a halál-gondolattól már (ő sem) tud szabadulni (*Koraősz, a szokásos*).

Szentmártoni János és *Oravecz Péter* szinte minden eddigi „nagyversét” olvashatjuk az antológiában. Helyük már ekkor nemzedékük élvonalában van.

Grecco Krisztián néhány érett, jelentős verssel van jelentkező. A *Teremtés porcikái* c. négytétéles oratóriuma (*ének, kert, irigyek, ének megint*) az *Énekek éneke* hangján szól. KÁ-nak ajánlja, buja, pompás, keleties stílusban, lovagiasan, gyengéden becézi – öleli körül kedvesét. Mint jó gazda, ápolja-gondozza kertjét (konkrétan és szimbolikusan), boldogan takarítja be a termést (*Az Úr ideje, Sebhelyek*). Érzi versein: szereti a vidéket, szeret ott élni – élet- és földközben, természeti módon. Persze van némi szerepjátszás is e költői pozícióban (de nem pózoló!); s könnyed ironiával kezeli önmagát: „nem leszek tanár, mert a / mesterembség vonzó, / zsíros helyzet, / és milyen kevés öreg ragaszt / ma már tejszínes húsú, / fiatal mellű asszonyoknak / csiriztől súlyos szalmaszárnyat!” (*Szalmaszárnyak*). Érdekesen vegyíti az avantgárd sokkoló gesztusokat az áttételesebb, metaforikusan rétegzett beszédmóddal, így nem lehet eldönteni, mikor ironikus, mikor őszinte. Mindenesetre, hangja egyénien újszerű – nagyformátumú költészetet ígér.

Kulicz Gábor hangja meditatívabbá vált az évek során. Az adott helyzetéből kilépni-nemtudás, valamiféle elvágyódás motívumai erősödtek fel benne. Nyomasztja a körben-járás, úgy tűnik, súlyos betegséggel küzd, nem lát célt, perspektívát maga előtt (*Visszatérés, Eső hull Santiagora, Tüdőszűrés, Elégia, Halottvivők*). Mintha a halál fenyegetettségében élne, legalábbis nem tud szabadulni árnyképétől: „Az elmúlás fejszecsapás, kimért: / úgy találja el az arcot, / hogy csak a bőr / legbelső rétege sérüljön” (*Az elmúlás*). Sorsjelképének Sziszüfoszt érzi, a cél és remény nélküli sziklagörgetőt: „Végül átgurul rajtam, / agyonzúz e szikla, / s kicsorgó hajszolt vérem / únt hegyem beissza” Pedig szeret/ne/ még így is, félreszorítottan, megkötözve élni: „Néha a legszomorúbb / embereknek a legjobb, mert / látják, hányszor / álmodik a nap szökőutat / a fák mosolyába” (*Indiándal*). Ciklusnyi versét a későbbiek során nem követte kötet (5 éve már!) – talán nem sikerült benső válságán úrrá lennie azóta sem...

Zsávolya Zoltán kísértetiesen meglepő novellája (*A Zuhanóember*) az elbeszélő tudatában zajlik. Egyes szám első személyben adja elő a főhős a történetet családjá szörnyű

drámájáról (apja – anyja, majd nővére pontosan 38 éves korukban pusztultak el, s immár ő maga is közelít a végzetes korhoz). A gének? – avagy a pszichés fátum? Az ifjú író korántsem pszichologizál, nem érzelmileg átélten morfondírozik a Sors kiszámíthatatlan útjairól, ellenkezőleg: racionális tárgyilagossággal elemzi a kérlelhetetlen determináció véletlenekben megnyilatkozó törvényszerűségét. A főhős érzi: a rejtett kór őt sem kerüli el... „Hiszen minden mozdulatomban, gondolatom mélyén, minden érzésem rétegei között /.../ kizárólag hármójuk programja jár. /.../ Lassacsckán teljesen az ő oldalukon, velük /nem/ vagyok már”. A tudatalattijába befészkelte szorongás elpusztítja őt is... Zsávolya pályája azóta messzire kanyarodott a *Stádiumtól*; elsősorban mint kritikus és irodalomtörténész hallat magáról, de írói vénája mintha elapadt volna.

Az időközben 25. életévét betöltő *Nagy Cili* hangja is sokat változott „tüzes” kezdő-éveihez képest. Mesterségbeli biztonsága, a klasszikus formákban való fölényes jártassága, versépítési kultúrája máris kiforrott költő-személyiségről tanúskodik. Továbbra is az őszinteséget / szókimondó bátorságot tartja a legfőbb etikai / esztétikai értéknek; de mintha az évek során kisé óvatosabbá vált volna... 1999-es kötete (*Halottak pedig nincsenek*) *Utószavában* Kárpáti Kamil már így jellemezte megváltozott arculatát: „felnőtté válva a tömény illúziótlanodással találta magát szembe /.../ ám az illúzióvesztés mégsem temeti maga alá – ellenkezőleg: mint aki hajótörésben partot ér, az öröm, az emberszeretet, az ima innen tör fel a legmagasabbra”. Bejárva Nyugat-Európát, sátrasan-hátizsákosan, rá kellett döbbsennie: az „emberi”, a lélek dolgai, a művészet „fényűzése” ott sem hatja át a mindennapi életet. „Fokozódó iramban tűnik el / minden mosoly, ütés, vágy mögül az ember” (*Fokozódás*). Így hát hazatérve, boldogan ujjong fel (*Újra Szegeden*). Több versének alapmotívuma a halál (*Árnyékként cipelve, Halál a téren, Alagsori ismerős* stb.). Istenhez is a halál / halhatatlanság dimenziójában kerül közel: „Tested a holdas égbe / csavarva viszem vállamon, / örök létbe tartva, / csak ketten vagyunk, Istenem, / méltók e végső harcra” (*Ketten vagyunk*). A valódi szentély számára (még mindig) a vers: „Állsz kapu mélyén / várva a szóra /.../ Úgy hiszed: eljön, lenne jövőd még / tétova vágyból nyílni a hitre, / mert kivirágzik benned az Isten, / verseid ágán, / lépj be a versbe!” Bár tudja: ma már a költészet „az úgynevezett irodalmi rovat versalakú szövegözönévé” degradálódott, mégis van, él, lélegzik, ha másutt nem, hát „a hároméves kislány” tekintetében – „mikor üvegajtót talál, előrefut / szemében ünnep: magához közelít. / Mozdulatlan álljunk, amíg gyönyörködik” (*A költészetről*). A Fénylés foglyának érzi magát: „Égi homálylást még sose láttam /.../ vártam, a kétely szikla mögé dől, / hátha virág nő, felfut a magja / bennem, a nyárban égre tapadva / leng az a fénylés, s én, aki foglya. / Lógtam a holdszájlekbe szakadva”.

Brüsszeli versei (*Kád a parkban*, 2002-2004) egy bensőleg magányos, büszke lélek társ- és útkereséséről, vívódásairól tanúskodnak. Pontosak, mégis áttételesek a képei: a nyelvi konkrétumokat nála mindig absztrakt holdudvar övezi. Amint a cikluscímek (ÉN – TE – Ő – MI) jelzik: önmagából elindulva keresi élet-szövetségességét; de soha nem leíró vagy vallomásos szinten meséli el a történeteket. Alkotói metódusát legpontosabban *Hazatérés* c. verse érzékelteti: a hűvös tárgyi világ kellékei a benne zajló életfolyamatokról árulkodnak. A kettő nem könnyen válik eggyé, de ha megtörténik a találkozás – az maga a tökéletes boldogság: „Lebegünk, két külön bolygó / az öntörvényű pusztulásba. /.../ Akkor megjössz. Fény szakad / árnyad köré, végre látlak. / Olyan vagyunk, mint egy ember. / Meztelenek, testbe zártak. // Nézlek, én is nézhető / lettem, ez már nem káosz. / Nyaras égből kéklő Isten / visszahódíthat magához” (*Az az ádáméva reggel*). Költőnőnk immár sokat tud a létitkokról; a női érzés- és tudat-állapotokat nagyon is egyénien, érzékletesen jeleníti meg. Máris nemzedéke „jegyzett” és elismert költői közé került.

Rózsássy Barbara ciklusa most is meglepően érett, poétikailag tökéletesen kidolgozott. Az ő kulcsszava is a fény, illetve annak szinonimái. A reneszánsz mestereken iskolázott költészete erős festői hatásokkal is telítődik (bejárta Itáliát, rajong a Fény és a Művészet honáért, lelki otthonára itt talált). Csiszolt hexameterai, a szonett különböző alak-variánsait (a petrarcai klasszikus formától egészen az adoneus kólónig) kipróbáló kísérletei egy gyakorlott (idősebb) költőnek is becsületére válnának. A világot és saját sorsát a sötétség-világosság dimenziójából szemléli; mítoszi eredetű ontológiai sejtései mélyen érző-gondolkodó lelkialkatából fakadnak. Szépítgetés nélküli önismeretre törekszik a vers által, s magasabb énjét az égi ragyogás hatja át. Egyik legjellemzőbb verse a benső dichotómiát vállaló-tudatosító *Önmaga által*: „Tűz, aki égetsz, voltam a lángod, / csend, aki ringatsz, voltam a mélyed. / Lánglobogásban gyúlt ki a táncod / perzselő testű, százszínű ének. //...// Mind, aki tudja, nyitva az ajtó, / megmenekülhet önmaga által, / Fény, aki írtál, ments meg a bajtól! // Hogyha sötétség húzna a sárba, / tűz, gyere tisztíts, tarts kapu-vállal. / Égni ha kell, így égiek el, állva”. A valóság sárkányaival s saját benső szörnyeivel birkózik-viaskodik, de feltétel nélkül hisz benne: „fényteli ablak nyílik a Napba” (*Hajnali ösvény, Szörnyeid kihordása, Mégis – mennyi még?* stb.). A vers ad erőt (neki is, továbbra is) ahhoz, hogy egyenes tartással járja a saját útját: „ösvényem többé el nem téveszthetem, / csak végig a homokos parton. / Tudom, senki nem gyűjt itt fáklyát nekem / – magamnak majd a Napot tartom. // Hova együtt költöztem a fecskékkel, / világommá tágult déli táj, / örökké nyíló lugas, menedékhely, / lomb közén rám arany fényt szital” (*Járni tanulnék, Aranylugas*).

Az antológia megjelenésekor már *Rózsássy Barbara* második kötete is napvilágot látott a *Stádium* Kiadónál (*Barlangnyi álom*, 1999. Azóta azonban újabb kötettel nem jelentkezett, holott versei értéksztintje a *Lackfi – Nagy Cili – Szentmártoni Jánoséhoz* mérhető.

Az antológia III. részébe Gérecz Attila 13 verse kerül – a legmegrendítőbbek, poétikailag legkidolgozottabbak, amelyek bizonyítják: valóban jelentős életmű tört itt félbe! A *Töredék* – nyilván hosszúsága miatt – kimaradt ugyan, de a legjellegzetesebb költemények mind megtalálhatók (*Így bocskorosan, Kis dal egy mosolyról, Daróc a szürkéhez, Sorsod művészete, Kenyéren és vízen, Ítélet, Levél, Örök arcunk* stb.).

A IV. részben öt egykori „füveskerti” társa köszönti verssel a hősi halott jóbarátot. A ciklust Kárpáti Kamil vezeti be („Számkivetésben furcsa a hangod: / negyven egész év függőnye leplez. / Vastag ezüstje rejt” – *Az örökség*). A túlélők fájdalmas főhajtással idézik meg Attila költői indulását (a váci fegyház-udvar kis tisztásán gyülekező – írogató – vitatkozó költő-csoport egyik legfiatalabb tagja volt!), majd bátor és példamutató halálát (Szathmáry György: *A vándormadár négyszer visszafordul*, Béri Géza: *Torzó*, 1954, *Pásztorsíp*, Tollas Tibor: *Csillagok*, 1957, Tóth Bálint: *Sírató*). A cikluszáró költeményben ugyancsak Kárpáti Kamil búcsúzik örök-ifjú társuktól: „Üveghegy élein / siklott ő, fürge hal. / Szétszaggatta az üveg-él? / Most mind a száz énje dal” (*Sírbeszéd Gérecz Attila fölött* – 1988).

Az antológia V. fejezete Kárpáti Kamil dokumentum-gyűjteménye *A Gérecz-ügyről*. Röviden felvázolja azt a kínkeserves kálvária-utat, amit több mint egy évtizede járt a Gérecz-díj alapítása, s jár mindmáig annak tisztességes jövője ügyében. Szégyenteljesnek érzi, hogy egyetlen politikai és kulturális szerv sem tartotta fontosnak Gérecz Attila emberi-költői rehabilitálását; sem a (bármikori) kultuszminiszter, sem az Írószövetség soros elnöke nem élt azzal a lehetőséggel, hogy a költő hősi halálát példaként állítva az ifjúság elé, a jövőendő nemzedékek, a magyar honpolgárok tudatában elmélyítse ‘56 valódi jelentőségét. De a váci „füveskertiek” csoportja is egészében kimaradt az irodalomtörténetből. Elképesztőnek tartja, hogy még a 90-es években, sőt az ezredforduló tájékán sem történt, történik kísérlet az „aczélos” kultúrpolitikai értékrend és mesterkelt hierarchia ilyen irányú korrekciójára (*Ami Gérecz Attila egyetlen hátrapillantásába belefért*). Kárpáti Kamil ezek után közzéteszi azokat

a leveleket és egyéb dokumentumokat (193-227. p.), amelyek a NKÖM minisztériumával, illetve annak miniszterével és államtitkárával való kapcsolatfelvételét, kéréseit és ötletgazdag felvetéseit igazolják (1998 májusától 1999 március végéig), jelezve, hogy az ügyben azóta sem született kedvező döntés (majd csak 2002 őszén történik némi előrelépés, de ez már természetesen nem kerül be a 2000-ben lezárt kötetbe). Sürgeti a *Gérecz Attila Alapítvány* megteremtését, működtetését, a díjak rendszerének kiszélesítését (pl. a műfordítás kategóriában Szathmáry György, a szépprózában Béri Géza díjat lehetne / kellene alapítani). Ugyanis „félszárnyú, sőt szárnyatört a forradalom jövője, ha nem mutatja fel értékeit az irodalom”. Javaslatot tesz a Gérecz-Alapítvány működtetéséhez szükséges személyi – anyagi – intézményi feltételek kialakítására vonatkozóan, sőt arra is, hogy évente rendezzenek *Gérecz Attila* (ifjúsági) *versmondó versenyt*, jelentessék meg a *Versmondók Könyvét*, valamint a *Gérecz-díjasok antológiáját*.

Javaslati – mint pusztába kiáltott szó – visszhang nélkül maradnak. 2001-ben – technikai és anyagi okokból – nem sikerült kiosztani a díjat, 2002-ben **Váradi Péter** nyerte el *A lilium-paradigma* c. kötetével, de 2003-ban ismét nem került sor kiadására. A színpalak mögött valójában a Gérecz-díj állami középdíjjá emelése körül folyik a birkózás a Stádium és a „gazda” szerepét felvállaló kulturális miniszter között.

2004-ben aztán ismét ketten nyerték el a díjat: **Follinus Anna**: *Nékülem élek* (2003), **Falusi Márton**: *Hazáig látni* (2004) c. kötetekkel – mindkettőt a Stádium adta ki. A díjat 2004. okt. 23-án Pesterzsébeten a Városháza dísztermében adta át dr. *Hiller István* kultuszminiszter a két fiatalnak ünnepélyes keretek között.

Follinus Anna ugyane kötetéért *Krúdy*-díjat is kapott. Az alig-húszéves lány meglepően érett versei a szeretet-hiányos hétköznapiak és az Isten-kereső / társra találó szeretettel megáldott „magasabb” létformáról vallanak. Halott édesapja mintegy „átjárást” teremt számára a két létszféra (valóságos és transzcendens) között, s természetesnek tartja: életünket magasabb dimenzióba kell állítanunk, nem a reális történések, hanem azok szimbolikus értelme adnak vezérfonalat sorsunk alakításához. A múlt–jelen–jövő hármását szakadatlan létforgásként éli meg; egyazon élet folyamán többször is meghalunk–újjaszületünk; s énünk korábbi variánsait integrálva alakul ki végül személyiségünk (*Ami átér, Kés hegye metsz, Szemközt stb.*).

Az ugyancsak húszéves *Falusi Márton* az önkeresés kíméletlenségével és őszinteségével néz szembe önmagával. Szeretne kitörni (ő is) a hétköznapiak szürkeségéből, ám nem akarja „megváltani” a világot, hisz tudja: erre *ember* nem képes. Az élethiányos lét és a léthiányos élet feloldhatatlan paradoxona foglalkoztatja legmélyebben; hiszen felismerte már: vagy-vagy (vagy egyiket, vagy másikat választhatja csupán). Bármelyik mellett döntsön is: élete csak töredékes lehet. Küzd az elpergett Idővel, emlékeivel, a lélek legbenső magányával. *Egyelőre* tragikus hangoltságú költészete – de az ígéret ott bujkál versei mélyén: önerejére ébredve, majdan, ha cselekvési tér is nyílik előtte, szilárd, *biztos* talajon fog állni, s az életértékekhez való ragaszkodása átsegíti válságain.

* * *

Kárpáti Kamil – minden kudarc és visszautasítás ellenére – tovább folytatja küzdelmeit. Egykori „*Átló*”-s művészbártaival, valamint a Stádium köré gyűlt fiatalokkal 2000-ben megalapítja az *Új Átlók Művészeti Társaság*ot, amely a költő-palánták mellett az ifjú képzőművészek útját is egyengeti. A *Társaság* elnöke *Hartung Sándor* festőművész, alapító tagok (a 60-as évekbeli „illegális” *Átlók* köréből): *Czétényi Vilmos*, *Rátkay Endre*; hozzájuk csatlakoznak: *Bunda János István*, *Csipes Antal*, *Varga László* és mások. A *Társaság*, valamint a *Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete* (MAOE) a *Stádium* Kiadóval közösen tehetséggutató pályázatot hirdetett 15-25 év közötti fiatalok számára 2000-ben, majd

ennek eredményességén felbátorodva 2001-, sőt 2002-ben is. Összességében mintegy 270 szépírói alkotás érkezett be (többen két, sőt három ízben is pályáztak). Végül 27 fiatal bizonyult arra érdemesnek, hogy munkája nyilvánosságot kapjon. A háromszori „merítés”-ből három antológia született (*Holdfény utca tizenhat* – 2000, *Kövek szülnék virágot* – 2002, *Vesztőhely és menedék* – 2003). A pályázatokra természetesen a Gérecz-díjasok is meghívást kaptak, így a kötetek a „harmincon aluli” fiatal magyar költészet poétikai hagyományokhoz kötődő részének viszonylag teljes színeképét mutatják. Mindhárom antológiát egy-egy *Gérecz-vers* vezeti be; nyomában a korábbi *Gérecz-díjasok* szerepelnek egy-egy ciklussal.

A *Holdfény utca tizenhat*-ban a „régiek” közül Kovács Judit (*A szelence*), Nagy Cili (*Csipebokor* 2000), valamint Renczes Cecília (*Városi felhőnéző*) ciklusai tovább árnyalják a róluk kialakult képet. Poétikai érettségük, formabiztonságuk, látásmódjuk tisztasága, egyértelműsége, értéktiszteletük, magányos útkeresésük a saját hangjuk megtalálásáról tanúskodik, ugyanakkor világosan érzékelhető, hogy a valósággal vívott küzdelem már a keserű vonásokat is kirajzolta arcukon.

Az antológia címéhez az indítékot Apats Gábor *Szerelmes verse* kínálta: „bejártam / prazsevicát boroviát / nakonxipánt svambrániát /.../ és Te egész végig ott voltál / a holdfény utca tizenhat szám alatt /.../ Te is csak olyan vagy mint a többiek / Te sem ismered boroviát / csak a holdfény utca tizenhatba zárod / tőlem-féltett életed”. Ugyanez a „holdfényes” – kicsit bizarr-szürreális – hangulat árad a kötetet díszítő grafikákból – táblaképekből, amelyek az *Új Átlók* művészetfelfogását sugározzák. Kárpáti Kamil az *Utószóban* hangsúlyozza: az antológiában szereplő fiatalok „jó úton vannak”: „Nincs közülük senki, aki a szerelmet ne az ő élete, sorsa gyűpontjának, legközepének tartaná. /.../ Érzelmeket még szabadon vállalják. /.../ Az ő felszökellésükhöz készült trambulinnak ez a kötet. Hogy aztán ‘salto vitale’, avagy ‘salto mortale’ lesz-e belőle? Az majd már csak repülésük közben fog kiderülni.”

Gyórfy Ákos *Egy bükkpalántáról* c. ciklusának címadó versében a zene és a mindig megújuló növényi lét együttes „gyógyírját” kínálja: „tegnap este kitettem / az udvarra mikor esni / kezdett Visegrádról / zene szólt átfújta a / szél a furulya és a / dobok hangját és ahogy / erre a ritmusra remegett / a villámfényben boldogan”. Remek pillanatképekben rögzít hiteles érzelmi- és tudatállapotokat, jó a szerkezeti arányérzéke, megjelenítő képessége plasztikus (*Igen, Nosztra, Füst, Éjjel, Ami történik* stb.). **Rabovszky Dóra** három novellájában (*A szüzesség, Rokkoncert, Két menet*) megdöbbentő képet tár elénk a mai tinédzserek, punkok világáról, akik között a főhős (egy-egy szám első személyben beszélő alterego-figura) nem mozog ugyan otthonosan, mégis inkább köztük, velük marad, semmint azokkal elegyedjen, akik a hajnali buszra „az első megállónál felszállnak és döbbsen szemlélnék minket”. **Bárany Ildikó** *Az éj finom és végnélküli változatai* c. kisprójájában a lakótelepi „idillt”, az uniformizált életek tízemeletes panelekbe zsúfolt fénytelen egyhangúságát jeleníti meg. **Szabó Eszternek** inkább az apró versformákhoz van kitűnő érzéke (*Az alma tudja* c. ciklusa). Különösen megrendítő az *Angyalarcú lázadóról* (Kurt Cobain emlékére) írt verse: „Nyílt sebből vérző szívét minden éjjel / tulajdon két kezével tépte széjjel. / Ezért vigyázz, ha róla ítélsz, / kihűlt vérének senki nem törölte fel”. *Gramofon* c. szövege a belső gondolkodás tagolatlan, interpunkció nélküli áradata, a várakozás – pótselekvés – reménytelen magány furán színes monológja. Intellektualitása olykor erősebb érzelmeinél (*Őszintén, Raktáron, Alkonyatkor* stb.). **Szabó T. Máté** költészete csupa játékosság, a verstestet szóismétlésekre, alliterációkra, belső asszonáncokra építi, egy-egy betű vagy szó köré egész konstrukciót emel (pl. *Máté, Tata, Lap, Tu, Félek* stb.). *Fordított szonett se* c. kompozíciója a szonett-formát parodizálja, megfordítván a klasszikus szerkezetet (a két háromsoros strófát követi a két négysoros), laza jambikus lejtéssel és csúfondáros teljes rímekkel. *Arc pojtika* c. versében pedig szarkasztikus fintorral figurázza ki a költő-létet, hiszen csak a halál után számíthat

„megdicsőülésre”. Talán **Follinus Anna** ciklusa (*Hold vagyok, de bolygóm nincsen*) emelkedik ki leginkább az összképből. Kedveli a zárt formákat, a szonettet is, s bizonyosfajta metafizikai elvágódás jellemző rá (*Ismeretlen, Örök helyzet, Képzelet mélykékje, Életem létrája* stb.). Halott apja hiányát, magának a halálnak a tényét megrázó mélységű versekben éli át (*Halottam hatalma – papának, Hol vagytok? Hol leszünk?*). Számára a szerelem is inkább éteri-lelki azonosulás: „Hangjaid között szünetekbe bújnék. / Csend lennék, amit Te értesz egyedül csak. / Gyertyafény-időn túl hallgatnál” – *Ima*). **Székely Szabolcs** *Kockajövő* c. ciklusa friss humorú, illúziótlan szembenézés önmagával s világunkkal. Chansonos könnyedséggel, máskor keserű keménységgel birkózik a kamasz-lét problémáival (*A vesztes kupléja, Vágd zsebre, Panoráma, ünnep előtt*). Nem lát kibontakozási lehetőséget sem egyénileg, sem nemzedéke számára: „ahol az emberek élete malter, / és mindenki Kőműves Kelemen, / ott az óra köröm alá rakódik. /.../ Az évek közé is falat emelnek, / és felhúzzák az emberek elé, / színes plakátokat ragasztanak rá, / hirdetve a halált – kedélyesen” (*Kockajövő*).

A **Kövek szülnek virágot** c. antológia szintén egy *Apats Gábor*-versből kölcsönözte címét: „egyszer csak bevitték egy szobába / ahol nem voltak falak /.../ és nyílt egy tó a szoba közepén / abban mostam le magamról hazugságaim /.../ aztán elindultam vissza álmomból // az út mentén kövek szültek virágot akkor / én meg boldog voltam / hogy nedves a homok amin megyek” (*Második emelet*). Elvágódást, ugyanakkor a másokkal való azonosulás vágyát (egyfajta – jó értelemben vett – közösségiséget) sugallnak versei (*Remete, Szíami érzés, Mindig szép Veled az este, Mikor hozzám beszél, Búcsúzás* stb.).

A régi „stádiumosok” ciklusai – Nagy Cili (*Ölelj át, angyal*), Renczes Cecília (*Körbeérsz*), Szabó Eszter *A peronon* c. ciklusokkal szerepelnek. Személyiségük és költészetük az évek során kiteljesedett; a Stádium „felröptette” őket – most már szabadon szárnyalnak új tájak – a felnőttiség tájai – felé.

A belépő újak sem egészen kezdők: különböző folyóiratokban olykor-olykor publikáltak már – tizenéves létükre! – s egyikük-másikuk már kötetet is tudhat maga mögött. Kiemelkedik közülük **Szonday Szandra** könnyed humorával, abszurdoid szemléletével (*Urbánus dalok, Poéma, Énekek éneke*). 1998-ban megjelent könyvében (*Meg vagyok huzatva – Egy tizenöt éves lány naplója*) súlyos betegsége, gerincműtete történetét meséli el. *Töredékek egy háborús naplóból* c. szövegében (amely a Halál birodalmából hoz híreket) itt és most „gúnyt űz az olvasóból”: egy csótány-család pusztulását örökíti meg (ő az egyetlen túlélő!), egyes szám első személyű elbeszéléssel, beleélve és beleéltetve az olvasót „a szörnyű tragédiába”. Sajátos látásmódja, belső szuverenitása igazolja önképét: „Nem patak, folyam vagyok / s öntörvényűség a nevem” (*Kritika*). **Danyi Gábor** abszurd novellákkal szerepel (*A szökőkút, Apa és fia, A tanár úr, A kizökkent idő*): hétköznapi élethelyzeteket jelenít meg, világa mégis kísérteties: nem ismeri törvényeit, így nem tud szabadulni a szorongástól. *Festő Piroska* két félelmetes kisprózával jelentkezik (*A test, Ártatlan játék*); mindkettőben a felelőtlenség következményeit (vízi balesetek) mutatja fel, kivételes pszichológiai érzékenységgel. **Gallai Veronika** a pszichés deformációk köréből meríti témáját (*Szemek, ujjak, oázisok* címen kispózá); nagyon eleven, plasztikus megjelenítő készséggel. **Murányi Zita** miniatűr – olykor szürreális – életképeket fest *Képzeldni muszáj* c. elbeszélés-ciklusában. Kitűnő prózaírói vénájára vall, hogy csakhamar első regényével is jelentkezik a *Stádiumnál* (*Tükörpalota*, 2003), amelyben mélypszichológiai eszközökkel világítja át alteregója – a kis Nácisz – tudatalattijában zajló történeteket, fogantatásától önálló személyiséggé válásáig. A regény nem „didaktikus”: egy éppen csak felnőtté vált ifjú leány a legtermészetesebb hangon, önelemző objektivitással adja tovább léttapasztalatait az utána jövőknek – valódi műalkotássá formálva. 2004-ben a regény elnyerte a *Bródy Sándor*-díjat.

Úgy tűnik: mind a négy prózaíró a történetmondást részesíti előnyben a zilált – „posztmodern” – szövegépítéssel szemben, de egyikük sem marad a pusztá empiria körében, inkább képzeleti síkon „lebegtet” az ábrázolt valóság-szinteket.

Bajtai András: *Ami titok*, **Falusi Márton:** *Tücskök ütemeznek*, valamint **Borbély Tamás:** *Megjelöl és összeköt* c. versciklusai a párkeresés, lassú felnőtté válás boldog és kínzó élményeiről vallanak. Mindhárman még gimnazista korukban kerültek a Stádium vonzáskörébe, a létezés titkaira szomjasan, s eligazítást keresve az emberi kapcsolatok szövevényes útvesztőjében. *Falusi* önálló kötete azóta méltán nyerte el a Gérecz-díjat.

Az antológiát díszítő gazdag képzőművészeti anyag az *Új Átlók* fiatal művészeitől származik; többségük még szintén harmincon alul van. *Kirják Miklósnak* már volt egyéni tárlata is a *Gaál Imre Galériában* s másutt, itt és most mitológiai témájú grafikáival mutatkozik be. Ő is, *Porkoláb Károly* is képzőművészeti egyetemet végzett, mindketten szép sikert értek el az *Új Átlók* pályázatán. A még egyetemista *Lengyel Orsolya* finom-áttételes mesei elemekből építkezik. A két tinédzser korú kislány – *Batta Eszter* és *Mészáros Zsuzsanna* – évek óta rendszeresen szerepelt, szerepel nemzetközi és hazai gyermekrajz-versenyeken, kiváló eredménnyel (arany-, ezüst-érmek, különdíjak stb.). Szürreális képalakítási technikájuk népmesei motívumokból szövődik össze; a naív festők modorában egész történeteket jelenítenek meg.

A *Vesztőhely és menedék* c. antológiában összesen 15 alkotó jut szóhoz; közülük 11 még huszadik életévét sem töltötte be (16-19 évesek!). A Gérecz Attila-díjasok közül *Nagy Cili*, *Renczes Cecília*, *Váradi Péter*, *Falusi Márton*, *Follinus Ann szerepel*; de *Kovács Judit*, *Murányi Zita*, *Szondai Szandra* neve ismerős. Ők mindannyian már saját kötettel is jelentkeztek, vagy éppen most készítik elő első kötetüket (*Follinus* Anna Gérecz-díjas kötete: *Nélkülem élek* (2003).

Számukra a világ: „vestőhely”, a vers – és az alkotói közösség, ahova tartoznak – „menedék”. *Falusi Márton* fejezi ezt ki a legegységelműbben: „Nem lehet itt már vétkezni sem, / szikár gerinccel menetelni / *vestőhely* felé, már nem, hiszen / újságok ostromgyűrűiben, / táskádban kucorog új könyved, / metróról villamosra viszed, / bele sem lapoztál még...” (*Metróról villamosra*). *Nagy Cili:* *Ars poétika elzuhan angyallal* c. versében így fogalmaz: „a vers: vezeklés, összefoglalás /.../ a vers a meztelen kimondás kényszere”. *Renczes Cecília* pedig határozottan leszögezi: „Gazdag csak belül lehetsz. / Országod is csak belül lehet. / Bennünk egy ország /.../ Úgy nőünk egymás mellé, / mint a fű a széles mezőn. / Egyik ember hívja a másikat (*Gazdag*). Az evilági gondok-bajok elől az „égbe” menekül: „Követnek sánta hajnalok, / imbolygó csillagok, / sárga kövek. / Rezgő fényükön tükrös glória. / Kilépek közéjük, / óceánjáró fedélzetén kóbor utas. /.../ Nem létező sarkaira hív a végtelen” (*Az égbe megyek*).

Az „újak” (**Balázs Krisztina**, **Erdei Lilla**, **Győr Vera**, **Kovács Koppány**, **Veres Máté**, **Viola Szandra**, **Weisz Anette**) kivétel nélkül lázadó tinédzserek. Többségük részt vett már különböző diáktalálkozókon, szerepelt néhány kiadványban, nevét esetleg tekintélyesebb lapokban is látni lehetett. Kötetig ekkor még egyedül *Weisz Anette* jutott el közülük (*Látomás ébredéstől ébredésig*, Debrecen, 2003). E kamaszok kivétel nélkül szeretnének kimenekülni az agyonszabályozott világból, de tudják: a költő-lét sem csupán égi álmokból áll. „Könnyű préda mind a költő / messzi látni rongy ruháját / szíve rongyát a ruhán át / csontot zörget a felöltő” (*Viola Szandra: Költő*). Bármily nehéz is: el kell fogadni az azt a valóságot, amelybe beleszülettek: „Meztelen ég alatt hazám / Európa közepe / Földönfutó galambárnyék / Utak porában vérrel festett nyomok / Vétlenek lépteink alatt” (*Kovács Koppány: Hazám*). *Balázs Krisztina* könnyed játékossággal oldja a feszültségeket (mintha Kosztolányi *Esti Kornélja* nyomán indulna!): „Nem vagyok? És kételkedem? / A lét-nemlét közt lépkedem. // Létem,

Léted, Léte, Léthe. / Végre vége? // Leveszem a létmezem. / Most itt állok meztelen / Csak a csupasz lételem” (*Létkérdés*). Weisz Anett „a bűnbeesés” drámáját érzi beteljesülni az emberi sorsban – egyénileg és általában is: „E vértől mocskos világra / Messzi földről jöttem /.../ Hazám: Éden – egy életre bezárult mögöttem. // Térjek vissza! – onnan föntről / Angyalok dala ez. / Nemzedékek, kövessetek / Vissza az Édenhez!” (*Száműzetés*). Győr Vera „Káosz tanár úr”-nak tesz szemrehányást azért, mert félnünk-szoronganunk kell az életben, az élettől: „Futok, de leterítenek, / utolérnek mind egy szálig. / Reszkető fű, arany pázsit / a Hold udvara, / Torok kiált fel: / Jöjj, indulj haza! / S fejbe ver önnön keresztem” (*Tisztelt Káosz tanár úr, Kiszolgáltatottság*). Veres Máté pedig úgy érzi: a „tökéletlen világot” csakis a művészet teheti teljessé: „A világ egy vonalrajz /.../ befejezésre vár. / Egy nap eljön a művész, a szavakkal / festő, s egyetlen vonással festményt / varázsol az elnagyolt rajzokból. // Addig is az ilyenek, mint én, / minden éjjel megálmodják a remekmű / százezer tökéletlen vázlatát” (*A világ*).

A csoportból magasan kiemelkedik Erdei Lilla két novellájával (*A sólyom* és a *Halálművész*), amelyek aztán néhány újabbal kiegészülve önálló kötetben is megjelennek (*A halálművész, Stádium K.* 2003). Mint aki képzeletben már átélte-megtapasztalta a lét minden borzalmát, úgy adja elő az akkor még csak tizenhat éves lány az abszurd, kísérteties történeteket. Gyakorlott kórboncnokként hatol be toll-késével a beteges, már-már perverzen eltorzult személyiség-alkatok rejtett titkaiba. Hőseit a saját pszichéjükben pusztító negatív erők döntik végzetes katasztrófába, hiszen „a természetfölötti voltaképpen saját agyunkban rejlik” – amint azt „bölcös öreg”-ként írja. Érett és nyugodt fölénnel szemléli máris az éeltet, amelynek – szerinte – lényege és nem esetleges velejárója a morbiditás. Bármily meglepő is: a *Nietzsche* által „tisztá” ragadozóknak aposztrofált haszonlesésből, pusztá érdekből, kéj- vagy bírvágyból öl, és mert soha nem érzi igazán „szabad”-nak önmagát, ezért irigyli a bátrak merészségét. Az ösztönvilág ennyire mély, plasztikus élveboncolása (amely *Csáth Géza* korai novelláira emlékeztet leginkább) rendkívüli beleélő és megjelenítő képességre, alkotói fantáziára vall. *Erdi Lilláról* is még bizonyára sokat fogunk hallani a későbbiekben.

Kárpáti Kamil az *Utószóban* mérleget készít a fiatal költészet helyzetéről, állapotáról, lehetőségeiről. Utalva a *Stádium* korábbi antológiáira, hangsúlyozza: mára végérvényesen betelt a költészet 24. órája, lassan a 25. is lejár – már csakis a *túlélésben* lehet bízni. A *Sötér* István által 1948-ban szerkesztett *Négy nemzedék* c. antológiát tekinti példaadónak: az itt szereplő szerzők kétharmada negyven éven aluli volt, az idősebb korosztályokból csak a legkiválóbbak, a korábban már rangot kivívott költők voltak jelen. Ma éppen fordított a helyzet: bármely válogatásban (*Szép versek, Mindenféleből Pantheont, Az év versei* stb.) a szerzők zöme ötven év feletti, a fiatalabbak csak elvétve juthatnak szóhoz. Pedig – figyelmeztet az immáron 75. életévét is betöltött örökifjú szerkesztő – „ha a költészet képtelen létrehozni utódait, /.../ önként merevedik múzeumi diorámák viaszfigurájává”. *Sötér* még azt ír/hat/ta antológiája bevezetőjében: „a magyar költészet gazdagsága nem csupán a tehetségek, de az ígéretek nagy számában mutatkozik. S melyik szerkesztőnek nem kedvesebb az egy izgalmas ígélet száz kibontakozott tehetségnél? A hajdani antológiában a *Születő arcok* c. részben szerepeltek még – mintegy „ráadás”-ként! – *Jékely Zoltán, Kálnoky László, Kormos István, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rákos Sándor, Weöres Sándor*. Mindnyájan jelentős és a költészetet megújító tehetségek! – ma irodalmunk élvonala, jóllehet már valamennyien halottak... *Kárpáti Kamil* tehát – e példán felbátorodva – elsősorban a költői *ígéretek* számára próbál publikálási lehetőséget biztosítani. „A költészet mint kultúra egyszerűen kikopott” a mindennapi életből, lassan elfogy mögüle az olvasói tábor! – hangsúlyozza. „A szóhoz nem jutó fiatalok hogyan jussanak el közönségükhöz? Hogyan találjanak rá olvasóikra?” Babits annakidején a „rajban röptetés” fontosságát hangoztatva arra intett: legyen „lábunk óvatos, hogy el ne tiporjuk vetéseinket!” (*Martinuzzi*

c. verse). Kárpáti Kamil azt javasolja tehát, hogy alakítsuk ki a korcsoportok arányos részvételét az irodalmi életben, önálló fórum/ok/hoz juttatva a fiatalokat. A *Stádium* körének eddig megjelent antológiái bizonyítják – véleménye szerint –, hogy „az 1948-as *Négy nemzedék* óta rossz útra keveredett, a saját jövőjének hátat fordítani látszó magyar költészet talán még nem egészen ment tönkre”.

Van tehát remény az újjászületésre!... S ennek egyik fontos letéteményese éppen a *Kárpáti Kamil* körül kialakult *pesterzsébeti költő-iskola* lehet/ne/, ha kellő anyagi támogatásra /is/ találna szűkebb s tágabb környezetében...

2004-ben egy kiemelkedően szép kiállítású antológiával jelentkezett a Stádium: *Új Átlók Művészeti Társaság Évkönyve* (szerk. Kárpáti Kamil). A kötet borítóján Czétényi Vilmos *Pegazus* c. műve mintegy szimbolikusan utal a „szárnyas csikó” legyőzhetetlenségére. A könyv hosszmetsetben mutatja be az Erzsébeten évtizedek óta folyó munka legfontosabb állomásait. A „régiek” – kik között már sok a halott – most is jelen vannak műveikkel (*Béri Géza, Bókkon Gábor, Csillag Tibor, Czétényi Vilmos, Juhász Sándor, Rátkay Endre, Zsombok Tímár György*); szellemüket a róluk írt kritikákkal is megidézi a szerkesztő. A fiatalok közül a korán-meghalt *Bertalan Gergely* mellett a *Stádium Fiatal Írók Körének* tagjai (*Nagy Cili, Renczes Cecília* újabb verseikkel, *Szentmártoni János* kitűnő esszéivel) szerepelnek; az *Új Átlók* törzstagjai közül pedig *Erdei Lilla, Falusi Márton, Follinus Anna, Murányi Zita, Szondy Szandra, Viola Szandra* írásai kapnak helyet. A két friss *Gérecz*-díjas költészetét méltató írásokat is olvashatjuk (*Follinus Annát Tarján Tamás, Falusi Mártont Szentmártoni János* mutatja be). A *Művészeti Társasághoz* más művészeti ágak képviselői is tartoznak – így a *Duo Klavi Art* zongorista árosa (*Bizják Dóra és Zentai Károly*), *Sass Magdolna* hegedű-, *Décsi Erika* fuvola-, *Deli Zsolt* és *Agnecz Katalin* harmonika-, *Lengyel Orsolya* grafikus-, *Nyári Mari* előadó-, *Rácz Edit* szobrász- és *Csipes Antal* festőművészek, akiket a szerkesztő mini-esszéi és Gí fotói alapján közeli ismerősöknek érzünk.

* * *

Gérecz Attila díjasok:

1992: Lackfi János (sz. 1971) – *Magam*

1993: Szakács Eszter (sz. 1964) – *Halak kertje*

1995: Szentmártoni János (sz. 1975) – *Útszéles magány* Oravecz Péter (sz. 1977) – *Mindenség-kalitka*

1996: Babarczy Eszter (sz. 1966) – *A ház, a kert, az utca*

Greco Krisztián (sz. 1976) – *Vízjelek a honvágyról*

1997: Zsávolya Zoltán (sz. 1968) – *A duplum sötétje*

Nagy Cili (sz. 1977) – *Apollónsziluett*

1998: Rózsássy Barbara (sz. 1978) – *A suttogással telt szoba*

Kulicz Gábor (sz. 1975) – *Levelek az Olümposzra*

2000: Renczes Cecília (sz. 1977) – *Szívkamra ikonok*

2002: Váradi Péter (sz. 1976) – *A liliom-paradigma*

A díjat 1994-ben, 1999-ben, valamint 2001-ben és 2003-ban nem osztották ki.

2004: Follinus Anna (sz. 1984.) – *Nélkülem élek* Falusi Márton (sz. 1983) – *Hazáig látni*

A Stádium Fiatal Írók Köre antológiái:

A sivatag kupolája 1994

Szentmártoni János – Oravecz Péter – Kulicz Gábor – későbbi

Gérecz Attila-díjasok

Bertalan Gergely (sz. 1968) – Balázs Eszter (sz. 1978) –

Renczes Cecília (sz. 1977)

Lépcsők a csendbe 1996

Oravecz Péter – Nagy Cili – Rózsássy Barbara (későbbi

Gérecz Attila-díjasok)

Benyovszky Anita (sz. 1978) – Iván Ivett (sz. 1977)

Pacziga Andrea (sz. 1977) – Sinkó Krisztina (sz. 1975)

Huszonötödik óra 1999

GreCsó Krisztián – Nagy Cili (Gérecz-díjasok)

Benyovszky Anita – Kleinheinz Csilla (sz. 1978)

Kovács Judit (sz. 1978) – Pacziga Andrea (sz. 1977)

A hasonmások városa 1999

(az eddigi Gérecz Attila-díjasok antológiája; szerk. Szentmártoni János)

Lackfi János – Szentmártoni János – Oravecz Péter – GreCsó Krisztián –

Zsávolya Zoltán – Nagy Cili – Kulicz Gábor – Rózsássy Barbara

Az Új Átlók Művészeti Társaság antológiái

Holdfény utca 16. – 2000

A „régiek” közül: *Nagy Cili – Renczes Cecília – Kovács Judit –*

Győrffy Ákos

Újak: Apats Gábor (sz. 1981)

Bárany Ildikó (sz. 1984)

Follinus Anna (sz. 1984)

Rabovszky Dóra (sz. 1982)

Szabó Eszter (sz. 1985)

Szabó F. Máté (sz. 1980)

Székely Szabolcs (sz. 1983)

Kövek szülnek virágot – 2002

A „régiek”: *Nagy Cili – Apats Gábor – Renczes Cecília*

Follinus Anna – Szabó Eszter

Újak: Bajtai András (sz. 1983)

Borbély Tamás (sz. 1984)

Danyi Gábor (sz. 1983)

Falusi Márton (sz. 1983)

Fesető Piroska (sz. 1985)

Gallai Veronika (sz. 1982)

Murányi Zita (sz. 1982)

Szonday Szandra (sz. 1983)

Az antológiában szereplő ifjú képzőművészek:

Batta Eszter (sz. 1988)

Kirják Miklós (sz. 1974)

Lengyel Orsolya (sz. 1976)

Mészáros Zsuzsanna (sz. 1989)

Porkoláb Károly (sz. 1977)

Vesztőhely és menedék 2003

Régiek: Falusi Márton – Follinus Anna – Kovács Judit – Murányi Zita

Nagy Cili – Renczes Cecília – Szonday Szandra – Váradi Péter

Újak: Balázs Krisztina (sz. 1983)

Erdei Lilla (sz. 1987)

Győr Vera (sz. 1987)

Kovács Koppány (sz. 1986)

Veres Máté (sz. 1987)

Viola Szandra (sz. 1987)

Weisz Anett (sz. 1985)

Új Átlók Évkönyve 2004.

Az itt szereplők egy része a régi Stádium Fiatal Írók Köre tagja volt:

Kleinheinz Csilla – Nagy Cili – Renczes Cecília

Rózsássy Barbara – Szentmártoni János

Az Új Átlók Köréből:

Erdei Lilla, Falusi Márton, Murányi Zita,

Szonday Szandra, Viola Szandra

A Stádium-kör „felröptetettjei”

„Más és maróbb, érdekesebb sors kellene...” Lackfi János költészetéről

A „krisztusi kor” határán épp csak átlépett Lackfi János (sz. 1971.) máris nemzedéke egyik leg/elismertebb s legtermékenyebb alkotója. Első jelentősebb sikerét 1989-ben aratta Sárvárott a *Diákíró Találkozón*, ahol is különdíjban részesült; már ekkor különböző lapokban, folyóiratokban publikált. 1991-ben – magyar-francia szakos bölcsészhallgatóként – elnyerte a Művészeti Alap fordítói ösztöndíját; első kötetét (*Magam*, 1992) pedig a *Stádium Alapítvány* és az *Írószövetség* közösen *Gérecz Attila*-díjjal jutalmazta. Azóta számtalan elismerést kapott. Műfordításköteteinek száma s minősége egy idősebb, tekintélyes irodalmárnak is becsületére válna – mintegy 20-25. A Pázmány Péter Tudományegyetem Francia Tanszékén tart műfordítói szemináriumokat; 2000 óta pedig a Nagyvilág szerkesztője.

Első kötete az önkeresés stációját járó fiatalember belső portréja: folyamatos gondolkodás a létről, társadalomról, az emberről és önmagáról. Költőnket egyfajta metafizikai érzékenység jellemzi (amit Hamvas „éberség”-nek nevez). A könyv – szerteágazó szerkezete ellenére – szigorú rend/szer/ alapján szerveződik. Két nagyobb ciklusa (*Mások – Magam*) alciklusokra bomlik; s bár a kötet cím a *Magamat* emeli élre, az első rész mégis a *Másoké*.

A *Mások* körébe a természet és az emberi világ tartozik (*Füvek, Emberek*). A *Füvek* mintegy visszautal Buda Ferenc *Füvek példája* c. kötetére (1963), hangneme viszont József Attila ifjúkori „tanító” attitűdjére emlékeztet (*Tanítások, A Kozmosz éneke*), csak kevésbé patetikus. „Mikor már olyan / sokan vannak szobámban / hogy nem fér el az íróasztal /.../ mondom, mikor már összegyűltek / megtanítom őket mindenre”. De szerepét költőnk visszafogottan értelmezi: végül „megkeresem a hátsó ajtót, / s világító, vörös téglák között / a tűzlépcsőn leballagok”. Ez az /ön/ironikus visszametszés, a köznapi kötelességek pátoszatlan vállalása különös melankóliával telíti költészetét. A tárgyak, dolgok világa megelevenedik, minden és mindenki szorgosan teszi azt, amit kell, amire rendeltetett: „A napok bennem élnek / állnak ülnek és járnak-kelnek / felrúgják véletlenül a sámlit / elkészítik a vacsorát / lassacskán beestelednek” (*Napok*). A füvek – mint az emberek – udvariasan bólogatnak, földig hajolnak a szél suhogása előtt; „a télen eltévedt kecskenyájából tömlőket puffaszt a tavasz”, s „a bölcs és soktitkú macska”, az Idő, „szájába kap szürke mindnyájunkat”, majd „féligrágottan a füre köp” (*Füvek, Télen eltévedt, Dög* stb.). Van valami monotónia, mint magukban a hétköznapiakban is, ezekben a versekben; mind ritmikailag, mind gondolatilag az élet uniformizált mivoltát imitálják. Az *Emberek* c. alciklus a jellegtelen tenyészet szerves életét idézi meghökkentő képeivel: reggelente „tekergő csöveken hallhatóan emészteni kezd a ház”, a tavaszi eső átváltozik vércseppekké, a kórházakban „fehér falak és / fehér paplanok között / mindig fekszik valaki” elgyötört mosollyal; s a tágas tér-időben egymást taposva „lúktetnek az emberöltők / mint a békák lebernyege” (*Tolongás, A király katonái, Kórház, Jelenségek* stb.). Csupán egyetlen – remekbe sikerült – vers árulkodik arról, hogy költőnkben nagyon is heves, ifjonti tűz ég, s ennek lángja – feltehetően – egy életen át melegíteni fogja (*Ballada*).

A *Magam* c. rész sem vallomásos jellegű; bár némileg napló-szerű, de korántsem az eseményesség szintjén. Költőnk inkább a belső történésekre figyel, de némiképp személytelenül, objektivizálva azokat (alciklusai: *Kinőtt ruha* – emlékképek a gyermekkor világából; *Versben* – a világgal való meghökkent szembesülés; *Madárröppenés* – az ébredés, első találkozás a szerelemmel; *Lárvák* – az első csalódások, a visszametszettség, a tetszhalott világ képei). A felnőttiség titka – Lackfi felfogásában – Istenhez való viszonyulásunk megértése, feldolgozása: „Ő olyan, mint a kör / középpontja merő kitalálás / és mégsem az mert / próbálj csak mérni / méricskélgni viszonyítani / bárhol ebben a körben / egyszerre parancsolóan /

szükségessé válik jelenléte. / Tehát hinni és nemhinni / egyaránt fölösleges túlbuzgóság (*Eső*). E középpont nélkül üres, merő maszkabál a világ (*Mindenki háttal ült le*). Költőnk együtt él, lélegzik a természettel, „gyalog baktat” a „füstszőtte, barna tájon”, a „bozontos ködben”, „hol a halk enyészet ül meg mindent” (*Vándordal, Itt lent*). Tisztában van vele: az élet veszélyekkel, ellentmondásokkal teli, de ő önérzetesen, nemes nagylelkűséggel tekint ellenfeleire is: „Álmomban véres bozótjukban hempergek, / Reggel végiglocsolom ötven kaktuszom, / Táplálni nappal, ki éjjel holtra szurkál / Kevesebbel meg sosem alksuzom” (*Sors*). A szerelmet is komolyan veszi, nem redukálja futó /szex/kapcsolatokra. Lángra lobbanása természetes következményének tartja az örökre szóló kötést (*Nap arra nem járt, Réten, Reggel, Tócsák, Valakinek* stb.). Bár – úgy tűnik – kapcsolatukra időlegesen árnyék vetül (*Mérsékelt égöv, Az elhagyott dala, Madárröppenés titka voltál* stb.); de minden válság magában hordja a megújulás ígértét – bár a seb gyógyíthatatlan marad: „Mikor tavasszal újra / kimész a nyaralóba / s a tárt ablakokon, ajtókon / áthúzatod az éledő / levegőt, elkövetkezik / a bennragadt napok halála /.../ S ahogy állsz ott, diadalmas / levegő-szalagokkal lobogózva / S míg lengenek ruháid / marad benned egy véráram-kerülte hely / edények egymásba ömlő némasága” (*Tavasszal*).

Lackfi János első kötétéről szólván Vörös István megjegyzi: „Hangpróba helyett érdekes, élő anyagot olvasunk”. A világ magabiztos birtokba vétele érződik „e bonyolult belső hierarchiájú könyv”-ből, amelynek centrumában mindvégig maga a költő áll. Verselési módján Weöres Sándor ihlető hatását ismeri fel (*Stádium*, 1993/1. sz.). Ezzel voltaképpen meg is határozta Lackfi költészetének differencia specifikáját: jól felépített, szilárd szerkezet, erős zeneiség, a világ dolgai iránti nyitottság – ami olykor bizonyosfajta „személytelenség”-hez vezet. A további kötetekben e sajátosságok még árnyaltabban bontakoznak ki.

Második kötete (*Hosszú öltésekkel*, 1995) Faludy György elismerő előszavával jelenik meg: „Nemcsak versei ritka szabályosságát, körülhatároltságát és hibátlan szakszerűségét tartom sokra, hanem elsősorban azt, hogy hangja friss és újszerű; /.../ zománcdarabokról, csiganyomról, ágytakarókról, füvekről, békákról és sok más apróságról úgy tud írni, hogy ezekből /.../ alkata, transzcendens lényé és bizonyos mértékben az őt körülvevő világ” tükröződik.

S valóban. A kötet látszólag apró fragmentumokból tevődik össze (amit a sok – apróra tördelt – ciklus jelez); végül azonban a sok részlet belesimul a kompozíció-egészbe. Így szinte lépésről lépésre tárul fel előttünk a lírai én belvilága. Költőnk *Három kérdést* – valójában egyet – tesz fel önmagának: „Te vagy-e?...” – s felsorolja tárgyi környezete megannyi darabját. Vajon azonos-e velük? Azonos-e az ember azzal a világgal, amelyből vétetett? s amelyhez tartozik? Azonos-e saját testi mivoltával? Vagy valami más, több mindezeknél? Ki is hát ő valójában? – „Hányódom kivetetten / Most ég és föld között. / Amazt rühellve, / emerre érdemetlen” (*Úton*). Egyelőre „úton van” tehát; szeretné megfejtetni a város, a természet titkait (a *Város*, az *Évszakok* c. ciklusok). Lágý zeneiséggel, természetes látvány-elemekkel varázsolja elénk az őszi tájat: „A fákat már az ős kifosztogatta, / majd elszórta könnyen lett aranyát, / néma zene a táj, akár a kotta, / a szél ágakra burkolja magát” (*Őszi kép*). A látvány háttérében szinte mindig mélyebb értelmet kereshetünk: „Útjaid és lábnyomaid / eltűnnek az olvadó hóval. / A folyó csendesen fészkelődve / kavicsokat költ / az idő tojásait” (*Olvadó hó*). *Gaia*, a Föld-istennő – bárhogý gyötri, kifosztja is az ember – tavasszal mindig újraéled, s boldogan terem.

Költőnk számára a víz a kimeríthetetlen szépség és végtelenség forrása; az eső termékenyítő erő (férfi-szimbólum). Ezeknek a verseknek másodlagos jelentést is tulajdoníthatunk, hiszen a víz, a tenger, a folyó viszont köztudottan női szimbólum („*Sötét folyón az éjbe evezek, / Ragad, sodor a mozgó erezet*”, vagy: *Vadvíz bomló világai, Alámerülés, Víz alatt* stb.).

Máskor költőnk a víz szóval játszik: „Testemen vízköpeny, / csuklómon vízbilincs, / szájamban vízlepeny, / markomban vízkilincs. // Fülemben vízdugó, / szememen vízüveg, / fejemen haj helyett / örökre víz sziszeg” (*Mélyen*). Egy aprócska rím-konstrukcióval pedig már-már létfilozófiai mélységekbe villant: „Széllel szárít az ég / Nedvesít esővel / Megmintázza arcunk / szobor lesz idővel” (*Széllel szárít*).

A gyermekkor tovatűnt világát „kosztolányis” melankóliával búcsúztatja (*A szegény kisgyermek panaszaira* rárimelve): „A múlt maró szivarkodében, / Félig álomban, félig ébren, / Hol minden forma veszteség, // A képek mint a régi érmek, / Villognak, bár ma mit sem érnek, / Mind messze már és messze még. // Papírzacskó zörög kezeden: / Kihűltek már a gesztenyék” (*A múlt*). A felnőttiség a visszametszett ábrándok s a realitások elfogadásának kora: „*Megszelidítettem a / lángot, mely most / lombikokban lakik. / Esténként felvilágol / szobáim mozdulatlan / csillagrendszere*”. Pedig valamikor a felszikrázó lobbanás szerelmese volt: „az épp csak fellobbant gyufák szagát / mohón szívta be, / tág orrlíakkal, / s el is fújta rögtön, a lángolás / következő szokvány pillanatára / nem volt már kíváncsi...” Csakhogy azóta megtudta: „a frissen lobbant gyufa illata mérgező” (*Mérgező*). Talán ezért fogadja imponáló nyugalommal kedvese visszatértét is: „A szélcsend összefogja hajad / kendőt borít rá / a csomóval / állad alatt bogozgat. // Talán valahová most / visszataláltál a kulcsok / a zárban hízelkedve / forgatják nyelvüket /.../ Van-e ilyen visszatalálás / vagy azóta mindent, / megkeseredett édességeinket / bemászták végleg a hangyák?” (*Átváltozás*).

Költőnk az egyszerű „képes beszéd” ősi eszközeivel, közvetlenül fogalmazza meg gondolatait; leírásai tárgyiasak, mégis, verseinek van egy bizonyos metafizikai többlete. *Más sorsra* vágyna, de tudja: ez „itt és most” lehetetlen. Elfogadja tehát a lehetőségeket mint életkeretet: „*Más és maróbb, ecetesebb / sors kellene / vesszőfutás a nádas / sorfalai között /.../ éles metszések vérgyöngysorai bőrömn. / Most a bántalmak hajszálnyi / szálkák a bőr alatt / kivetí öket a genny / vagy feledés / növi körbe*”.

1998-as kötetén (*Illesztékek*) már érzékelhető a szakavatott műfordítói munkának, a francia és belga költészet körüli bűvárkodásának hatása. Költői módszere egyre elvontabb lesz, a reális-irreális szférák áthatják egymást; a köznapi élet apró mozzanatai háttér sugárzást kapnak. Költőnk intellektuálisan dolgozza fel élményeit, majd képi „nyelvre” átkódolva plasztikusan megjeleníti. A tárgyak, dolgok, a környezet minden részlete, mozzanata jelentéssel, léttel telítődik – mint Verhaeren sugárzó tárgyai (*Pohárban a bélyegek, Ha liftbe, Alma, Étekezés, Ingek, A teáskanna, Szimbólumok, A kertkapu, Mint nyaktiló, Az illeszkedés dalai, Verébtójas, A papír, Túloldal* stb.). A köznapi világ tényeinek feldolgozását *Két angyal* segíti: „egy színes és egy fekete-fehér”. „Tudom, hogy itt vannak, / egy magasabb, egy mélyebb, / íróasztal mögötti létezésben”. Csak figyelmezni kell rájuk, s máris értelmet nyernek a dolgok...

Élete „forgatókönyve” is kirajzolódik előtte lassan-fokozatosan: „Mint mikor újraolvasol / egy elfelejtett cselekményű regényt / s a következő lépés mindig ott motoszkál fejedben / de ritkán szakítja fel / a tudat burkait / úgy jársz át életeden” (*Mint mikor*). Julinak – feleségének – több költeményt is ajánl, amelyekből nyilvánvaló, hogy az egykori *Ballada* hősnőjével valóban életre szóló kapcsolatot kötött. *Az Arnolfini házaspárról* írt verse örökíti meg kettejük szétválhatatlan szimbiózisát: „Lassan egybemos bennünket a / lágyan szitáló háttér. / Éjjel helyetted én vajúdok / s te korrektúrázol helyettem / És nem tudjuk már, kivel esett meg / ez vagy az / és vadul vitázunk, / védve a másik igazát”. S ha költőnk néha mégis elkülönülni vágyik? – „a közös gyógynövény-dezodor / helyett férfi-sprayt / fújok magamra”. Ez persze csak pillanatokig tartó „lázas”, hiszen kiszakadni ebből az együttesből már nem is lenne képes! „Szorít a négyfalú szoba / vonz a körkörös éjszaka / kilépsz a kapun léptedet / számolod otthon mi lehet / sarkon fordulsz indulsz haza / (előlről)” (*Vágy – ellenvágy*). Meghitt, apró életképek sora jelzi: összetartozásuk immáron végleges (*A testőr, Szépen*

stoppolni, Egyszerű, Csak, míg... stb.). Egy-egy viharosabb vers szerelmük mélyebb ösztönrétegeiről is árulkodik – persze nagyon finoman, áttételesen: „Amint a rádömlő, láthatatlan / térbe feltekintesz, / lélegzetedet visszafojtja / kimossa a szagokat orrlikadból, / szaggatja ínyedről az ízeket, / bőrödről minden régi / érintést lemar, / és megállítja órád mutatóját / az érthetetlen bőség zuhogása” (A zuhatag alatt). Más költeményeiben pedig Eros vonzásán Thanatos lesz úrrá: „Mitől old el a mai est / mihez köt majd a reggel / s a közti vízből rád mi les / éjszaka mondd mi veszt el / lesz-e átvinni még hajó / láncot csörgetni révész / partot ér-e a korhadó / vagy majd keresse régész / s ha csónakodnak bérlete / lejár újítani hol kell / mondd tudod-e mi köt ide / tudod-e majd mi old el?” (Faggató)

Lackfi János tehát korán felismerte: mindannyian a „szent hagyomány” megszakíthatatlan folyamatának részei vagyunk, a közös emberi törvények kötelékébe tartozunk, szavaink, gesztusaink „egy öntőforma ősi börtönében” születtek, kovácsolódtak ki – az útról nem térhetünk le: „levedlett bőrt levetett ruhákat / te is másnak a létét koptatod / s ha lehajolsz már felegyenesedvén / más megy tovább és téged otthagyt” (A mozdulatok legyezői). Cselekvéseinkben, mozdulatainkban voltaképpen az ősök – „szellemképek” – mozdulatai munkálnak tovább, akik láthatatlanul velünk vannak s maradnak mindörökre. Mint ahogyan majd mi is utódainkkal Az Élet – mint Kosztolányi zsúfolt villamosa (*Esti Kornél*) – robog a maga útján; „s az itt lévők közül bár mind leszállhat / a felszállók tömött kocsit találnak” (A villamosban szellemképek).

2000-ben megjelent *Öt seb* c. kötete fordulópontnak tekinthető Lackfi János pályáján; el is nyerte vele a József Attila-díjat. Közelítvén a „krisztusi kor”-hoz, költőnk mind mélyebben hatol be a léttitkokba, s felismeri: az emberi élet végső célja a benső „megtisztulás”, közeledés a tisztán *szellemi* felé. Az életút során rádöbbenünk hibáinkra, vétkeinkre, tévedéseinkre („megvilágosodás”), s jó esetben korrigálni próbáljuk őket – ha még lehet. „Tévelygők”-ből „útkeresők” leszünk (*Dante: „az emberélet útjának felén...”*). Lackfi öt szent legendáját dolgozza fel, méghozzá úgy, hogy sorstörténetükben felmutatja a törvényszerűt: a „megvilágosodás” pillanatában felismerik küldetésüket, s életüket egészében Istennek szentelik. Voltaképpen öt alaptípust választ ki költőnk, akiknek útja törvényszerűen vezetett a belső szabadság felé, s – Krisztus stigmáit hordozván – a szakralitás dimenziójába emelkedett életük. „Bűnösségük” foka szerint állít fel egyfajta „rangsort” a költő – hitelesen bemutatván, miért a „legbűnösebb” nyerte el végül is a legnagyobb kegyelmet: ő lett az Anyaszentegyház megalapítója.

Pál apostol Jézus egyik legádázabb ellensége volt, mint római katona, üldözte őt; míg nem váratlanul éles fénnel tört rá a „megvilágosodás” (megvakult, hogy szeme megnyíljon a belső látásnak): „Most egyszerre látok / mindenkit akinek / valaha is beszéltem / Arcok folyton változó / mozaikjával kirakva / köröttem a tér kupolája /.../ lassan kicserélődöm tegnapi / énem idegenebb / mint a szembejövők / e kígyó-létben / mindig marad / bőr levedleni való / míg el nem foszlik a / romlandó gyümölcshús /.../ Valaki megrajzolta útjaimat”. Sorsa tehát „eleve elrendelt” volt...

Remete Szent Antal kevésbé volt bűnös, hiszen „csupán” a kísértéseknek engedett: mértéktelenül élvezte az életet ifjúkorában („Könnyebb a lejtőn / felfelé kapaszkodni / mint örvény partján / nem szédülni meg”). Aztán egy ponton az ő életútja is megfordult: Istennel találkozáskor meghalt benne az ő ember, s megszületett az új. „A halott, akit bennem / arccal lefelé földeltek el / addig mélyíti maszkját a sárba, / míg kifordulnak laza rugalmas vonásai / s a lélek-arc már felfelé / néz visszafordíthatatlanul”. Felébred benne gyermeki *énje*, s tiszta életű remeteként, elhúzódva a bűnnel teli világtól, Istennek szenteli további életét...

Szent Ágoston ugyancsak nyakig merült az önzés, önfejlés s a szenvedélyek láng-poklába (hiszen még gyilkolt is!), mígnem felismerte: a lélek békéjét nem találhatja meg ezen az úton. „Egy láthatatlan táj él / ég és föld között / fülnek nem hallhatóan / susognak néma fái /.../ E táj emelkedik / és rajta felfelé / ösvényeink vezetnek / ha nem taposuk őket, / kuszán elgazosodnak”. „Megtérése” után bűnvallást tett (*Szent Ágoston Vallomásai*), elfeledte-eltemette „az önarckép hiúságát”, szorgalmasan gyomlálgatta-tisztogatta belső útjait, s Isten dicséretének szentelte életét.

A másik két szent (*Ferenc és Margit*) viszont kezdettől fogva gyermekien tiszta volt és ártatlan. *Szent Ferenc* szelíd összhangban élt a természettel, a Kozmosszal, az állatokkal („belőlem ezer szemmel néz felfelé a világ”). Belső békességét semmi nem zavarta meg, hiszen a világtól távol tartotta magát. Vallotta: az embert a „Jó és Rossz” tudása rontotta meg (az Édenkerti alma!): „emberben / hasonlik meg csupán / élet és szemlélet / ő képzelet, hogy létén / kívül helyezkedik / Az állat egy / az ember kettő / üveglencse / uralma ez / a romló szem fölött”. Aztán észrevétlen, ahogy élt, úgy távozott: „Zsugorodik a fény nő / szembogaram sötétje / Hátulról a homály / hirtelen átölel”... *Szent Margit* élete a teljes alázatra, mások szolgálatára, s az önként vállalt szenvedésre épült: Krisztus stigmáit zokszó nélkül viselte. Királylány létére mindvégig vezekelt – másokért; s eközben egyre tisztább, egyre boldogabb lett. Önös személyiségét végérvényesen legyőzve, már életében „üdvözült”: „Bosszantóim egyike tiltott / tárgyat tükröt tartott / elém ma / Mindig szerettem volna / ilyen vonások nélküli arcot / mintha elmosódva / az idő fölé hajolna”. S valóban: időn túli, időn kívüli mosolyának fénye mindmáig beragyogja a teret: együtt-szenved minden szenvedővel, s ezzel vigasztal...

Lackfi Jánosnak ekkorra már mintegy tíz műfordítás-kötete is megjelent (részben másokkal közösen); tanulmányai, esszéi sokasága különböző folyóira-tokban – mondhatjuk tehát: tanúságot tett *univerzális tehetségéről*, rendíthetetlen teherbírásáról. Fölényes formabiztonsága, tökéletesre kimunkált mesterségbeli tudása eme szerteágazó, gazdag munkásságának is köszönhető. Újabb kötete (*Elképzelhető*, 2001) ismét meglepetést hoz: az elvontságok síkjáról lelépve, költőnk mind közelebb hajlik *a konkrét, személyes élethez* – a család, az emlékek, a hétköznapi életképek bősége árad belőle. Maga a kötetcímadó vers is szerényebb alkotói pozícióra utal: a „világmegváltói” szerepkör idegen poétáinktól, viszont úgy érzi: meghitt élménycserepekből felépülhet a Költészet-palota, amelyben otthonosan érezhetjük magunkat. „Elképzelhető-e, hogy egy félbetört / sík lapot ezer rózsás, egymásra csúsztatott / tenyér lefedne? /.../ Talán egyszerre mozduló / víz-tenyér, lomb-tenyér / ezer egymáson elcsúsztatott szelet kenyér?” Ha ezt elképzeljük, máris „kész a cseréptető”: a mozaikokból lakható ház épült. Játsszunk tehát együtt, s éljük az élhető életet! – sugallja a költő. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy örök vidámságban lenne osztályrészünk. Az alkotás öröme olykor-olykor fárasztó is lehet... A kötet élére emelt költemény (*Bűvésznék lenni*) kicsit a művészet – játék műhelytitkaiba is beavat: „Bűvésznék lenni szórakoztató /.../ De bűvésznék lenni néha terhes /.../ Megtehetne száz bolondságot, / s nem tesz egyet sem: hivatása / áldozata, Midasz királyként / fásultan termeli a csodát”. Ő tehát nem bűvész kíván lenni, hanem gyönyörködni akar magában az életben.

A leghétköznapiabb természetességgel, mégis költőien jeleníti meg gyermek- és ifjúkora emlékképeit a *Múltbéli égerészség* c. ciklusban, egészen egri nászútjukkal bezáróan. A *Háztáj* c. ciklus pedig már saját családjának hétköznapijait, négy gyermekének (!) boldog nyüzsgését, kedves-vidám zsvajját örökíti meg. Szabó Lőrinc óta talán egy költőnk se szólt ennyi gyöngédséggel, ennyi figyelemmel s metafizikai érzékenységgel a familiáris élet szépségéről, óvó-megtartó erejéről (*A teher édessége*, *Mazsola-rajzás*, *Időszaki idill*, *Szobalovak*, *Ragasztott világ*, *A nagy tisztogatás* stb.). Költőnk nem restelli, hogy számára az otthon

lúktető elevensége az érzéki és lelki boldogság forrása. Mikor együtt játszik gyerekeivel, ujjongva ismeri fel, „mi az, hús a húsból, vér / a vérből, ni, ott fut kéklő ágacskákban a bőr / derengő fólia-hártyája alatt. Az enyém. Az övék. / A miénk? / Párás kondérnyi magzatvíz a szoba / imbolygunk úrhajósként /.../ lebegve egymás és a magunk létének / peremén, e súlytalan termál-délutánon, rózsaszín tömlők, / ősök vagy kései utódok, ki tudja, leginkább mind a / kettő, hús a hústól, vér a vértől, egyetlen eleven, / párnás tenyéren.” (*Hús a hústól*). Ugyanakkor költőnk bizonyos távolságot is tart alkotó énje és a családi idill között. Az esték csendjében, íróasztalánál ülve, lámpafény mellett dolgozva – mint hajdan Petőfi Szilvesztere – el-előpreng a lét és a sors nagy kérdéseiről. „Virrasztó lámpa világít csak meg szögletnyi geometriát. / Feleségem, gyermekeim alusznak / Amikor minden nyugszik felhagyhatok-e / a Mindenről való beszéddel? /.../ Uram én a palack mélyén kuporgó / Uram én az időzített koponyájú / Uram én a mintás legyezőként széttárt lélek / Érzéstelenítve ülök itt asztalodon. / Oly édes a műtét!” (*Éj-hona*).

A világ hívságos mulatságai nem vonzzák, bosszantó akadályai, a tülekedés – civódások – intézni valók sokasága, az üresjáratok nem hozzák ki sodrából: ironikus rálátással kezeli a „világforgatag” hinta-palintáját (*Utcabál* c. ciklus). A *Fonák dalok* és a *Kapcsok* c. ciklusokban kacagtató humorral ironizál a saját és a külvilág fonákságain, a létfeltételek megteremtéséért folyó küzdelem „rozsdásító” hatásán, s meg-megfricskázza a hiábavalóságokért törtetőket (*Nyűgös imádság, Átmos, Légszennyezés, Piaci tárlat* stb.). De tisztában van vele: az életkereteket – bármily nehéz is – mindenképpen fenn kell tartani. Bár a rend és rendetlenség viszonyfogalmak, ki-ki maga határozza meg, számára mit jelent? „Olyan nincs, hogy rend lenne valahol, / de olyan sincs, hogy rend ne lenne, / az íróasztal, lám, milyen zilált, / lapjáról mégis mint eleven bőr szakad fel / egy ott heverő könyv, sóhajtván nyílnak / szét a vonagló, összenőtt lapok, / s a köztük feledett papír-szelet / fájdalmasan válik le, mint a sebtapasz. / Lehet-e ezt a káoszt ráncba szedni / vagy e rendet káosszá szórni szét?” (*Rend – nem rend*). Megadóan fogadja el tehát, ami választott sorsával, önként vállalt terheivel jár (*Rábízni magadat, Láblengető, Ha higannyal telt... stb.*).

A három utolsó ciklus (*Gumimaszkok, Tizenegy telített magány, Hasonmá-sok*) enyhe iróniával fűszerezett, mégis szeretettel megrajzolt emberi-írói portrék (*Két Kosztolányi, Bájos bagatell, Két Hommage: M. Jacob, P. Reverdy, Hermeneuta éjjeli dala, stb.*). A *René Guy Cadou* (R. G. C.) emlékére írt versben együttérzéssel és csodálattal szól „fivéréről”, „ki súlyos vérből öntött bennszülött karikát” viselt nyakában, s „kinek fájt minden felemelt tárgy, / a kés, a kehely egyaránt”. „Most puha karccal satírozod a teret körülöttem, / rajzos, roncsolt két tüdőlebensy a szárnyad...” A *Tizennégy telített magány* csonka szonett-koszorú, mesterségbeli bravúrral egymásba font csonka emberi portrékból, kiknek sorsa, foglalkozása kiegészíti egymást (csepűragó – mézgyűjtő – hangszerkészítő – mészáros – autószerelő – bérnyílós – tenorista – manőken – buszsofőr – üveges – hómunkás – tojásáros – plébános – haldokló) – így együttesen adják ki az élet tarkaságát. Az utolsó szonett, amely a zárósorokat összefogná, hiányzik – hiszen maga az élet lezáratlan!

Ars poétikáját is minden pózolás nélkül, ironikus könnyedséggel veti papírra, „ideális író-időben”: „Arra kell csak ügyelnem, hogy jó magot jó földbe, / jó firkát jó papírra, mert hát firkálás az egész, amit / művelek, pantallós városi urak csalafintasága.” Persze, „ez is munka, mint a zöldségesé, néha az épet sem sikerül eladni /.../ máskor pedig még a kukacos is elfogy”. Hiszen „a költő ír, amint a szántóvető vet, / vagy éppen arat, csak azt nem tudom, / most vetek el valamit, amit másvalaki arat majd le / helyettem, vagy épp most aratok, /.../ s egyszer, ha a futószalagról legördül a / végtermék, valaki más / issza meg a levét” (*Mit mond a költő?*)

2002-ben, meglepetésként, Lackfi János prózakötettel jelentkezik (*Két csavart szaltó*). Szugesztív beleélő képességgel, plasztikusan formál meg félbetört sorsokat a közelmúltból, illetve a jelenből (a 90-es évek világából). Egy társadalmi értelemben vett „lecsúszás”- és egy látszólagos „siker”- történet bontakozik ki a két elbeszélésből; valójában azonban a helyzet fordított: a siker mögött emberi üresség tátong, míg a lecsúszott élet benső gazdagságot hordoz (ezért *csavart* a szaltó!).

A *Szabadulás* az életbe való „beavatódás” története, vagy nevezhetnénk akár „nevelődési regény”-nek, mint Voltaire *Vademberét*. Hőse, Jenő, közönséges kocsmázó-ténfergő alak a nagyváros forgatagában, aki a „csehók” világába kíváncsian alámerülve, szóba elegyedik mindenféle érdekes figurával (utcaseprő – postás – hentes – sírkőfaragó stb.), akiknek sorstörténete betétként beépül a kisregénybe. Majd munkanélküliekkel, csavargó kéregetőkkel is összeakad, akik – miután nem kapnak pénzt tőle – kis híján összeverik; mire ő részegen taxiba vágja magát, a taxis pedig mindenéből kifosztja őt. Máskor alkalmi munkákkal próbálja előteremteni a megélhetésre valót, de valamiképp előbb-utóbb mindenünnen kikopik. Gelléri Andor Endre harmincas évekbéli novellái adnak ilyen lehangoló, mégis szívszorító képet a félresodrott, lezüllött, munka nélkül tengődők világáról. Megdöbrentő, hogy „itt és most”, a kilencvenes években, ugyanazok az élethelyzetek, perifériára szorult sorsok köszönnek vissza... A hajdan kitelepítettek s a frissen lecsúszott „művészurak” az utcára került melósokkal, egzisztenciájukat vesztett sírva-vigadókkal, eltetvesedett hajléktalanokkal együtt mesélik-panaszolják „kárpótolhatatlan” életük. Jenő aztán egy zenekarral összeakadva majálistozik a Ligetben, s az énekes lánnyal vigasztalódik; a Romain egy kis rozzant faházban meghúzódva töltik mézesheteiket. Jenő esténként a csillaghullást bámulva, elmereng: „akár egy célba érő hímivarsejt!” Igen ám! – de az ő „kölcson-életüknek” nem lesz, nem lehet folytatása... A kilátástalan sorsok kilátástalan útvesztőjében vajon hogyan bonyolódik tovább életük? – ezt a kérdést nyitva hagyja az író. Mindenesetre érezzük: rokonszenve a perifériára szorultak oldalán van, s nem az őket kitaszítókn.

A másik kisregény (*Kegyetlen rekviem*) hőse, Vadvári Sándor zeneszerző-karmester egyes szám első személyben adja elő saját demoralizálódásának, lelki alásüllyedésének történetét. Neki sikerült a „felszínen” megkapaszkodnia, közepes képességei ellenére igen szép karriert futott be: „jó káder” volt, tanulhatott, később zenekarhoz kerülén, mozgalmi dalokat vezényelt, olykor-olykor sikerrel komponált maga is. Belépett a pártba, hogy mi sem állhasson előmenetele útjába; ha beszámolókat kértek tőle, megírta, futtatták is érte – de közben mindinkább elvesztette önbecsülését, a zenekar züllöttebb tagjaival kocsmáztatott. Aztán meghalt felesége, Ildikó, kisvártatva vízbe fullt fia, Péter; gyötrődve siratta őket, de inkább önmagát. Szeretett volna saját-szerzésű rekviemmel búcsúzni tőlük, csak hogy mind szorongatóbban érezte: terméketlen, érzelmi élete kiürült. Egyre többet iszik, mígnem végül is mentő ötlete támad: rég-halott zeneszerző társa, az egyik afrikai gyűjtő útján eltűnt barátja, Lázár zenedarabját ellopva – felfrissítve komponálja meg művét. „Afféle pogány rekviem volt, egyetlen alt hangra és zenekarra.” Önmaga előtt is szégyenkezve másolja – módosíthatja a kottát: „Jó kis karrier-lehetőség, mi? Mások elpatkolnak, te meg felfalod őket. /.../ Még szerencse, hogy meghalt ez a Péter, így elhiszik, hogy felrázott a tragédia. Hogy megtáltosodtál!” – társalog önmagával. A darabnak végül is sikere van. Áradnak hozzá a gratulálók; a sor végén lektora, az alig-ismert Károly lép oda, s Lázár kottájának másolatát leteszi elé az asztalra. Hangját fel sem emelve mondja: „ezt nem úszod meg szárazon!” Tehát volt másodpéldány! A művet mások is ismerték!...A látszat-erkölcs, látszat-fájdalom nyilvánosan léket kapott... Lázár feltámadt, és műve meghamisítóján bosszút állt.

Úgy tűnik: Lackfi Jánosnak igen jó érzéke van a prózához /is/. A lélektanilag jól motivált sorsok háttérében megelevenedik a kor, fény derül arra a fojtó-fulasztó társadalmi közegre,

melynek szorítójában vergődött / vergődik a kisember; a gyengébbek feladták / feladják a küzdelmet, s az elvárásokhoz hasonulnak (ők azok, akik mindenütt és mindenkor „jól élnek”); aki viszont nem hasonul/t/, az menthetetlenül a perifériára szorul/t/. Lackfi hőseiből hiányzik mindenfajta heroizmus, átütő személyiség-erő; inkább termékei, semmint alakítói környezetüknek, sorsuknak. Lírai együttérzéssel szemléli a társadalmon kívül rekedt életeket, s elidegenítően mutatja fel a „beilleszkedők” dehumanizálódását, emberi elsatnyulását. A két kisregény jelentős ígéret arra nézvést, hogy szerzőjük esetleg majd kiváló prózaíróvá női ki magát.

Valódi terepe azonban egyelőre mégis a költészet... 2003-ban máris újabb kötettel jelentkezik (*Hófogók*). Életében egyre nagyobb teret foglal el a család. Kosztolányi *Boldog-szomorú dalának* modorában sorolja, mi mindennel áldotta meg őt a sors („Van fura kincsem, négy szőszí fej, / négy pulihaj, négy száj lefetyel” – *Lavinadal*). Aztán csakhamar megszületik a legkisebb is, az ötödik (*Részletezés*). Az első ciklusok (*A dolgok súlya, Magánterület, Dúdoló*) inkább a személyes élet körében mozognak; a továbbiak (*Hozott anyag, Hússzobrok, Tanulságok*) tárgyiasabbak, a külvilágot a spektrumba emelők. A *Magamtól* tehát költőnk az *Ő*kig, a *Mások*ig érkezett: többé már nem saját személyisége a legfontosabb számára, hanem szűkebb s tágabb környezete, egyáltalán: az az erőter, amelyben élete zajlik.

Saját házáról, kertjéről, gyermekei vidám zsvijáról, a család hétköznapijairól, a tárgyak „élő” és „hasznos” mivoltáról dalol (*Őt perc alatt a Holdra, Egy átlagos hét, Anyag, mű, Dolgok súlya, Forgás, test, Lángpohár, Csikordul, hevül, olvadni kezd stb.*). Sok a játékos-könnyed rímkonstrukció, sugárzó életöröm árad egyik-másik dalból, költőnk mosolyog-fintorog a világ paradox bizarrságain (*Güggye kis dal, Jajdal, Elejt, Jelenlét, Torony iránt, Semmi se tisztátalan stb.*). Egész kis történeteket ad elő, vidám életképeket jelenít meg, gyermekei szokásairól, kibontakozóban levő egyéniségükről mesél jókedvűen, áradó-hömpölygő szöveg-lavinákkal. Simon fia után négy vidám kislány következik: Dorottyá, Margit, Johanna, Ágnes – kiket nem adna semmiért (*Valami kés, Gombászóknak való, Lovára hajló katona, Belépni egy házba, Tétlen köszönet, Olasz mozi stb.*). No és a Kedves, a feleség, ő is megkapja a maga dicséretét: „Egy életem van, egy testem és egy szerelmem, / Kábít a százezer, de nincs miért perelnem, / Hisz szertehord a sok, de sokszoroz az egy, / Mint méhkas, gyűjt emez, az freccsen, mint repesz. /.../ Az egybe visszánősz, mint fordított növény, / Mely zárja szárnyait, s megül saját tövén” (*Egydal*).

A *Tanulságok* c. verssel költőnk már átlép a külső körbe: szólásokból, közmondásokból kreál szatirikus körképet a „való világ” torz „élet-tanulságai”-ról, amelyek sztereotipizált köznap „életbölcsességekre” redukálják és torzítják az emberi kapcsolatokat: „Amilyen az adjon isten, úgy puffanik, / az asszony verve jó, ne halaszd holnapig. /.../ Aki szelet vetett, két szék közt pad alatt / akinek nem inge, az lel majd aranyat. / Ki mint él, lassan járj, vízzel főzz, húzza ág, / szégyenlős koldusnak ne nézd a fogsorát. / Előre ne igyunk, tolláról madarat / Jobb ma egy tűzok, és ki nem szól, bölcs marad”. Más költeményeibe is „vendégszövegeket” épít be; olykor villonos modorban énekel a *Bornak áldásairól*, avagy a frivol hölgyekről (*Útszéli ballada, Körmönfont madrigál*). Gunyoros mosollyal nyugtázza, hogy a „húsembereknek” áll a világ, s a *Valóság-shownak*, az italba fulladt életek *Sikersztóriájának*, a véres szenzációkat hajszoló *Doku*(mentum)nak van csak keletje a közemberek körében, akik a kultúra, a magasabb rendű értékek világától egyre messzebb távolodnak, céltalanul tesznek – vesznek – vegetálnak a lehető legalacsonyabb szinten (*Valamit mindenki csinál, Azok az emberek, Bőröndök, emberek stb.*). Már-már úgy érzékeli: az egész emberi fajt a vegetatív burjánzás hömpölygeti csupán előre, s az ember-tenyészet évezredek során mitsem változott: „Itt élünk magunknál sokkal öregebb / dolgok közt, századok során egyberohadt / szerves anyag a földünk. /.../ Kőveink több millió éves / lávafröccsenések vagy mészrétegek

törmelékei /.../ Kifogytunk az emberi szó előtti / némaságból, melyet még nem szeltek keresztbe-kasul / recsegő hangsorok. / Akkoriban mint szegetlen kenyér / zihálva, hörögve, makogva nyomakodott előre / sok szőrös, tollas, varacskos bőrű test a megnyugvás, / a végső jeltelenség felé” (*Szegetlen kenyér*). A civilizáció persze ráépített erre a vegetatív burjánzásra egy szabályozó-védekező rendszert: ha „a szabadon garázdálkodó grizzly-medvék” garázdálkodnak, s a nekik kijelölt vadon választóvonalát / átlépik, rögtön ártalmatlan, de fájdalmas / gumilövedékekkel vagy nagyot pukkanó / riasztórakétákkal kergetik őket vissza a szakemberek, / meg kell tanulniok, hol a határ” (*Valami a szabadságról*).

Lackfi János viszont épp azt a szellemi többletet tartja sajátosan emberinek, ami a vegetatív szférán, sőt saját testi mivoltunkon is fölülemel bennünket. Még „teste közelsége” is zavarja olykor – mintha két külön lény lenne tudata s hús-vér valója: „Ágyamba hever, székemre ül, / mohón hörpöl, füttyül rá, / hogy nem innék, nem ennék, / hogy undor fojtogat /.../ Időnként vágyak káprázatok után törtet vakon, / majd ponyvaként összelappad.” Olykor úgy gondolja: ideje lenne megszabadulnia bilincselő uralmától. „Valami furfanggal / végül a kopár hegyre felcsalom / varjak közé, mint Japánban a mihaszna / öregeket szokás, / s ott sorsára hagyom” (*Közelség*). Evilági kötelékeit – mint biztonsági övet – leoldva magáról, szelleme a „közti út” sejtelmeire figyel, amelyet szélvédett, deszkából ácsolt hófogók vesznek körül, s ő egyre magasabb szférákba emelkedik: „A karosszérián süvölt, elkísér dudorászva / szél zilálta hangja ki tudja, kinek” (*A közti út*).

2004-ben gyermekverseit külön is megjelentette, a régieket újabbakkal kiegészítve – mintegy jelezvén ezzel is, mennyire fontos számára a család (*A buta felnőtt*). Mindvégig a gyerekek nyelvén szól, az ő elfogulatlan naivitásukkal kérdez rá a felnőtt világ ellentmondásaira, fonáságaira – ahogy azt már a svéd gyermekverseknél is láthattuk. A gyerekek maguk a szereplők is, apjuk életképszerűen jeleníti meg őket együtt és külön-külön. A legidősebb Simon fölényesen gardirozza hűgait, ő már szeretne „felnőtt”-nek látszani; a kislányok (Dorottya, Margit, Johanna, Ágnes) is mind külön kis egyéniség. Ahogy ők tiszta szemmel rácsodálkoznak a való világra, s felfedezik annak szépségeit – örömeit – bánatát, úgy „ifjodik” újra gyermekké költőnk is. A dallam, a rímözőn, a ritmus, a hangzóság, játékoság, szójátékok – /el/szólások – teszik kedvessé és „fölbemáshzóvá” a verseket, megteremtve azt a sajátos közeget, amelyben a gyermeki látásmód eredetisége érvényesül. Szabó Lőrinc után és mellett Tamkó Sirató Károly, Weöres Sándor, Kormos István, Lázár Ervin sajátos szemlélete, ritmusképző ereje, dallamvilága is nyomot hagyott e költeményeken – hisz költőnk az ő társaságukban nőtt fel, már gyerekként ismerte – élvezte teremtett világukat, s ez nyilván meghatározta későbbi életszemléletét.

Lackfi János tehát egyfajta „költészet-katedrálist” épít, amelyben a Szellemnek és a Szerelemnek / Szeretetnek van / lesz otthona. A József Attila által rá/nk/ bízott vágyálmot próbálja továbbálmódni („még nem nagy az ember, / de képzelet, hát szertelen, / kísérje két szülője szemmel: / a Szellem és a Szerelem”). Kívánjuk neki, hogy útján minél kevesebb csalódás érje, s mostani létszemléletét meg tudja őrizni, maradjon „gyermeki” halálíg.

„Kell, hogy szükséged legyen énrám” Szakács Eszter költeményei

A második Gérecz Attila-díjas, egy (akkor még) huszonéves pécsi könyvtáros lány, **Szakács Eszter** halkán, finoman, decensen kopogtatott az Irodalmi Élet kapuján, ahová mások botondi döngetéssel szoktak betörni. Nem sejtette, milyen viharok közé kerülhet – vagy esetleg éppen huzatos, hideg szobába lép... *Halak kertje* c. első kötetével (*Stádium*, 1993) rögtön sikert aratott, mindenfelől elismerő kritikákat kapott. Puha, meghittén tiszta világot hozott magával, amelyet még nem dúltak fel nagy érzelmi viharok, keserű kétségbeesések; de már ismerte a fájdalmat, a félbetörtség és a lemondás szomorúságát. „Mások is ülnek itt / szoborként,

egyedül. / Arcuk kavicsfehér. / Egyetlen el nem fogyó kilégzés / az égből a szél” (*Fák novembere*). „A fény. A hangok. / Minden abbamarad. / Befagyott tó: felettünk csak / a jégvirágos, sárga nap” (*Lovak menekülnek*).

Szakács Eszter nőies ösztönösséggel, természetes egyszerűséggel kötődik a primér síkokon megélt élethez; ugyanakkor áttételes, már-már szürreális megjelenítésmódja, erős intellektualitással átítatott versépítési technikája rendkívül feszessé, szuggesztívvé varázsolja költeményeit. Képein az északi tenger hűvös, diadalmas ragyogása tör át; mintha elsődleges élményforrása maga az óceán lenne. Szinte mitológiai ős-élménnyé tágnak egy-nyári emlékei, s ő mint Gaia, a Földistennő, a fényből és tenger-honából (újja)születve lép elénk. A teknőc-zöld partok, a víztükrön tündöklő tavirózsák, a csend ernyed medúzái, a pezsgőszínű ég az ő igazi otthona; lélek és test itt olvad egységbe, itt érzi igazán szabadnak, tisztának önmagát (*Gaia ébredése* c. ciklus). Mégsem problémátlan „természet-líra” ez, hiszen nagyon is súlyos gondolati terheket görgetnek a látszatra könnyed sorok. A *Tájkép* bizarr kietlenségével hökkent meg. „Lehajtott, arctalan fejeken / inkvizíciós csuklyák. /.../ Mögöttünk nem messze tó. / A döglött halak szerteséjjel / fluoreszkálnak, akár / az óra mutatói éjjel”. De más versekben is felsejlik ugyanez a döbbenetes, az élet megromlottságát érzékelő ijedt és ijesztő reménytelenség. „Az utcán fák figyelnek”, az ősz terjed, „mint a tengervízben a mérge”; „felhőszínűek a döglött törpehalak”; „a növényekből vámpír ősz szívta ki a nedveket”, „opál-kék sebhelyek”-ként lángolnak bogyóik. Elhanyagolt, kidőlt sírkőn „szétmarcangolt mellű rigótetem”; egy felröppenő szarka „véres csőrét moha-borostás kőbe törli” (*Kimerevítés, Apály, Vámpír ősz, A kígyó édene*). Mellbevágóan meghökkentő, mégsem sokkoló gesztusokkal idézi fel a – nem is olyan távoli – múltat, nyúl farknyi élete meghatározó emlékeit az otthonról, a családról, egy tovaillant szerelemről, amely valamiféle nyálkás-híg, csöppet sem boldog nyomot hagyott benne: „emléked nyúlós amőbája / a csillagok pattanásain át / sötét égboltra nyomja ki magát”. Az űr, amely e szerelem elmúltával a lélekben maradt, mégis betöltetlen: „Az ablakpárkányon / vázáim levágott fejek, virággal tele. / Fölöttünk krokodiltojás, / hártás falán egy embrió hatalmas szeme.” E fiatal nő magányát mintha semmi, senki nem oldhatná fel: „Ajtóm bezárom jól / és késsel a tarkóm alatt alszom el”. Pedig lélekben arra vágyik, hogy (újra) belekapaszkodhasson az érzelmekbe: „Most egyedül járom a hallgatag, kék erdőt. / Bogyós ágat tartok kezemben / és követném egy dal morzsáit, / hogy a hazafelé vivő utat meglegljem” (*Nagyapa, Húsvétszigeten, Madarat tölgyág csúzlíja hajít, Sötétedik, Letéptem a lilás bogyókkal teli ágat*).

Lágy zeneiség oldja a kopár, tárgyiasan pontos képek puritán dísztelenségét. Talán ez ad mégis nőies, gyengéd karaktert ezeknek a szívszorítóan szomorú verseknek. Máskor szinte a „konkrét költészet” eszköztelenségével mint súlyos-veretű tárgyat állít elénk egy-egy „kimunkált” érzést vagy hangulatot; sugárzó képeivel szinte otthonosságot visz az otthontalanságba: „Élőképként merevedik meg a táj. / Minden, mi él, tárggyá változik. / S az est különös negatívjában az / angyalok felajzzák szemhéjívó íjaik” (*Tavaszi a szőlőhegyen*). Mintha valami dacos élni vágyás lebegne az ősz ellenére a tájon: „Mint bizánci képen / elszántan ragyog köröttes a csupasz / lábú fák lombglóriája” (*Amstel park*).

A *Tejút* c. ciklus apró vers-villanatokból, gondolatok haiku-szerű összeszikráztatásából áll. Sok utalás van itt is a tengerre, a halakra, főként bálnákra (*Domb, Bálna, Parti sziklák, Elefánttemető*, stb.). Ez az egész kötetet át-meg átszövő motívumkör közvetlenül kapcsolódik a kötetcímadó vershez: „Jól ismerem én / a halak halálos áramait, / s kertjük, hol csak holt / delfinek színes árnyéka lakik”. E motívumkörből nő ki az egész *Kelta zenére* c. ciklus. Itt válik egyértelművé, hogy a tenger a költő(nő) számára nem pusztán tárgyi kellék, nem is egy darab természet csupán, hanem belső valóság: a *lélek tengere* – mint a szimbolistáknál. A halak *kertje*, hiszen zöld növényekkel, algákkal, moszatokkal teli; ugyanakkor: „benn

hullámoz, két / szemem hűvös partja közt”. E tengerben – valóságosan s átvitt értelemben – „nem lakozik más, / csak halak s az öreg hím bálna / szemébe zuhan / csöndem heges-kék szívárványa”. A „hullámok késtáncba szétrnyíló kagylópengék felett” mintha szívét hasogatná; a kívül-belül tornyosuló súlyos felhők mint „fekvő elefántok” nehezednek lelkére. Mintha a tenger lakói is gyászolnák az elmúlt, visszahozhatatlan szerelmet: „Delfinek fektetik / a mólóra fejüket. / Nézik, hogy jön-e valaki. / Minden nap várnak ránk / türelmesen a vizek / bukott angyalai” (*Belső víz I-III*). Mintha templomban járna, oly felemelő maga a végtelen Tágasság látványa: „Katedrálisba látok, hol szélzúgás / épített falakat / felvetődő tengerfény gyötrő, / zöld mohája alatt”. A hullámtörés robaja is meghitt puhasággal veszi körül: álomban is az óceánt hallgatom / zöld égen az / elúszó halak be-benéznek az ablakon”. Mikor pedig a hullámok visszahúzódnak, a „frissen-mosott haj-szagú tenger” végtelen nyugalommal tölti be szívét: „Algás sziklák, ferdén kiálló, / iszapos kőlapok közi / mélyedésekben / fehérén csillog a víz” (*A tenger gótikája, Cullon, Mennyi kincs, Saltcoats*).

Hogy mennyi gyöngéd szeretet rejlik e fiatal lányban, azt leginkább az Eilidh-versek meleg fénye jelzi. Tengerparti vendéglátója, Barbara csutak-copfos kislánya ő; „vaskos, tizenöt kilónyi szeretete” minden bajra feledést kínál. Ha „nyálbuborékokat fújva-szíva / nedves kis vízinövény-arcát / gyengéden a fejed búbjára szorítja” – tovatűnik minden fájdalom. Kettejük meghitt barátságát egy közös fénykép őrzi: „Eilidh nedves száját / nyakamhoz szorítva álmos szemmel pillog hátra a csöndbe / Hullámok gátlástalan mormolását hallgatjuk itt már mi ketten örökre” (*Egy kép hátoldalára*). A ciklust *Plusz egy haiku* zárja – a szívét tépő hiány néma sikolya: „Minden éjszaka / felébredek: nem sír a / szomszéd szobában”.

Ez a hiány él benne a többi versben is. Ez határozza meg költő(nő)nk emberi közérzetét. Ebből fakadnak a kietlen és kopár képek. Ha volt is mellette, vele egy arc – tovatűnt az Időben. Nem emlékszik rá. A kötet záróciklusa (és annak címadó verse: *Még világos van*) fáradt-reménytelen búcsúvétel a nyártól, konkrét és átvitt értelemben: „Még világos van, / de felhők mögött / már petúnia-kék Hold / vadászik, a tükör-hideg”. A természet, a Tenger egyre fanyarabb, a lélek egyre jobban didereg: „szürke zsírpapír az ég”, s „hamuszínű, levágott / lófejeit / a víz elém teríti sorban”. S maga az ember sem ugyanaz már, aki volt: „Szemhéjon át / újabb villám / röntgen / fénye süt. / Itt reggel / nem az ébred / aki lefeküdt.” A szobrok lába „fagytól véres”, a „jégfényű Nap” párologása áttöri a levegőt, „az összecsukott napernyő-ütegek” mint géppisztolyok „egyszerre emelkednek célzásra” (*Hullámok, A házban, Szobrok ébredése, Fürdőhely, Ujjak esője*).

* * *

Szakács Eszter második kötete *Süllyedő Atlantiszom* (Stádium K. 1995) parányi könyvészeti műremek. A címlapján L. Fini: *Angyali Üdvözlét* c. festményének egy részlete. Nem a vallási kultuszok megszokott Máriája, hanem egy élettől sugárzó fiatalasszony fogadja itt révült mosollyal az „örömhírt”. A süllyedő földrész, a megromlott és elfajzott Atlantisz lassan alámerül a végtelen Óceánba, de e női mosoly megváltást ígér...

A költőnő önmagát „az egyszerű hölgye”-ként aposztrofálja, tehát a „szent állat”, az unicornis termékenyítette meg – azaz: szellemmel telítette őt (*Egyszerű hölgye leszek*). Ez az angyali üdvözlét profanizált értelme itt. A bika mint ősi termékenység-szimbólum szintén több versben szerepel (*Bikatanços a parton, Minotaurusz, Arcod égiteste*, stb.): a Tavaszi megújulás (április-május), egyfajta természeti-lelki újjászületés hírnöke.

A verseket mégsem ujjongó életöröm hatja át, inkább valami fájdalommal elegyes szomorúság. „Kíváncsi halakat vonz / szívem verőfénye. / Belefúadtam, Istenem, / az élet vizébe” (*Ragyognak a reggelek*). Szerelmébe szinte kétségbeesetten kapaszkodik az ifjú

hölgy, s mint végtelen tenger vizében alámerülő apró halacska, rábízta magát az élet sodró áramára.

*„Mint drága olajjal
teli amfórát
ölellek, óvlak.
A füstszagú éjben
süllyedő
Atlantiszom vagy”.*

/.../

*„lebukom, hagyom hogy
a vizek gyilkos
árama hozzád vigyen.
A világ mélyére
merülnék utánad,
édes delfinem”*

(Süllyedő Atlantiszom vagy I., IX. rész).

Ugyanakkor érzi-sejti, hogy a Teljességet igazán soha nem élheti át, mégis, „élő áldozat”-ként ajánlja fel magát. „Egyre közelebb hozzád / egyre elhagyatottabb leszek. / A nyelvemen csillagok. / Számban vacog a hideg. /.../ A legsötétebb bálnát, / eléd vetett a víz engem. / Te örök éhség, / legyen ételed a testem” (*Egyre közelebb hozzád*). A „bűn” örvénylése – a szenvedély árama – magával ragadja; nem tud, nem akar védekezni ellene, hiszen azt reméli: végül mégis az vezet el a „megváltódás”-hoz: „Hűvös hullámok futása. / Szüntelenül véget ér valami. / Összekuporodok. / Köröttem bűneim torlaszai. /.../ Te vígy engem a kísértésbe, / te oltsd örök szomjamat! / Itt térdelek előtted, tárd fel nekem / sötét vizű arcodat, / melynek mélyén csillagok alszanak / mint embriók, némán. / Kell, / hogy szükséged legyen énram.” (*Hűvös hullámok futása*).

A „megváltódás”: Isten megtalálása, azaz a bennünk szunnyadó Isten-kép felfakasztása. Szakács Eszter úgy sejti: csakis a szerelem által, a szerelem égő tüzében megtisztulva juthatunk közel Istenhez, aki valójában bennünk rejtőzködik. „Te nem lehetsz halott. Csak mibennünk álmodsz. / De elárul téged minden álmod, / mint lábnyomok egy lakatlan szigeten” (*Istenem, csak néhány szót*). Épp ezért csak általunk kelhet (újra) életre – test és lélek harmóniájában ismerjük fel Őt. Ez már több, mint szerelem: az egyetlen lehetőség az Élet megmentésére. „Styxünk ez az éj, hadd vigyen. / két ágy között feléd nyújtom kezem. / Testünk egymásba kapcsolt tutajába / kapaszkodj te is, árva / fuldokló Istenem” (*Styxünk ez az éj*).

Ha „Isten meghalt” – mint mondá volt Nietzsche egykoron – meghalt az Ember is. Ezért lett *Halálnak otthona e század*: „A kertben réges-régen / megfeketedett már tölgyfa és tuja. / Egy lábnyom sincs a porban”. Tehát maga az Éden is tovatűnt. Visszatalálni oda szinte lehetetlen. „Agyaglábakon vánszorog a század. / Soha nem ér oda. / A mennybolt pecséthengerén ékírás-szárnyak. / Ez itt a kérdések kora”. És mégis... A szerelemben, két ember életszövetségében talán feltámad/hat/ újra az Éden. Csakis a Szerelem (és nem a kopár szenvedély) éltetheti tovább az emberiséget – ez az Angyali Üdvözllet értelme. „Beléd fogódzva hinni én / már csak tested örök válaszának akarok” (*Agyaglábakon*).

A legfiatalabb nemzedék tehát újfogalmazza az Élet értelmének alapkérdéseit. A „világbörtön”-ből kiút csakis a Szerelmen, a Szereteten át vezet – e „jó hírt” sugallja e kis kötet nekünk. Sejtjük, hogy ifjú költő(nő)nk útja sem lesz könnyebb, mint elődeié; hiszen az

ezredforduló világa sem kedvez jobban sem az érzelmeknek, sem a valódi költészetnek, mint a XX. század egésze. Mégis, talán a belső harmóniát meg tudja teremteni, őrizni, ? ami már önmagában „feltámadást” ígér!

* * *

Újabb kötete (*Álombeszéd*, Széphalom K., 2002.) már túlemeli őt a Gérecz-díjasok körén; országos rangot biztosít neki. Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes hatott leginkább; versei mindinkább spirituális tartalmakkal telítődtek. Arche-szimbólumok, a tudatalattiból feltörő emlékképek szövevényévé vált költészete, álmaiban előző élete(i) emlékeiben él, messzire távolodva a hétköznapiaktól, élet-halál mezsgyéit bejárva. Mint természeti ős-asszony, a Kozmosz titkait kutatja önmagában, s mint a mitológiák istennői, képzeletben a kitágult tér-időben bolyong, átélve az Örökkévalóság minden dimenzióját. Sajátságosan *nőies* líra az övé: passzív, lágy, várakozó, a lételemeket magához vonzó; a Mindenség centruma ő maga. Szophia, aki – Téren és Időn kívüli létével – az ős-tudás hordozója, s bölcsességével élet-sebeket gyógyít. Ha a világ, az emberi nem nyitott a bölcsességre: talán megmenekül.

„Újratanulja magát bennünk a gyermek...” Szentmártoni János költészetéről

Szentmártoni János első kötetével (*Útszéles magány*, Stádium K. – 1995) elnyerte a *Gérecz Attila*-díjat, s ezzel megnyíltak előtte az irodalmi élet kapui. Addig is publikált már különböző folyóiratokban (elsősorban a *Stúdiumban*), s Kárpáti Kamil poéta-iskolájában elsajátította a költészet „mesterségbeli” tudnivalóit. Legszenbetűnőbb vonása – a versek alapján – a méltóságteli becsvágy és önérték-tudat. *Bánattal teli* költeményében ezt ígéri: „Lombot ereszték, / mint az erdő, / s jaj lesz annak, ki eltéved bennem!”

Első kötete élén a *Kentaurok éjszakája* c. erős sodrású kompozíció már elárulja: költészete mítoszi háttérbe ágyazódik, s magának is mitikus erőt tulajdonít. Egy éji látomása varázsolja elé a „karámtörő ménes”-t, amint sebesen száguld a sötétben; a paripák homlokán csillag, „nyakukon a büszke fej királyi eleganciával forog”, „elszántság és vadság áramlik gyönyörű testükön”. Ifjú költőnk – álmából riadván – ámulva látja: „együtt a ló s harcosa! / istenek katonái / – végtelen pusztákon vágtaázó óriások...” Tekintete összeforr egyik lovasával, s érzi: a kentaúr méltó társat lát benne. A dübörgés lassan elhal, s ő sóváran, „csodától fénylő arccal” néz a tovatűnők után; tudja: *még nem elég erős* ahhoz, hogy velük vágtaasson. „Mindig sötétben indulunk. / Patáik alatt megremeg a föld. / Nehéz velük lépést tartanom”. Ugyanez az elvágyódás, a magasra törés ígérete hatja át *A lovak égbe szálltak* c. költeményt. Két kisfiú (talán még óvodáskori alakmása s kispajtása) a kamratetön hasalva bámulja a Holdat; alattuk hirtelen megremeg a föld: „lovak vágtaattak feléjük”, porfelhőt kavarva, majd „a porfelhőből felütve / lomb-sörényű fejüket, / szivárványszínű szárnyakat bontottak, / s lábukkal már a semmit taposva / repültek ég felé”. A fiúk e látványt sose feledték el: „azóta éjszakánként / megint kamratetön heverésznek, / az eget kémlelik, hátha megpillantják / lovaik dióbarna sörénylobogását, / s szivárványszínű szárnyakon / nyomukba eredhetnek”.

Szentmártoni tehát már egészen fiatalon a Messzeségre és a Magasságra vetette tekintetét („*Szeretnék eltűnni innen / égi bélcsatornákon keresztül / a fény felé, / csillagpor-metróval*”). Tanácstalanul töpreng: „Dobozba zárt álmaimmal / merre induljak? / Vízen járni nem tudok, / Napba nézni nem merek. / Hattyúkkal etetem meg / kenyérbél-szívemet” (*A kérdés*). Kulcsszavai is a Magasság, a Nap, a Hold, a fény, a csillagok, a csoda, a száguldás, vágtaadás, repülés stb. József Attilát – akit lelki rokonának érez – „égi kertész”-nek nevezi, s kérleli: „Fogadj társadul, mielőtt újra a látóhatárra tévedsz, / s nem maradsz más, mint Nap elmetszett torka / a hegygerincen” (*József Attila megidézése*). Ennek ellenére érzi-tudja: innen nem mehet el, fogva tartja a hazai föld. „Hogy mi vagy nekem? / Széttépett szerelmes levél, /

elgázolt kóbor kutya felett / Isten-arcú szivárvány. / Nem értjük egymást? / Mégis együtt sikoltunk hajnalban / – láncra kötjük elszabadult gyilkos álmainkat” (*Hazám*). S mint „középkeleteurópai csodabogár”, úgy bolyong Párizs „méz-sűrű utcáin”: „Ady lábnyomát keresem, / Baudelaire albatroszát / Rimbaud részeg hajóján. / Quasimodót a Notre Dame harangján, / Danton levágott fejét / nyirkos macskaköveken. /.../ Párizs nem hajol szívemre virágot szedni. / Így miképp sűgjam fülébe ügyetlenül, / hogy szeretem?” (*Párizs*).

Szerelmeink c. négytagú ciklusában (amely már az 1994-es, *A sivatag kupolája* c. *Stádium-*antológiában is szerepelt, tehát feltehetően kisgimnazista korában írta), meglepő lelki érettséggel és költői bravúrral a négy napszakot az életút négy fázisával kapcsolja össze (1). „Vállunkon az ég kirakata. /.../ Kopott emlékek, hibás szavak / rosszul-berendezett / lelkünkben, / ritkán-fésült hajunkba / ismerős virágillatot fűzünk”. Ez tehát még a *kamasz*kor sötét-zürzavaros, mégis csillagokkal boltozott *éjszakája*. „Maréknyi szabadság / lukas zsebünkben, / szorongatjuk – / oroszlán védi így / pihenőhelyét, / mit vizeletével jelölt meg.” (2) A *hajnal* az ébredés („*éberség*”) időszaka: „Madarak sírnak helyettünk, / szemünkben raknak fészket, / s az első napsugárral / kiröppennek tekintetünk fényttestű fiókái /.../ Őrület száink jobb sarkában, / ráncolt homlokunkon / eszméink hamis fényű kristályai. /.../ Kár, hogy nem értitek, hogy elfordultok. / Így nem láthatjátok, / mikor ujjaink hegyén / játszik a fény /.../ s repülni tanulunk távoli dombtetőkön”. A 3. rész a *déli verőfényé*, ez a diadalmas beérkezés, az *alkotás* időszaka: „ránk zuhant a Nap /.../ s égett arcotok elé / mi tartunk tükröt / mint Nemezis tartotta a folyót / Narkisszosz elé. /.../ Új fákat ültetünk / koromlelketek hamujába, s elámultok majd, / mikor lombotokra fészket rak újra / az ezerarcú Isten”. (4) Aztán lassan *beesteledik*, majd „szénné égett holttestként / zuhan ránk az éjszaka. /.../ hajunkon fennakadnak a csillagok. /.../ Álmaink mint higany / apró gömbökben gurulnak szét / a padlón /.../ – lelkünk tüzzük az égre, / hol molyrágta felhő-dunyhák / hemperegnek”. Majd kezdődik előlről a körforgás – *újászületünk* (ha nem léptünk ki végleg a körből): „széthullt testünket *hajnalban* / összesöpri a szél, / virágok mézével megragasztja /.../ s arcunkon a mosoly lovai / oly mohón kortyolják a lecsorduló nyálat, / ahogy éhes csecsemő / veti rá magát az anyai mellre”.

Több versének alaphelyzete a bezártság, s a „doboz-létet” áttörő képzelet, mely bekalandozza a világmindenséget. Teste – köznapi *énje* – e szűk térhez kötött, ahonnan álmai-vágyai mint madarak felröppennek s tovaszállnak. E vershelyzet némiképp Petőfihez („fölröpülök ekkor gondolatban” – *Az Alföld*), másrészt Aranyhoz (*A rab gólya*), végül Babitszhoz (*A lírikus epilógja*) kapcsolja korai költeményeit. Kettős *énjét* maga is nehezen viseli: „Melyik vagyok én? / a börtönéből szabaduló ég / vagy a szobám markába zárt földdarab?...” Álmában gyakran jár a holtak világában; rég-halott anyja, nagyszülei hívják-vonzzák magukhoz, „temetőszagot árasztanak magukból” – de ő érzi: dolga van itt ezen a földön, nem mehet. „Azt nem lehet, hogy velük menjek! Most még! / nem hagyhatom itt magamat! / Vissza! Vissza! Vissza! / Érzem a zuhanást, hogy süllyedek /.../ földrengést érzek. remegést... / Mint a folyó örvényéből partra sodródott / zihálva, öklendezve ébredek...” (*Dzsungel, Látogatók, Mikor a lélek szökni próbál...* stb.). Önmegszólító versek sorában vitázik önmagával, fejezi ki belső válságérzetét (*Szemedbe Napot képzeltem, Van-e jogod, A megerőszakolt erdő, Metamorfózis* stb.) Zaklatottságát, izzó lefojtottságát álarc mögé rejti: „Fölcsapnak a lángok, belém marnak, / Ugatásom fennakad a kerítésen. /.../ Vonítok, rohanok, megfeszül a vállam / – nyakamhoz kötötték égő kutyaházam!” (*A kutya*). *Védtelenül* áll a világ ütéseivel szemben: „Sírni nem tudok: / szemem sivatagi kő, / nem véd meg semmi / felnyársalt hajnalok tenyerén”.

Szomjasan kutat saját múltjában, feltámasztja „szőnyeg alá gurult” gyermekkorát (*Ősz*). Szembejön vele régi önmaga – mint egykoron Karinthyval (*Találkozás egy fiatalemberrel*):

„Arca ismerős / cipőjét rég kinőttem már. / Vézna karján, / kagyló térdén / hiába keresem a régi / sebeket. / Már nem tudok / a szemébe nézni” (*Jön egy fiú*). Anyjára, kit nyolcéves korában veszített el, gyakorta visszagondol (*Az első csók, Az ég ma oly könnyű* stb.); régelfeledett kispajtását is meg-megidézi (*A lebukó Nap vörösében*). Nemzedéke sorsát *alapvetően tragikusnak* látja, amit „egy író társ halálára” írt verse szuggesztíven fejez ki. Bertalan Gergely, a *Stádium*-kör érzékeny novellistája nem tudott megbirkózni a rideg valóval: felőrlődött, s az alkohol és kábítószer martaléka lett. „A megszárt úrból koporsód láthatod. / És minket. Akiket tovább darabol / a század – elhullunk nyálkás réteken. / Elhasznált tüdőben lelked zakatol, / s szétrobban a túladagolt félelem” (*A szökevény*). Martaléknak érzi magát, magukat, a történelem viharában az élet-óceán elnyeli hajójukat: „Hogy éltünk, csak néhány ruhafoszlány / hirdeti a sebhelyes korallzátonyokon” (*Közös jövőnk*).

Természetesen, a szerelem is megérintette már ifjú költőnket. Egy nagyon mélyen megszenvedett, gyötrellemmel teli kapcsolatból születnek ezek a versek – korántsem szokványos kamasz-rajongásról, de nem is szokványos „partner-kapcsolatról” van itt szó! Kedvesét gyöngéd, áttetszően finom, tiszta képekkel jeleníti meg: „szemében hajnal, / sirály a vállán”; „ha rám nézel: simogat anya-ízű tekinteted”; „csukott kagylószemeidből / hócsöndű tündérek / bújnak elő” (*A napozó, Vallomás, Mikor alszol* stb.). Ugyanakkor nehezen viseli, hogy parányi kivívott szabadságát is fel kell/ene/ áldoznia e kapcsolatban: „Eressz el, kérlek! /.../ Az oroszlán is csak szenved / gondos kéz-emelte ketrecében – éjszakánként még néha beleszagol / az álmain fennakadt szavannába, / s legszívesebben széttépne téged, / ki csak cukrot dobálsz / rideg bőrtönébe. / A fényt nem tarthatod fogva, / hisz mindig új végtelent keres” (*Eressz el!*). Pedig élet-halálra szóló kapcsolatot remél/t; „Neked szántam minden dobbanást: / az életremegésűt / és a halálra készülőt is, / mert – gondoltam naivan – / ha befogadsz, / évtizedekig tartó haldoklásom / teszem két kezedbe, / hol idővel szárnyat bont majd / az életem – / együtt-repülésünk senki nem állíthatja meg” (*Csak a szívemet hallani*). De kedvese – a modern-kori Delila – Sámson sorsát szánta neki (*Feldíszítettél a halállal*). Így hát, bármily fájdalmasan éli is meg költőnk, elválnak útjaik: „Egymás kezét fogtuk. / Úgy érezted, ez az út / soha nem ér véget. / Úgy éreztem, már véget ért. /.../ Lábunk térdig hóba süppedt. / Elengedtük egymás kezét. / Én fák közt bolyongó széllé váltam, / belőled hóesés lett” (*Lábunk térdig hóba süppedt*). S ezzel megkezdődött ifjú poétánk felnőtt kora. Úgy érzi: „lassú és hosszas haldoklás” vár rá, a „vérivó idő” őt sem kíméli (*Az eső teszi*).

Az életutat – úgy tűnik – Szentmártoni az „imitáció Christi” értelmében fogja fel, azaz a terhek, a szenvedés türelmes elhordozásában. Tudja: külső segítségre hiába vár. Isten nem tart bennünket tenyerén! – sőt! „mindenség-kezeit” ökölbe zárja előttünk. De talpa alatt csillag, úgy lépked át az élet-tengeren, magát biztatgatva: „Hajnalra átérsz, meglátod. /.../ A föld majd megnyílik alattad, hogy végleg befogadjon...” (*Isten tenyerében, Vizenjárás*). *Lázálomban* szinte látja magát, amint vérbe fagyva haldoklik: „szétronsolt testtel fekszem ott / az utolsó tömegsírban, / egyetlen túlélő / a fény felé tartva / nyársra szúrt szívem, / hadd lakjanak jól a mája-tépett angyalok.” Úgy érzi: „A boldogság csak statisztál / gyűrött életünkben. /.../ Mikor a főhős / hazafelé indul, *útszéles magánya* les rá, / s csillag-kezeivel álm-tört döf ázott szívébe” (*Színház*). De még él benne a remény, s dacol minden csalódással, az egész kiégett világgal: „Talán van még esély túlélni önmagam! /.../ megfogni gyerekek kezét a fény alatt, / mikor kis öklük méhfalon dörömböl...” Hisz „arcom: Isten arca”. „Fény leszek! Csipkebokor! /.../ Ha őrzöm, tisztán őrzöm a szerelmet! Nem kiégett / árok a lelkem! Van érett, mustot érlelő őszöm: / gyerekcacagás-évszak” (*Századvég, Fogni gyerek kezét, Örök idegen*).

Második kötete (*Madárjós*, 1998) már bölcsészhallgató korában jelenik meg, Kalász Márton ajánlásával: „Szerencsésnek érzem nemzedékét. /.../ Volt érzékük felismerni, hogy a költészet

kettős elkötelezettség: szakmai, a minden részletig biztos, műveltségre alapozó hang kimunkálása – és egy erős, józan kritikai közéletiség gyakorlása”. Fontosnak érzi, hogy az ifjú poéta nem kerget „világmegváltó” illúziókat. Tisztában van vele: „felét tudod kimondani / napról napra mi felgyülemlik benned” (*Összefoglalás*). Sikerül elkerülnie a közhelyeket: „érzékletes, föl-fölizzó versnyelv közvetíti igazságait”.

Szentmártoni János a legtermészetesebb módon „alanyi költő”. Kötetét (köteteit) lapozgatva úgy érezzük, mintha életregényét mesélné, persze nem empirikus síkon, hanem mintegy „szellemi önéletrajzát” feltárva. A kötetnyitó kompozíciót (*Összefoglalás*) szinte számvetésnek tekinthetjük: a gyermek- és iskoláskor boldog-vidám élmény-mozaikjára a felnőtt kor keserű/bb/ világlátása épül. Ugyanakkor költőnk felismeri már: az „útszéles magány”-ból ki kell lépnie: „Légy ablak: százfelé nyíló. /.../ Ahogy Kamil tárt rád égbolt-kapuszárnyat, / messzebbre láss, mint amit magadba gyűjthetsz – / / Gi szeme tavasz volt: felöltöztetett, megvigasztalt”. Az „oroszlán”-szimbólum továbbra is önmeghatározó; de sorsa – a szavannák szabadsága után – a cirkuszi mutatvány, majd a végleges bezártság lett. Egy ízben idomárjára támadt, s akkor elaltatták; azóta az állatkert lakója: „Marad a kőfal. A ketrec. /.../ Körüljárják cellád. / kezükben étel, ital – / két harapás között megcsodálnak. /.../ Álmodban néha visszatérsz: / reflektorfényben ülsz / háromlábú széken / A tűzkarikát ugrásod áramában / koronaként sörényedre csapod” (*Egy oroszlánhoz*).

Továbbra is szívesen használ mitológiai jelképeket. Odüsszeuszként a tengeren bolyongva, rejtekezve vall önmagáról. Sorsát egyre inkább Sziszüfoszéval és Tantaloszéval érzi rokonnak: „Örökmozgó / szikla és el nem ért étel / – bolyongásom mindkettőből / lelkembe bőven adagol. /.../ Ily közös mintára szabott / a büntetés s az életünk?” (*Ki merül el büszkén?*) Fájdalommal veszi tudomásul: a heroikus sorslehetőség neki – és nemzedékének – nem adatott meg. Odüsszeusz álarcában keserűen idézi meg Akhilleusz hősi szellemét: „Ugyanúgy őrlődtél hírnév / s a béke fogaskereke / között, mint jómagam. Eldönt- / hetetlen már, melyikünk a / nagyobb: Te, ki üstökösként / eget szeltél ketté a harc / viharában – vagy én, kit / túlélésre tanított meg / a végzet. Hiányzol, barátom” (*Akhilleusz siratása*). A tengeren hányódó, békés otthona után hiába sóvárgó Odüsszeusz úgy érzi: kirabolta őt a Végzet: „Ithaka nagyon messze még – / mondhatnám azt is: messze már / Összefolyt minden, ami szent, / kéklík, megérkezésre vár. /.../ Emléke hol? Álma: poré. / Rongyos víztükrön átütő / viaszarc vagy, Pénélopé (*Ithaka*). További Odüsszeusz-verseiből szép Helénéhez, illetve Kalüpszó nimfához való viszonyát ismerjük meg (*Heléné, Ogügé szigetén*). Heléné miatt hagyta el otthonát, hogy – megannyi görög vitézzel – bevegység Tróját; Kalüpszó nimfa álomszigetén viszont megértette: „már rég nem Ithaka itt a / mérték, hanem Trója lángja /.../ Halotti ágyak díszkertje / végképp elrekesztett onnan / hol még bízni, hinni tudtam. /.../ Létezésem a megtett út.” Majd mégis hazaérvén Ithakába, *Kutyája teteme fölött* – Argoszt siratva – elsiratja egész életét, megértvén: az Édenbe nincs visszatérés. „Ithaka nem valóság többé – idő hullámain / elrengő fénybirodalom...”

Antikleia c. költeményében – ugyancsak Odüsszeuszként – halott anyjához fordul vigasztért, segítségért: „lásd, gyerekkoromból meríték erőt minden küzdelemhez. /.../ Ha naponta / nem játszanám az utazót, / a bolyongás nagymesterét, / értelmét vesztené minden emlék. / Mióta százszemű / Teiresziásszal, a vak / *madárjóssal* találkoztam, / szüntelen figyelem röptét / a madaraknak. Nem jövőm / – múltamat írnak az égre. /.../ Várj rám, anyám. /.../ Itt fönny peregnek az évek: / mérgezett olíwabogyók.” Másutt is, többször is meg-megidézi őt, szinte szemére hányva: „Mire megtanultam járni, / te elrepültél. / Egyszer még összefutunk /.../ Vakító sugárban fogok állni a gyerekkor / teraszán, és felsorolok mindent, mit / nélküled éltem végig” (*Anyám*). Michelangelo Mária-jához méri anyja 16-éves kori fénykép-arcát: „Egyikük lefelé tekint, halott fiára, / a másik szelíden néz lencsén túlra, / évek hófalain

keresztül – rám”. Tekintetében „mindenen-túli nyugalom, minden-előtti béke” (*Két nőről*). A Múltból sorra előhívja halott szeretteit is (*Különös havazás* c. ciklus: *Dzsaja* – dédnagyanyja haldoklása; *Nagyapa*, *Emlék*, *Az asztalos gróf*, *Kigyúló nyárikonyha* stb. – nagyszüleiéről; *Sírató* – nagyanyja halála stb.). „Túlélő” apjáról gyöngéd humorral, megértő szeretettel szól: „Törődött testét nézem: földet ás, követ bont. / Napról napra megtörténik benne a vers” (*Apám közelhajol a vershez*, *Idill*, *Apám és a hallókészülék*, *Tanulmánytöredék* stb.).

A *Földalatti évszak* c. ciklust Imre Andreának – leendő feleségének (?) – ajánlja. Úgy reméli: a szerelem-kikötőben, ahol járt már egykor, most mégis révbe ér... Egyszerű, tiszta, nagyon mélyen *emberi* érzelmekkel közelít hozzá (újra); hattyúnak látva-láttatva őt, „ki társaitól elszakadva / szárnya alá horgasztott fejével lebeg egy tó közepén”. Egyszer, ébredéskor, „rám nyitottad arcod madárházát, / s én a fájdalomtól mozdulni sem bírtam. / Álltam szótlanul a dalban” (*Olvasás*). De mintha most se lenne egészen felhőtlen a kapcsolatuk: kedvese mintha más/ok/hoz is kedves lenne (lett volna), s most csupán szilárd támaszt keresne maga mellé (valakit, akivel „életet lehet élni”, akinek „gyereket lehet szülni”, akivel „tervezni lehet, / játszani, és komolyan / venni a hétköznapi gondjait”, s akin – ha mindez nem sikerülne – „bosszút lehet állni” – *Találd ki*). Költőnk tehát józanul számot vet helyzetével, kapcsolatukkal: „Reméltem, megbűvöl téged is / e föld alatti évszak, ahol minden fordítva történik és igazabb fényben, / mint odakint. Megijedtél, mert / az orrodig se láttál. S hogy én / voltam a hold, már észre se vetted” (*Föld alatti évszak*). Keserűen veszi hát tudomásul: kapcsolatuk – most is – zátonyra futott (*Más szögben*).

Oroszrulett c. – mély válságról tanúskodó – önmegszólító verse elárulja: még az öngyilkosság gondolata is megkísértette. „Nézz a pisztoly csövébe és megmondom, ki vagy. / Mire gondolsz e végső pillanat-húron rezgő percben. / Hogy mindvégig hitted: virágból lesz otthonod. / Bizonytalan papír-fölé-hajlásaid / megteremtik majd / a rendet, és az Eget versekkel ostromlod...” Szomorkás öniróniával összegez: „Azt hittem, most sikerül. / Repülni fogok, és énekelni. / Szárnyam félútról visszanyúlt, / s a tiédet nem találtam. /.../ Azt hittem, meg tudlak tartani. /.../ De visszahúzott a part, / amelybe derékig belenőttél. Tavaszt kívánok / neked. Gyümölcsöt.” (*Ennyi*) Annál inkább megemelődik szemében a barátság értéke. Oravecz Péternek (*Tükröződés*), Grecsó Krisztiánnak (*Egy barátság margójára*), Nagy Cilinek (*Egyetlen zuhanásban*) ajánlott verseiben egyfajta „tejttestvérségre” utal (mindannyian *Gérecz*-díjasok). Tréfás-játékos üzenetet küld Csukás Istvánnak (*Könyörgés elhízás ellen*), az *Elégiát* pedig Fodor András emlékének szenteli.

A kötetzáró ciklus (*A lakó alakja*) a mesterségbeli tudás bravúros csillogtatása; ugyanakkor mégsem felszínes játékosság: egyfajta bölcséleti mélység árad belőle. Ifjú költőnket megérlelték a küzdelmek-csalódások, s a Természetben keres vigasztalást. *Hóda* c. költeménye (óda a hóhoz, avagy hódolat) a tisztító hóesést üdvözli: „Köszöntlek téged, / millió sebből havazó szépség, / ki fájdalommal és örömmel egyszerre tanítasz, gyógyítsz! / S ha elhal bennünk az érintés mint virágszirom, / általad mindig újraéled, és csillagaid hullásmélysébe / látva, megértjük végre föld alatti sorsunk”. A gyönyörű első hótól megbabonázva fordul *Egy ismeretlen lányhoz*: „Szerettelek volna átkarolni, / de te a házak tetejére szöktél, / s ellibbentél a kémények között...” Molnár Krisztiánnak ajánlott versében a tisztító hó képzetét a fehér halállal kapcsolja össze: egykoron a padláson egy vérző angyallal találkozott – „a Hold ezüst ruhába öltöztette őt /.../ Iszonyú volt. Gyönyörű szép. / Szemében behavazott városokat láttam / – utcáin embereket, köztük magamat, / botra dőlve. /.../ Azóta rendszeresen meglátogat. /.../ De még nem merek vele kettesben maradni...” (*A halálról*). Az angyalképzet más versében is megjelenik, az ártatlanság, tisztaság – és a halál szimbólumaként. Az angyalnak ugyanis – azaz a tisztáknak, az ártatlanoknak – mindig mártír-sors jut e földön. *A vadászokról* – kik lelke álmából útra keltek – maga sem gondolta, hogy szarvas vagy őz

helyett „hószín angyalra” emelik majd puskájukat. „Dörgés söpört” – „állóképpé dermedt az erdő”; s a „vak bokor mögött” „széthasadt állatbőrből felfehérlett” a leterített angyal. De a megölt Ártatlanság megrendíti magukat az üldözőket is: a vadászok „puskájuk ejtve mind térdre rogytak / – ráncos arcukon szégyen-maszk: kézfejük”.

* * *

Harmadik kötetét (*Itt, a papíron*, 2001) akár folyamatos belső monológként is olvashatjuk, az előző kettő szerves folytatásaként. Ezt a képzetet erősíti a kötetzáró *Ars poetica helyett* (amely akár a kötet élén is állhatna): „Sokáig kerestem formáját a szónak, / mi előtt – ha törnek is – meghajolnak. /.../ Mi *előtte* voltam: élmény, anyag, élet, / mint időző felhő, porladt, semmivé lett.” Elszántan és tudatosan építi önmagát s költészetét, hisz biztos benne: „felépülök egyszer: ágakból fészek, / s mi *előtte* voltam: élmény, anyag, élet, / újra formni kezdhet bennem, üres forma, / s leplet rántva kel fel, ki már haldokolna”.

A kötetnyitó vers (*Elvonul*) egy álmoképben /ismét/ József Attilára utal („ott álltál valamelyik fülkefényben”); ugyanakkor hajó vonul át szobáján (Rimbaudtól Mallarmén át Adyig, Blokig a szimbolisták kedvelt képe) – „égből hasított fénykő, / horgonyt vetve szavaimban”, „sirálycsokrok lobbannak róla”. Tehát a legnagyobbakkal találkozik... Talán ez /is/ segíti abban, hogy bizonyos értelemben átrendezze-átértékelje múltját s szintézist teremtsen gyermek/kor/i *énje* s a mostani között. Mintha máris „megöregedett volna” lélekben, „piramis homokpergésébe száradt fáraóhoz” érzi hasonlatosnak magát, avagy „levélmintás kövekhez”, melyek fölött „megbontatlanul áramlik a folyó”. „Hogy mit örökök? Hm. Nem tudom biztosan. / A tavaszt hajad illatából; / egy vonat távoli robogását /.../ s a kivilágított fülkék fantom-foltjait: / az üveghez tapasztott, éjbe meredő arcokat” (*Titok*). Az /ör/angyal-képzet is újra megjelenik, de most már mint sajgó hiány: „Arca hófehér, mint az ég, / rajta a kegyelem fénye; / hogy ő vigyázott, gondozott / mindvégig, nem vettem észre” (*Az angyal élesztgetése*). Az angyal tehát valamiképp tovalebbent életéből, hiába hívja-várja; a magára maradt test kiüresedett (*A test magányáról, Jákob szerelme*). „Útszéles magány”-a csak még inkább fokozódott az évek során. Nem véletlenül tér vissza az oroszlán-kép sem: „Tudjuk, mit vizeletével jelölt meg; / az óhazát kihúzták alóla. / Cirkuszi dolgozó lett, napszámos, / míg egy napon fel nem lázadt, / s lángkarikája tüzével / robogott végig városban, kerten.” Majd kimerülten egy játszótéri padra rogyott, „s újra reflektorfénybe álmodta magát”. De már sejti, nincs biztonságban többé: „Érzi, puskával keresik / vadászai, ezúttal élesre töltve. / Lombárnyék és cirkuszfény oda...” S menekül, vágat, „szemében tűzzel” – „Mögötte palástként lobog útszéles magánya” (*És megint az oroszlánhoz*).

Meddő életcsatákban megfáradva, költőnk egyre inkább legbenső önmagába húzódik vissza: „Csodától fénylő szemem / azt mondják, átok / – nem kell itt senkinek, / mi mindent látott” – írja némileg adys felütéssel. „Örültnék tartanak. / Már nem számít ez sem. /.../ Én voltam, s én leszek / a kifordított álmom, / mit éveim fokáról / sikerült belátnom; / nem vehetik el azt, / mi nincs birtokomban / – vagyok a szél, / homok a lábnyomokban” (*Gulliver hazatérése*). *A madárjós halála és újjászületése* a régi *én* metamorfózisáról tanúskodik: „Kikutatni madarak szélsátorát, / ha földtől oldódni csak ködként lehet, / újratanulja magát bennünk a gyermek, / ki a lélek túloldaláról megérkezett. / S az, aki voltál, s *ő*, aki lettél, / eggyé válik, lelassítja a véget, / kisimítja alattad a lepedőt, / fogja kezéd, s újraalkot téged”.

Tudatalattija mélyéről sorra hívja hát elő a gyermekkor emlékképeit (*Télapó, Mátranováki emlék, Pillanat egy régi délutánból, A padlásalakó, Albumrészletek, Barackfa* stb.). Sejtelmek – álmok – vágyképek keringenek-bukkannak fel benne, lélekben felkészül a társ elfogadására, az élet továbbadásának nagy misztériumára (*Az anya álma I-III. – Az apa álma I-III.*). Most már elég érettnak érzi magát ahhoz, hogy kedvese múltját, esetleges rossz lépéseit

megbocsássa, elfeledje (*Idegen szobákban*). A megbocsátás megkönnyebbülést hoz: Andi (az előző kötet Imre Andreája?) szíve alatt már egy „kiválasztott” készülődik... S csakhamar elkezdődik a kis család közös élete. „Volt nekem egy zongorám. / Morgó, zörgő bálnateste / betöltötte szűk szobám. / Halottaim laktak benne”. S most? „Üres helyén most gyermekágy. / Kellett a pénz, mit hazudjak. / Már kislányom a szerenád: / gazdag cseréje a sorsnak” (*Fekete hold*). S mint új téma, megjelennek a mindennapi élet derűs-vidám, cívódó-évődő képei (*Napközi, Hajtépés, Folytatódni, Lesz majd egy helikopterem* stb.). Költőnk most már felszabadultan adja át magát a boldogságnak: „Sokáig jöttél, s én nem vettelek észre. / Te megtanítottál engem válaszolni, / én megtanítottalak a kérdésre. /.../ Átvilágít az emlék: orvosi lámpa; / s kiért most életünket adnánk, lelkünk, / majdnem átúszattuk a másvilágra” (*Kötés*). Ugyanakkor alkotói függetlenségét még a családi idill kedvéért sem adja fel; feleségét kérleli hát: „csak adj még kis időt, / ne zárd a fényeket, / mert itt tudok élni / csak teljes életet /.../ Itt leszünk mindhárman, / csak hagyj időt, eressz még – / vers nélkül sajnos már botlanék, elesnék” (*Itt, a papíron*).

Nem hétköznapi, szokványos értelemben képzelem hát el költőnk a boldogságot: az „égi”, szellemi valóság, a költészet ugyanolyan fontos számára, mint maga az élet. Mintha egyre gyakrabban érintené meg a halál sejtelve is... Buzzati hősére asszociálva, egész ciklussal lép át egy más (magasabb) világba. *Drogo főhadnagy* maszkja alatt az ő vonásai, titkos álmai rejteznek. Angustinával – árnytestté lényegülve – hőésésben, álomhintón titokzatos világba lép, s döbbsen látja-tapasztalja: „ez a test, a már félig / öntudatlan, fáradt / e tükörben már csak emléke / önmagának. / Ahogy ez az árny, / ami lettem, / kihajol az árnyból, / illatként távolodva könnyű / önmagától” (*Drogo főhadnagy ablakot nyit, Mikor Angustináért eljött a hintó, Drogo főhadnagy barátjára, Angustinára emlékezik, Drogo főhadnagy tükörbe néz* stb.). Árnyképet idéz a Gaál Imre emlékének szentelt vers is (*Galambok a Galériában*): „az indulat lázában széttépett / képek keringtek, zúgtak, pörögtek / felrobbant szobád meteorjai /.../ és mind egy tisztásra hulltak, kéken; /.../ követve tovább füstgáznyomod / e bulgakovi boszorkány-úton, / ráleltem lángoló szobraidra – / fordított fák közt, gyökerek szórta / homokosokban álltak, s velük én / egy-lángban. Nem tudtam mást, csak sírni...” Hiszen hogyan is követhetné őt „ragasztott szárnyakon”, földbe-dagadt lábain?...

Szentmártoni képei egyre inkább ég-föld dimenziójában vibrálnak, sejtés-szerűek, áttételesek. Szárnyalni szeretne, fényre vágyik, de – mint Arany *rab gólyájának* – el vannak metszve szárnyai. Nem érzi magát azonosnak „röghöz kötött” valójával; szabad szelleme fölrepül a magasba, valódi benső *énje* elhagyja a földi határokat. „Ha eltűnnék, s nem tudná senki, hol vagyok, / ne faggass embert, tárgyait, állatot / – a szelet hallgasd, a fű növést, a párlatot, / mit az idő kotyvaszt, mikor mindenki átfagyott. /.../ A szavakra figyelj, miket használtunk régen, / s ott lebegnek még ruháid felhőjében” (*Jó tanács*). Csak remél/het/i – hisz biztos ezt senki nem tud/hat/ja! – „tűnő szavaink nem hiába / lengnek füstté – nyomot hagynak / a mögöttük épülő házfalakon. / Előbb-utóbb mindenki hinni akar / ebben. /.../ Aki elszánt-hangosan hirdeti: / elég neki a vízcsepp, levél sorsa / az szeretne leginkább túlnőni a kerteken”... A lírai ÉN mindenfajta apokalipszist túlél: „kiáll a / hegytetőre, arccal a mélynek, s nézi, / hogyan pusztul el alatta a város” (*Epilógus*).

Szentmártoni János ma már ifjú költőink egyik legnevesebbike. Az Írószövetség tagjaként, antológiák szerkesztőjeként magának is van beleszólása az érték-kiválasztásba, s abba, hogy költő-palántáktól túltengő korunkban a valódi tehetségek szóhoz juthassanak, s ne haljon el hangjuk az ál-poéták versdömpingjében. Az elnyert díjak arra kötelezik: felelősen döntsön a minőség kérdésében, s „levegőhöz juttassa” a „fiatal irodalom” legjobbjait.

* * *

A Kárpáti Kamil köréből „felröpült” fiatal alkotók valóban „tejtetstvének” tekintik magukat, és a későbbiekben is vissza-visszatérnek a „kiröptető” fészekhez. Így az új s újabb antológiákban mindig együtt szerepelnek a „régiek” a frissen feltűnt tehetségekkel. Ezért képes a kör megújulásra s tud felmutatni időtálló értékeket. Ennek szép példáját láthatjuk az **Új Átlók Évkönyvében** (2004. szerk. Kárpáti Kamil), amely képet ad az Erzsébeten folyó szellemi munka mélységéről, a folyamatosságot megőrizni kívánó törekvésekről. A kötetet *Szentmártoni János Gaál Imre* emlékének szentelt verse vezeti be (*Galambok a Galériában*). Majd az azévi Gérecz-díjasok (*Tarján Tamás, Follinus Anna, Szentmártoni János, Falusi Márton* költészetét méltatja). A régi *Átlók*-kör tagjainak bemutatása, valamint a festői életművek méltatása, művészettörténeti elemzése után a *Stádium* ifjú neveltjeinek munkáiból kapunk ízelítőt. A kötetet *Czétényi Vilmos, Csipes Antal, Gaál Imre, Kadarkuti Richárd, Rátkay Endre, Rácz Edit* stb. képei mellett *Lőkös Margit* gyönyörű itáliai fotói díszítik; utóbbihoz kapcsolódik *D. Udvary Ildikó* alapos és szép elemzése. *Gí* könyvéről (*Nyárdélutáni Hold Rómában*). Az antológiát a *Gaál Imre Galériában* rendszeresen tartott rendezvények gyakori szereplőinek bemutatása zárja – így az „összművészet” (irodalmi – zenei – képzőművészeti alkotások) együttese érzékelteti, hogy milyen eleven művészeti élményt kínál egy-egy *Stádium*-est a Galéria ünnepi estjeire rendszeresen járók számára.

Az *évkönyv* tehát reprezentatív képet ad a *Stádium*-kör sokoldalú tevékenységének egészéről. Pesterzsébet kulturális hagyományaihoz híven megkísérli a városrész érdeklődő közönségét bekapcsolni a szellemi élet áramkörébe. Az egykori *Átlók*, majd a *Stádium Fiatal Írók Köre*, s most az *Új Átlók Művészeti Társasága* egységet alkot, és sajátos színpontot jelent az utóbbi félszázad kulturális életében – országos szinten is. Ilyen szerteágazó, minden művészeti ágra egyszerre odafigyelő alkotókör ma már nem sok van, hiszen szervezése-fenntartása rengeteg időt s energiát igényel (pénzt pedig nem hoz a „házhoz”, azaz a fenntartó önkormányzathoz). A szervezőmunkát egyre inkább Kárpáti Kamil tartja kézben. Maga köré vonzza az induló tehetségeket, felröpteti őket. A folyamatosan megjelenő kötetek és antológiák sora bizonyítja: „költőietlen” korunkban is él és virágzik a *valódi* költészet, az új és újabb nemzedékekben újra és újra megfogja a poézis álma... Aztán természetesen az ifjak – alámerülve az érdekharcokba – többnyire búcsút mondanak a felnevelő fészeknek. Valamit azonban mégiscsak továbbvisznek belőle: a „teljes élet” ígézetét. Annak tudatát, hogy az ember „sárból és fényből” összegyúrt lény, „isteni valóját” nem adhatja fel a megélhetés, a politikum, a siker és elismerések csapdászorítójában. Akinek közülük sikerül /majd/ önazonosságát megőriznie – valódi alkotóvá válik. Akinek nem, az természetesen a téridő foglya lesz; beolvad a mindenkori szürke „átlag”-ba.

Kárpáti Kamil érdeme, hogy ezt tudva sem vesztí el szervező-kedvét, s a mindenkori tizenévesek népes táborából merítve biztos kézzel emeli ki a legtehetségesebbeket, akik közül a legjobbak ugyanúgy meg fogják vívni harcukat a jövő költészetért, mint most mentoruk teszi.